

СОВЕТ АДАБИЁТИ ХРЕСТОМАТИЯСИ

ЎРТА МАКТАБНИНГ
X СИНФИ УЧУН

ТУЗУЧИЛАР
САРВАР АЗИМОВ
ва
ҚУДРАТ АҲМЕДОВ

Тўртинчи НАШРИ

ЎзССР ДАВЛАТ ЎҚУВ-ПЕДАГОГИКА НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1955

АДАБИЙ-БАДИИЙ ТАШКИЛОТЛАРНИ ҚАЙТА ТУЗИШ ҲАҚИДА

ВКП(б) Марказий Комитетининг 1932 йил 23 апрель қарори

Марказий Комитет сўнгги йилларда социалистик қурилишда эришилган жиддий муваффақиятлар асосида адабиёт ва сан'атнинг сон жиҳатдан ҳам, сифат жиҳатдан ҳам анча ўсганлигини қайд қилади.

Бундан бирнеча йил илгари, адабиётда ёт унсурларнинг та'сири ҳали анчагина кучли бўлган, бу ёт унсурлар нэпнинг дастлабки йилларида айниқса жонланган, аммо пролетар адабиёти кадрлари ҳали озчиликни ташкил этган вақтларда, партия пролетар ёзучилари ва сан'ат ходимларининг мавқиларини мустақкамлаш мақсади блан адабиёт ва сан'ат соҳасида махсус пролетар ташкилотларини тузиш ва мустақкамлашга ҳартомонлама ёрдам кўрсатиб келди.

Ҳозирги вақтда, пролетар адабиёти ва сан'ати соҳасида кадрлар ўсиб етишган, завод, фабрика, колхозлардан янги ёзучилар ва сан'аткорлар етишиб чиққан бир пайтда, мавжуд пролетар адабий-бадий ташкилотлари (ВОАПП, РАПП, РАПМ)¹ ва бошқаларнинг доираси торлик қилиб қолмоқда ва бадий ижоднинг жиддий қулоч ёзишига халақит бермоқда. Бу ҳол бу ташкилотларнинг совет ёзучилари ва сан'аткорларини социалистик қурилиш вазифаларига кўпроқ сафарбар қилишдан кўра тор тўғаракчиликни кучайтириш воситасига айланиб қолиш хавфини, ҳозирги сиёсий вазифалардан ва социалистик қурилишга хайрихоҳлик кўрсатучи кўпгина ёзучи ва сан'аткорлардан ажралиб қолиш хавфини туғдирмоқда.

Шу сабабдан адабий-бадий ташкилотларни қайта тузиш ва уларнинг иш базаларини кенгайтириш лозим.

¹ ВОАПП — Пролетар ёзучилари ассоциацияларининг Бутуниттифоқ бирлашмаси; РАПП — Россия пролетар ёзучилари ассоциацияси; РАПМ — Россия пролетар музыкачилари ассоциацияси.

ВКП(б) Марказий Комитети шунга асосан қарор қилади:

1) пролетар ёзучилари ассоциацияси (ВОАПП, РАПП) тугатилсин;

2) Совет ҳокимиятининг тутган йўлини ёқловчи ва социалистик қурилишда иштирок этишга интилуви барча ёзучиларни ягона Совет ёзучилари союзига бирлаштирилсин ва бу союз ҳузурида коммунистик фракция ташкил қилинсин;

3) сан'атнинг бошқа соҳаларида ҳам ана шундай ўзгаришлар қилинсин;

4) Ташкилот бюросига (Оргбюрога) бу қарорни амалга ошириш юзасидан амалий чоралар ишлаб чиқиш топширилсин.

«ЗВЕЗДА» ВА «ЛЕНИНГРАД» ЖУРНАЛЛАРИ ҲАҚИДА

ВКП(б) Марказий Комитетининг 1946 йил 14 август қароридан

ВКП(б) Марказий Комитети Ленинградда нашр этилаётган «Звезда» ва «Ленинград» адабий-бадий журналларининг мутлақо қониқарсиз олиб борилаётганини қайд этади.

«Звезда» журналида кейинги вақтда совет ёзучиларининг яхши ва муваффақиятли асарлари блан бир қаторда кўпгина ғоясиз, идеология жиҳатидан зарарли асарлар ҳам пайдо бўлди. «Звезда»нинг кўпол хатоси — асарлари совет адабиётига ёт бўлган ёзучи Зошченкога адабий трибуна бериб қўйганлигидир. Зошченконинг пуч, мазмунсиз ва ярамас нарсалар ёзишни, ёшларимизни йўлдан оздириш ва онгини заҳарлашга мўлжалланган чирик ғоясизлик, пасткашлик ва сиёсатдан узоқликни тарғиб қилишни кўпдан бери ўзига касб қилиб олганлиги «Звезда» редакциясига маълум. Зошченконинг босилиб чиққан асарларидан «Маймуннинг саргузашти» деган сўнги ҳикояси («Звезда» № 5—6. 1946 й.) совет турмушига ва совет кишиларига қилинган жирканч туҳматдан иборатдир. Зошченко совет тартибларини ва совет кишиларини қинғир-қийшиқ карикатура шаклида тасвирлайди, совет кишиларига туҳмат қилиб, уларни калтафаҳм, маданият жиҳатидан қолоқ, диди ва хулқ-атвори обивательларча бўлган, фаросатсиз кишилар тарзида кўрсатади. Зошченко бизнинг воқигилигимизни қасддан безориларча бузиб тасвир қилиш блан бирга антисовет хуружлар ҳам қилади.

Адабиётга иснод келтиручи Зошченко сингари пасткаш ва разил кишиларга «Звезда» саҳифаларидан жой беришга йўл қўйиш айниқса шунинг учун мумкин эмаски, Зошченконинг башараси ва унинг уруш вақтидаги ярамас ҳаракатлари «Звезда» редакциясига яхши маълум эди: ўша вақтда, совет халқининг немисфашист босқинчиларга қарши курашида Зошченко ҳечқандай ёрдам кўрсатмай, «Тонг отарда» деган шундай жирканч бир нарса ёздик, унинг бу нарсасига ва бутун адабий «ижо-

ди»га «Большевик» журнали саҳифаларида тегишли баҳо берилган эди.

«Звезда» журналі адабий ва ижтимоий-сиёсий башараси совет жамоатчилигига аллақачонлар маълум бўлган ёзучи Ахматованинг асарларини ҳам зўр бериб оммалаштириб келади. Ахматова халқимизга ёт бўлган пуч, ғоясиз поэзиянинг типик намояндасидир. Унинг умидсизлик ва руҳий тушқунлик билан суғорилган, буржуа-аристократия эстетчилиги ва декадентлик, — «сан’ат сан’ат учун» нуқтан назарида туриб қотиб қолган, ўз халқи билан барабар қадам ташлаб боришни истамайдиган эски меҳмонхона (салон) поэзиясининг дид-завқига мос келадиган шеърлари ёшларимизни тарбиялаш ишига зарар етказди ва совет адабиётида бундай шеърларга йўл қўйиб бўлмайди.

Зошченко ва Ахматовага журналда актив роль ўйнашга йўл берилганлиги, шубҳасиз, Ленинград ёзучилари муҳитига ғоявий парокандалик ва бузғунлик элементларини киритди. Журналда совет кишиларига ёт бўлган, Ғарбнинг ҳозирги буржуа маданиятига сажда қилишни талқин этадиган асарлар пайдо бўла бошлади. Ғам-ғусса, умидсизлик ва ҳаётдан кўнгил совуш руҳи билан суғорилган асарлар босила бошлади (журналнинг 1946 йил 1-нчи сонидаги Садофьев ва Комиссарова шеърлари ва бошқалар). Редакция бу асарларни журналда босиш билан ўз хатоларини яна кучайтирди ва журналнинг ғоявий савиясини янада пасайтириб юборди.

Редакция ғоявий жиҳатдан ёт бўлган асарларнинг журналда босилишига йўл қўйиб, босиладиган адабий материалнинг бадий томонига талабчанликни ҳам сусайтириб юборди. Журнал бадий жиҳатдан паст пьеса ва ҳикоялар билан тўлиб чиқадиган бўлиб қолди (Ягдфельднинг «Вақт йўли», Штейннинг «Оққуш кўли» ва бошқалар). Босиш учун материаллар танлашда бундай бефарқлик билан қараш журнал бадий савиясининг пасайиб кетишига сабаб бўлди.

Марказий Комитет қайд қиладики, Зошченконинг бемаза ва бўҳтон сўзларига, Ахматованинг пуч ва сиёсатдан узоқ шеърларига ўз саҳифаларидан доимо ўрин бериб келган «Ленинград» журналі айниқса ёмон нашр қилинмоқда. «Звезда» редакцияси сингари, «Ленинград» журналі редакцияси ҳам ҳамма четэлги нарсаларга сажда қилиш руҳида ёзилган бирқанча асарларни босиб чиқариш билан катта хатоларга йўл қўйди. Журнал бирқанча хато асарларни босиб чиқарди (Варшавский ва Рестнинг «Берлин устида бўлган воқиа»си, Слонимскийнинг «Заставада»си). Хазининг адабий тақлид ниқоби остида ёзилган «Онегиннинг қайтиши» деган шеърда ҳозирги Ленинградга туҳмат қилинган. «Ленинград» журналіда кўпинча бемаъни ва бемаза адабий материаллар босилади.

Ленинградда, ўзининг илғор революцион традициялари билан шуҳрат қозонган ана шу қаҳрамон шаҳарда, ҳаммиша илғор ғоя ва илғор маданият манбаи бўлиб келган ана шу шаҳарда нашр

қилинаётган «Звезда» ва «Ленинград» журналларига совет адабиётига ёт бўлган ва сиёсатдан четда бўлган ғоясиз асарларнинг суқиб киритилишига қандай қилиб йўл қўйилди экан?

«Звезда» ва «Ленинград» редакциялари йўл қўйган хатоларнинг ма'носи нимадан иборат?

Журналларнинг раҳбар ходимлари ва биринчи галда бу журналларнинг редакторлари Саянов ва Лихарев ўртоқлар, ленинизмнинг, бизнинг журналларимиз хоҳ илмий, хоҳ бадий бўлсин, сиёсатдан четда бўлиши мумкин эмас, деган қондасини унутиб қўйганлар. Улар бизнинг журналларимиз совет кишиларини ва айниқса ёшларни тарбиялаш ишида Совет давлатининг энг қудратли воситаси эканлигини ва шунинг учун ҳам совет тузумининг ҳаётгий негизига — унинг сиёсатига асосланишлари кераклигини унутиб қўйганлар. Ёшларни совет сиёсатига бефарқ қараш руҳида, бепарволик ва ғоясизлик руҳида тарбиялашга совет тузуми чидаб туролмайди.

Дун'ёда энг илғор адабиёт бўлган совет адабиётининг кучи шундаки, бу адабиётнинг халқ манфаатларидан, давлат манфаатларидан бошқа манфаатлари йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Совет адабиётининг вазифаси ёшларни тўғри тарбиялашда давлатга ёрдамлашиш, уларнинг талабларини қондириш, янги авлодни тетик, ўз ишига ишонадиган, тўсиқлардан қўрқмайдиган, ҳар қандай тўсиқларни енгишга тайёр турадиган қилиб тарбиялашдан иборатдир.

Шу сабабли ғоясизликни, сиёсатдан четда туришликни, «сан'ат сан'ат учун» нуқтаи назарини тарғиб қилиш совет адабиётига ёт, совет халқ ва давлат манфаатларига зарарлидир ва шунинг учун ҳам бундай ярамас ҳолларни тарғиб қилишга бизнинг журналларимизда ўрин бўлмаслиги керак.

«Звезда» ва «Ленинград» журналларининг раҳбар ходимларидаги ғоявий камчилик яна шу нарсага олиб келдики, бу ходимлар ўзларининг адабиётчилар блан бўлган муносабатларига совет кишиларини тўғри тарбиялаш ва адабиётчиларнинг фаолиятига сиёсий йўл кўрсатиш манфаатларини эмас, балки шахсий, ошна-оғайнигарчилик манфаатларини асос қилиб олдилар. Ошна-оғайнигарчилик муносабатларини бузгилари келмаганлиги туфайли танқид сусайиб кетди. Ошна-оғайниларни ранжитишдан қўрққанлари туфайли бутунлай ярамас асарлар ҳам босиб чиқарилаверди. Ошна-оғайнигарчилик деб халқ ва давлат манфаатларини, ёшларимизни тўғри тарбиялаш манфаатларини қурбон қиладиган ва танқидни бўғиб қўядиган бу тариқа либерализм шундай бир ҳолга олиб келдики, ёзувчилар ўсиб камол топмайдиган, халқ олдидаги, давлат олдидаги ва партия олдидаги мас'улиятларини англамайдиган бўлиб қоладилар ва олға томон ҳаракат қилмайдиган бўлиб қоладилар.

Юқорида баён қилинганларнинг ҳаммаси «Звезда» ва «Ленинград» журналлари редакцияларининг ўзларига юклатилган ишни

уддалай олмаганликларини ва журналларга раҳбарлик қилишда жиддий сиёсий хатоларга йўл қўйганликларини кўрсатади.

Марказий Комитет шуни таъкидлаб ўтадики, Совет ёзучилари союзи Правлениеси ва, жумладан, унинг раиси ўртоқ Тихонов «Звезда» ва «Ленинград» журналларини яхшилаш учун ҳечқандай чора ва тадбир кўрмаганлар ва совет ёзучиси бўлмаган Зошченко, Ахматова ва шулар сингариларнинг совет адабиётига бўлган зарарли таъсирларига қарши кураш олиб бориш уёқда турсин, ҳатто журналларимизга совет адабиётига ёт бўлган майл ва хулқ-одатларнинг суқилиб киришига йўл қўйганлар.

ВКП(б) Ленинград шаҳар комитети журналлардаги энг катта хатоларни кўрмаган, журналларга раҳбарлик қилмай қўйган, совет адабиётига ёт бўлган Зошченко ва Ахматова сингари кишиларнинг журналларда раҳбарлик вазиятини эгаллаб олишларига имкон берган. Бунинг устига, Ленинград шаҳар партия комитети (Капустин ва Широков ўртоқлар) партиянинг Зошченкога ва унинг «ижоди»га қандай қарашини билатуриб, гарчи ҳақи бўлмаса ҳам, шаҳар партия комитетининг шу йил 26 июнда чиқарган қарори блан «Звезда» журнали редколлегиясининг янги составини тасдиқлаган, редколлегияга Зошченко ҳам киритилган. Шу блан Ленинград шаҳар партия комитети қўпол сиёсий хато қилган. «Ленинградская Правда» шу йил 6 июльдаги соннда Юрий Германнинг Зошченко ижодини мақтаб ёзган шубҳали рецензиясини босиб хато қилган.

ВКП(б) Марказий Комитетининг Пропаганда бошқармаси Ленинградда чиқадиган журналларнинг иши устидан тегишлича контроль қилиб туришни таъминламаган.

ВКП(б) Марказий Комитети қарор қилади:

1. «Звезда» журнали редакцияси, Совет ёзучилари союзи Правлениеси ва ВКП(б) Марказий Комитетининг Пропаганда бошқармаси зиммасига журналнинг шу қарорда кўрсатилган хато ва камчиликларини сўзсиз йўқотиш, журнални тўғри йўлга солиб юбориш ва журналда Зошченко, Ахматова ва шу сингарилар асарларининг босилишига барҳам бериб, журналнинг ғоявий ва бадиий савиясини юқори кўтаришни таъминлаш учун чоралар кўриш вазифаси юклатилсин.

2. Ленинградда ҳозирги вақтда иккита адабий-бадиий журнал нашр қилиш учун тегишли шароит йўқлиги сабабли, «Ленинград» журналини нашр этиш тўхтатилсин ва Ленинграднинг адабий кучлари «Звезда» журнали атрофига тўпланилсин.

3. «Звезда» журнали редакциясининг ишида тегишлича тартиб ўрнатиш ва журналнинг мазмунини жиддий равишда яхшилаш мақсадида журналнинг бош редактори ва унинг ҳузурида редколлегияси бўлсин. Бош редактор журналнинг ғоявий-сиёсий йўналишига ва журналда босиладиган асарларнинг сифатига батамом жавобгар, деб белгилансин.

А. А. ЖДАНОВ

СОВЕТ ЁЗУЧИЛАРИНИНГ БУТУНИТТИФОҚ БИРИНЧИ С'ЕЗДИДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ

(1934 йил 17 август)

Ўртоқлар, Большевикларнинг Бутуниттифоқ Коммунистик партияси Марказий Комитети ҳамда Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи Халқ Комиссарлари Совети номидан совет ёзучиларининг биринчи с'ездига ва унинг орқали Совет Иттифоқимизнинг энг буюк пролетар ёзучиси *Алексей Максимович Горький* бошчилигидаги барча ёзучиларига алангали большевистик салом топширишга рухсат этинг.

Ўртоқлар, с'ездингиз социалистик қурилиш йўлида бизнинг олдимизда турган асосий қийинчиликлар бартараф қилинган, мамлакатимиз индустрлаш ва совхоз ҳамда колхозлар қуриш сиёсати ғалабаси натижасида социалистик экономика фундаменти қуриб битирган бир вақтда тўпланди.

С'ездингиз Коммунистик партия раҳбарлиги, улуғ доҳимиз ва устозимиз ўртоқ *Сталиннинг* гениал етакчилиги остида мамлакатимизда социалистик уклад узил-кесил ва қат'ий ғалаба қозонган бир даврда тўпланди. Партиямиз тадрижий равишда бир босқичдан иккинчи босқичга, бир ғалабадан иккинчи ғалабага, граждандар уруши ўтидан тикланиш даврига ва тикланиш давридан бутун халқ хўжалигини социалистик асосда қайтадан қуриш даврига ўтиб, капиталистик элементларни халқ хўжалигининг ҳамма соҳаларидан сиқиб чиқариб, мамлакатимизни капиталистик элементлар устидан ғалабага олиб келди.

СССР илғор индустрия мамлакатига, дунёда энг йирик социалистик деҳқончилик мамлакатига айланди. СССР илғор социалистик маданият мамлакати, совет маданиятимиз барқ уриб гуллаётган ва ўсаётган мамлакат бўлди.

Мамлакатимизда социалистик уклад ғалаба қозонганлиги натижасида паразит синфлар тугатилди, ишсизликка барҳам берилди, қишлоқда қашшоқлик йўқотилди, шаҳарларда кулбачордеворлар битирилди. Совет Иттифоқининг қиёфаси бутунлай ўзгариб кетди. Совет кишиларининг онги бутунлай ўзгариб кетди. Бизда социализм қуручилар, ишчилар блан колхозчилар «донгдор кишилар» бўлиб қолдилар.

Мамлакатимизда социализмнинг ғалабалари блан чамбарчас боғланган ҳолда Совет Иттифоқининг ташқи ва ички аҳволи ҳам мустақамланиб бормоқда, унинг халқаро э'тбори ва обрўси ўсмоқда, жаҳон пролетариатининг зарбдор бригадаси бўлган, келажак жаҳон пролетар революциясининг қудратли таянчи бўлган Совет Иттифоқининг аҳамияти ўсмоқда.

Ўртоқ Сталин эришган ғалабаларимизни ва уларнинг шартшароитларини, бизнинг ҳозирги аҳволимизни, партиянинг XVII с'ездида го'ят моҳирлик блан, доҳиёна анализ қилиб берди ва синф-

сиз социалистик жамятни батамом қуриб битириш юзасидан бундан сўнг қиладиган ишларимиз программасини чизиб берди. Ўртоқ Сталин ишимиздаги қолоқ участкаларни ва қийинчиликларни тўла-тўқис анализ қилиб бердики, партиямиз ва унинг раҳбарлиги остида миллион-миллион ишчилар синфи ва колхозчи деҳқонлар оммаси бу қийинчиликларни бартараф қилиш учун кун сайин ҳормай-толмай курашмоқдалар.

Биз, халқ хўжалигининг темир йўл ва сув транспорти, товаро-сборот, рангдор металлургия каби энг муҳим тармоқларидаги қолоқликка қандай қилиб бўлмасин барҳам беришимиз керак. Социалистик қишлоқ хўжалигимизнинг энг муҳим тармоқларидан бири бўлган чорвачиликни ривожлантириш ишини кучайтириб юбормоғимиз лозим.

Ўртоқ Сталин қийинчилик ва камчиликларимизни таг-томири блан очиб берди. Бу қийинчилик ва камчиликлар ташкилий-амалий ишимизнинг партиямиз тугган сиёсий йўл талабларидан ва иккинчи бешйилликни бажаришдан келиб чиқадиган талаблардан орқада қолаётганлиги сабабли туғилгандир. Ана шунинг учун ҳам, партиямизнинг XVII с'езди ташкилий ишларимизни олдимизда турган энг буюк сиёсий вазифалар даражасига кўтариш зарурлигини кўндаланг қилиб қўйди. Партия ўртоқ Сталин етакчилиги остида оммани капиталистик элементларни батамом тугатиш учун, экономикада ва кишилар онгида капитализм қолдиқларини йўқотиш учун, халқ хўжалигини техника асосида қайтақуришни охирига етказиш учун курашга уюштиради. Кишилар онгида капитализм қолдиқларини йўқотишнинг ма'носи — пролетариатга буржуазиядан ўтиб қолган та'сирларнинг ҳамма қолдиқларига қарши, сусткашликка, лапашангликка, дангасаликка, майда буржуача бебошликка ва индивидуализмга қарши, жамят мулкига слғирларча ва виждонсизларча муносабатда бўлишга қарши кураш демакдир.

Йўлимизда учрайдиган барча қийинчиликларни бартараф қилишда қўлимизда ишончли бир қурол бор. Бу қурол партиямиз ва Советларимиз турмушга татбиқ қиладиган буюк ва енгилмас *Маркс — Энгельс — Ленин — Сталин* та'лимотидир.

Маркс—Энгельс—Ленин—Сталиннинг улуғ байроғи ғалаба қилди. Буерда совет ёзучиларининг биринчи с'езди тўпланганлиги учун ҳам ана шу байроқ ғалабасидан миннатдоримиз. Бу ғалаба бўлмаганда, сизнинг с'ездингиз ҳам бўлмас эди. Бундай с'ездни биз большевиклардан бошқа ҳечким тўплаёлмайди.

Совет адабиёти эришган муваффақиятлар социалистик қурилиш муваффақиятлари самарасидир. Совет адабиётининг ўсиши социалистик тузумимиз эришган муваффақият ва ютуқларнинг ифодасидир. Бизнинг адабиётимиз барча халқ ва мамлакатлар адабиётлари ичида энг ёш адабиётдир. Шу блан бирга бу адабиёт энг юксак ғояли, энг илғор ва энг революцион адабиётдир. Ҳамма ва ҳарқандай эксплуатацияни ва ёлланма қуллик зулмини батамом битириш учун меҳнаткашларни ва мазлумларни курашга

уюштирган адабиёт, совет адабиётидан бошқа адабиёт йўқ ва ҳечқачон бўлган эмас. Уз асарлари тематикасига ишчилар синфи ва деҳқонлар ҳаётини ҳамда уларнинг социализм учун курашини асос қилиб олган биронта ҳам адабиёт йўқ ва ҳечқачон бўлган эмас. Барча миллат меҳнаткашларининг ҳуқуқда тенглигини мудофаа қилган адабиёт ҳечқаерда, дун'енинг ҳечбир мамлакатида йўқ. Ҳарқандай жаҳолатни, ҳарқандай мистикани, ҳарқандай хурофот ва бемазагарчиликларни бизнинг адабиётимиздек изчиллик билан мажақлаб ташлаган адабиёт буржуа мамлакатида йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас.

Елғиз совет адабиётигина — социалистик қурилишимиз билан бир тан ва бир жон бўлган шу адабиётгина ҳақиқатан ҳам ана шундай илғор, юксак ғояли, революцион адабиёт бўлиши мумкин эди ва бўлаолди ҳам.

Совет ёзучилари совет мамлакатимизнинг ҳаётини тўғри ва ҳаққоний тасвир этучи анчагина ёрқин асарлар яратиб бердилар. Бирқанча ёзучиларимиз борки, биз уларнинг номи билан фахрланамиз ва фахрларинишга ҳақлимиз. Партия раҳбарлиги остида, Марказий Комитетнинг донолик билан қилган кундалик раҳбарлиги остида ҳамда ўртоқ Сталиннинг доимий кўмаги ва ёрдами билан барча совет ёзучилари совет ҳокимияти ва партия атрофига тўпландилар. Шундай қилиб, совет адабиётимиз эришган муваффақиятлар орқасида эндиликда бизнинг тузумимиз билан — социализм ғалаба қозонган тузум билан — ўлиб, чириб кетаётган капитализм тузуми орасидаги барча қарама-қаршиликлар янада кўпроқ, янада яққолроқ намоён бўлмоқда.

Капиталистик мамлакатлардаги ишчи эртага ҳоли нечук бўлишини, эртага иш топиш-тополмаслигини билмаса, деҳқон ўзининг бир парча ерида эртага ишлайолиш-олмаслигини билмаса ёки капиталистик кризис туфайли хонавайрон бўлиб кетиш хавфидан амин бўлмаса, меҳнаткаш интеллигент бугун ишсиз бўлиб, эртага иш топаолиш-олмаслигини билмаса буржуа ёзучиси нима тўғрисида ёзаоларди, нима тўғрисида хаёл қилаоларди, қандай пафос тўғрисида ўйлайоларди, бу пафосни қаёқдан ҳам оларди.

Жаҳон бугун-эрта янги империалистик уруш олови гирдобига тушиб қолай деб турган экан, буржуа ёзучиси нима тўғрисида ёзаоларди, қандай пафос тўғрисида сўз юритаоларди.

Буржуа адабиёти ҳозир шундай аҳволдаки, эндиликда бу адабиёт улуғ асарлар яратаолмайди. *Капиталистик тузумнинг инқирозга йўл тутганлиги ва чириганлиги туфайли буржуа адабиётининг ҳам инқирозга ва тушкунликка учраганлиги ҳозирги вақтдаги буржуа маданияти ва буржуа адабиётига хос характерли аломат ва характерли хусусиятдир.* Буржуа адабиёти буржуазия тузумининг феодализм устидан қозонган ғалабасини акс эттириб, капитализм равнақ топган даврнинг буюк асарларини яратган замонлар абадий ўтиб кетди. Эндиликда капитализм дун'ёсида темалар билан талантлар ҳам, авторлар билан қаҳрамонлар ҳам борган сари кўпроқ майдалашиб кетмоқда.

Пролетар революциясидан қути учиб, ўлим талвасасига тушиб қолган фашизм кишиларни инсоният тарихидаги энг офир ва ваҳшийна даврларга қайтариб, инсониятнинг энг яхши кишиларининг асарларини ўтларда куйдириб ва ваҳшийларча ер блан яксон этиб, маданиятни поймол қилмоқда.

Мистицизм ва хурофотларнинг авж олганлиги, порнография тобора кўпайиб бораётганлиги буржуа маданиятининг инқирозга юз тутиб ва чириб бораётганлигининг яққол аломатидир. Ҳозир буржуа адабиётининг, ўз қаламини капиталга сотган буржуа адабиётининг «донгдор кишилари» — ўғрилар, жосуслар, фоҳишалар, безорилардан иборат бўлиб қолди.

Буларнинг ҳаммаси буржуа адабиётининг шундай бир қисмига хос хусусиятки, бундай адабиёт буржуазия тузумининг чириб бораётганлигини яширишга тиришади. «Дания давлатида»¹ ҳечнарсаруй бергани йўқ, ҳамма нарса жойида ва капитализм тузумида ҳам ҳечнарсачириётгани йўқ, деб исбот қилишга тиришади. Буржуа адабиётининг аҳволни оғирроқ деб ҳис қилаётган намоёндалари эса пессимизмга, эртанги кунга ишонмаслик, қора тунларни мадҳ қилиш, пессимизмни сан'ат назарияси ва амалиёти деб мақташ балосига гирифтор бўлиб қолганлар. Ёзучиларнинг озгина қисмигина — энг виждонли ва узоқни кўручи ёзучиларгина бошқача нажот йўлини топишга, ўз тақдирларини пролетариат блан ва унинг революцион кураши блан боғлашга ҳаракат қилмоқдалар.

Капиталистик мамлакатлардаги пролетариат ўз адабиётчилари, ўз сан'аткорларини — революцион ёзучиларини тарбиялаб етиштирмоқда, бугун биз уларнинг вакилларини совет ёзучиларининг биринчи с'езида мамнуният блан табриклаганимиз учун хурсандмиз. Капиталистик мамлакатлардаги революцион ёзучилар отряди ҳозирча кичик бўлса ҳам, кундан-кунга синфий кураш кескинлашган сари, жаҳон пролетар революциясининг кучлари ошган сари бу отряд ҳам кенгаймоқда ва кенгайди.

Буерда иштирок этаётган бирнеча ўнлаб ажнабий ўртоқларимизнинг чет мамлакатларда жаҳон пролетар революциясида вужудга келадиган қудратли пролетар ёзучилари армиясининг негизи ва куртаги эканлигига биз қат'иян ишонамиз.

Капиталистик мамлакатларда аҳвол ана шундай. Бизда эса аҳвол бутунлай бошқача. Совет ёзучимиз ўзининг бадий асари учун керакли материални, темани, образларни бадий сўз ва ибораларни Днепрострой, Магнитострой кишиларининг ҳаёти ва тажрибасидан олади. Бизнинг ёзучимиз ўз материални челиюкинчиларнинг қаҳрамонона эпопеясидан, колхозчиларимизнинг тажрибаларидан, мамлакатимизнинг ҳамма бурчакларида қайнаб турган ижодий ишлардан олади.

¹ Шекспирнинг «Гамлет» деган трагедиясида шаҳзода Гамлетнинг дўсти Марсел таҳликали воқиялардан ташвишланиб: «Дания давлати бир балога йўлиққан» дейди.

Бизнинг мамлакатимизда адабий асарнинг бош қаҳрамонлари — активлик блан янги ҳаёт қуручилар: эркак ва аёл ишчилар, эркак ва аёл колхозчилар, партия а'золари, хўжалик ходимлари, инженерлар, қомсомоллар, пионерлардир. Совет адабиётимизнинг асосий типлари ва асосий қаҳрамонлари ана шулар. Бизнинг адабиётимиз ташаббускорлик, қаҳрамонлик руҳи блан суғорилган. У оптимистик адабиётдир, оптимистик бўлганда ҳам, қандайдир зоологик «кечинма» ҳиссиётига кўра оптимистик эмас, у ўз моҳияти блан чинакам оптимистик адабиётдир, чунки у камол топаётган синфнинг, пролетариатнинг, бирдан-бир прогрессив ва кўлғор синфнинг адабиётидир. Бизнинг совет адабиётимиз янги ишга — социалистик қурилиш ишига кизмат қилаётгани блан кучлидир.

Уртоқ Сталин бизнинг ёзучиларимизни киши руҳининг инженерлари деб атади. Бунинг ма'носи нима? Бу ном сизга қандай вазифалар юклайди?

Бунинг ма'носи, биринчидан, бадий асарларда ҳаётни тўғри ифода қилабилмоқ учун, схоластик тарзда эмас, ўлик ҳолда, қуруқдан-қуруқ «об'ектив реаллик» тариқасида эмас, балки ҳақиқатни революцион тараққиётида ифода этмоқ учун ҳаётни билмоқ лозим.

Бунда бадий тасвирнинг ҳаққоний ва тарихан конкрет бўлишлиги меҳнаткаш кишиларни го'явий жиҳатдан ўзгартиш ва социализм руҳида тарбиялаш вазифаси блан бирга боғланган бўлиши лозим. Ана шундай бадий адабиёт ва адабий танқид методини биз социалистик реализм методи деб атаймиз.

Бизнинг совет адабиётимиз тенденциозликда айбланишдан қўрқмайди. Совет адабиёти ҳақиқатан ҳам тенденциоз адабиётдир, чунки синфий кураш даврида синфсиз адабиёт, тенденциоз бўлмаган адабиёт, гўё сиёсатдан четда туручи адабиёт йўқ ва бўлиши мумкин эмас.

Бинобарин, мен ҳарбир совет адабиётчиси адабиётимизнинг тенденциозлиги тўғрисида гапирадиган ҳарқандай нодон буржуага, ҳарқандай филистерга¹, ҳарқандай буржуа ёзучисига «Ҳа, совет адабиёти тенденциоз адабиётдир ва биз унинг тенденциозлиги блан фахрланамиз, чунки, бизнинг тенденциямиз меҳнаткашларни — бутун инсониятни капиталистик қуллик зулмидан қутқаришдир» дея олади деб ўйлайман.

Киши руҳининг инженерлари бўлмоқ — ҳар икки оёқ блан ҳам реал ҳаёт заминида маҳкам турмоқ демакдир. Бу эса, ўз навбатида, эски типдаги романтизм блан дун'ёда йўқ ҳаётни ва дун'ёда йўқ қаҳрамонларни акс эттирган, китобхонни турмушдаги зиддият ва зулмдан четга тортиб, ўрни-тагида йўқ оламга, утопия оламига олиб борадиган романтизм блан алоқани узиш демакдир. Бизнинг ҳар икки оёғи блан материалистик негизда қаттиқ тура-

¹ *Филистер* (немисча) — ўзига бино қўйган, ақли қисқа одам, обиватель, мешчан.

диган адабиётимизга романтика ёт эмас, аммо янги типдаги, революцион романтика ёт эмас. Биз социалистик реализм совет бадий адабиётининг ва адабий танқидининг асосий методи, деймиз, бу эса, революцион романтизм адабий ижоднинг таркибий қисми бўлиши керак, демакдир, чунки партиямизнинг бутун ҳаёти, ишчилар синфининг бутун ҳаёти ва унинг кураши ғоят мушкул, ғоят идрокли амалий ишларни улуғвор қаҳрамонлик ва бениҳоя катта перспективалар блан боғлаб олиб боришдан иборатдир. Партиямиз шунинг учун ҳам ҳамавақт кучлики, у ғоят ишчанлик блан олиб борган барча амалий ишларини улкан ғоялар блан, ҳамавақт олға томон интилиш блан, коммунистик жамяят қуриш учун кураш блан боғлаб келди ва боғламоқда. *Совет адабиёти қаҳрамонларимизни кўрсатабилиши керак, эртанги кунимизни кўрабилиши керак. Бу утопия эмас, чунки биз эртанги кунимизни бугунги планли онгли ишимиз блан тайёрламоқдамиз.*

Адабий иш техникасини билмайтуриб, киши руҳининг инженери бўлиб бўлмайди, яна шуни ҳам айтиш керакки, ёзучилик техникасининг ўзига хос бирқанча хусусиятлари бор. Сиздаги қуролнинг хили кўп. Совет адабиётида бу хилма-хил қуролларнинг (жанр, услуб, адабий ижод формалари ва усуллари) ҳаммасидан мукаммал фойдаланиш учун, бу соҳада ўтмиш даврларда нимаики яратилган бўлса, шуларнинг энг яхшиларини танлаб олиш учун ҳамма имконият бор. Шу нуқтаи назардан иш техникасини эгаллаб олиб, ўтмишда яратилган адабий меросни танқидий кўз блан ўрганиб билиб олиш шундай бир вазифаки, бу вазифани ҳал қилмай туриб, киши руҳининг инженерлари бўлаолмайсиз.

Ўртоқлар, пролетариат моддий ва маънавий маданиятнинг бошқа соҳаларидаги каби, жаҳон адабиёти хазинасидagi барча энг яхши бойликларнинг яккаю ягона ворисидир. Буржуазия адабий меросни совурди, биз уни яхшилаб йиғишимиз, ўрганишимиз ва танқидий назар блан қараб ўзлаштириб, олға томон ҳаракат қилмоғимиз лозим.

Киши руҳининг инженерлари бўлиш — тил маданияти учун, асарнинг сифати учун курашмоқ демакдир. Адабиётимиз ҳали давриймиш талабларига жавоб бермайди. Адабиётимизнинг қолоқ томонлари онгининг экономикадан кейинда қолаётганлигини аксеттирадики, бундан, албатта, адабиётчиларимиз ҳам холи эмаслар. Ана шунинг учун ҳам, ўз устингизда ва ўзингизнинг ғоявий қуролингиз устида социализм руҳида ишлаш шундай бир зарур шартки, бусиз совет адабиётчилари ўз китобхонларининг онгини ўзгартираолмайди ва киши руҳининг инженерлари ҳам бўлаолмайдилар.

Бадий асарлар яратишда зўр моҳирлик керак, бу жиҳатдан адабиётнинг сифати учун, маданий тил учун курашда *Алексей Максимович Горькийнинг* партияга ва пролетариатга кўрсатаётган ёрдами жуда ҳам қимматлидир.

Шундай қилиб, совет ёзучиларида давримизга ҳамоҳанг асарлар яратиб бериш учун, замондошларимиз таълим оладиган, кела-

жак авлоднинг фахри бўлаоладиган асарлар яратиб бериш учун ҳамма шароит бор.

Совет адабиёти маданий жиҳатдан ўсган омманинг талабларига жавоб бераоладиган асарлар яратаолиши учун лозим бўлган барча шароит туғдириб берилган. Ахир, Ёлғиз бизнинг адабиётимизгина китобхонлар блан, барча меҳнаткашларнинг ҳаёти блан яқиндан алоқада бўлиш имкониятига эгадирки, бу ҳол Совет Социалистик Республикалари Иттифоқида мавжуддир. Бу с'езд айниқса намуналидир. С'ездни Ёлғиз ёзучиларгина тайёрламасдан, балки бу с'ездни улар блан биргаликда бутун мамлакат тайёрлади. Бу тайёргарликда партиянинг, ишчиларнинг ва колхозчи деҳқонларнинг совет ёзучиларига бўлган муҳаббати ва назар-э'тибори, ишчилар синфининг ва колхозчиларнинг совет ёзучиларига нисбатан ғамхўрлиги ва шу блан бирга талабчанлиги ёрқин намоён бўлди. Ёлғиз бизнинг мамлакатдагина адабиёт ва ёзучи ана шундай юқори даражага кўтарилган.

С'ездингизнинг ишини ва Совет ёзучилари союзининг ишини бундан кейин шу тариқа уюштирингки, ёзучиларнинг ижоди социализм ғалабаларига жавоб берадиган бўлсин.

Энг юксак, ғоявий жиҳатдан энг юқори ва бадий жиҳатдан мазмундор асарлар яратингиз!

Кишилар онгини социализм руҳида ўзгартиришда энг актив ташкилотчи бўлингиз!

Синфсиз социалистик жамият қуриш учун курашувчиларнинг сдлинги сафларида бўлингиз!

А. А. ЖДАНОВ

«ЗВЕЗДА» ВА «ЛЕНИНГРАД» ЖУРНАЛЛАРИ ҲАҚИДА¹

Уртоқлар!

Марказий Қомитетнинг қароридан равшанки, «Звезда» журналининг энг қўпол хатоси ўз саҳифаларида Зошченко блан Ахматованинг адабий «ижодига» ўрин бериб қўйганидир. Зошченконинг «Маймуннинг саргузашти» деган асаридан намуналар кўрсатиб ўтиришимга ҳожат йўқ бўлса керак, деб ўйлайман. Ҳаммаларингиз уни ўқиган бўлсаларингиз ва мендан кўра яхшироқ билсаларингиз керак. Бу «асар»нинг мазмуни шуки, Зошченко бунда совет кишиларини бекорчи, бемаза, нодон ва калтафаҳм сдамлар деб кўрсатади. Совет кишиларининг меҳнати, уларнинг ғайрати ва қаҳрамонлиги, уларнинг юксак ижтимоий ва ма'навий фазилатлари Зошченкони мутлақо қизиқтирмайди. Бу тема унинг

¹ Ленинград шаҳар партия актйви ва Ленинград ёзучиларининг йиғилишларида А. А. Жданов қилган икки докладнинг қисқартилган ва умумлаштирилган стенограммаси (1946).

«асар»ларида ҳечқачон кўринган эмас. Зошченко ўзи та'би паст, тубан одам бўлганидан турмушнинг ярамас икир-чикирларини кавлаб ўтиришни ўзига доимий тема қилиб олган. Унинг турмушнинг икир-чикирларини бундай кавлаб ўтириши тасодифий эмас. Бу одат та'би паст, ма'навиёти тубан ёзучиларнинг ҳаммасида борки, Зошченко ҳам шу хил ёзучиларнинг биридир. Горький ўз вақтида бу ҳақда жуда кўп гапирган эди. Горький совет ёзучиларининг 1934 йилда бўлган с'ездида «ёзучи» дейишга ҳам арзи-майдиган бундай кишиларни ошхонаю-гулаҳхонанинг дудидан бошқа нарсани кўраолмайдиган кимсалар сифатида шарманда-сини чиқаргани ёдингизда бўлса керак.

«Маймуннинг саргузашти» Зошченконинг одатдаги бемаза асарларидан бошқа бир нарса эмас. Бу «асар»нинг танқидга дучор бўлиб қолганининг боиси шуки, Зошченконинг адабий «ижод»даги барча салбий томонлар бу «асар»да ўзининг яққол ифодасини топган. Ма'лумки, Зошченко эвакуациядан Ленинградга қайтиб келганидан бери бирқанча нарсалар ёзди, унинг ёзган бу «асар»ларининг бор-йўқ «фазилати» шуки, Зошченко совет кишиларининг ҳаётидаги бирорта ижобий ҳодисани, бирорта ижобий типни кўрсатиб беролмайди. «Маймуннинг саргузашти» дагидек бошқа «асар»ларида ҳам Зошченко бема'ни ҳазил ва бекорчи кулги баҳонаси блан совет турмушини, совет тартибларини, совет кишиларини масхара қилишга одатланиб қолган.

Агар «Маймуннинг саргузашти» ҳикоясини диққат блан ўқиб чиқсангиз ва ўйлаб кўрсангиз, Зошченко маймунни бизнинг ижтимоий тартибларимиз ҳақида ҳукм чиқазадиган олий судья қилиб қўйганини ва маймунни совет кишиларига гўё ахлоқ ўргату-чи киши қилиб қўйганини кўрасиз. Маймун одамларнинг сифатларини яхши ва ёмонга ажратишга ҳақли бўлган ақл ва дониш эгаси қилиб кўрсатилган. Зошченко маймун тилидан ўзи гапириб, сзод юргандан кўра ҳайвонот боғида ётган яхши, совет одамлари орасида қисилиб юргандан кўра қафасда яйраб ётган яхши, деб Советларга қарши қўланса, ифлос гапларни айтиб олмоқ учун совет кишиларининг турмушини атайин шундай бемаза, бема'ни ва тутуриқсиз қилиб кўрсатади.

Ма'навий ва сиёсий разолатнинг бундан ҳам ошгани бўладими? Бундай разолат ва қабоҳатга ленинградлилар қандай чидаб ўз журналларининг саҳифаларида ўрин бердилар?

«Звезда» журнали бу хил «асар»ларни совет кишиларига тақдим қилган бўлса, демак, «Звезда» журнаliga раҳбарлик қилучи ленинградлиларнинг ҳушёрлиги, «Звезда» журналида совет тузумига бундай ҳайвоний душманлик заҳарини сочучи асарларни бостирган кишиларнинг ҳушёрлиги жуда паст бўлса керак. Бу хил «асар»ларни фақат адабиёт лойқалари яратмасалар, бошқа ҳечким яратаолмайди, бу хил «асар»ларга фақат кўрлар ва маслаксиз кишиларгина йўл берадилар.

Зошченконинг бу ҳикояси Ленинград эстрада саҳналарида ўқилиб чиқди, дейдилар. Бундай ҳолнинг бўлмоғи учун Ленин-

градда идеология ишларига раҳбарликнинг жуда ҳам сусайиб кетган бўлмоғи керак!

Бугун тушунчаси ва бугун ма'навиёти бузуқ бўлган Зошченко Ленинграддаги катта журналга кириб олиб, бемалол ишини қила-берипти. Ҳолбуки, «Звезда» журнали ёшларимизни тарбия қилиши лозим бўлган журналдир. Брок, Зошченко сингари разолатга қараб кетган ва совет ёзучиси бўлмаган кишини ўз паноҳига олган журнал редакцияси бундай катта вазифани удалай олади-ми?! «Звезда» журналининг редакцияси Зошченконинг ким экани билмасмиди?!

Ахир, яқиндагина, 1944 йилнинг бошида совет халқи немис-фашист босқинчиларга қарши озодлик урушини фидокорлик блан авж олдирган бир вақтда Зошченконинг ёзган «Тонг отар»да («Перед восходом солнца») деган жирканч асари «Большевик» журналида ниҳоятда қаттиқ танқид қилинган эди-ку. Зошченко бу ҳикоясида ўзининг разил ва тубан қора кўнглининг астар-аврасини ағдариб кўрсатади, кўрсатганда ҳам бундан ўзи лаззатланиб, мана кўрдингизми, менинг расволигимни, дегандек бўлиб, завқ блан кўрсатади.

Зошченко «Тонг отарда» деган повестида одамларни, жумладан, ўзини ҳам шарм-ҳаёсиз, номуси йўқ ҳайвонларга ўхшатиб шундай ифлос «ахлоқни» тарғиб қиладики, бундан хунукроқ нарсанинг адабиётимизда топилиши жуда ҳам мушкул. Халқимиз тарихида мисли кўрилмаган даҳшатли урушда жон олиб, жон бераётган бир вақтда, совет давлатининг ҳаёт-мамоти қил устида турган ва совет халқи немис-босқинчиларини енгмоқ учун жон-жаҳди блан урушиб, ҳисобсиз қурбонлар бериб турган бир вақтда, Зошченко совет ўқучиларига ана шундай моральни «совға» қилган эди. Уша вақтда, Зошченко урушдан йироқ Олма Ота шаҳрига бориб олиб, Совет халқининг немис-фашист босқинчилар блан қилаётган урушига зигирдек ҳам ёрдам бермади. Шунинг учун совет адабиетига ёт бўлган, қабиҳ ҳажв йўлига кириб, разолатга қараб кетган Зошченко «Большевик» журналида халқ олдида шарманда қилинганлиги жуда ўринли эди. Зошченко у вақтда жамоатчиликнинг фикрини назар-писандга олмади. Лекин орадан икки йил ўтар-ўтмас «Большевик» журналида ёзилган тақризнинг сиеҳи қуримасданоқ, Зошченко дабдабаю савлат блан Ленинградга кириб келди ва Ленинград журналларининг саҳифалари устида бемалол жавлон уриб юраберди. Унинг «асар»ларини ёлғиз «Звезда» эмас, «Ленинград» журнали ҳам бажону-дил босаберди. Театрлар ҳам унга ўз саҳналарини жон деб бериб қўйдилар. Бу ҳам кифоя қилмай, Ёзучилар союзининг Ленинград бўлимида унинг раҳбарлик даражасига чиқишига ва Ленинграднинг адабиётга доир ишларида фаол роль ўйнашига имкон бериб қўйдилар. Ленинград адабиёт боғининг гулзорларини Зошченкога поймол қилдириб қўйишга нима асосингиз бор? Ленинграднинг партия активлари, Ленинграднинг ёзучилар ташкилоти нега бундай расвогарчиликларга йўл бериб қўйдилар?!

Зошченко фақат энди бундай расво ҳолга тушиб, унинг ижтимоий-сиёсий ва адабий қиёфасининг тамомила чириган ва ириганлиги эндигина ошкор бўлгани йўқ. Унинг ҳозирги «асар»лари ҳечбир тасодиф эмас. Унинг бу «асар»лари боши 1920 йилларга тақалган адабий «мероси»нинг фақат давомидир.

Зошченко ўтмишда ким эди? Зошченко «Серапион муридлари» деган ёзучилар жамиятининг ташкилотчиларидан биридир. Бу жамият тузилган вақтда Зошченконинг сиёсий ва ижтимоий қиёфаси қандай эди? Буни билмоқ учун «Адабий мактублар» («Литературные записки») журналининг 1922 йилда чиққан 3 сонига мурожаат қиламиз, мазкур жамиятни тузган кишилар журналининг бу сониди ўз «маслак»ларини баён қилган эдилар. Бунда бирнеча бошқа «кароматлар» қаторида, Зошченконинг «имон калимаси» ҳам айтилган эди. Зошченко «ўз ҳақимда ва яна баъзи нарсалар тўғрисида» деган кичкина мақоласида ҳечкимдан шарм-ҳаё қилмай ва ҳечнарсанинг андишасига бормай, ўзининг сиёсий ва адабий «қарашлари»ни бутун халойиқ олдида оп-очиқ баён қилади. Унинг бу сўзларига қулоқ солинг:

«— Срасини айтганда, ёзучи бўлмоқ анча қийин иш. Мафкура деган нарса бор... Эндиги замонда ёзучидан мафкура талаб қилинади... Ростини айтсам, шуниси менга ёқинқирамайди...»

«Партияларнинг ҳечқайсиси менга хуш келмагандан кейин, менда «аниқ мафкура» нима қилсин дейсиз?»

«Партиялик кишилар кўзи блан қараганда мен принципсиз одамман. Майли. Лекин мен ўзим коммунист ҳам эмасман, эсер ҳам, монархист ҳам эмасман, анчайин русман. Бунинг устига сиёсий маслаксизман, дейман»...

«Азбаройи худо, ростини айтсам, масалан, лоақал Гучков... Қайси партияда Гучков? Қаердан билай қайси партияда экан. Большевик эмаслигини биламан, лекин эсерми, кадетми бунисидан хабарим йўқ. Бунисини билмоққа ҳафсалам ҳам йўқ» ва ҳоказолар.

Уртоқлар, бу хил «мафкура»га нима дейсизлар?

Зошченконинг бу «имон калимаси» ёзилганига 25 йил бўлди. Шу вақтдан бери Зошченко ўзгардимиз? Унинг ўзгаргани сезилмайди. Зошченко 25 йил мобайнида ҳечнарсадан ибрат олгани йўқ ва ўзгариш уёқда турсин, аксинча, ҳануз эски одатини ташламай, ҳали ҳам ҳечбир уялмай, ўша эски маслаксизлиги ва тутуриқсизлигини, принципсизлиги ва номуссизлигини давом эттириб, аввал қандай безори «ёзучи» бўлса, ҳали ҳам шу ҳолда қолмоқда. Демак, совет тартиблари Зошченкога аввал қандай ёқмаган бўлса, ҳали ҳам шундай ёқмайди, Совет адабиётига у аввал қандай ёт ва қарши бўлса, ҳали ҳам шундай ёт ва қаршидир. Бу ҳолларга қарамай Ленинградда Зошченко адабиёт ҳомиси деган даражага миная деб қолган бўлса, уни Ленинград адабиётининг баланд тоғига кўтариб мақтасалар, Зошченкога йўлни катта очиб бериб, унинг шаънига мадҳиялар ўқучи кишиларнинг нечоғлик бевурд бўлиб кетганликларига, нечоғлик талабчанлик ва нафосатни

Йўқотиб қўйиб, бефарқ бўлиб кетганликларига ажабланамиз, холос!

«Серapiон муридлари» деб аталучиларнинг афти-башараларини кўрсатадиган яна бир мисол келтирмоқчиман. Юқорида айтилган «Адабий мактублар» журналининг 1922 йилдаги 3 сонида серapiон муридларидан бири бўлган Лев Луниц ҳам совет адабиётига ёт ва зарарли бўлган ва «Серapiон муридлари» деган гўруҳ томонидан майдонга ташланган оқимни идеологик жиҳатдан асосламоқчи бўлиб, бу сўзларни ёзади:

«Биз революция кунларида, сиёсатда алғоқ-далғоқ бошланган кунларда йиғилдик. Бизга ўнгу-сўлдан «Бизга қўшилмаганлар бизга душмандир!» дейдилар.— Серapiон муридлари сизлар кимнинг тарафдорисиз? Коммунистлар томонимисиз ёки уларга қаршимисиз, революция тарафдоримисиз ёки унга қаршимисиз?»

«Биз, Серapiон муридлари, кимга тарафдоримиз? Бизлар бошини олиб, чўл-биёбонларга чиқиб кетган Серapiон тарафдоримиз»...

«Жамоатчилик кўп замонлардан бери рус адабиётини идора қилиб, унга кўп жабрлар қилди... Биз адабиётдан манфаат чиқаришни хоҳламаймиз, биз ташвиқот-тарғибот учун ёзмаймиз. Сан'ат худди ҳаётнинг ўзи каби реалдир. У, худди ҳаёт сингари мақсадсиз ва ма'носиздир: сан'ат — шунинг учун яшайдики, унинг яшамаслиги мумкин эмас».

«Серapiон муридлари» сан'атни мақсад ва ғоядан маҳрум қилиб, уни ма'носиз қилиб, сан'ат учун бўлган бир нарса қилиб, унга ана шундай бема'ни бир вазифа юклаб қўядилар. Бу чиркин маслаксизликни, мешчанлик ва тутуриқсизликни тарғиб қилишдан бошқа нарса эмас.

Бундан қандай хулоса чиқармоқ керак? Совет тартиблари Зошченкога ёқмаса, энди унинг дидига ёқадиغان қилиб унга мувофиқлашиш керакми? Бировларнинг дидига қараб турмушимизни ўзгартайликми? Турмушимизни ва тузумимизни. Зошченконинг дидига қараб ўзгартайликми? Йўқ, биз эмас, у ўзгартсин. Агар бунга кўнмаса, совет адабиётидан даф' бўлсин. Чириган, бемаза ва бема'ни, бемақсад ва бемаслак асарларга совет адабиётда ўрин йўқ.

Марказий Комитет «Звезда» ва «Ленинград» журналлари ҳақида қарор қабул қилганда ана шуларни назарда тутди.

Энди Анна Ахматованинг адабий «ижоди» масаласига кўчаман. Унинг асарлари сўнгги вақтларда Ленинград журналларида «кенгайтирилган такрорий ишлабчиқариш» тарзида босиладиган бўлиб қолди. Мерешковский, Вячеслав Иванов, Михаил Кузьмин, Андрей Белий, Зинаида Гипиус, Фёдор Сологуб, Зиновьева-Аннибал ва бошқа шулар қаби ёзучиларнинг асарларини, я'ни бизнинг илғор жамоатчилигимиз ва илғор адабиётимиз назарида ҳамиша жаҳолатга судровчи, сиёсат ва сан'атда орқага қайтиб айнаган адабиёт намоянадалари деб ҳисобланиб келган кишиларнинг асарларини ҳозирги вақтда яна бостирмоқчи бўлган одам-

нинг ҳаракати қандай ғайри-табiiй бўлиб, бизга қандай таажжуб кўринса, Ахматованинг асарларини бостирмоқ ҳам шундай ғайри табiiй ва таажжубдир.

Горький бир вақтда, 1907 йил блан 1917 йил ўртасида ўтган ўн йиллик тарих рус интеллигенциясининг энг бемаза ва энг шарманда бир даври деган номга лойиқдир, деган эди. 1905 йил революциясидан кейинги бу даврда интеллигентларнинг кўпчилиги революциядан юз ўгириб, реакцион мистика ва парнография ботқоғига ботиб кетди, адабиётда маслакисизлик ва мақсадсизликни ўзига шиор қилиб олди. Ўзининг айниганлигини: «сажда қилган бутларимни мен ҳам ташладим ўтга, ўтга ташлаган бутларимга қилдим яна сажда» деган тумтароқли гаплар ниқоби остига яширди. Ропшиннинг «Рангпар от» («Конь бледный») деган, айниб орқага қайтишдан иборат бўлган асари, Винниченконинг асарлари ва буларга ўхшаш революциядан юз ўгириб, контрреволюция томонига ўтиб кетган кишиларнинг асарлари, рус жамиятининг энг яхши, илғор қисми курашиб илгари сурган юксак идеалларнинг кадр-қийматини тушириб, оёқ ости қилмоқчи бўлган ёзучиларнинг ҳамма бемаза асарлари шу ўн йил ичида майдонга чиққан эди. Халқдан юз ўгирган ва «сан'ат сан'ат учун» деган да'вони кўтариб чиққан, адабиётда маслакисизликка ундаган, ўзларининг ма'навий ва мафкуравий разолатга қараб кетганликларини яшириш учун бема'ни дабабали, чиройли сўзлар кетига тушиб кетган символистлар, имажинистлар, декадентлар ва бошқа тубанлашиб, инқирозга қараб кетган ҳархил гуруҳлар юзага чиқдилар. Буларнинг ҳаммасини бирлаштирган нарса кўтарилиб келаётган пролетариат революциясидан жуда қаттиқ қўрқиш эди. Шу нарсани эслаш кифоядирки, реакцион оқим бўлган бояги адабий оқимларнинг энг катта «мафкурачиси» Мерешковский эди ва бу одам кўтарилиб келаётган пролетариат революциясини бош кўтариб келаётган «Аблаҳ» деган ном блан атаган ва Октябрь революциясини ваҳшиёна бир ғазаб блан қарши олган эди.

Анна Ахматова маслакисиз, реакцион бир оқим бўлган бу адабий лойқанинг намояндаларидан биридир. Бу одам бир вақтларда символистлар ичидан чиққан акмеистлар деган ёзучилар гуруҳига мансуб бўлиб, совет адабиётига тамомила ёт бўлган пуч, ғоясиз, аристократик-сарой поэзиясини шиор қилиб чиққанлардан биридир. Акмеистлар сан'атда ўтакетган индивидуалистик йўлга кирган бир гуруҳ эдилар, улар «сан'ат сан'ат учун», «нафосат нафосат учун» деган назарияни кўтариб чиққан эдилар, халқ блан унинг талаб ва эҳтиёжлари блан, ижтимоий ҳаёт блан уларнинг сра ишлари йўқ эди.

Бу оқимнинг ижтимоий илдизини суриштирсак, у аристократия блан буржуазиянинг куни битиб қолган бир вақтда, ҳоким синфларнинг шоир ва идеологлари уларни безовта қилган, ва уларга хуш келмаган воқ'ликдан қочиб, диний мистиканинг кўкдаги булутлари орасига кириб бекинмоқчи бўлган бир вақтда, улар

торгина доирадан чиқмаган ўз ички ҳиссиётлари блан ва ўз кўн-гиллари блан овора бўлиб қолган бир вақтда адабиётда пайдо бўлган дворян буржуа бир оқим эди. Символистлар, декадентлар ҳамда чириётган дворян-буржуа идеологиясининг бошқа вакиллари каби акмеистлар ҳам умидсизлик, тушкунлик ва пессимизмни, охиратга ишонишни тарғиб қилган эдилар.

Ахматова асарларининг тематикаси нуқул индивидуалистик тематикадан иборатдир. Унинг шеърлари ниҳоят даражада суёқ, доираси тор, ма'носи саёз, унинг шеърлари чиллахона блан иш-ратхона орасида саргардон бўлиб тентираб, дарду алам ичида қолган ожиз ва нотовон кишининг ше'ридир. Унинг шеърларида қайғу ва алам, ўлим, мистика ва маҳкумлиكنинг шаҳвоний муҳаббат ҳислари блан аралашиб кетиши асосий ўринни эгаллайди. Ожизлик ва нотовонлик ҳиссиёти кун битган гуруҳлар учун табиий бир ҳиссиётдир. Адабий йўқлик қаҳрига тушиб кетган эски дворян маданиятининг «эски вақтдаги Екатерина замонасининг яхши даврлари»дан қолган маданиятининг парчаларидан бири бўлган Ахматованинг бутун ма'навий дун'ёси ўлим олдидаги умидсизлик зулмати блан ўралиб, унда мистик кечирмалар блан шаҳвоний ҳислар чатишиб кетган. Тарки дун'ё қилган номозхон хотинми, ёки хуфяки бузук хотинми, тўғриси, номозхонлик қилиш блан бирга хуфякилигини ҳам қўймаган, ҳам тақводор, ҳам бузук хотиндир.

«Фаришталар сайр этган жаннат ҳақи
Каромати ҳақ бўлган бутлар ҳақи,
Биз ўртаниб кул бўлган тунлар ҳақи,
Садаған эрурмен сенинг».

(Ахматова, „Anno Domini“)

Ахматова тор шахсий доирасидан чиқмаган ожизгина ҳаёти, пуч ҳиссиётлари ва диний мистик кечинмалари блан ана шундайдир.

Ахматованинг шеърлари халқдан жуда йироқ. Унинг шеърлари Россиядаги бирнеча минггина бўлган, ўлимга маҳкум этилган, ва шунинг учун «эски яхши замонларни» қумсаб қолишдан бошқа иши қолмаган эски дворянлар ше'ридир. Екатерина замонидан қолган чорбоғлар, юз яшар дарахтлар ўсиб ётган хиёбонлар, фонтанлар, ҳайкал ва тоқу равоқлар, ойнавонлик гулхоналар, ошиқ ма'шуклар суҳбатлашадиган айвончалар, дарвозалар тепасига кўндирилган жуфтан қушларнинг эскириб кетган суратлари, дворянлар замонасидаги Петербург, Царское Село, Павловскдаги вокзал ва эски дворянлар замони маданиятининг бунинг каби кўҳна «табаррук» нарсалари — ҳаммаси абадий йўқликка қараб кетди! Халққа ёт бўлган бу кўҳна маданиятнинг қандайдир бир тасодиф орқасида бизнинг замонамизгача сақланиб қолган бу сарқитларига ўзлари блан, ўз ички ҳиссиётлари блан ўралашиб, хаёлот ичида кун ўтказмоқдан бошқа илож қолмади. Ахматова «бору-йўқ бўлди талан, соврилдию, сотилди», дейди.

Акмеистлар гуруҳининг кўзга кўринган кишиларидан бўлган Осип Мандельштам бу гуруҳнинг ижтимоий, сиёсий, адабий идеаллари ҳақида революциядан олдин аввал қуйидагиларни ёзган эди: «Акмеистлар ҳарбир организмга, ташкилотга муҳаббат қўйиш бобида физиологик жиҳатдан гениаль бўлган ўрта аср маслагига қўшиладилар»... «Ўрта аср ҳарбир инсоннинг кўрсатган хизматларидан қатъи назар, ҳар кишининг солмоғини ўзича белгилар, ҳар кимда бир фазилат борлигига иқрор эди». «Европа нозик-нафис маданиятнинг кўп йўлларига кириб чиқди. У вақтларда абстракт борлиқ, ҳечнарсга блан бўялмаган ўз шахсий ҳаётини безаш мардлик саналур эди. Улуғ революциянинг «тенглик ва қардошлик» деган шиори руҳига шу қадар ёт бўлган ва одамларни бир-бири блан боғлайдиган аристократларга хос интимлик шундан келиб чиқади»... Ўрта асрнинг қимматини баланд биламиз, чунки у вақтда ҳар нарсанинг ҳадди ва меъри бор эди»... «Андиша ва мулоҳаза, тақводорлик ва дунёнинг ўзини бир мезон билган баланд қиммат бор эди, булар бизни у асрга яқин қилади ҳамда 1200 йилга яқин замонларда роман замониди пайдо бўлган асарлардан ўзимизга куч ва қувват олмоққа иштиёқ туғдиради».

Мандельштамнинг бу сўзларида акмеистларнинг тилек ва орзулари батафсил ифодаланган. Айш-ишратга майли кучли бўлган аристократлар завқи учун ёзган бу гуруҳнинг мақсади «ўрта асрга қайтайлик» деган сўзларда баён қилинган. Энди Зошченко бўлса, уларга лаббай, деб,— маймунликка қайтайлик,— дейди. Хонаси келганда шуни ҳам айтиб қўймоқ керакки, акмеистлар блан «Серapiон муридлари»нинг шажаралари бирдир. Аристократик сарой дедидентлиги ва мистицизмнинг асосчиларидан бири бўлган Гофман акмеистларнинг ҳам «Серapiон муридлари» нинг ҳам умумий отасидир.

Нега бугун Ахматованинг шеърларини халқ орасига ёймоқ лозим бўлиб қолипти? Биз, совет кишиларига унинг нима кераги бор. Бизга ниҳоятда ёт бўлган бу тушкун адабий оқимларига адабиётимиз минбарини бериб қўйиш нега керак бўлди?

Символистлар ҳам, акмеистлар ҳам мансуб бўлган реакцион адабий оқимлар рус адабиётининг улуг революцион-демократик традицияларига қарши, рус адабиётининг илғор намояндаларига қарши бир эмас, бирнеча мартаба бош кўтариб чиққанини рус адабиёти тарихидан яхши биламиз. Бу реакцион оқимлар адабиётни пуч қилиб, унинг юксак ғоявий ва ижтимоий аҳамиятини йўқ қилишга, адабиётни маслаксизлик, расвогарлик ботқоғига ботирмоқчи бўлиб кўп ҳаракатлар қилган эдилар. У вақтларда «модага» кирган бу оқимларнинг ҳаммаси қайси синфларнинг мафкурасини кўтариб чиққан бўлсалар, шу синфлар блан йўқлик дарёсига фарқ бўлиб кетдилар. Символист, акмеист, «сариқ кўйлақлар» («желтые кофты»), «ғиштин саллотлар» («бубновые вальеты»), «ничевоки» деган ҳархил гуруҳлардан бизнинг жонажон рус, совет адабиётимизда бугун нима асар қолди? Ҳечнарсга қолгани

йўқ. Революцион-демократик рус адабиётининг улуғ намояндалари бўлган Белинский, Добролюбов, Чернишевский, Герцен, Салтиков-Шедринга қарши уларнинг ҳаракатлари қандай катта дабдаба блан бошланган бўлса, шундай катта шармисорлик блан тамом бўлди.

Акмеистлар «турмушни асло тузатиб ўтирмаслик ва уни тапқид қилиш блан овора бўлмаслик керак», деган шиорни майдонга ташладилар. Нега улар турмушни қандай йўл блан бўлмасин тузатишга қарши эдилар? Чунки эски дворян, буржуа турмуши уларга ёқар эди. Революцион халқ бўлса, уларнинг турмуш-маншатини бузиб безовта қилиш ҳаракатида эди. 1917 йил октябрида ҳоким синфлар блан бирга уларнинг идеологлари ҳам, мадҳиячилари ҳам тарих ахлатхонасига ташланди.

Энди социалистик революциянинг 29 йилига келганда, кўланкалар дун'ёсига ўтиб кетган ба'зибир «антик нарсалар» майдонга чиқиб, бизнинг ёшларимизга қандай яшаш кераклиги ҳақида сабоқ бермоқчи бўлиптилар. Ленинград журналининг эшигини Ахматовага катта очиб бериб, унинг чирик ше'рларининг ярамас та'сири блан ёшларимизнинг фикрини захарлашга йўлни кенг очиб бериптилар.

Ленинград журналининг бир сониди Ахматованинг 1909 йилдан то 1944 йилгача ёзган асарларининг рўйхатига ўхшаган бир нарса босилди. Бу рўйхатда бирқанча бемаза асарлар блан бирга, Улуғ Ватан уруши вақтида Ахматова эвакуацияда юрган кунларда ёзилган бир ше'р бор. Бу ше'рда у ўзининг бир қора мушук блан бирга ғарибликда ёлғиз қолганини сўзлайди. Қора мушук унга гуё асрлар кўзидек қараб турармиш. Бу тема янги эмас. Ахматова 1909 йилда ҳам қора мушук тўғрисида ёзган эди. Совет адабиётига тамомила ёт бўлган бу хил ожизлик ва ғариблик қайфияти Ахматова «ижоди»нинг бутун тарихий йўлини бир-бирига боғлаб туради.

Бу хил поэзиянинг халқимиз ва давлатимиз манфаатлари блан нима алоқаси бор? Мутлақо ҳечқандай алоқаси йўқ. Ахматованинг ижоди аллақачон ўтиб кетган узоқ замонлар ижодидир. Унинг асарлари ҳозирги вақтдаги совет турмушига тамомила ёт ва шунинг учун бизнинг журналларимиз саҳифасида уларга ўрин бўлиши асло мумкин эмас. Бизнинг адабиётимиз китоб бозорининг завқини қаноатлантириш учун бу бозорнинг дидига ёқадиган асарлар тайёрлаб чиқазучи хусусий корхона эмас. Совет кишиларининг ахлоқига ва фазилатларига тамомила ёт бўлган қараш ва тушунчаларга адабиётимиздан ўрин беришга биз мажбур эмасмиз. Ахматованинг асарлари бизнинг ёшларимизга бирон ибрат бераоладими? Зарардан бошқа ҳечнима бераолмайди. Унинг асарлари умидсизлик, тушқунлик, пессимизм ҳисларинигина уйғотади, холос. Унинг асарлари ижтимоий ҳаётнинг муҳим масалаларидан, кенг ижтимоий ҳаёт ва жамият ишларидан қочиб, кичик ва тор ички ҳиссиётлар дун'ёсига ўралашиб қолиш орзусини туғдиради, холос. Бас, шундай экан, ёшлар тарбиясини

унинг қўлига топшириб қўйиб бўладими? Ҳолбуки, Ахматованинг асарларини дам-бадам, ҳали «Звезда», ҳали «Ленинград» журналида бажону-дил босиб турдилар, бундан ташқари ҳатто алоҳида китоб қилиб ҳам чиқардилар. Бу қўпол сиёсий хатодир.

Шу сабабларга кўра, «Ленинград» журналларида умидсизлик руҳида ғоясиз ва тушқун асарлар ёзиш йўлига кириб кетган бошқа ёзучиларнинг асарлари ҳам босиладиган бўлиб қолганлиги тасодифий бир ҳол эмас. Бу ўринда мен Садофьев ва Комиссарованинг асарларини назарда тутаман. Садофьев ва Комиссарова баъзи шеърларида Ахматовага ўхшаб ёзадиган бўлиб қолдилар. Ахматованинг кўнглига жуда ёқадиган умидсизлик, ҳасратмандлик, ғариблик кайфиятларини ёйиш йўлига кирдилар.

Бу хил кайфиятлар ёки бу хил кайфиятларни ёйиш ёшларимизга зарарли таъсир кўрсатади. Ёшларнинг онгини ғоясизлик, маслаксизлик ва умидсизликнинг чиркин кайфияти блан заҳарлайди.

Агар биз ёшларимизни бу хил умидсизлик руҳида, ўз ишимизга ишонмаслик руҳида тарбияласак, бунинг оқибати нима бўларди? Бунинг оқибати шу бўлардики, биз Улуғ Ватан урушида енгаолмас эдик. Совет давлати ва партиямиз совет адабиёти ёрдами блан ёшларимизни ғайратли ва шижоатли, руҳи тетик ва соғлом қилиб тарбиялаганлиги учун, уларни ўз ишимизга қаттиқ ишонч руҳида тарбия қилганлиги учун, биз социализм қуриш соҳасидаги катта қийинчиликларни енгиб, немис ва японлар устидан ғалаба қилдик.

Булардан қандай хулосалар чиқариш керак бўлади? Булардан чиқариладиган хулоса шуки, ўз саҳифаларида яхши, соғлом ғояли, ўқиганларнинг руҳини кўтарадиган, мақсад ва ғояси чуқур яхши асарлар блан бир қаторда, ғоясиз, мазмунан пуч, реакцияон асарлар ҳам босиб чиқарган «Звезда» журнали ўзининг маъқом тутган аниқ бир йўли бўлмаган ҳамда душманларнинг ёшларимиз фикрини бузмоқ йўлидаги ҳаракатларига ёрдамлашган журнал бўлиб қолди. Ҳолбуки, бизнинг журналларимиз бундай мақсадсизлик ва ғоясизлик ҳамда сиёсатдан холи бўлиш эрқасида эмас, балки ҳамиша одамларни ғайрат ва шижоатга чақириб руҳларини кўтарадиган революцион йўл тутганлиги орқасида кучли бўлиб келган. Ғоясизликни пропаганда қилиш «Звезда» журналида ҳуқуққа эга бўлиб қолган экан. Бу ҳам етмай Зошченко Ленинград ёзучилари ташкилоти орасида шундай зўр бўлиб кетиптики, ҳатто унинг фикрига қўшилмаганларга дағдаға қилиб, битта-яримта ҳикоямда сени боппайман, деб пўписа блан қўрқитиш даражасига борипти. Хуллас, у адабиёт майдонининг ҳоқими бўлиб қолипти. Бирнеча мухлислар унинг атрофига тўпланиб олиб, унинг шуҳратини оширишга роса ҳаракат қилиптилар. Бундай қилмоққа уларнинг қандай асослари бор эди? деб сўраймиз. Нима сабабдан бундай ғайри-табiiй ва реакцияон ишга йўл қўйдингиз?

Ленинград адабий журналларидаги кишиларнинг Фарбнинг ҳозирги замондаги ҳашаки буржуа адабиётига жуда кўнғил қўйиб кетганликлари тасодифий бир ҳол эмас. Бизнинг ба'зибир адабиётчиларимиз ўзларига буржуа-мешчан ёзучиларга устоз бўладиган кишилар деб қарамай, балки ўзларини уларга шогирд қилиб қўйдилар, хушомадгўйлик қилиш ва четэллардаги мешчан адабиётига сажда қилиш йўлига кириб кетабошладилар. Биз, совет ватанпарварларига, буржуазия тузумининг барчасидан ва ҳарқандайдан 100 мартаба ортиқ, юксак ва афзал бўлган совет тузумини вужудга келтирган биздек кишиларга бундай хушомадгўйлик, бундай та'зимкорлик муносибми? Дун'ёда энг революцион, энг илғор бўлган совет адабиётининг Фарбдаги доираси тор, суяқ ва бемаза буржуа-мешчан адабиёти олдида тиз чўкиш ша'нимизга муносибми?

Ёзучиларимизнинг ҳозирги замон совет тематикасидан йироқда туришлари, бир томондан, тарихий темаларда асар ёзишга бир ёқлама қизиқиб кетиб, иккинчи томондан, нуқул ўйин-кулги ва тамошодан бошқа аҳамияти бўлмаган, мазмуни пуч энгилтак асарлар блан шуғулланишга уринишлари ҳам уларнинг ишларидаги катта камчиликдир. Ба'зи ёзучилар ҳозирги замон совет темасида катта асарлар ёзишдан орқада қолганликларига важ кўрсатиб, энди халққа фақат завқ берадиган, мазмуни чуқур бўлмаган энгилтак асарлар ҳам бериш вақти келди, энди асарнинг ғоявийлигига унча э'tибор қилмасак ҳам бўлади, дейдилар. Бу фикр бизнинг халқимизни, унинг талабларини, манфаатларини хато тушунишдир. Халқимиз ёзучилардан Улуғ Ватан урушида совет халқининг орттирган ғоят катта тажриба, ма'но ва мазмунини чақиб берадиган асарлар яратишни кутади, душманни қувлагандан кейин мамлакатимизнинг халқ хўжалигини тиклаш йўлида халқимизнинг фидокорлик блан ишлаб кўрсатаётган қаҳрамонлигини умумлаштириб беришни кутади.

Энди «Ленинград» журнали тўғрисида икки оғиз гапираман. Ахматова сингари, Зошченко ҳам «Ленинград» журналида «Звезда» журналидагидан ҳам «маҳкамроқ» ўрнашиб олипти. Зошченко блан Ахматова бу журналларнинг икковида ҳам жуда актив адабий куч бўлиб қолиптилар. Шу тариқа «Ленинград» журнали Зошченкодек тубан ёзучига ва Ахматовадек маишатхона шоирасига ўз саҳифаларидан ўрин бериб қўйганлиги учун жавобгардир.

Аммо «Ленинград» журналининг бундан бошқа хатолари ҳам бор.

Чунончи, Хазин деган бир одам томонидан «Евгений Онегин» га тақлид қилиб ёзилган «Онегиннинг қайтиши» деган асарни олайлик. Бу асар Ленинград тамошоходаларининг саҳналарида кўп ўқилар эмиш. Ленинградлилар Хазин каби кишиларнинг саҳнага чиқиб, Ленинградни масхара ва мазах қилишига нега йўл бериб қўйганларини асло тушуниб бўлмайди. Адабий «тақлид» дейилган бу «асар»нинг бутун мазмуни, ҳозирги Ленинградга

қелиб қолган Онегиннинг саргузаштларини «ҳажв» қилиб, кулиб ёзишдангина иборат бўлмай, унинг ма'носи бутунлай бошқадир. Ҳазин ёзган «ҳажв»нинг ма'носи шуки, бу «асар»да Ҳазин ҳозирги Ленинградни Пушкин замонидаги Петербург блан солиштирмоқчи ва бизнинг замонимиз Онегин замонидан ёмон деб да'во қилмоқчи бўлади. Бу «ҳажв»нинг ба'зи сатрларига диққат қилинг. Ҳозирги Ленинграднинг ҳечқаери бу ёзучига ёқмайди. Ёзучи совет кишиларини, Ленинградни масхара қилиб кулади, бўҳтон қилади, Онегин замони қандай яхши замон эди, олтин замон эди, демоқчи бўлади. Энди бўлса, у замонлар йўқ, уй-жой отдели, карточка, пропуска деган нарсалар чиқди. Қизлар ҳам Онегинни шайдо қилган нозик-ниҳол гўзаллар эмас, эндиги қизлар кўча ҳаракатини идора қиладилар, бинолар ремонтда ишлайдилар, ҳоказо ва ҳоказо, демоқчи бўлади. Ижозатингиз бўлса, бу «ҳажв»дан фақат бир жойини ўқиб берайин:

Чиқди бечора Евгений трамвайга,
Қилиб ҳурмат одобу тавози'га.
Ма'рифатсиз эди унинг асри,
Йўқ эди трамвайдан хабари.
Қисмати бўлиб паноҳ унга,
Бир оёгин босдилар гўрга.
Қорнига уриб биров ниқтов,
Дедики, ағрайма. э «Меров!».
Ёдига тушиб замонининг расми,
Дуэль блан ечмоқ бўлди жанжални,
Киссасига солиб қўлини
Топмади анда қўлқопини.
Илибдир аллақачон кисавур,
Ағдарма қилиб чўнтагини.
На қилсин энди шўрлик Онегин,
Кетаберди чиқазмай дамнини.

Ленинград шаҳри аввал қандай эди-ю, энди қандай маданиятсиз, қўпол, ёмон бўлиб қолганмиш. Қобилгина одам бўлган бечора Онегин Ленинградни шу ҳолда кўрипти. Та'бан паст бўлган Ҳазин Ленинградни ва ленинградчиларни ана шундай қилиб тасвирлапти.

Фақат бўҳтон ва маломатдан иборат бўлган бу ҳажвнинг ичи-таши ва бутун мазмуни ириган ва чиригандир.

«Ленинград» журналининг редакцияси Ленинград ша'нига ва унинг ажойиб одамлари ша'нига бундай туҳмат ва бундай бўҳтон қилган ярамас асарни қандай қилиб кўрмай қолганларига ҳайронман! Ҳазинга ўхшаган кишиларни «Ленинград» журналларига яқин келтириб бўладими, ахир?!

Энди Некрасов тўғрисида ёзилган назирага назира қилиб ёзилган яна бир асарни олайлик. Бу асар шундай ёзилганки, Некрасовдек улуг шоир ва жамоат арбобининг ҳақиқа тўғридан-тўғри ҳақоратдир. Бу ҳақорат ҳарқандай ўқимишли кишини газабга келтириши турган гап. Аммо «Ленинград» журналининг редакцияси бу иргамчик бўтқани ўз саҳифаларида жон деб босиб чиқарипти.

«Ленинград» журналида бундан бошқа тагин нималар бор? Афтидан, ўтган асрнинг охирларига оид бўлган кўҳна, бемаза латифалар тўпламидан олинган ҳархил бема'ни, тутуриқсиз, суюқ четэл латифалари босилган. «Ленинград» журнали ўз саҳифаларини тўлдириш учун бошқа нарса тополмадими? Ажабо, босай деса тузукроқ нарса топилмайдими? Ҳеч бўлмаса Ленинград шаҳрини тиклаш темасини олинг. Шаҳарда, улўғ ишлар қилинмоқда, шаҳар қамалда қолган вақтда бўлган яраларини тузатмоқда. Ленинградлилар урушдан кейин шаҳарни тиклаш йўлида завқ-шавқ блан, ғайрат ва ҳиммат блан ишламоқдалар. «Ленинград» журналида бу ҳақда ҳечнарса ёзилдими? Ленинградлилар меҳнат майдонида кўрсатаётган қаҳрамонликларини тасвир этган асарларни журнал саҳифасида қачон кўрадилар?

Совет хотин-қизлари тўғрисидаги темани олиб қаранг. Умуман ҳозирги замон совет хотин-қизлари тўғрисида, уруш йилларидаги катта қийинчиликларга чидаш бериб келган, ҳозир хўжаликни тиклаш соҳасидаги оғир вазифаларни ҳал қилишда фидокорона меҳнат қилаётган барча хотин-қизлар, шу жумладан Ленинграднинг қаҳрамон қизлари ва хотинлари тўғрисида чинакам ҳақиқий асарлар бериш ўрнига, совет китобхонларига хотин-қизларнинг роли ва вазифалари тўғрисида Ахматова кабилар томонидан беҳаёлик блан айтилган бема'ни фикрларни тарғиб қилиш мумкинми, ахир?

Ёзучилар союзининг Ленинград бўлимида аҳвол шу даражага бориб етиптики, ҳозирги вақтда икки адабий-бадий журналини тўлдириш учун яхши асарлар етишмай қолпти. Шунинг учун ҳам партия Марказий Комитети «Ленинград» журналини ёпишга, яхши адабий кучларнинг ҳаммасини «Звезда» журнали атрофига тўплашга қарор берди. Бу, албатта, Ленинградда бошқа журнал чиқмайди, деган гап эмас; ишлар яхшиланиб кетганда иккинчи ёки ҳатто учинчи журналнинг ҳам чиқабошлаши турган гап. Яхши, юксак бадий асарлар кўпайса, бу масала ҳал этилади. Агар бундай асарлар кўпайса ва уларни босиб чиқариш учун битта журнал кифоя қилмай қолса, иккинчи ва учинчи журналларни ҳам чиқариш мумкин. Гап ленинградли ёзучиларнинг ғоявий ва бадий жиҳатдан юксак асарлар ёзиб беришларида қолган.

ВКП(б) Марказий Комитетининг «Звезда» ва «Ленинград» журналларининг иши ҳақида чиқарган қарорида очиб ташланган ва кўрсатиб берилган қўпол хато ва нуқсонлар шулардир.

Бу хато ва камчиликларнинг илдизи қаерда?

Бу хато ва камчиликларнинг илдизи шундаки, юқорида номлари кўрсатилган журналларнинг редакторлари, совет адабиётимизнинг ходимлари, шунингдек, Ленинграддаги идеология фронтимизнинг раҳбарлари ленинизмнинг адабиёт тўғрисидаги ба'зи асосий қоидаларини унутиб қўйганлар. Ёзучилар ва мас'ул редакторлар ёки Ёзучилар союзида муҳим вазифаларда ишловчиларнинг кўплари: сиёсат — ҳукуматнинг иши, Марказий Комитетнинг иши, деб ўйлайдилар. Адабиётчиларга келсак, сиёсат

блан шуғулланиш уларнинг иши эмас, эмиш. Бирон киши яхши, бадний гўзал асар ёзса, бу асарда ёшларимизни йўлдан чиқару-чи, уларнинг фикрини заҳарловчи чирик жойлар бўлса ҳам, босиб чиқарабериш керак эмиш. Биз ўртоқларимиздан, адабиёт раҳбарларидан ҳам, ёзучилардан ҳам ўз ишларида сиёсатга амал қилишларини талаб этамиз, чунки совет тузуми сиёсатсиз яшай-олмайди, биз ўртоқларимиздан ёшларни бепарволик ва ғоясизлик руҳида эмас, балки соғлом революцион руҳда тарбиялашларини талаб қиламиз.

Ленинизм XIX асрда ўтган революцион рус демократларининг барча энг яхши традицияларини ўзида гавдалантиргани маълум. Бизнинг совет маданиятимиз ўтмишдаги маданий меросга танқид кўзи блан қараб, уни қайта ишлабчиқиш йўли блан вужудга келди, ривожланди ва яшнаб гуллади. Бизнинг партиямиз буюк рус революцион-демократ ёзучи ва танқидчилари — Белинский, Добролюбов, Чернишевский, Салтиков-Шедрин, Плехановларнинг адабиётда аҳамияти ғоят буюк эканлигини Ленин ва Сталиннинг тили блан эътироф қилди. Революцион-демократ рус интеллигентларнинг Белинскийдан бошлаб барча энг яхши вакиллари «соф сан'ат», «сан'ат сан'ат учун» деган нарсани ҳеч эътироф қилмадилар ва сан'ат халқ учун деган нарсани, сан'атнинг юксак ғоявийлигини ва ижтимоий аҳамияти борлигини доим та'кидлаб келдилар. Сан'ат ўзини халқ тақдирдан ажратиб ташлаши мумкин эмас. Белинскийнинг машҳур «Гогольга мактуби»ни эсга олинг. Буюк танқидчи бу мактубда Гогольни халқ ишига хиёнат қилиб, подшо томонига ўтишга урингани учун ўзига хос, сўнмас эҳтирос блан қаттиқ қоралаб койиган эди. Ленин ҳозир-гача ҳам буюк адабий қимматини йўқотмаган бу мактубни цензура кўрмаган демократик матбуотнинг энг яхши асарларидан бири деб айтган эди.

Добролюбовнинг адабиёт тўғрисида ёзган мақолаларини эсга олинг. Добролюбов ўз мақолаларида адабиётнинг ижтимоий аҳамиятини ғоят ёрқин кўрсатиб берган. Бизнинг революцион-демократик публицистикамизда чор тузумига қарши қаттиқ нафрат, халқнинг ҳақиқий манфаатлари учун, унинг ма'рифати учун, унинг маданияти учун, унинг чор тузумидан қутулиши учун мардонавор курашмоққа бўлган олижаноб интилиш барқ уриб туради. Рус адабиётининг буюк намояндлари адабиёт ва сан'атни халқнинг энг яхши тилаклари учун кураш олиб боручи жанговар сан'ат бўлиши лозим деб билдилар. Барча утопист-социалистлар ичида илмий социализмга ҳаммадан яқинроқ турган ва асарлари, Ленин та'бирича, «синфий кураш руҳи блан сўғорилган» Чернишевский сан'атнинг вазифаси турмушни билишдан ташқари, одамларни ҳарбир ижтимоий воқнага тўғри баҳо бераолишга ўргатишдан ҳам иборатдир, деб та'лим берди. Унинг энг яқин дўсти ва сафдоши Добролюбов «турмуш адабиёт чизигидан бормайди, балки турмуш қай тариқа борса, адабиёт шунга мувофиқ равишда ўзгаради» деб қайта-қайта та'кидлади ва

адабиётда реализм йўлини ва халққа яқин бўлиш принципини зўр бериб пропаганда қилди. Сан'атнинг асоси — турмуш, деди, турмуш ижод манбаидир, сан'ат ижтимоий онгни шакллантира-бориб, ижтимоий турмушда актив роль ўйнайди, деб билди. Добролюбовнинг фикрича, адабиёт жамиятга хизмат қилиши керак, халққа замонанинг энг муҳим масалаларини тушунтириб бериши керак, ўз даврининг ғоялари билан бир даражада бўлиши керак.

Белинский, Чернишевский, Добролюбовларнинг буюк традицияларини давом эттиручи марксистик адабий танқидчилик ҳаммавақт реалистик сан'ат учун, маълум бир ижтимоий йўналишга эга бўлган сан'ат учун курашиб келди. Плеханов адабиёт ва сан'ат тўғрисидаги ғайри-илмий, идеалистик тушунчаларни фош этиш учун жуда кўп ишлади, адабиётни халққа хизмат қилучи қудратли воситадан бири деб билган буюк рус революцион-демократларнинг асосий фикрларини ҳимоя қилиш учун кўп меҳнат қилди.

Илғор ижтимоий фикрнинг адабиётга ва сан'атга муносабатини биринчи марта ниҳоятда аниқ та'риф қилиб берган В. И. Ленин бўлди. Мен сизларга Лениннинг 1905 йил охирида ёзган «Партия ташкилоти ва партия адабиёти» деган машҳур мақоласини эсла-тиб ўтаман. Бу мақолада Ленин адабиёт партиясиз бўлиши мум-кин эмаслигини, адабиёт умумпролетар ишининг муҳим таркибий қисми бўлиши кераклигини ғоят равшан та'рифлаб берди. Ленин-нинг бу мақоласида бизнинг совет адабиётимизнинг ривожланиши учун керак бўлган барча асослар кўрсатиб берилган. Ленин бун-дай деб ёзди:

«Адабиёт партиявий бўлиши керак. Социалистик пролетариат, буржуа ахлоқига қарши, буржуазиянинг фойда-тама', сотқин матбуотига қарши, адабиётда буржуа шўхратпарастлигига ва шахсиятпарастлигига, «тўраларча анархизмга» ва манфаатпара-стликка қарши *адабиёт партиявийдир*, деган принципни олға суриши, бу принципни кенгайтириши ва уни мумкин қадар тўла ҳамда бутун формада амалга ошириши керак».

«Партиявий адабиётнинг бу принципи нимадан иборат? У шундан иборатки, адабиёт иши социалистик пролетариат қўли-да айрим шахс ва гуруҳларнинг бойиши учун қурол бўлаолма-ганлигидан ташқари, умуман адабиёт иши умумпролетар ишидан айрим хусусий иш бўлаолмайди. Битсин партиясиз адабиётчилар! Битсин ўзини кишилардан юқори тутган адабиётчилар! Адабиёт иши умумпролетар ишининг *бир қисми* бўлиши керак...».

Яна шу мақолада бундай дейилган:

«Бир жамиятда яшаган ҳолда, шу жамиятдан четда туриш мумкин эмас. Буржуа ёзучиси, рассоми, артистининг озодлиги пулдорга, пулга, хўжасига қарамликдан (ёки мунофиқона ниқоб-ланадиган қарамликдан) бошқа нарса эмас».

Ленинизм, бизнинг адабиётимиз сиёсатдан холи бўлиши мумкин эмас, у «сан'ат сан'ат учун» деган тарзда бўлиши мум-кин эмас, балки ижтимоий ҳаётда муҳим илғор роль ўйнаши

керак, деган фикрларга асосланади. Ленинчи партиявий адабиёт принципи — В. И. Лениннинг адабиёт ҳақидаги фанга қўшган бу жуда муҳим та'лимоти мана шундан келиб чиқади.

Демак, совет адабиётининг энг яхши традицияси XIX аср рус адабиётининг энг яхши традицияларининг, буюк революцион демократларимиз бўлмиш Белинский, Добролюбов, Чернишевский, Салтиков-Шедрин яратган, Плеханов давом эттирган ҳамда Ленин ва Сталин илмий асосда ишлаб чиққан ва асослаган традицияларининг давомидир.

Некрасов ўз поэзиясини «қасос ва алам илҳоми» деб атади. Чернишевский ва Добролюбов адабиётни халққа муқаддас хизмат қилиш деб билдилар. Россия демократ интеллигентларининг энг яхшилари мана шу олижаноб юксак ғоялар учун чор зулмидан ҳалок бўлдилар, бадарға ва сургун қилиндилар. Бундай шонли традицияларни қандай қилиб унутиш мумкин? Қандай қилиб уларни э'тиборга олмаслик мумкин? Ахматова ва Зошченколарнинг «сан'ат сан'ат учун» деган реакция шioriни кўтаришларига, ғоясизлик ниқобига яшириниб, совет халқига ёт бўлган ғояларни кўтариб чиқишларига қандай қилиб йўл қўйиш мумкин?!

Ленинизм адабиётимизнинг жамиятни ўзгартишдаги буюк ижтимоий аҳамияти борлигини э'тироф қилади. Бизнинг совет адабиётимиз ўзининг мана шу катта тарбиявий ролини пасайтиришга йўл қўйса — бу орқага қараб кетиш, «тош асри»га қараб қайтиш бўлар эди.

Ўртоқ Сталин ёзучиларимизни киши руҳининг инженерлари деб атади. Бу та'рифнинг чуқур ма'носи бор. Бу та'риф совет ёзучиларининг одамларни тарбиялаш учун, совет ёшларини тарбиялаш учун, адабиёт ишида бракка йўл қўймаслик учун жавобгар эканликларини кўрсатади.

Марказий Комитетнинг адабиёт масаласи юзасидан бундай қат'ий тадбирлар кўриши ба'зи кишиларга ғалати туюлади. Бизда бунга одатланмаганлар. Агар ишлабчиқаришда бракка йўл қўйилса ёки кенг исте'мол моллари ишлабчиқариш программаси бажарилмаса, ёки ёғоч тайёрлаш плани бажарилмай қолса, бунинг учун виговор э'лон қилиш табиий бир ҳолдир, дейдилар. Агар кишиларнинг руҳини тарбиялаш ишида бракка йўл қўйилса, агар ёшларни тарбиялаш ишида бракка йўл қўйилса, бунга тоқат қилса бўлади, дейдилар. Ҳолбуки, бу ҳол ишлабчиқариш программасини бажармаслик ёки ишлабчиқариш топширигини бузишдан кўра оғирроқ айб эмасми? Марказий Комитетнинг бу қарорни чиқаришдан мақсади идеология фронтини ишимизнинг бошқа барча соҳалари блан бараварлаштиришдир.

Сўнгги вақтда идеология фронтда катта нуқсон ва камчиликлар борлиги ма'лум бўлди. Бу ерда «Звезда» ва «Ленинград» журналларида юз берган ҳол ҳақида сўзлаб ўтирмасдан, сизларга кино сан'атимизнинг қолақлигини, театр, драма репертуаримиз паст сифатли асарлар блан тўлганлигини эслатиб ўтишнинг

ўзи кифоя. Марказий Комитет бу ишга аралашигга ва ишни қат'ий суратда тузатишга мажбур бўлди. Халқ олдидаги ўз мажбуриятини, ёшларни тарбиялашдаги бурчини унутиб қўйган кишиларга қарши бериладиган зарбани юмшатишга Марказий Комитетнинг ҳақи йўқ эди. Агар биз активимизнинг диққатини идеология масалаларига қаратишни ва бу соҳада тартиб ўрнатишни, ишни аниқ йўлга солиб юборишни истасак, идеология соҳасидаги хато ва нуқсонларни совет кишиларига, большевикларга хос қат'ият билан танқид қилишимиз керак. Шундагина биз ишни тузатаоламиз.

Ба'зи адабиётчилар бундай мулоҳаза қиладилар: уруш вақтида халқ адабиётга чанқаб қолган, китоб кам чиқарилди, шунинг учун китобхон ҳарқандай чирик молни ҳам ҳазм қилиб юбора беради, деб ўйлайдилар. Аслда эса сра бундай эмас, бефарқ ёзувчилар, редакторлар ва ноширлар бизга тутқизадиган ҳарқандай асарга ҳам тоқат қилабермаймиз. Совет халқи совет ёзувчиларидан буюк қурилиш планларини бажаришга, мамлакатимиз халқ хўжалигини тиклаш ва янада ривожлантириш планларини бажаришга ёрдам берадиган чинакам ғоявий қурол, ма'навий озиқ кутади. Совет халқи адабиётчилар олдига юксак талаблар қўймоқда, ўзининг ғоявий ва маданий талабларини қондиришни истайди. Уруш вақтида шароит бўлмади, биз бу муҳим талабларни қондираолмадик. Халқ бўлаётган воқиалар устида ўйлаб, уларнинг мағзини чақиш, тушунишни истайди. Халқнинг ғоявий ва маданий савияси юксалди. Бизда босилиб чиқаётган адабиёт ва сан'ат асарларининг сифати кўпинча халқни қониқтирмайди. Адабиёт соҳасидаги, идеология соҳасидаги ба'зи ходимлар буни тушунмайдилар ва тушунишни истамайдилар.

Халқимизнинг диди ошиб, талаби жуда кучайди. Халқ кўтарилган даражага кўтарилишни истамаган, ёки кўтарилаолмайдиган кишилар кейинда қолиб кетади. Адабиёт халқ талаб қилган даражада бориш блангина кифояланиб қолмай, балки халқнинг дидини ошириши, унинг талабларини янада юксалтириши, уни янги ғоялар билан бойитиши, халқни олға бошлаб бориши керак. Халқ блан бирга қадам ташлаб бораолмайдиган, халқнинг ошган талабларини қондираолмайдиган, совет маданияти тараққиётининг вазифалари талаб қилган даражага чиқаолмайдиган кишилар албатта қатордан чиқиб қолади.

«Звезда» ва «Ленинград» журналлари раҳбар ходимларининг ғоявий камчиликларидан яна иккинчи бир катта хато ҳам келиб чиқади. Бу хато шундан иборатки, ба'зи раҳбар ходимларимиз ёзувчилар блан қиладиган муносабатларида совет кишиларини сиёсий жиҳатдан тарбиялаш ва ёзувчиларга сиёсий йўл кўрсатиш манфаатларини кўзламасдан, балки хусусий манфаатларни, ошна-оғайнгарчилик манфаатларини кўзлаганлар. Ғоявий жиҳатдан зарарли, адабий жиҳатдан паст турадиган асарларнинг кўпи ёзувчиларни хафа қилишни истамаганлик натижасида босиб чиқарилган, дейдилар. Бундай ходимлар нуқтан назари

бўйича, бировни хафа қилмаслик учун, халқ манфаатларидан, давлат манфаатларидан кечиниш а'лороқ экан. Бу мутлақо нотўғри ва сиёсий жиҳатдан хато бир йўлдир. Бу миллионни қора чақага сотиш блан барбардир.

Партия Марказий Комитети ўз қарорида адабиётда принципиал муносабатларни ошна-оғайнигарчилик муносабатларига қурбон қилишнинг жуда ҳам зарарли эканлигини уқтириб ўтди. Ба'зи ёзучиларимиз ўртасидаги принципсиз ошна-оғайнигарчилик муносабатлари кўп ёмон ҳолларга сабаб бўлди, кўп адабий асарларимизнинг ғоявий даражасининг пасайишига сабаб бўлди, совет адабиётига ёт бўлган кишиларга адабиётимизнинг эшигини очиб берди. Ленинграддаги идеология майдонининг раҳбарларида, Ленинграддаги журналларимизнинг раҳбарларида танқиднинг йўқлиги ва принципиал муносабатларни халққа зарарли бўлса ҳам ошна-оғайнигарчилик муносабатлари блан алмаштириш жуда катта зарар келтирди.

Ўртоқ Сталин бизга та'лим бериб айтадики, агар биз кадрларимизни сақлаб қолмоқчи бўлсак, уларни ўргатмоқ ва тарбияламоқчи бўлсак, бирор одамни ранжитиб қўйишдан қўрқмаслигимиз, иш юзасидан бўладиган очиқ дадил ва беғараз танқиддан қўрқмаслигимиз керак. Танқид бўлмаса, ҳарқандай ташкилот, жумладан, адабиёт ташкилоти ҳам пўпанак боғлаб кетади. Танқид бўлмаса, касалнинг ҳарқандайи ҳам сиртга чиқмай, ичда қолиб кетади, касал ичга уриб кетгандан кейин эса, уни тузатиш қийин бўлади. Фақат дадил ва рўйирост танқидгина кишиларимизнинг ўсиб камол топишларига ёрдам беради, уларни ўз ишларидаги камчиликларини йўқотиб, илгарилаб боришга ҳаракат қилдиради. Танқид йўқ жойда чириш ва тургунлик авж олади, илгарилашга ҳаракат бўлмайд.

Ўртоқ Сталин, бизнинг тараққиётимиз учун лозим бўлган энг муҳим шарт шуки, совет кишиларининг ҳарбири ҳаркунги қилган ишига яқун ясагин, ўз ишларини ҳечбир қўрқмасдан дадиллик блан текшириб кўрсин, ишдаги камчилик ва хатоларни мардлик блан танқид қилсин, ўз ишида қандай қилиб яхши натижаларга эришиш тўғрисида яхши ўйласин ва ўзининг савиясини ошириш учун доим тинмасдан ишласин, деб такрор-такрор айтиб келди. Бу гаплар бошқа ходимларимизга қанчалик дахлдор бўлса, ёзучиларимизга ҳам шунчалик дахлдордир. Ишини танқид қилишдан қўрққан киши халқ ҳурматига лойиқ бўлмаган тубан қўрқоқдир.

Ўз ишини яхши танқид қилмаслик, ёзучилар блан иш юзасидан бўладиган алоқаларда ошна-оғайнигарчилик риюясини қилиш Совет ёзучилари союзининг Правленийесида ҳам жуда расм бўлиб кетган. «Звезда» ва «Ленинград» журналларининг ишида мавжуд бўлган ва эндиликда очиб ташланган аҳволларнинг туғилишига Ёзучилар союзининг Правленийеси, жумладан, унинг раиси ўртоқ Тихонов ҳам айблидир, айблари шуки, улар Зошченко, Ахматова ва бошқа булар сингари совет ёзучилари бўлмаган кишиларнинг

совет адабиётига зарарли та'сир кўрсатишига йўл қўймаслик тадбирларини кўрмадилар ҳамда бунинг устига совет адабиётига ёт бўлган тенденция ва урф-одатларнинг журналларимизга кирмоғи учун йўлни қатта очиб қўйдилар.

Ленинграддаги журналларнинг хато ва камчиликларига бу журналларни бошқаришдаги мас'улиятсизлик ҳам анча сабаб бўлди. Ленинград журналларининг редакцияларида аҳвол шундай бўлиб қолиптики, бошдан оёқ бутун журналга ва унинг бўлимларига ким жавобгар эканлиги ма'лум эмас, андаккина тартиб ва интизом ҳам йўқ. Бу камчиликни тузатмоқ керак. Шунинг учун ҳам Марказий Комитет қарор чиқариб, «Звезда» журнаliga бош редактор тайинлади, тайинланган бу бош редактор журналнинг тутган йўлига ва унда босиладиган асарларнинг ғоявий ва бадиий жиҳатдан юксак бўлишига жавобгардир.

Ҳарбир ишда бетартиблик ва бесаранжомликка асло йўл қўйиб бўлмаганидек, журналларда ҳам тартибсизлик ва бебошликка йўл қўйиб бўлмайди. Журналнинг тутган йўли ва унда босилган асарлар учун аниқ жавобгарлик талаб этилади.

Сизлар Ленинград адабиёти ва Ленинград идеология фронтининг шонли традицияларини тиклашингиз керак. Ҳамиша илғор ғоялар ва илғор маданиятнинг маркази бўлиб келган Ленинград журналларининг маслаксизлик, пучлик паноҳи бўлиб қолганига аччиқ афсусланамиз. Идеология ва маданият соҳасида илғор бўлган Ленинграднинг шон-шарафини тиклаш керак. Ленинград ленинчи большевик ташкилотларининг бешиги бўлганини унутмаслик керак. Ленин блан Сталин большевиклар партиясининг асосини, большевистик дун'ёқараш ва большевистик маданиятнинг асосини шу шаҳарда қургандир.

Ленинграднинг бу шонли традицияларини яна тиклаш ва ривож олдириш Ленинград ёзучилари ва Ленинград партия активларининг шарафли ишидир. Ленинграддаги идеология fronti ходимларининг ва биринчи галда ёзучиларимизнинг вазифаси шуки, улар ғоясизлик, маслаксизлик ва пучлик каби ярамасликларни Ленинград адабиётидан йўқотишлари керак, илғор совет адабиёти байроғини баланд кўтаришлари, ўзларининг ғоявий жиҳатдан ўсишлари, ёзган асарларини бадиий жиҳатдан юксалтиришлари учун ҳечбир фурсатни қўлдан бермай ҳаракат қилмоқлари, ҳозирги замон тематикасидан кейинда қолмасликка, халқ талабидан орқада қолмасликка интилмоқлари керак; ўз ишларидаги камчиликлар танқидини мумкин қадар кучайтирмоқлари, хушомадгўйлик, лаганбардорлик, дўст-биродарлик андишаси блан қилинган танқидни эмас, балки дадиллик блан қилинган мустақил ва чинакам ғоявий большевистик танқидни кучайтирмоқлари керак.

Ўртоқлар! Ленинград шаҳар партия комитети, хусусан, унинг пропаганда ва агитация бўлими ва пропаганда ишлари секретари бўлган ҳамда идеология ишлари тепасида турган, журналларнинг бундай ёмон ҳолга тушиб қолишига энг биринчи жавобгар бўлган

Ўртоқ Широков қандай катта хато қилганлиги энди сизларга аниқ бўлгандир. Ленинград шаҳар партия комитети июнь ойининг охирида «Звезда» журналининг янги редакция состави тўғрисида қарор чиқарганда, бу қарориди Зошченкони ҳам редакция составига киргизиб, ниҳоятда катта сиёсий хато қилди. Шаҳар партия комитетининг секретари ўртоқ Капустин блан шаҳар комитетининг пропаганда ишлари секретари ўртоқ Широковнинг бундай қарорни чиқартирганларига сабаб, фақат уларнинг сиёсий кўрлик қилганликларидир. Такрор айтаманки, бу хатоларнинг ҳаммасини мумкин қадар тезроқ ва дадилроқ тузатмоқ мумкин ва тузатмоқ керак, токи партиямизнинг гоёвий ҳаётида Ленинград шаҳарининг ўйнаган ролини яна тиклайлик.

Ленинградни ҳамда партиямизнинг илғор отрядларидан бири бўлган Ленинград партия ташкилотини ҳаммамиз яхши кўрамыз. Ленинграддан ўз ярама мақсади йўлида фойдаланмоқчи бўлган ва адабиётимизга сўқилиб кириб олган ҳархил муттаҳамларга Ленинградда жой бўлмасин. Зошченко, Ахматова ва бошқа булар сингари кишилар Совет Ленинграднинг қадри-қиймати-га етаолмадилар. Улар Ленинградда ўзга бир сиёсий ва ижтимоий тартибларни ва бошқа хил мафкураларни кўргилари келади. Эски Петербург ва у эски Петербургнинг мужассам тимсоли бўлган отга минган мис чавандоз уларнинг кўз ўнгидан сра кетмайди. Биз бўлсак, совет Ленинградига, совет маданиятининг маркази бўлган Ленинградга меҳр қўйганмиз. Ленинграддан чиққан улўф революцион ва демократик арбоблар авлоди бизнинг шонли ажодимиздирлар, бизларнинг шажарамиз ўшалардан бошланади. Ҳозирги Ленинграднинг шонли традициялари бу улўф революцион-демократ традициялар ривожининг давомидирки, буларни биз ҳечнарсга бермаймиз. Ленинград активлари аланглаб, ҳадиксираб, қўрқиб-писиб ўтирмасдан, мардлик ва дадиллик блан ўз хатоларини мулоҳаза қилиб чиқсалар, ишларини тезроқ тузатиб, яхшилаб оладилар, ва гоёвий ишни яна олға қараб ривожлантириб юборадилар, совет идеологиясини яратишда, совет ижтимоий онгини яратишда Ленинград большевиклари яна ташаббускорлар ва илғорлар қаторида ўз ўринларини эгалла-синлар.

Нима бўлдики, Ленинград шаҳар партия комитети идеология майдонида бундай ҳолга йўл бериб қўйди? Ленинград шаҳар партия комитети, шаҳарни тиклаш ва унинг саноат корхоналарини юксалтириш соҳасидаги амалий ишлар блан обора бўлиб, идеология ва тарбия ишларининг аҳамиятини унутиб қўйган бўлса керак, лекин бу ишларни унутиш унга жуда қимматга тушди. Гоёвий ишни унутиш мумкин эмас! Бизнинг одамларимиздаги ма'навий бойликнинг аҳамияти моддий бойлик аҳамиятидан кам эмас. Эртаги куннинг ғамини емасдан ғафлатда ётмоқ моддий ҳаётда асло мумкин бўлмаганидек, идеология соҳасида ҳам асло мумкин эмас. Бизнинг совет кишиларимиз ҳозир шу даражада ўсдиларки, ма'навий озиқ қандай бўлса ҳам, «ҳазм» қилабермай-

диган бўлиб қолдилар. Ўз ишларини қайтадан қурмаган, халқнинг ўсган ва юксалган талабларини қаноатлантирадиган даражага чиқмаган маданият ва сан'ат ходимлари халқ олдида ўз ишончларини дарров йўқотиб қўядилар.

Уртоқлар, бизнинг совет адабиётимиз фақат халқ манфаатини, ватан манфаатини кўзлайди ва дарвоқи' шундай бўлмоғи ҳам керак. Адабиёт халқнинг жонажон ишидир. Шунинг учун ҳам сизнинг бу соҳадаги ҳарбир муваффақиятингизни, майдонга чиққан ҳарбир қимматли асарни халқ ўз ғалабаси деб билади, шу сабабдан ҳарбир яхши асарни жанг майдонидаги ғалабага ёки хўжалик ишидаги катта ғалабага ўхшатса бўлади. Аксинча, совет адабиётида юз берган ҳарбир муваффақиятсизликни кўрганда халқ ҳам, партия ва давлат ҳам хафа бўлиб, афсусланадилар. Халқ манфаатлари тўғрисида, унинг адабиётининг манфаатлари тўғрисида қайғураётган ҳамда Ленинград ёзучиларининг бу ҳолга тушиб қолганларини кўриб ташвиш тортаётган Марказий Комитет бу ҳақда қарор чиқарганда, шуларни назарда тутди.

Агар маслаксиз кишилар совет адабиётининг Ленинграддаги ходимларини улар таянган асосдан маҳрум қилмоқчи бўлсалар, улар ишининг идеологик томонига раҳна урмоқчи бўлсалар, Ленинград ёзучиларининг ижодларини пуч қилиб, бу ижоднинг турмушни ўзгартиришдаги ижтимоий аҳамиятини йўқотмоқчи бўлсалар, Марказий Комитет бундай ҳаракатларни даф' қилишда Ленинград ёзучиларининг куч ва қувватларига ишонади. Ленинград ёзучилари Ленинграддаги журналларни ғоясизлик, принципсизлик, маслаксизлик йўлига солмоқчи бўлганларнинг барча ҳаракатларига қат'ий зарба бераоладилар, деб ишонади. Сизлар идеология майдонининг энг олдинги сафига қўйилгансиз, сизнинг устингизда катта халқаро аҳамиятга эга бўлган вазифалар бор, бу ҳол ҳарбир ҳақиқий совет ёзучисидан халқ олдида, давлат ва партия олдида жавобгар эканини яхшироқ тушуниб олишни, ўзи бажараётган вазифанинг нечоғлик муҳимлигини англашни талаб қилади.

Бизнинг ўз мамлакатимиз ичида бўлсин, халқаро ишларда бўлсин эришган муваффақиятларимиз буржуазия дун'ёсига ёқмайди. Иккинчи жаҳон уруши натижасида социализмнинг мавқийи мустаҳкамланди. Социализм масаласи Европанинг кўп мамлакатларида кун тартибидаги масалалардан бўлиб қолди. Империалистларнинг барча хилига бу нарса ёқмайди, улар социализмдан, бизнинг бутун илғор инсониятга ибрат бўлган социалистик мамлакатимиздан қўрқадилар. Империалистлар, уларнинг ғоявий малайлари, ёзучи ва газетчи хизматкорлари, сиёсатчилари ва дипломатлари нима қилиб бўлса ҳам бизнинг мамлакатимизни ёмонлашга, нотўғри тасвир қилишга, социализм ҳақида бўҳтон қилишга тиришадилар. Ана шундай шароитда совет адабиётининг вазифаси — бу ифлос туҳмат ва бўҳтонларга қарши чиқиб, совет маданиятимизга, социализмга ҳужум қилаётганларга зарба бериш блан бирга, дадил ва мардонавор ҳаракат қилиб, фасод боғлаб

ириб-чириб кетаётган буржуазия маданиятининг бутун маразларини очиб ташлашдан ва унга ҳужум қилишдан иборат.

Ғарбий Европа блан Америкада ҳозирги вақтда модага кирган буржуа ёзучилари, кино режиссёрлари, театр режиссёрлари ўз асарларининг ташқи суратини ҳарқандай чиройли шаклга солиб кўрсатсалар ҳам, барибир, буржуазия маданиятини сақлаб қолиш ва юксалтириш қўлларидан келмайди, чунки буржуа маданиятининг ма'навий асоси чирикдир, чунки бу маданият капиталистларнинг хусусий мулкни сақлаш, жамият тепасига чиқиб олиб, фақат ва нуқул ўз фойдасини кўзлайдиган бир тўда буржуалар манфаатини сақлаш хизматини ўтайди. Буржуазия ёзучиларининг ҳаммаси, кино ва театр режиссёрларининг барчаси жамият илғор табақаларининг диққат-э'тиборини сиёсий ва ижтимоий курашнинг муҳим масалаларидан бошқа томонларга чалғитиб, мараз босган, фахшбозлик блан тўлган, ҳархил лўттибоз, муттаҳам ва фирибгар ифлосларнинг саргузаштларини мақташдан иборат бўлган ғоясиз, пуч адабиёт ва сан'ат йўлига тортадилар.

Илғор совет маданиятининг вакиллари бўлган бизларга, биз совет ватанпарварларига буржуазия маданияти олдида бўйин эгмоқ, ёки ўзимизни унга шогирд қилиб қўймоқ ярашадиган ишми?! Бизнинг ҳарқандай буржуа-демократик тузумидан юксак бўлган тузумимизни, буржуазия маданиятидан бирнеча мартаба баланд даражали бўлган маданиятимизни акс эттиручи адабиётимиз бошқаларни янги умуминсоният ахлоқ ва одобига ўргатишга албатта ҳақлидир. Бизнинг халқимиздек халқ, бизнинг мамлакатимиздек мамлакат қаерда бор? Совет халқининг Улуғ Ватан урушида кўрсатган, эндиликда эса тинчлик шароитида хўжалик ва маданиятни тиклаш ва ривожлантириш соҳасида ҳар кун меҳнат бобида кўрсатаётган улуғ фазилатлари кимда ва қаерда бор? Утган ҳаркун халқимизни тобора юксалтирмоқда. Бизлар бугун кечаги кишилар эмасмиз, эртага бугунгидан ҳам бошқа кишилар бўламиз. Бизлар 1917 йилдан аввалги руслар эмасмиз, Русь ҳам аввалгидек эмас, бизнинг характеримиз ҳам энди бошқача. Мамлакатимиз қиёфасини томир-томирдан ўзгартган катта янгиликлар блан бирга, бизнинг ўзимиз ҳам ўзгардик, ўсдик.

Совет кишиларининг бу янги юксак хислат ва фазилатларини кўрсатмоқ, халқимизни ёлғиз шу кунги ҳолида кўрсатмай, балки унинг эртанги кунига ҳам назар ташламоқ, унинг илгарига босиб бораётган йўлини маш'ал блан ёритиб, унга ёрдам бермоқ ҳарбир виждонли совет ёзучисининг вазифасидир. Ёзучи турмушдан кейинда судралиб қолаолмайди, ёзучи халқнинг олдинги сафида бориб, унга тараққиёт йўлини кўрсатиб бормоғи керак. Ёзучи социалистик реализм методига амал қилиб, турмушимизни диққат блан астойдил ўрганиб, ва тараққиётимиз процессларининг бутун ма'но ва мазмунини батамом англаб, халқни тарбиялаши ва унга ғоявий қурол бериши керак. Бизнинг вазифамиз — совет одамнинг барча яхши туйғу ва яхши сифатларини саралаб

олиш, совет одамнинг истиқболлини унга очиқ кўрсатиш блан бирга, кишиларимизнинг қандай ёмон сифатлардан йироқ бўлишлари кераклигини кўрсатишимиз, ўтган кечаги куннинг сарқитларини, совет кишиларининг илгари қадам босишларига тўсқинлик қиладиган сарқитларни фош қилиб ташлашимиз керак. Совет ёзучиларининг вазифаси ёшларни соғлом ва тетик тарбиялашда, уларни ўз куч-қувватларига ишонган ва қийинчиликлардан сра кўрқмайдиган кишилар қилиб тарбиялашда халққа, давлатга ва партияга ёрдам беришдан иборатдир.

Буржуазия сиёсатчилари ва адабиётчилари совет тузуми ва совет маданиятининг муваффақиятлари тўғрисидаги ҳақиқатни ўз халқларидан ҳарқанча яширсалар ҳам, Совет Иттифоқи ҳақидаги тўғри ва ҳақ гапларни четэлларга ёймаслик учун орага темир пардалар солсалар ҳам, совет маданиятининг ривожини ва кўламини ҳарқанча камситмоқчи бўлсалар ҳам уларнинг бу хил ҳаракатлари беҳудага кетади. Биз маданиятимизнинг кучини, унинг афзаллигини жуда яхши биламиз. Буерда маданият иш блан четэлларга борган делегацияларимизнинг, физкультура паради ва бошқа бунинг каби ишларимизнинг четэлларда ниҳоятда катта муваффақият қозонганини айтиб ўтиш кифоя. Ажнабий мамлакатларнинг ҳарбир иши олдида бўйин эгмоқ ёки улардан ўзимизни фақат мудофаа қилиш йўлини тутмоқ бизга муносибми?

Феодализм тузуми, сўнгра буржуазия тараққий қилган даврида янги тузумнинг қарор топишини тасдиқловчи ва унинг яшнашини мадҳ этучи сан'ат ва адабиёт яратаолган бўлса, энди инсониятнинг тараққиёт ва маданият тарихида бўлиб ўтган барча яхшиликларни ўз ичига олган бизнинг янги тузумимиз, социалистик тузумимиз дунёда энг юксак адабиёт яратишга, эски замонлар ижодининг энг яхши намуналарини орқада қолдирадиган қимматли асарлар яратишга қобилдир.

Ўртоқлар, Марказий Комитетнинг талаби ва хоҳиши нима? Марказий Комитетнинг тилаги шуки, гоёвий ишларимизни юксак даражага кўтариш лозим ва зарурлигини Ленинграддаги активларимиз ва ёзучиларимиз яхши тушунсинлар. Совет ёш авлоди олдида социалистик совет тузумини мустаҳкамлаш, унинг кучига куч, қувватиға кувват қўшиш, турмушимизни яна яхшилаш, маданиятимизни мислсиз даражада яна гуллатиш учун совет жамиятининг ҳаракатга келтиручи кучларидан тўла фойдаланиш вазифаси туради. Бу улуғ вазифани бажариш учун ёш авлод чидамли, тетик, тўсиқлардан кўрқмайдиган, бу қийинчиликларни енгаоладиган жасур кишилар қилиб тарбияланиши керак. Бизнинг одамларимиз илмли, маслак ва гоёси юксак, маданият ва ма'навий даражаси юқори, дид ва завқи баланд кишилар бўлмоқлари керак. Бу мақсадга етмоқ учун адабиётимиз, журналларимиз замонамиз вазифаларидан бир четда турмай, ёшларни совет тузумига филокорона садоқат руҳида, халқ манфаатларига фидокорлик блан хизмат қилмоқ руҳида тарбиялашда партияга ва халққа ёрдам бермоқлари лозим.

Совет ёзучилари ва идеология соҳасидаги барча ходимларимиз ҳозирда кураш майдонининг энг биринчи сафида турадилар, чунки идеология фронтининг вазифалари тинч ривожланиш шароитида кун тартибидан тушмай, балки, аксинча, бу вазифалар, аввало адабиёт вазифалари яна кучаяди. Халқ, давлат ва партия адабиётнинг замонимиздан йироқланишини эмас, балки адабиётнинг совет турмуши ичига, унинг ҳамма томонларига жасорат блан кириб боришини истайдилар. Большевиклар адабиётни жуда қадрлайдилар. Унинг халқнинг сиёсий ва ма'навий бирлигини мустаҳкамлашда, халқни бирлаштириш ва тарбиялашдаги улуғвор тарихий вазифаси ва ролини равшан тасаввур этадилар. Партия Марказий Комитети ма'навий маданиятимизнинг фаровонликка эришишини истайди, чунки маданият хазинасини бойитишни социализмнинг улуг вазифаларилан бири деб билади.

Партия Марказий Комитети совет адабиётининг Ленинграддаги ма'навий ва сиёсий жиҳатдан соғлом бўлган отряди ўз хатларини тез фурсатда тузатиб, совет адабиёти қаторида ўзига муносиб ўрин эгаллашига ишонади. Ленинград ёзучиларининг ишларидаги камчиликлар бартараф қилиниб, Ленинград партия ташкилотининг идеология соҳасидаги ишлари партия, халқ ва давлат манфаатлари учун ҳозирги вақтда зарур бўлган юксакликка энг қисқа бир муддатда кўтарилишига Марказий Комитет ишонади.

Г. МАЛЕНКОВ

СОВЕТ АДАБИЁТИ ВА САН'АТИ ҲАҚИДА

ВКП(б) Марказий Комитетининг иши тўғрисида партия XIX с'ездига ҳисобот докладидан.
1952 йил, 5 октябрь.

Совет маданиятининг энг муҳим ва ажралмас қисми адабиёт ва сан'атдир. Биз совет адабиёти, тасвирий сан'ати, театри ва киносини ривожлантиришда жуда катта ютуқларга эришдик. Бу соҳада кўп талантли арбобларга ҳар йили Сталин мукофотлари берилиши бунинг яққол далилидир. Адабиёт ва сан'атнинг 2339 ходимига Сталин мукофоти лауреати деган юксак унвон берилди.

Лекин, ана шу катта ютуқлар блан бир қаторда бизнинг адабиёт ва сан'атимиз тараққиётидаги катта-катта нуқсонларни кўрмаслик нотўғри бўлар эди. Гап шундаки, адабиёт ва сан'атни ривожлантириш соҳасидаги жиддий ютуқларга қарамасдан, кўпгина асарларнинг гоёвий-бадий савияси ҳали ҳам юксак даражада эмас. Адабиёт ва сан'атда ўртамиёна, нурсиз асарлар, баъзан эса совет воқ'лигини бузиб кўрсатадиган тўғридан-тўғри халтура асарлар ҳали ҳам кўплаб пайдо бўлмоқда. Совет жамияти-

нинг жуда хилма-хил ва булоқдай қайнаб турган ҳаёти ба'зибир ёзучи ва рассомларнинг ижодида суюқ ва жозибасиз бир тарзда тасвирланади. Сан'атнинг жуда муҳим ва оммабop тури бўлган кинодаги камчиликлар ҳали тугатилгани йўқ. Бизда жуда катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган яхши фильмлар яратишни билдилар, лекин бундай фильмлар ҳали ҳам жуда оз яратилмоқда. Бизнинг кинематографиямиз жуда кўп яхши ва ҳархил кинокартиналар ишлабчиқариш учун зарур бўлган ҳамма имкониятларга эгадир. Лекин, бу имкониятлардан яхши фойдаланилмаётир.

Совет кишининг ғоявий ва маданий даражаси жуда ўсганлигини, партия совет кишининг дид-фаросатини адабиёт ва сан'атнинг энг яхши асарлар асосида тарбиялаб келаётганлигини назарда тутиш зарур. Совет кишилари нурсизлик, ғоясизлик ва сохталикка чидаб туролмайдилар ва бизнинг ёзучиларимиз ҳамда рассомларимиз ижодининг юксак бўлишини талаб қиладилар. Бизнинг ёзучи ва рассомларимиз ўз асарларида жамиятда бўлган иллатлар, камчиликлар, ярамас одатларни фош қилиб ташлашлари, ижобий-бадий образлар орқали янги типдаги кишиларни бутун улуғвор кишилик фазилатлари блан кўрсатиб беришлари ва шу блан жамиятимиз кишиларини капитализм туғдирган мараз ва иллатлардан халос бўлган характер, хулқ ва одат эгалари қилиб тарбиялашга ёрдам қилишлари керак. Ҳолбуки, бизнинг совет биллетристикамизда, драматургиямизда, шунингдек, кинематографиямизда ҳам бадий асарларнинг сатира каби турлари шу вақтгача яратилгани йўқ. Бизнинг совет воқ'лигимизда сатира учун материал йўқ, деб ўйлаш нотўғри бўлар эди. Бизга ҳаётдаги барча ёмон, чирик, ўлик нарсаларни, олға қараб ҳаракат қилиб боришимизга халақит берадиган ҳамма нарсаларни сатира ўти блан куйдириб ташлайдиган совет Гогольлари ва Шедринлари керак.

Бизнинг совет адабиётимиз ва сан'атимиз ҳаётдаги зиддиятларни ва конфликтларни дадил кўрсатиши, жуда кучли тарбия воситаларидан бири бўлган танқид қуролидан фойдалана билиши керак. Реалистик сан'атнинг кучи ва аҳамияти шундан иборатки, бу сан'ат оддий кишининг юксак руҳий сифатларини ва унинг характеридаги типик ижобий хислатларини очиб ва кўрсатиб бераолади ва кўрсатиб бериши керак, унинг кишилар намуна олишига ва тақлид қилишига арзийдиган ёрқин бадий образини яратаолади ва яратиши керак.

Бизнинг рассомларимиз, адабиётчиларимиз ва сан'ат ходимларимиз ўзларининг бадий образлар яратиш соҳасидаги ижодий ишларида ҳаммадан кўп учрайдиган ҳодисагина типик бўлмасдан, балки, ма'лум ижтимоий кучнинг моҳиятини ҳаммадан тўла ва яққол ифода қилиб берадиган ҳодиса типик ҳодиса эканлигини ҳаминша ёдларида тутишлари лозим. Типикликнинг марксча-ленинча ма'носи асло қандайдир статистик ўртача бир ма'нони билдирмайди. Энг кўп тарқалган, тез-тез такрорланиб турадиган, доим бўлиб турадиган нарса типик ҳодиса бўлабермайди, балки у

маълум социал-тарихий ҳодисанинг моҳиятига мувофиқ келадиган нарсадир. Бирор ҳодисани атайин бўрттириб кўрсатиш, образни кучли қилиб бериш ҳодисанинг типик бўлишини истисно қилмайди, балки уни тўлароқ очиб ва таъкидлаб кўрсатади. Типик ҳодиса масаласи реалистик санъатда партиявийлик намоён бўладиган асосий майдондир. Типиклик проблемаси ҳамisha сиёсий проблемадир.

Агар биз рассомларимиз ва адабиётчиларимизнинг ишидаги халтурага қарши қатъий кураш олиб борсак, агар адабиёт ва санъат асарларидаги сохталик ва чирикликни раҳмсизлик билан бартараф қилсак, шу тақдирдагина адабиёт ва санъат ходимлари олдида турган юксак ва олий жаноб вазифани муваффақият билан ҳал қилаоламиз. Бизнинг адабиёт ва санъат ходимларимиз зиммасига жамият ҳаётида янги ва порлоқ нарсалар вужудга келтириш, уладаси чиққан ўлик нарсаларни томири билан суғуриб ташлашда олиб бориладиган буюк курашда жуда катта вазифалар юкланади. Бизнинг ёзучиларимиз, рассомларимиз, композиторларимиз, кинематография ходимларимизнинг бурчи — совет жамиятининг ҳаётини ҳартомонлама чуқур ўрганишдан, буюк халқимизнинг шаънига муносиб йирик бадиий асарлар яратишдан иборатдир.

СОВЕТ ЁЗУЧИЛАРИНИНГ БУТУНИТТИФОҚ ИККИНЧИ С'ЕЗДИГА

Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг Марказий Комитети совет ёзучиларининг Бутуниттифоқ Иккинчи С'ездини ва у орқали социализм галаба қозонган мамлакатимиз қудратли адабиётининг барча намоёндаларини қизгин табриклайди.

Коммунистик партия совет адабиётининг янги кишини тарбиялашдаги, совет жамиятининг маънавий-сиёсий бирлигини мустаҳкамлашдаги, коммунизм қуриш учун курашдаги катта ролини юксак қадрлайди.

Ёзучиларнинг Биринчи с'езидан сўнг ўтган йиллар мобайнида совет адабиёти йирик муваффақиятларга эришди. Социализм қурилиши пафоси, Улуғ Ватан урушининг оғир йилларида совет ватанпарварларининг мислсиз жасоратлари, урушдан кейин халқ хўжалигини тиклаш учун курашда халқимизнинг меҳнат соҳасидаги қаҳрамонликлари ҳаққоний ақс эттирилган бадиий асарлар яратилди ва ҳечқачон адабиёт бизнинг совет адабиётимиз сингари шунчалик кенг хайрихоҳ ва меҳрибон китобхонларнинг доирасига эга бўлмаган эди.

Совет республикаларининг иқтисодий, сиёсий ва маданий жиҳатдан барқ уриб юксалганлиги СССР халқлари адабиётларининг гуллаб-яшнашига олиб келди. Барча қардош республикалар ёзучиларининг аҳил ҳамкорликлари туфайли миллий ада-

биётлар ривожланмоқда ва бир-бирини бойитмоқда. Совет Иттифоқида йирик тарихий аҳамиятга эга бўлган, замонамизнинг илғор идеяларини гавдалантиручи кўпмиллатли бадий адабиёт яратилди.

Утган йиллар мобайнида совет адабиётининг халқаро миқёсдаги обрўи ўсди, совет Иттифоқидан ташқари мамлакатларда, айниқса халқ демократияси мамлакатларида совет адабиётини ўқучи китобхонлар доираси чексиз кенгайди. Совет адабиёти ҳамisha меҳнаткашларнинг манфаатларини ҳимоя қилаётганлиги. инсонга нафрат ҳисси блан тўлган империалистик идеологияга қарама-қарши ўлароқ гуманизм идеяларини қаттиқ туриб ҳимоя этаётганлиги, халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик учун курашаётганлиги, инсониятнинг ёрқин келажагига оптимистик ишонч блан суғорилганлиги сабабли четэллардаги миллион-миллион китобхонларнинг ҳурматига сазовор бўлди.

Совет ёзучилари ўзларининг ижодий фаолиятларида коммунизм учун, халқ оммасининг чинакам озодлиги ва бахти учун, одамнинг одам томонидан ҳарқандай эзилишига ва эксплуатация қилинишига қарши курашнинг улў идеялари блан илҳомланмоқдалар. Бизнинг ёзучиларимиз буржуазиянинг адабиёт жамиятидан «мустақил» деган сохта ва мунофиқона шиорига, «сан'ат сан'ат учун» деган қалбаки концепцияларга ўзларининг юксак ғоявий позицияларини — меҳнаткашларнинг манфаатларига, халқ манфаатларига хизмат қилиш позицияларини фахр блан қарама-қарши қўймоқдалар.

Ёзучиларнинг Бутуниттифоқ Иккинчи с'езди жуда муҳим ижодий масалаларни муҳокама қилиши, адабиётимизнинг янада янги юксакликлар сари олға борадиган йўлини белгилаб бериши лозим.

Ҳозирги вақтда мамлакатимиз олдида, совет халқи олдида улўғвор вазифалар турипти. Социалистик саноат ва қишлоқ хўжалиги эришган ютуқлар асосида социалистик экономикани ва маданиятни янада ҳартомонлама ривожлантиришга қаратилган жуда катта тадбирлар амалга оширилмоқдаки, бу ривожланиш социалистик жамиятни мустаҳкамлаш ва социализмдан аста-секин коммунизмга ўтиш учун зарурдир. Социализм блан капитализм ўртасидаги мусобақа янада кенгроқ халқаро майдонда авж олмоқда ва янги, яна ҳам юқори босқичга ўтмоқда. Капитализмнинг агрессив ва реакцион доиралари социализм кучларининг ўсишига ва халқларнинг капитал зулмидан ҳамда мустамлакачилик азобидан қутулиш йўлидаги интилишларига зўравонлик қилиб халақит беришга тайёрдирлар. Шу шароитда совет бадий адабиётининг ижтимоий қайтақуручилик ва актив-тарбиявий роли мислсиз равишда ўсиб бормоқда.

Бадий адабиёт, сан'атнинг бошқа ҳамма турлари каби, совет кишиларини ижодий меҳнатга ҳамда шу йўлда ҳали ҳам учрайдиган қийинчиликларни ва камчиликларни енгишга, коммунизм қуриш улўғ ишига руҳлантириши лозим.

Совет халқи ўз ёзучиларидан шонли замондошларимизнинг — бутун халқ хўжалигини янада ривожлантиришнинг негизи ва Ватанимиз чегаралари дахлсизлигининг гарантияси бўлган оғир индустрияни тўхтовсиз ўстиришдан иборат жуда катта вазифаларни бажараётган кишиларнинг, гигант электростанциялар қураётган, қурилиш методларини такомиллаштираётган, миллион-миллион гектар қўриқ ерларни ўзлаштираётган, бутун қишлоқ хўжалигини юксалтириш ва меҳнаткашларнинг озиқ-овқат маҳсулотларига ва халқ истеъмол қиладиган молларга ўсиб бораётган эҳтиёжларини яхшироқ қондириш учун курашаётган замондошларимизнинг ҳаққоний ва ёрқин образларини яратиб берадилар, деб кутмоқда.

КПСС Марказий Комитети ёзучиларни марксизм-ленинизмни ижодий эгаллаш асосида воқиликни чуқур ўрганишга чақиради, бу ҳол турмушнинг чинакам ҳақиқатини барча мураккабликлари билан биргаликда тўлиқ равишда кўришга, ҳозирги замон халқаро шароитда, империализм лагери билан социализм ва демократия лагери ўртасида кураш қизиқ бораётган шароитда турмуш ҳақиқатининг қандай таркиб топаётганини кўришга, мамлакатимизда рўй бераётган ва Коммунистик партия раҳбарлик қиладиган тараққиёт процессларини тушуниб олишга, жамиятимиз ўсишнинг қонуниятларини ва перспективаларини тушуниб олишга, ҳаётий зиддиятларни ва конфликтларни очиб ташлашга имкон беради. Совет халқи ўз ёзучиларини турмушга актив кириб бораётган, янги жамият — ижтимоий бойликларнинг ҳамма чашмалари тўлиб-тошган, психологияси капитализм сарқитларидан ҳоли бўлган янги киши ўсиб етишган жамият қуришда халққа ёрдам бераётган оташин курашчилар сифатида кўришни истайди. Бизнинг ёзучиларимиз совет кишиларини коммунизм идеялари ва коммунистик ахлоқ руҳида тарбиялашлари, шахснинг ҳар томонлама ва гармоник ривожланишига, меҳнаткашларнинг барча ижодий қобилиятлари ва лаёқатларини тўла равишда гуллаб-яшнашига ёрдам беришлари лозим. Совет ёзучиларининг бурчи — ҳаққоний сан'ат яратиш, теран фикрлар ва ҳислар билан жўш урган, совет кишиларининг бой ма'навий дунёсини чуқур очиб берадиган, ўз қаҳрамонларининг образларида уларнинг бир-бири билан ажралмас равишда боғланган меҳнат фаолияти, ижтимоий ва шахсий ҳаётининг бутун томонларини гавдалантирадиган сан'ат яратишдир. Бизнинг адабиётимиз янгиликни акс эттирибгина қолмасдан, шу билан бирга, унинг ғалаба қозонишига бутун чоралар билан ёрдам бериши ҳам лозим.

Ешларни, ёш ишчиларни, колхозчиларни, интеллигентларни, Совет Армияси жангчиларини меҳнатга муҳаббат, тетиклик, ботирлик, ишимизнинг ғалабасига ишонч билан қараш руҳида, социалистик Ватанга чексиз садоқат ва агар империалистик агрессорлар халқларимизнинг тинч меҳнатини бузишга уринадиган бўлсалар уларга қақшатқич зарба беришга доим тайёр бўлиб

туриш руҳида тарбиялаш адабиётнинг муҳим ва фахрли вазифасидир.

Агрессив империалистик доиралар тор-мор келтирилган герман фашизмнинг кучларини яна тўплаб тиклаётган бир даврда, совет адабиёти эски дунёнинг реакцион кучларига қарши курашдан четда туриши мумкин эмас. Совет бадний адабиёти совет кишиларининг ватанпарварлик ҳисларини зўр революцион эҳтирос блан тарбиялаб мустаҳкамлаши, халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлаши, тинчлик, демократия ва социализм қўдратли лагерининг янада мустаҳкамроқ жипслашувига ёрдам бериши, меҳнаткашларнинг пролетар интернационализи ва қардошларча бирдамлик ҳисларини тарбиялаши лозим. Халқлар хавфсизлиги манфаатлари йўлида, барча тинчликсевар кучларни жипслаштириш учун кураш байроғини янада юқори кўтариш, янги жаҳон уруши бошламоқчи бўлиб дўқ ураётган империалистларнинг жинояткорона планларини фош қилиб ташлаш ва шармандасини чиқариб қоралаш совет ёзучиларининг бурчидир.

Совет ёзучилари рус ва жаҳон классик адабиётининг энг яхши традицияларини давом эттириб, улуғ пролетар ёзучиси Максим Горький асослаган социалистик реализм методини ижодий равишда ривожлантирмоқдалар, Владимир Маяковский жанговар поэзиясининг традицияларига эргашиб бормоқдалар. Социалистик реализм сан аткордан воқиликни унинг революцион ривожланишида, ҳаққоний, тарихий жиҳатдан конкрет қилиб тасвирлаб беришни талаб этади. Социалистик реализмнинг юксак вазифалари даражасига кўтарилиш — кишиларнинг чинакам ҳаётини, уларнинг ҳислари ва фикрларини чуқур билиш демакдир, уларнинг кечирмаларини чуқур пайқаб, бунга нисбатан сезгирлик кўрсатиш ва буни қизиқтирарли ва тушунарли бадний формада, реалистик адабиётнинг ҳақиқий намуналарига муносиб равишда тасвирлаб берабилиш демакдир, — мана шуларнинг барчасини ишчилар синфи ва бутун совет халқи томонидан мамлакатимизда қурилган социалистик жамиятни янада мустаҳкамлаш учун, коммунизм галабаси учун олиб борилаётган улуғ курашни лозим бўлган даражада тушунтириб ифода этабилиш демакдир. Ҳозирги замон шароитида социалистик реализм методи ёзучидан мамлакатимизда социализм қуришни тугаллаш ва социализмдан аста-секин коммунизмга ўтиш вазифаларини англашни талаб қилади. Социалистик реализм ёзучининг ўз индивидуал лаёқатларига ва завқига мувофиқ равишда кенг кўламда ижодий ташаббус кўрсатишига, хилма-хил шакллар ва услубларни танлашига имконият беради.

Социалистик реализм принципларидан чекинмиш совет адабиётини ривожлантиришга путур етказмади. Бизнинг адабиётимиз барқ уриб ривожланаётган ҳаётдан, сиёсий ва маданий жиҳатдан ўсган китобхоннинг талабларидан ҳали ҳам кўп жиҳатдан кейинда қолмоқда. Айрим ёзучилар ўз ишларига лозим бўлган даражада талабчанлик блан қарамаётирлар, совет воқилигини

нурсизлантиручи бўш ва заиф асарларни чиқармоқдалар. Кейинги вақтларда миллион-миллион китобхонлар учун илҳомбахш ўрناق бўладиган ёрқин ва бадий жиҳатдан етук образлар кам яратилди. Россия пролетариатининг ва Ленин партиясининг биринчи рус революцияси ва Улуғ Октябрь социалистик революцияси давридаги қаҳрамонлиги ҳақида ҳали ҳам монументал бадий асарлар яратилгани йўқ; совет кишиларининг тинч меҳнатини садоқат блан қўриқлаб турган бизнинг Совет Армиямиз тўғрисида ёзилган китоблар кам. Жуда бой классик меросни ўзлаштириб чиқиши ва совет адабиётининг тажрибаларини умумлаштириб бериши, адабиётимизнинг ғоявий бадий ўсишига кўмаклашуви лозим бўлган адабий танқидчилик ва адабиётшунослик ҳали ҳам жиддий равишда кейинда қолмоқда.

Бирқанча асарларда рўй берган тенденциялар, я'ни воқе'ликни бирмунча бўяб кўрсатиш, ривожланиш зиддиятлари ва ўсиш қийинчиликларидан кўз юмиш тенденциялари адабиётимизнинг ривожланишига ёмон та'сир қилди. Капитализмнинг кишилар онгидаги сарқитларига қарши кураш адабиётда етарлик равишда акс эттирилмаётир. Иккинчи томондан турмушдан ажралиб қолган ба'зи адабиётчилар уйдирма конфликтлар излаб, халтура асарлар ёздилар, совет жамиятини бузиб, ба'зан эса туҳмат ҳам қилиб тасвирлашга йўл қўйдилар, совет кишиларини ноўрин айбладилар.

Совет ёзучилари жамиятимизнинг олга боришига ёрдам бераётган барча янгиликни, илғорликни актив равишда қўллаб-қувватлаб, эски, хусусий мулкчилик дунёсининг кишилар онгидаги сарқитларини бор кучлари ва зўр эҳтирос блан фош қилиб ташлашлари, бепарво ва нодон кишиларни фош қилиб ташлашлари, социалистик хўжаликнинг ва маданиятнинг тез ўсишига халақит бераётган ҳамма нарсаларни, я'ни жамиятга зид бўлган ва эскириб кетган ҳамма нарсаларни ҳаётимиздан ситиб чиқаришга ёрдам беришлари лозим.

Партия ёзучиларни дадиллик блан ижодий ғайрат қилишга, адабиётнинг ҳамма турлари ва жанрларини бойитишга ва янада ривожлантиришга, совет китобхонининг тобора ўсиб бораётган ма'навий талабларини тўла қондирмоқ учун бадий маҳорат савиясини оширишга чақиради.

Совет ёзучиларининг ижод қилишлари учун энг қулай шароитлар яратилган. Уларнинг асарларини ўқийдиган миллион-миллион китобхон дўстлари борки, ўтмишнинг энг яхши ёзучилари ўз китобларини ўқийдиган мана шундай миллион-миллион китобхон дўстлар бўлишини фақат орзу қилаолар эдилар, холос; уларнинг ўз адабиётини севадиган талабчан, онгли ва етук китобхонлар бор

Четэл ёзучилари учун янги илғор прогрессив сан'ат йўлида олиб борилаётган курашда илҳомбахш ўрناق ва тажриба манбаи бўлган совет адабиёти шу блан бирга четэл прогрессив ёзучиларининг энг яхши муваффақиятларидан ўзини ривожлантириш ва

такомиллаштиришда фойдаланиб, ўзи ҳам бойинмоқда. Бизнинг адабиётчиларимиз юккак бадий маҳорат учун курашда четэллардаги дўстларнинг қимматли тажрибаларидан янада кўпроқ даражада фойдаланишлари мумкин ва лозим.

Совет адабиёти олдида турган фахрли ва мас'улиятли вазибаларни ҳал қилишда Ёзучилар Союзи фаолиятининг муҳим аҳамияти бор. Коллектив раҳбарлик принципи асосида қурилган, партияли ва партия а'зоси бўлмаган адабиётчиларнинг бутун ижодий кучларини жипслаштириб турган Ёзучилар союзи ўтган 20 йил мобайнида қудратли жамоат ташкилотига айланди.

Совет адабиёти ва совет ёзучилари турли ёт та'сирларга қарши, буржуа идеологияси ва капитализм сарқитларининг кўринишларига қарши курашда гоаявий жиҳатдан ўсдилар ва чиниқдилар. Совет Ёзучилари союзи совет адабиётининг гоаявий йўналишига, ёзучиларни идеологик жиҳатдан тарбиялашга ва уларнинг бадий маҳоратини ўстиришга бундан буён ҳам кучли ётибор бериши лозим, социалистик реализм принципларидан тойишларга қарши, адабиётимизни совет халқининг ҳаётидан, Коммунистик партия ва Совет давлати сиёсатининг актуал масалаларидан четга буриш йўлидаги уринишларга қарши кескин кураш олиб бориши, миллатчиликнинг, космополитизмнинг такрорланишларига ва буржуа идеологиясининг бошиқа кўринишларига қарши, адабиётни обивательчилик, гоаясизлик ва тушкунлик ботқоғига итариб юбориш мақсадидаги уринишларга қарши кураш олиб бориши лозим. Совет адабиёти жаҳонда энг илғор адабиёт бўлгани учун меҳнаткашлар ишига хизмат қилиши ва жаҳон бадий ижодиётининг юккак чўққисида туриши лозим.

Ёзучиларимизнинг ҳамиша халқ турмуши блан, халқнинг манфаатлари ва истак-орзулари блан бирга бўлишлари ва яшашлари, коммунистик жамият қуришнинг актив қатнашчилари бўлишлари, замондошларимизни, реал қаҳрамонларни — коммунизм қуручиларни кўриб ва билиб туришлари учун Союз ҳамавақт ғамхўрлик қилиши керак.

Ёш ёзучиларни ижодий жиҳатдан ўстиришда уларга доимий ёрдам бериб туриш, совет адабиётини ёш талантлар блан бойитиш Совет ёзучилари союзининг жуда муҳим вазибаларидан биридир.

Барча актив ёзучи кучларни гоаявий жиҳатдан янада жипслаштириш, ёзучилар орасида принципиал танқидни ва ўз-ўзини танқидни дадиллик блан авж олдириш, ижодий масалаларни ўртоқларча муҳокама қилиш совет адабиётининг янги муваффақиятларга эришуви учун гаровдир.

Коммунистик партия Марказий Комитети совет ёзучиларининг Иккинчи С'езди ишларига муваффақиятлар тилайди ва ёзучиларимизнинг совет халқига фидокорона хизмат қилишга ўзларининг бутун кучларини бағишлашларига, коммунизм қурилиши улуг замонига муносиб асарлар яратишларига қаттиқ ишонч билдиради.

*Совет Иттифоқи Коммунистик Партияси
Марказий Комитети.*

СОВЕТ ИТТИФОҚИ КОММУНИСТИК ПАРТИЯСИ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИГА

Совет ёзучиларининг Бутуниттифоқ Иккинчи с'езди Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитетига ўзининг қизғин саломини йўллайди.

Биз, улуғ Ватанимиз кўпмиллатли адабиётининг вакиллари, жонажон Коммунистик партияга унинг адабиётимизнинг янги ютуқлар ва галабалар сари тинмай олға ҳаракат қилиб бориши тўғрисидаги доно ғамхўрлиги учун ўз ташаккуримизни изҳор қиламиз.

Коммунистик партия илҳомлантираётган ва раҳбарлик қилаётган совет халқи социалистик экономиканинг асоси бўлган оғир индустрияни тинмай ривожлантирмоқда, Совет давлатининг қудратини ҳар жиҳатдан мустаҳкамламоқда; атом ядросининг битмас-туганмас энергияси дун'ё тарихида биринчи марта бизнинг мамлакатимизда кишиларнинг бахт-саодати учун хизмат қила бошлади; суви энг кўп дар'ёларда — Волгада, Обьда, Ангарада гидростанциялар қисқа вақт ичида бирин-кетин вужудга келтирилмоқда; кўпдан бери ёки ҳечқачон ҳайдалмаган жам'и 17 миллион гектардан ортиқ қўриқ ер биргина қишлоқ хўжалик йили мобайнида очилди. Буларнинг ҳаммаси барча кишилар ўқиётган, олий ўқув юрларининг студентлари сони икки миллион кишига етган мамлакатда содир бўлмоқда.

Совет Иттифоқидаги қардош халқлар ўзларининг бутун моддий ва ма'навий кучларини мавж уриб юксалтириш ва яшнатишга эришдилар. С'ездимиз минбари турли тилларда ижод этаётган бўлсалар ҳам бир мақсад блан, я'ни коммунизм қуриш учун, тинчлик учун ва барча халқлар ўртасида дўстлик учун кураш мақсади блан бирлашган сўз сан'аткорларининг қардошларча бирдамлиги минбари бўлди.

Бизнинг Горький «Совет ёзучиларининг иккинчи с'езди Фарб ва Шарқдаги неча ўнлаб ёзучилар блан, Хитой, Ҳиндистон... ёзучилари блан безалади» деган эди. Горькийнинг бу сўзлари амалга ошди. Бутун дун'ёдаги прогрессив ёзучилар, халқ демократияси мамлакатларидан, капиталистик мамлакатлардан келган дўстларимиз ва меҳмонларимиз бизга ўзларининг дўстлик ва салом сўзларини келтирдилар, ўлимга қарши, халқларни уруш гирдобига ташлашга тайёр турган қора кучларнинг кирдикорларига қарши, ҳаёт учун ўз овозларини биз блан бирга баланд кўтардилар.

Чириб бораётган капитализм дун'ёси инсониятни руҳий қашшоқлик, ма'навий деградация ҳолатига дучор қилишга интиломоқда. Империализм адабиёти инсоннинг иззат-ҳурматини ерга уришга, разил инстинктларни вужудга келтиришга, Горькийнинг: «Инсон деган сўз марғур янграйди!» деган илҳомбахш шиорини ўчириб ташлашга уринмоқда.

Бизнинг адабиётимиз вужудга келган биринчи йилларданоқ унинг асарлари инсонга ва инсониятнинг порлоқ келажагига

қат'ий ишонч блан сўғорилди. Бу адабиётда тасвирланган қаҳрамонлар—бугун инсониятнинг бахти учун курашувчиларнинг образлари барча мамлакатлардаги оддий кишиларга яқин ва азиз бўлиб қолди. Адабиётимизнинг кучи — унинг бугун ҳаёт блан, халқнинг барча фикрлари, туйғулари ва зафарлари блан, Коммунистик партиянинг қаҳрамонона кураши блан чамбарчас боғланганлигидадир.

Совет адабиётини Улуғ Октябрь социалистик революциясининг мақсадларидан ажратиш асло мумкин эмас. Кўпмиллатли адабиётимизнинг тарихи социалистик тузумнинг ривожланиш манзарасидан; катта қийинчиликларни енгиб ўтган халқ кураши манзарасидан, қаттиқ курашда қўлга киритилган буюк ғалабалар манзарасидан иборат.

Совет ёзучилари ўз романлари ва повестьларида, поэма ва пьесаларида, шеър ва ашулаларида воқ'илик ҳақиқатини революцион тараққиёт жараёнида ифода этишга интилоқдалар.

Биз, Бутуниттифоқ Иккинчи с'езида қабул қилинган СССР Ёзучилари союзининг янги Уставида социализм адабиётининг улуғ вазифаси тўғрисида қуйидагиларни ёздик:

Социализмдан аста-секин коммунизмга ўтиш шароитида совет бадий адабиётининг ижтимоий-қайтақуручилик ва актив-тарбиявий роли бениҳоя ўсади.

Совет адабиёти коммунизм идеяларининг гўзаллиги ва улуғворлигини юксак бадий формада очиб бериши, капитализмнинг кишилар онгидаги сарқитларига қарши амалий кураш олиб бориши, ўз қаҳрамонларининг образларида уларнинг хилма-хил меҳнат фаолиятини, ижтимоий ва шахсий ҳаётини гавдалантириши, ҳаётдаги қарама-қаршиликлар ва конфликтларни дадиллик блан кўрсатиб бериши керак. Совет адабиёти янгликни акс эттириш блангина чекланмай, балки унинг ғалабасига ҳам ҳар жиҳатдан ёрдам беради.

Совет бадий адабиёти совет кишиларининг ватанпарварлик туйғуларини зўр революцион шижоат блан ошириши, халқлар ўртасида дўстликни мустаҳкамлаши, тинчлик, демократия ва социализм қудратли лагерининг янада маҳкам жипслашувига ёрдам бериши, пролетар интернационалиزمни ва меҳнаткашларнинг қардошларча бирдамлиги идеяларини мустаҳкамлаши лозим.

Янги Уставимизнинг ана шу сўзларида бизнинг интилишларимизгина эмас, балки совет социалистик адабиётининг шу вақтгача эришган муваффақиятлари ҳам ифода қилинган. Коммунизм қуручи китобхон халқ адабиётимизнинг ана шу хусусиятлари учун уни севади. Ана шу хусусиятлар туфайли адабиётимизнинг кўп китоблари умр бўйи — тинчлик йилларида ҳам, уруш йилларида ҳам совет кишиларининг дўсти ва йўлдоши бўлиб қолмоқда.

Биз, СССР ёзучилари Иккинчи с'езининг делегатлари адабиётимиз эришган барча муваффақиятларга қарамай, у ўзининг юксак вазифасини ҳали етарли даражада амалга оширмаётган-

лигини яхши биламиз. Социализм мамлакатидagi ҳаётнинг ғоят тез ривожланиб бораётганлиги монументал асарларда, бадий жиҳатдан ғоят кучли образларда ўз ифодасини топишни талаб қилади. Қаҳрамон партиямизнинг, янги жамиятимизнинг тарихини яхши билиш ва астойдил севиш керак. Янгиликнинг умри тугаган эскиликка қарши курашини чуқур кўрсатабилиш, коммунизмнинг гўзаллиги ва улугворлигини акс эттириб, ҳаётдаги қарама-қаршилик ва конфликтларни дадил кўрсатабилиш керак. Чинакам сўз сан'аткорининг меҳнати зўр ғайрат ва самимийлик билан қилинадиган меҳнатдир. Зўр маданият ва юксак маҳорат билан бирга қўшиб олиб борилган, жонбозлик ва самимият билан қилинадиган ана шу меҳнатгина бизни китобхон халқимизнинг ма'навий эҳтиёжлари ва талабларини амалга оширишга яқинлаштираолади.

Социалистик реализм инсониятнинг бадий тараққиёти тарихида янги қадамдир. Совет ёзучисининг сўзи эшитилаётган дунёнинг ҳамма мамлакатларидаги кишилар ҳозирги кунда буни тушунмоқдалар. Бутун дунёда адабиётимиз идеялари ва образларининг та'сири йил сайин ўсмоқда.

Бизнинг, совет ёзучиларининг Бутуниттифоқ Иккинчи с'езимиз қаттиқ танқид ва ўз-ўзини танқид белгиси остида ўтди. Ғоявий ва бадий жиҳатдан катта талабчанликка да'ват этган чақириқ турли ёшдаги ва турли миллатларга мансуб бўлган ёзучиларни бирлаштиради. Аммо, биз халқ учун қилаолишимиз мумкин бўлган ва қилишимиз лозим бўлганидан камроқ иш қилдик!

Шундай ёзиш керакки, ёшлар ва болалар адабиётимизда тасвирланган қаҳрамонларни ўз ўртоқлари деб билсинлар, улардан ибрат олсинлар! Шундай ёзиш керакки, меҳнаткаш китобхон ижодиёт оламига, кишининг оқилона ва гўзал муносабатларидан иборат улугвор янги тузумни барпо қилиш учун кураш дунёсига қаҳрамонларимиз кетидан эргашиб борсин!

Шундай ёзиш керакки, бизнинг сўзимиз энг узоқ мамлакатлардаги мазлум кишилар учун оғир курашда мадад берадиган дўст ва биродарнинг сўзи бўлиб жарангласин, озодлик гимни бўлиб жарангласин!

Социалистик реализм методи ёзучилар индивидуаллиги ва услубининг бой бўлишини, турли ижодий оқимлар мусобақасини кўзда тутди. Идеяларимизнинг улуг ҳақиқатини, ҳаётимизнинг бойлиги ва хилма-хиллигини энг яхши тарзда ифода этиш учун янгидан-янги бадий воситаларни тинмай қидириб топиш керак.

Совет ёзучиларининг Иккинчи с'ези адабиётимизнинг заиф томонлари ва камчиликларини танқид қилиб, Совет Иттифоқидаги барча ёзучиларни классик рус адабиётининг, СССРдаги қардош халқлар адабиётининг, шунингдек, жаҳон адабиётининг энг яхши традицияларини ғоят ривожлантиришга, совет социалистик адабиётимизда қарор топган традицияларни дадиллик билан кучайтиришга, четэллардаги дўстларимизнинг бадий маҳорати-

га доир қимматли тажрибаларни ижодий суратда ўрганишга қақирди.

Совет ёзучилари янги адабиётчи кадрларни кўтариш ва тарбиялаш соҳасидаги ҳамма ишни кескин суратда яхшилашлари ва ана шу энг муҳим ишда Горькийнинг васиятлари ҳамда традицияларини амалга оширишлари зарур.

Совет ёзучиларининг Бутуниттифоқ Иккинчи с'езди Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитетини ишонтириб айтадики, Коммунистик партия теварагига маҳкам жипслашган совет интеллигенциясининг катта отряди — адабиёт арбоблари ўзларининг ижодий ғайратларини оширишга ва халқнинг талабларини бажаришга тайёрдирлар.

Совет ёзучиларининг Иккинчи с'езди адабиётимизнинг тараққиётида муҳим тарихий воқиадир. Ёзучилар ўз Ёзучилар союзининг фаолиятини тубдан яхшилашга, ўз сафларида ўз-ўзини танқидни кучайтиришга, хотиржамлик ва кибрланиб кетишнинг ҳарқандай кўринишларини йўқотишга, маҳорат юзасидан талабчанликни ошириш учун курашишга қат'ий қарор берганлар. Ёзучилар социалистик реализмдан ҳарқандай йўсинда четга чиқиб кетишга қарши, ёт буржуа-миллатчилик ва космополитик идеология кўринишларига қарши, буржуа натурализи ва формализмининг та'сирига қарши доим кураш олиб боришга қат'ий қарор берганлар.

Совет ёзучилари жонажон халқ блан, Партия блан бир фикрда, бир туйғуда яшамоқдалар ва ишламоқдалар.

Биз, бутун дун'ёда тинчлик ишини қаттиқ туриб ҳимоя қилмоқдамиз ва тинчлик ишининг ғалаба қозонишига астойдил хизмат қилишни истаймиз. Ҳозирги вақтда дун'ё устида яна қора булутлар пайдо бўлиб қолди. Аммо, ёвузлик қилинадиган бўлса ва янги жаҳон уруши бошланадиган бўлса, совет ёзучилари герман фашизмга қарши олиб борилган ва гитлерчилар истибдодини тор-мор келтириш блан тугаган ўтган урушда ўз қобилиятларини, ўз сан'атларини, ўз ҳаётларини социалистик Ватанга ёрдам бериш учун қандай фидокорлик блан бағишлаган бўлсалар бу сафар ҳам шундай қиладилар.

Яшасин Совет Иттифоқи Коммунистик партияси ва унинг Марказий Комитети!

Яшасин коммунизм!

*Совет Ёзучиларининг
Бутуниттифоқ Иккинчи С'езди*

РУС СОВЕТ АДАБИЁТИ

Алексей Николаевич Толстой
(1883—1945) 62 йил.

РУС ХАРАКТЕРИ

(1944)

Рус характери!— чуқур маъноли бу сарлавҳа кичик ҳикоя учун хийлагина катталиқ қилади. На чораки, шундай бўлса ҳам,— мен сизлар билан худди рус характери тўғрисида сўзлашмоқчиман.

Рус характери! Қани уни тасвирлаб кўр-чи... Қаҳрамонона мардликларни сўзлаб берсамми экан? Лекин улар шунақа кўп-ки, қайсибирини а'лороқ кўришни билмай шошилиб қоласан. Ошналаримдан бирининг шахсий ҳаётидаги кичик воқиа жонимга ора кирди. Гарчи у олтин юлдуз тақиб юрса ҳам, кўкрагининг ярми тўла орден бўлса ҳам — мен унинг немисларни қандай бошлаб урганлигини гапириб ўтирмайман, ўзи содда, ювош, оддийгина одам,— Саратов областининг Волгабўйи қишлоқларидан чиққан колхозчи. Лекин бақувватлиги, хушбичимлиги ва ҳусни бела бошқалардан ажралиб туради. У танк башнясидан чиқиб келаётганида тикилиб тўймас эдик,— уруш худосининг ўзгинаси! Броня устидан ерга сакраб тушади, намиққан, жингалак сочлари-

ни босиб турган шлёмини олади, дуд теккан юзини латта блан артади ва албатта самимий жилмайиб қўяди.

Урушда одамлар ўлим блан юзма-юз юриб яхши тортиб кетадилар, касал тери офтоб ургач шилиниб тушиб кетганидек, улардаги ҳарқандай бема'ниликлар йўқолиб кетади, я'ни одамда мағиз қолади. Ма'лумки, бировнинг мағзи пишиқроқ, бировнинг мағзи бўштоброқ бўлади, лекин мағзида қусури борлар ҳам яхши бўлишга тиришадилар, уларнинг ҳарқайсиси ҳам яхши ва содиқ ўртоқ бўлишни истайди. Аммо менинг ошнам Егор Дрёмов, урушгача ҳам супо табиатли, онаси Марья Поликарповнани ва отаси Егор Егоровични ҳаддан ташқари ҳурмат қилар ва севар эди. «Отам — вазмин одам, ўзини қаттиқ ҳурмат қилади. Сен, — дерди у, — дунёда кўп нарсани кўрасан ўғлим, четёлларда ҳам бўласан, броқ рус номинг блан фахрлан...».

Унинг Волгабўйидаги ўша қишлоқда қайлиғи ҳам бор эди. Бизда қайлиқ ва хотинлари тўғрисида кўп гапиришарди, фронтда осойишталик бўлса, аёз бўлиб турган, ертўлада жинчиروқ тутаб турган, одамлар овқатланиб бўлиб, печка чирсиллаб турган пайтларда айниқса кўп гапиришадилар. Шунақангги гаплар туқиладик — ҳанг-манг бўлиб қоласан. Масалан, «Муҳаббат нима?» деб гап бошлашади. «Муҳаббат ҳурмат қилиш заминиде юзага келади...» деб жавоб беради биттаси. Иккинчиси: «Бўлмаган гап, муҳаббат — бир одат, киши хотининигина эмас, ота-онасини ҳам, ҳатто жониворларни ҳам яхши кўради» дейди. «Вой бекфаросат-эй, — дейди учинчиси, — муҳаббат ичингда ҳамма нарса қайнаб, тошиб, одам маст бўлиб юргани-да!..» Орага старшина аралашиб, ҳукмрон овози блан гапнинг пўст калласини айтиб қўяқолмагунча, фалсафабозлик бир-икки соат чўзилади... Егор Дрёмов, шу гаплардан ийманганидан бўлса керак, қайлиғи тўғрисида менга юзакигина гапириб қўяқолди, — жуда ҳам яхши қиз эмиш, кутаман деганимдан кейин бир оёқда қайтиб келсангиз ҳам кутаман, деган эмиш...

У ҳарбий жасоратлари ҳақида гап сотишни ҳам ёмон кўрарди. «Бунақангги ишларни эслаб ўтиришга сра ҳам тобим йўқ!» дерди. Қовоғини солиб чекишга тушарди. Унинг бошчилигидаги танкнинг жанговар ишларини экипаж а'золарининг сўзларидан билиб олардик, тингловчиларни айниқса танк ҳайдовчи Чувилёв ҳайратда қолдирар эди.

— ...Шундай қилиб, биз ўзимизни ўнглаб олишимиз блан бир вақт қарасам, тепа орқасидан биттаси чиқиб келаяпти... «Ўртоқ лейтенант, тигр» деб бақирдим. «Олға, жадал ҳайда!..» деб бақирди у. Мен ёш арчазорда гоҳ чапга, гоҳ ўнг томонга бурилиб, паналанабошладим. Тигр кўр одамдай стволи блан тимискиланди, ўқ узди — тегмай ўтиб кетди... Ўртоқ лейтенант унинг биқинига мўлжаллаб бир урган эди, — бирнарсалар сачраб кетди. Кейин башнясига боплар бир туширган эди — у харлумини кўтарганича қаққайиб қолди... Учинчи марта ўқ узганда, тигрнинг ҳамма тирқишларидан буруқсаб тутун чиқиб кетди, — ичидан сапчиб чиққан

аланга юз метрча баландликка кўтарилди... Экипажи запасной люкдан чиқабошлади... Ванька Лапшин пулемётни сайратиб қолди-ку,— улар ўзини ерга отиб жон таслим қилишди... Шундай қилиб десанг, бизга йўл ҳам очилди. Беш минутдан кейин, қишлоққа елиб кирдик. Мен жуда ҳам типирчилаб қолдим... Фашистлар тумтарақай қочабошлади. Ҳамаёқ лой, ба'зилари сарпойчанг чиқиб, лойни пайпоғи блан чапиллатиб қочмоқда. Ҳаммаси узини омборга уриб қолди. Уртоқ лейтенант: «Қани, омборга қараб юр», деб буйруқ берди. Биз тўпнинг тумшугини буриб, мен тўла газ бериб танкини омборга қараб солдим... Вой-бўй! Броня устига тўсин, тахта, ғиштлар, том тагида ўтирган фашистлар тарақлаб тушабошлади... Яна — ба'зиларини дазмоллагандай текислаб қўя қолдим, қолганлари «Гитлер капут!» деб қўлларини кўтарди...

Лейтенант Егор Дрёмов бахтсизликка учраганига қадар ана шундай жанг қилган эди. Курскдаги жанглар вақтида, тинкаси қуриган ва саросимага тушиб қолган немислар орқага қараб чекинбошлаганида, буғдойзордаги тепаликда унинг танкига снаряд тегиб тўхтаб қолди, экипажнинг икки а'зоси шу заҳотиёқ халок бўлди, иккинчи снаряддан танк ёниб кетди. Олдинги люкдан югуриб чиққан танк ҳайдовчи Чувилёв яна броня устига чиқиб, лейтенантни тортиб олишга улгурди,— лейтенант ҳушсиз эди, устидаги комбinezони ёнмоқда эди. Чувилёв лейтенантни четроққа олиб кетар-кетмас, танк чунонам портладики, башняси эллик метрча нарига бориб тушди. Чувилёв ўтни ўчириш учун лейтенантнинг юзига, бошига, кийимига ҳовуч-ҳовуч тупроқ сепабошлади. Кейин чуқурдан-чуқурга эмаклаб ўтиб уни яра боғлаш пунктига олиб кетди... «Мен уни нега судраб олиб кетган эдим?— дерди Чувилёв.— Қулоқ солсам, юраги дук-дук уриб турипти...».

Егор Дрёмов дәрдни енгиб, тузалиб кетди. Териси куйиб қорайган юзининг ба'зи жойларида суяклари кўриниб турган бўлса ҳамки, кўзи омон қолган эди. У саккиз ойга яқин госпитальда ётди, унинг юзини кетма-кет пластик операция қилишди, бурнини ҳам, лабларини ҳам, ғовоқларини ҳам, қулоқларини ҳам анчагина қадимги ҳолига келтириб қўйишди. Саккиз ойдан сўнг, докалар ечиб олингач, у ўз юзига энди ўзиникига ўхшамай қолган юзига қаради. Унга кичкина ойнак берган медицина ҳамшираси юзини ўгириб йиғлаб юборди. Дрёмов ойнакни шу заҳотиёқ эгасига қайтариб берди.

— Бундан ёмонроқлари ҳам бўлади,— деди у,— бу блан кун кўрса бўлади.

Шундан кейин у медицина ҳамширасидан сра ҳам ойнак сўрамади, фақат кўникиб олаётгандай юзини тез-тез силаб қўярди. Комиссия уни сафдан ташқари хизматга лойиқ деб топди. Ушанда у генералга бориб: «Полкка қайтишимга рухсат беришингизни сўрайман» деди. «Ахир сиз инвалидсиз-ку» деди генерал. «Сра ҳам-да, мен хунукман, лекин бунинг ишга халал берадиган жойи йўқ, жанг қилиш қобилиятимни бутунлай тиклаб оламан». (Егор

Дрёмов суҳбат вақтида генералнинг унга қарамасликка тиришганини сезиб, ёриқ каби текис, кўкиш лаблари блан илжайиб қўйди.) У йигирма кунлик отпуска олди, бутунлай соғайиб кетиш учун уйига, ота-онасининг олдига жўнади. Бу худди ўша йилнинг март ойида бўлган эди.

У станцияда арава ёлламоқчи эди, лекин ўнсаккиз чақирим яёв йўл босишга тўғри келди. Ҳали теварак-атрофда қор ётар, ҳаво нам, ҳамаёқ бўмбўш эди. Изғиринли шамол шинелининг этагини кўлпчатар, ғамгин ёлғизликни эслатиб қулоққа урилар ва ғувуллар эди. У қишлоққа қош қорайганда кириб келди. Мана қудуқ, унинг баланд ҳавозаси ликиллаб ва ғичирлаб турарди. Шу ердан туриб санаганда, олтинчи уй — ўз уйи. У қўлини чўнтагига тиққанича қўққисдан тўхтаб қолди. Бошини чайқади. Қия бурилиб уйи томонга қараб кетди. Тиззасидан қорга ботиб, деразага энгашиб онасини кўрди,— онаси пилиги паст тушириб қўйилган хира чироқ ёруғида кечки овқатга дастурхон ёзмоқда эди. Онаси ҳануз ўша одми рўмолда, ўша-ўша сокит, оғирдам, очиқ кўнги. Кексайиброқ қолган, ориқ кифти туртиб чиққан... «Уҳ, билган бўлсам — ўз тўғримда унга ҳар кун ҳеч бўлмаса икки оғиз гап ёзишим керак экан...» Кампир столга озгина нарса — бир коса сут, бир бўлак нон, икки қошиқ ва туздонни қўйиб, ориқ қўллари кўкрагига қовуштирди-да, стол қаршисида туриб ўйга толди... Егор Дрёмов онасини деразадан кузататуриб, унинг ўтаксини ёриши керак эмаслигини, унинг кекса юзини алам блан титратмаслиги кераклигини фаҳмлади.

Бўлар, иш бўлди! У кўча эшикни очиб ҳовличага кирди-да, зинапояга чиқиб, уй эшигини тақиллатди. Эшик орқасидан онасининг: «Ким у?» деган овози эшитилди. «Совет Иттифоқи Қаҳрамони лейтенант Громов» деб жавоб берди у.

Унинг юраги орзиқиб чунонам урдик, эшикнинг пешбурунига суяниб қолди. Йўқ, онаси унинг овозини танимади. Қайта-қайта қилинган операциялардан кейин ўзгариб, бўғиқ, паст, ноаниқ бўлиб қолган овозини унинг ўзи ҳам биринчи бор эшитгандек бўлди.

— Бўтам, нима ишинг бор эди?— деб сўради онаси.

— Марья Поликарповнага ўғли, старший лейтенант Дрёмовдан кўпдан-кўп салом олиб келдим.

Шунда онаси эшикни очди ва ўзини унинг бағрига ташлаб, қўллари ушлаб олди:

— Егоргинам омонми? Эсон-омонми? Қани-қани, бўтам, уйга кир.

Егор Дрёмов столнинг олдидаги курсига, худди, бирвақтлар ўтирганида оёғи ерга тегмайдиган жойга ўтирди. Онаси ўша чоқларда жингалак сочли бошини силаб, «Ол кўзим» деб қўярди. У кампирнинг ўғли ҳақида, я'ни ўзи тўғрисида, овқат ейиши, чой ичиши, ҳечнарсадан камчилик сезмаслиги, доим саломат, хурсанд эканлиги тўғрисида батафсил, ўз танки блан иштирок қилган жанглар тўғрисида эса қисқа-қисқа гапириб берабошлади.

Кампир киртайган, ёш тўсган кўзларини унга тикиб:

— Қани айт-чи, урушда одам қўрқадими?— дея унинг гапига луқма солиб турар эди.

— Ҳа, албатта, қўрқади, онажон, броқ одам кўникиб кетар экан.

Отаси Егор Егорович келди, у ҳам бу йиллар ичида қариб қолган — соқоллари худди қиров бойлагандек эди. Меҳмонга тикилиб, эскириб қолган пиймасини остонада туриб қоқди, ошиқмасдан бўйнидан шарфини олди, калта пўстинини ечди, столга яқинлашиб қўл бериб кўришди,— эҳ, отасининг катта, сахий қўли нақадар таниш! Орденли меҳмоннинг буерда нима учун ўтирганлиги сўзсиз ҳам тушунарли бўлганидан, ҳечнарсга сўрамай ўтира-қолди ва кўзларини юминқираб, у ҳам гапга қулоқ сола-бошлади.

Лейтенант Дрёмов ўзини танитмай ўтиргани сари, биров деб ўзи ҳақида сўзлагани сари, сирини очиши — ўрнидан туриб: ота, она, ахир мен бадбашарани танисангизлар-чи, дейиши борган сари қийинлашиб борар эди. У ота-она дастурхони устида бир чеккаси роҳат қилса, бир чеккаси унга алам қилар эди.

— Қани, хўш, овқатланайлик, онаси, меҳмонга бирон нарса тайёрла.— Егор Егорович эски шкафнинг эшикчасини очди. Шкафнинг чап бурчагида ичига қармоқ солинган гугурт қутича,— ўша эски жойида ётарди,— нон ушоқлари ва пиёз пўчоқларининг ҳиди анқиб турадиган ўша жойда тумшуги учган чойнак ҳам турарди. Егор Егорович ичида икки стаканча виноси бор шишани олди, бошқа топиб бўлмаслигига афсусланди. Илгариги йиллардагидек, овқатлангани ўтиришди. Старший лейтенант Дрёмов овқат вақтидагина онасининг унинг қошиқ ушлаган қўлига айниқса тикилиб қараётганини сизди. У кулиб қўйди, онаси ялт этиб қаради, юзлари аламли титраб кетди.

Улар уёқдан-буёқдан, кўкламнинг қандай келиши, одамларнинг экин экишни эплай олиш-олмаслиги ва шу йил ёзда урушнинг тамом бўлиши мумкин эканлиги тўғрисида гаплашдилар.

— Егор Егорович, урушининг шу йил ёзда тамом бўлишини нимадан олиб гапираётибсиз?

— Халқнинг газаби ошиб кетди,— деб жавоб берди Егор Егорович.— Улимни босиб ўтди, энди халқни тўхтатиб бўлмайди, немис капут деявер.

Марья Поликарповна сўради:

— Сиз унинг қачон отпускаи олиб келишини айтмадингиз. Уч йилдан бери кўрганимиз йўқ, катта бўлиб қолгандир, мўйлов қўйиб юборгандир.. Шунақа, ҳар куни ўлимнинг яқинида юрса керак, овози ҳам дағаллашиб қолгандир?

— Келиб қолса, таниёлмасиз ҳам,— деди лейтенант.

Унга печканинг устига жой солиб беришди, бундаги ҳарбир гишт, ёғоч деворнинг ҳарбир тирқиши, шифтдаги ҳарбир бутоқ унинг эсида эди. Пўстин ва нон ҳиди, ўлим олдида ҳам унутилмайдиغان файзли ҳид келиб турарди. Том устида март шамоли

ғувулларди, тўрдаги парда орқасида отаси хуррак тортарди. Онаси у ёнбошидан бу ёнбошига ағдарилиб, уҳ торгар, ухлаёлмас эди. Лейтенант юзини кафтига қўйиб муккасидан тушиб ётарди: «Наҳотки, танимаган бўлса,— деб ўйларди у,— чиндан ҳам танимади-микан-а? Онам, онажоним...»

Эрталаб у ёнаётган ўтинларнинг чирсиллашидан уйғониб кетди, онаси печка олдида эҳтиёт блан куйманиб юрар, пайтаваси ювилиб арқонга илиб қўйилган, артилган этиги эшик олдида турар эди.

— Қўймоқ ейсанми?— деб сўради онаси.

У бирданига жавоб бермади, печь устидан тушди, гимнастёркасини кийди, камарини боғлади ва ялангоёқ ҳолда курсига ўтирди.

— Айтмоқ-чи, қишлоғингизда Катя Малишева деган қиз тура-дими, Андрей Степанович Малишев деганнинг қизи?

— У бултур курсни тамом қилган эди, ҳозир бизда муаллималик қилаяпти. Учрашадиган ишинг борми унда?

— Уғлингиз, унга албатта салом айтиб қўй, деган эди.

Онаси Катяни айтиб келиш учун қўшни қизни юборди. Катя Малишева елиб-югуриб келганида лейтенант ҳали этигини кийиб ҳам бўлмаган эди. Катянинг катта, қуралай кўзлари чақнар қошлари ҳайрат блан учиб турар, юзи қизариб, шодлик мавж урар эди. У тўқилган рўмолни бошидан елкасига туширар экан, лейтенант ичида хўрсиниб қўйди: қани энди бу ёқимли олтин сочларни ўпиб ололса... У қайлиғини шундай мусаффо, майин, хуррам, очиқ кўнгил, гўзал деб тасаввур қилган эди ҳамки, кириши блан бутун хона олтинранг блан тўлиб кетгандек бўлди...

— Сиз Егордан салом олиб келдингизми? (У ёруққа орқасини ўгириб турган эди, гапираолмагани учун бошини эгиб қўяқолди). Мен уни эртаю кеч кутаяпман, унга худди шу гапимни айтиб қўйинг.

Қиз унга яқинлашди. Тикилиб қаради, кўкрагига биров туртгандек орқасига тисланди ва чўчиб кетди. Шунда Дрёмов шу бугуноқ кетишга қат'ий қарор қилиб қўйди.

Онаси қайнатилган сутга йўғрилган қўймоқ-пиширди. Йигит яна лейтенант Дрёмов ҳақида сўзлайбошлади, бу гал унинг ҳарбий жасоратларини бор даҳшати блан очиқ ҳикоя қилди ва Катянинг азиз юзида ўз хунук афгининг аксини кўрмаслик учун унга кўз ташламади. Егор Егорович колхоздан от олиш тараддудига тушган эди, лекин Дрёмов худди келганидагидек станцияга яёв кетди. Утган бутун воқадан унинг юрак бағри эзилиб кетган, ҳатто тўхтаб-тўхтаб кафти блан юзига уриб қўяр, бўғиқ овози блан қайта-қайта: «Энди нима қилдим?» деб қўярди.

У, узоқ фронт орқасида тўлатилаётган ўз полкига қайтиб келди. Жанговар ўртоқлари Дрёмовни шундай самимий қувонч блан қарши олдиларки, уни ухлатмай қўйган, иштаҳасини бўғиб қўйган, кўкрагини қисган хаёллар кўнгилдан кўтарилиб кетди. У, онам бахтсизлигимни ҳозирча билмай юратурсин, деб аҳд

қилди. Катя тўғрисидаги дардини — бу аччиқ дардни эса — юрагидан суғуриб ташлаб қўя қолади.

Икки ҳафтадан кейин онасидан хат келди:

«Салом, нуридийдам ўғилгинам. Сенга нима деб ёзгани юрагим бетламайди, нимага жўйишимни ҳам билмай қолдим. Бизга сенинг олдиндан одам келди,— жуда яхши одам экан, лекин афти хунуқроқ. Бироз турмоқчи эди, бирданига отланиб жўнаб қолди. Ўғилгинам, ўшандан бери кечалари кўз юммайман,— назаримда ўзинг келиб кетгандексан. Егор Егорович бу ишимдан мени қойиб:— Кампир жуда ҳам эсингни еб қопсан, у ўғлимиз бўлса, ўзини танитмасми эди ахир... Агар ўша келган унинг ўзи бўлса нега ўзини танитмасин, келган одамнинг юзидақа юз блан ғурурланса бўлади, дейди. Егор Егорович мени гапига ишонтиришга уннайдию, оналик кўнглим ўз билганини қилади: ўша унинг ўзи, бизникига келган унинг ўзи эди, дейишини қўймайди. Ўша одам печь устида ухлаётганида, унинг шинелини тозалаш учун ҳовлига олиб чиқдим, шинелига юзимни қўйиб: — Бу унинг ўзи, шинель уники!— деб йиғладим. Егорушка, менга очиқ ёзиб юбор, худо ҳақи, тушунтириб бер; нима бўлган эди? Ё чиндаи ҳам эсимни еб қолганмиканман».

Егор Дрёмов бу хатни менга, Иван Сударевга кўрсатди, бошидан ўтган воқиани ҳикоя қилатуриб, кўзёшларини энги блан артиб олди. Мен унга: «Заб характер характерга дуч келиб қолипти-ку!— дедим.— Тентак, вой тентак-эй, онангга тезроқ хат ёз, ундан узр сўра, унинг эсини яримта қилиб қўйма... У сенинг ҳуснингга нон ботириб емайди, ҳозирги қиёфангда у сени бундан ҳам яхшироқ севади».

Егор ўша куниёқ хат ёзди: «Қимматли онам Марья Поликарповна, отам Егор Егорович, мени нодонлик қилиб қўйганим учун кечиринглар, сизларнинг олдиларингизга борган ростдан ҳам мен — ўғлингиз эдим...» — ана шундай сўзлар блан майда қилиб тўрт бет ёзди,— эвини топса йигирма бет ёзишга ҳам тайёр эди у.

Шундан бироз вақт ўтгандан кейин биз у блан полигонда турганимизда — бир солдаг югуриб келиб Егор Дрёмовга: «Уртоқ капитан, сизни қақришаяпти...» деди. Солдат ҳарбий қоидага тўла риоя қилиб турган бўлса ҳам, юзи ичиш илинжидаги одамнинг дидини берарди. Биз посёлкага кетдик, Дрёмов икковимиз яшайдиган уйга яқинлашдик. Қарасам унинг кўнгли бузилганроқ, нуқул йўталади... «Танкист бўлса ҳам асаби бўш-а» деб ўйладим. У мендан олдинроқда, икков уйга кирдик. Мен унинг: «Она салом, бу менман!..» деганини эшитдим. Чуваккина кампир келиб унинг бағрига ёпишди. Атрофга кўз ташласам, боерда бошқа аёл ҳам бор экан. Азбаройи шифо гапнинг рости, бошқа жойларда ҳам гўзаллар бордир, албатта угина шундай эмасдиру, лекин шахсан ўзим бунақасини энди кўрганим.

У онасидан ажралиб, ҳалиги қиз томонга борди, унинг баҳодирона жуссаси худди уруш худосига ўхшаганини аввал эслатиб

ўтган эдим. «Катя!— деди у.— Катя, сиз нега келдингиз? Сиз буни эмас, анавини кутишга ва'да берган эдингиз-ку...»

Гўзал Катя унга жавоб берди, мен даҳлизга чиқиб кетган бўлсам ҳам унинг шу сўзларини эшитдим: «Егор, мен сиз блан мангу умр кечиришга аҳд қилганман. Мен сизни вафо блан севаман, қаттиқ севаман. Мени ўзингиздан четлатманг...»

Ана, рус характерлари деганимиз шу! Одам солда кўрингани блан, даҳшатли фалокат келганида унда улуг куч — инсоний гўзаллик жамол кўрсатади.

Михаил Александрович Шолохов

(1905 й. туғилган)

ОЧИЛГАН ҚҰРИҚ!

(1932)

2 БОБ

Район партия комитетининг секретари, — шапкўр ва анча суст-каш одам, — стол ёнига келиб ўтирди, Давидовга кўз қирини ташлаб қўйди-да, мизғиниб, салқиган қовоқларини босиб кетган ажинларни чимирганича, унинг ҳужжатларини ўқийбошлади. Ташқарида, телефон симларида шамол ғувуллар; нўхтаси блан қўра ёғочига боғлаб қўйилган отнинг қоқ яғринида бир ҳакка ёнбошича айланиб юрар, ниманидир чўқир эди. Шамол унинг думини қайирар, учириб юборар, лекин у, қариб, ориқлаб кетган, ҳамма нарсадан парвойи палак қирчанғига яна қўниб олар, очофат кўзлари блан атрофига гердайиб назар ташлар эди. Станица устида булут увалалари пастлаб кезиб юрарди. Аҳ'ёнда уларнинг оралиғидан қуёш нурлари қия бўлиб тушар, худди

¹ Романининг 1-нчи китобидан қисқартирилган боблар.

ёздагидек мовий осмон парчаси ярқираб кетар, шунда деразадан кўриниб турган Доннинг муюлишдан бурилиб ўтадиган жойи, унинг нарёғидаги ўрмон ва олисдаги довон уфқ блан туташган ерда кичкинагина бўлиб кўриниб турган шамол тегирмон завқбахш ёқимли ажойиб манзара касб этарди.

— Шундай қилиб, Ростовда касал бўлиб ётиб қолдим дегин? Ҳа, майли... Қолган саккиз йигирмабешминчи¹ уч кун бурун келди. Митинг бўлди. Уларни колхозларнинг вакиллари кутиб олишди.— Секретарь ўй сургандек, лаблари блан тамшанди.— Бизда ҳозир вазият ниҳоятда мураккаб. Бугун районда коллективлаштириш проценти 14,8. Кўпроғи ТОЗ². Бадавлат кулак хўжалик ғалла мажбуриятларини ҳали ҳам тўлаб бўлганлари йўқ. Керакли одамларга жуд-да ҳам муҳтожмиз. Колхозлар қирқ уч ишчи сўраб заявка беришган эди, тўққизаловингизнигина юбориштипти.— Гўё, бу одам қандай ишга омил экан, деб чама-лаётгандек, салқиган қовоқлари орасидан Давидовнинг кўз қорачиқларига аллақандай ўзгача синовчан назар блан узоқ тикилди.

— Шундай қилиб, қимматли ўртоқ, слесарьман дегин? Жу-да яхши! Путиловскийда³ қачондан бери ишлайсан? Ол, чек.

— Ҳарбий хизматдан бўшаб келганимдан бери. Тўққиз йил бўлди.— Давидов папиросга қўл чўзган эди, секретарь унинг қўлидаги билинар-билинемас кўкиш татуировкага кўзи тушиб қолиб, палахса лабининг бир чекаси блан жилмайиб қўйди.

— Кўрку ифтихор-да, а? Флотда хизмат қилганмисан?

— Ҳа.

— Лангарчангни кўриб ҳам айтувдим-а...

— Ёш эдим, бир чекаси... довдир ғўраликда нина блан чекиб қўйибман-да... Давидов гижинганича енгини пастга туширди-да, ўйлади: «Ола, кераксиз нарсага дарров кўзинг тушақолганини қара-я. Ғалла тайёрлашни бўлса-ку кўздан қочирай дебсан!».

Секретарь беидамай турди-турди-да, бирдан салқиган касалчил юзидан бемаъни мулозиматни ҳайдади.

— Сен, ўртоқ, шу бугуноқ райкомдан вакил бўлиб, ялписига коллективлаштириш ўтказиш учун жўнайсан, Ўлка комитетининг охирги директивасини ўқиган чиқарсан? Танишдирсан? Гап шу, сен Гремячий қишлоқ советига жўнайсан. Дамингни кейин оларсан, ҳозир вақт зиқ. Бугун эътиборни юз процент коллективлаштиришга қаратасан. Уерда чўлтоқ артель бор, ҳолбуки биз гигант колхоз тузишимиз керак. Агитколонна ташкил қилишимиз бланоқ сизларга ҳам юборамиз. Ҳозирча боратур, кулакларни

¹ Колхоз қурилишининг бошланғич даврида партия қишлоқда ишлаш учун 25 минг энг яхши коммунист ишчиларни юборган эди.

² ТОЗ — Товарищество по совместной сработке земли — ерни биргалашиб ишлаш шеркати.

³ Путиловский заводи — революциядан сўнг Краснопутиловский номи берилган, ҳозир С. М. Киров номидаги завод. Ленинграднинг революцион традициялар блан машҳур бу шонли кекса заводида биринчи совет тракторлари чиқарилган эди.

эҳтиёт бўлиб чеклаш йўли билан колхоз туз. Ҳамма камбағалу ўртақол хўжаликларни колхозга тортишинг керак. Шундан кейин, бутун колхоз экин майдонга экиш учун умумлашган уруғ фонди ҳам барпо қиларсизлар. Эҳтиёт бўлиб иш кўр. Уртақолга тақила кўрма! Гремячийда — уч коммунистдан партиячейка бор. Ячейка секретари билан қишлоқ советининг раиси — яхши йигитлар, қизил партизан бўлганлардан, — яна лаби билан тамшаниб, қўшиб қўйди: — шунга қараб азмойиш олавер. Тушундингми? Сиёсий саводлари чала, хато қилиб қўйишлари ҳам мумкин. Бордию, бир мушкул чиқиб қоладиган бўлса, раисга тушиб келавер. Эҳ, ҳалигача телефон ўтказилмаган, шуниси ёмон-да! Ҳа, айтгандай: ячейкасининг секретари Қизил Байроқ орденли ўт-олов, жуда ҳам тезоб... Тезоб бўлганда ҳам чўрт кесар. — Секретарь портфелининг қулфини бармоқлари билан чертди, Давидовнинг тураётганини кўриб, наридан-бери гапирди:

— Шошма, мана буни ҳам айтай: отлик чопар билан маълумот юбориб тур, уерда йигитларни ишлат. Ҳозир ташкилот бўлимизнинг мудирига учрашгину кетгин. Мен айтиб қўяман, сени райижрокомнинг отларида олиб бориб қўйишади. Гап шу, коллективлаштириш юз процентга чиққунча шигиллатиб ҳайдайсан. Ишингга ҳам процентга қараб баҳо берамиз. Ўн саккиз қишлоқ советидан гигант колхоз барпо қиламиз. Ҳазилакам эмас-а? Қишлоқ хўжалик Краснопутиловскийи, — ўхшатиши ўзига ҳам ёқиб қолиб, жилмайиб қўйди.

— Сен ҳали менга, кулаклар масаласида эҳтиётроқ бўлиш керак, деяётувдинг. Буни нима деб тушунсам бўлади? — сўради Давидов.

— Шундай деб тушун, — секретарь ҳамият қилгандай жилмайди, — ғалла топшириш мажбуриятини бажарган кулак бор, бажаришдан бўйин товлаётган кулак ҳам бор. Бажармаган кулак билан бўладиган муомала равшан: бир юз еттинчи моддани¹ қўясану — иш тамом. Лекин бажаргани билан бўладиган муомала мушкулроқ. Қани, чунончи ўзинг уни нима қилардинг?

Давидов ўйлаб кўрди...

— Мен унга — янги мажбурият юклардим.

— Эҳа! Йўқ, ўртоқ, бундай қилиш ярамайди. Бунақада бутун тадбирларимизга ҳечқандай ишонч қолмайди. Унда ўртақол нима дейди? «Ана, совет ҳукумати шунақа экан. Деҳқонни минг оҳангга солаяпти» дейди. Ленин бизга, деҳқонларнинг кайфиятларини жиддий ҳисобга олиш керак, деб таълим берган эди. сен бўлсанг «иккинчи мажбурият» дейсан. Бу, болалик, ошна.

— Болалик? — Давидовнинг юзига қон қуйилиб кетди. — Бўлмаса, Сталин... янглишган экан-да, сенингча, а?

— Бунга Сталиннинг нима даҳли бор?

¹ Бир юз еттинчи модда — Жиноят кодексининг 107-нчи моддаси. Совет ҳокимияти, давлатга ғалла топширишдан бош торган кулакларнинг сабағига жавобан, уларни шу модда билан жазолаган эди.

— Унинг конференцияда... ҳалиги, оти нима эди... Ер масаласи блан шуғулланадиганлар бор-ку... Хаҳ, ерчилар шекилли!

— Аграрчиларни айтаяпсанми?

— Ҳа-ҳа, ўша аграрчи марксистлар конференциясидаги нутқини ўқиган эдим...

— Хўш, нима эди?

— Уша нутқ босилган «Правда»ни сўраб олгин.

Ишлар мудирини «Правда»ни олиб кириб берди. Давидов диққат блан кўз югуртирабошлади.

Секретарь, унинг юзига тикилганича илжайиб кутиб турарди.

— Уртоқ Сталин нима дейди? Мана. Бунга нима дейсан?... «...Чеклаш нуқтаи назарида турган чоғимизда... кулакларни тугатиш мумкин эмас эди.» Хўш, пастроғини ўқийлик-чи... Ҳа, мана: «Ҳозир-чи? Ҳозир — бошқа гап. Ҳозир биз кулакларга қарши қатъий ҳужум олиб бориш, уларнинг қаршилигини синдириш, уларнинг синф бўлиб яшашини тугатиш... имкониятига эгамиз.» Синф бўлиб яшашини, тушундингми? Нима учун ғалла юзасидан иккинчи мажбурийат бериш мумкин эмас экан? Нима учун тамоман эзиб ташлаш мумкин эмас?

Секретарьнинг юзидаги табассум йўқолиб, жиддий бўлиб қолди.

— Пастроғида, кулакларни колхозга кираётган камбағал-ўртаҳол омма тугатади, дейилган. Шундай эмасми? Уқи.

— Ғалати экансан-ку!

— «Ғалати»нгни қўй! — гижинди секретарь, унинг ҳатто овози ҳам қалтираб кетди. — Сен бўлсанг нима таклиф қилаяпсан? Ҳарбир кулакка ҳам суриштирмай маъмурий чора кўравериш керак дейсан. Атиги ўнтўрт процент коллективлаштирилган, ўртаҳоли ҳали эндигина колхозга кираман деб турган районда-я. Бу ишда бирпаснинг ўзидаёқ қулогинг тагингда қолиши ҳечгап эмас. Маҳаллий шароитдан беҳабар мана шунақалар келишади-да... — Секретарь уёғини айтмай, осойишта давом этди. — Шу қарашларинг бўладиган бўлса, бир жаҳон ишқал-ортдириб беришинг ҳеч гап эмас...

— Лаббай, нима дейсан...

— Ҳа, хотирингни жам қил! Агар шу чоранинг мавриди бўлса, у зарур бўлса, ўлка комитети бизга тўғридан-тўғри: «Кулак битирилсин!» деб буйруқ берган бўларди. Ана ундан кейин марҳамат! Кўз очиб юмишига қолдирмаймиз. Милиция, бутун аппарат хизматимизда... Биз ҳозирча кулакни қисман, ғаллани яширгани учун бир юз еттинчи модда блан халқ суди орқали иқтисодий жиҳатдангина жазолаяпмиз.

— Нима, сенингда батрақлар, камбағаллар, ўртаҳоллар кулакларни битиришга қарши экан-да? Кулакларга тарафдор экан-да? Уларни кулакларга қарши олиб бориш керак-ку ахир?

Секретарь портфелининг қулфини зарда блан шарақлагиб совуққина гапирди:

— Сен доҳининг ҳарбир сўзи ўзингча ма'но бераяпсан, лекин район учун, райком бюроси шахсан мен жавобгарман. Биз юбораётган жойда, ўзинг тўқиб чиқарган йўлни эмас, марҳамат қилиб, биз тутган йўлни олиб бор. Менинг эса, кечирасан, сен блан мунозаралашиб ўтиришга вақтим йўқ. Менинг бундан бошқа ҳам ишларим бошимдан ошиб ётипти,— деб ўрнидан турди.

Давидовнинг ёноқларига яна қон қуйилиб келдию, лекин ўзини босиб олиб, гапирди:

— Мен партия тутган йўлни олиб бораман, сенга ишчичасига пўсткалласини айтиб қўяқолай. Сен тутган йўл хато, сиёсий томондан нотўғри, факт!

— Уз тутган йўлимга ўзим жавоб бераман... Бу, «ишчичасига» деганинг шундай эски гапки...

Телефон жиринглаб қолди. Секретарь трубкага ёпишди. Хонага одамлар йиғилабошлаган эди, Давидов ташкилот бўлими мудирининг олдига чиқиб кетди.

«Ўнг томонга шох ташлаяпти...! Факт!— деб уйларди у, райкомдан чиқаркан.— Уртоқ Сталиннинг аграрчиларга сўзлаган нутқини яна бир бошдан ўқиб чиқаман. Ажаб, мен янглишаётибманми? Йўқ, ошна, кечирасан! Кулакни бўш-баёвлик қилиб талтайтириб юборгансан, округкомдагилар «ишчан йигит» дейишган эди-ю, ҳали кулаklar галла мажбуриятини узмаган экан. Кулакни чеклаш бошқа гапу, зараркунанда сифатида илдириб блан суғуриб ташлаш бошқа гап. Нега оммани олдинга бошламайсан?»— баҳсни хаёлида давом этдириб, секретарьга мурожаат қиларди у. Одатдагидек, энг асосли далиллар кейин келабошлади. У райкомда қизишиб кетиб, ҳовлиққанича оғзига келиб қолган гап блан э'тироз билдираверган экан. Совуққонроқ бўлиши керак экан. У яхлаган кўлмакларни шалоплатиб, муз қотган ҳўкиз тезакларига қоқина-қоқина бозор майдонида кетмоқда эди.

— Аттанг, дарров тугатиб қўяқолдик-да, бўлмаса мен сенинг дамингни чиқартирмай қўярдим,— баралла гапириб юборди Давидов ва тўқнаш келиб қолган хотин ёнидан кулумсираб ўтиб кетаётганини кўриб, хижил бўлганича индамай қолди.

Гремячий Лог блан станицанинг ораси кимсасиз адир устидан ўтган йигирма саккиз километрча катта йўл. Эриган тезак унга қўнғир тор берган эди. Атроф кўз илгамас тахи бузилмаган уюм қор. Йўлнинг икки ёқасида учларини қор босган тахож ва кушқўнмас ғариб мункайиб туради. Ер сойларнинг ёнбағирларидангина оламга соғтупроқ кўзларини тикади, шамол учираверириб буерларда қор тўхтамаган, аммо сойлар ва жарларнинг ўзларида эса зич бўлиб чўккан қор уюмлари лабма-лаб.

Давидов, оёқларимни иситаман, деб ченанинг тиргагини ушлаганича узоқ югурди, кейин чанага сакраб чиқиб, ғужанак бўлиб олганича мудраб кетди. Қўшқароқнинг қирралари ғарчил-

¹ «Ўнг оппортунист» демоқчи.

лар, от тақаларининг тишлари қорға қуруқ қирсиллаб ботар, шотининг ўнг томонидаги отнинг валёги жиринглаб борар эди. Ба'зан Давидов момиқ қиров инган қовоқлари орасидан, йўл устидан шахт блан кўтарилган қораялоқларнинг қанотлари қуёшда бинафша шу'ладек ярқираб кетишини кўриб қолар, яна ширин мудроқ босиб, кўзларини юмар эди.

У юрагигача жунжитиб юборган совуқнинг забтидан уйғониб кетди, кўзини очиб, камалакдек алвонранг товланаётган ёши орасидан тапти йўқ қуёшни, жимжит, бепоён, маҳобатли дашт-ни, уфқнинг бир чекасидаги кулранг қўрғошин осмонни ва яқин орадаги тепанинг оппоқ чўққисидан оловдек товланаётган қизғиш-сарик тулкини кўрди. Тулки сичқон овламоқда эди. У тикка турар, қийшонглаганича ирғишлар, кейин олдинги оёқларига ётиб олиб, ярқировчи кумуш тўзонга бурканганича қорни қазир, думи эса биртекисда майин билонглаб, қорға қизил аланга тилидек ёстанар эди.

Гремячий Логга кечга яқин етиб келишди. Қишлоқ советининг кенг ҳовлисида қўш от қўшиладиган чена бўш ётарди. Зина-поя олдида тамаки чекканича казаклардан етти киши тўпланиб турарди. Юнглари тердан яхлаб, ғадир-будир бўлиб қолган отлар зинанинг олдида тўхтади.

— Салом, граждандлар! Буернинг отхонаси қаерда?

— Саломат бўл,— ҳамма учун жавоб берди кекса казак қўлини қуёнтери попонининг четига олиб бориб.— Отхона, ҳов ана, ўртоқ, ўша қамиш том.

— Ўшаёққа бур,— буурди Давидов кучерга ва пастак, тўлагина гавдасини ерга олди. Ченадан сакраб тушгач, ёноқларини қўлқоплари блан ишқалаганича, ченанинг орқасидан кетди. Казаклар, «г»ни россиячасига қаттиқ гапираётган, кўриниши хизматчиман деб турган бу меҳмоннинг нима учун қишлоқ советига кирмай, ченанинг орқасидан кетаётганига ҳайрон бўлишиб, улар ҳам отхона томонга йўл олишди.

Отхонанинг эшигидан иссиқ гўнг буғи поға-поға бурқиб чиқар эди. Кучер отларни тўхтатди. Давидов валеkning, бамайлихотир, ёнқайиш тугунидан бўшатабошлади. Яқинида тўпланиб турган казаклар бир-бирларига қараб олишди.

Давидов казакларни папирос блан меҳмон қилди, ўзи ҳам чекиб, қишлоқ советига қараб юрди.

— Ҳа, раис ўшаерда, киравер. Партиямизнинг секретари ҳам ўшаерда, — дерди бобо, Давидовнинг изидан қолмай.

Казаклар, папиросларни икки тортишдаёқ тугатиб, ёнма-ён келишарди. Янги келган одамнинг, одатда районнинг катталаридан биронтаси келадигандагидай: ченадан сакраб тушасолиб, одамларни кўрдим демай, портфелини қўлтиқлаганича қишлоқ советига кириб кетиб қолмасдан, кучерига ёрдам бериб, от блан муомала қилишда эскидан уқувли ва эпчил эканлигини кўрсатиб, отларни ўзи ченадан чиқаргани ёқиб қолди. Лекин бу нарса уларни айна бир вақтда таажублантирар ҳам эди.

— Отлар блан овора бўлишни нечук эп кўрасан, ўртоқ? Чунончи бу хизматчилар қиладиган иш эмас-ку? Кучер бор-ку?— сўрамай туrolмади қора соқоллиси.

— Бу нарса бизга жуда ғалати кўринаяпти, — очигини айтиб қўяқолди бобо.

Давидов ҳали жавоб бергунича йўқ эди.

— Ҳе, бу — темирчи экан-ку! — хитоб қилиб ҳафсаласи пир бўлган сариқ мўйловли ёш казакча, Давидовнинг ҳадеб металл ўшлайвергандан кафт териси қўрғошинланган қайишга ўхшаб қолган, тирноқлари синиб битиб қолган қўлларини кўрсатиб.

— Слесарь дегин, — унга луқма ташлади Давидов. — Ҳўш, сизлар советга нима учун кетаяпсизлар?

— Қизиқиб турибмиз, — ҳамма учун жавоб берақолди бобо, зинапоянинг пастки босқичида тўхтаб. — Билмоқчимиз, бизга нима иш важдан келдинг? Бордию яна ғалла топшириш важдан бўлса...

— Колхоз важдан.

Бобо ҳафсаласи пир бўлиб, узун ҳуштак чалди-да, зинадан биринчи бўлиб изига қайтди.

Пастак уйда муздан тушган калта қўйтери пўстинлар ва ўтин кулининг ачимсиқ илиқ ҳиди анқирди. Стол олдида, чироқ пилигини бураб, Давидовга юзма-юз, кифтлари тўғри, бўйдор одам турарди. Унинг яшил қўйлагиде Қизил Байроқ ордени қирмизи бўлиб ярқирарди. Давидов, Гремячий партячейкасининг секретари худди шу киши эканлигини фаҳмлаб олди.

— Мен — райкомнинг вакилиман. Сен — ячейка секретаримисан, ўртоқ?

— Ҳа, мен ячейка секретари Нагульновман. Ўтиринг, ўртоқ, Совет раиси ҳозир келади. — Нагульнов мушти блан деворни дукиллашиб, Давидовнинг олдига келди. У кўкракдор, оёқлари суворийларга хос — маймоқ эди. Қора қатрон қуйиб қўйилган-дек, ниҳоятда катта қорачиқли сарғиш кўзлари устидаги қанотли қора қошлари туташиб кетган. Уртачароқ қирғий бурни катакларининг бичими ҳаддан ташқари баҳайбатлигию, кўзларининг тиниб, сузилиб кетишини айтмаганда, кўзга ташланиб турмайдиган, лекин эсда қоладиган, мардона кўрки бор эди.

Қўшни хонадан бурул эчкитери попоғини орқага бостириб кийган, шинель мовут сюртукли ва почаси оқ жун пайпоққа тиқилган лампас¹ тутилган казакча чолворли, пишиқ мағиз бир казак чиқиб келди.

— Қишлоқ советининг раиси Андрей Размётнов шу киши бўлади.

Раис, жилмайганича, жингалак малла мўйловини қўли блан силаб қўйди-да, ўзини супо тутиб, Давидовга қўл узатди.

¹ Лампас — ҳарбий формадаги шимнинг икки ён томонидан тутиладиган рангли жияк.

— Үзингиз ким бўласиз? Райком вакилими? Хўп. Хужжатларингизни кўрсатинг-чи... Сен кўрувдингми, Макар? Сиз, колхоз масаласида келган бўлсангиз керак?— У ёз осмонидек тиниқ кўзларини пириллатганича Давидовни тортинмай, соддагина кўздан кечирди. Унинг, пешонасидан қия кўкиш чандиқ ўтган, кўпдан бери устара тегмаган қорамағиз юзидан ниманидир сабрсизлик блан кутаётгани ошқора сезилиб турарди.

Давидов стол ёнига ўтириб, партия ёппасига коллективлаштириш соҳасида қўйган вазифалар ҳақида гапириб берди, эртагёқ камбағаллар блан активларнинг мажлисини ўтказишни таклиф қилди.

Нагульнов аҳволни тушунтириб, Гремячий ТОЗидан гап очди.

Размётнов, жигарранг қизиллик қоплаган ёноқларидан қўллари олмай ўтирганича, ах'ён-ах'ёнда луқма ташлаб қўйиб, унинг гапига ҳам диққат блан қулоқ солди.

— Бизда ерни биргалашиб ишлаш шеркати деган нарса бор. Мен сизга айтсам ишчи ўртоқ, бу коллективлаштиришга ҳақорату, совет ҳокимиятига кони зиёндан бошқа нарса эмас,— дерди Нагульнов, хийлигина қизишиб.— Унга ўн саккиз хонадон а'зо — ҳаммаси ҳам бориб турган қашшоқ. Оқибати нима денг? Кулги бўлишдан бошқа нарса эмас. Бор-йўқларини ўртага солишди, ўн саккиз хонадоннинг ўртасида — тўртта оту, бир жуфт ҳўкиз, нон-хўрлар бўлса бир юз еттига. Ўзларини қандай эплашлари керак? Машина блан улов сотиб олишлари учун уларга узоқ муддатли қарз берилаяпти, албатта. Улар қарзни олишаяптию, лекин уни ўша узоқ муддат ичида ҳам тўлашолмайди. Ҳозир сабабини ҳам айтаман: тракторлари бўлганда — бошқа гап эди, уларга трактор беришмади, ҳўкиз ишлатиб дарров бойиб кетишинг маҳол. Шунисини ҳам айтиб қўяйки, улар нотўғри иш тутишаяпти, менга қолса, уларни аллақачон тарқатиб юборардим, негаки, узала тушиб олганларича совет ҳокимиятини мечкай бузоқдай эмишга эмишадю, ўсишларидан дарак йўқ. Уларнинг орасида: «Э, бизга бермай қўйишмайди! Қарзимизга нимамизни олишадди!» деб ўйлаётганлар ҳам бор. Ана шунинг учун уларда интизом бузилган, ТОЗ бугунмас эртага ўлади. Ҳаммани колхозга йиғиш керак деган фикр жуда тўғри. Унда жуда маза бўларди! Аммо, мен сизга айтсам, казаклар ғирт гўл халқ, уларни машаққат блан йўлга солишга тўғри келади...

— Ҳа, ТОЗимизнинг иши расво,— та'кидлади Размётнов.— Унинг раиси Аркашка Лосев-чи, ёмон хўжайин. Топиб сайлашган одамларини қара-я! Ростини айтганда, бу ишда ўзимиз хато қилиб қўйдик. Уни бу вазифага йўлатмаслигимиз керак эди... Уларга Яков Лукич Островнов раис бўлса саз бўларди. Жуда мияли одам! Краснодардан — ҳарқандай қурғоқчиликка туриш берадиган янги буғдой оларди, шудгориди муттасил қор тутади, доим яхши ҳосил олади. Молларини ҳам зотдор қилиб олган. Солиқ блан қисиб қолгудек бўлсак — сал-пал инқиллаб қўядю, лекин омилкор хўжайин, мақтов қоғози бор.

— У бизнинг одамларнинг орасида бамисоли ёввойи ғоздай, эл бўлмай, нуқул овлоқда юради.— Нагульнов гумон блан бош силкиди.

— Йў-ғе! У ўз кишимиз,— деди Размётнов ишонч блан.

4 БОБ

Уттиз икки киши — Гремячий активлари ва камбағаллари ҳамнафас эди. Давидов уста нотiq бўлмаса ҳам, бошда унинг сўзини энг печан эртақчининг сўзини тинглагандан киши тинглашди.

— Мен, ўртоқлар, ўзим Краснопутиловский заводининг ишчиси-симан. Колхоз ташкил қилишда ва умумий душманамиз бўлган қонхўр кулакларни битиришда сизларга ёрдам беришим учун мени олдиларингизга Коммунистик партиямиз блан ишчилар синфи юборди. Мен гапни чўзиб ўтирмайман. Сизлар ҳаммаларингиз колхозга уюшиб, ерларингиз, асбоб-ускуналарингиз блан молларингизни умумлаштиришларингиз керак. Нима учун колхозга уюшишларингиз керак? Шунинг учунки, бундан кейин ҳам шу хилда яшайвериш бўлмайди ахир! Ғалла шунинг учун танқиски, кулак уни ўрада чиритаяпти, ундан ғаллани ур-сур блан олишга тўғри келаяпти! Сизлар, жон-жон деб топширардингла-ру, ўзингларда ҳам камчил. Уртаҳолу камбағалларнинг ғалласи блан Совет Иттифоқини тўйдириб бўлмайди. Кўп экиш керак. Омоч ёки бир тишли плуг блан кўп эаолармидинг? Фақат тракторгина жонга ора кириши мумкин. Факт! Мен Донда куз ичи бир плуг блан қанча ер шудгор қилишларингизни билмайман...

— Кечасидан кечасигача плугнинг қулоғини қўймасанг — қишгача ўн икки десятигача ҳайдайсан.

— Ола! Ўн икки дейсанми? Заранг ер бўлса-чи?

— Нима деб валақлаяпсизлар?— чинқироқ овози эшитилди хотин кишининг.— Плулга қўшиш учун уч, ҳаттоки тўрт жуфт бақувват-бақувват ҳўкиз керак, бизда қаёқда дейсан? Борликка бир қўшдан ориқ-тирриқ ҳўкизимиз бору, у ҳам ҳар кимда эмас, кўпроқ сигир блан ҳайдаймиз. Сен айтганларни бойлар қиладолди, уларга шамол ҳам бўлишади.

— Гап бунда эмас! Этагингни тишингга босиб, индамай ўтирсанг-чи,— деди хирқироқ йўғон овозли аллаким.

— Оғзингга қараброқ гапир! Хотинингга ўргат, менга ўргатгандан кўра!

— Трактор блан-чи?

Давидов одамлар тинчигач, жавоб берди:

— Трактор блан, чунончи бизнинг «Путиловец»ни олсак, уста тракторчилар бўлса, унда ҳам суткасига икки смена бўлиб ўн икки десятига ҳайдаши мумкин.

Мажлис ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Ана холос! Қани энди шунақа айғирда ҳайдаб кўрсанг.— ҳарсиллаган ҳасадли хўрсиниш эшитилди.

Давидов тўлқинланиб кетганидан қовжираган лабларини кафти блан артиб, давом этдирди:

— Мана биз заводда сизлар учун трактор ясаепмиз. Камбагал блан яккахўжалик ўртаҳолнинг трактор олишга қурби етмайди: тиши ўтмайди! Демак, трактор сотиб олиш учун батрақлар, камбағаллар, ўртаҳоллар коллектив бўлиб уюшишлари керак. Трактор ўзларингизга маълум, шундай машинаки, у бир парча ерда ишлатилса — зиён кўрилади, унга катта ер керак. Кичкина артельларнинг фойдаси ҳам такадан сут тама қилиш блан баравар.

— Ундан ҳам баттар! — деб юборди, орқа қатордагилардан йўғон овозли кимдир.

— Демак, нима қилиш керак? — давом этдирди Давидов, луқмага эʼтибор бермай. — Партия, сизларни трактор ёрдами блан муҳтожликдан тортиб чиқаришни кўзда тутиб, ёппасига коллективлаштириш ўтказишни лозим топди. Уртоқ Ленин вафоти олди-дан нима деган эди? Меҳнаткаш деҳқон фақат колхоздагина қашшоқликдан қутулиши мумкин. Бўлмаса — унинг ҳолига вой. Олчоқ кулак қонини сўриб тамом қилади... Сизлар кўрсатилган йўлдан дадил қадамлар блан боришларингиз керак. Колхозчилар ишчилар блан иттифоқ бўлиб, ҳамма кулаклару душманларни улоқтириб ташлайдилар. Мен гапнинг сирасини айтаяпман. Энди шеркатларингизга ўтаман. У жуда майда, кучсиз, шунинг учун аҳволи ҳам ниҳоятда ночор. Бу бировларнинг тегирмонига сув қуяпти... Хуллас, у эмас-бу эмас турган-битгани зиён! Лекин биз бу шеркатни колхозга айлантириб, қовирға сифатида қолдирайлигу, унинг атрофида ўртаҳоллардан эт битсин... Шундай қилиб, яна айтаманки, фақат колхоз бўлиш блангина муҳтожликдан...

— Ҳе, бизни ташвиқот қилма! Биз бор лаш-лушимиз блан колхозга кирамиз! — унинг гапини бўлди, ҳаммага қараганда эшикка яқинроқ ўтирган қизил партизан Павел Любишкин.

— Колхоз бўлсин!

— Қўпчилик бўлсанг отангга ҳам қўлинг етади.

— Лекин хўжаликни билиб бошқариш керак.

Шовқунни ҳам ўша Любишкин босиб тушди: у стулдан туриб, хунукдан хунук қора попоғини бошидан олди-да, ягриндор новча бўйи блан эшикни тўсди.

— Бизни совет ҳоқимияти учун ташвиқот қилиб нима қиласан, қизиқ экансан-ку. Биз уни урушда ўзимиз оёққа турғазганмиз, қалқиб кетмасин деб елка берганмиз. Биз колхоз нималигини биламиз, унга кирамиз ҳам. Машина беринглар! — У дағал бўлиб кетган қўлини чўзди. — Трактор — мақул нарса, бунисига сўз йўқ, лекин сиз ишчилар уни кам чиқардинглар, сизларни шунинг учун сўкаепмиз. Қўлимиз калта, ҳамма бало шунда. Бир қўлингга гаврон ушлаб, бир қўлинг кўзингни артганича ҳўкиз блан ер ҳайдашинг учун колхоз бўлиш шарт эмас. Ўзим ҳам колхозчилик ўзгаришигача, Калининга хат ёзиб, деҳқонларга

қандай бўлмасин янгича ҳаёт бошлашлари учун ёрдам берилишини сўрамоқчи бўлиб юрган эдим. Бўлмаса дастлабки йилларимиз, эски замоннинг дидини беради: солигингни тўлаю кунингни ўзингча кўравер. Хўш, РКП нима учун? Хўп, ҳокимиятни қўлга киритдик, буёғи-чи? Яна ўша-ўша, плугнинг орқасидан юраверми, шунда ҳам плугга қўшадиганинг борларинг. Ҳечнарсанг йўқларинг-чи? Бутхонанинг тагида қўлингни чўзиб турми? Ёки ёғоч нина блан кўприк тагида тикучилик қилиб, ўтган-кетганининг ёқасини йўрмаб турми? Бойларга ерни ижарага олишга изм берилди, хизматкор ёллашга изм берилди... Революция шундай деб буюрган эдими? Сизлар унинг кўзини беркитиб қўйдинглар! «Нима учун курашдик?» деб қолсанг, бурнига ўқ-дори ҳиди кирмаган хизматчилар, бу сўзни масхара қилиб кулишади, уни кўрган ҳарқандай оқ аблаҳлар тиржайиб ҳиринглайди! Йўқ, сен бизга қуруқ гап сотмай қўяқол! Қизил сўзларни жуда кўп эшитганмиз. Сен бизга қарзгами, ғалла бадалгами машина бер, аллақайдаги букаръми ё запашник¹ эмас, росмана машина бер! Ҳали та'риф қилган тракторингдан бер. Мен бунини нима учун олганман!— У скамейкаларда ўтирганларнинг оёқларидан ора-лаб ўтиб, стол томонга қараб юрди. Боргач, кўйлагининг этагини кўтарди-да, ияги блан кўкрагига босиб турди. Қорамағиз қорни ва сонидан терисини тириштириб битиб қолган даҳшатли чандиқлар баралла кўриниб кетди:

— Кадетларнинг бу қўша-қўша совғасини нима учун олганман?

— Ҳе, уятсиз! Ундан кўра шимингни биратўла ечиб қўяқол-да,— аччиқ блан чинқирди Дёмка Ушаковнинг ёнида ўтирган бева хотин Анисья.

— Жим тур, Анисья хола! Буерда яраларимни ишчи одамга кўрсатишимнинг айби йўқ. Кўрсин! Бундан кейин ҳам шу тахлит-да яшайдиган бўлсам, уни барибир ёполмай қоламан. Шим ҳам шомига.

Орқадагилар хаҳолаб кулиб юбориб, ғовур-ғувур бўлиб кетди, лекин Любишкин атрофига шиддатли кўзи блан назар солиб қўйган эди, чироқ пилигининг қуруқ чирсиллаб ёнаётгани яна эшитилабошлади.

— Кадетлар блан урушганимда, бойлар мендан яна яхши яшасин, улар ширин-ширин луқмаларни есину, мен аччиқ пиёз блан нон чайнай, деб жонбозлик қилган эканман-да? Шундайми, ўртоқ ишчи? Сен, Макар, менга имо қилмай қўяқол. Мен йилига бир марта гапираман, менга йўл бор.

— Гапиравер,— бош ирғади Давидов.

— Гапираман. Мен бу йил уч десятина бугдой эккан эдим. Учта ёш болам бор, синглим майиб, хотиним касалманд. Мен ўзимнинг ғалла планимни топширдимми, Размётнов?

¹ Букаръ, запашник — ерни юза ҳайдайдиган асбоблар.

— Топширдинг. Ҳадеб шовқун солаверма.

— Йўқ, шовқун соламан! Кулак — Фрол Рваний бўлса...

— Ҳой-ҳой! — Нагульнов муштуми блан столни дукуллатди.

— Фрол Рваний ўзининг планини топширдими? Йўғ-а?

— Ахир уни суд штраф қилди-ку, ғаллани ҳам ундирдик, — сўз қистирди Размётнов, шўх кўзларини чарақлатганича, Любишкиннинг сўзларини баралла завқ блан эшитар экан.

«Ҳаҳ сусткаш, қани шуерда бўлсанг!» — райком секретарини эслади Давидов.

— У бу йил ҳам Фрол Игнатич бўлиб олади! Кўкламда яна мени ёллагани келади! — Давидовнинг оёғи остига қора попоғини ирғитиб юборди. — Менга колхоздан гапириб нима қиласан?! Кулакнинг томирини қирқинглар, шунда кирамиз! Бизга унинг машиналари, ҳўкизлари, кучларини беринглар, ўшанда тенглик бўлади! Нукул «кулак битирилсин-битирилсин» деган гап кўлу, у йилдан-йилга қарқиз япроғидек ўсиб, бизга куннинг юзини ҳам кўрсатмай қўяпти.

Давидов кўтарилган шовқун-суронни аранг босди.

— Партиямизнинг сиёсати ҳам худди шу-да! Очиқ турган нарса-ку, мунча тарақа-туруқ қиласан! Кулакларнинг синф бўлиб яшаши тугатилади, мулклари колхозларга берилади, факт! Сен, ўртоқ партизан, попоғингни столнинг тагига ҳам чакки ирғитдинг, у ҳали ўзингга керак бўлади. Энди ерни ижарага олиш, батрак ёллаш йўқ қилинади. Кулакка ҳам, муҳтожлигимиздан индамай келардик: у ғаллани колхозларга қараганда кўпроқ берарди. Энди бўлса — аксинча. Ўртоқ Сталин бу арифметикани аниқ ҳисоблаб чиқиб, айтдики: кулакларнинг баҳридан ўтилсин! Уларнинг мол-мулклари колхозларга берилсин... Сен машина деб дод солаётувдинг... Колхозларга, ўзларини ўнглаб олишлари учун беш юз миллион сўлкавой берилапти, бунга нима дейсан? Шунни эшитганмидинг? Нега бекордан-бекорга мияни қоқиб қўлга бераяпсан? Аввал колхозни тугдириб, кейин, машиналарнинг ғамини ейиш керакда, сен бўлсанг, олдин бўйинча олиб, кейин бўйинчага қараб от сотиб олмоқчисан. Нега куласан? Рост, рост!

— Любишкин ишни оёғидан бошлаяпти!

— Ҳо-ҳо...

— Биз колхозга жон-дилимиз блан кирамиз-ку!

— Лекин бўйинча дегани... жуда кетди...

— Шу кечаданоқ бўлса ҳам майли!

— Шу топдаёқ ёзақол!

— Қани бошланглар, кулакларни яксон қилайлик.

— Ким колхозга ёзиламан деса, қўлини кўтарсин, — таклиф қилди Нагульнов.

Кўтарилган қўллар саналганда ўттиз учта чиқди. Кимдир эсида йўқ, иккала қўлини ҳам кўтариб юборипти.

Давидов димликдан пальтоси блан пиджагини ечиб ташлади, кўйлагининг ёқасини очди: жилмайганича, шов-шув босилишини кутиб турди.

— Жуда онгли экансизлар, факт! Лекин колхозга кирамизу, шу блан иш тамом, деб ўйлаясизларми? Йўқ, бу кифоя қилмайди! Сиз, камбағаллар совет ҳокимиятининг таянчисизлар. Сизлар ўзларингиз колхозга киришларингиз блан бирга, иккиланаётган ўртақолни ҳам орқаларингиздан эргаштиришларингиз керак.

— Хоҳламаса сургаб олиб кирасанми? У ҳўкизмидики, шохидан арқонлаб олиб кетаверсанг?— сўради Аркашка Менок.

— Йўлга сол! Ҳақиқатимиз учун курашда қандай жанбозсанки, бошқани шу ҳақиқат йўлига сололмасанг? Мана эртага мажлис бўлади. Узинг ҳам овоз бер ўртақол қўшинингни ҳам унат. Ҳозир биз кулакларни муҳокама қилишга киришамиз. Биз уларни Шимолий Кавказ ўлкаси доирасидан сургун қилишга қарор чиқарамизми ё бошқа фикрлар борми?

— Қўл қўямиз!

— Томири чопилсин!

— Йўқ, чопиш эмас, таг-томири блан суғуриб ташлаш, керак,— тузатди Давидов, кейин Размётновга таъбирди: — Кулакларнинг рўяхатини ўқиб бер. Ҳозир уларнинг тугатилишини овозга қўямиз.

Андрей папкасидан бир варақ қоғоз олиб, Давидовга берди.

— Фрол Дамасков. У пролетариатнинг шундай жазосига сазоворми?

Қўллар бараварига кўтарилди. Лекин овозларни санаганда Давидов бир кишининг бетараф қолганини пайқади.

— Сен қўшилмайсанми?— У қатра-қатра тер босган қошларини кўтарди.

— Ҳолис қоламан,— қисқа жавоб берди қўл кўтармаган ва унча назарга ташланмайдиган ювош казак.

— Нима учун?— суриштирди Давидов.

— Шунинг учунки, у менинг қўшним, ундан мен кўп яхшилик кўрганман. Шу сабабдан унга қарши қўл кўтаролмайман.

— Ҳозироқ мажлисдан чиқиб кет!— буюрди қалтираган овоз блан Нагульнов, узангига гиралгандек туракелиб.

— Йўқ, бундай қилишинг ярамайди, ўртоқ Нагульнов!— унинг гапини шартта бўлди Давидов.— Кетма, гражданин! Нега бундай қилаётганингни тушунтириб бер. Сенингча, Дамасков кулакми, ё кулак эмасми?

— Мен бунга тушунмайман. Мен оми одамман, мажлисдан жавоб беришларингизни сўрайман.

— Йўқ, марҳамат қилиб бизга тушунтириб бер, ундан қандай меҳрибончиликлар кўргансан?

— У менга доим қаршиб келган, ҳўкизларини берган, уруф қарз бериб турган... озмунчами... Лекин мен ҳукуматга хиёнат қилмайман. Мен — ҳукуматга тарафдорман...

— Ё у сенга менинг ёнимни ол, дедими? Оғзингни пул блан мойладими, ё дон бланми? Очиғини айтавер, қўрқма!— гапга аралашди Размётнов. — Қани, айт, нима ва'да қилди?— У, ана шу

киши учун ори келгандай ва ўзининг яланғоч саволларидан уялгандай ўнғайсизланиб жилмайиб қўйди.

— Балки ҳечнарс ва да қилмагандир, сен қаёқдан биласан?

— Гирт ёлғон гапираяпсан, Тимофей! Сен сотилган одамсан, кулакнинг думи экансан!— қичқирди ўтирганлардан кимдир.

— Нима деб от қўйсанглр, қўяверинглр, ихтиёрларинг...

Давидов, у кишининг томоғига гўё тасоқ тақагандек сўради:

— Сен совет ҳокимияти тарафдоримсан ё кулак тарафдоримсан? Сен, гражданин, камбағаллар синфига иснод келтирма, мажлисга гўппа-гўғрисини айт, кимга тарафдорсан?

— У блан пачакилашиб ўтирамизми?— аччиқланиб унинг гапини бўлди Любишкин.— Уни бир шиша араққа устидаги қўсқилари блан сотиб олиш мумкин. Сенга қарашга одам ҳатто ҳазар ҳам қилади-я, Тимофей.

Қўл кўтармаган Тимофей Боршчев охири ясама итоаткорлик блан жавоб берди:

— Мен ҳукуматга тарафдорман, мунча ёпишавермасанглр? Тушунмаганлигим адаштирди...— Лекин иккинчи овозга қўйишда қўлини истар-истамас кўтарди.

Давидов блокнотига қисқа ёзиб қўйди: «Тимофей Боршчевни синфий душман гангитган. Тарбиялаш керак».

Мажлис яна тўрт кулак хўжалигини бир овоздан тасдиқлади.

Лекин Давидов: «Тит Бородин» деб ўқиб, «Ҳа» деганлар қўл кўтарсин» деганда — мажлис оғир сукут сақлаб, индамай қолди. Нагульнов хижил бўлиб, Размётнов блан кўз ташлашиб олди. Любишкин попоғи блан ҳўл пешонасини артабошлади.

— Нега жимжитлик? Нима гап ўзи?— Давидов қатор-қатор ўтирган одамларни ҳайрон бўлганича кўздан кечириб, ҳечким блан кўз учратишаолмади-да, Нагульновга қаради.

— Гап шуки, — ботинмай сўз бошлади Нагульнов, — бу Бородин, биз уни кўча-кўйида Титок деб атаймиз, ўн саккизинчи йилда биз блан бирга кўнгилли бўлиб қизил гвардияга кетган. Камбағаллардан бўлгани учун қаттиқ туриб курашган. Ярадор бўлган, мукофотланган ҳам — революцион хизматлари учун кумуш соат олган. Шундай одам, ишчи ўртоқ, юрагимизни пора-пора қилди-я? Уйга қайтиб келиши блан, ит ўлимтикка ёпишиб олгандек хўжалигига тиш-тирноғи блан ёпишиб олди... Бизнинг огоҳлантиришларимизга қарамай бойиш пайдидан бўлди. Туну кун демай ишлади, ҳамаёғини жун босиб кетди, бир каноп шимда қиш қишлаб, ёз ўтказди. Уч қўш хўкизу, ҳархил оғир юкларни кўтараверганидан даббалик орттирди, шунда ҳам кўзи тўймади! Иккитадан, учтадан хизматкор ёллаббошлади. Шамол тегирмон орттирди, кейин беш от кучли буғ двигатель сотиб олди-да, мойжувоз ҳаракатига тушди, мол олиб сотадиган бўлди. Ўзи емаганга яраша, хизматкорлари кун-узункун йигирма соат ишлаб, кечаси блан беш марта туриб отларга ем бериб, уларнинг тагини супуриб-сидирса ҳамки, очдан сирди. Биз уни бирнеча марта ячейкага ҳам, Советга ҳам чақириб, роса уялтирдик: «Қўй, Тит, жонажон

совет ҳокимиятимизнинг йўлига кўндаланг тушма! Сен совет ҳокимиятини деб фронтларда оқларга қарши урушда қанчалар жафо чеккан эдинг-ку...» дедик.— Нагульнов хўрсинди ва кифтини қисиб, қўлларини ёйди: Улар-тириларига қарамай молу мулкка хирс қўйган одамни нима қилаолардинг. Қарасак, уни мулкпарастлик еб борапти! Биз яна чақириб олиб, жангларни, бирга азоб чекканларимизни эслашдик; насиҳат қилдик, йўлимизга ғов тушиб буржуй бўлаяпсанми, жаҳон революциясини кутгинг келмаяптими, ер блан яксон қилиб юборамиз, деб пўписа ҳам қилиб кўрдик.

— Қисқароқ қил,— илтимос қилди Давидов, тоқати тоқ бўлиб.

— Буни қисқагина гапириб қўяқолиб бўлмайди. Бу қон туфлатадиган дард... Хўш, у, я'ни Титок, бизга қандай жавоб қайтарди дегин: «Мен совет ҳокимиятининг буйруғини бажараяпман, кўп дон экайпман, хизматкор ишлатаётган бўлсам қонун йўл беради: хотиним касалманд. Сонда йўқ эдим, одам бўлдим, ҳамма нарсага қурбим етади, шунга етишай деб жанг қилганман-да! Совет ҳокимиятини суяб турган ҳам сизлар эмассизлар-ку! Мен унга ўз қўлим блан егулик нон берайпман, сизлар портфель кўтариб юришни биласизлар, сенларни назаримга ҳам илмайман». Унга уруш, бирга чеккан машаққатларимизни гапириб қолганимизда ба'зан кўзига ёш оладию, сездирмай, дарров ўпкасини босиб олиб, ўгирилганича: «Ўтган ўтди-кетди!» дейди. Шундай қилиб биз уни гражданик ҳуқуқидан маҳрум қилдик. У уёққа-буёққа югуриб кўрди, ўлкага, Москвага ёзди. Лекин мен биламанки, марказий муассасалардаги бош вазифаларда эски революционерлар ўтиришади, улар яхши билишадики, хиёнат қилдингми — душмансан, сенга ҳечқандай омон йўқ!

— Сен ҳарҳолда қисқа қилсанг бўларди...

— Ҳозир тамом қиламан. Унинг уерда ҳам ҳуқуқини тиклашмади, у мана ҳозиргача ўша аҳволда. Аммо-лекин хизматкорларининг жавобини берган...

— Нима демоқчисан бўлмаса?— Давидов Нагульновнинг юзига қаттиқ тикилди. У эса кўзини қуёшда жижганак бўлган киприкларни блан яшириб жавоб берди:

— Мажлис шунинг учун ҳам нима деярини билмай турипти-да, мен, ҳозир кулак бўлиб қолган Тит Бородиннинг шонли ўтмишда ким бўлганлигини тушунтириб бердим, холос.

Давидов лабларини қисди, туюқиб кетди:

— Нега мунча ўпканг тўлиб гапирмасанг? Партизан бўлган бўлса — унисига шон-шараф, кулак бўлиб, душманга айланиптими — янчиб ташлаймиз! Бошқа гап-сўзнинг нима ҳожати бор?

— Мен унга ачинганимдан айтаётганим йўқ. Сен менга беҳуда та'на тақма!

— Қимки Бородин кулак сифатида тугатилсин деса, қўл кўтарсин,— Давидов қаторларини кўздан кечирди.

Қўллар, олдинма-кейин бўлса ҳамки, кўтарилди.
Мажлисдан сўнг, Нагульнов Давидовни ётиш учун ўз уйига таклиф қилди.

— Эртага сизга квартира топиб берамиз,— деди у, Советнинг қоронғи даҳлизидан пайпасланиб чиқаётиб.

Улар ғирчиллаган қорда ёнма-ён борардилар. Нагульнов калта пўстинининг ёқасини очиб оҳиста гап бошлади:

— Мен, қимматли ишчи ўртоқ, хусусий мулкчи ғаллакорларни ёптасига колхозга тортиш керак, деган гапни эшитганимдан бери енгил тортиб кетдим. Мен хусусий мулкни болалик вақтимданоқ ёмон кўриб қолганман. Ҳамма бало шунда, олим ўртоқларимиз — Марк блан Энгелс тўғри ёзишган. Бўлмаса, совет ҳокимияти даврида ҳам одамлар шу касофат маразни деб, тоғора устида талашган чўчқалардек тепишишяпти, бир-бирининг этини ейишяпти! Хўш, бурунги вақтда, эски режим замонида қандай эди? Эсласанг ваҳиманг келади. Менинг отам ўзига тўқ казак эди, тўрт қўш ҳўкизию, бешта оти бор эди. Ғаллани жуда катта экардик, олтмиш-етмиш, ҳатто юз десятинагача. Оиламиз катта, ҳамма ишлар эди. Ҳамма ишни ўзимиз эплардик. Нега десанг, учта акам бор эди, учалови ҳам уйланган эди. Ҳали-ҳали эсимда, бир воқиа бўлдию, шу-шу хусусий мулкка қарши бўлиб қолдим. Бир-вақт қўшнимизнинг чўчқаси полизимизга кириб қолиб, бирнеча туп картошкани пойхон қилди. Онам уни кўриб қолиб, қозондан бир кружка доғ сув олдию, менга: «Ҳайдаб чиқ уни, Макарка, мен эшикнинг орқасида тураман» деди. Мен у вақтда ўн иккиларда эдим. Шу блан, мен ҳам у бадбахтни ҳайдаб чиқдим. Онам устига ҳалиги қайнаб турган сувни сепиб юборса борми, парт бўлиб қўяқолди. Чўчқа ҳаром ўлди. Қўшнимиз кекини кўнглига тугиб қўйган бўлса керак, бир ҳафтадан кейин қирда йигирма уч гарам буғдойимиз ёниб кетди! Отам, бу кимдан келган иш эканлигини биларди, чидаб туролмай судга берди. Ораларига шундай адоват тушдики, бир-бирларини кўргани кўзлари йўқ эди! Сал ичиб қолишдими — муштлашишади. Беш йилга қовлашиб юришди, оқибат шу бўлдики, бировнинг жони кетди... Масленицада қўшнимизнинг ўғлини хирмонда ўлдириб ташлаб кетилган жойидан топиб олишди. Аллаким кўкрагининг бирнеча жойига паншаха санчипти. У-будан фаҳмладимки, бу акаларимнинг иши. Тергов бўлди, ким ўлдирганини топишаолмади. Мастбозликда ўлганга чиқариб, акт тузишди. Ушандан кейин мен ота уйимни ташлаб чиқиб, хизматкор бўлиб кетдим. Урушга ҳам бордим. Шу, қимир этмай ётасану, немис огир снаряд отиб, тўпга тутадн, осмонга қора тупроқ аралаш тутун учади. Етган жойингда: «Буерда ким учун, кимнинг мол-мулки учун ажалга рўпараман?» деб ўйлаб ётасан. Ўзинг отишнинг зўридан, қани энди миҳ бўлиб олсаму, қалпоғимгача ерга кириб кетақолсам, деб турасан! Эҳ, мени туққан шўрлик онам! Газ ҳам ҳидладим, заҳарландим. Энди сал тепаликка чиқдим дегунча нафасим қисилиб, миямга қон тепади-да, тушолмай қоламан. Ақлли одамлар фронтдалигим-

даёқ кўзимни очдилар, большевик бўлиб қайтдим. Гражданлар урушида бўлса газандаларни роса, омонсиз чопдим! Касторная яқинида контузияланиб, тутқалоқ тутадиган бўлиб қолдим. Энди мана бу нишоним бор,— Нагульнов орденга каттакон кафтини қўйди ва унинг овозида ғалати илиқлик блан янги бир оҳанг янгради:— Ҳозир ундан юрагимга иссиқ югурапти. Мен, ҳозир, қимматли ўртоқ, ўзимни худди граждандар уруши кунларидагидай сезаман, худди позицияда тургандайман. Улсак ўлайлики, ҳаммани колхозга тортайлик. Ҳарна жаҳон революциясига яқинлашганимиз.

20 БОБ

Райкомда кўмкўк тамаки тутуни бурқсиб турар, ёзув машинаси тарақлар, голланд печи ҳарорат пуркар эди. Кундуз соат иккида бюро мажлиси бўлиши керак эди. Соқоли қирилган, тер босган, димиққанидан мовут кўйлагининг ёқасини ечиб қўйган секретарь типирчиларди; у Давидовга стул кўрсатди-да, яланғоч оппоқ биққи бўйнини қашиб, гапирди:

— Вақтим зиқ, шуни билиб қўй, хўш ишларинг қалай? Коллективлаштириш процентинг қандай? Юзга етай деб қолдингми? Қисқа гапир.

— Яқин қолди. Гап процентда эмас. Ички ишларимизни нима қилишимиз керак? Мен кўкламги дала ишлари планини олиб келган эдим; бир кўриб чиқасанми?

— Йўқ, йўқ!— кайфи учди секретарьнинг ва ижирганиб қовоқлари салқиган кўзларини чимирганича, рўмолчаси блан пешонасидаги терни артди.— Сен бунингни Район ер-сув союзига, Лупетовга олиб бор. У кўриб, тасдиқлайди, менинг вақтим йўқ, округкомдан бир ўртоқ келган, ҳозир бюро мажлиси бўлади. Хўш, нега ўзингдан-ўзинг бизга кулакларни жўнатиб юрибсан! Бизга хўп иш ортдирдинг-да... Мен сенга ўзимизнинг рус тилида гапириб: «Модомики қўлимизда бевосита директива йўқ экан, бу масалада ошиқма» девдим-ку ахир! Ҳали колхоз тузмай туриб, кулакларнинг орқасидан тушиб уларни битиришга киришгандан кўра ёппасига коллективлаштиришни тугатилсанг бўлмасмиди?! Уруғ фондини нима қилдинг? Сен райкомнинг дарҳол уруғ фонди барпо қилиш ҳақидаги директивасини олганмидинг? Нима учун бу директивани ижро қилиш учун шу вақтгача ҳечнарс қилинмади? Мен шу бугуноқ бюрода Нагульнов икковларингизнинг масалаларингизни қўйишга мажбурман. Булар делоларингизга ёзилишини талаб қилмасам бўлмайди. Бу қандай бемазагарчилик! Кўзингни оч, Давидов! Райкомнинг энг муҳим директивасини бажармаслигинг оқибати сенинг учун ғоят кўнгилсиз бўлган ташкилий чоралар қўлланилишига сабаб бўлади! Сўнги маълумот бўйича, сенда йиғилган уруғ фонди қанча? Ҳозир текшириб кўраман...— Секретарь стол тортмасидан графаларга бўлинган бир варақ қоғозни олиб, уни кўзини қисганича кўзатиб

чиқди-да, бирданига мўматалоқ бўлиб кетди:— Ана, айтмадимми! Бир пуд ҳам қўшилмапти! Нега оғиз очмайсан?

— Гапиргани қўймаяпсан-ку, ахир! Рост, уруғ фонди блан ҳали шуғулланганимизча йўқ. Шу бугун қайтиб боришим бланоқ бошлаймиз. Шу вақтгача кунин мажлис чақириш, колхоз ташкил қилиш, правление сайлаш, бригада тузиш блан овора бўлдик, факт! Ишлар жуда кўп, дарров сен айтгандек бўлди-қўйдими: чўртон балиқ амри блан, наридан-бери — бирийўла ҳам колхоз тузиш, ҳам кулакни мусодара қилиш, ҳам уруғ фондани тўплаш мумкин эмас-ку, ахир... Биз буларнинг ҳаммасини ҳам бажарамиз, сен деломизга ёзишга ошиқмай тура-тур, ёзишинг қочмас.

— Ошиқмай бўларканми, округ блан ўлка нафас олгани ҳам қўймай сиқиштираяпти-ку! Уруғ фонди биринчи февральгача барпо қилинган бўлиши керак эди, сен бўлсанг...

— Мен уни ўн бешинчи февральгача эплайман, факт! Февральда экмаймиз-ку, ахир? Бугун правление а'золаридан бирини триер¹ олиб келиш учун Тубянскойга юбордим. Уердаги колхознинг раиси Гнедих, тантиқлик қилаяпти, триерларинг қачон бўшайди, деб ёзган хатимизга: «Бир кунмас-бир кун бўшаб қолар» деб резолюция қўйипти. Бу киши ҳам ўзларича аскиябоз, факт!

— Гнедихни қўй. Ўз колхозингдан гапир.

— Молларни қийратиб сўйиш бошланиб кетувди, бунга қарши кампания ўтказдик. Ҳозир сўйишмаяпти. Яна сўйиб юборишмасин деб қўрқиб, яқинда паррандалар блан майда ҳайвонларни ҳам умумлаштириш ҳақида қарор чиқарган эдик, умуман... Лекин мен бугун Нагульновга, паррандаларни эгаларига қайтариб бер, дедим.

— Нега энди?

— Майда ҳайвонлар блан паррандаларни умумлаштириш хато деб ҳисоблайман, ҳозирча колхозда бунинг ҳожати йўқ.

— Колхоз мажлиси шундай қарор чиқарганмиди?

— Чиқарган.

— Нима дейсан бўлмаса?

— Паррандахоналар йўқ, колхозчиларнинг руҳи тушиб кетди, факт! Икир-чикир блан уни нотинч қилишнинг ҳожати йўқ... Паррандаларни умумлаштириш шарт эмас, биз коммуна тузаётганимиз йўқ, колхоз қураяпмиз.

— Хўб яхши назария ўйлаб чиқарибсан! Қайтариб бериш шартми бўлмаса? Аввалам борки паррандага тегмасликларингиз керак эди, модомики бу ишни бошлаган экансизлар, орқага тисарилишларингиз керак эмас эди. Сизлар сусткашлик қилаяпсизлар, ҳардамхаёллик қилаяпсизлар... Қат'ий равишда ўнглини олишларингиз керак! Уруғ фонди барпо қилинмаган, коллективлаштириш юз процент эмас, инвентарь ремонт қилинмаган...

— Бугун темирчи блан гаплашиб қўйдик.

¹ Триер — галла шопирадиган машина

— Ана, кўрдингми, айтаяпман-ку, сур'атларингиз йўқ деб! Сизларга албатта агитколонна юбориш керак, у сизларга қандай ишлаш кераклигини ўргатиб қўяди.

— Юбор. Жуда яхши бўларди, факт!

28 БОБ

20 март куни эрталаб почтаьсон Гремячий Логга тошқин муносабати блан кечикиб қолган, ўртоқ Сталиннинг «Ютуқлардан эсанкираш» сарлавҳали мақоласи босилган газеталарни олиб келди. Уч нусха «Молот» куни блан ҳамма қўраларни айланиб чиқиб, кечқурунга борганда мой босиб ивиб, уваланиб парча-пурча бўлиб кетди. Гремячий Лог бунёд бўлгандан бери газета ўз аярофига шу кундагичалик кўп газетхон тўплаган эмас эди. Уйларда, тор кўчаларда, том орқаларида, омборларнинг олдида тўп-тўп бўлиб ўқишар эди... Бир киши баланд овоз блан ўқир, қолганлари яна, биронта сўз эшитилмай қолмасин, деб ниҳоятда жимлик сақлаб тинглашар эди. Мақола ҳақида ҳамма ерда каттакон баҳслар бошланди. Ҳарким ўзича йўйиб, кўпинча ўзи истаган ма'нони берарди. Нагульнов ёки Давидов пайдо бўлиши блан деярлик ҳамма ерда нима учундир газетани қўлма-қўл узатиб юборишар, у ҳам халойиқ орасидан оппоқ қушдек учиб ўтганча, бирон кишининг кенг-хавул чўнтагига тушиб ғойиб бўлар эди.

— Ҳа, энди колхозлар бамисоли чириган кийимдай чок-чокидан кетади!— биринчи бўлиб ўз тахминини айтди ўзидан жуда мамнун Банник.

— Тезаклар оқиб кетиб, салмоғи бори қолади,— э'тироз билдирди унга Демка Ушаков.

— Яна, аксинча, худди шунинг тескариси бўлиб ўтирмасин,— истехзо қилди Банник ва бошқа жойга бориб, ишончлироқ кишиларга: «Қани, эсинг борида колхоздан чиқиб ол!» деб пичирлаш учун жўнаб қолди.

— Ўртаҳол чатаногини кериб турипти! Бир оёғи колхоздаю, бир оёғини кўтарганича силкитиб, ҳозирнинг ўзидаёқ колхоздан ўз хўжалигига ҳатлаб ўтиш пайдан бўлиб турипти,— дерди Павло Любишкин Менокка, гангур-гангур гаплашиб турган ўртаҳол колхозчиларни кўрсатиб.

Гапнинг тагига тушуниб етмаган хотинлар, хотин-халажликларига бориб, бичиб-тўқийбошладилар. Хуторда миш-мишлар тарқалди:

— Колхозлар тарқатиб юборилармиш!

— Москвадан,— сигирлар қайтарилсин,— деб буйруқ берилипти.

— Кулакларни қайтариб олиб келиб, колхозларга ёзишаётганмиш.

— Ҳақсиз қилинганларни ҳақли қилишаётган эмиш.

— Тубянскойдаги церковни очишаётганмиш, уерга тўкилган уруғлик буғдойни колхозчиларга тамаддиқ учун бўлиб беришаётганмиш.

Катта воқналар яқинлашиб келмоқда эди. Буни ҳамма сезиб турарди Кечқурун партиячеганинг ёпиқ мажлисида Давидов асабий сўзларди:

— Ўртоқ Сталиннинг мақоласи айни ўз вақтида ёзилган. Чунончи у, Макарнинг қошига эмас, нақ кўзига келиб тегди! Макар ютуқлардан эсанкираб қолган эди, шу блан бирга биз ҳам бироз эсанкираб қолган эдик... Қани, ўртоқлар, таклифларингизни айтинглар, нималарни тузатишимиз керак? Хўш, паррандаларни-ку эгаларига айни ўз вақтида қайтардик, яхши ҳамки вақтида эсимизга келгани, энди қўйларни нима қилсак экан, сигирларни-чи? Буларни нима қиламиз, бу тўғрида нима дейсизлар? Буни сиёсий нуқтаи назардан амалга оширсак, бу нарса... факт... бу нарса: «Жонинг борида қочиб қол!», «Колхоздан қочавер!» деган сигналнинг дидини бериб қолиши мумкин. Қочишга тушиб, молларни ҳам олакетишса, синиқ жомашов блан қолишимиз ҳам ҳеч гап эмас!

Мажлисга ҳаммадан кейин келган Нагульнов ўрнидан туриб, ёшланган, қон қуйилган кўзларини Давидовга тикканича гапира-бошлади, шунда Давидов Макардан гупиллаб сассиқ арақ ҳиди келаётганини сезди.

— Бу мақола сенинг қошингга эмас, кўзингга келиб тегди, дейсанми? Йўқ, кўзимга эмас, худди юрагимга келиб тегди. Тек-канда ҳам тешиб ўтиб кетди! Мен колхоз тузаётганимизда эмас, мана ҳозир шу мақоладан кейин эсанкираб қолдим...

— Бир бутилка арақдан кейин эсанкираб қолибсан-да,— оҳиста гап қистирди Ванюшка Найдёнов.

Размётнов илжайди, хайрихоҳлик блан кўз қисиб қўйди, Давидов столга энгашди, Макар эса оқариб кетган бурун катакларини керди, унинг хира босган кўзларида ғазаб чатнади:

— Сен, тиррапча, менга та'лиму танбиҳ беришга ёшлик қиласан! Мен совет ҳокимияти учун жонбозлик қилиб юрганымда, партияга кирган вақтимда сенинг ҳали киндигинг ҳам тушмаган эди... Ҳа, шунақа! Бугун ичканлигимни айтсанг, буниси — Давидовнинг сўзи блан айтсак — факт! Бир шиша эмас, икки шиша ичдим!

— Шу блан мақтанаяпсанми ҳали! Оғзингдан боди кириб, шоди чиқаётганидан ҳам айтувдим-а...— қовоғи солинганча гап қотди Размётнов.

Макар унга кўз қири блан қараб қўйдию, секинроқ гапира-бошлади ва қўлини бема'ни силкитаверишдан тўхтаб, уни кўкрагига маҳкам босди-да, қизишиб сўзлаётган пойма-пой нутқининг охиригача шундай турди.

— Ҳозир оғзимдан боди кириб, шоди чиқаётгани йўқ, бекор айтибсан, Андрюшка! Мен шу сабабдан ичдимки, ўртоқ Сталиннинг бу мақоласи менинг юрагимни бамисоли ўқдай тешиб ўтиб кетди, қоним қайнаб кетди...— Макаرنинг овозига қалтироқ кириб, яна ҳам секинлашди.— Буерда — мен ячейка секретари-ман-а, шундайми! Халқ блан сизларга ғозу товуқларни ҳам

колхозга йиғайлик, деб тиқилинч қилган ҳам мен эдим-а, шундайми? Мен колхозга қандай ташвиқот қилган эдим? Мана бундай ташвиқот қилган эдим: биздаги ярамаслардан ба'зиларининг,— улар ўртаҳол ҳисобида бўлсалар ҳамки,— юзларига тўпна-тўғри: «Колхозга кирмайсанми? Совет ҳокимиятига қарши экансан-да, бўлмаса? Ун тўққизинчи йилда биз блан уришиб, қаршилиқ қилган эдинг, ҳозир ҳам қаршимисан? Ундай бўлса, мендан яхшилиқ кутмай қўяқол. Мен сен газандани шундай боплайки, ийғинг ўйнаб кетсин!» деган эдим. Шундай деганмидим? Деган эдим! Ҳатто наганим блан столни ҳам тарақлатганман. Буни инкор қилмайман! Рост, ҳаммасига эмасу, дилида бизга хусумати зўрроқларга айтганман. Шунисини ҳам айтайки, мен ҳозир маст эмасман, бема'ни гапни қўйинглар, барака топқурлар! Мен бу мақолага тоқат қилолмадим, олти ойдан бери ичмаган эдим, шу туфайли ичиб юбордим. Бу қандай мақола эканлигини биласизларми? Бу шундай мақолаки, уни ўртоқ Сталинимиз ёзган, мен, я'ни Макар Нагульнов эса, шалоп этиб, қулаганимча, ер тишлаб, лойга қорилиб ётибман... Бу қандай бўлди? Ўртоқлар! Ахир мен товуқлар блан майда моллар масаласида сўллик қилдим деб турибман-ку... лекин оғайнилар, нима сабабдан сўлга оққан эдим? Нима учун бўйнимга Троцкийни ортаяпсизлар, мени у блан қўшоқлаяпсизлар, мен у блан бир қўшоқмидим? Сен, Давидов, мени яккаш — сўл троцкийчисан, деб кўз очирмай келдинг. Мен, Троцкий биладиган илмларни билмайман, мен унга ўхшаб... Мен партияга унга ўхшаб илмдон тоғай бўлиб ёпишиб олганим йўқ, балки юрагим блан, партия учун тўккан қоним блан пайвандман!

— Сен масаладан четга чиқма, Макар! Вақт шундай қиммат пайтда гапни кўпайтириб нима қиласан? Вақт зиқ. Таклифларингни айт, умумий хатоларимизни қандай тузатамиз, нега энди сен, Троцкийга ўхшаб нуқул: «Мен партияда, мен партия блан...» дейсан...

— Оғзимга урма! — бўкирди Макар тутоқиб ва ўнг қўлини кўрагига яна ҳам қаттиқроқ босиб. — Троцкийнинг блан бир пуллик ишим йўқ! Мен ҳозир у блан тенглашишга ор қиламан! Мен хоин эмасман, сизларга ҳам писанда қилиб қўяй, кимки мени троцкийчи дейдиган бўлса — тутиб олиб калтаклайман. Ўласи қилиб ураман. Мен товуқлар масаласида сўлга оққан бўлсам, буни Троцкий учун эмас, жаҳон революциясига тезроқ етиш учун қилдим! Шу сабабдан ҳамма ишни тезроқ қилгим, хусусий мулкчи-майда буржуини қаттиқроқ сиқиққа олгим келган эди. Ишқилиб жаҳон капитализмсининг абжағини чиқаришга яна бир қадам яқин қолади-ку, деган эдим! Хўш? Нега индамайсизлар? Энди буёғига ўтайлик: ўртоқ Сталиннинг мақоласига қараганда мен кимман? Мақоланинг ичида шундай деб ёзилган жойи бор, — Макар калга пўстинининг чўнтагидан «Правда»ни олди-да, очиб секин ўқийбошлади: — «Бу қинғайишлар, колхоз ҳаракатини бу хилда чиновникларча декрет чиқаришдан иборат қилиб қўйиш,

Деҳқонларга нисбатан бундай номуносиб дўқларнинг кимга кераги бор? Душманларимиздан бошқа ҳечкимга! Бу қинғайишлар нимага олиб бориши мумкин? Душманларимизнинг кучайишига ва колхоз ҳаракати идеяларининг обрўсини туширишга олиб бориши мумкин. Ўзларини «сўллар» деб ҳисоблайдиган бу қинғайишларнинг авторлари, амалда ўнг оппортунизм тегирмонига сув қуяётганликлари равшан эмасми?» Мана, бундан маълум бўладики, мен ашаддий декретпараст чиновник ва автор эканман, колхозчиларнинг орасига ола солибман, ўнг оппортунистларга сув қуйиб берибман, уларнинг тегирмонини юргизиб юборибман. Буларнинг ҳаммаси аллақачондаги қирғин келгур қўю товуқлар туфайли бўпти! Яна, колхозга қийноқ-қистоқ блан кирган бирнеча собиқ оқларга пўписа қилганим туфайли бўпти. Нотўғри бу! Колхозни шунча машаққат блан туздигу, мақола бўлса, кейинга қараб қайтарапти. Мен полякларнинг устига ҳам, Врангельнинг устига ҳам эскадрон тортиб борганман, биламанки: модомики атакага чиқдингми — ярим йўлдан орқанга қайтма.

— Сен ўзинг эскадрондан илгарилаб чиқиб, роса юз қақирим олислаб кетдинг-ку... — деди қовоғи солинганича, сўнгги вақтларда Давидовни қаттиқ қўллаб-қўлтиқлаётган Размётнов. — Сен гапингни тамом қил энди, Макар, ишдан гапириш керак! Сен оддий жангчисан, сафга риоя қил! Бўлмаса жиловингни тортиб қўямиз!

— Сен гапимни бўлма, Андрей! Мен партиянинг ҳарқандай буйруғига итоат қиламан, ҳозир бўлса, жонажон партиямга қаршилик қилгим келганидан эмас, унга яхшилик тилаганимдан гапирмоқчиман! Ўртоқ Сталин, маҳаллий шароитни ҳисобга олиб ишлаш керак, деб ёзган эди-я, шундайми! Нега бўлмаса, сен Давидов, мақола худди сенинг кўзингга келиб тегди, дейсан? Унда, очикдан-очиқ, Макар Нагульнов — автор ва чиновник деган жойи йўқ-ку? Балки, бу сўзларнинг менга мутлақо дахли йўқдир? Мабодо, ўртоқ Сталин Гремячий Логга келиб қолса, мен унга шундай дердим: «Бизнинг қимматли Осип Виссарионич! Сен, бизнинг ўртақолларга пўписа қилиб қўйилишига қарши экансан-да? Сен уларга раҳм қилиб, уларнинг бошини силаш блан унатмоқчи экансан-да? Бордию ўша ўртақол ўтмишда оқ казаклардан бўлган бўлса, ҳозиргача ҳам хусусий мулкка ўлгундек хирс қўйган бўлса-чи? Ахир бу ўртақол колхозга кирганида ҳамки мулкнинг баҳридан ўтломай, ўз молини дурустроқ боқишнинг пайдан бўлади, ҳа, у шунақа!» Хўп, бордию, ўртоқ Сталин, бу халқни кўргандан кейин ҳам сен қинғайишлар қилдинг, колхозчиларнинг орасига ола солдинг, деб туриб оладиган бўлса, у тақдирда мен унга тўппа-тўғри шундай дердим: «Энди уларни шайтон қовуштирақолсин, ўртоқ Сталин, соғлиғим фронтма-фронт қолиб кетганлиги сабабли ортиқ қодир эмасман. Рухсат беринглар, Хитой чегарасига кетай, уерда мен партияга кўпроқ керак бўлман. Гремячий Логни эса Андрюшка Размётнов коллективлаштираверсин. Унинг умуртқаси ҳам заифроқ, собиқ оқларга таъзим

қилишни жуда ўрнига қўяолади, оби-дийда қилади... Ҳа, бунга ҳам бор!»

— Сен менинг жиғимга тегаверма, тегишни мен ҳам биламан...

— Қани, бўлди! Бугунча шу етар!— Давидов ўрнидан туриб, Макарга тақалиб борди-да, ўзига одат бўлмаган овоз блан совуққина сўради: — Сталиннинг хати, ўртоқ Нагульнов, Марказий Комитетнинг йўли. Нима, сен хатга қўшилмайсанми?

— Йўқ.

— Бўлмаса хатоларингни бўйнингга оласанми? Масалан мен ўз хатоларимни бўйнимга оламан. Фактга қарши боролмайсан... Биз майда моллар блан бузоқларни умумлаштиришгача ўтиб, ҳаддан ошириб юборганимизга иқдор бўлибгина қолмай, бу хатоларимни тузатаман ҳам. Биз коллективлаштириш процентининг пайдидан бўлиб кетдик, бунда райкомнинг ҳам айби бор албатта, колхозни амалий мустаҳкамлашга келганда эса кам иш қилдик. Сен шунга иқдормисан, ўртоқ Нагульнов?

— Иқдорман.

— Энди нима демоқчисан бўлмаса?

— Мақола нотўғри.

Давидов бир нафас столдаги кир клеёнкани кафти блан сийпаб турди, равон ёниб турган чироқ пилигини бекордан-бекорга бураб кўрди, афтидан ўзини босмоқчи эдию босолмади.

— Ҳей! Бефаросат тентак! Шу сўзларингни бошқа жойда айтганингда партиядан ҳайдаб юборишар эди! Ҳа, факт! Нима, сен эсингни едингми? Ҳозир дарҳол бу... бу оппозициянгни йўқ қилсанг йўқ қилдинг, бўлмаса биз сени... факт! Биз сенинг шунча гапларингга роса йўл қўйиб бердик, агар бу гапларингни ростакмига айтаётган бўлсанг,— марҳамат! Биз, сенинг партия йўлига қарши чиқаётганингни райкомга расмий равишда хабар қиламиз.

— Хабар қилавер. Мен райкомга ўзим айтаман. Банник учун ҳам, ҳаммаси учун бир йўла жавоб бераман...

Диққинафас бўлиб, индамай турган Давидов столни бармоғи блан чертди. Боятдан бери илжайганича Нагульновга ҳайрон бўлиб қараб турган Ванюшка Найдёнов илтимос қилди:

— Ўртоқ Давидов, тугатақолайлик.

— Гап шу, ўртоқлар,— жонланди Давидов,— мен шундай таклиф қиламан: майда моллар блан сигирларни колхозчиларга қайтарайлик, иккитадан сигир топширганларни ташвиқот қилиб кўндирайлик, биттасини колхознинг умумлашган подасида қолдиришсин. Эртага эрта бланоқ мажлис чақириб, тушунтириш ишларини бошлаб юбориш керак. Ҳозир бутун эътиборни тушунтириш ишларига бериш керак! Мен, колхоздан чиқиш бошланиб кетмаса, деб қўрқаяпман, ахир бугун эмас эртага далага чиқай деб турибмиз-а... Мана, бутун уддабурролингни шу ишда кўрсат, Макар! Одамларга наган блан дўқ қилмай, колхоздан чиқмасликка унат, ана бу факт бўлади! Хўш, овозга қўямизми? Менинг таклифимни овозга қўямизми? Қим тарафдор? Сен холис

қоласанми, Макар? Хўп, шундай деб ёзиб қўямиз: «бир киши холис қолди...»

36 БОБ

...Даштда ҳамон шиғалаб ёмғир ёғиб турарди. Гремячий Лодан энг четдаги ҳовузгача, осмоннинг ярмини ранг-баранг, букилган камалак ишғол қилган эди. Шийпонда ҳечким йўқ эди. Давидов Размётнов блан хайрлашиб, яқин орадаги ҳайдалган пайкалга кетди. Пайкал ёнида қўшдан чиқарилган ҳўкизлар ўтлаб юрар, плугчи Аким Бесхлебнов эса шийпонга боришга ҳафсаласи келмай, эгатга чўзилиб, пўстинини бошигача ёпиниб олганича, ёмғир томчиларининг шитир-шитир суҳбати остида мудраб кетган эди. Давидов уни уйғотди:

— Нега ҳайдамаяпсан?

Аким эринибгина ўрнидан турди-да, бир эснаб, илжайди.

— Ёмғирда ҳайдаб бўлмайди, ўртоқ Давидов, буни билмас экансиз-да? Ҳўкиз — трактор эмас. Бўйни сал ивидими — бўйинтуруқ этигача шилиб яғир қилиб юборади, шу блан ишдан чиқади-қолади. Ҳа, ишонаверинг, рост! — дея тугатди у, Давидовнинг кўзидан ишонинқирамай қараб турганини кўриб қолиб, кейин маслаҳат берди: — Ундан кўра, бориб анови жангариларни ажратиб қўйсангиз-чи. Кондрат Майданников эрталабдан бери Атаманчуковни тежаб-тергаяпти... Иккови ҳозир ҳов анови пайкалда жанжаллашишяпти. Кондрат: «Ҳўкизларни чиқар» деса, Атаманчуков: «Менинг қўшимга тегакўрма, уриб бошингни ёраман...» дейди. Ана, иккови ёқа тутишиб ҳам қолди шекилли!

Давидов омбор орқасидаги пайкалнинг этагига қараса, ҳақиқатан ҳам муштлашишга ўхшаган бир нарса бўлаётган экан: Майданников бўйинтуруқ темир қулоқчўпини қиличдек ўйнатмоқда, новча Атаманчуков эса бир қўли блан уни бўйинтуруқдан нари суриб, мушт бўлиб тугилган иккинчи қўлини орқасига қилиб турар эди. Овозлари эшитилмасди. Шоша-пиша ўшаёққа кетаётган Давидов, узоқдан қичқирди:

— Бу нима деган гап?

— Бу қандай гап ахир, Давидов! Ёмғир уриб туриптию, бу бўлса зўр бериб ҳайдайди. Бунақада ҳўкизларнинг бўйинини яғир қилиб қўяди-ку? Мен унга: «Ҳўкизларни чиқар, ёмғир ёғиб турипти» деса, «Сенинг ишинг бўлмасин!» дейди. Қимнинг иши бўлиши керак? А, кимнинг иши, хирхир иблис? — қичқирди Майданников, Атаманчуковга қараб ва темир қулоқчўпни ўқталди.

Улар, ҳарҳолда, жиқиллашиб олишганга ўхшайди: Майданниковнинг қовоғи олхўридек кўмкўк мўматалоқ бўлиб турар, Атаманчуков эса кўйлаги ёқавайрон, мўйи қирилган лаби қонаб, дўрдайиб қолган эди.

— Колхозга зарар етказишингга қўймайман! — қичқирарди, Давидов келаётганидан дадилланган Майданников. — «Меники эмас, колхознинг ҳўкизлари!» дейди-я. Колхозники-ку деб, терисини ҳам шилиб олавераркансан-да? Ҳўкизларга тақилма, аблаҳ!

— Сен менга ройкорчи эмассан! Уришга ҳам ҳаққинг йўқ! Чистикни суғуриб олиб, шунақангги туширайки, башарангни таниёлмай қолгин. Мен нормамни ҳайдаб олишим керагу, сен бўлсанг тўғоноқ бўласан!— хириллади ранги ўчган Атаманчуков, ёқасини пайпаслаб, тугмасини солишга уринаркан.

— Ёмғирда ҳайдаса бўладими?— сўради ундан Давидов, йўл-йўлакай Кондратнинг қўлидан темир қулоқчўпни олиб оёғи остига ташлар экан.

Атаманчуковнинг кўзлари йилтираб кетди. Ингичка бўйинини ликиллатганича, заҳрини сочиб хириллади:

— Одамлар ўз ерида бундай қилмайдию, лекин колхозда ҳайдаш керак!

— У нима деганинг?

— Нима деганим бўларди, планни бажариш керак-да! Ёмғир ёғаяптими, ёғмаяптими, ҳайдайверишинг керак. Нормангни ҳайдаб қўймасанг — Любишкин кун-узункун кўз очирмайди.

— Сен бу лўттибозлигингни.. Кеча, ҳаво очигида, нормангни ҳайдаб қўйдингми?

— Ҳайдаёлганимча ҳайдадим-да!

Майданников энсаси қотиб гапирди:

— Чорак десятина ҳайдади! Ҳўкизларини кўриб қўй! Шохига бўйинг етмайдию, бунинг ҳайдаган ерини қара! Юр, Давидов, ўзинг кўрасан.— У Давидов польтосининг ҳўл енгидан ушлаб, эгатдан бошлаб кетди, ҳовлиққанидан сўзларни юта-юта ғудулларди: — Уч вершокдан саёз қилмай ҳайдаймиз, деган эдик-ку, бу нима? Ўзинг ўлчаб кўр!

Давидов энгашиб, юмшоқ ва ёпишқоқ эгатга қўлини тикди. Эгатнинг чуқурлиги тагидан чимли юзасигача бир ярим-икки вершокдан ортиқ келмас эди.

— Шу ҳам ер ҳайдаш бўлдими? Бу ер ҳайдаш эмас, ер таталаш! Бу найранги учун эрталабоқ та'зирини бермоқчи эдим-а. Ланларини¹ айланиб чиққин, ҳаммасининг чуқурлиги ҳам батамом шунақа.

— Қани, бери кел-чи! Сенга айтаяпман, факт! — қақирди Давидов хушёқмаслик блан ҳўкизларни чиқараётган Атаманчуковни. Атаманчуков ялқовланиб элан-қаран келди.

— Бу нима қилганинг... ҳайдашинг шуми?— кемшиқ тишларини иржайтириб, секин сўради Давидов.

— Сизга қанақа ҳайдасам ма'қул бўларди? Саккиз вершокдан ҳайдасамми?— жаҳл блан кўзини чимирди Атаманчуков ва тақир бошидан фуражқасини олиб, та'зим қилди:— Қуллик сизга! Ўзингиз чуқурроқ ҳайдаб кўрақолинг! Оғизда ҳаммамиз ҳам бир жаҳон ишни битириб юборамизу, ишга келганда йўқмиз!

— Бизгами, бизга сен аблаҳни колхоздан ҳайдаб юбориш ма'қул бўларди!— қони қайнаб қичқирди Давидов.— Ҳайдай-миз ҳам!

¹ Лан — ер ўлчови, пайкал.

— Кошки эди! Ўзим ҳам кетаман! Мен қарғиш теккан одам эмасманки, сизлар учун ўлар-тириларимга қарамай ишлайверсам... Ҳали гайини йўқ нарса учун тинкамни қуритаверсам!— шундай деди-да, ҳуштак чалганича, шийпонга қараб кетди.

Кечқурун, бутун бригада шийпонга йиғилгач, Давидов шундай деди:

— Бригада олдига бир масала қўяман: колхозни ва совет ҳокимиятини алдаётган, уч ярим вершок ҳайдаш ўрнига, расво қилиб, бир ярим вершокдан ҳайдаётган сохта колхозчини нима қилиш керак! Ёмғир вақтида ишлаб бўлмаслигини билатуриб, ҳўкизларни нобуд қилмоқчи бўлган, ҳаво очиқлигида эса нормасининг ярмисинигина бажарадиган кишини нима қилиш керак?

— Ҳайдаш керак!— деди Любишкин.

Уни айниқса хотинлар астойдил қувватлашди.

— Орангизда шундай зараркунанда колхозчи бор. Мана у!— Давидов арава шотисида ўтирган Атаманчуковни кўрсатди.— Бугун бригада жам. Масалани овозга қўяман: кимда-ким зараркунанда ва дангаса Атаманчуков ҳайдалсин деса, қўл кўтарсин!

Иигирма етти кишидан иигирма учтаси қўл кўтарди. Давидов санаб чиқиб, Атаманчуковга совуққина гапирди:

— Жўна. Энди сен колхозчи эмассан, факт! Бир йилдан кейин кўрамиз, агар тузалсанг, яна оламиз. Энди ўртоқлар, эшитинглар, сизларга қисқа муҳим бир гапим бор. Сизларнинг ҳам-маларингиз ҳам ёмон ишляяпсизлар. Жуда ёмон ишляяпсизлар! Майданниковни айтмасак ҳечким нормасини бажарётгани йўқ. Бу — шармандалик факт, ўртоқ иккинчи бригада а'золари! Бунақада юзимиз қора бўлади, шу хилда ишлайдиган бўлсак, бир зумда қора тахтага тушиб, унда умрбод қолиб кетишимиз ҳеч гап эмас. Сталин номидаги колхозда шундай бемаза аҳвол юз бериб ўтирса-я! Бу нарсага таг-томири блан барҳам беришимиз керак!

— Норма жуда оғир-да! Ҳўкизларнинг кучи етмаяпти,— деди Аким Безхлебнов.

— Оғир дейсанми? Ҳўкизларга-я! Бекор гап! Нега Майданников ҳўкизларининг кучи етаяпти? Мен сизларнинг бригадангизда қоламан-да, Атаманчуковнинг ҳўкизларини олиб, бир кунда бир гектар, ҳатто биру чорак гектар ҳайдаш мумкинлигини амалда кўрсатаман.

— Эҳа, Давидов, шоввоз экансан-ку! Иштаҳанг чакки эмас,— кулиб қўйди Куженков, оқ оралаган калга, қалин соқолини тутамлаб. Атаманчуковнинг ҳўкизлари блан ҳаммасини остинустун қилиб юборса бўлар! У ҳўкизлар блан бир гектарни мен ҳам ҳайдардим-да...

— Узингнинг ҳўкизларинг блан ҳайдолмайсанми?

— Сра-сра!

— Хўп, алишайлик бўлмаса? Сен Атаманчуковнинг ҳўкизлари блан ҳайда, мен сенинг ҳўкизларинг блан ҳайдай! Бўптими?

— Майли, бир ҳайдаб кўрайлик-чи,— ўйлаб, эҳтиёт блан, жиддий жавоб берди Куженков.

...Давидов кечани нотинч ўтказди. У дала будкасида ухлади, будканинг тунука томи шамолда қалдираганиданми, ёмғирда ивиб кетиб, қуримаган пальтосининг тирқишидан тунги совуқ кирганданми, остига солиб ётган қўйтери пўстиндаги ғиж-ғиж бургалар талаганиданми — ишқилиб тез-тез уйғониб турди.

Эрта саҳар уни Кондрат Майданников уйғотди. Кондрат бутун бригадани аллақачон уйғотган эди. Давидов будкадан сакраб тушди. Осмоннинг ғарбий чеккасида юлдузлар хира милтиллар, камондек эгилган ой, кўкиш пўлат осмон совутида олтин нақшдек ҳусн тўкиб турар эди. Давидов ҳовуздан сув олиб ювинар, унинг ёнида турган Кондрат сарғиш мўйловининг учини тишлаганича, афсуслангандай гапирар эди:

— Бир кунда десятинадан ошириб ҳайдаш — маҳол... Сен кеча жуда катта кетдинг, ўртоқ Давидов. Тагин икковимиз уялиб қолмасак яхши эди...

— Ҳамма иш ўз қўлимизда, ҳаммаси ўзимизники! Нимадан қўрқасан, қизиқ экансан-ку! — далда берди унга Давидов, ўзи эса ўйларди: «Шудгорда ўлсам ўламанки, ҳайдамай қўймаман! Кечаси фонарь ёқиб бўлса ҳамки биру чорак десятина ҳайдайман, бўлмаса бўлмайди. Бутун ишчи синфига иснод тегади-я...»

Давидов каноп толстовкасининг этаги блан юзини артиб бўлгунча, Кондрат ўзининг ва унинг ҳукизларини қўшга қўшиб, чақирди:

— Қани, юр!

Плуг ғилдиракларининг ғижир-ғижери остида Кондрат Давидовга ҳукиз блан ер ҳайдашнинг неча ўн йиллар давомида таркиб топган соддагина асосларини тушунтириб борарди.

— Биз «Сакко» плагини энг яхши плуг деб ҳисоблаймиз. Мана, чунончи, «Аксай» плагини олайлик, плагликка у ҳам плуг, аммо «Сакко» плагига етолмайди! «Аксай» унақа созланган эмас. Биз ҳарқайсимиз ўз олдимизга пайкал олиб, ағдараверадиган бўлдик. Олдинига Бесхлебнов, Атаманчуков, Куженков, уларга Любишкин ҳам қўшилиб кетма-кет ҳайдайбошлашди. Колхозмизми, демак плугларни ҳам кетма-кет қўйишимиз керак, дейишди. Шундай қилдик. Қарасам — иш ғалатиноқ кетаяпти... Олдинги плуг тўхтаसा, бошқалари ҳам тўхташи керак. Олдингиси ҳафсаласизлик блан ҳайдаётган бўлса, қолганлари ҳам чорночор унга эргашаяпти. Кейин мен тўполон қилдим: «Ё мени олдинга ўтказинглар, ё ҳаркимнинг ўзига пайкал ажратиб беринглар» дедим. Бу тахлитда ҳайдаш бўлмаслигини Любишкин ҳам тушуниб қолди. Ҳечкимнинг қилган иши кўринмайди. Пайкал-пайкалга бўлдик, мен улардан ажралиб кетдим, ўзиб кетдим, жин ургурлардан! Ҳарбир пайкалимиз бир десятина, узун лан — бир юз олтмиш, кўндаланг лан — ўн беш сажень.

— Нима сабабдан кўндаланг лан ҳайдалмайди? — пайкалнинг ўртасидаги очиқ ерга қараб, сўради Давидов.

— Сабаби шу: эгатнинг бошига етиб бориб, уватда ҳукизларни қайтарасан-а? Терс буриб юборсанг бўйинтуруқ блан бўйин-

ларини чақа қилиб қўясан,— ҳўкиз ишдан чиқади, ҳайдашга ярамай қолади. Шунинг учун узунасига ҳайдаб бориб, кейин плугни қайириб ўн беш саженьча жойдан бўш судратиб ўтасан. Трактор... трактор терс бурилса, филдираклари ҳатто тагида турибоқ айланиб олади-да, яна изига қайтиб келаверади, уч-тўрт қўш ҳўкизни шу хилда қайириб бўлармиди? Муюшлар чала қолмаслиги учун, улар худди сафдагидек чап оёқларида туриб бурилишлари керак! Ҳўкиз блан ер ҳайдаганда шунинг учун ҳам пайкални катта олиб бўлмайди. Тракторга эгат қанча узун бўлса, шунча бемалол, ҳўкизлар блан бўлса узунасига бир юз олтмиш сажень таталаб бораману, кейин плугим кўндаланг ландан судралганича бўш кетади. Сизга чизиб кўрсагақолай,— Кондрат тўхтаб, чистикнинг ўткир учи блан ерда узун катак чизди.— Мана шуни чунончи ўн десятина дейлик. Узунасига — бир юз олтмиш, кўндалангига — олтмиш сажень. Қаранг, мана биринчи узун ланни ҳайдапман: агар мен бир десятина жойни ҳайдаётган бўлсам, уватда ўн беш сажень бўш айланиб ўтишим, тўрт десятина бўлса — олтмиш сажень бўш айланиб ўтишим керак. Қўл келмайди-я? Тушундингизми? Вақт кетади...

— Тушундим. Амалий исботлаб бердинг, факт!

— Умрингизда ер ҳайдаб кўрганмисиз?

— Йўқ, оғайни, ҳайдаган эмасман. Плугни-ку тахминан биламан-а, лекин ишлатишни билмайман. Сен менга кўрсатгин, дарров пайқаб олам.

— Мен ҳозир плугингизни созлаб бераман, бир-икки топқир бирга бориб келсам, кейин ўзингиз ҳам уста бўлиб кетасиз.

Кондрат Давидовнинг плугини созлади, чуқурлик даражасини уч ярим вершокка тўғрилаб, кўтариш ёстиқчасининг илгагини силжитиб қўйди-да, ўзи ҳам сезмай сенлашга ўтиб, йўл-йўлакай тушунтиракетди:

— Ҳайдашга тушамиз, қарайсан, бордию ҳўкизлар қийналаётганини кўрсанг, манави нарсани бир ярим марта бураб қўясан. Биз уни бочкача деймиз, кўрдингми, унинг занжири олинади, эгат занжири бўлса маҳкамлаб қўйилган. Бочкачани бураб қўйсанг, лемех ёнбошига сал қийшайди-да, саккиз дюйм эмас, олти дюйм кенгликда олиб кетаверади, ҳўкизларга енгил бўлади. Қани, жўнадик! Хў-ўш, қашқа! Хў-ўш!.. Ғайрат қил, ўртоқ Давидов!

Давидовнинг ҳўкизларини етакловчи ўспирин йигитча қамчинни қарсиллатиши блан, олдинги ҳўкизлар бараварига интилиб, жилиб кетишди. Бироз ҳовлиққан Давидов, чапигаларни¹ ушлади-да, чересло тилиб, лемех остидан ялтироқ отвалга² чиқиб келадиган қопқора, семиз палахса ернинг яраҳт балиқдек ёнбошига ағдарилаётганига тикилганича плугнинг орқасидан кетди.

Ланнинг этагидаги уватда Майданников Давидовнинг олдига югуриб келиб, уқтирди:

— Плуг сурғалиб кетиши учун уни чап томонга ёнбошлатиб-

¹ Чапига — плугнинг қулоғи, тутқичи.

² Чересло, лемех, отвал — плуг қисмлари.

роқ қўй, отвални тозалаб юрмаслик учун мана бундай қил, қара!— У ўнг чапигани босатушиб плугни ёнбошлаттирди, палахса отвалга қия тақалиб ўтиб, ишқаланаверганидан унга жипс ёпишиб қолган лойни бамисоли ялаб олгандек тозалаб кетди.— Мана шундай қилиш керак!— Кондрат плугни ағдариб қўйиб, кулди:— Бунинг ҳам техникаси бор. Агар плугни шундай ёнбошлаттирмасанг, ҳўкизлар кўндаланг ландан ўтгунча, отвалнинг лойини чистик блан тозалашингга тўғри келади. Плугинг — ювиб қўйилгандек топтоза, бир маза қилай деб йўл-йўлакай тамаки ўраб кетсанг ҳам бўлади. Ма-чи!

У ҳимариб қўйилган тамаки халтасини Давидовга узатди, тамаки ўраб, ўз ҳўкизлари томонга боши блан ишора қилди.

— Қара, хотинимнинг ғайратини! Плуг жойида, эгатдан ҳар замонда бир чиқиб кетади, хотиним бир ўзи ҳайдайверса ҳам бўларди-ю...

— Сенинг қўшингга хотининг етовчилик қилаяптими?— сўради Давидов.

— Ҳа. Хотиним блан қулайроқ. Гоҳо сўкиб, пўписа қилиб қўйсанг ҳам хафа бўлмайди. Ҳарқалай, бир-биримизга бегона эмасмиз-ку...

Кондрат кулди ва шудгорда катта-катта қадам ташлаб лапанг-лаганича кетди.

Давидов биринчи қўшдаёқ нонуштагача чорак десятинага яқин ҳайдади. Кўнгли тусар-тусамай бўтқадан тотидию, ҳўкизлар хашакланиб бўлиши бланоқ, Кондратга имо қилди:

— Бошлаймизми?

— Мен тайёр. Анютка, ҳайда ҳўкизларни.

Яна, неча юз йиллардан бери тош-метин бўлиб ётган заранг ер эгатма-эгат чересло ва лемех остидан тилишланиб чиқабошлади, ўтларнинг чанггадек ўлик илдизлари осмонга тарвақайлаб қолади, чим босган юзи, қийқимланиб, қора ерга биқинади. Отвалнинг ёнбошидаги ер тебранади, сузиб кетаётгандек ағдарилади. Қора тупроқнинг сучук ҳиди тотли ва роҳатбахш. Қуёш ҳали тикка бўлса ҳам, туллаётган шатак ҳўкизнинг жуни тердан қораймоқда... Кечга яқин, Давидовнинг ботинка урган оёғи қаттиқ зирқиради, бели толиқиб оғриди. У қоқина-қоқина ўз участкасини ўлчаб чиқди-да, чангдан қорайиб, қақраб қолган лаблари блан жилмайиб қўйди: кунни блан бир десятина ҳайдапти.

— Хўш, қанча ҳайдаб ташладинг?— мазах қилгандай сезилар-сезилмас кулиброқ сўради Куженков, Давидов оёғини сургаб шийпонга етиб келганида.

— Чамангда қанча бўлса?

— Ярим десятинага етказолдингми?

— Йўқ, бир десятинаю бир лан.

Ших моланинг тиши тилиб кетган оёғига суғур мойи суркаб ўтирган Куженков, инқиллаганича ўрнидан туриб, Давидовнинг пайқалини ўлчагани кетди... Ярим соатдан кейин қуюқ қоронғи тушганда қайтиб, гулхандан нарироққа ўтирди.

— Нега индамай қолдинг, Куженков?— сўради Давидов.

— Оёғимга оғриқ кириб кетди... Нима дердим, ҳайдасанг ҳайдабсан-да... Ҳа, нима бўпти!— аранг жавоб берди у ва бошига пўстинини тортганича гулхан ёнига чўзилди.

— Овозингни ўчиришдими? Энди акилламайсан-а?— хаҳолади Кондрат, Куженков бўлса унинг гапини сра ҳам эшитмагандай индамади.

Давидов будканинг тагида ётди, кўзини юмди. Гулхандан чала ҳиди анқиб турарди. Юравериб зириллаган товонлари ўт бўлиб ловулар, болдирлари зирқираб оғрир, оёқларини қандай узатмасин қовушиб ётолмас, бошқачароқ ётгиси келаверар эди... Ерга ёнбоши тегиши бланоқ кўз ўнгидан иланг-биланг қора палахса ўтабошлади: лемехнинг оппоқ тиғи сассиз сирганиб борар, унинг ёнбошидан эса қопқора ер шакли ўзгарилганча қатрондек биқиллаб кўпчиб чиқиб, ўрмалар эди... Боши сал айланаётганини ва кўнгли озаётганини сезиб, Давидов кўзини очди-да, Кондратни чақирди.

— Ухлаёлмаяпсанми?— деди Кондрат.

— Ҳа, ҳайронман, ҳадеб бошим айланаяпти, плугнинг тагидан чикқан ер кўзимдан нари кетмаяпти...

— Одатда шунақа бўлади ўзи.— Кондратнинг овозида ачиши табассуми эшитилди.— Кун-узункун оёғингнинг тагига тикиласан, шундан бошинг айланади. Ернинг ҳиди ҳам ўткир, тоза, одамни маст қилади. Сен эртага оёғингнинг тагига унча кўп тикилма, Давидов, кўпроқ атроф-ёқларга аланглаброқ юр...

Кечаси Давидов бурга чаққанини ҳам сезмади, отларнинг кишнаганини ҳам, кечикканидан доводна тунаб қолган бир гала ёввойи гозларнинг гағолашини ҳам эшитмади, донг қотиб ухлаб қолди. Тонгга яқин уйғониб, пўстинига ўраниб олиб, будкага қараб келаётган Кондратга кўзи тушди.

— Қаёққа бориб келаяпсан?— уйқули кўзи блан бош кўтариб сўради Давидов.

— Икковимизнинг ҳўкизларимизни боқдим... Ҳўкизлар роса тўйишиди. Уларни пичанзорга ҳайдаб қўйдим, ўтлар ҳам роса барра бўлипти-да.

Кондратнинг овози тез узоқлашиб, ўчабошлади. Давидов гапининг охирини эшитмади,— яна уйқу элтиб, бошини шабнам тушиб қолган пўстинга ташлади-да, ухлаб қолди.

Шу кун икки кечқурунгача Давидов — бир десятинаю икки лан, Любишкин — роппа-роса бир десятина, Куженков — салкам бир десятина ҳайдади, биринчи ўринга ҳеч кутилмаганда Антип Грач чиқиб қолди. Шу вақтгача у қоқоқлар тўдасида бўлиб, Давидов унга мазох блан «заиф команда» деб от қўйган эди. У Титокнинг ориқлаб қолган ҳўкизлари блан ҳайдамоқда эди, тушлик вақтида — қанча ҳайдаганини айтмади, унга етовчилик қилаётган хотини овқатдан сўнг, ҳўкизларга теккан олти қадоқ концентратни этагига солиб, ўз қўшидаги ҳўкизларга едирди: Антип

эса ҳатто овқатдан кейин қолган нон ушоқларини ҳам ватоладан¹ қоқиб олганича ҳўкизларга ем бўлсин деб, хотинининг этагига элтиб тўкди.

— Нима қилиб бўлса ҳамки амалламоқчисан-а, Антип!

— Амаллайман ҳам-да! Бизнинг зотимиз иш қилишда кейинда қолганлардан эмас!— гижиниброқ гапирди, кўклам қуёшининг таптидан яна ҳам қорайиб кетган Грач.

Дарҳақиқат амалламай қўймади: ҳайдаган ери кечқурун биру чорак десятина чиқди. Лекин қоронғи тушганда шийпонга Кондрат Майданников ҳўкизларини ҳайдаб келди. У Давидовнинг: «Марра қанча?» деган саволига «Бир лани кам бир ярим. Бир ўрам тамаки беринглар... тушдан бери чекканим йўқ...» деб жавоб берди-да, ҳорғин, лекин хурсанд кўзлари блан Давидовга тикилди.

Кечки овқатни еб бўлганларидан кейин, Давидов иш якунини айтди:

— Социалистик мусобақамиз, ўртоқ иккинчи бригада а'золари, мана бундай қизиб кетди! Сур'атларингиз жуда яхши! Бу ер ҳайдашларингиз учун бригадага колхоз правлениесидан большевикча раҳмат. Упирилишдан чиқиб келаяпмиз, қимматли ўртоқлар, факт! Нормани бажариш мумкинлиги амалда исбот этилган экан, нега ҳам чиқмайлик? Энди молалашга куч берайлик! Молалаганда ҳам уч мартадан кам бўлмасин! Майданниковга эса алоҳида раҳмат, чунки у энг амалий ударник, факт!

Хотинлар идиш-товоқларни ювишди, плугчилар ётишди, ҳўкизларни ўтлагани ҳайдашди.

— Кондраша, Давидов сени... мақтовга ўхшаганроқ от блан атадини... ударник дегани нима?— хотини шундай деб сўраганида Кондрат мудраб кетган экан.

Кондрат бу сўзни кўп эшитган эдию, лекин ма'носини тушунтириб беролмасди: «Давидовдан сўраб олиш керак эди-я!» деб ўкиниб қўйди ичида. Лекин хотинига тушунтириб беролмай, унинг олдида э'тиборини туширишга ра'йи бўлмади-да, эплаганча тушунтирди:

— Ударникми? Вой, тентак хотин-эй! Ударникми? Қҳм... Уми... хўш, сенга нима деб айтсам тушунаркинсан? Мана, чунончи, винтовканинг ҳам пистон чақадиган боёги бўлади,— уни ҳам ударник деб аташади. У, винтовканинг энг керакли жойи, у бўлмаса отолмайсан... Колхозда ҳам худди шунинг ўзи: ударник энг керакли одам, тушундингми? Ана, энди ухла, менга ёпишма!

37 БОБ

Гремячий ячейкаси экин-тикиндан кейин икки баравар ўсди: Титокнинг эшигида уч йил батраклик қилган Павло Любишкни, учинчи бригада а'зоси Нестор Лошчилин ва Демка Ушаков партия кандидатлигига қабул қилиндилар. Ячейканинг

¹ Ватола — дағал мата.

Любишкин ва бошқаларни партияга қабул қиладиган мажлиси бўлган кунни Нагульнов Кондрат Майданниковга таклиф қилди:

— Партияга кир, Кондрат, сенга жоним блан кафил бўламан. Менинг қўлостимдаги эскадронда хизмат қилгансан, ўша вақтда қаҳрамон отлиқ аскар бўлган бўлсанг, ҳозир ҳам энг кўзга кўринган колхозчисан. Хўш, қани айтчи, партиядан нега четда турибсан? Ҳозир шундайки, жаҳон революцияси яқинлашиб келай-яқинлашиб келай деб турипти, балки икковимиз яна бир эскадронда хизмат қилармиз, совет ҳокимиятини ҳимоя қилармиз, сен бўлсанг шу пайтгача ҳам, илгариги вақтдагидек ўша-ўша партиясизсан. Бу ишинг чакки. Кир!

Кондрат хўрсинди-да, дардини айтақолди:

— Йўқ, ўртоқ Нагульнов, ҳозир партияга киришга виждоним йўл бермайди. Совет ҳокимиятини қўриқлаш лозим бўлиб қолса яна жанг қиламан, колхозда ҳам сидқидил блан ишлайвераман, лекин партияга ёзилаолмайман...

— Сабаби нима?— қовоғини чимирди Макар.

— Шунинг учун киролмайманки, ҳозир колхозда ҳам ўз молимга ачиниб юрибман...— Кондратнинг лаблари қалтираб кетди, у бирдан шивирлашга ўтди: — Узимнинг ҳўкизларимга жоним ачишяпти, уларнинг ҳолига қайғураяпман... Уларга парваришнинг мазаси бўлмаяпти... Акимка Бесхлебнов молалашда отгинамнинг бўйнини хомут блан яғир қилиб қўйипти, кўриб бир кечаю кундуз овқат ўтмади... Кичкинагина отга баҳайбат хомут тақиб бўладими? Мана шунинг учун киролмайман. Мулкпарастликдан қутулолганим йўқми,— виждоним партияга киришга ҳам йўл қўймайди. Мен шундай деб ўйлайман.

— Гапинг ҳақ. Қиттақ сабр қил, кирмай тура-тур. Биз, колхоз хўжалигидаги ҳарқандай бетартибликларга қарши омонсиз курашамиз, жамики хомутлар ҳам лойиқ қилиб қўйилади. Агар сен хўкизларингни тушингда ҳам кўриб чиқаётган бўлсанг, унда партияга киришинг бўлмайди. Партияга кирадиган бўлсанг мулкинга ҳеч жонинг ачишмайдиган бўлиб киришинг керак. Партияга шундай бўлиб киришинг керакки, батамом пок бўл, жаҳон революциясига етишишдек бирдан-бир орзу блан қанотланган бўл. Менинг дадам ўзига тўқ эди, мени ҳам кичкиналигимдан рўзғор бошқаришга ўргатган эди, лекин мен бу нарсага хирс қўймаган эдим, рўзғор мен учун бир чақалик қадри йўқ нарса эди. Мен тўқ турмушу тўрт қўш хўкизни ташлаб, одамларнинг қўлида хизматкорлик қилдим... Шундай қилиб, то бу мулкпарастлик деган қарашдан тоза бўлмагунча кирма...

38 БОБ.

«Жимжит фасл» 1930 йилдагина биринчи марта барҳам еди. Эскича яшаб келинган аввалги йилларда бу икки ойнинг «жимжит фасл»¹ деб аталиши бежиз эмас эди. Одамлар экинни экиб

¹ Экин экиш тугаган вақт блан ўроқ бошланадиган вақтнинг ораси.

бўлишгач, аста-секин ўроққа тайёрланишар, ўтлоқларда оту ҳўкизлар семириб, кучга тўлиб юрар, казаклар эса поракашларга соп йўнишар, араваларини тузатишар, лобогрейкаларини ремонт қилишар эди... Камдан-кам одам бўз ерга чиқиб, май шудгорини кўтарарди. Хуторлар оғир жимликка чўмиб ётарди. Туш пайтида жим-жит кўчадан ўтиб қолсанг — одам зотини учратмасдинг. Қазаклар ё сафарда, ё уйми, ертўлалардами дам олиб ётган, ё бўшашганларича болта тарақлатиб ўтирган бўлар; уйқу босган хотинлар сояроқ жойга ўтириб олишиб бит боқар эдилар. Хуторлар бўмбўш, мудроқ жим-житлик ҳўкм сурарди.

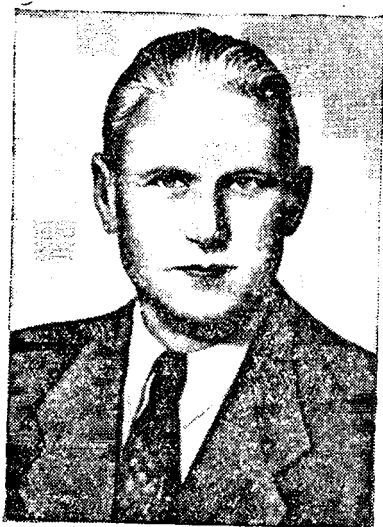
Колхоз ҳаёти биринчи йилиёқ Гремячий Логдаги «жимжит фасл»ни бузиб юборди. Буғдойлар кўтарилиши бланоқ — ўтоқ бошланиб кетди.

Александр Александрович Фадеев

(1901 й. тугилган) 1956 й. juzam. 55 ёш.

ЕШ ГВАРДИЯ¹

(1943—1945)

ИГИРМА ТУРТИНЧИ БОБ

...Бир куни кечқурун Осьмухинларникага Филипп Петрович Лютиковнинг ўзи келди. У келганда уйнинг ичи немис солдатларига тўлиб кетган эди... Осьмухинлар немис қўшинлабининг асосий колоннаси ўтиб турган районда яшар эдилар. Филипп Петрович зинага худди мансабдор одамдай, шошилмасдан оғир-оғир қадам ташлаб, секин юриб чиқди; бошидан кепкасини олиб, ошхонадаги солдат блан мулойимгина саломлашди-да, уйнинг бир хонасини тақиллатди. Бу уйда илгаригидек уч киши: Елизавета Алексеевна, Люся ҳамда Володя яшар эдилар.

— Филипп Петрович! Сизмисиз?..— Елизавета Алексеевна унга қараб ўқдай отилди-да, ҳароратли озгин қўллари блан унинг иккала қўлидан ушлади.

¹ Романдан қисқартиб олинди.

Елизавета Алексеевна Филипп Петровичнинг мастерскойда ишлаш учун қайтиб келганини ёмонликка йўймаган краснодонлилар жумласидан эди. У Лютиковни шуқадар яхши билар эдики, бу ишнинг сабабини суриштириб ўтиришни ҳам ўринсиз деб топди. Модомики, Филипп Петрович шундай қиптими, демак бундан бошқа иложи қолмагандир, балки шундай қилиши керакдир ҳам.

Немислар келганидан бери Осьмухинларни йўқлаб кирган яқин кишилар орасида энг биринчиси Филипп Петрович бўлди. Елизавета Алексеевнанинг Лютиковни кўриш блан туғилган бутун шодлиги унинг ана шу жўшқин ҳаракатида ўз ифсдасини топган эди. Филипп Петрович буни сезди ва кўнглида ундан миннатдор бўлди.

— Уғлингизни ишга олиб кетгани келдим,— деди у, одатдигича жиддий қиёфада.— Сиз ва Люся бироз ёнимизда ўтириб туринглар-да, кейин бирон иш блан ташқарига чиққан бўлинглар, бу орада биз пича суҳбатлашиб оламиз...— Филипп Петрович ҳаммага бир қараб жилмайган эди, бирдан чеҳраси очилиб кетди.

У кириб келгандан бери Володя ундан кўзини узмас эди. Володя Толя блан бўлган суҳбатларида, Лютиковнинг мастерскойга ишга қайтиши ноиложликдан ёки қўрққанидан бўлмаса керак, у бундай одамлардан эмас,— деб неча бор айтган эди. Лютиковнинг бошқа чуқурроқ мулоҳазалари бўлса керак ва, ким билади, балки унинг шу мулоҳазалари Володя блан Толянинг дилларидаги мулоҳазалардан унча йироқ бўлмаса ҳам ажаб эмас. Ҳарҳолда Лютиков шундай одам эдики, унга ўз истакларингни бемалол очиб гапиришинг мумкин эди.

Елизавета Алексеевна блан Люся уйдан чиқиб кетишлари бланоқ аввал Володя гап бошлади:

— Ишга! Ишга олиб кетаман дедингизми?.. Менга ишлаш ҳам, ишламаслик ҳам барибир: ишласам ҳам ва ишламасам ҳам менинг мақсадим битта. Менинг мақсадим — курашиш, шафқатсиз курашиш. Мен ишга борганимда ҳам фақат душман кўзини чалғитиш учун бораман,— деди Володя ғурур блан.

Унинг ўсмирларга хос жасорати, соддадиллиги, эшик орқасида немис солдатлари борлиги учун ўзини аранг босиб турганлиги Филипп Петровичнинг кўнглида бу йигитчадан хавфсизраш, шафа бўлиш, истеҳзо эмас, балки табассум пайдо қилди. Аммо у шунақанги одам эдики, унинг ички ҳислари сра юзида акс этмас эди, қошларини ҳам чимирмади.

— Жуда соз,— деди у.— Сен уйингга кирган ҳар кимсага ҳам худди шундай деб айтавер. Яна яхшиси — кўчага чиққин-да, ўтган-кетганга: «Шафқатсиз курашга отландим, ўзимни ниқоблаб олмоқчиман, ёрдам беринглар», деб бақир.

Володя қизишиб кетди.

— Сиз ўтган-кетганлардан эмассизку,— деди у, бирдан қовоғини солиб.

— Менку ўтган-кетганлардан эмасман-а, аммо айни замонда сен бунга билмайсан,— деди Лютиков.

Филипп Петровичнинг ҳозир насиҳат қилабошлашини Володя сезди. Дарҳақиқат, Лютиков Володяга таълим берабошлади.

— Бунақанги ишларда ҳар кимга ишонавериш — одамнинг бошига етиши мумкин,— замонлар ўзгариб кетган. Иннайкейин, деворнинг ҳам қулоғи бор дейдилар. Ановиларни анқоз деб ўйлама, улар ўзларича айёр одамлар,— Лютиков секин имлаб эшик томонни кўрсатди.— Сенинг бахтинга мен ҳаммага таниқлик одамман, ҳаммани мастерскойга ишга қайтариш тўғрисида топшириқ олганман, сенинг олдинга ҳам шуни деб келдим. Онанга ҳам, синглинга ҳам худди шундай деб айт. Ановиларга ҳам айт,— Лютиков яна эшикни имлаб кўрсатди.— Қани, биз буларга бир ишлаб кўрайлик-чи...— деди-да, жиддий кўзларини Володяга тикди.

Володя бирдан ҳамма гапга тушунди, ҳатто унинг ранги оқариб кетди.

— Ишонса бўладиган шерикларингдан шаҳарда кимлар қолган?— деб сўради Филипп Петрович.

Володя шахсан ўзи билган болаларни, Толя Орловни, Жора Арутюнянцни ва Ваня Земнуховни айтди.

— Яна топилади,— деди у.

— Даставвал қаттиқ ишонса бўладиганлар блан алоқа боғла, алоқа боғлаганда ҳам бирдан ҳаммаси блан эмас, ҳарбири блан алоҳида-алоҳида боғла. Ўз кишиларимиз эканлигига кўнглинг тўқ бўлса...

— Улар ўз кишиларимиз, Филипп Петрович...

— Ўз кишиларимиз эканлигига кўнглинг тўқ бўлса,— деб давом этди Лютиков гўё Володянинг гапини эшитмагандай,— ётиги блан, эҳтиёт қилиб айтки имконият бор, розимисизлар дегин...

— Уларку рози бўладия, аммо ҳарбири: нима қилишим керак? деб сўрайди-да.

— Топшириқ оласан, дегин. Сенга эса ҳозироқ топшириқ бераман...— Лютиков Володяга паркка кўмиб қўйилган шрифтларни айтиб берди, кўмилган ерни ҳам аниқ айтди.— Бил-чи, қазиб олишнинг иложи бормикан. Иложи бўлмаса — менга айтсан.

Володя ўйга чўмди. Филипп Петрович жавоб олишга шошилмади: Володянинг иккиланиб ўтирмаслигини, балки бу ишни жиддий суратда ўйлаб турганини у билар эди. Аммо Володя шу топда Лютиковнинг таклифи тўғрисида ўйламас эди.

— Мен сиз блан жуда очиқ гаплашмоқчиман,— деди Володя.— Сиз менга болаларнинг ҳарбири блан алоҳида-алоҳида гапириш дедингиз,— бунинг сабабини мен тушуниб турибман. Аммо болалар блан алоҳида-алоҳида гапиришганимда кимнинг номидан гапиришимни ҳам уларга тушунтиришим керак-да... Менинг якка ёлғиз иш кўрганим қайдаю, ташкилот блан боғлиқ бўлган кишидан топшириқ олдим деганим қайда. Сизнинг номин-

гизни айтмайман, албатта, болаларнинг ҳеч қайсиси ҳам суриштириб ўтирмайди,— бунини уларнинг ўзлари ҳам тушунади.— Володя бу гапни Филипп Петрович э’тироз билдирмасин, деб айтди, аммо Лютиков ҳечқандай э’тироз билдирмади, у фақат Володянинг гапини тинглаб ўтирарди.— Албатта, мен ўз номимдан гапирсам ҳам болалар менга ишонишади... Аммо, барибир улар мендан ташқари ҳам яширин ташкилот блан алоқа боғлаш йўлини излашга тушишар эди,— ахир, мен уларга буюраолмайман-да, улар орасида мендан катталари ҳам бор ва...— Володя «мендан ақллироқлари» ҳам бор демоқчи эди.— Умуман, болалар ичида сиёсатга кўпроқ қизиқадиган ва бунга ақли яхшироқ етадиганлар бор. Шунинг учун мен болаларга, ўз номимдан иш кўраётганим йўқ, балки ташкилот номидан деб айтсам яхши бўларди; дейман.— Бу бир,— деди Володя,— иккинчидан, босма-хона тўғрисида берган топширигингизни бажариш учун бирнеча бола керак бўлади. Бу болаларга топшириқнинг нақадар жиддийлигини ва кимнинг топшириғи эканлигини айтиш албатта зарур бўлади. Бу масалада ҳам сизга саволим бор: менинг учта ўртоғим бор: бири — эски қадрдон дўстим — Толя Орлов, қолган иккитаси янги дўстларим, аммо уларни ҳам илгаридан танийман, булар бошимизга мушкул ишлар тушган пайтларда синовдан ўтган болалар, ўзимга қанчалик ишонсам, уларга ҳам шундай ишонман,— бири Ваня Земнухов, иккинчиси Жора Арутюнянц. Шуларни бирга тўплаб маслаҳатлашсам бўладими?

Лютиков бирмунча вақт оёғидаги этикларидан кўзини узмай, индамай ўтирди-да, сўнгра Володяга қараб сал жилмайди, брок чеҳраси яна жиддий тус олди.

— Яхши, болаларни тўпла-да, кимнинг номидан иш кўришингни тўғри айтавер — фамилиямни айгмагини, албатта.

Володя, бутун вужудини қамраб олган ҳаяжонни зўра босиб, «хўп» дегандек бошини қимирлатиб қўйди холос.

— Сенинг мулоҳазаларинг жуда тўғри: одамларимизнинг ҳарбирига бутун ишларимиз партиянинг изми блан бўлаётганлигини сездириш керак,— деб давом этди Филипп Петрович, гўё ўзи блан ўзи гапиришаётгандай. Унинг доно ва жиддий кўзлари Володянинг қалбига осойишталик блан тўппа-тўғри қараб турарди.— Сўнгра, партия ташкилотимиз ҳузурида ёшлар группаси бўлиши кераклигини тўғри тушундинг. Мен ҳам сенинг олдинга худди шуни деб келган эдим. Модомики, биз бир фикрга келибмиз, мен сизларга бир маслаҳат, истасанг — буйруқ берай. Мен блан маслаҳатлашмасдан туриб ҳечқандай иш кўрманглар,— ўзларинг ҳам нобуд бўласизлар, бизга ҳам пугур етказасизлар. Мен ўзим ҳам ёлғиз иш кўрмайман, олдин одамлар блан маслаҳатлашман. Ўз ўртоқларим блан ҳам, раҳбаримиз блан ҳам,— бизнинг Ворошиловград областимизда шундай одамлар бор,— маслаҳатлашиб тураман. Бунини учта ўртоғинга ҳам айт, бир-бирларинг блан маслаҳатлашиб туринглар. Хўп, гап тамом,— Лютиков жилмайди-да, ўрнидан турди.— Эртага ишга чиқ...

...Дашт осмонининг баркашдай ойи жануб кўкида ёз фаслидагидек пастгина осилиб турарди. Николай Николаевич блан Олег ҳали ётмаган ва бостирманинг ланг очиқ эшиги олдида осмонни тамошо қилиб жимгина ўтирар эдилар.

Олег уй эшиги олдидаги немис часовойга, полиздаги ошқовоқ баргларига нури тушаётган шафақ блан ўралгандек туулган ва кечки кўмкўк осмонда муаллақ турган тўлин ойга кўзларини катта-катта очиб қараб ўтирарди, у.ойни назарида худди биринчи марта кўраётгандай бўлар эди. У, ҳамма нарса аён, ерда ҳам, осмонда ҳам юз берадиган воқиаларнинг ҳаммаси равшан бўлган дашт жойдаги кичкина шаҳарнинг ҳаётига кўникиб қолган эди. Эндиликда эса, ҳамма нарса уни четлаб ўтиб борарди: янги ойнинг туғилиши ҳам, улғайиши ҳам, ва, ниҳоят, тўлин ойнинг кўмкўк-кўмкўк осмонда сайр қилиб юриши ҳам,— бариси уни четлаб ўтиб борарди. Ҳаётдаги шундай бахтли онлар, дунёдаги барча оддий, меҳрибон ва ажойиб нарсалар блан тўла садоқатла кўшилиб кетадиган онлар яна қайтиб келармикан, ким билади...

Генерал барон фон Венцель блан унинг адъютанти мундирларини шалдиратиб, индамасдан уйга ўтиб кетишди. Бутун олам уйқуда. Фақат уй олдида часовой юриб турарди. Бироздан сўнг Николай Николаевич ҳам ухлашга ётди. Олег эса ҳамон очиқ эшик олдида ой шу'ласига чўмилиб, болаларча кўзларини катта-катта очиб ўтирар эди.

Бирдан орқа томондан, қўшниларининг ҳовлисини ажратиб турган тахта деворнинг нариги томонидан бир нарсанинг шарпаси эшитилди.

— Олег... Ухладингми? Тур,— деб шивирлади биров, тахтанинг тирқишидан мўралаб.

Олег бирзумда тахта девор олдида бориб қолди.

— Ким бу?— деб шивирлади.

— Мен... Ваняман... Эшигинг очиқми?

— Мен ёлғиз эмасман. Часовой ҳам юриб турипти.

— Мен ҳам ёлғиз эмасман. Буёққа ошиб тушаоласанми?

— Тушаоламан...

Олег часовойнинг нариги кўчага чиқадиган эшик томонга ўтишини кутиб турди-да, девор тагидан юриб, бостирмани айланиб ўтди. Қўшни полиз яқинида, бостирманинг қалин сояси тушиб турган ажриқ устида уч бола — Ваня Земнухов, Жора Арутюнянц ва худди шуларга ўхшаган узундан келган, бутун юзини қоплаб турган кепкали бир бола,— қорнини ерга бериб ётар эди.

— Тфу, ла'нати! Кеча сутдек ойдин, олдинга зўрға етиб келдик,— деди Жора, кўзларини ва тишларини чақнатиб.— Володя Осьмухин, Ворошилов мактабидан. Менга қандай ишонсанг, бунга ҳам шундай ишонавер,— деди Жора, ўз назарида ўртоғига энг юқори баҳо берган бўлиб.

Олег у блан Ванянинг ўртасига ётди.

— Ростини айтсам, кўчада юриш тақиқланган бу вақтда келишингга сра кўзим етмаган эди,— деб шивирлади Олег Ваняга, илжайиб.

— Уларнинг қондасига амал қиламан десанг — юрагинг ёрилиб ўласан,— деди Ваня, кулумсираб.

— Эҳ, ўзининг ажойиб навқиронимсан-да,— деб кулди Кошевой ва катта қўли блан Ванянинг елкасидан қучоқлади.— Жойлаштирдингми уларни?— деб шивирлади Ванянинг қулоғига.

— Эрталабгача бостирмангда қолсам майлими?— деб сўради Ваня.— Мен ҳали уйда бўлганим йўқ, бизникида немислар турар эмиш...

— Бизникида ётақол деб айтдимку,— деди Жора, жаҳли чиқиб.

— Сизларники жуда узоқ... Сен блан Володя бемалол кетаверасанлар, аммо мен бирон чуқурга йиқилиб қоламан деб қўрқаман.

Ванянинг танҳо қолиб сўзлашмоқчи эканлигини Олег тушунди.

— Тонг отгунча қолсанг бўлади,— деди Ванянинг елкасини сиқиб.

— Бизда ажойиб янгилликлар бор,— деди Ваня шивирлаб:— Володя бир подпольечи блан алоқа боғлапти, топшириқ ҳам олипти... Қани, ўзинг гапириб бер.

Болаларнинг кутилмаганда бирдан кечаси келиб қолиши ва айниқса Володя Осьмухин айтиб берган гаплар серғайрат Олегни фақуллодда ҳаяжонга солиб юборди. Ҳатто бир дақиқа, Осьмухинга топшириқ берган одам худди Вальконинг ўзи бўлса керак, деган фикр ҳам кўнглидан ўтди. Олег юзини Володянинг юзига жуда яқинлаштириб ва унинг қопқора, қисик кўзларига тикилиб, суриштирабошлади:

— Уни қандай қилиб топдинг? Ўзи ким экан?

— Унинг отини айтишга ҳақим йўқ,— деди Володя, бироз уялиб.— Немисларнинг паркда қандай жойлашганини биласанми?

— Йўқ...

— Жора иккимиз ҳозир разведка қилиб келмоқчимиз, аммо бу иш икки кишига оғирлик қилади, албатта. Толя Орлов ҳам бормоқчи эди, аммо жуда қаттиқ йўталади-да,— Володя кулиб қўйди.

Олег индамасдан бир дам ўйланиб ётди.

— Бу ишни бугун қилмасликни маслаҳат берардим,— деди у.— Паркка яқинлашган ҳар бир киши дарҳол кўзга кўринади, аммо паркда нима бўлаётганини кўриб бўлмайди. Буни куппакундуз кунни, ўйлаб-нетиб ўтирмасдан бажаришдан осон иш йўқ.

Паркнинг бутун атрофи девор блан ўраб олинган бўлиб, тўрт томони тўртта кўчага чиқарди. Иш биларман, зийрак Олег эртагаёқ ҳарбир кўчага бирин-кетин биттадан одам юборишни ва бу одамларга кўча томонга яқин ўрнатилган зениткалар, блиндаж

ҳамда автомашиналарнинг турган жойларини кўриб келиш вазифасини юклашни таклиф қилди.

Болалар Олег олдига жуда ғайратга миниб келган эдилар, кейин, бироз ҳоврларидан тушдилар. Чунки Олегнинг очиқ кўришиб турган далилларига қўшилмаслик мумкин эмас эди.

Қитобхон, қопқоронғи кечада қалин ўрмонда адашиб қолган, ёки бегона юртада ёлғиз мусофир бўлиб юрган, ёки якка ўзинг бирон хавф-хатарга йўлиққан, ё бўлмаса бирон фалокатга учраган, бунда ҳатто энг яқин одамлар ҳам сендан юз ўгириб кетган, ёхуд одамлар учун номаълум ва янги нарсаларни излаб юрганинг учун кўп вақт назарга илинмай, менсилмай юрган вақтларинг бўлганми? Агар бошингга шундай бахтсизликлардан ёки турмуш машаққатларидан бири тушган бўлса, вафодор, мард ва содиқ дўстни учратган одамнинг қалбида қандай ёрқин ва мардона шодлик, қандай беҳад миннатдорлик ҳисси, қандай енгилмас куч жўш уришини албатта биласан. Сен ўзингги ёлғиз ҳис қилмайсан, ёнингда инсон қалби уриб туради!.. Ваня блан танҳо қолганда, осмонда сузиб юрган дашт ойининг ёғдулари остида дўстининг сокин, истехзоли, илҳомбахш чеҳрасини, меҳрибонлик ва ирода блан тўла кўзларини кўрганда Олег ҳам ўз қалбининг худди шундай ёрқин туйғуларга тўлиб-тошганини сезди...

— Ростини айт, Осьмухинга топшириқни Валько берганми?— деб сўради у бироздан сўнг.

— Йўқ. Топшириқ берган одам Володяга сен орқали Вальконинг қаердалигини бил, депти. Менинг сеникида қолишимнинг сабаби ҳам шу.

— Мен ҳам билмайман, бутун бало шунда-да. Мен унинг тўғрисида жуда хавотирдаман,— деди Олег.— Қани, юр, бостирмага кириб олайлик.

Улар бостирманинг эшигини ёптилар-да, ечинмасдан икковлари торгина ёғоч кроватъга ўрнашиб олиб, қоронғида анчагача шивирлашиб ётдилар. Уларнинг назарида яқинларида немис часовойи юриб турмагандай, атроф-теваракда умуман немислар йўқдай эди.

— Хўп, бўлди энди, пича ухлаб олиш керак...— дейишар эди қайта-қайта.

Сўнгра яна шивирлашиб сўзлашабошлардилар.

Олегни Коля тоға уйғотди. Земнухов кетиб қолган эди.

— Нега ечинмасдан ётибсан?— деб сўради Коля тоға мийиғида сал қулиб туриб.

— Баҳодирни уйқу босипти...— деб ҳазиллашди Олег, керишиб.

— Баҳодир эмиш. Бостирманинг орқасида қурган мажлисларингги эшитдим. Земнухов блан бўлган гапларингги ҳам...

— С-сен эшитдинг?— уйқу аралаш саросимага тушиб қолган Олег кроватъда ўгириб қолди.— Нега бизга уйғоқлигингги билдириб қўймадинг?

— Халал бермай дедим...

— Сендан буни кутмаган эдим!

— Сен ҳали менинг нима ишлар қилишга қодирлигимни билмайсан,— дерди Николай Николаевич, салмоқли товуши блан.— Масалан, нақ немисларнинг оёғи тагида, пол тагида радиоприёмнигим борлигини биласанми?

Олег ниҳоятда шошиб қолганидан афти-башараси ҳам буришиб кетди.

— Н-нима? Сен уни ўз вақтида топширмаганидинг?

— Топширмаганидим.

— Демак, совет ҳукуматидан яширибсан-да?

— Яширдим.

— Ҳа-ҳа, ҳали ш-шунақаман дегин, Коля... Сенинг бунчалик муғомбирлигингни билмас эканман,— деди Олег, кулишини ҳам, хафа бўлишини ҳам билмай.

— Биринчидан, приёмник менга яхши ишлаганим учун мукофотга берилган,— дерди Коля тоға,— иккинчидан, приёмник чет-эл приёмниги, етти лампали...

— Яна қайтариб берилади деб ва'да беришган эдику.

— Тўғри, ва'да беришган. Топширганимда — немисларнинг қўлига тушиб кетарди, аммо ҳозир ўз қўлимизда, полнинг тагида бутбутун турипти. Кечаси суҳбатларингни эшитганимда приёмникнинг бизга жуда зарур бўлиб қолишини англадим. Демак, мен ҳар томондан ҳақлиман,— жиддий суратда дерди Коля тоға.

— Ҳарҳолда, жуда болабсан, Коля тоға! Ке, ювиниб, нонуштагача бир шахмат суришайлик... Ҳокимият тепасида немислар тураркан, ишламасак ҳам бўлади!— деди очиқ чеҳра блан Олег.

Худди шу онда икковлари бир қизнинг бутун ҳовлини жаранглатиб:

— Ҳой, анқов, Олег Кошевой шуерда турадими?— деб сўраганини эшитиб қолдилар.

— Was sagst du? Ich verstehe nicht! — деб жавоб берди эшик олдида турган часовой.

— Анови аҳмоқни қара, Ниночка! Рус тилини ғирт билмас экан. Ундоқ бўлса, бизни ичкарига кирит ё бўлмаса, ҳақиқий руслардан бирон кишини чақириб бер,— дерди қиз қўнғироқдай овози блан.

Коля тоға блан Олег бир-бирларига қарашди-да, бостирмадан бошларини чиқаришди.

Бироз эсанкираб қолган немис часовой олдида, зинапоя ёнида икки қиз турарди. Часовой блан гаплашиб турган қизнинг ташқи кўриниши шу қадар гўзал эдики, Олег блан Николай Николаевич дастлаб диққатларини унга бердилар. Бу таассурот унинг ғоят рангбаранг ва этиборни ўзига жалб қилучи кўйлагидан пайдо бўлар эди: кўйлаги устига тўқ қизил олча, кўмкўк нўхат, яна аллақандай сариқ ва бинафша рангли гуллар солинган ҳаворанг крепдешиндан эди. Унинг тепасига йиғиштирилган, бўй-

¹ Нима дейсан? Мен тушунмайман (немисча).

ни ва елкаларига қўнғироқ-қўнғироқ бўлиб ёйилиб тушган майин сочларида (бу икки кўзгу ўртасида туриб ўйлаб топилган нарса бўлса керак) тонг қуёши товланиб ялтирарди. Рангбаранг қўйлаги унинг белларига шундай ихчам ёпишган, бадан рангли пайпоқ ва баланд пошнали, нимранг чиройли туфли кийган тўлагина, хушбичим оёқлари устига шу қадар ярашиб енгил тушиб турар эдики, қизнинг бутун вужудидан қандайдир одатдан ташқари табиийлик, эпчиллик, назокат ва енгиллик сезиларди.

Олег блан Коля тоға бошларини бостирмадан чиқариб қараганларида, қиз зинага чиқишга уринди, сал четроқда бир қўли блан автоматини ушлаб турган часовой эса бошқа қўли блан унинг йўлини тўсди.

Қиз уялмай ва тортинмай, кичкина ва оппоқ қўли блан часовойнинг кир қўлига бир урди-да, зинадан илдам юриб чиқди ва дугонасига қайрилиб қараб:

— Ниночка, келавер, кел...— деди.

Ўртоғи иккиланиб қолди, Часовой зинага сакраб чиқди-да, эшик олдида қулочини ёйиб, қизнинг йўлини тўсди. Автоматининг йўғон бўйнидаги қайишида осилиб турарди. Немис соқол босган башарасини аҳмоқона мамнунлик блан тиржайтириб туриб қолди, чунки у, ўз бурчимни бажардим, деб ҳисобларди; бу тиржайишда лаганбардорлик ҳам бор эди, чунки у, фақат ҳалди бор қизгина мен блан шундай муомала қилаолиши мумкин, деб тушунарди.

— Кошевой мен, буёққа келинглар,— деди Олег ва бостирмадан чиқди.

Қиз ялт этиб унинг томонига қаради, кўк кўзларини қисиб, бир дам унга тикилди-да, шу ондаёқ пошначаларини дукилла-тиб, зинадан юғриб тушди.

Барваста Олег икки қўлини ёнига ташлаб қизга худди: «Мана мен, Олег Кошевой... хўш, менинг сизга нима кераклигим бор экан,— айтинг-чи? Агар яхши ният блан келган бўлсангиз — хуш келибсиз, ёмон ният блан келган бўлсангиз — нима сабабдан мени танладингиз?»... дегандай, ма'сумона-ҳайронлик назари блан меҳрибон кўзларини унга тикиб, кутиб турарди. Қиз унинг олдига яқин келди-да, унинг юзини бирон расм блан солиштираётгандай бирмунча вақт тикилиб қараб турди. Олег ҳали назар-э'тибор қилмаган бошқа қиз ҳам ўртоғининг кетидан келди-да, чеккароқда тўхтади.

— Тўғри, Олегсан...— қаноат ҳосил қилиб деди қиз, худди ўзи блан ўзи гаплашаётгандай.— Ёлғиз сўзлашсак бўларди,— деб Олегга секингина кўк кўзини қисиб қўйди.

Ҳаяжонланган ва уялинқираган Олег иккала қизни бостирманинг ичига олиб кирди. Рангбаранг қўйлакли қиз, кўзларини сал қисиб Коля тоғага диққат блан қаради-да, сўнгра «бу ким?» дегандай, Олегга қаради.

— Бу кишининг олдида бемалол гапираверинглар,— деди Олег.

— Йўқ, биз ишқий масалада келдик, шундайми Ниночка?— деди киз ўртоғига бурилиб ва кулумсираб.

Олег блан Коля тоға ҳам иккинчи қизга қарадилар. Бу қизнинг юзи япалоқдан келган ва офтобда обдан қорайган эди; тирсагига очиқ ва қорамағиз қўллари йўғон ва чиройли эди; ниҳоятда қалин ва жингалак қора сочлари қорачадан келган иккала чеккасидан бақувват елкаларига ёйилиб тушганди. Унинг сал япалоқроқ юзида,— қалин лабларидами, майин энгагидами, соддагина бурнининг нозик бичимидами,— ғоят соддалик ва пешонасининг аллақаерида, қош тепасидаги чуқурчаларидами, икки қошининг ўртасидами, одамга дадил қаровчи, жасурлик акс этган катта-катта кулранг кўзларидами — зўр куч, жасорат, эҳтирос акс этарди.

Олегнинг кўзлари беихтиёр шу қизда тўхтади, бутун суҳбат давомида у, қизнинг ўз ёнида турганлигини сезар ва тутилиб-тутилиб гапирар эди.

Коля тоғанинг оёқ товуши ҳовлидан йироқлашгач, кўк кўзли қиз юзини Олегнинг юзига яқин келтирди-да:

— Мени Андрей амаки юборди...— деди.

— Бало экансизлар... 4-часовойни жуда бопладиларингку,— деди Олег кулиб, бироз жимликдан сўнг.

— Ҳечқиси йўқ, югурдакни қанча урсанг шунча ёқади...— Қиз кулди.

— У-ўзингиз ким бўласиз?

— Любка,— деди гуллик крепдешин кўйлак кийган қиз.

УТТИЗ ОЛТИНЧИ БОБ

— Мен, Олег Кошевой, Ёш гвардия а'золари сафига киратуриб, қуроaldoш дўстларим олдида, жонажон ситамдийда юртим олдида, бутун халқ олдида тантанали суратда қасам'ёд қиламан: ташкилотнинг ҳарқандай топиригини сўзеиз бажараман, Ёш гвардияда қиладиган ишимга тегишли ҳамма нарсани қаттиқ сир этиб сақлайман. Ёндирилган ва вайрон этилган шаҳарлар ҳам қишлоқлар учун, кишиларимизнинг тўкилган қонлари учун, қаҳрамон кончиларнинг азобланиб ўлдирилгани учун шафқатсиз қасос олишга онт ичаман. Агар бу қасос учун ҳаётимни бериш зарур бўлса, бир зум ҳам иккиланмай, жонимни фидо қиламан. Бу муқаддас онтни агар найзалар зарбидан ё қўрқоқликдан бузсам, менинг номим, ота-оналарим абадий ла'нат остида қолсин, ўзимни эса ўртоқларимнинг шафқатсиз қўли жазоласин. Қонга-қон, жонга-жон!

— Мен, Ульяна Громова, Ёш гвардия а'золари сафига киратуриб, қуроaldoш дўстларим олдида, жонажон ситамдийда юртим олдида, бутун халқ олдида тантанали суратда қасам'ёд қиламан...

— Мен, Иван Туркенич, Ёш гвардия а’золари сафига киратуриб, қуроолдош дўстларим олдида, жонажон ситамдийда юртим олдида, бутун халқ олдида тантанали суратда қасам’ёд қиламан...

— Мен, Иван Земнухов, тантанали суратда қасам’ёд қиламан...

— Мен, Сергей Тюленин, тантанали суратда қасам’ёд қиламан...

— Мен Любовь Шевцова, тантанали суратда қасам’ёд қиламан...

.....

... Шундай қилиб, Любка Ворошиловградга кетадиган бўлди. Шубҳасиз, эндиликда у, «Ёш гвардия» интизомига бўйсунishi керак эди ва Олегни огоҳлантирмай кетолмас эди. Рост, бундан илгари, у, Ворошиловградда бизга фойдаси тегиши мумкин бўлган танишларим бор деб Олегга шама қилиб қўйган эди. Мана энди, бориб, келишга қулай шароит ҳам топилди деб айтди. Броқ Олег унга дарров рухсат берақолмади, бироз кутишни сўради.

Олег блан бўлган шу суҳбатдан бир соат ёки икки соат ўтарўтмас, Любканинг уйига Нина Иванцованинг келиши ва рухсат берилди деб айтиши уни жуда ажаблантирди. Бу ҳам майли эди. Нина яна бундай деди:

— Одамларимизнинг ҳалок бўлганини, уларнинг фамилияларини, паррка кўмилганларини борган ерингдаги одамларга айтиб бер. Ундан кейин айтки, шунга қарамасдан, ишимиз жуда юришиб кетди дегин,— катталаримиз шундай деб айтсин дейишди. Ёш гвардия ҳақида ҳам гапириб бер.

Любка чидаб туrolмади-да, сўради:

— У ерда ҳамма гапни айтиш мумкинлигини Кашук қаердан билар экан?

Сталинода махфий ишда ишлаб эҳтиёткорликка ўрганиб қолган Нина кифтини қисиб қўяқолди, броқ сўнгра, Люба ҳақиқатан ҳам ўзига берилган топшириқни айтиб беришга ботинмаслиги мумкин, деб ўйлади. Шунинг учун Нина лоқайдгина овоз блан:

— Қимнинг олдига кетаётганлигини катталар билса керак,— деди.

Бу оддий фикр ўз эсига келмаганига Любка ҳатто ҳайрон ҳам бўлди.

«Ёш гвардия»нинг Володя Осьмухиндан бошқа ҳамма иштирокчилари сингари, Любка Шевцова ҳам Олег Кошевойнинг Краснодардаги катта подпольчиларнинг қайси бири блан алоқада эканлигини билмас эди, уни билишга уринмас эди ҳам. Аммо Любканинг Краснодарда нима мақсад блан қолдирилганини ва Ворошиловградда кимлар блан алоқада эканлигини Филипп Петрович жуда яхши билар эди.

Кун совуқ, қора булутлар дашт осмонида пастгина югуриб боради. Қўйлагининг этакларини шўх-шўх учираётган шамолда юзлари қипқизариб кетган Любка совуқни сезмай, бир қўлида чемоданча, бир қўлида ёзлик юпка пальто блан ҳаммаёғи яланг Ворошиловград шоссесиде турар эди...

УТТИЗ ЕТТИНЧИ БОБ

... Кейинги кунларда Иван Фёдорович шаҳар ҳамда область бўйича бўлган барча алоқаларни текшириш ва қисман қайтадан тиклаш блан овора бўлди.

Худди шу иш блан жуда банд бўлиб юрган бир вақтида Иван Фёдоровични шаҳар ташкилотига олиб кирган киши унинг олдига Любка-артисткани бошлаб келиб қолди.

Краснодон гурмасига қамалганларнинг ҳалок бўлиш тафсилотини Любкадан эшитиб, Иван Фёдорович бирмунча вақт ҳеч нарса деёлмай, хафаланиб, қовоғини солиб ўтирди. У Матвей Костиевичга ва Валькога жуда қаттиқ ачинарди. «Ниҳоятда ажойиб казаклар эди» деб ўйларди у. Бирдан унинг эсига хотини келиб кетди: «Аҳволи қалай экан? Ёлғиз ўзи...»

— Уҳ...— деди у.— Жудаям оғир подполье бўлди-да... Бундақанги оғири дунёда ҳали бўлмаган...— у, уй ичида юрабошлади ва худди ўзи блан ўзи гапирашаётгандек Любка блан сўзлашабошлади.— Бизнинг ҳозирги яширин ишимизни одамлар оқлар вақтидаги интервенция вақтидаги яширин иш блан тенглаштиришади. Ахир, тенглаштириб бўладими буни? Бу жаллодларнинг террори шу қадар зўрки, оқлар буларнинг олдида гўдак бола: булар одамларни миллионлаб нобуд қилмоқда... Аммо бизда ҳозир у вақтда бўлмаган бир устунлик бор: бизнинг подпольечиларимиз, партизанларимиз партиямизнинг, давлатимизнинг куч-қувватига, Қизил Армиямизнинг кучига суянадилар... Партизанларимизнинг онги ҳам юксак, уюшқоқлиги ҳам юксак, техникамиз ҳам,— қуролимиз, алоқамиз ҳам юксак даражада. Халққа буни тушунтириш керак... Душманларимизнинг жуда ҳам бир ожиз ери бор,— улар калтафаҳм, барча ишни буйруқ блан, жадвал асосида қиладилар, халқимиз орасида улар худди қопқоронғи зимистонликда тургандай ҳаракат қиладилар ва иш кўрадилар, ҳеч нарсага ақллари етмайди... Мана шундан фойдаланмоқ керак.— деди у, Любканинг қаршисига келиб тўхтаб; сўнгра яна бурчакдан-бурчакка қараб юрабошлади.— Бунинг барини халққа тушунтириш керакки, халқ душмандан қўрқмайлиган бўлсин ва уни алдашга ўргансин. Халқни уюштириш керак, шунда халқ бутун кучини кўрсатади; ҳар ерда кичик-кичик яширин группалар ташкил этиш керакки, улар шахталарда ҳам, қишлоқ жойларда ҳам дадил ҳаракат қиладиган бўлсин. Одамлар ўрмон ичига кириб яшириниши керак эмас, биз ахир Донбасс деган ерда турамыз! Шахталарга, қишлоқларга бориш керак, ҳатто немис муассасаларига,— биржаларга, маҳкамага,

дирекционларга, қишлоқ комендаатураларига, полицияга. ҳаттоки гестапога кириб олиш керак. Диверсиялар, саботаж ва ичдан туриб террор қилиш йўли блан ҳамма нарсаларини бузиб юборишимиз керак!.. Ҳамма ерда, ҳарбир жойда ишчи, деҳқон ёшлардан иборат беш-олти кишилик группачалар бўлиши керак... Кўрамиз, қани душман қўрққанидан қақшаб қалтирамасин-чи,— деди Иван Фёдорович; бу гапларни у шу қадар ўч олиш ҳисси блан ҳаяжонланиб гапирдики, бу ҳиссиёт Любкага ҳам та'сир қилиб, у ҳам оғир нафас олабошлади. Шу топда Иван Фёдорович Любканинг «катталар топшириғи» бўйича айтган гапларини эслади.— Ҳа-ҳа, ишлар юришиб кетди дегин? Бошқа жойларда ҳам худди шундай юришиб кетган. Аммо бундай ишлар қурбонсиз бўлмайди... Отинг нима?— деб сўради у, яна Любканинг олдига келиб.— Ия, чакки бўпти-ю; бунақанги чиройли қизнинг оти Любка бўлмайди, Люба бўлади,— унинг шўх кўзлари яна чақнаб кетди.— Хўш, айт-чи, сен яна нима деб келдинг?

Уй ичида еттита ўғил ва қизнинг тизилиб тургани, осмонда қора булутларнинг сузиб юргани, қатордан бир қадам олға чиққан ҳарбир бола ёки қизнинг ранги ўчиб, онг ичган овозининг жанранлагани, Олег блан Ваня Земнухов ёзган ва етти киши тасдиқлаган сўзлар бирдан Любканинг кўз, олдида гавдаланди-да шу қасам'ёд сўзлари ҳаммалари учун эндиликда энг кучли қонун бўлиб қолганини сизди. Любка буни кўз олдига келтириб, яна ичидан чиққан ҳаяжондан ранги оқариб кетди, кўмкўк, худди ёш болаларнинг кўзларидек кўзлари янада чарақлаб кетди.

— Бизга маслаҳат ва ёрдам керак,— деди у.

— Кимга, сизга?

— Ёш гвардияга... Бизга Қизил Армия лейтенанти Иван Туркенич командирлик қилади, у ярадор бўлиб қуршовга тушиб қолган. Комиссаримиз — Горький номидаги мактаб ўқучиларидан Олег Кошевой. Ҳозир биз ўттизга етиб қолдик, ҳаммамиз қасам'ёд қилганмиз. Худди сиз айтгандек, беш-бешга бўлинганмиз,— Олег шундай бўлсин деди.

— Унга буни катталар маслаҳат бергандир-да,— деди гапнинг тагига дарҳол етган Иван Фёдорович,— аммо, барибир, баракалла Олегага.

Иван Фёдорович ниҳоятда завқланиб, стол ёнига келиб ўтирди, Любкани ўз рўпарасига ўтқазиб, штаб а'золарининг номларини, уларнинг кимлигини бирма-бир суриштирабошлади.

Гал Стаховичга етганда Иван Фёдоровичнинг қошлари чимирилди.

— Шошма, шошма,— деди у, Любканинг қўлидан ушлаб.— Оти нима?

— Евгений.

— Ҳамиша сизлар блан биргамиди ёки бирон ердан келганми?

Любка, Стаховичнинг Краснодарда қандай пайдо бўлганини ва ўзи ҳақида нималар деб юрганини айтиб берди.

— Бу йигитга эҳтиёт бўлинглар, уни яхшилаб текширинглар,— Иван Фёдорович Любкага Стаховичнинг бирдан отряддан ғойиб бўлиб қолганини айтиб берди.— Немислар қўлига тушиб чиқмаганмикин,— деди, хаёл ичида.

Любканинг юзида хавотирлик акс этди, унинг хавотирлиги шунинг учун ҳам катта эдики, Любка Стаховични унча ёқтирмас эди. Любка анчагача Иван Фёдоровичга тикилиб қараб қолди, сўнгра юзи ёришиб, кўзлари чақнади, хотиржамлик блан деди:

— Йўқ, ундай бўлмаса керак. Балки қўрққанидан қочгандир.

— Болалар уни кўпдан билишади, ўзи комсомол, бироз кеккайганроғу, аммо бундай ишни қилмайди. Оиласи ҳам яхши,— отаси эски шахтёр, акалари коммунист, ҳаммаси армияда... Йўқ, бундай бўлмаса керак!

Любканинг одатдан ташқари софдиллиги Иван Фёдоровични ҳайратда қолдирди.

— Жуда ақлли қизалоқ экансан,— деди Иван Фёдорович, кўзларида аллақандай ғамгинлик блан.— Бир замонлар биз ҳам шундай деб ўйлар эдик. Аммо, мен сенга айтсам,— деди у, худди гўдак болага гапириладиган содда бир тил блан,— дунёда ярамас, разил одамлар ҳали кўп, гоё улар учун вақтинчали бир либос ва ҳатто бир ниқобдир: биз ана шундай халқ душманларидан кўпини кўрдик, фашистлар ана шундай кишиларни дунё юзида миллионлаб етиштирмоқда,— аммо фақат иродаси кучсиз кишилар ҳам борки, уларни бўйин эгдириш мумкин...

— Йўқ, ундай бўлмаса керак,— деди Любка, Стаховични ўйлаб.

— Иш қилиб ўшандай бўлмасин-да! Аммо, бир марта қўрққан одам яна қўрқоқлик қилиши мумкин.

— Мен Олегга айтаман,— деди Любка.

— Гапимнинг ҳаммасини уқдингми?

Любка «ҳа» деб бошини қимирлатди.

— Мен айтгандек қилаверинглар... Сени бошлаб келган бояги одам блан алоқадамисан? Алоқани узма.

— Раҳмат,— деди Любка, кулиб турган кўзлари блан Иван Фёдоровичга қараб.

Улар қўзғолишди.

— Еш гвардиячи ўртоқларга бизнинг коммунистик саломимизни айт.— Иван Фёдорович ўзининг кичик, эпчил қўллари блан Любканинг бошидан секин ушлади-да, иккала кўзидан ўпиб, қўйиб юборди.— Бор энди,— деди.

УТТИЗ ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

«Ҳамшаҳарлар! Краснодўлилар! Шахтёрлар! Колхозчилар! Немисларнинг бутун гапи ёлғон! Сталин Москвада. Гитлер урушнинг тамом бўлишига оз қолди деб ёлғон айтаяпти. Уруш энди қизиб бормоқда, Қизил Армия Донбассга яна албатта қайтиб келади.

Гитлер бизни ўз заводларида ишлатмоқ учун, оталаримиз, эрларимиз, ўғил ва қизларимизнинг жаллоди қилимоқ учун, Германияга ҳайдаб олиб кетмоқда.

Яқин фурсат ичида ўз тупроғингизда, ўз уйингизда ўғлингиз, ака-укаларингиз блан кучоқлашиб кўришишни истасангиз — Германияга бормангиз!

Немислар бизни қўрқитиб қўлга олмоқ, тиз чўқтирмоқ учун бизни азоб-уқубатга солмоқда, энг яхши ўртоқларимизни ўлдириб юбормоқда.

Саваланглар ла'нати оккупантларни! Қулликда яшагандан кўра курашда ўлган яхши!

Ватанимиз таҳлика остида, аммо Ватанимиз душманни тормор келтиришга қодир. «Еш гвардия» ўз варақаларида бутун ҳақиқатни, — бу ҳақиқат Россия учун нақадар оғир бўлмасин, — бутун ҳақиқатни хабар қилиб туради. Ҳақиқат энгажак!

Варақаларимизни ўқингиз, яширингиз, унда ёзилган гапларни уйдан-уйга, посёлкадан-посёлкага етказиб турингиз.

Немис босқинчиларига ўлим!»

«Еш гвардия»

дафтардан йиртиб олинган бир варақ қоғозга ёзилган бу варақа, одамга лиқ тўла бозорнинг бир четиди, илгарилари «Социалистическая родина» деган район газетаси, эндиликда эса сариқ ва қора бўёқлар блан босиб чиқарилган немис плакатлари ёпиштириладиган тахтада қандай пайдо бўлиб қолди экан?..

Бозорнинг бир четигаги э'лон тахтасининг кўп йиллардан буён шу ерда турганини ҳамма билар эди. Кейинги ҳафталар ичида тахтага немис плакатлари ёпиштирилган эди. Бир куни бирдан шу плакатларнинг бири устига, я'ни немис қўшинларини Москвада парад қилиб юрган, Петропавловск қал'аси ёнида, Нева дар'ёсида немис офицерларининг чўмилиб юрган, Сталинграднинг дар'ё бўйларида немис солдатларини бизнинг қизларимиз блан қўлтиқлашиб юрган қилиб тасвирлаган плакат устида сиёҳ блан бежирим қилиб ёзилган оппоқ варақа пайдо бўлиб қолди.

Аввал уни бир киши келиб ўқиди, кейин яна икки киши яқин келди, уларнинг кетидан яна одамлар келишаверди, бир зумда тахта олдида бир галай одам тўпланиб қолди, кўпчилиги — хотин-халажлар, мўйсафидлар, ўсмир болалар эди; варақани ўқиш учун ҳамма бўйини чўзарди. Бозорнинг қоқ ўртасида, оппоқ варақани зўр бериб ўқиб турган халойиқ ёнидан ким индамай ўтиб кетаолади? Ҳамма ҳам тўхтаб ўтмасдан иложи йўқ.

Варақа ёпиштирилган тахта олдида зўр оломон тўпланган эди. Олдингилар индамасди, аммо тахта ёнидан сра нари кетмас эди ҳам; қандайдир бир зўр куч уларни яна қайта-қайта варақани ўқиб чяқишга мажбур қиларди. Орқадагилар эса варақага яқинроқ боришга интилиб бақирившар, тоқатсизланар, варақада нима ёзиллипти деб сўрашар эди. Гарчи бу саволга ҳеч ким

жавоб бермаса ҳам, олдинга ўтишнинг иложи бўлмаса ҳам, борган сари кўпайиб бораётган оломон дафтар варағида нималар ёзилганини билар эди, варақада: «Немис қўшинларининг Қизил майдонда парад қургани ёлғон! Немис офицерларининг Петропавловск қал’аси ёнида чўмилгани ёлғон! Немис офицерларининг Сталинград кўчаларида бизнинг қизлар билан сайр қилиб юргани ёлғон! Қизил Армиянинг йўқ қилингани, фронтни инглизлар томонидан ёлланган мўғуллар тутиб тургани ёлғон! Буларнинг бари ёлғон. Шаҳарда чин ҳақиқатни биладиган ишончли одамларимиз борлиги ва бу одамларнинг шу ягона ҳақиқатни халққа қўрқмасдан айтиб беришлари — рост...»

ҚИРҚ БЕШИНЧИ БОБ

Сентябрьнинг охирига бориб Первомайск кони «Ёш гвардия» ташкилоти ёшларнинг «Восьмидомики» ва 1-нчи бис шахта райони билан бирга энг йирик яширин ташкилотларидан бирига айланди. Первомайск мактабининг юқори синфларида ўқучи барча фаол ва ишчан болалар ташкилотга тортилган эди.

Первомайлилар ўзларига радиоприёмник ўрнатиб олиб, Информбюро ахборотларини босиб чиқарар, дафтар бетларига тушъ билан варақалар ёзиб чиқарар эдилар.

Бу радиоприёмник деб болалар қанча азобланишди. Ҳаркимларнинг уйида ташлаб қўйилган, ба’зи ерлари синган арзон приёмниклар борлигини билиб, уларни ўғирлаб келишди. Бессарабиядан ота-онаси билан бирга қочиб келиб, Краснодарда туриб қолган молдаван Борис Главан — ташкилотда уни «Алеко» деб аташар эди,— буларнинг ҳаммасидан яхши приёмник ясашга киришди. Броқ, аппарат айрим қисмларини ва лампочкаларни уйга олиб кетаётганида кўчада уни «полицай» ушлаб олди.

Главан полиция маҳкамасида фақат румин тилида гапирар, полиция бутун оиламни егулигидан маҳрум қилаётир, чунки бу нарсалардан мен заживалка ясаб сотаман деб қичқирар, румин армияси қўмондонлигига арз қиламан деб дўқ қилар эди: Краснодарда ҳамавакт ўтиб туручи румин офицер ва солдатлари бўлгучи эди. Главаннинг уйидан бирнеча тайёр ва чала заживалкалар топилди, ҳақиқатан ҳам у, заживалка ясаб сотиш билан кун кўрарди. Гарчанд полиция радиоприёмникнинг ҳамма қисмларини тортиб олган бўлса-да, иттифоқчи давлатнинг бу фуқаросини бўшатиб юборди. Аммо Главан шунга қарамасдан, қўлида қолган қисмлардан приёмник ясади.

Первомайлилар асирликдан кейин ўзига келган ва эндиликда Суходол хуторида ўқитучилик қилучи Лиля Иванихина орқали яқин-атрофдаги хуторлар билан бевосита алоқа боғлаб турар эдилар. Яроғ-аслаҳа топучилар ҳам асосан шулар эди: улар узоқ Донец дар’еси бўйларида бўлиб ўтган жанг майдонларига бориб, уерлардан қурол топиб келишар, ё бўлмаса қишлоқ ва хуторларга қўнган немис ва румин солдат ва офицерларининг қурол-асла-

ҳаларини ўғирлаб олиб келишар эди. Первوماйли йигитлар ташкилот а'золари қуролланиб бўлгач, ортиб қолган ва янги топиб келтириладиган яроғ-аслаҳалар Серёжка Тюленин орқали складга топшириларди, складнинг қаердалигини фақат Серёжкаю яна бир-икки кишигина билар эди.

Бутун «Еш гвардия»нинг юраги Олег Кошевой блан Иван Туркенич, Краснодон ташкилотининг юраги — Коля Сумской блан Тося Елисенко бўлганидек, Первوماйка ташкилотининг юраги — Уля Громова блан Анатолий Попов эди.

Штаб Толя Поповни Первوماйкадаги группага командир қилиб тайинлаган эди; комсомолда орттирган ташкилотчилик тажрибасига эга бўлган, жиддий ва мулоҳазали бу йигит Первوماйка ёшлари бажарадиган ҳарқандай ишга мас'улият, интизом ва қат'ийлик, жасорат киритар эди, бу қат'ийлик ва жасорат эса болаларнинг иттифоқ бўлиб аҳиллик блан ишлашидан келиб чиқар эди.

Уля Громова эса первوماйлиларнинг ҳамма ишларининг ташаббускори ва улар чиқарган хитобнома ва варақаларнинг кўпининг автори эди. Ўзи сингари эркин тенгқур мактабдошлари блан ўқиб юрган, даштларда сайр қилиб юрган, барча блан баравар ашула айтиб ва танчага тушиб, ше'рлар ўқиб ва пионерларни эргаштириб юрган кезларидан бошлабоқ бу баланд бўйли, қомади келишган, қопқора узун сочли, гоҳ ўтдек чақнаб туручи, гоҳ қандайдир сирли куч блан тўла, шўхдан кўра мўминроқ, эҳтиросликдан кўра лоқайдроқ кўзли, — ҳарҳолда униси ҳам бор эди, буниси ҳам, — бу қизнинг ўз дугналари ва ўртоқлари орасида қанчалик зўр ма'навий обрў қозона олганлиги фақат энди кўрина бошлади.

Ёшликнинг ўзига хос хислати бор: ёш вақтида киши ниманинг ёлғондакаму ниманинг рस्ताкамлигини, ниманинг жозибалигу ниманинг дарров кўнгилга тегишини, ниманинг арзимас нарсаю ниманинг улуғлигини ўз текшириш ва тажрибаси асосида эмас, балки бир қарашда, бир оғиз сўздан, ҳаракатдан ажратиб олади. Улянинг энди жуда яқин дугоналари йўқ эди, у барчага баравар э'тибор блан қарар, хушмуомала, ҳаммага бир хилда талабчан эди. Аммо Улянинг бундайлиги асло юрак ҳисларининг камбагаллигидан эмас эди, — бундай эмаслигини, балки унинг қалбида олами жаҳон ҳис ва ўй-фикрлар, кишиларга нисбатан турли хил баҳо, уларга турли хил муносабат ўрин олганлигини, бу олами жаҳон туйғу зўр куч блан дарҳол намоён бўлишини, унинг ма'навий та'насига лойиқ бўлганинда айниқса зўр куч блан намоён бўлишини қизлар Уляни бир кўриш, у блан бир-икки оғиз сўзлашиш бланоқ дарров сезиб олардилар. Бундай табиатли кишиларнинг ҳатто барчага баравар муносабатларини ҳам одамлар бир илтифот деб биладилар. — бас шундай экан, бундай кишилар бир нафас бўлса-да юракларини салгина очгудек бўлсалар одамлар нима қилган бўларди?

У йигитлар блан ҳам худди шу хилда муомаллада бўлар эди. Йигитларнинг биронтаси ҳам Улянинг ўзига бошқалардан кўра дўстроқ деб айтаолмаслиги уёқда турсин, йигитларнинг биронтаси ҳам ҳатто бу фикрни кўнглидан ўтказишга жур'ат қилаолмас эди. Улянинг кўз қарашлари ва ҳаракатларининг бир ўзиданоқ ҳарбир йигит унинг олдида турган бу қиз ўзига ортиқча бино қўйган қиз эмаслигини, юрак ҳислари эса сра ҳам камбағал эмаслиги, балки ҳали олами жаҳон пинҳоний нуқрадек соф эҳтирослар эгаси эканини, бу эҳтиросларини мусаффо, улуг юраги блан сўнгни қатрасигача батамом бахш этиш учун ҳозирча муносиб кишисини тополмаган ва бу соф эҳтиросларини томчилаб-томчилаб сарф қилмайдиган сиймо эканлигини пайқар эди. Шунинг учун ҳамма йигитлар Уляни беихтиёр соф кўнгиладан севар ва унга бир гард юқишини ҳам истамасдилар, бундай ҳурматга фақат ниҳоятда кучли ва покиза қизларгина сазовор бўлиши мумкин.

Худди шунинг учун,— унинг ўқимишли ва сеҳнли бўлганлиги учун эмас, балки худди шунинг учун у, ўз дугоналари ва первоямайли ўртоқларининг меҳр-муҳаббатини қозонганлиги табиий ва оддий бир нарса эдики, буни ҳатто ўзи ҳам сезмас эди.

Қизлар опа-сингил Иванихиналарникига тўпланишди, кейинги вақтларда улар кўпинча шу ерда тўпланадиган бўлишганди: ярадорлар учун яра боғланадиган материал солиб пакет тикишар эди.

Яра боғланадиган бу материалларни Любка, уйига қўнган медицина хизмати офицери ва солдатлари кечаси ичиб маст бўлиб ётганда улардан ўғирлаб олган, ўғирлаганда ҳам, бу нарса керак бўладики, йўқми деб ўйламаган эди. Броқ буни Уля билиб қолиб, материални дарҳол ишга солди.

— Ўғил болаларимизнинг ҳарбирида битта-битта шунақа пакет бўлиши керак, чунки улар бизга ўхшаб уйда ўтиришмайди, бари жангга кирадиган болалар,— деди у.

— Кўп ўтмай ҳаммамизнинг ҳам жангга кирадиган вақтимиз келиб қолади, ўшанда бизга жуда кўп яра боғлов материали керак бўлади,— деганда, Уля бир нарсани билиб айтгандир-да.

Аслда эса Уля, штаб мажлисида Ваня Земнухов сўзлаган гапларни айтган эди. Бу гапларни Ваня Земнухов қаердан эшитганини Уля билмас эди.

Шундай қилиб, қизлар биргаллашиб пакет тикиб ўтиришарди, ҳатто бир вақтлар одамга аралашмай, якка юришни яхши кўради деб ҳисобланган студент қиз Шура Дубровина ҳам бу ишга қўшилган эди, чунки Майя Пегливановани яхши кўрганидан «Еш гвардия»га у ҳам кирган эди. Нозиккина Саша Бондарёва эса:

— Ҳозир кимга ўхшашимизни биласизларми, қизлар?— деди.— Бир вақтлар шахтада ишлаб кейин пенсия олиб юрган ёки болалари қарамоғига ўтган кампирларга ўхшаймиз. Бувимникида уларни жуда кўп кўрардим. Улар йиғилишар эди-да, худди шунақа ўтиришарди: бири пайпоқ тўқирди, бири кўйлак тикарди,

учинчиси фол очарди, тўртинчиси бувимга картошка арчишиб берарди,— ҳаммалари индамасдан жим ўтиришарди. Анчагина жим ўтириб, кейин биронтаси ўрнидан турар эдида, керишиб, «Ҳой, овсинлар, бир кўнгил очар қилсак-чи» дерди. Кампирлар мийиғларида қулишиб қўярди, бириси туриб: «Ёмон бўлмас эди, рост» дерди. Қарайсанки, иш солиққа тушиб кетди,— ҳар жондан бирмири, кўрасанки столда яримта арақ,— кампирларга шу ҳам етадида! Жиндак-жиндак ичиб олишадую. кафтларини юзларига тираб олиб, «Узугим, олтин узугим...» деб ашула айтишгани-айтишган эди...

— Саша жуда бало-да!— дейди қизлар қулишиб,— ҳамиша қизиқ гапларни топиб юради! Ўша кампирлар сингари, биз ҳам пича ашула айтишайлик!

Аммо шу онда Нина Иванцова келиб қолди.— у энди буюрга қизлар блан дилкашлик қилиш учун эмас балки штаб элчиси сифатида келар эди: штаб қаерда, унда кимлар бор,— бунини қизлар билмас эди. «Штаб» деганда улар чуқур подволда ёхуд деворларига хариталар ёпиштирилган ердаги блиндажларда ўтирадиган, бошдан-оёқ қуролланган, бир зумда радис орқали фронт блан, ҳатто Москва блан гаплашаоладиган катта ёшдаги одамларни кўз олдиларига келтирар эдилар. Шу топда Чина Иванцова келдию Уляни кўчага чақириб олиб, чиқиб кетди. Бундан қизлар Нинанинг янги топшириқ блан келганини пайқалдилар. Дарҳақиқат, бирмунча вақтдан сўнг Уля қайтиб кириб, бирёққа бориб келишини айтди. Сўнгра Майя Пегливановани ёнига чақириб: пакетларни қизлар бўлишиб олишин ва «меникига ҳам етти-саккизтасини элтиб қўй, яқинда керак бўлиб қолади»— деди.

Чорак соат ҳам ўтмаган эдики, Уля юбкасини сал юқорига йиғиштириб, узун ва чиройли оёқларини четан девордан ошириб, ўз боғидан Поповларнинг боғига сакраб тушди: уларнинг боғида, кекса олча дарахти соясида, қовжираган ажриқда сариғ сочли, бошига ўзбекча дўппи кийган Анатолий Попов блан бошланг Витя Петров қоринларини ерга бериб, район харитасини кўриб ётишарди.

Уляни улар узоқдан кўришди: қиз уларнинг олдида борганда улар секин-секин гапиришиб, ҳамон харитадан кўзларини узмай ётишарди, Уля кўкрагига тушган сочини орқасига силкитиб ташлади-да, оёқларини юбкаси блан бекитиб, болалар ёнига чўкка тушиб, харитани биргалашиб кўрабошлади.

Анатолий блан Викторга маълум бўлган ва Уляни чақиртиришга сабабчи бўлган иш — первомайлилар учун дастлабки жиддий синов эди: «Ёш гвардия» штаби уларга Погорелое хуторидаги ўрмон хўжалигида ишловчи ҳарбий асирларни озод қилишни топширганди.

— Соқчилар қаерда туради?— деб сўради Анатолий.

— Соқчилар худди шу хуторнинг ўзида, йўлнинг ўнг томонида туради. Барак эса анча четроқда, чап томонда, ўрмонча ёнида,

ўзинг ҳам биласан-ку! Илгари у ер склад бўлган эди. Улар, баракнинг ичига фақат сўри қилиб, атрофини тиканли сим блан ўраб олишган. Атиги битта часовой юриб туради... Менимча, соқчиларга тегмаганимиз ма'қул, часовой йўқ қилинса бас дейман... Аттанг, барисини қириб юбориш керак эди-да,— деди Виктор, кўзлари ғазабга тўлгани ҳолда.

Виктор Петров, отаси ҳалок бўлгандан кейин жуда ўзгариб кетган эди. У, қора бахмал куртка кийганди; қуруқ бир ўтни тишлаб туриб, жасур кўзлари блан Анатолийга ўқтин-ўқтин қараб қўйиб, истар-истамас дерди:

— Кечаси асирларнинг устидан қулфлаб қўйишади, аммо Главанни бирга олиб бориш мумкин, асбобларини ишга солиб, ҳечкимга билдирмай ишни бошлайди.

Анатолий Уляга қаради ва:

— Сен нима дейсан?— деб сўради.

Уля гапнинг бошини эшитмаган бўлса-да, дарҳол ма'носига тушуниб олди, бу нарса Викторга унча ёқинқирамади.

— Витянинг гапига жуда яхши тушунаман: тўғри, соқчиларнинг бари қириб ташланса, ёмон бўлмас эди. Брок, бундай катта ишлар ҳали қўлимиздан келмайди,— деди Уля, ўзининг сокин ва кўкракдан чиққан овози блан.

— Менинг фикрим ҳам шу,— деди Анатолий.— Енгил ва мақсадга яқинроқ ишларни бажариш керак.

Эртаси кечқурун бешта йигит,— Анатолий блан Виктор, уларнинг мактабдош ўртоқларидан Володя Рагозин, Женя Шепелёв ва Борис Главанлар Донец дар'еси бўйидаги, Погорелое хутори ёнидаги ўрмонга якка-якка бориб тўпланишди. Уларнинг ҳаммасида биттадан тўппонча бор эди. Виктор отасининг қадимги пичогини ҳам бахмал курткаси тагидан камарига қистириб олган эди. Борис Главан эса сим кесадиған омбир ва отвертка олиб келган эди.

Жанубнинг эрта кузги қоронғи ва шабадали туни, осмонда юлдузлар чарақлар эди. Болалар дар'енинг ўнг томонидаги тик қирғоқ тагида ётар эдилар. Қирғоқ лабида ўсиб ётган чангални шамол улар устида шитирлатар, дар'е кумушдай ялтирар ва секин оқарди, фақат ба'зан қирғоқнинг ўпирилиб тушган ерларида сувнинг оқими ўпирилган ерни босиб ўтаётганиданми ё бўлмаса дарахт новдаси сувга тегиб турганиданми, худди бузоқ онасини эмгандай, чўлп-чўлп қилиб оқарди. Дар'енинг нариги томонидаги паст, текис қирғоқ хира-кўк қоронғида кўринмас эди.

Улар ярим кечагача, қоровуллар алмашгунча кутиб ётдилар.

Эрта кузнинг дар'е бетини қоплаган кумушдай туманли, сувнинг чўлп-чўлп қилиб оқиши эшитилиб турган туни шу қадар сирли, шу қадар гўзал эдики, болаларнинг ҳарбирида: наҳотки мана шу дар'едан, унинг товушидан айриларқанмиз, немис часовойи блан, қандайдир тиканли симлар ва қулфлар блан қурашамиз, а? деган ғалати фикр ҳукм сурарди. Ахир, дар'е ҳам,

шитирлаган товуш ҳам қадрдон ва таниш, аммо бажарилиши керак бўлган ишни биринчи марта ўтайдилар — унинг қандай бўлишини уларнинг ҳечбири кўз олдига келтираолмас эди. Аммо ўзларидаги бу туйғуни улар бир-бирларидан яширар ва ўзларига энг яқин нарсалар ҳақида бир-бирларига шивирлаб сўзлардилар.

— Витя, бу жой эсингдами? Худди ўша ер эмасми шу?— деб сўрарди Анатолий.

— Йўқ, у жой сал пастроқда, ҳов ана, қирғоқ қулаб тушиб, ўпқон уриб турган ерда. Мен ўшанда нариги қирғоқдан сузиб келгандим, сув сени оқизиб, камарга ўраб олиб кириб кетмасин деб қўрққандим.

— Энди айтсам ҳам бўлади, мен ўлгудек қўрққан эдим. Ахир ичимга сув кириб кетган эди-да,— деди Анатолий болаларча илжайиб.

— Биз Женька Мошков блан энди ўрмондан чиқиб келаётсак, аҳвол чатоқ. Унинг устига мен ҳам сузишни билмайман,— деди ниҳоятда ориқ, кепкасини юзига жуда бостириб кийган новчагина Володя Рагозин.— Агар Женька Мошков кийим-пийими блан ўзини сувга ташламаганда эди, сен уни сувдан олиб чиқолмас эдинг,— деди Викторга.

— Албатта, олиб чиқолмас эдим,— иқроп бўлди Виктор.— Мошковдан яна хабар борми?

— Йўқ,— деди Рагозин,— ўзи младший лейтенант, бунинг устига пиёда аскарлар қисмида! Энг қўйи командир...

— Йўқ, сизларнинг Донецларинг секин оқар экан. Дар'ё деб бизнинг Днестрни айтса бўлади,— дерди тиззасига таяниб ўтирган Борис Главан, қоронғида оппоқ тишларини ялтиратиб.— Жуда тез оқади-да! Жуда гўзал дар'ё! Бизнинг дар'ёга агар чўксанг минг қилсанг ҳам омон қолмайсан. Шу ҳам ўрмон бўптими? Биз ҳам қирда турамиз, аммо Днестр бўйларида шунақанги ўрмонлар борки! Ҳарбир дарахт қучоққа сиғмайди, бўйи осмонга етади...

— Сен ўша ерда яшасанг бўлар экан,— деди Женя Шепелёв.— Ҳарҳолда одамнинг хоҳлаган жойида яшайолмаслиги кишини газаблантиради... Бу урушлар... Ким қаерни хоҳласа, шуерда тураверсин-да. Бразилия ёқадими?— Марҳамат қилинг. Мен шу Донбассимнинг ўзида жон деб тураверардим, шахсан менга шуернинг ўзи жуда ҳам ёқади.

— Йўқ, менга қара: агар мазза қиламан десанг, урушдан кейин бизнинг уезд шаҳарчамиз Сорокага бор,— деди Главан, секин кулиб.— Оғайни, агар менинг қишлоғимга келсанг яна ҳам яхши бўлади, унинг машҳур тарихий номи бор—Царь-град... — Секинроқ, жуда овозни қўйиб юбординг-ку!— деди Анатолий.

Яна дар'ёдан бузоқ онасини эмаётгандек, чўлпиллаган ва шалоплаган товуш эшитилабошлади.

— Бошлаш керак...— деди Анатолий.

Уларни чулғаб турган оддий, табиий сезги ва ҳаёт бахти ҳислари дарҳол учди-кетди.

Болалар буернинг ҳарбир паст-баландини биладиган Виктор бошчилигида бирин-кетин тизилишиб, очиқ йўлни четлаб ўтиб ўрмон ичига киришди, ўрмон орқасидаги барак ҳали кўринмас эди. Буерда улар атрофга қулоқ солиб, пича ётишди. Ҳамаёқ жимжит. Виктор қўли блан ишора берди, болалар унинг кетидан ўрмалаб кетишди.

Улар энди ўрмоннинг худди чеккасига етишган эди. Уларнинг рўпарасида баланд, томи бир томонга нишоб қурилган оддий барак қопқорайиб турарди, аммо ичига одамлар қамалгани учун болаларга жуда мудҳиш кўринар эди. Баракнинг атрофи япяланг бўлиб, чап томонида часовой кўринарди, часовойдан чап-роқда йўл ўтарди, унинг орқасида хуторларнинг уйлари бошлар нар эди, аммо буердан улар кўринмас эди.

Қоровулнинг олмошинишига яна ярим соатча қолган эди, болалар қоронғида тик турган часовойдан кўзларини узмай ёта-вердилар.

Ниҳоят, олд томондан икки кишининг қадам товуши эшитилди: икки киши ҳарбийларча қадам ташлаб, улар томонга қараб келмоқда эди. Уларнинг бири разводящий бўлиб, иккинчиси қоровулликка келган часовой эди. Улар ўз овозларини эшитиб «смирно» ҳолатида турган часовой олдига келишди.

Паст овоз блан немис тилида берилган команда, қуролнинг шарақлаши, оёқ гурсиллаши эшитилди. Икки киши жўнаб кетди, йўл устида яна қадам товуши эшитилди, бу товуш бора-бора секинлашди, кейин ахири қоронғи тунда ўчди.

Анатолий бошини Женя Шепелёвга энди ўгирган эди, қараса, у ўрмон ичига ўрмалаб кетмоқда. Женя хуторнинг четидан айланиб ўтиб, соқчилар турадиган уй ёнига бориб туриши керак эди.

Часовой, худди қафасга тушган қашқирдек, тиканли симнинг у бошидан бу бошига юриб турар эди. Унинг қадами тез, милтиқни елкасига илиб олган, икки қўлини бир-бирига зўр бериб ишқар эди: уйқудан туриб совқотган бўлса керак.

Анатолий Викторнинг тўсатдан ниҳоятда иссиқ бўлган қўлини пайпаслаб топди ва секин қисиб қўйди.

— Икковимиз қилақолайликмикин?— деб шивирлади у, сўзини унинг қулоғига келтириб.

Бу — дўстни аёвчи бир сезги эди. Виктор йўқ деб бошини чайқади-да, олдинга қараб ўрмалаб кетди.

Анатолий, Борис Главан ва Володя Рагозин нафас чиқармай ундан ва часовойдан кўз узмай қараб ётар эдилар. Виктор бирон нарсани шитирлатиб юборса, уларга у ўзини ошкор қилиб қўйгандай туюларди. Аммо Виктор ҳамон олдинга қараб ўрмалаб борар эди, мана энди унинг баҳмал курткиси қоронғида кўринмай ҳам кетди, ўзи ҳам ғойиб бўлди, товуши ҳам эшитилмай қолди. Болаларга мана ҳозир бўлади, мана ҳозир бўлади дегандай туюлар, улар часовойдан кўзларини узмас, часовой эса ҳамон

сим ёнида уёқдан буюққа юраберар, ҳамон жимлик ҳукм сураар эди, болаларга жуда кўп вақт ўтиб кетгандай, тонг отиш пайти яқинлашгандай туюлар эди...

Виктор, ер бағирлаб, гоҳ бир қўлини, сўнгра бошқа қўл ва оёғини олдинга суриб, ўрмалаб борарди ва ёшлгида, пионерлар ўйини бўлганда постда турган ўртоғини алдаганда ҳам худди шундай қилганини эслади. Часовой унга қараб юрганда Виктор қимир этмай тек қолар, часовой ундан узоқлашганда эса, у ўзини босиб, тез юрмасликка тиришиб, яна олдинга ўрмаларди.

Юраги гуп-гуп урар, аммо унда қўрқув деган нарса йўқ эди. То ўрмалайбошлаганга қадар у, ўзида интиқом сезгисини яна ва яна уйғотмоқ учун отасини эслашга ўзини мажбур этарди. Энди у, бу сезгини мутлақ унутган эди: унинг бутун фикри-ёди часовой ёнига билдирмасдан етиб олиш эди.

Виктор тиканли симнинг барак бурчагига бориб тўғри бурилган жойига етгач, тек қолди. Часовой нариги бурчакка етиб, орқасига бурилди. Виктор пичоғини чиқариб, тишига қистирди, часовой томонга қараб ўрмалади. Унинг кўзлари қоронғига шу қадар ўрганиб қолган эдики, ҳатто симни ҳам аниқ кўрар эди ва унга часовой ҳам қоронғига ўрганган бўлса керак, менга яқин келганда кўриб қолиши мумкин деб туюларди. Броқ часовой тиканли сим ўртасидан очилган йўл олдига келиб тўхтади. Бу йўл оддий эшик бўлмасдан, балки тиканли сим блан ўралган ғалати бир эшик эканлигини Виктор билар эди. Виктор бетоқатлик блан кутмоқда эди, аммо часовой, баракка орқасини ўрганича, елкасида милтиқ, қўлларини чўнтагига солиб, бошини бирёққа эгиб, қимир этмай турди.

Викторнинг ўртоқларига жуда кўп вақт ўтиб, тонготар пайти келиб қолгандай туюлгани сингари, унга ҳам бирдан шундай туюлди. Виктор часовой уни кўриб қолиши ва айниқса эшитиб қолиши мумкинлигига қарамай... тўғри часовойга қараб ўрмалаб кетди. Уларнинг ораси кўп бўлса икки метрча келар эди, милтиги елкасида осиглиқ часовой эса қўлларини ҳамон чўнтагига солиб, бояги ерида бироз чайқалиб турар эди. Виктор яна ўрмаладими, ё бирданига сапчиб турдими,— бунини ўзи ҳам билмади, аммо часовойнинг чап томонидан лип этиб турди ва пичоқни кўтарди. Часовой кўзларини катта очди, дарров калласини ўгирди,— у ёши анчага бориб қолган, ориқ, соқол-мўйловлари ўсиб кетган немис эди. Унинг кўзлари телба кишининг кўзларидай даҳшатли тус олди, қўлларини чўнтагидан чиқаришга ҳам улгурмай, секин:

— Ҳиқ-қ...— деб қўйди.

Виктор кучининг борица пичоқни унинг бўйнига, чап энгагининг пастроғига солди. Пичоқ сопиғача юмшоққина кириб кетди. Немис ерга йиқилди, Виктор ҳам унинг устига йиқилди: у яна бир марта пичоқ урмоқчи эди, броқ немис хириллаб талвасага тушди, орзидан қон келди. Виктор бироз нари борди-да, қонга

беланган пичоқни ерга ташлади. Бирдан унинг кўнгли айниб, шу қадар қайт қилабошладики, биров эшитиб қолмасин учун, чап қўли блан оғзини беркитди.

Шу онда у ўз олдида Анатолийнинг турганини кўрди, Анатолий унга пичоқни тутқизиб:

— Ол буни, интиқом шоҳиди бу...— деб пичирларди.

Виктор пичоқни олиб беркитди, Рагозин эса унинг кўлтигидан ушлаб:

— Қани, йўл томонга кетдик...— деди.

Виктор тўппончасини қўлига олиб, Рагозин блан йўлга чопиб чиқишди-да, ерга ётишди.

Боря Главан, қоронғида тиканли сим эшигидан адашиб қолишдан кўркиб, омбирини маҳорат блан ишлатиб, тиканли симнинг икки устунни ўртасидан йўл очди. Анатолий блан икковлари барак эшиги томон югурдилар. Главан пайпаслаб қулфни топди — қулф оддий темир қулф эди. Главан қулф бандига темир тикди-да, уни бузди. Икковлари занжирни тушириб, ҳаяжон ичида эшикни очдилар, уларнинг димоғларига қўланса, иссиқ ҳаво келиб урди. Баракдагилар уйғонди, у томондан, бу томондан, ҳамаёқдан одамларнинг қимирлаши эшитиларди, кимдир биров кўрқув ичида нималарнидир сўрар эди.

— Уртоқлар...— деди Анатолий ва ҳаяжонланганидан бошқа ҳеч нарса деёлмади.

Бирнеча киши севиниб гапирабошлаган эди, бошқалар уларни ҳам жим қилишди.

Анатолий ўзини ростлаб:

— Урмон ичи блан дар'ёга чиқинглар, кейин дар'ёнинг пас-тига ва юқорисига қараб қочинглар,— деди.— Буерда Гордей Корниенко деган борми?

— Бор,— деди биров.

— Кетинг уйингизга, хотинингиз олдига...— Анатолий баракдан чиқиб, эшик олдида турди.

— Чироғим... Умрларинг узоқ бўлсин халоскорлар...— деган овозлар эшитиларди Анатолийнинг қулоғига.

Баракдан олдин чиққанлар тиканли сим эшигига қараб югуришган эди, Главан уларни йўлда тўхтатиб, ўзи йўл очган томонга бурди. Асирлар ўша томонга қараб чопишди. Бирдан кимдир биров Анатолийнинг елкасидан икки қўли блан қаттиқ қучоқлади-да, севинчга сиғмай:

— Толя?.. Толямисан?..— деди.

Анатолий бир сесканиб тушди, қучоқлаб турган кишининг юзига яқинлашди.

— Мошков Женя...— деди Анатолий, нима учундир ҳатто ажабланмасдан ҳам.

— Овозингдан танидим,— деди Мошков.

— Шошма... Бирга кетамиз...

Анатолий, Виктор ва оёқяланг, қандайдир сассиқ жулдур кийим кийган, сочлари қасмоқ босган Мошков, бошқа болалар-

дан ажралиб, дарахтзор жарликнинг тагига тушиб ўтирганларида, тонготарга ҳали анча вақт бор эди.

Донец бўйида яқиндагина эслаганлари Мошковни бирдан асирликдан қутқазганлари болаларга ажойиб му'жизадай кўринарди. Чарчаганига қарамай, Анатолийнинг кайфи хуш ва шод эди. У муваффақиятли чиққан бу ишнинг турли моментларини ҳадеб эсларди, Виктор, Главан ва бошқа болаларни мақтарди, гоҳ яна Женя Мошковни қандай қутқарганлари тўғрисида гапирарди. Виктор кам гапирар ва саволларга истар-истамас жавоб берарди, Мошков эса мутлақ жим ўтирарди. Бориб-бориб, Анатолий ҳам жим бўлди. Жарнинг таги қопқоронғи ва жимжит эди.

Бирдан Донецнинг пастки томонида ёнғин пайдо бўлди, унинг шу'ласи осмонни худди қизил алвон блан қоплагандай бўлди: ҳатто жарнинг ичи ҳам ёришиб кетди.

— Бу ёнғин қаерда?— секин сўради Виктор.

— Гундоровскаянинг ёнида,— бироз жим туриб деди Анатолий,— бу, Серёжканинг иши,— деди у овозини пастлатиб.— Ғалла ғарамларига ўт қўйишаяпти. У ҳозир уларга ҳар кун кечаси ўт қўяпти...

— Мактабда ўқирдик, истиқболимизнинг йўли кенг, ёрқин эди, эндиликда мана шундай ишларни қилишга мажбур бўляпмиз,— деди Виктор ҳаяжон блан,— бошқа илож ҳам йўқ...

— Дўстларим! Чиндан ҳам мен озодманми? Болалар!— деди Женя Мошков хириллаган овоз блан ва икки қўли блан юзини беркитиб, қуруқ ўт устига йиқилди.

ҚИРҚ ЕТТИНЧИ БОБ

Олег, ойиси блан қилган суҳбатдан кейин, унинг фаолиятига ҳечқандай тўсиқлик қолмади: ҳаттоки, бутун уй ичи, барча қариндош-уруғлари унга қарашадиган бўлди, онаси ҳам бу ёрдамчиларнинг биринчиси эди.

Китоблардан, ўгай отасининг ҳикояларидан, аста-секин ҳосил қилиб борган ва айниқса Филипп Петрович Лютиковнинг бево-сита раҳбарлигида кўнглига жо бўлган қийматли тажрибалари бу ўн олти ёшли ўспириннинг қалбида қандай ўт ёққанини ҳамда юрагидаги ўйлари уни ва энг яқин дўстларини шод қилиб қандай амалга ошганини ва қанчалик завқлантирганини ҳечким тасаввур қилаолмасди. Аммо, «Еш гвардия»нинг фаолияти ўсиб, кенгайиб борган сари, Олегнинг ўз ўртоқларига бўлган та'сири тобора кучайди. Буни унинг ўзи ҳам кўпроқ сезабошлади.

У шу қадар киришимлик, дилкаш, ҳаётга меҳри баланд, табиати содда бир бола эдики, ўз ўртоқларидан устун туриш деган фикр, уларнинг фикр ва тажрибаларига э'тиборсизлик блан қараш деган нарса унга мутлақ ёт эди. Аммо, ўз ўртоқлари фаолиятининг муваффақиятли ёки муваффақиятсиз чиқиши ўз ўртоқлари ичида ишни билиб қилишига ёки хатога йўл қўйишига боғлиқ эканлигини тобора сезар эди.

У ҳардоим ишчан, серғайрат, ҳамиша хушчақчақ эди, шу блан бирга саранжом-саришталик, ишнинг кўзини биладиган, талабчан ҳам эди. Гап фақат ўзи устида борса — унинг ёшлиги тутиб кетарди,— варақаларни ўзи ёпиштиргуси, ғарамларга ўзи ўт қўйгуси, қуролларни ўзи ўғирлаб келгуси, немисларни бурчакдан туриб ўзи отиб ўлдиргуси келарди. Аммо у ҳамма ишга, ҳамма одамга, мас’ул эканлигини сезар ва шунинг учун ўзини тиябилар эди...

Октябрь байрами арафаси — олтинчи ноябрь кундуз кунин «Ёш гвардия» штабининг ҳамма а’золари Кошевойнинг уйида тўпланишди: бу йиғилишга алоқачилардан Валя Борц, Нина ва Ольга Иванцовалар ҳам иштирок қилган эди. Олег бу кунни Радик Юркинни тантанали суратда комсомолга қабул қилиш маросими блан нишонлашга қарор қилган эди.

Радик Юркин энди кўзлари ювош, беозор бўлган ва Жора Арутюнянцга бир вақтлар: «Мен барвақт ётишга ўрганганман» деб айтган бола эмас эди. Фоминни қатл этишда иштирок этганидан кейин Радик Юркин, Тюлениннинг жанговар группасига киритилган ва шундан бери кечалари немисларнинг юк машиналарига қилинадиган ҳужумларда қатнашадиган бўлган эди. У, Олег ўзининг кириш нутқи, Тюленин унга (Радикка) характеристика бериб бўлгунча эшик ёнидаги стулда хотиржамлик блан ўтириб, уй деразасига тик қараб турар эди. Ба’зан унда «менинг тақдиримни ҳал этгучиларнинг ўзи қанақа одамлар экан?» деган қизиқиш пайдо бўларди. Шунда узун киприклари остидаги ювош кўзларини оппоқ дастурхон ёзилган, байрамчасига ясатилган катта стол теварагида ўтиручи штаб а’золарига қаратарди. Аммо бири оппоқ, иккинчиси қорача бўлган икки қиз унга шундай мулоийм табассум блан боқар, иккаласи ҳам шу қадар кўҳлик эдики, Радик бирдан уялиб кетар ва кўзларини улардан олиб қочар эди.

— Уртоқ Радик Юркинга савол борми?— деб дудуқланиб сўради Олег.

Ҳамма жим турарди.

— Таржимаи ҳолини айтиб берсин,— деди Ваня Туркенич.

— Айтиб-б, бер таржимаи ҳолингни...— деди Олег.

Радик Юркин ўрнидан турди-да, кўзини деразага тикиб, худди синфда ўқитучига жавоб бергандай, баланд овоз блан деди:

— Мен, минг тўқиз юз йигирма саккизинчи йилда Краснодар шаҳрида туғилдим. Горький номли мактабда ўқидим...— Радик Юркиннинг таржимаи ҳоли шу блан тамом бўлган эди. Бунинг озлигини ўзи ҳам сезгандек, бироз бўшашиб, деди:— Немислар келганидан бери ўқимайман...

Ҳамма яна жим турарди.

— Жамоат ишларини бажарганмисан?— деб сўради Ваня Земнухов.

— Бажармаганман,— деди Радик Юркин, ёш болалардай оғир хўрсиниб.

— Комсомолнинг вазифасини биласанми?— яна сўради Ваня Земнухов, ойнак таққан кўзларини столга тикиб.

— Комсомолнинг вазифаси — немис-фашист босқинчиларнинг биттасини ҳам қолдирмасдан қириш,— деб тутилмай равшан қилиб жавоб берди Радик Юркин.

— Менимча, йигитчанинг сиёсий саводи жойида,— деди Туркенич.

Радик Юркин учун ичидан жон куйдириб ўтирган Любка:

— Албатта, қабул қилинсин,— деди.

— Қабул қилинсин, қабул қилинсин...— дейишди штабнинг бошқа а'золари ҳам.

— Кимки ўртоқ Радик Юркинни комсомолга қабул қилинсин деса, қўл кўтарсин,— деди Олег жилмайиб ва ҳаммадан олдин ўзи кўтарди.

Ҳамма қўл кўтарди.

— Б-б-бир оғиздан,— деди Олег ва ўрнидан турди.— Бери кел...

Радикнинг ранги бироз ўчди ва ўзига жой бўшатиб берган ва жиддий қараб ўтирган Туркенич блан Уля Громова ўртасидан ўтиб, стол ёнига келди.

— Радик!— деди Олег тантанали овоз блан.— Штаб номидан сенга вақтли комсомол билетини топшираман. Виждонингни қандай пок сақласанг — буни ҳам шундай пок сақла! А'золик ҳақини ўзингнинг бешлигингда тўлайсан. Қизил Армия қайтиб келгандан кейин комсомол райкоми вақтинча билетингни доимий билетга алиштириб беради...

Радик офтобда қорайган ингичка қўлини узатиб, билетни олди. Билетнинг ҳажми ҳақиқий билет ҳажмидай, ўзи план ва харита чизадиган қалин қоғозга босилган бўлиб, икки букланган эди. Биринчи бетининг тепасига босмаҳона ҳарфи блан қинғир-қийшиқ қилиб: «Немис босқинчиларига ўлим!» деб ёзилган, ундан пастроқда: «Бутун иттифоқ Ленинчи Коммунистик Ёшлар Союзи» дейилган. Яна ундан пастроқда: «Вақтинча комсомол билети» деб катта ҳарф блан босилган. Билетнинг ички томонига, чап тарафга Радикнинг оти, отасининг исми, фамилияси, туғилган йили, ундан пастроқда комсомолга кирган вақти — «1942 йил 6 ноябрь», яна пастроққа: «Краснодон шаҳридаги «Ёш гвардия» комсомол ташкилоти томонидан берилган. Секретарь: Кашук» деб ёзилган. Билетнинг ўнг томони а'золик ҳақи тўлаш учун катак-катак қилиб чизилган эди.

— Билетни курткамнинг астарига тикиб, доим ўзим блан олиб юраман,— деди Радик ва билетни курткасининг ички чўнтагига яшириб қўйди.

— Ишинг битди,— деди Олег.

Ҳамма ўтирганлар Радик Юркиннинг қўлини сиқиб, табриклашди.

Радик Садовая кўчасига чиқди. Ёмғир тинган бўлса-да, кўча жуда шамол ва совуқ эди. Оқшом кирмоқда. Шу кечаси Радик

байрам муносабати блан берилган катта топшириқни бажариш учун уч кишилик группага раҳбарлик қилиши керак эди. Ички кўкрак чўнтагидаги комсомол билетини бадани сезиб турган Радик жиддий қиёфада севина-севина уйига кетди. Иккинчи кўприкка тушадиган жойда, райжроқомнинг ҳозир немис қишлоқ хўжалик комендатураси жойлашган биноси ёнида Радик, менинг дунёда борлигимни немислар ҳам билиб қўйсин дегандек қилиб, кучи борича ҳуштак чалди.

Шу кечаси байрам муносабати блан берилган катта топшириқни бажаришда фақат Радик Юркингина эмас, балки деярлик бутун ташкилот а'золари қатнашарди.

— Унутманглар, ким бўшаса — тўғри менинг олдимга келаверсин, — деди Олег. — Первомайлилардан бошқаларинг!

Первомайлилар, опа-сингил Иванихиналарникида Октябрь байрами зиёфати қурмоқчи эдилар.

Уйда Олег, Туркенич, Ваня Земнухов ва алоқачилардан Нина ва Оля қолди. Олегнинг юзида бирдан ҳаяжон пайдо бўлди.

— Қ-қизлар, жон қ-қизлар, вақт етди, — деди Олег, жуда дудуқланиб, сўнгра Николай Николаевнинг эшигини бориб қоқди, — Марина кенной! Бўлинг...

Уйдан пальто кийган, рўмолини ўраганича Марина, унинг кетидан Коля тоға чиқди. Вера буви блан Елена Николаевна ҳам ўз хоналаридан чиқдилар.

Марина, Оля ва Ниналар кийинишиб, кўчага чиқиб кетишди, — улар атроф кўчаларга кўз-қулоқ бўлиб туришлари керак эди.

Одамлар ҳали ухламаган, кўча тўла одам бўлган бир вақтда бу ишни бошлаш хатарли эди, аммо бунга қилмасдан бўлармиди?

Қош қорайди Вера буви уйни қоронғи қилиб беркитди-да, жинчироқни ёқди. Олег кўчада турган Марина ёнига чиқди. Марина уй деворидан ўзини олиб:

— Зоғ учмайди, — деди.

Коля тоға бошини форточкадан чиқарди-да, атрофга кўз ташлаб, симнинг учини Олегга узатди. Олег симни узун таёққа боғлаб, таёқни устундаги симга илиб қўйди, таёқ блан устун қоронғида битта нарса бўлиб кўринар эди.

Олег, Туркенич ва Ваня Земнухов Коля тоғанинг бўлмасида, ёзув столи ёнида қўлларига қалам олиб ўтирардилар. Кеккайган, нима ўйлаётганини афтидан билиб бўлмайдиган Вера буви ва юзида соддадиллик ва бироз қўрқув ифодаланган Елена Николаевна сал нарироқдаги кроватда кўзларини аппаратга тикиб ўтирар эдилар.

Радионинг керакли тўлқинини Коля тоғагина дарров ва усталик блан топабилар эди. Аппаратдан узоқ қарсақ овозлари эшитилди. Ҳаводаги шовқиндан гапиручининг товуши унча яхши эшитилмас эди, аммо бу товуш эгасининг номи аниқ эшитилди. Денгиз тўлқинлари сингари зўр қарсақлар уйни ларзага солди, узоқ вақт давом этиб турди. Ба'зан айрим кишиларнинг овозла-

ри, қарсақлари эшитилиб турарди. Брок, қарсақлар тамом бўлиб, жимлик пайдо бўлди ва бу жимликда осойишта, сокин ва мардона овоз эшитилабошлади:

— Уртоқлар! Бугун биз мамлакатимизда Совет революцияси ғалабасининг 25 йиллигини байрам қилмоқдамиз. Бизда Совет тузуми барпо қилингандан буён 25 йил ўтди. Биз Совет тузумининг навбатдаги, 26-нчи йили бўсағасида турибмиз...

Ўтган йили, еттинчи ноябрьда унинг Москва Қизил майдонида бўлган Қизил Армия парадида сўзлаган нутқини радиодан тинглаганларидан бери унинг овозини эшитмаган эдилар... Бу овозни танимасдан бўлмас эди. Шундай бўлса-да, гапираётган одам — ўша эканлигига ишониб қийин эди. Елена Николаевна, қаддини яна олдинга ташлаб:

— Унинг ўзими, а? — деб шивирлади.

— Ҳа... Жим! — деди Олег, кўзлари чақнаб.

Юзи осойишта ва жиддий Туркенич, ойнакли кўзларини қозога яқин келтирган Ваня нутқни тез-тез ёзиб ўтирар эдилар. Нутқни ёзиб олиш қийин эмас эди: у, шошилмасдан сўзларди. Баъзан у бироз тўхтаб оларди, бундай пайтда унинг стаканга сув қуйиши, стаканни яна жойига қўйиши бемалол эшитилиб турарди. Шундай бўлса-да, бошда уларнинг бутун диққати — бир сўзни ҳам тушириб қолдирмай, ёзиб олишга қаратилганди. Кейин улар нутқ оҳангига анча кўникиб қолдилар, шундай қилиб уларнинг ҳарбири ўзи иштирок қилаётган ишнинг одатдан ташқари ва қарийб ҳечбир кўрилмаган бир иш эканлигини англайбошлади. «Шубҳасизки, гапираётган у, ўшанинг ўзи! Мен шу ерда, Краснодарда ўтириб, унинг нутқини эшитиб, ёзиб олмоқдаман! Унгими, тушимми?» — деб ўйларди уларнинг ҳарбири.

Ташқарида кузги изғирин шамол ҳайқариб ётганда жинчи-роқ ёқиб муздек уйча ёки блиндажда ўтирмаган, хорлик-зорлик, қашшоқлик кўрмаган, оёқости бўлмаган киши, совуқдан қотган қўли блан яширин радиони бураб, ўз ватанининг эркин овозини эшитмаган одам бу осойишта нутқни уларнинг қандай ҳиссиёт блан тинглаб ўтирганларини сра тасаввур қилаолмайди...

— ...одамхўр Гитлер: «Россияни бундан буён ҳечқачон қаддини кўтараолмайдиган қилиб, йўқ қилиб ташлаймиз» дейди. Бу аҳмоқона гап бўлса ҳам, лекин равшан гап.

Қатта залда кўтарилган кулги бу ердагиларнинг юзида табасум уйғотди, Вера буви ҳатто қўли блан оғзини беркитиб олди.

— Биз Германияни йўқ қилиб юборишни олдимизга вазифа қилиб қўйган эмасмиз, чунки Россияни йўқ қилиш мумкин бўлмаганидек, Германияни ҳам йўқ қилиш мумкин эмас. Аммо гитлерчилар давлатини йўқ қилиш мумкин ва лозим... Бизнинг биринчи вазифамиз гитлерчилар давлатини ва унинг илҳомчиларини йўқ қилишдан иборатдир.

Нутқнинг сўнгги ҳарбир жумласидан кейин кўтарилган гулдирос қарсақлар бу ердагиларнинг ҳарбирида шодликдан қичқирибми ёки бошқа бирон ҳаракат бланми, залдагиларга қўши-

лиш истагини туғдирар эди, аммо улар буни қилолмас эдилар ва фақат бир-бирларига қарабгина қўяр эдилар.

Уларнинг ҳаммасининг, ўн олти яшар ўспириндан тортиб кампирларгача ҳаммасининг қатбида жўш уриб келган ватанпарварлик ҳисси энди уларнинг ҳарбирига куч-қувват бахш этди,— яққол кўриниб турган факт, рақам формасида гавдаланди ва келажақ порлоқ эканлигига уларда бешак ишонч туғдирди.

Қисматларига шундай оғир жафо ва машаққатлар тушган бу оддий кишилар унинг тили блан бутун дунёга ҳозир шундай дер эдилар:

— Гитлерчи аблаҳлар... мамлакатимизнинг босиб олинган ерларидаги граждaн аҳолига, эркаклар ва хотинларга, болалар ва кексаларга, оға-ини ва опа-сингилларимизга жабр-зулм қилмоқдалар, уларни ўлдирмоқдалар... Ҳайвонлар даражасига бориб етган пасткаш, қабиҳ ва виждонсиз одамларгина гуноҳсиз, қуролсиз кишиларга шундай ифлосликларни қилаоладилар... Биз шу ифлосликларнинг айбдорларини, «Европада янги тартиб» ўрнатучиларни, ана шу хом-хатала генерал-губернаторлар ва анчайин губернаторлар, комендантлар ва комендантчаларни биламиз. Уларнинг номлари жабрланган ўн мингларча кишиларга маълум. Бу жаллодлар шуни билиб қўйсинларки, улар ўз жиноятлари учун жавобгарликдан қочиб қутулаолмайдилар ва жабрланган халқларнинг жазосига албатта дучор бўладилар....

Уларнинг юрагидаги қасос сўзларини инсонларнинг энг улуғи айтаётган эди...

Душман солдатларининг қўпол этиклари поймол қилган ўз шаҳарчаларини ўраб олган бепоён дунёнинг нафаси, она-тупроқнинг кучли ларзаси, тунги Москванинг юрак уриши уй ичини бирдан тўлдириб, юракларини шу дунёга мансублик ҳисси блан тўлдирди.

Нутқнинг ҳарбир садосини гулдирос қарсақлар босиб кетарди.

— Эркак ва аёл партизанларимизга шон-шарафлар бўлсин!

— Эшитдиларингми?.. У шундай деяпти! У ана шу гапни бизга айтаяпти!— деди ҳаяжон ичида Олег хушнуд, ярақлаган кўзлари блан ҳаммага қараб.

Коля тоға радиони ўчирди, бирдан даҳшатли сукунат бошланди. Ҳозирнинг ўзида бу реал бир нарса эди, бирдан йўқ бўлди қолди... Дераза форточкаси тиқиллайди. Ташқарида куз шамоли увуллайди. Улар қоронғи уйда ёлғиз ўтирадилар, уларни ҳозиргина доврўқ солган дунёдан юзларча километр келадиған ғам ва аламлар ажратиб турар эди...

ҚИРҚ САККИЗИНЧИ БОБ

Тун шу қадар қоронғи эдики, тўқнаш келган одамлар бир-бирини танийолмас эди. Кўчаларда визиллаб учиб юрган совуқ шамол муюлишларга бориб чириллаб айланар, том тунукаларини шақирлатар ва гулдиратар, қувурлар ичида увуллар, симлар-

да чийиллар, телеграф устунларини гувуллатар эди. Фақат шаҳарни улар каби яхши билган одамларгина қоронғида гиззадан лой кечиб худди қоровулхона ёнидан чиқаолар эди...

Одатда, Ворошиловградга борадиган тош йўл блан Горький номидаги клуб ўртасида кечалари навбатчи «полицай» юрар эди. Аммо у, афтидан, ҳозир совуқ ва лойдан қочиб, бирон пана ерга беркинган эди.

Қоровулхона тошдан қурилган бўлиб, уни қоровулхона ҳам деб бўлмас эди, балки худди қасрлардаги сингари кунгирадор қилиб қурилган бутун бошли минора эди. Унинг пастки қисмига контора жойлашган эди, шахта территориясига ҳам шу ердан кириларди. Миноранинг ўнг ва чап томонлари узун кетган баланд тош девор эди.

Бу ишни бажаришга гўё, кенг яғринли Сергей Левашов блан оёқлари кучли, ва ўзи оловдай энгил Любкагина туғилган эди. Сергей тиззасини букиб, Любкага қўлини узатди. Любка унинг қўлларини қоронғида кўрмаса-да, ўзининг кичкина қўлларини дарҳол тутқизди-да, секин кулди. У, ботикли оёғини Левашовнинг тиззасига қўйиб, лип этиб елкасига минди-да, тош деворнинг қиррасини ушлаб олди. Левашов, Любка йиқилиб тушмасин деб, унинг оёғини маҳкам ушлаб турди. Любканинг қўйлаги унинг тепасида худди байроқдай ҳилпиллар эди. Любка девор устига қорни блан ётди-да, деворнинг нариги ёғига қўлларини тираб олди; Сергейни тортиб чиқаришга унинг кучи етмасди, аммо Сергей унинг белидан қаттиқ ушлаб, деворга чирмашиб, олдин бир қўлини, сўнгра иккинчисини девордан оширганда Любка қимирламай боягидай тураолди ва шу блан унга ёрдам қилди. Энди Любка Сергейга жой бериши керак эди...

Қалин деворнинг қиррали усти нам-силлиқлигидан йиқилиб туриш осон эди. Аммо Сергей, пешонасини ва икки қўлини минорага тираб, маҳкам жойлашиб олган эди. Энди Любка унинг елкасига чиқиб олди: Сергей жуда бақувват йигит эди. Любканинг кўкраги миноранинг тишларига баравар келди, у дарҳол минора устига чиқиб олди. Шамол унинг қўйлак ва жакеткасини шу қадар ҳилпиллатар эдики, худди унинг ўзини учираиб кетгудай бўларди. Аммо энди ишнинг энг қийини бажарилиб бўлган эди.

Любка қўйнидан букланган бир нарсани чиқарди-да, унинг бир четига ўтказилган ипни пайпаслаб топиб, байроқ тикиладиган ёғочга боғлади. Ипни энди қўйиб юборган эдики, шамол байроқни ҳилпиллата кетди. Любканинг юраги ҳаяжонга тўлди. Кейин яна букланган бир нарсани чиқариб ёғочнинг энг тагига боғлаб қўйди...

Кейин Любка Сергейнинг елкасидан девор устига қайтиб тушди, аммо девордан пастга, лойга сакраб тушгуси келмай, деворга миниб ўтираверди. Сергей пастга сакраб тушди-да, икки қўлини узатиб, уни секин чақирди. Любка уни кўрмасди, фақат овозини эшитарди. Бирдан юраги шув этиб кетди. Қўлларини олдинга чўзди-да, кўзларини чирт юмиб, пастга сакради. Любка

тўғри Сергейнинг қўлига келиб тушди-да, бўйнидан қучоқлаб олди. Сергей уни бирмунча вақт шундай кўтариб турди. Сўнгра Любка лип этиб ерга тушди-да, Сергейга яқин келиб, ҳаяжон ичида шивирлади:

— Серёжка! Гитарани олволайликми-а?

— Майли! Мен бошқа кийим кийиб олай, ботикларинг блан ҳамаёғимни лой қилдинг,— деди Серёжка хурсанд ҳолда.

— Йўқ, йўқ! Қандай бўлсак — шундоқ бораверамиз!— деди Любка ва қувноқлик блан кулди.

Валя блан Серёжка Тюленинга шаҳарнинг маркази — энг хавфли район теккан эди: райижроком биноси ва биржа биноси ёнида немис часовойлари турар, дирекцион олдида «полицай» бўлар, тепалик тагида жандармерия бор эди. Аммо уларнинг толиига тун қоронғи ва изғирин эди. Серёжка «қутурган бой»нинг бўш ётган уйини танлади, Валя бу уйни райижроком томонидан қараб турди. Серёжка эса чордоққа қўйилган нарвондан томга чиқиб, ўн беш минут ичида ишни битириб тушди.

Валя жуда совқотган, ишнинг тез битганидан ниҳоят хурсанд эди. Аммо Серёжка, юзини унинг юзига яқин келтириб, секин кулиб деди:

— Менда яна биттаси бор. Дирекцион тепасига илмаймизми?

— Полицай кўриб қолмасмикин?

— Ўт ўчириш нарвони бор-ку?

Дарҳақиқат, ўт ўчириш нарвони бинонинг орқа томонига, деворга тираб қўйилган эди.

— Юр,— деди Валя.

Қопқоронғи кечада улар темир йўл изига тушиб, шпалалар устидан анча юриб боришди. Валяга худди Верхнедудуваннаяга кетишаётгандай туюларди, аммо бундай эмас эди: Серёжканинг кечаси ҳам кўзи ўтқир эди.

— Мана шуерда,— деди у,— менинг кетимдан юр, чунки чап томон — нишоб, тайғаниб кетиб полицайлар мактаби олдидан чиқиб қолишинг мумкин.

Парк дарахтлари орасида шамол ғувуллар, яланғоч шоҳларни шитирлатар, Валя ва Серёжканинг устига дарахтлардан ёмғир томчилари тўкилар эди. Серёжка Валяни хиёбондан-хиёбонга дадил бошлаб борар эди; том тунукасининг шамолдан тарақлаб турганини эшитиб, Валя мактабга яқинлашиб қолганликларини билди.

Серёжка чиқиб кетган темир нарвоннинг титраши ҳам босилди. Серёжканинг сра дараги бўлмади... Нарвоннинг тагида, қоронғида Валянинг ёлғиз ўзи турарди. Яланғоч дарахт шоҳларининг шитирлашигина эшитилган бу тун нақадар мудҳиш ва ёқимсиз! Бу қоронғи, даҳшатли муҳитда онаси, Валянинг ўзи, кичкина Люся нақадар ожиз эдилар... Отаси-чи? Қўзлари ногирон, бошпанасиз ҳолда саргардон бўлиб юрган бўлса-я... Валя бепоён Донец чўлларини, портлатилган шахталарни, ёмғир остида қолган шаҳарчаларни, жандармлар блан тўла қопқоронғи посёлка-

ларни кўз олдига келтирди... Бирдан унга Серёжка бу тарақлаб турган томдан энди асло қайтиб тушмайдигандай туюлди-да қўриқиб кетди. Броқ шу онда нарвон яна қимирлайбошлади, Валянинг юзидан лоқайдлик ва хотиржамлик акс этди.

— Шу ердამисан?— қоронғида жилмайиб сўради Серёжка.

Серёжканинг қўл узатганини сезиб Валя ҳам узатди. Серёжканинг қўли муздек эди. Бирнеча соат давомида лоё кечган йиртиқ ботинкали,— ботинканинг ичи сувга тўлиб кетган бўлса керак,— йиртилиб кетган, олди очиқ эски курткали бу ориққина бола не машаққатлар кўрмади?.. Валя иккала қўли блан унинг юзидан ушлаб кўрди, юзи ҳам муздек совуқ эди.

— Совқотибсан-ку,— деди Валя, қўлларини унинг юзидан олмасдан. Серёжка бир лаҳза жим қолди, улар бирмунча вақт шундай туриб қолдилар, сўнгра Серёжка секин шивирлади:

— Энди ортиқ айланмайлик... Сал нарироққа борамиз-да, девордан ошиб ўтамиз...

Валя қўлини олди.

Улар, Олегнинг уйига қўшнилар уйи томонидан боришди...

ҚИРҚ ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

Қизил байроқлар фақат «қутурган бой»нинг иморати ва Ворошилов номидаги мактаб биноси устидагина эмас, балки дирекцион устида, собиқ райпотребсоюз устида, 12-нчи, 7—10-нчи, 2-нчи бис, 1-нчи бис шахталари, Первомайка ва Краснодон посёлкаларидаги шахталар устида ҳам ҳилпилламоқда эди.

Байроқларни кўргани шаҳарнинг ҳар тарафидан одамлар келар эди... Бинолар ва қоровулхоналар ёнида тўда-тўда одамлар пайдо бўлди. Жандармлар ва полицайлар оломонни тарқатамиз деб тинкалари қуриди, аммо уларнинг ҳечқайсиси байроқларни олиб ташлашга жур'ат этолмасди; ҳарбир байроқ сопи тагида қора бўёқ блан: «Мина қўйилган» деб ёзилган оқ латга ётарди.

Ворошилов номидаги мактаб томига чиққан унтер Фенбонг байроқдан чордоқ деразасига қараб тортилган симни топди. Дарҳақиқат, чордоқда, бўғат тагида мина ётарди, мина ҳатто бекитилмай кўринарли қилиб қўйилган эди.

Жандармерияда ҳам, СС командасида ҳам мина ишини биладиган одам йўқ эди. Гауптвахтмайстер Брюкнер ўз машинасини Ровенькидаги округ жандармериясидан минёр келтиришга юбортирди. Броқ Ровенькида ҳам минёр топилмади, шундан кейин машина Ворошиловградга юборилди.

Ворошиловграддан келтирилган минёрлар кундуз соат бирдан кейин мактаб чордоғидаги минани олиб ташладилар. Бошқа жойдан мина топилмади.

Улуғ Октябрь революцияси шарафига Краснодонда Қизил байроқлар тикилипти деган хабар Донец ҳавзасининг ҳамма шаҳар ва посёлкаларига тарқалди. Немис жандармерияси шундай шарманда бўлдики, буни Юзовкадаги область фельд-комен-

дантн генерал-майор Клердан яшириб бўлмади. Шундан кейин майстер Брюкнер, ҳарқандай йўл блан бўлса-да махфий ташкилотни топиши ва ушлаши зарурлиги, акс ҳолда, поғонидаги қушчалар олиниб, оддий солдатликка кўчирилажаги ҳақида буйруқ олди. Тутиб олиши керак бўлган ташкилотнинг қанақа ташкилот эканлигини мутлақо билмаган майстер Брюкнер жандармерия ва гестапо шундай пайтларда қандай иш қиладиган бўлса, у ҳам шундай қилди: худди Сергей Левашов айтгандай, «чангални» ишга солди,— я'ни шаҳарда ва районда ўнлаб бегуноҳ одамларни турмага қамматтирди. Броқ чангали қанчалик ўткир бўлмасин, байроқ тикиш тўғрисида кўргазма берган район партия ташкилотидан ва «Еш гвардия» а'золаридан бирон кишини ҳам ушлайолмади. Бу ишни бажарган ташкилотнинг ёш қиз ва ўғил болалар эканлиги немисларнинг хаёлига ҳам келмас эди...

ЭЛЛИК ОЛТИНЧИ БОБ

Мошков, Земнухов ва Стаховичнинг қамалганини ҳаммадан олдин Серёжка билди. У опалари Надя блан Дашани ҳамда ўртоғи Витька Лукьянченкони огоҳлантириб, ўзи Олегникига югурди. Валя блан опа-сингил Иванцовалар ўша ерда экан: улар ҳарқуни эрталаб Олегникида тўпланишар, Олег уларга кундалик топшириқ бериб турар эди.

Шу куни кечаси Олег блан Коля тоға Қизил Армиянинг Сталинград районидаги олти ҳафталик ҳужум натижалари ҳақида, немис қўшинларининг Сталинград ёнидаги катта группировкасининг икки сидра қуршовга олинганлиги ҳақида Совинформбюро берган ахборотни радиодан эшитиб, ёзиб олишган эди.

Қизлар Серёжканинг иккала қўлини ушлаб туриб, севиначевина унга бу хабарни билдиришди. Серёжка ўзини қанчалик тетик тутмасин, келтирган шум хабарни айтганида, лабларини титроқ босди.

Олег бирмунча вақт ранги оқариб, полвон қўлларининг узун бармоқларини қулф-калит қилиб жуфтлаб ўтирди, пешонаси тирришди. Сўнгра ўрнидан турди, унинг юзида ғайрат аломатлари пайдо бўлди.

— Қизлар,— деди у секин,— Туркенич блан Уляни топиб келинглар. Штаб блан яқин алоқада бўлган ҳамма болаларникига кириб айтингларки, беркитиб бўладиган нарсаларни беркитишсин, яшириб бўлмайдиганларини дарров йўқ қилиб ташлашсин. Сўнгра нима қилиш кераклигини икки соатдан кейин айтамин,— денглар. Ота-оналарингизни огоҳлантириб қўйинглар... Любканинг онасига ҳам айтинглар,— деди (Любка Ворошиловградда эди). Мен бирмунча вақт буерда бўлмаслигим керак.

Сергей ҳам ўзининг калта пахталиги ва кепкасини кийди, қаттиқ совуқ бўлишига қарамай у шу кийимда юарди.

— Сен қаёққа? — деб сўради Олег.

Валя бирдан қизариб кетди, у, Серёжка мени кузатиб қўймоқ учун кийинаётир деб ўйлаган эди.

— Одамлар тўплангунча кўчада пойлаб турай,— деди Серёжка.

Ваня, Мошков ва Стаховичнинг бошига тушган нарса уларнинг ҳам бошига тушиши, ҳатто ҳозирнинг ўзидаёқ тушиши мумкинлигини улар энди фаҳмладилар.

Қизлар, ким-кимникига боришларини аниқлаб, ҳовлига чиқишди.

Ҳовлида Серёжка Валяни тўхтатди:

— Узингга эҳтиёт бўл. Агар биз бу ерда бўлмасак, касалхонага, Наталья Александровниккига бор, сени ўша ердан топан; сенсиз ҳечқаерга кетмайман...

Валя хўп деб бошини, силкитди-да, Туркеничникига югурди.

Олег, қадамини одатдагича ташлашга тиришиб, Полина Георгиевниккига кетди. Полина Георгиевна меҳнат биржасига яқин кўчалардан бирида турар эди.

Олег Полина Георгиевниккига кириб борганда, у ғоят безор, беташвиш бир иш блан машғул эди,— у картошка тозалаб, плитадаги буғ чиқиб турган чўян идишга ташламоқда эди. Бу оғир табиатли, сокин аёл, Олегнинг ўртоқлари қамалгани ҳақида айтган гапларини эшитиб, бирдан ранги оппоқ оқариб кетди. Қўлидан пичоғи тушиб кетди-да, бирмунча вақт тили гапга келмай қолди. Сўнгра ўзини қўлга олди.

Янги йилнинг биринчи куни бўлгани учун, бугун ишланмас эди. Филипп Петровичникига эрталаб сут олиб бориб берганидан энди куппа-кундуз куни яна уникига бориш яхши бўлмас эди. Аммо, бу ишни кейинга суриш ҳам мумкин эмас эди: бирталай ишларнинг тақдири соат эмас, минут ичида ҳал бўлиб кетиши мумкин эди.

Полина Георгиевна «Ёш гвардия»нинг ҳамма ишларидан хабардор бўлса ҳам, Олегдан, қамалганларнинг биронтаси сен ёки Туркеничнинг район комитети блан алоқаларинг борлигини биладими деб сўради. Бундай алоқа борлигини, албатта, қамалганларнинг ҳаммаси билар эди, аммо шахсан ким блан алоқа борлигини ҳечким билмас эди. Мошковнинг ўзи район комитети блан боғланган эди, аммо унга ҳар жиҳатдан ишонса бўлади. Земнухов комитет блан фақат Полина Георгиевна орқали алоқа тутарди. Полина Георгиевна Ваняни шу қадар яхши билар эдики, ўзининг таҳлика остида қолиши мумкинлиги ҳақидаги фикр бирон марта ҳам кўнглига келмади.

Стаховичнинг «Ёш гвардия» ҳақида жуда кўп нарсаларни билганлиги ёмон эди. Олег уни виждони соф, аммо иродаси бўш одам деб та'рифлади.

Полина Георгиевна Олегни ўз уйида қолдириб, бирон бегона одам кириб қолгундай бўлса, нима деб жавоб бериши кераклигини ўқтирди.

Шу бир соат Олегнинг назарида ниҳоятда узоқ бўлиб кўринди. Хайриятки, уйга ҳечким кирмади. Фақат девор орқасида кўшнилари ивир-шивиригина эшитиларди, холос.

Ниҳоят, Полина Георгиевна қайтиб келди... Совуқдан юзи қизариб кетганди. Филипп Петрович унинг юрагида умид туғди-ручи сўзларни топиб айтгани кўриниб турарди.

— Гапимга яхшилаб қулоқ сол,— Полина Георгиевна рўмолини бошидан олди-да, пальтосининг тугмаларини ечиб, Олегнинг рўпарасига, табуреткага ўтирди.— Руҳлари тушмасин деб айтди. Шаҳардан кетишсин, дарҳол кетишсин, штабнинг ҳамма а'золари, штабга яқин бўлган ва қамалганлар блан яқин алоқада бўлганларнинг ҳаммаси шаҳардан кетсин,— деб тайинлади. Ташкилотга раҳбарлик қилиб туриш учун икки-учта ишчан йигитни қолдирасизлар, энг каттасини мен блан боғлаб, тезда чиқиб кетишларинг керак... Агар ораларингдан бирон киши қишлоқдами ё узоқроқ шаҳардами, яширинаолса — яширинсин. Штаб а'золари ва штабга яқин бўлганларга шимол томонларга, Донецнинг нариги ёғига ўтиб кетишни маслаҳат кўрди,— у ерларда ё фронт линиясидан ўтиб кетиш мумкин ё бўлмаса — бизникилар қайтиб келгунча кутиб туриши мумкин... Шошма, гапим ҳали туггани йўқ...— деди Полина Георгиевна, Олегнинг савол бермоқчи бўлганини сезиб,— у менга, Олегга бир адрес бер деб тайинлади. Гапимга яхшилаб қулоқ сол,— Полина Георгиевнанинг юзи тошдай қотиб қолди: — Бу адресни фақат Туркеничга айтишинг мумкин. Бу адресдан фақат икковларинг фойдаланишинг мумкин. Бу адресни бошқа ҳеч кимга, бирон кишига айтиш мумкин эмас, бошқа болалар... ва қизлар сенга қанча яқин бўлмасин,— барибир айтиш мумкин эмас... Тушундингми? — секин сўради Полина Георгиевна ва Олегга диққат блан тикилиб қаради. Полина Георгиевнанинг кимни ўйлаб туриб гапирганини Олег сезди.

Бирмунча вақт Олег бошини елкасига қисиб ўтирди, унинг пешонасини худди катта кишиларникики сингари ажин босди.

— Мен блан Туркенич албатта шу адресни излаб боришимиз шартми? — деб секин сўради у.

— Йўқ, шарт эмас, албатта... Аммо бу — энг ишончли одамнинг адреси: уерда сизларни яширибгина қўймасдан, балки иш ҳам топширишади...

Олегнинг қалбида қандай зўр кураш бораётганини Полина Георгиевна унинг юзидан сезиб турарди. Аммо Олег, Полина Георгиевна сра кутмаган саволни берди.

— Турмадаги болалар нима бўлади? Уларни қандай ташлаб кетаоламиз, уларни қутқаришга уринмаймизми ҳам?

— Энди сизлар уларга барибир ёрдам бераолмайсизлар,— деди бирдан кескин оҳангда Полина Георгиевна.— Райком қўлидан келадиган ҳамма ишни қилади. Буерда қоладиган ўртоқларингни ҳам ишга тортамиз. Кимни раҳбар қилиб кетасизлар?

— Анатолий Попов раҳбар бўлиб қолади,— деди Олег, бироз ўйлаб олгандан сўнг.— Агар унга бирон ҳодиса бўлса — Коля Сумской раҳбар бўлиб қолади. Танийсизми?

Улар бирмунча вақт жим ўтирдилар. Олегнинг кетиши керак эди.
— Хўш, қаёққа кетишни мўлжаллаялсан?— секин сўради Полина Георгиевна. Бу гапни у, Олегни яхши кўрганидан, унинг бутун оиласини яхши кўрганидан сўради. Унинг ҳаяжонланаётганини Олег сезарди.

Олегнинг қовоғи солинди чехраси ғамгинлашди, буни кўрган Полина Георгиевна савол берганига пушаймон қилди.

— Полина Георгиевна,— базўр деди Олег,— менинг нима учун бу адресдан фойдаланаолмаслигимни биларсиз...

Ҳа, Полина Георгиевна буни билар эди. Нина! Олег Нинани ташлаб кетаолмас эди.

— Иккаламиз фронтдан ўтишга ҳаракат қиламиз,— деди Олег.— Хайр.

Улар қучоқлашиб хайрлашишди.

Олег йўқлигида унинг уйига Туркенич келган, яна бироздан сўнг, ҳечким чақирмаган бўлса ҳам, Стёпа Сафонов блан Сергей Левашов, уларнинг кетидан Жора Арутюнянц келган эди. Жора Арутюнянц Осьмухинсиз келган эди. Бугун эрталаб, биринчи январьда, Володя ўн саккиз ёшга тўлган эди, синглиси Людмила шу кунга атаб унга бир жуфт жун пайпоқ тақдим қилган ва иккови қишлоқда туручи бобосиникига меҳмонга кетган эди.

Туркенич болаларни уйнинг ҳар томонига кўз-қулоқ бўлиб туринглар деб чиқариб юборди.

Йироқда туручи Улянинг етиб келишини кутмасдан Туркенич блан Серёжка ўзаро кенгашабошладилар.

Улар энди нима қилишлари керак? Бу савол — уларнинг жавобини кутган бирдан-бир савол эдики, унга жавобни мумкин қадар тезроқ топишлари керак эди. Гап фақат қамоққа олинган ўртоқларнинг тақдири устида эмас, балки бутун ташкилотнинг тақдири устида бораётганини улар билар эдилар. Воқиянинг яна нима бўлишини кутиб ўтиришсинми? Уларни ҳардамда келиб қамоққа олишлари мумкин эди. Яшириниш керакми? Уларнинг яширинадиган жойлари йўқ эди: уларни ҳамма танирди.

Валя қайтиб келди, кейин Уля блан Оля Иванцова ва уларни йўлда учратган Нина келди. Нина клуб ёнида немис жандармлари ва «полицайлар» пойлоқчилик қилиб турганини, клубга ҳечкимни киргизилмаётганини, клуб раҳбарларининг қамалганини ҳамма билишини, клуб подволидан немисларнинг янги йил совғалари топилганини айтди.

Туркенич блан Нина, болаларнинг қамалишига фақат шунинг ўзигина сабаб бўлгандир, деган фикрни айтишди. Қанчалик оғир бўлса-да, бу нарса ҳали ташкилотнинг фош этилиши эмас эди.

— Болалар сирни очмайди,— деди Туркенич, ўзига хос ишонч блан.

Шу пайтда Олег кириб келди, индамай ўйчанлик блан стол ёнига ўтирди... Олег оғир хаёл суришдан тўхтади. Ниҳоятда жиддий қиёфада сўз бошлади:

— Биз бу ишни яхшиликча тугайди, деган фикрдан қат'иян воз кечишимиз керак,— деди у ва ўзининг очиқ ва мардона юзини ҳаммага ўғирди.— Воз кечиш қанчалик оғир ва қийин бўлмасин, биз Қизил Армия қайтиб келгунча шу ерда қоламиз, унга душман орқасида (тилида) туриб ёрдам берамиз,— деган фикрдан ҳаттоки эртага қилмоқчи бўлган ҳамма ишларимиздан ҳам воз кечмоғимиз керак. Акс ҳолда ўзимиз ҳам ҳалок бўлиб кетамиз, ўртоқларимизни ҳам қурбон берган бўламиз,— деди у, ўзини зўрға тутиб. Ўтирганлар ранглари оқариб қимир этмай тинглар эдилар.— Немислар бизни бирнеча ойдан бери излайди. Бизнинг борлигимизни улар билади. Улар ташкилотнинг худди марказига тўқнашиди. Бордию улар шу совғалардан бўлак ҳечнарсадан хабарлари бўлмаса-да, ва бўлаолмаса-да,— деб та'кидларди у,— клуб теварагига уюшган ҳаммамизни, яна ўнлаб бегуноҳ одамларни тутиб оладилар... Нима қилмоқ керак? — У бироз жим қолди.— Кетиш керак... шаҳардан кетиш керак. Шундай, биз тарқалиб кетишимиз керак. Ҳаммамиз эмас, албатта. Краснодар посёлкасидаги болаларга бу иш тегмай ўтиб кетар деб ўйлайман, первомайликларга ҳам, улар ишлайвериши мумкин...— Олег бирдан Уляга жиддий қаради.— Уля бундан мустасно, штаб а'зоси бўлгани учун уни ҳарнафасда тутиб олишлари мумкин... Биз ҳалол курашдик,— деди у,— биз ўз бурчимизни ҳалол бажардик деб, тарқалишимиз мумкин... Биз уч ўртоғимизни, улар ичида — яхшиларнинг энг яхшиси — Ваня Земнуховни қўлдан бердик. Аммо биз руҳимиз тушмасдан, умидсизланмасдан, тарқалайлик. Биз қўлимиздан келганини қилдик...

Олег сўзини тугатди. Бошқа ҳечкимнинг гапиргиси келмас, ҳечким гапираолмас эди ҳам.

Улар беш ой бир-бирлари блан қадрдон, айрилмас йўлдош бўлдилар. Немис ҳукмронлиги остида ўтган беш ойнинг ҳарбир кунини жисмоний ва руҳий машаққат ва сарф этилган куч жиҳатдан ҳафтанинг оддий кунидан минг чандон оғир эди... Беш ой-а, қандай тез ўтиб кетди-я! Бу болалар ҳам жуда ўзгардилар!.. Жуда кўп яхшилигу, жуда кўп ёмонликни, жуда кўп меҳру муҳаббат ва жуда кўп қора юракларни кўрдилар улар, умум ишига, бир-бирларига ўз юракларининг жуда кўп олижаноб кучларини бағишладилар... «Ёш гвардия»нинг қандай ташкилот эканлиги, ташкилотнинг уларга нима берганини улар энди билдилар. Мана энди улар, шу ташкилотни ташлаб кетиш олдида турар эдилар...

Қизлардан Валя, Нина, Оля секин-секин йиғлаб ўтирар эдилар. Уля тинч ва сокин кўринар эди, унинг кўзларида даҳшатли ўт ёнарди. Серёжка бошини столга қўйиб, шишган лабларини осилтириб, тирноғи блан дастурхон ҳошиясини чизиб ўтирарди.

Туркенич порлоқ кўзларини олдинга тикиб жим ўтирарди, унинг юпқа лабларида кескин ирода акс этарди.

— Бошқа фикр борми?— деб сўради Олег.

Бошқа фикр йўқ эди. Аммо Уля деди:

— Менинг ҳозирдаёқ шаҳардан кетишимга зарурат йўқ деб ўйлайман. Биз первомайчилар клуб блан оз алоқада бўлганмиз. Мен шошмайин, мен яна ишлаб фойда еткизаоларман. Узимни эҳтиёт қиламан.

— Сен кетишинг керак,— деди Олег ва яна Уляга жуда жиддий қаради.

Шу маҳалгача жим ўтирган Серёжка бирдан:

— Уля албатта кетиши керак!— деди.

— Мен эҳтиёт бўламан,— деди яна Уля.

Йиғилиш аҳли, юракларини оғир ғам босиб, бир-бирларига қарамай, штаб аъзоларидан учлик комиссия тузишга, бу комиссияга Анатолий Попов, Сумской ва агар қоладиган бўлса Уляни киритишга (агар Люба қайтиб келса ва унинг шу ерда қолиши мумкин бўлса — уни ҳам киритишга) қарор қилдилар. Ҳамма мумкин қадар тезроқ кетиши керак деб қарор чиқаришди. Олег, барча одамлар огоҳлантирилмагунча ва Попов ҳамда Сумскойни огоҳлантириб қўймагунча ўзи ва алоқачи қизларнинг кетмаслигини айтди. Аммо штаб аъзолари ва штабга яқин турганларнинг ҳеч биттаси бугун уйда ётмайдиган бўлди.

Улар Жорани, Сергей Левашов ва Стёпа Сафоновни чақириб, штабнинг қарорини билдирдилар.

Сўнгра хайрлашабошладилар. Уля Олегнинг олдига келди.

Улар кучоқлашдилар.

— Р-р-раҳмат,— деди Олег,— илгари ҳам, ҳозир ҳам шундай бўлганинг учун раҳмат.

Уля унинг сочларидан эркалаб силади.

Аммо қизлар Уля блан хайрлашабошлаганда Олег чидаб туролмади-да, ҳовлига чиқиб кетди. Унинг кетида Серёжка чиқди. Олег ва Серёжка совуқда, 1943 йилнинг кўзни қамаштирадиган офтобида, устки кийимсиз турардилар.

— Ҳамма гапга тушундингми?— деб секин сўради Олег.

Серёжка бошини силкитиб:

— Тушундим... Стахович чидаш беролмаса керак... шундайми?— деди.

— Ҳа... Бундай деб айтиш ҳам яхши эмас: ўзингга яхши маълум бўлмаган одамга ишончсизлик блан қараш ҳам ярамайди, уни ҳозир ўлгудек қийнашаётгандир, биз бўлсак — эркада юрибмиз... Иккаласи жим бўлди.

— Қаёққа кетмоқчисан?— деб сўради Серёжка.

— Фронддан ўтишга уриниб кўраман.

— Мен ҳам... Бирга кетамизми?

— Албатта. Мен блан Нина ва Оля кетади.

— Валя ҳам биз блан кетса керак деб ўйлайман,— деди Серёжка.

Сергей Левашов хайрлашмоқчи бўлиб қовоғи солиқ ва ўнғайсиз қиёфада Туркенич ёнига келди.

— Шошма, сенга нима бўлди ўзи?— деди Туркенич, унга диққат блан қараб.

— Мен ҳозирча шуерда қоламан, кетмайман,— деди Левашов, қовоғини солиб.

— Ма'қул гап эмас,— секин деди Туркенич.— Сен унга ёрдам бераолмайсан, қайтиб келгунича сени қамашлари мумкин. У жуда эпчил қиз: ё қочиб қутулади, ё уларни бошлаб алдаб кетади...

— Кетмайман,— деди Левашов.

— Бизникиларга фронт орқали ўтасан!— қат'ий суратда деди Туркенич.— Мен ҳали вазифамдан бекор қилинганим йўқ,— сенга берган буйруғим шу!

Левашов индамади.

— Хўш, ўртоқ комиссар, демак, фронтдан ўтишга қарор бердингми? Бу қат'ийми?— деди Туркенич, ичкарига кириб келган Олегни кўриб. Туркенич ўзи ва Олегга берилган адресдан Олегнинг фойдаланиб қолишни истамаганидан хафа эди, аммо уни қолишга унатишни эп кўрмас эди. Беш кишидан иборат группа тузилганини эшитиб, бошини чайқади:— кўп бўлиб кетибсанлар... Демак Қизил Армия сафида шуерда кўришгунимизча!

...Стёпа Сафоновнинг Каменскда қариндошлари бор эди. Қизил Армияни у ўша ерда кутадиган бўлди. Жоранинг кўнглида эса кураш борар эди. Уни ҳечкимга айтолмас, эди. Аммо, буерда қолмаслиги кераклигини у билар эди. Ҳарҳолда у, Новочеркасскка, я'ни ўзи ва Ваня Земнухов бир вақт бсриб етмаган тоғасиникига кетса керак... Бирдан Жоранинг эсига Ваня блан қилган сафари тушиб кетди-да, кўзлари жиққа ёшга тўлди ва кўчага чиқди.

Олег, Серёжка ва алоқачи қизлар,— бешови,— бирнеча минут туриб қолдилар, Серёжка уйига энди қайтмаса ҳам бўлади, унинг оиласини Витька Лукьянченко орқали Олег хабардор қилади,— деган қарорга келинди.

Сўнгра Валя, Нина ва Оля бу қарорни ташкилотнинг тегишли а'золарига айтиш учун чиқиб кетишди, Серёжка эса кийиндида, қоровуллик қилгани чиқди: у, Олегнинг ўз оиласи блан бироз фурсат ёлғиз қолиши кераклигини тушунар эди.

Емакхонада ва Вера бувининг бўлмасида бу кенгаш бўлиб турган вақтда, Олегнинг уй ичлари Земнухов ва бошқаларнинг қамоққа олинганини, болалар шу тўғрида кенгаш қураётганларини билар эдилар.

Уйда яроғ-аслаҳа, байроқ қилиш учун қизил алвон, варақалар сақланар эди, бу нарсаларнинг бир қисмини Елена Николаевна блан Коля тоға беркитиб қўйди, бир қисмини ёндириб юборди. Радиоприёмникни Коля тоға ошхона тагидаги подволга кўмиб, ерни текислаб, устига тузланган карамли бир бочкани бостириб қўйди.

Бу ишларнинг ҳаммаси қилиниб бўлиб, Олегнинг олта а'золари, Коля тоғанинг уйига тўпланишиб, Маринанинг уч яшар ўглининг шўхлик ва чуғур-чуғури блан овора бўлиб, худди қатл этилишга ҳукм қилинган одамлардай, кенгаш охирини кутиб ўтиришарди.

Кенгаш қатнашчиларининг энг кейингиси чиқиб кетгач, эшикни очиб, уйга Олег кирди. Ҳамма унга ялт этиб қаради. Унинг юзидан руҳий ҳаяжон ва фаолият аломатлари кетган, аммо шунинг блан бирга, тез-тез кўриниб турадиган болалик қиёфаси ҳам йўқолган эди. Унинг юзи ғамгин эди.

— Ая...— деди у.— Бувижоним, сен ҳам... Коля, Марина сенлар ҳам...— Олег, оёқларини шодлик қийқириғи блан кучоқлаб олган боланинг бошига қўлини қўйди.— Сизлар блан хайрлашишга мажбурман... Йўл анжомларимни йиғиштиришиб беринглар... Кейин, илгариги вақтлардагидек, сўнгги марта бирга ўтиришамиз...— унинг кўз ва лабларида илгариги вақтлардагидек майин табассум акс этди.

Ҳамма ўрнидан туриб, уни ўраб олди.

...Она қўллари парвона, парвона! Боласи ҳали тухумдан ёриб чиқмаган, қипқизил гўштлик вақтида юраклари пора-пора бўлиб гиргиттонлик блан ўзини юз ёққа урган қушлардек парвона ва гиргиттон; юраклари орзиқиб-орзиқиб кетади. Боласи йўргакда эканида дастлабки кун очиқ ҳавога олиб чиқади-да, ўраб-чирмаб парвона бўлади; мактабга юбораётиб парвона бўлади. Улғайганда уни дастлаб сафарга жўнатиб парвона бўлади, узоқ сафарларга отлантиради,— онанинг бутун ҳаёти кузатиш ташвишлари ва шодиёна кутиб олиш минутлари блан тўла; ҳамиша юраги орзиқади. Парвона, умид чироғи бўлган фарзандига парвона; умиди сўнгач, боласини кафанлар экан қабрига узатганида ҳам парвона она...

Ҳаммага иш топилди. Коля тоға блан биргалашиб барча қоғоз-хатларни яна бошқатдан кўриб чиқишди. Кундалик дафтарни ўтга ташлашга тўғри келди. Унинг комсомол билетини, вақтинча комсомол билетларининг бланқаларини аллаким тужурканинг астарига тикиб қўйди. Бир сидра ички кийим ҳозирланди. Ҳамма нарса: озиқ-овқат, совун, тиш чўтқаси, игна-ип буюмхалтага солинди, Серёжа Тюленинга эски қулоқчин ҳам топилди. Бошқа буюмхалтага Серёжка учун овқат солинди, ахир улар беш кишику...

Фақат илгариги вақтлардагидек пича ўтириш насиб қилмади... Серёжка гоҳ кириб, гоҳ чиқиб турар эди. Сўнгра Валя, Нина ва Оля келди. Кеч ҳам кирди. Хайрлашиш вақти ҳам етди...

Ҳечким кўзёши қилмади. Вера буви болаларни бирма-бир кўздан кечирди, бирининг тугмасини солиб қўйди, бирининг сумкасини тўғрилади. Ҳаяжон ичида болаларни бирма-бир кучоқлаб яна қўйиб юборди, Олегни эса иягини унинг бошига қўйиб, узоқ кучоқлаб турди.

Олег, аясининг қўлидан ушлади; икковлари бошқа уйга чиқдилар.

— Кечир мени,— деди у.

Она ҳовлига югуриб чиқди, бети ва оёқларини совуқ жазил-латди. Она энди болаларни кўрмас, фақат уларнинг қорни ғарчиллатиб кетаётганларинигина эшитар эди,— бу товуш ҳам салпал эшитилар эди, бора-бора у ҳам эшитилмай қолди... Она ҳамон юлдузлар чарақлаган осмон тагида турарди...

Кечаси блан мижжа қоқмай чиққан Елена Николаевна тонг отарда бировнинг эшик қоққанини эшитди. Нар-бери кийиниб, сўради:

— Ким?

Улар тўрт киши эди: полиция бошлиғи Соликовский, унтер Фенбонг ва икки солдат. Улар Олегни сўрашди. Елена Николаевна, Олег буюмларини овқатга алиштиргани қишлоққа кетган. деди.

Улар бутун уйни тинтиб, ҳаммани, ҳатто Вера бувини ва уч яшар ўғли блан бирга Маринани қамоққа олдилар. Вера буви қўшинишига чиқиб, уйга қараб туришлар дейишга зўрға улгурди.

Турмада уларни бирнеча камерага бўлиб юбордилар. Марина ўғли блан хотинлар ўтирган камерага тушиб қолди, бу хотинларнинг «Ёш гвардия»га сра ҳам алоқалари йўқ эди. Аммо улар орасида Мария Андреевна Борц, Серёжка Тюлениннинг опаси Феня (у, ўз болалари блан бўлак турарди) ҳам бор эди. Марина кампир Александра Васильевна ва қўлтиқ таёқ блан зўрға юрадиган, букчайиб қолган «бобо»нинг ҳам қамалганини опа-сингил Надя блан Дашанинг қочиб улгурганини Фенядан эшитиб билди.

ОЛТМИШИНЧИ БОБ

...«Полицай» эшикни очиб, уни ичкарига итариб киритди-да: — Ворошиловградли артисткани қабул этингиз!— деди.

Любка совуқдан юзлари қизарган, чиройли кўзларини қисиб, камерадагиларни назардан кечириб, Уляни, Марина ва унинг ўғлини, Саша Бондарёвани, ўзининг барча ўртоқларини кўрди. Бирида тугунча бўлган қўллари пастга солинди, юзининг қизили кетиб, оппоқ оқариб кетди.

Любка Краснодон турмасига келтирилганга қадар, турма катта ёшли кишилар блан, «Ёш гвардия»чилар ва уларнинг қавми-қариндошлари блан шу қадар тўлиб кетган эдики, ҳатто коридорда ҳам болалик хотинлар турар эди, буниг устига Краснодон посёлкасидан келтирилган группани ҳам шу ерга жойлаштириш керак эди.

Шаҳарда одамларни қамаш ҳамон давом этар эди, бу қамашлар ҳали ҳам Стаховичнинг иқрори блан бўлмоқда эди. Қийноқ ва азоб блан ҳайвон даражасига етказиб қўйилган Стахович, ўз ўртоқларининг номларини айтиш эвазига ўзига бирна-фас ҳордиқ сотиб олар эди, аммо унинг ҳарбир хоинлиги унга янги ва янги азоб келтирар эди. Гоҳ у, Ковалёв блан Пирожок

воқиясини эсга олар, гоҳ Тюлениннинг ўртоғи борлигини эслар эди; Стахович у боланинг исмини билмаса ҳам, аммо башарасини эслар ва Шанхайда туришини билар эди.

Стаховичнинг эсига бирдан Осьмухиннинг Толя Орлов деган ўртоғи келди. Шундан кейин, чексиз азобланган Володя блан жасур «Момақалдироқ» вахтмайстер Балдернинг кабинетида юзма-юз турар эдилар.

— Йўқ, бу одамни умримда биринчи кўришим,— секин дерди Толя.

— Йўқ, мен уни мутлақ танимайман,— дерди Володя.

Стаховичнинг эсига Земнуховнинг Нижняя Александровкада туручи севган қизи тушди. Бирнеча кундан кейин, ўзига ўхшамай кетган Земнухов ва кўзлари гўлайроқ Клава майстер Брюкнер олдида туришарди. Клава эшитилар-эшитилмас:

— Йўқ... Илгари бирга ўқир эдик, уруш бошлангандан бери уни кўрганим йўқ. Мен қишлоқда тураман...— дерди.

Земнухов индамасди.

Краснодон посёлкасидаги болаларни маҳаллий посёлка турмасига қамаган эдилар. Бу болаларни айтиб берган Лядская, уларнинг ҳарбирининг ташкилотда қандай роль ўйнаганини билмас эди. Аммо у, Лида Андросованинг Коля Сумской блан бўлган алоқасидан хабардор эди. Лида Коляни яхши кўрарди. Лида Андросованинг кундалик дафтариди Коля Сумскойнинг номи кўп учрар эди. Хайриятки, бу кундалик дафтарни Лиданинг онаси немислардан яшириб қолган эди.

Кундалик дафтарда бундай гаплар бор эди:

«20 декабрь куни кечаси соат 11 да отам ишдан қайтгач, кўчага чиқинглар, замбарак овозини эшитинглар,— деди. Ойим иккимиз чиқиб эшитдик, беш минут ичида икки марта тўп овози келди. Қандай шодлик ва дахшатли бу!..»

«23, 24 декабрь, чоршанба, пайшанба. Руминлар, итальянлар, венгрлар ўтиб турди. Сон-саноғи йўқ. 24-нчида икки немис бизникига кириб, ҳамма сомсамизни олиб кетди. Қечқурун ҳаммаси кетиб бўлди. Бизникилар кечаси бомбардимон қилишди, варақалар ташлашди...»

Кўҳликкина Лида Андросовани милтиқ тасмаси блан урдилар: ундан Сумскойнинг ташкилотдаги фаолиятини айтиб беришни талаб этдилар. Лида Андросова баданига ҳар сафар тасма тушишини товуш чиқариб санар, аммо бирон нарса айтишдан мутлақ бош тортар эди.

Катталар кичикларга гап ўргатмасин учун немислар уларни бошқа-бошқа жойда тутар ва бир-бирлари блан алоқа бослашларига йўл қўймас эдилар. Уларни ҳам, буларни ҳам ниҳоятда қийнар, азоблар эдилар. Аммо жаллодлар ҳам ваҳшиёна ҳаракатларини қўлларидан келган даражадагина қилаоладилар.

Қўлга тушган большевикларгина эмас, ҳатто қамоққа олинган «Еш гвардия»чиларнинг ҳеч биттаси ҳам ўзининг ташкилот а'зоси эканига иқроор бўлмади ва ўртоқларига хиёнат қилмади.

Ҳали она сути оғзидан кетмаган бу юзтача йигит ва қизлар тарихда мисли кўрилмаган баҳодирликлари блан бора-бора бегуноҳ қамалган кишилар ва қариндош-уруғларидан ҳам жуда таниқлик бўлиб қолдилар. Немислар, ўз вазиятларини бироз енгиллатиш учун, турмага тасодифий суратда тушганларни, кафил сифатида қамалган ота-она, опа-сингилларни биринкетин бўшатиб юборабошладилар. Кошевой, Тюленин, Аругюн-янц ва бошқаларнинг ота-оналари турмадан шу йусинда бўшаб чиқди. Мария Андреевна ҳам бўшаб чиқди. Кичкина Люсяни ундан бир кун олдин чиқариб юборган эдилар, шунинг учун Мария Андреевна кичкина қизининг ҳам турмага қамалганлигига, унинг оналик меҳри блан хавотир бўлгани тўғри чиққанига уйда йиғлаб-йиғлаб ишонди. Энди жаллодларнинг қўлида Лютиков ва Бараков бошчилигидаги бир группа катта ёшли подполъечилар блан «Ёш гвардия» ташкилотининг а'золари қолган эди. Аммо турмадаги «катталар» блан «ёшлар» ўртасида алоқа боғлашнинг ҳали ҳам иложи йўқ эди.

Қамалганларнинг қавми-қариндошлари эртадан кечгача турма биноси олдидан кетмас, турма ичига кириб, чиқиб турган «полицайлар» ва немис солдатларидан салом ёки егулик киритиб беришни илтимос қилар эдилар. Уларни турма ёнидан ҳайдар, улар эса яна тўпланишар, уларга ўтган-кетганлар қўшилиб, яна кўпайишар эдилар. Ба'зан тахта девор орқасидан калтакланаётганларнинг дод-фар'ёдлари эшитиларди, уларнинг овози ташқарига эшитилмасин учун турмада эртадан кечгача патефон қўйилар эди. Бутун шаҳар ғовур-ғовур эди, турма биноси ёнига келиб кетмаган одам қолмаган эди. Шунинг учун майстер Брюкнер қамалганларга келтириладиган озиқ-овқатни қабул қилиш ҳақида буйруқ беришга мажбур бўлди. Филипп Петрович ва Бараков ўзлари ташкил қилган райкомнинг яшаб ва ишлаб турганини ҳамда «катталарни» ҳам, «кичик»ларни ҳам озод қилиш йўллари қидираётганини ана шундай билиб олдилар.

Энг ваҳший, энг қабиҳ немис оккупацион турмаси шароитларида ётган ёшларнинг ҳаёти нақадар ғайритабiiй бўлмасин, улар бу шароитга тушганларига икки ҳафта бўлиб қолган эди; шундай қилиб турмада ёш йигит ва қизларнинг тани ва жони хўрланган ва шу блан бирга, инсоний севги, дўстлик ва ўйин-кулгилари бўлган турма ҳаёти пайдо бўлган эди.

Любка камеранинг ўртасига — полга ўтириб:

— Қизлар, ким мураббо ейди?— дерди ва тугунини ечарди.— Аҳмоқ! Нағмамни босиб синдирди-я! Энди нағмасиз нима қиламан?..

— Ошиқма, улар елкангда ҳали кўп нағма чаладилар, нағма чалишдан ҳафсалангни пир қилиб қўядилар!— куйиниб дерди Шура Дубровина.

— Любкани биласанку! Сен ҳали мени улар урғанда кўз ёши тўқади ёки жим туради деб ўйлагандирсан! Мен ўлгудек

ҳақорат қиламан, қарғайман, бақираман, «А-а-а!.. аҳмоқлар! Нега Любкани урасизлар?» деб бақираман,— деди Любка.

Қизлар кулиб юборишди.

— Рост айтади, қизлар, нега ҳам оҳ-воҳ қилар эканмиз? Ким азоб кўрмаяпти дейсизлар? Биздан кўра ота-оналаримизга қийин. Бизнинг аҳволимизни у бечоралар билмайди ҳам. Бошларига яна не-не жафолар тушаркин!..— дерди Лиля Ивановна.

Кулча юзли оппоққина бу қиз концлагерьларда бўлавериб кўп нарсага кўниккан бўлса керак, у ҳеч нолимас, ҳаммага қарашар ва бутун камеранинг жонига оро бўлар эди.

Кечқурун Любани майстер Брюкнер олдига сўроққа олиб кетишди. Сўроқ ғайриоддий сўроқлардан эди: сўроқ вақтида жандармерия ва полициянинг ҳамма бошлиқлари ҳозир бўлди. Любкани урмадилар, аксинча, уни аврадилар, унга майин сўзлар айтдилар. Ўзини босиб олган ва бутун ишнинг немисларга маълум эканлигидан беҳабар бўлган Люба, немислар орасидаги одати бўйича шўхлик қилар, кулар ва ўзидан уларга нима кераклигини гўё билмагандек кўринар эди. Унга агар радиопередатчик блан шифрни айтиб берсанг ўзингга яхши бўлади деб шама қилдилар.

Любкада радиопередатчик борлиги ва шифрнинг калиди унинг қўлида эканлигини улар гумон қилар эдилар, уларда ҳечқандай аниқ далил йўқ эди, аммо бунинг борлигига улар срашубҳа қилмас эдилар. Любканинг ташкилотга а'зо эканлигини билгандан кейин, унинг нега шаҳарма-шаҳар юрганини, немислар блан яқин алоқада бўлганини аниқлаш қийин эмас эди. Немис контрразведкасида областада бирнеча махфий радиопередатчик борлиги ҳақида маълумот бор эди. Любкани Ворошиловград жандармериясида сўроқ қилганларида уйнинг бир бурчагида ўтирган йигит Любканинг курсда бирга ўқиган ўртоғи Борька Дубинскийнинг шерикларидан бири эди. Любканинг шу махфий курсда ўқиганлигини шу йигит тасдиқлади.

Любкага иқрор бўлганинг яхшироқ деб, камерага қайтардилар.

Онаси унга бир халта овқат юборган эди. Любка халтани икки тиззаси ўртасига қисиб, ерда ўтирар, халтадан гоҳ қоқ нон, гоҳ тухум олиб, бошини чайқар ва:

Люба, Любахон, Люба жона-жон,
Қандоқ қилсам сени боқарман?

— деб қўшиқ айтарди.

Овқатни келтириб берган полицаёга:

— Аямга, Любка соғ-саломат дегин, кўпроқ борш келтирсин, айт!— деди-да, қизларга қараб:— қизлар, ёпирил ҳамманг!— деб қичқирди.

Охири Любка Фенбонгнинг қўлига тушди, у Любкани роса урди. Аммо Любка ўз сўзининг устидан чиқди: у шундай сўки...

нар ва бақирар эдики, унинг товуши турмагагина эмас, балки ташқарига ҳам эшитилар эди:

— Аҳмоқ!.. Аҳмоқ, кал!.. Итвачча!..— Бу, Любка томонидан Фенбонгга қаратиб айтилган ҳақоратларнинг энг жўни эди.

Кейинги сафар Фенбонг майстер Брюкнер ва Соликовский ҳузурида уни электр симдан ясалган хивич блан урганда, Люба лабини зўр бериб тишласа ҳам, кўз ёшини тўхтатаолмади. У, камерага қайтиб, индамай қорнини ерга бериб, бошини икки қўлига қўйиб, юзини беркитиб ётди...

ОЛТМИШ БИРИНЧИ БОБ

...Олег қопқоронғи камерада тиззаларини қучоқлаб, якка ўзи ўтирарди. Агар унинг юзини кўриб бўлганда эди, унинг сокин ва жиддий ўтиргани кўринар эди. У, оқсоқол маҳкамасида ўтирганида ва чанада олиб келаётганларида Нина ҳақида, онаси ҳақида ва қандай бема'нилик блан қўлга тушганлиги ҳақида ўй ўйлашга вақти кўп эди, бу фикрлар энди унинг хаёлидан узоқлашган эди. У, энди нима бўлишини ҳам ўйламас эди, чунки бунни билар эди. У, шунинг учун сокин ва жиддий эдики, ўзининг қисқа умрининг якунини ясар эди.

«Майли, мен ўн олти яшар эканман, ҳаёт йўлимнинг бунча қисқалиги менинг гуноҳим эмас... Нимадан кўрқай? Ўлимданми? Қийналишданми? Барини кўтараман... Албатта, мен одамлар қалбида бирон хотира қолдириб, сўнгра ўлишни истардим. Майли, ном-нишонсиз ўлиб кетсам ҳам майли... Нима қипти, ҳозир менга ўхшаган, ҳаёт кучи ва ўти блан тўла миллион-миллион кишилар шундай ўлиб кетмоқда-ку. Ўзимдан нима та'нам бор? Мен ҳечкимни алдамадим, турмушнинг осон йўлини қидирмадим. Ба'зан енгилтақлик қилар эдим — балки, юрагимнинг сермеҳрлигидан иродам бўшдир... Азизим Олёжка!.. Ўн олти ёшда бу катта гуноҳ эмас... Мен ҳатто, қисматимга теккан бутун бахтни ҳам татиб кўрмадим. Барибир мен бахтлиман! Чувалчанг сингари судралиб юрмаганим, ҳечкимга лаганбардорлик қилмаганим учун бахтлиман, мен курашдим, шу учун бахтлиман... Аям менга доим: «Шунқорим!» дерди. Мен унинг ва ўртоқларининг ишончини оқлайман. Ҳаётим сингари, ўлимим ҳам шундай пок бўлсин,— бунни ўзимга айтишдан уялмайман... Сен мардлик блан ўласан Олёжка...»

Чехраси очилди: у, шапкасини боши тагига қўйиб, зах ерга ётди-да, қаттиқ уйқуга кетди...

Икки-уч соатдан кейин уни сўроққа олиб кетдилар. Уни фақат гестапочиларнинг ўзи сўроқ қилар эди, таржимон ҳам немис ефрейтори эди.

Олег келтирилган кабинетда бирталай немис жандарм офицерлари ўтирар эди. Улар Олега қизиқиб, ажабланиб қарар эдилар. Ба'зилари эса одатдан ташқари бир шахсни кўргандай, унга тикилиб қарар эдилар. Дун'ени кўп жиҳатдан ҳали бола-

ларча тушуниши сабабли Олег «Еш гвардия»нинг шуҳрати кўп ерларга тарқалиб кетганини, Стахович берган маълумотлар туфайли ҳамда анча вақтдан бери қўлга тушмай юргани туфайли ўзининг ҳам афсонавий бир сиймога айланиб кетганини билмас эди. Уни, худди суяги йўқ илонбалиқдай эпчил бир немис сўроқ қилди. Унинг кўзлари остидаги даҳшатли мурданикидай кўк доғлари қора қовоқлари бурчагидан чиқиб бутун афтини айланиб ўтган ва юзига қандайдир ғайритабиий бадбуруш тус берган эди, — бундай башараларни фақат даҳшатли тушда кўриш мумкин эди.

«Еш гвардия»нинг бутун фаолиятини очиб бериш ва ҳамма а'золарининг номини айтиб бериш тўғрисида қўйилган талабга жавобан Олег деди:

— Еш гвардияга танҳо ўзим раҳбарлик қилганман, унинг а'золари фақат менинг буйруғимни бажарар эди, шунинг учун фақат ўзим жавобгарман... Агар мени очиқ суд қилсаларинг эди мен «Еш гвардия»нинг фаолиятини айтиб берган бўлур эдим. Аммо бегуноҳ одамларни ҳам ўлдиручи кишиларга ташкилотнинг фаолиятини айтиб бериш — ташкилот учун фойдасиз... — У, бироз жим турди, сўнгра офицерларга сокин кўзлари блан қараб: — ... аслини олганда, ўзларингиз ҳам, мурдаларсиз, — деди.

Ҳақиқатан ҳам мурдага ўхшаган немис, Олегдан яна бирни-ма сўради...

— Бу сўзим — охириги сўз, — деди Олег ва киприкларини қуйи туширди.

Шундан кейин Олегни гестапо зиндонига ташладилар, унинг инсон ақли ишонаблмайдиган ғоят даҳшатли ҳаёти бошландики, қалби бор одам уни ёзиб тасвирлашга ожизлик қилади.

Аммо Олег бу ҳаётга бир ой чидаб берди; уни ўлдирмадилар, чунки область фельдкоменданти генерал-майор Клернинг келишини кутар эдилар. Генерал-майор Клер ташкилот бошлиқларини ўзи сўроқ қилмоқчи ва уларнинг тақдирини ўзи ҳал этмоқчи эди.

Филипп Петрович Лютиковнинг ҳам шу ерга, Ровеньки гестапосига фельдкомендант олдига сўроққа олиб келинганидан Олег беҳабар эди. Лютиковнинг Краснодардаги яширин большевистик ташкилот бошлиғи эканлигини душманлар билалмадилар, аммо улар қўлга тушган ҳамма одамларнинг энг каттаси Лютиков эканлигини сезар ва кўриб турар эдилар.

ОЛТМИШ ТУРТИНЧИ БОБ

Серёжка калтакланганида ҳам индамади, Фенбонг унинг қўлларини орқасига қайириб, шифтга осганда, майиб қўли қақшаб оғриганда ҳам индамади. Серёжканинг ярасига Фенбонг милтиқ шомполинни санчигандагина Серёжканинг тишлари гижирлаб кетди.

Серёжка жуда пишиқ, жони қаттиқ, абжир йигит эди. Унинг яққа ўзини алоҳида камерага келтириб ташлаганлари зоҳоти у, камеранинг икки томондаги деворини қоқиб кўриб, қўшнилари-ни таниб олди. Оёқ учида туриб, шифтнинг дарз кетган ерини текшириб чиқди,— уни кенгайтириб, тахтасини кўчириб олиш ва ҳеч бўлмаса турма ҳовлисига чиқишнинг иложи йўқми экан деган хаёлга келди,— агар қулфланган камерадан чиқса бутундай қочиб кетаолишига ишонар эди. Узи сўроқ қилинган ва қийналган уйнинг деразалари қандай жойлашганини, коридордан ҳовлига чиқадиган эшик қулфми, очикми эканлигини ўтириб эслади. Оҳ, қани энди, қўли бутун бўлса!.. Йўқ, у бирон илож топишдан ҳали умид узмаган эди. Шу очик ва совуқ кечаларда Донецдан келаётган артиллерия садолари ҳатто камера-ларга ҳам эшитилмоқда эди.

Эрталаб Серёжкани Витька Лукьянченко блан юзм-юз учраштирдилар.

— Йўқ... қўшнимиз бўлади деб эшитар эдим-ку, аммо кўр-мас эдим,— дерди Витька Лукьянченко, бахмалдай қора кўзла-рини Серёжканинг юзидан олиб қочиб.

Серёжка жим турарди.

Сўнгра Витька Лукьянченкони олиб кетишди, бирнеча минут-дан сўнг Соликовский камерага Серёжканинг онасини бошлаб кирди.

Улар, ўн бир боланинг онаси бўлган кекса аёлнинг уст-боши-ни дабдала қилиб йиртиб, қонга беланган сўрига иргитдилар ва уни ўз ўғлининг кўзи олдида электр сими блан урабошладилар.

Серёжка кўзини олиб қочмади, у индамасдан, онасини қан-дай ураётганларига қараб турар эди.

Сўнгра онасининг кўзи олдида Серёжкани урдилар, у ҳамон индамасди. Ҳатто Фенбонгнинг ҳам тоқати тугаб, столда ётган темир таёқни олиб, Серёжканинг соғ қўлини билагидан уриб синдирди. Серёжканинг ранги бўздай оқариб, пешонасидан совуқ тер чиқиб кетди, у деди:

— Қўлингдан келгани шуми?..

Шу куни, Краснодар посёлкасидан қамалганларнинг ҳамма-сини турмага келтиришди. Уларнинг кўпчилиги сра юролмайдиган бўлиб қолган эди, уларни қўлтиқларидан ушлаб, полда суд-раб келар ва одам блан лиқ тўла камерага тиқар эдилар. Коля Сумскойнинг юришга бироз дармони бор эди, аммо қамчи зар-бидан бир кўзи оқиб тушган эди. Тося Елисеенко, осмонга пар-воз қилиб учиб кетаётган каптарни кўриб завқланиб қичқириб юборган ўша Тося Елисеенко деган қиз, энди фақат қорни блан ётаоларди: уни бу ерга жўнатишдан олдин қизитилган плитага ўтқизишган эди.

Уларни энди олиб келишган эдики, камерага жандарм келиб, Любкани чақирди. Ҳамма қизлар Любкани «қатл этишга олиб бораптилар» деб ўйлашди, Любканинг ўзи ҳам шундай деб ўйлади... У ҳамма қизлар блан видо'лашгач, уни олиб кетдилар.

Аmmo Любка қатл этилишга олиб кетилмаган эди. Область Фельдкомендантс генерал-майор Клернинг талабига мувофиқ, уни Ровенькига олиб кетдилар, уни генерал-майорнинг ўзи сўроқ қилмоқчи экан.

Уйдан келган овқат қабул этиладиган кун эди, ҳаво совуқ, сокин эди: болтанинг овози, қудуқ ёнида челақнинг тарақлаши, йўловчиларнинг оёқ товушлари офтобдан ва оппоқ қордан чарақлаган ҳавода аллақаерларга эшитиларди. Елизавета Алексеевна блан Людмила,— улар овқатни доим бирга олиб келар эдилар,— овқатни тугунга тугиб, Володя сўнгги хатида сўраттирган ёстиқни кўтариб, яланглик орқали қордаги якка оёқ йўлдан турманинг узун биноси томонга қараб борар эдилар...

Уларнинг иккови — она блан қиз,— жуда ориқлаб кетганларидан бир-бирларига ўхшар эдилар, уларни опа-сингил дерди кўрган одам. Ҳамавақт серҳаракат ва кескин табиатли бўлган она энди фақат асаб томирларидан яратилганга ўхшар эди.

Турма ёнида тўпланиб турган хотинларнинг овозидан, аёлларнинг тугун кўтариб туриши ва турма эшиги томонига ҳечким юрмаётганидан Елизавета Алексеевна блан Люся қандайдир ёмон бир нарса бўлаётганини сездилар. Эшик ёнида, аёлларга қарамасдан, одатдагича немис часовоийи турар эди, эшик ёнидаги панжарада эса сариқ пўстинли «полицай» ўтирар эди. Аммо у, уйдан келган овқатни қабул қилмас эди.

Бу ерда турганларни Елизавета Алексеевна ҳам, Люся ҳам яхши танир эдилар. Улар ҳар куни учрашиб туришар эдилар.

Земнуховнинг онаси, муштдай кампир, эшик олдида қўлида тугунча ушлаб турар ва:

— Овқатдан ҳеч бўлмаса озгина киритиб бер...— дер эди.

— Керак эмас. Қорнини ўзимиз тўйгазамиз,— дерди «полицай», кампирга қарамай.

— У, чойшаб деган эди...

— Бугун биз унга юмшоқ жой солиб берамиз...

Елизавета Алексеевна эшик олдида яқин борди-да, ўзининг кескин овози блан:

— Нега овқатни қабул қилмаяпсизлар?— деб сўради.

«Полицай» унга назар-писанд қилмай, жим ўтирарди.

— Вақтимиз бор, жавоб берадиган бирон одам чиққунча шу ерда турамыз,— деди Елизавета Алексеевна, аёлларга қараб.

То турма ҳовлисидан бирталай кишининг оёқ товуши эшитилиб, дарвоза очилгунга қадар, аёллар тураверишди. Аёллар турманинг кўча томонга қараган деразаларига қарашга уринар, баъзан камераларда ўтирган болаларини кўриб қолишга муваффақ бўлар эдилар.

Аёллар оломони ўзини дарвозанинг чап томонига олди. Дарвозадан сержант Больман командаси остида бирнеча солдат чиқди-да, хотинларни ҳарёққа тарқатабошлади.

Хотинлар тарқалишиб, яна тўпланишар эди, ба'зилари дод солабошлади.

Елизавета Алексеевна блан Люся четга чиқиб, бу манзарага қараб турар эдилар.

— Бугун уларни қатл этишади,— деди Люся.

— Мен худодан фақат бир нарсани тилайман, илоҳим ўғлимнинг қаноти ўлгунча ҳам қайрилмасин, илоҳим бу итлар ҳузурида титраб қалтирамасин, уларнинг юзига тупурсин! — деяру эди Елизавета Алексеевна паст, бўғиқ ва титроқ овоз блан Унинг кўзлари чақнаб ёнар эди.

Шу онда уларнинг ўғил ва қизлари бошларига тушган энг даҳшатли ва сўнгги азобни кечирмоқда эдилар.

Земнухов майстер Брюкнер олдида зўрға оёқда турар, юздан қон оқар, боши пастга осилиб тушган эди, аммо Ваня бошини кўтаришга уринар эди. Ниҳоят, бошини тикка кўтариб, тўрт ҳафта ичида биринчи марта тилга кирди.

— Хўш, қўлларингдан келмаяптими?.. — деди у. — Қўлларингдан келмайди!.. Қанча мамлакатларни босиб олдинглар... Виждондан, номусдан кечдинглар... аммо қўлларингдан келмайди... кучингиз етмайди... — деди-да, кулиб юборди.

Кечқурун икки немис солдати камерага Уляни судраб олиб кирди, унинг бўздек оқарган юзи, орқага ташланган узун сочлари ерда судралиб келар эди, солдатлар уни девор тагига итариб ташладилар.

Уля инграганича, қорнига ағдарилиб ётди.

— Лилечка... — деди у Иванихинанинг каттасига. — Кофточкамни кўтариб қўй, баданим ёниб кетаётир...

Юришга дармони қолмаган бўлса ҳам энг сўнгги дамгача дугоналарига худди энагадай қараб юрган Лилечка, қонга беланган кофточкани Улянинг қўлтиғи тагига шимариб қўйди ва бирданига қўрқиб кетди, даҳшат ичида кўзидан ёш чиқиб кетди: Улянинг орқасига ўйиб солинган беш бурчакли юлдуздан билкиллаб қон оқиб ётарди.

Бу авлодларнинг энг сўнггиси бу дун'ёдан ўтмагунча, Краснодон аҳолиси бу кечани сра унутмайди. Осмонда жуда тиниқ ой ўроғи ярқираб турарди. Чўл ўн километрларгача яққол кўришиб туради. Қаҳратон совуқ. Шимол томонда Донец дар'ёси бўйлаб, осмонни алангалар қоплаган. Уёқдан катта ва кичик жангларнинг гоҳ сўниб, гоҳ зўрайиб боручи садолари келиб турар эди.

«Ёш гвардия»чиларнинг ота-оналаридан ҳечким бу кеча ухламай чиқди. Мижжа қоқмай чиққанлар фақат уларгина эмас эди; «Ёш гвардия»чиларнинг шу кеча қатл этилишини ҳамма билар эди. Одамлар жинчиروқ ёруғида, ё бўлмаса қоронғида, ўт ёқмасдан муздек уйларда ўтирар, ба'зан ҳовлига чиқиб, бирон овоз эшитилмасмикин, машинанинг гуриллаши ёки милтиқ товуши эшитилмасмикин деб совуқда қулоқ солиб турардилар.

Камераларда ҳам ҳушдан кетганлардан бошқа ҳамма уйғоқ эди. Азоблашга энг кейин олиб борилган «Ёш гвардия»чилар

бургомистр Стеценконинг турмага келганини кўришди. Бургомистрнинг турмага фақат қатъ олдидан, ҳукмга қўл қўйиш учун келишини ҳамма билар эди...

Донец ёнидан эшитилаётган қаттиқ гумбирлаган овозлар камераларга ҳам эшитилмоқда эди.

Бошнинг деворга тираб, ёнбошлаб ётган Уля қўшни камерадаги болаларга девор қоқарди:

— Болалар, эшитаяпсизларми? Эшитдиларингми?... Тетик бўлинглар... Бизникилар яқинлашиб қолди... барибир, бизникилар етиб келади.

Коридордан солдат этикларининг дукури эшитилди, камераларнинг эшиклари очилиб ёпилди. Қамалганларни коридорга олиб чиқиб, ҳовли орқали эмас, балки катта йўлдан кўчага олиб чиқабошладилар. Камерада пальто ёки иссиқ кийим кийиб ўтирган қизлар бир-бирларига шапка кийгизар, рўмолларини ўраб қўяр эдилар: Лиля, қимир этмай ётган Аня Соповани, Шура Дубровина эса энг қадрдон ўртоғи Майяни кийинтириб қўйди. Қизларнинг ба'зилари сўнгги марта мактуб ёзиб, камерада қоладиган кийимлари ичига яширар эдилар.

Утган сафар Уляга уйдан тоза кийим келтирган эдилар, энди у эскисини тугунга тугабошлади. Бирдан кўз ёшлари бўғиб келиб қолди, йиғисини тўхтатишга кучи етмади-да, қонли кийимини овози эшитилмаслиги учун юзига тутиб, камеранинг бурчагида бирмунча вақт ўтирди.

Уларни сутдек ойдин майдонга олиб чиқиб, икки юк машинага ўтқазабошладилар. Энг олдин мадорсиз ва ҳушсиз Стаховични олиб чиқиб, машинага ирғитдилар. «Ёш гвардия»чиларнинг кўпи юраолмас эди. Бир товони чопиб ташланган Анатолий Поповни олиб чиқишди, кўзлари ўйиб олинган Витя Петровни Рагозин блан Женья Шепелёв етаклаб чиқди. Володя Осьмухиннинг ўнг қўли чопиб ташланган эди, аммо ўзи юриб чиқди. Ваня Земнуховни Толя Орлов блан Витя Лукьянченко кўтариб чиқишди. Уларнинг кетидан чўпдай ориқлаб кетган Серёжка Тюленин гандираклаб келар эди.

Қизларни алоҳида, ўғил болаларни алоҳида машинага ўтқаздилар.

Солдатлар машиналарнинг икки четини ёпиб, лиқ тўла машинага чиқиб олишди. Унтер Фенбонг олдинги машинага шофер ёнига ўтирди. Машиналар йўлга тушди. Уларни майдон орқали, болалар касалхонаси ва Ворошилов номидаги мактаб биноси ёнидан олиб ўтдилар. Олдинда қизлар тушган машина борар эди. Уля, Саша Бондарёва ва Лилялар қўшиқ айтабошладилар:

Эркисизлик азоби эди қалбингни,
Шонли йўлда шон блан ўлдинг...

Уларга бошқа қизлар ҳам қўшилди. Кейинги машинадаги болалар ҳам қўшилишди. Қўшиқ муздек ва соф ҳавода узоқ ерларга янграб борарди.

Машиналар сўнгги уйдан ўтиб, 5-нчи шахтага борадиган йўлдан кетди.

Машинанинг орқа томондаги тахтасига ёпишиб ўтирган Серёжка муздек ҳавони энтикиб-энтикиб ичига тортар эди... Ана, машиналар айрилишдан ҳам ўтди, ҳадемай жарлик ҳам келиб қолади. Йўқ, Серёжка бу иш қўлидан келмаслигини билар эди. Аммо унинг олдида, қўли орқасига боғланган Ковалёв тиз чўкиб бормоқда эди. У ҳали ҳам бақувват эди, шунинг учун унинг қўлларини боғлаб қўйганлар. Серёжка уни боши блан туртди. Ковалёв унга ўгирилди.

— Толька... Ҳозир жарлик келади...— деб пичирлади Серёжка, чап томонга боши блан кўрсатиб..

Ковалёв елкаси оша орқасига қараб, қўлларини қимирлатиб кўрди. Серёжка ётиб тишлари блан Ковалёвнинг қўлидаги арқонни ечабошлади. Серёжка шу қадар мадорсиз эдики, пешонасидан совуқ тер чиқиб, бирнеча марта машина четига суяниб қолди. Аммо у ўз ҳаёти учун қандай курашса, ҳозир ҳам шундай курашмоқда эди. Ниҳоят, арқон ечилди. Ковалёв, ҳамон қўлини орқасида тутиб, қимирлатиб кўрди.

Кўзғолади қасоскор эллар.
Улар биздан минг бора кучли..

деб куйларди болалар ва қизлар.

Машиналар жарликка етди, олдингиси эса тепаликка чиқабошлаган эди. Кейинги машина ҳам тирғана-тирғана тепаликка чиқабошлади. Ковалёв бир оёғини машина четига қўйди-да, сакради ва машаққат блан қор кечиб жар ичига қочди.

Саросмаликнинг дастлабки дами ўтди, шу пайтда машина жарликдан чиқди, Ковалёв машинадагиларнинг кўзидан ғойиб бўлди. Солдатлар, бошқалари ҳам қочиб кетмасин деб, машинадан тушишга жур'ат этишолмади, машинада туриб тўғри келган томонга милтиқ отабошлашди. Милтиқ овозини эшитган Фенбонг олдинги машинани тўхтатди-да, ерга сакраб тушди. Машиналар тўхтади. Фенбонг хотинчалиш товуши блан зўр бериб сўкинар эди.

— Кетди!.. Кетди!..— деб ниҳоятда тантанали, шод овоз блан қичқирарди Серёжка ва энг ёмон сўзлар блан сўкинар эди. Аммо бу сўзлар муқаддас сўздай янграб эшитилар эди.

Ана, 5-нчи шахтанинг портлашдан кейин қийшайиб тушган копёри ҳам кўринди.

Йигитлар ва қизлар «Интернационал» айтабошладилар.

Уларнинг ҳаммасини шахта ёнидаги ҳаммомнинг муздек совуқ биносига туширдилар-да Брюкнер, Балдер ва Стеценконинг келишини кутабошладилар. Жандармлар устида яхши кийимбоши бўлганларнинг ҳаммасини еқинтирабошладилар.

«Ёш гвардия»чиларга бир-бирлари блан видо'лашишга рухсат берилди. Клава Ковалёва Ванянинг ёнига ўтириб, пешонасига қўлини қўйиб, охиригача ажралмади.

«Еш гвардия»чиларни тўда-тўда қилиб олиб чўқийди-да, шахта қудуғига биттадан ташлайбошладилар. Ҳалок бўлаётган ёшларнинг ҳарбир ҳоли етгани бу дунёда айтмоқчи бўлган бирикки оғиз сўзини айтиб қолди.

Немислар бирнеча ўн одамни бирданига ташлаганларида: қудуқда битта-яримтаси тирик қолмасин деб уларнинг танаси ўстига иккита вагонни ҳам ағдариб юбордилар. Аммо бирнеча кунгача шахта ичидан оҳ-фарёд эшитилиб турди.

Қўллари боғлиқ Филипп Петрович Лютиков ва Олег Кошевой фельдкомендант Клер олдида турар эдилар. Улар Ровенькида турганларида бир турмада ётганларини билмас эдилар. Брок шу кун эрталаб уларни бирга қўшиб боғладилар ва, фақат райондаги эмас, балки бутун областьдаги яширин ташкилотнинг изини кўрсатиб беришга мажбур этармиз деб ўйлаб, юзма-юз қилишга олиб келдилар.

Нега уларни боғладилар? Уларнинг қўли боғлиқ бўлмаслигидан немислар қўрқар эдилар. Душманлар бу икки кишининг ташкилотда қандай роль ўйнаганини билганлигини ҳам кўрсатмоқчи эди.

Филипп Петровичнинг оппоқ сочлари қонга беланиб қотиб қолган, дабдала бўлиб кетган кийими норғул гавдасидаги яраларга ёпишиб қолган эди, сал қимирласа ҳам яралари зирқиллаб оғрирди, аммо у буни сра билдирмасди. Оғир азоб-уқубатлар ва очлик Филипп Петровичнинг гавдасини қуриртгани, ёшлигида чехрасини чиройли қилиб турган ва ниҳоятда кучли ирода эгаси эканлигини кўрсатиб турган аломатлар энди янада очикроқ кўринар эди. Кўзлари ҳам ҳар доимгидек сокин ва шиддатли эди.

Чехраси деярли ўзгармаган, фақат икки чеккасига оқ тушган Олег синдирилган ўнг қўлини осилтириб турарди...

Жаллодликдан юраги тош бўлиб кетган Клер олдида кекса ва ёш халқ йўлбошчилари шундай мардона турар эдилар.

Қотилликдан бошқа иш қўлидан келмайдиган Клер мардонвор Лютиков ва Олегни яна мислсиз азоблади, аммо улар энди ҳечнарсани сезмас эдилар деса ҳам бўлади: уларнинг руҳи инсоннинг буюк ижодий руҳи каби юсакларда парвоз қилиб юрарди.

Кейин уларни ажратдилар, Филипп Петровични яна Краснодар турмасига олиб кетдилар. Марказий мастерскойнинг иши ҳали текшириб бўлинмаган эди.

Аммо подпольедаги ўртоқлар қамалганларга ёрдам кўрсата-олмадилар, бунинг сабаби фақат турманинг қаттиқ қўриқланишидангина эмас, балки бутун шаҳарни чекиниб боручи душман қўшинлари босиб кетганлигида ҳам эди.

Филипп Петрович Лютиков, Николай Бараков ҳамда унинг ўртоқлари бошига ҳам «Еш гвардия»чиларнинг тақдири тушди: уларни ҳам 5-нчи шахта қудуғига ташладилар.

Олег Кошевой Ровенькида ўттиз биринчи январь кундуз-кун

отилди, унинг жасади шу кун и отилган бошқа одамларнинг жасади блан бирга ўрага кўмилди.

Люба Шевцовани радиопередатчик ва шифрни айтиб берар деб яна еттинчи февральгача қийнадилар. Қатл этилиш олдидан у онасига қуйидаги хатни ёзиб юборишга муваффақ бўлди:

«Альвидо, оий, қизинг Люба зах ерга жо бўлмоқда».

Любани отишга олиб чиққанларида у ўзининг энг яхши кўрган ашуласини айтабошлади:

● Москванинг кенг кўчаларнда...

Любкани отишга олиб борган СС ротенфюрери уни тиз чўк-тирмоқчи, елкасидан ўқ узмоқчи бўлган эди, броқ Люба тиз чўкмади ва ўқни юзига оттирди.

ОЛТМИШ БЕШИНЧИ БОБ

... Краснодар аҳолиси қочиб кетаётган немис армияси келтирган яна кўп машаққатларни бошдан кечирди. Чекинаётган СС чи қисмлар хонадонларни талар, одамларни уй-жойларидан ҳайдаб чиқарар, шаҳардаги биноларни, бутун атрофдаги кон ва корхоналарни портлатиб емирар эдилар.

Люба Шевцова отиб ўлдирилгандан етти кун кейин Қизил Армия қисмлари Краснодарга ҳам, Ворошиловградга ҳам бир маҳалда кириб келди. Ўн бешинчи февральда совет танклари Краснодарга бостириб кириши блан, шаҳарга Совет ҳокимияти ҳам қайтиб келди...

Кўп кунлар давомида бутун халойиқ кўзи олдида шахтёрлар 5-нчи шахтанинг қудуғидан ҳалок бўлган большевиклар ва «Ёш гвардия»чиларнинг жасадларини чиқариб олдилар. Ҳалок бўлганларнинг оналари ва хотинлари кон ёнидан кетмай, болалари ва эрларининг қиймаланган жасадларини қўлма-қўл узатиб турдилар.

Елена Николаевна Олег тириклигидаёқ Ровенькига кетган эди. Аммо ўғлига бирон ёрдам кўрсатиш унинг қўлидан келмас эди, Олег ҳам онасининг яқин жойдалигидан беҳабар эди.

Онаси ва қариндошларининг кўзи олдида Ровеньки шаҳрининг аҳолиси Олег ва Люба Шевцованинг жасадини ўрадан қазиб олди.

Жағлари ичига кириб кетган, авваллари кўркига асло дор тушмаган кўзлари ҳасрат блан ич-ичига ботиб кетган мушт-типар аёлни аввалги Елена Николаевна Кошоева деб бўлмасди. Аммо у ўтган ойлар давомида ўғлига ҳамиша ёрдамчи бўлиб келганлиги ва ўғлининг ҳалокати орқасида бошига тушган бу айниқса огир алам ўти бу аёлни шу қадар ма'навий юксакликка кўтардики, у фарзанд доғига ҳам чидади. Ғам-андух блан ўтган кунлар кишининг зўр эҳтирос, ғайрат ва ташаббус блан тўла улдуғ оламини тўсиб турган парда сингари йиртилгандек бўлди. Елена Николаевна бу оламга ўғли изидан кирди ва жамиятга хизмат қилишдек катта йўлга қадам қўйди.

Шу кунларда, немисларнинг яна бир жинояти очилди: шаҳар паркдан шахтёрлар мозори топилди. Уликларни қазиб олмоқ учун гўрни очиб қарасалар, жасадлар тикка қилиб кўмилган экан, олдин уларнинг бошлари чиқди, кейин елкалари, таналари, қўллари кўринди, улар ичидан Валько, Шульга, Петрова ва қўлида гўдак бола кўтариб турган бир хотиннинг жасади топилди.

5-нчи шахта қудуғидан топилган «Ёш гвардия»чиларни ва катталарни паркда, иккита ўртоқлар мозорида дафн этдилар.

Дафн маросимида Краснодондаги яширин большевиклар ташкилотининг ҳамма тирик қолган а'золари ва «Ёш гвардия»нинг тирик қолган ҳамма а'золари: Иван Туркенич, Валя Борц, Жора! Арутюнянц, Оля ва Нина Иванцова, Радик Юркин ва бошқалар иштирок этдилар.

Туркенич Краснодондан Миус дар'ёсига йўлга чиққан ҳарбий қисмдан, ҳалок бўлган ўртоқлари блан видо'лашиш учун жавоб сўраб келган эди.

Валя Борц Каменск ёнидаги бир жойдан уйига етиб олгач, Мария Андреевна уни Ворошиловграддаги танишлариникига юборган эди. Валя Қизил Армияни ўша ерда кўтиб олди.

Сергей Левашов фронт линиясидан ўтиш вақтида ўқ еб ўлган эди.

Стёпа Сафонов ҳам ҳалок бўлган эди. Қизил Армия биринчи марта штурм қилиб, Каменск шаҳрининг бир қисмини олган кечаси у, бўлинмаларнинг бири составида шаҳарни қўлга кириштиш учун бўлган жангда қатнашиб ўлган эди.

Анатолий Ковалёвни шаҳарнинг бир четида яшовчи бир ишчи яшириб юрди. Ковалёвнинг забардаст гавдаси шу қадар қийматли кетган эдики, унинг яраларини боғлаб ҳам бўлмасди, шунинг учун ҳаммаёғини ювиб, оқ чойшабга ўраб қўйган эдилар. Ковалёв бирнеча кун яширишиб ётди. Аммо, ортиқ яширишиш мумкин бўлмаганидан, ўз қариндошлариникига кетди. У, Донбасснинг ҳали немислардан озод этилмаган қисмида турар эди.

Иван Федорович Проценко ўз отряди блан, чекиниб, боручи немислар олдида силжиб борди ва Қизил Армия Ворошиловградга кириб келишигача улар блан жанг қилиб юрди. Городишча ёнидаги жудоликдан кейин Иван Федорович хотини Катя блан биринчи марта фақат шуерда учрашди.

Иван Федоровичнинг топшириғи блан Корней Тихонович бошчилигида бир тўда партизанлар Митякинская станцияси ёнидаги ташландиқ кон тагидан машҳур «газик»ни чиқариб олдилар, «газик» ичи тўла бензин, бут-бутун турганди, немислар уни топмаган эди. Машинани яратган давр қандай абадий бўлса, «газик» ҳам шундай абадий эди. Ворошиловградга Совет ҳокимияти қайтиб келган дастлабки кунларда машинага эга бўлмаганларнинг Иван Федоровичга ва унинг машинасига жуда ҳаваслари келиб юрди.

Иван Федорович блан Катя шу «газика» тушиб Краснодарга кетдилар, йўлда Гордей Корниенкони хотини Марфанинг олди-га ташлаб ўтдилар. Шу ерда улар Марфадан немисларнинг қишлоқдаги сўнгги кунлари та'рифини эшитиб билдилар.

Қишлоқни совет аскарлари ишғол қилишидан бир кун олдин Иван Федорович Кошевойнинг қариндошларини кўчириб олиб кетган ва Иван Федоровичга бир вақтлар ўз устбошини берган чол блан бирга қишлоқ советининг биноси ёнига келди. Бу вақтда, Донецнинг нариги томонидан қочиб келаётган немис жандармерияси ва полициясининг амалдорлари шу ерга келиб қўнган эди. Қишлоқ аҳолисининг кўпчилиги, Қизил Армия ҳали йироқдами ё яқин келиб қолдими эканини билиш мақсадида, тўғриси — орқаларига қарамай қочиб қолган немисларни тамошо қилиш мақсадида қишлоқ совети ёнига тўпланган эди.

Бобо блан Марфа шу ерга етиб келганларида, полиция мансабдорларидан яна бири чана чоптириб келиб қолди. У худди чол олдига келиб тўхтаб чанадан сакраб тушди — ва қўрқувдан слайиб кетган кўзлари блан атрофга аланглаб қаради-да, чолга шошиб-пишиб:

— Жаноб бошлиқ қанилар?— деб савол берди.

Чол кўзини қисинқираб олди-да:

— Жанобликка жанобларку-я, лекин назаримда ўртоқлар қувиб етиб қолган кўринади...— деди.

Полиция мансабдори сўкинди, лекин жуда шошиб турганидан чолни урмади ҳам.

Немислар нималарнидир кавшаганларича ичкаридан югуриб чиқишди-да, бирнеча чанага ўтириб, қорни чангитиб қочиб қолишди.

Эртаси куни қишлоққа Қизил Армия кириб келди...

Иван Федорович блан Катя ҳалок бўлган большевиклар ва «Ёш гвардия»чиларнинг хотирасини ҳурматламоқ учун Краснодарга келдилар. Краснодарда Иван Федоровичнинг бошқа юмушлари ҳам бор эди: «Краснодонуголь» трестини, шахтаконларни тиклаш лозим эди. Бундан ташқари у, катта ёшли подпольечилар ҳамда «Ёш гвардия»чилар ҳалокатининг тафсилотини билмоқчи эди...

Ҳалок бўлган большевиклар ва «Ёш гвардия»чиларнинг қабри устида уларнинг тирик қолган ўртоқлари ўз дўстларининг ўлими учун қасос олишга қасам ичдилар. Қабрлар устига вақтинча ҳайкаллар — ёғочдан қилинган оддийobelисклар ўрнатилди. Катта ёшли подпольечилар қабрига ўрнатилганobelискка аввал Филипп Петрович Лютиков блан Бараковнинг ва кейин бошқаларнинг номлари ёзилганди. «Ёш гвардия»obelискининг тўрт тарафига Ватан учун ҳалок бўлган қуйидаги ҳамма ёш гвардиячи жангчиларнинг номлари ёзилган эди:

Олег Кошевой, Иван Земнухов, Ульяна Громова, Сергей Тюленин, Любовь Шевцова, Анатолий Попов, Николай Сумской, Владимир Осьмухин, Анатолий Орлов, Сергей Левашов, Степан

Сафонов, Виктор Петров, Антонина Елисеенко, Виктор Лукьянченко, Клавдия Ковалёва, Майя Пегливанова, Александра Бондарева, Василий Бондарёв, Александра Дуброгина, Лилия Андреева, Антонина Машченко, Евгений Мошков, Лилия Ивановна, Антонина Иванихина, Борис Главан, Владимир Рагозин, Евгений Шепелёв, Анна Сопова, Владимир Жданов, Василий Пирожок, Семён Остапенко, Геннадий Лукашёв, Ангелина Самошина, Нина Минаева, Леонид Дадшев, Александр Шищенко, Анатолий Николаев, Демьян Фомин, Нина Герасимова, Георгий Шербаков, Нина Старцева, Надежда Петля, Владимир Куликов, Евгения Кийкова, Николай Жуков, Владимир Загоруйко, Юрий Винцецовский, Михаил Григорьев, Василий Борисов, Нина Кезикова, Антонина Дьяченко, Николай Миронов, Василий Ткачёв, Павел Палагута, Дмитрий Огурцов, Виктор Субботин.

Николай Семёнович Тихонов

(1896 й. туғилгач)

КИРОЗ БИЗ БЛАН

(1941)

1

Чироғсиз уйларнинг баҳайбат
Қадди маш'ум бир туш сингари
Ленинграднинг темир тунлари,
Қамал пайтидаги сукунат...
Даҳшат блан жимлик бузилар,
Сиреналар чақирар постга.
Нева узра бомба визиллар,
Кўприкларни совураб ўтга.
Ярим тунда ҳаво ҳужумлари,
Ярим тунда тўп ўшқиради.
Ленинграднинг темир тунлари,
Шаҳар бўйлаб Киров юради.
Эгида ҳарб, жанг кўрган
шинель,

У, полкларни бошлаб илгари,
Жангларда юргани сингари,
Қадамлари эркин ва дадил.
Фуражкада юлдуз оловланар,
Оташин кўз қарашларда—нур.
Ленинград учун қалби ёнар,
Унинг мардлиқ ҳуснидан
мағрур.

2

Ана, матрос турар сув узра,
Ленинградга соқчи ҳам эга.
Бу денгизчи — навқирон чехра
Хотиралар солди кўнгилга.
Эсга тушар матрос ўртоқлари,

Каспий кемалари, ботирлар,
Жанг қилишган Волга
қирғоқларин,
Астрахань қирларин хотирлар.
Бу чайир йигитда у яна кўрар:
Уша таниш ва кўркам қомат,
Уша мардона куч барқ урар,
Уша-ўша ўчмас ҳарорат.
Прожектор тунни ўйиб шу он
Бош кийимин ёритди, шунда,
«Киров» деган музаффар унвон
Чақнаб кетди мисли яшиндай.

3

Вайрон уйлар, девор, стунлари,
Гумбазлар ўпқондай туради.
Ленинграднинг темир тунлари
Шаҳар бўйлаб Киров юради.
Адолатли, шиддаткор жангчи
Шаҳар бўйлаб борар ошиқмай,
Вақт кеч тун, қаҳратон фарчи...
Хўмрайгандир завод қал'адай,
Танаффус йўқ бундаги ишда,
Уйқу, ҳордиқ нутилгандир.
Бунда ҳамма улуг ташвишда,
Чехраларда қатра-қатра тер.
Снаряднинг қизил ёлқини
Цех ичида ловулласа ҳам,
Меҳнат блан қувла кўрқувни,
Хорғинликка берабил барҳам.
Вақма босар бирпаслик, аммо
Уртага чол чиқар шу маҳал,
Қани, тингла, нима дер бобо,
У ҳақ гапни айтади дангал:
— Майли ёвгон бўлса ошимиз,
Майли нонни мисқоллаб есак,
Пўлат каби бизнинг
бардошимиз,
Дам олишни кейинга қўйсақ.
Ёв куч блан енголмай бизни,
Энди очлик блан олмоқчи.
Ленинградни Россиядан узиб,
Бизларни қулликка солмоқчи.
Йўқ, муқаддас Нева соҳилида
Бу — умрбод бўлғуси эмас,
Рус ишчиси жон берар элига.
Аммо душманига бош эгмас!

Анжом етказамиз фронтга.
Душман қуршовлари янчилур,
Бежиз-мас, ҳайбатли заводга
Киров номин берибмиз мағрур.

4

Ленинграднинг темир тунида
Шаҳар бўйлаб Киров юради.
Бўйсунмас халқ унинг кўз
ўнгида,—
Қувонч тўла мағрур юраги.
Матонатли, ботир совет халқи
Жонажон Ватанни қўриқлар...
Тўплар зарби тобора яқин,
Ён-берида ўпқон-ёриқлар.
Бомба портлар унинг ён-
берида,
Тутунда уй емирилиб тушар.
Ана, отрядларнинг бирида
Қиз кўрқувсиз ёрдамга шошар.
Майли қуласа ҳам девор, стун,
Ғиштлар бошда учсада ғиз-ғиз,
Дўстларини қутқазिश учун
Ўз ҳаётин аярмиди қиз!
Ёшлик шуда — чақмоқ сингари,
Хавфнинг кўзларига ўқдай
киради.
Ленинграднинг темир тунлари
Шаҳар бўйлаб Киров юради.

5

Қорли Казбек тоғи бағрида,
Яширин кураш тунг қаҳрида
Совет асрин жарчиси эди,
Нотиқ ҳам жангчиси эди.
У эслайди қонли, асабий,
Оловли Астрахань кунларин,
Кўз олдидан эгри қилич каби
Ялт-юлт ўтган саҳро тунларин.
Кенг бўшлиқлар, жанглар,
сафарлар,
Ғам, ҳаяжон, хавф-хатарлар,—
Барин енгди унинг темир каби
Ҳам меҳрибон, оташин қалби.
Коммунистик қалб, садоқати
блан

Севди қудратлардан улуғ
қудратни,
Сўнги улуғ муҳаббати блан —
Зўр, меҳнаткаш Ленинградни.
...Уқ ҳуштаги бўлиб келди
дамлар,
Мусибатнинг қора қуллари.
Бунда узатишди уни одамлар
Дўст, йўлбошчи, ота сингари.
Киров бизнинг орамизда қолди,
Қурашларда, меҳнатда жадал.
Мардлик блан тўлар халқнинг
қалби
Ғолиб номин эслаган маҳал.

6

Тўлиб-тошган шаҳар кўчалари,
Баррикада, окоп, ғов, тўсин.
Ленинграднинг темир кечалари
У шаҳардан чиқади секин.
Унда ракеталар қувлар бир-
бирин,
Ёнғинлардан ол шафақ тунда,
Душман пикетлари яширин,
Ваҳший ёвнинг лагери шунда.
Автоматлар товши қалтирар,
Ўт чақнайди — яланғоч пичоқ
Совут сингари хира ялтираб
Танклар ётар янчилган, пачоқ.

Шаҳарга ўрмалар аламзада ёв,
Уй-бошпана бер эмиш дарров,
Сомса тўлдир жигилдонига,
Қизчангни қўш эмиш ёнига.
Маш'ум: белда, бўйнида яроғ,
Ўғирланган қизлар кўйлаги.
Деразангда кўради чироқ,
Эжинзорни топтаб келади.
Аммо душман йўлини тўсиб
Навқирон халқ чиқади дарҳол.
Гранатани қўлига қисиб
Босқинчига қарши борар чол.
Оғир танклар борар жангга
букун.
Қор қоплаган экин қирида,
Бирига ёзилган — «Ватан учун»
«Киров» — деб ёзилган бирида.

7

Омонсиз ўт-олов қаҳрида,
Босқинчини янчмоқ қасди-ла,
Ленинграднинг темир
тунларида
Жангга борар ленинградлилар.
Қизил байроқ қалқар полклар
узра
Ғалаба маш'али сингари
Ва Кировнинг шиддаткор номи
Бу полкларни бошлар илгари!

Александр Трифонович Твардовский

(1910 й. туғилган)

ТИНЧЛИК УЧУН

Юртим солдатининг оёқларига
Тиз чўкди катта ва кичик берлинлар,
Аммо бу сатрлар ўтган кунларга
Қасида эмасдир, қулоқ беринглар:

У дамлар ёдини йиллар тўсолмас —
Ўт блан ёзилган хотиралари.
У шонли зафарга мадҳлар аталмиш,
Аталмиш қўшиқнинг шоҳ мисра'лари.

Йўқ, чанг-тутун аро емрилган, чўккан
Берлин ҳақида-мас энди сўзларим.
Жаҳон йўлларида яна изғиган
Уруш шарпасини кўрар кўзларим.

Урушни қурмоқда саҳрода, музда,
Ерни чулғамоқда совуқ нафаси.
Янги ниқоб блан янги кийимда
Кўринмоқда бадбин, тўнг қиёфаси.

Манфур, ҳалокатли битимлари бор,
Ўз ҳийла-найрангни, ўз кирдикори.
Ўзининг ифвогар маҳкамалари,
— Қонун, жосуси, суди, бозори.

Ўзининг постлари, мол-маҳсулоти,
Ўзининг ашаддий судхўр банклари,
Ўғринча кемага юкланаётган
Бензини, заҳари, тўпи, танклари.

У, хангуманг қилучи шовқин-сурон-ла,
Реклам бўёқларин сра аямай,
Яширин сақлаган ёвузликларин
Ҳамон тарғиб қилар илгаригидай.

Шошиб глобусга ёзилаборар
Нотинч штабларнинг хабари — сўзи:
Бунда — ҳали изғиш, бунда — дўқ, хуруж,
Бунда аллақачон бошланган ўзи.

Қонли, ваҳшиёна қирғиннинг ўзи,
Ғамгин харобалар, ёлқин тиллари,
Кечаги Берлинни чўктирган уруш
Гўё давом этиб турган сингари.

У ўтган урушнинг айбдорлари
Судга тортилмаган гўё ҳечқачон.
Гўё уруш ўзи ёлғиз жаҳонда,
Ўзи пойдору ўзи ҳукмрон.

Гўё ундан сра воз кечиб бўлмас,
У гўё ҳаётнинг қонун — одати,
Бари унга қурбон: болалик, ёшлик,
Ҳалол кексаликнинг бахт-фароғати.

Ижод камолотин тантанаси ҳам
Мағрур йигитликнинг орзуси-майли,
Бутун асрлар ҳам, бутун насллар
Бари унга қурбон...

Нима туфайли?

Ким учун, қайси бир эзгу иш учун?
Қайси муқаддас ном учун бу хирож?
Миллионлаб одамлар яхши билади —
Уруш-қирғинларга ким жуда муҳтож.

Урушнинг ишқивоз хирожмандлари,
Ўзининг ашади муҳиблари бор.

Узининг маддоҳи, югурдаклари,
Қули, жосуслари, игвогари бор.

Шу тўймас тозилар туфайли бари,
Аммо улар ерда фақат бир ҳовуч.
Ерда ҳақиқат бор, буюк ҳақиқат,
Йўқдир ҳақиқатни енгадиган куч.

Жанг ўтида куйган ер узра кўпдир
Ҳақиқат дўстлари — яқин-узоқда,
У миллионлар сафин жиплаштиради,
Ҳали бу сафларнинг сўнгги қаёқда!

Улар ҳар ерда бор, улар қудратли,
Идрокли, эркпарвар, якдил, якнафас.
Шиддатли дамларда тек турмас улар
Ҳазабли хитоби:
— Йўқ, керак эмас!

Улар захмат кўрган меҳнат соҳиби,
Ўз ҳаёти, ўйи барқарор бир куч.
Улар ҳақиқатни қон эвазига
олганлар.

— Жаноблар, хаёлингиз пуч!

Икир-чикиргача ҳаммасин чўтлаб,
Салмоқлаб қўйибсиз олдиндан, ошкор.
Аммо хўжайинсиз ҳисоблагансиз,
Хўжайиннинг эса ўз ҳисоби бор.

Бу — талваса ичра уйдирма қилган
Ёвуз хаёлингиз эмасдир, жаноб.
Бу — бутун жаҳонни урушдан сақловчи
Халқлар бирлигига таянган ҳисоб.

Дўзах атомига таянибсиз сиз,
Бизнинг ҳисобимиз, равшан ва содда:
Сизга янги ўлжа орттириш учун
Ўлимга бормади бирорта солдат!

Бизнинг осойишта хонадонларда
Гўдаклар ухласин тинч, ором олсин.
Тул-бевалар эмас, бахтли оналар
Гўдаклар иқболини ўйлаб қувонсин.

Мана шу тилакда тинчлик таянчи,
Мана шу тилакда биз биродармиз.

Шунда — қонхўрларга мудҳиш ҳалокат,
Шундадир бизларнинг ҳукм, иродамиз.

Шунда — жаҳолотни енгучи ғазаб,
Шунда — қирғинларга қарши қаҳримиз.
Шундадир ҳаётга олқиш, муҳаббат.
Тинчлик — иродамиз, тинчлик — фаҳримиз.

Тинчликнинг маш'али, тинчлик байроғи,
Тинчликнинг енгилмас буюк, қал'аси —
Москва курранинг ҳамма жойида
Биз блан биргадир.

— Тинчлик на'раси.

Ҳамма ўлкаларда, ҳамма элларда!
Қурашчан қалбларда ишонч лиммо-лим,
Қат'ий хитобимиз мағрур янграйди:
— Тинчликка — ғалаба! Урушга — ўлим!

Константин Михайлович Симонов
(1915 й тугилган)

МЕНИ КУТГИЛ

(1943)

Мени кутгил ва мен қайтарман,
Фақат кутгил, жуда интизор.
Кутгил, ёмғир зериктирганда,
Мени кутгил, ёққанида қор,
Атрофингни ҳарорат қоплаб,
Еру кўкни чанг тутганда кут.
Бошқаларни узатган дўстлар
Кечагина унутганда кут.
Хат келмасдан узоқ ерлардан,
Юрагингни қилганида қон,
Кутгил, сен-ла бирга кутганлар
Зериккандан чекканда фиғон.

* * *

Мени кутгил ва мен қайтарман,
Бўлса ҳамки, рангинг за'фарон,

Еринг қайтмас, умидингни уз,
Деганларга тилама омон.
Майли, ўғлим, синглим, волидам,
Аза очсин мен йўқ туфайли.
Кутабериб сабри тугаган
Ёру дўстлар, ошналар, майли,
Айрилиққа беролмасдан тоб,
Аччиқ-аччиқ ичсинлар шароб.
Кўзларингга тўлса ҳамки ёш
Фақат сен кут ва айла бардош.

* * *

Мени кутгил ва мен қайтарман,
Улимларни қолдириб доғда.
Иши ўнгдан кепти десинлар
Кутмаганлар мени у чоғда.
Ёт туюлар кутмаганларга.
Бундай, ажиб толинг сенинг.
Кута-кута мени офатдан,
Омон сақлаб қолаолганинг.
Қандай омон қолганлигимни
Ёлғиз сенга айтарман, сирдош,—
Кутаолдинг мени сен фақат,
Буюк эди сендаги бардош.

КАНАДАДА БЎЛГАН МИТИНГДА

Минбарга чиқдим, турдим мен тикка,
Зал менга урушни эслатди бирдан.
Жимликки, ўхшарди тўплар залпидан
Бузилиб кетучи лаҳза жимликка.

Сирдан воқиф эдик: олғи уч қатор
Уруш шама қилиб ва тегиб ғашга,
Хуштак чалиб бизни масхаралашга
Келишган атайлаб,— сурбет ва беор.

Минбарга чиқдим кўрдим уларни,
Мендан икки қадам нари — уч сафда,
Бўрсиқдай фитначи, ғийбатчи ёшлар,
Бари плаш кийган, қўллар чўнтакда.

Оёқлар чалишган, жирканч келбати,
Кавшаниб, ғижиниб, тиржайр совуқ..
Мана шу душманнинг турқ важоҳати
Улар орқасида қопқоронғи зал,
Дўстларнинг юзлари кўринмас бунда,
Уларнинг қатори — балки шу кенг зал
Қоронғисидадир. Улар ҳам шунда.

Майли, ёниб турсин кўзлари ҳушёр,
Мен кўриб турайин маяк сингари;
Қопқоронғи эди уч сафдан нари,
Тутун пуфлар менга олдинги қатор.

Ўтнинг тапти ҳатто теккудек менга,
Бир қадам босдим бошладим мен нутқ.
Шундай бошладимки, гўё ҳужумга
Утган каби эдим — сўзлар учар ўқ:
Россия, Москва, Сталинград...
Олдинги уч қатор сукутда фақат.
Аммо ортги сафлар жонланди бирдан.
Ажабо, шу онда, эҳ, тасодифан,
Бир тоғ ағдарилиб, сел қўзғолгандай,
Орқа ёқдан бўрон, ел қўзғолгандай,
Хўмрайган уч сафни ошиб бир йўла
Зал тўлиб янгради гулдирос «ура!»

Тун ҳам ярим бўлган, ошди ундан ҳам,
Броқ митинг ҳали давом этарди,
Оёққа турган зал қўшиқ айтарди,
Залнинг руҳи баланд зал энди хуррам.
Аммо олғи уч саф лол ва безабон,
Бир бало бўлмагай, дея турар жим.
Жим турар, оғизлар гўё тўла қум,
Жим турар тўрт соат ўтса ҳам ҳамон.
Гапнинг охирини айтмадим, аммо
Энди ўзи равшан; улар бизга даст
Кўтариб, урушдан чиқарганда сас,
Мен ўша кенг зални эслайман гоҳо.
Зални,
аммо олғи уч қаторнимас.

ҚИЗИЛ МАЙДОН

Ярим тун бўлганда соат жаранглар
Спасск қопқаси устида. Шу чоқ
Қандай кўнгиллидир, кезиб иқлимлар,
Олам марказида бирнафас турмоқ.

Унлаб мамлакатни кезиб беш йилда.
Қайтиб ўтганингда Ватан тупроғин,
Нақадар завқлидир, сайир этмоқ тунда
Бу улуг деворлар ёнида сокин.

Эски тасаввурмас ёки бир хаёл,
Ўзини кўрасан, худ Кремльни.

Майдон тошларини босиб бемалол,
Кўрасан соатнинг юрган милини...

Бу гўзал тасвирни мендан олдинроқ,
Балки бошқа биров қилгандир шоён.
Демакки, сезгида чиқибмиз — ўртоқ,
Мен ҳам бошқа сўзни этмадим баён.

... Узоқдан отларнинг дўпирлашидай,
Томлар тункасида гувиллар ёмғир.
Худди болаларнинг қарс уришидай,
Майин садоларга тўла майдон — ер.

Бу майин товушлар ичидан худди
Оёқ шарпалари эшитилгандай.
Бу ерни бир кўриш орзу, умиди
Бўлганлар — дун'ёдан бари келгандай.

Бизга осон Курскийдан тўғри метрода, —
Ё Кушкадан учиб бу ерга келмак.
Аммо русча «Ленин» сўзини айтган инсонни
Қамаб қўядиган узоқ юртлардан —
Уларнинг бу ерга келиши осонми?

Қандай келсин улар — фақат Мавзолей
Сурати-чун қилса полиция тергов.
Улар ол байроқни тутган маҳали.
Ерлар қон бўлсаю, ҳар қадамда гов.

Қандай келсин улар — Батавияда
Тириклай кўмсалар, дорга оссалар.
Қандай келсин улар — Италияда
Парламент эшигида пойлаб отсалар.

Келаолмайди улар ҳаммаси бирдан;
Биламан, бари ҳам қайтмас ботирлар —
Зарур ишлари бор, ва фақат фикран —
Шу девор тагида биз-ла учрашар...

Улар ҳам узоқда, ҳам иш блан банд.
Юзлари кўринмас — шудир сабаби.
Соат ўниккини урганда, хурсанд —
Кремльга кирар уларнинг қалби.

Балки, шу учундир узоқ тунлари
Кремль ойнагида ўчмайди чироқ?
Шу учундир, душман блан ер шари
Бўйлаб гапиришамиз қаттиқ, ғазабноқ!

Степан Петрович Шипачев

(1899 й. туғилган)

ҚОР УЧҚУНИ ҲАҚИДА

(1938)

Соат тўртдан ошди. Уйқу йўқ зарра,
Тун тонгга оғади, кучаяр бўрон.
Ер тинмай айланар ўз меҳварида.
Йил, юз йил ўтади, ўтар минг, миллион
Асрлар (биз хаёл қилганимиз ҳарчоқ)
Шундай бўрон эшик қоқиб елади.
Ўша ҳатто хаёл қучмаган йироқ
Асрда қор учқуни бўлгим келади.
Шамол қанотида ер узра учсам,
Ундаги ҳаётга ташласам нигоҳ,
Пар бўлиб тераклар баргини қучсам,
Гўдакнинг юзида эрисам ногоҳ.

КУНГА БОҶАР

(1938)

Сел қуяр. Кунгабоқар
Яширинади қаёққа?
Жўяк тўлиб сув оқар,
Лой ёпишар оёққа.

Сариқ юзида сепкил,
Кийган бошига қалпоқ.
Нечун жўякдан кетсин,
Ёқса момақалди роқ.

* * *

(1939)

Муҳаббатни қадрланг дилда,
Ҳароратин оширсин йиллар.
Севги — кезиш эмас ойдинда,
Ва оҳ чекмак учрашган кезлар.

Севгининг бўлади ёмғири, қори,
Қўша қариш экан аҳд-паймон,
Севги — ахир гўзал қўшиқ мисоли,
Қўшиқ ёзмоқ эмасдир осон.

* * *

(1942)

Поезд жўнар эди жангга тун чоғи,
Айтиб улгурмадинг ишқ сўзинг менга.
Учганди перроннинг бутун чироғи,
Уша тун тушмасми ҳозир эсингга?

Қучдим, кўзларингдан сра олмай кўз,
Ғижирларди янги камарим белда.
Ун икки йил яшаб, қанча-қанча сўз
Айтилмайин ҳамон қолипти дилда.

Алексей Александрович Сурков

(1899 й. туғилган)

ҒАЛАБА ТОМОН

РАЗВЕДЧИКЛАР ДНЕПРГА ЧИҚИБ КЕЛДИЛАР

(1943)

Вайрон бино ссясида турарди
Кулранг девор парчасидай жим ва лол,
Нафасини ичга ютиб қарарди:
Бунда оқар Днепр кенг, бемалол.

Қирғоқларнинг жарликлари яланг, бўш,
Дарди дилда, кўкка қараб тирмашар,
Саёз қирғоқ сари чопиб, уриб тўш
Қамишзорда мавжлар секин сирлашар.

Шилдирашган, тинмас мавжлар — қуйида,
Бизнинг жами' шаҳарларнинг оғаси —
Днепрнинг тик ва яшил бўйида
Юксалганди қадим Киев қал'аси.

Этагида — тагсиз дар'ё, гирдоблар.
Мағрур турар дўнг тепанинг тўшида —
У дарғазаб, енголмаган азоблар,
Кекса Тарас гўё олов ичида...

Бир йил турди, иккинчи йил, уч йил ҳам.
Ут ичидан боқар доим нигорон:—
— Учмасмикан лочин — ўғиллар бу дам
Днепр кетидан баҳайбат, полвон?

Шундоқ бўлди... ахир, кузак пайтида,
Бирдан келди армон блан кутган чоқ;
Дарница кетида, Днепр кетида
Гулдирослар солди кўклам — қалдироқ.

Қўрғошин булути — еру осмон.
Тоғ қарсиллаб ёрилгандай гувуллар.
Таниш овоз гулдиради шу замон:
— Уқдингми, отахон? Келди ўғиллар!

* * *

(1944)

Кечалар, кундузлар ўтмасди жангсиз.
Сўнги пистирмалар бўлганди таслим.
Бу шаҳарга ҳужум ётар эдик биз
Уч кеча, уч кундуз олмайин тиним.

Танкеткалар ётар умболоқ, чикка,
Гўё ўтилгандай тол¹ нафасидан.
Кунгай дар'ё сари боқарди тикка
Костёл² мезанаси боғ орасидан.

Ғарбий заставалар ёқда ҳали ҳам
Автоматлар пусиб, таратади ун.
Броқ култепалар оша тик, бардам,
Шаҳар бўйлаб борар солдатлар дуркун.

Улар ўтмоқдалар айни саҳарда
Баланд қирғоқларда аччиқ дуд ютиб.
Вайрди хоналардан, харобалардан
Чиқишар аёллар, гўдаклар кутиб.

¹ Тол — портлама дори

² Костёл — поляк католик черкови.

Гўдаклар сочини силайди секин
Гвардеец старшина — ўзи мўйловдор.
Солдатнинг оталик меҳридай жўшқин,
Азиз ва қимматли, айтинг, нима бор!

Тутун кетидаги қуёшдай кўркам —
Солдат меҳри тоза, порлоқ, беғубор.
Фахрлан, гурурлан, туғилган ўлкам,
Сенинг шундай ботир ўғилларинг бор.

Адолатлик ҳукми этишиб адо.
Улар қат'ий, тўғри юрар ғарб томон.
Улар Берлингача элтар жобажо
Зафар байроқларин... Сра йўқ гумон.

ТАНТАНА КУНИ

(1945 й. май)

Ҳали тантананинг соату кунин,
Қачон бошланишин билмайин туриб,
Ишонардик дилдан ардоқлаб уни,
Донбасс даштларида, Волгада юриб.

Жудолик, йўқчилик, ғурбатда қолдик...
Лекин қоқилмайин, елка букмайин,
Душман тупроғига олиб ўтолдик
Шу қутлуғ ишончни — тизза чўкмайин.

Ўлим ели ҳуштак чалди бетиним,
Боқмайин бўронга, селга, тўзонга —
Чақирим кетидан ўтиб чақирим,
Биз юрдик муқаддас тилак томонга.

Тез келсин деб узоқ кутилган онлар
Шунчалар ғазабда ёнардики биз:
Ҳатто снарядлар, қорлар, бўронлар
Бизни тўхтатишдан қолдилар ожиз.

Тўртинчи баҳорнинг марраларида —
Мукофотдай — оғир ташвишлар учун,
Оёқ остимизда — дуд ва чангларда,
Берлин чалқан тушиб ётарди бугун.

Тўплар қалдирайди, ҳали титрар ер,
Аланга авж олар — тутун ва ғубор.
Одамлар сўзлашар, бир-бирига дер:
— Жаҳонда ҳақиқат ва адолат бор!

Ҳозир эса, бутун дун'ё олдида
Уша одил қонун топди э'тибор,—
Қонунки — муқаддас, абадий, пухта,
Ботирлар азмидан удир барқарор.

Биз — жаҳон виждони! Ут ва дўзахдан
Утдик, қасос олдик... Олий ҳақиқат —
Мужассам тимсоли сенсан, ўзингсан —
Эй, Сталин солдати, мард-ғолиб солдат!

ЎЗБЕК СОВЕТ
АДАБИЁТИ

Ҳамид Олимжон

(1909—1944)

БАХТЛАР ВОДИСИ

(Фарғона ше'рларидан)

(1932)

Кўмкўк...

кўмкўк...

кўмкўк...

Кўклам қуёшидан

кўкарган қирлар,

Пўлат яғринларни

кўтарган ерлар

кўмкўк.

Салқин саҳарларда

уйқудан турган,

Булоқ сувларига

юзини ювган,

Мармар ҳаволарнинг

қўйнига чўмган,

Зилол бўшлиқларга

кенг қулоч қўйган,

Янги бешнинг нотасини
 олган бастакор;
Барча япроқлари
 бирдай кўқарган,
Новдалари жонли
 бу ноёб баҳор,
Қарашлари нурга тўлган
 бу улуғ води
 кўмкўк...

Эй, Фарғона!
 Эй, большевик водисиди
 пахтакор — деҳқон,

Эй, ўлкамиз
 томиридан
 оққан
 тоза қон,

Салом сенга,
 эй,
 Қайнардан
 чиққан қаҳрамон!

Салом сенга,
 ўлкамизни кўз қорасидай,
Гард юқтирмай,
 гуркиратиб
 кўкка кўтарган;

Салом сенга,
 полосонли
 Ҳайдар капитан!

Кўмкўк...
 кўмкўк...
 кўмкўк...

Меҳнат шараф ва шон бўлган
 водилар...
 кўмкўк...

Ғўза гули блан
 қалблари ўсган,
Ғўза япроғи-ла
 қалби кўқарган
 водилар...
 кўмкўк...

Кўмкўк водиларда,
 пўлат излардан
Кечаётир қора поезд,
 учиб,
 қарсиллаб;

Электрик томиридан
 оққан сувлардан,

Кўмкўк...

кўмкўк...

кўмкўк...

Янги кунга чиққан
води оёқларида

Оч ит каби
судралучи
давр ўладир.

Эй, Фаргона!
мушкул кунлар боласини
тишида тишлаб,

Ювиб,
тараб,
севиб,
ўпиб,
қучиб,
опичлаб,

Эй, бахтларни балоғатга
еткизган она!

Езилиб,
етилиб,
тўлиб ётадир,—

Еппасига
янги кунга
эришган Қува!

Нафаслари тўлиб-тўлиб
қулоч отадир —

Уйқуни тарк этиб,
керишган ува!..
кўмкўк...

Дун'ёларни қойил қилган
увалар
кўмкўк...

Мардчасига отни сурган
қувалар
кўмкўк...

Бу ғолиб шторма тантанасидир.
Бу бизнинг
сафарнинг
зафар сасидир.

Янги дун'ёнинг
қарашлари ўткир,
ҳужумлари зўр,

Енгилган дун'ёнинг бағрини босиб,
Юлдузларга интилган
бу давр мағрур,

Ишонч кўзи блан
олға боқадир.

Юзларимни силаб, сийпалаб,
Бахтинг бор деб эсади еллар;
Этган каби гўё бир талаб,
Бахтинг бор деб қушлар чийиллар.

Ҳамма нарса мени қаршилар,
Ҳарбир куртак менга сўйлар роз.
Мен юрганда боғларга тўлар
Фақат бахтни мақтаган овоз;

«Мана сенга олам-олам гул
Этагинга сиққанича ол.
Бунда толи' ҳар нарсадан мўл,
То ўлгунча шу ўлкада қол.

Умрида ҳеч гул кўрмай йиғлаб
Ўтганларнинг ҳақи ҳам сенда,
Ҳар баҳорни йиғлаб қаршилаб
Кетганларнинг ҳақи ҳам сенда...»

Деразамнинг олдида бир туп
Ўрик оппоқ бўлиб гуллади...

СОСО¹

(1937)

I

Она ўз ўғлини севади фақат,
Фақат севадию, эртак айтади.
Ота юрагида аламлар қат-қат,
Эрта кетадию, кечин қайтади.
Ясантирмоқчидир Сосони, лекин,
Эртага етмайди бугун тоғгани.
Она касб этмишдир муҳтожлик мулкин,
Бу кун адо бўлар кеча ёпгани.
Она бечоранинг ёлғиз меҳри бор,
Кечалар бахт тилар, тилар, узун кун,
Вояга етсин деб ёнар интизор,
Дун'ёни севгига тўлдирса мумкин.
Тилаклар тилайди, армонлари мўл,
Лекин дуосини ким қилур қабул?
Асрлар қайғуси она сасида,
На бордир Сосонинг пешонасида.

¹ Ешликда И. В. Сталинни революцион ишчилар Сосо деб атар эдилар.

Асло билолмайди, хира нигоҳи,—
Шунда чўзилади тоғликлар сари,
Гўёки кўкдаги оппоқ, мангу қор
Ва'да этган бўлади баҳор.

II

На қадар бахтлидир она бечора!
Наҳотки, шу ўғил, шу жигарпора,
Шу бир эт парчаси, шу бир қошиқ қон,
Шу чумчуқдай юрак, шу кичкина жон,
Ўзига жаҳонни сиғдирар бир кун,
Жаҳондан жаҳонлар туғдирар бир кун?
Наҳотки, асрлар, йилларча жафо
Чеккан одамларга шу этар вафо?
Наҳотки, дун'ени қуршаб олган тун
Унинг қўлларида топажак якун?
Ва ма'сум онанинг куни тўлганда,
Бахтиёр бир кунда у туғилганда,
Сўнгсиз ҳақирликлар, кулфат, азоб, ғам —
Денгизига чўккан ул ғариб олам
Турмадими экан ўрнидан тикка?
Жаҳон бахти бўлган бу улуғ одам
Қандай сиғди экан тор бир бешикка?
Ҳали ялангоёқ ўйнаб юрганда,
Кўз очиб дун'ени янги кўрганда
Уни кутармиди чигал тугунлар?
Она деб айтишни билмаган кунлар
Унинг юрагида нелар бор экан,
Ма'сум юрагига нелар ёр экан?
Юксак тоғлардаги оппоқ мангу қор
Сўйлаб берармиди элларнинг зорин?
Олдида бўронлар дард этиб изҳор
Титиб кўрсатарми қуллар мазорин?
Тоғлар, водиларда гўзал Гуржистон
Уқиб берармиди бир ғамли дoston?

III

Жафо дийдаларга бўлиб қайғудош —
Сосо узоқларга олиб кетди бош.

IV

Она кўз тутади, ютади қайғу,
Она кўзларига жаҳон қоронғу.
Сосодан дарак йўқ, қайдадир ўғил,
Қайси эллардадир, қайлардадир ул?

Қайга ғойиб бўлди суйанган тоғи,
 Қайга ғойиб бўлди ёнган чироғи?
 Муқаддас иштиёқ блан шу муштоқ,
 Тоқати тоқ бўлган шу сочлари оқ,
 Ожиз кўзларига қуйилмасдан тун,
 Жигарпорасини кўрарми бир кун?
 Сосо узоқларга олиб кетди бош,
 Сосо бахт бергучи, Сосодир куёш
 Сосони излайди ҳамаёқда тун,
 Сосони қувлайди қамоқ ва сургун.
 Она кўзларига тунлар чўкади.
 Она ўртанади, ёшлар тўкади.
 Ҳаммани биледи она бечора,
 Ожиз юраклари пора ва пора.
 Фироқ оташида куяди жони,
 Куяди жаҳони ва хонумони;
 Йўлга қарайдию... Фақат англайди:
 Сососи ҳозирча келаолмайди.

V

Она армонлари кетмади увол,
 Она тилаклари бўлмади поймол.
 Она чеккан озор, она қилган зор
 Ҳақир бу дун'ёда бошлади баҳор.
 Фақир юракларда барг отди кўклам.
 Аччиқ ёшлардаги ғазаб ва алам
 Дун'ёни ботирди ўз тўфонига,
 Зулм аҳли қоришди қора қонига.
 Ватанни улғайтди салмоқли йиллар,
 Бахт олиб юксалди миллатлар, эллар.
 Она миясида яшнади чақин,
 Она юрагига кун келди яқин:
 Чуқур бир муҳаббат, меҳр сасида
 Сосо пайдо бўлди остонасида.
 — Она, ҳеч ўртанма, она, бўлма лол,
 Йиғлаб боққанларинг этилди ҳалол.
 Ёшликда фироққа ташлаган ўғил,
 Фироқда бағрингни ёшлаган ўғил,
 Ҳақир одамларга бахт бериб келди.
 Мазлум бир дун'ёга тахт бериб келди...
 Бағрига босаркан жаҳондай жонни,
 У тамом унутди бутун жаҳонни.
 Қанча ўйлари бор кекса бошида,
 Буюк тоғ тургандай, лекин қошида.
 Бир ҳаё босдию, тамом бўлди лол,
 Шундай қизиқ кечди энг бахтли бир ҳол,
 Юраги ўйнайди, титрайди лаби,
 Улуғ бир дар'ёга тикилган каби,

Унга боққанида кўзлари тинар.
Ўзининг ўғлидан ўзи тортинар.
Она ўзида йўқ, қандай бахтли зум!
Сосонинг юзида юмшоқ табассум,
Тўхтамай кулади, ғамхўр, меҳрибон,
Ёниқ кўзларида қувонч бир жаҳон.
Онаси олдида, лекин, у бир-бир,
Сўзлаб ўтирмади қилганларини,
Зотан онаси ҳам энди кўпдандир —
Яхши билар эди унинг барини.
Она билардики, энди ҳар наҳор,
Бутун Ватан бўйлаб тўлишар баҳор.
Сосонинг ишига бир далил бўстон
Она кўзларида гўзал Гуржистон.
Шунинг-чун шод эди, шунинг-чун мағрур,
Шунинг-чун ёнарди кўзларида нур.
У силаб онанинг қор сочларини
Йилларча бахтиёр ҳаёт бахш этди.
Сўнгра хайрлашди ва ўша куни,
Адо этмоқ учун ўз бурчларини
Пойтахтга қараб у жўнаб кетди.

1924 ЙИЛНИНГ 21 ЯНВАРИДА САМАРҚАНД

(1938)

Самарқандда ўлмаганку ул...

Хотиримдан чиқмас ўша кун,
Хаёлимда жонланар бутун...

Қорда эди бутун бир жаҳон,
Ётар эди лайлак қор ёғиб,
Бошларида булут ва осмон,
Турар эди минорлар оғиб.
Қорда эди новда-ниҳоллар,
Қорда эди майдонга қараб
Чопа-чопа келучи чоллар.
Қишлоқлардан боғлар оралаб
Келучилар усти қор эди.
Ҳали чиммат ичра мўралаб
Елучилар усти қор эди.
Зўр талваса юртнинг барида,
Бир қайғу бор ёшу қарида.
Одам кимни йўқотди экан,
Қимга экан бу оғир мотам?
Қим бағрига ўқ отди экан,

Қайдан келди бунча буюк ғам
Одамзод қайғуарар кимга?
Бу азанинг қахрамони ким?
Келганмиди дардларга эмга,
Вафот бўлган қайсибир ҳақим?
Одам блан кенг майдон тўла,
Ҳаммасининг боши эгилган,
Ҳаммасига зўр мотам келган.
Ҳаммасида — ҳаммасида ғам,
Ҳаммасининг юзида мотам.

Зўр таажжуб ичида бир чол,
Ўз ўғлидан қиларди савол:
— Ким ҳам бўлди бу одам, ўғил?
Бутун бир юрт кимни кўмамиз?
Самарқандда ўлмаганку ул?
Кўрмаганку бизнинг халқимиз?

Ленин ўлган. Ундай одамни
Кекса дун'ё бир кўрди, холос.
Тарих билмас бундай бир дамни.
Бундай мотам бўлмагани рост,
Кўп эскидир олам ва унда
Кўп буюклар ўтгандир, броқ,
Броқ, Ленин тарих сўнгида
Буюклардан чиқди буюкроқ.
Кўз илғамас қопқора тунда
Уқиб чиқди олам китобин,
Ва тинглади қамоқ, сургунда
Ҳарбир очнинг қилган хитобин.
Марксдайн зўр бошни топди,
Сталиндай йўлдошни топди.
Бир жанговар элни топди ул.
Қувладилар сургунга, аммо,
Яна қўзғаб янги муаммо
Россияга қараб чопди ул.
Минг йилларни қийнаган жумбоқ
Унинг ақли блан топилди.
Чирик, қонхўр тузумнинг шу чоқ
Эшиклари тақ-тақ ёпилди.
Хароб бўлган хўр бир дун'ёни
Бўронлардан олиб ўтди ул.
Зулмга қарши қўзғолди қони,
Бир ўт ёқиб, шуон этди кул.
Йўлга солди ўзи бўлиб бош,
Ва одамга бахт берди ўша,
Очларга нон, кийим, усти-бош,
Ерсизларга ерни ҳамиша...

Ана ўша солди бу ғамни,
Ана шуни олди — бу ўлим.
Ленин кетди, бутун оламни
Қайғуларга солди бу ўлим...
Ҳарқанчалик мотам унга оз,
Олам-олам ғам ҳам унга оз...

Қайғу бордир эл қарашида,
Қайғу бордир зўр йўлбошчидан —
Жудо бўлган элнинг бошида.
Денгиз каби чайқалар майдон,
Денгиз каби оғир ҳансирар,
Тўлқинлардай тинимсиздир жон,
Тўлқин каби юраклар урар.
Қор қуйилар тинмасдан ҳамон
Қуйилар у кўп бениҳоя.
Бошлар узра булут ва осмон
Солмиш эди оғир бир соя.
Оғир эди қалблардаги зор,
Қуйиларди бамисоли қор.

Ҳаёлимда жонланар бутун
Хотиримдан чиқмай ўша кун.

ЧИРЧИҚ БҮЙЛАРИДА

(1940)

Гулшан водиларда чақнайди кўзим,
Фикрлар дар'ёдек босиб қилар лол —
Ўзининг бағридан оққан сувларнинг
Орқасидан қараб қолгандай Чотқол.

Чирчиқ бўйларида кезаман ҳайрон,
Кўзимга Аму ҳам, Сир ҳам кўринар,
Табиат сирини ўргатар менга
Сувнинг ўйинида бир ким'ёгар.

Элнинг ўғиллари, мардлар қошимда,
Мен суҳбат қиламан олимлар блан;
Табиатшунослар, ҳикматчи дўстлар
Менга ўргатади ажойиб бир фан.

Бирининг қўлида чўлларга ҳаёт,
Бирининг қўлида дар'ё товланар;
Бирининг қўлида семиради ер,
Ва ҳар муз томчида оловлар ёнар.

Бу — Шарқнинг юлдузи Ўзбекистондир,
Ўрта асрларнинг Осиёси йўқ.
Янги дар'ёларнинг севар ўлкаси,
Бағри шодумонлик, бахт блан тўлик.

Сероб даласида пахта гуркирар,
Тоғларида олтин, боғларида бол;
Бутун қўшнилари кўзлари унда,
Шундай бўлмоқликни қилади хаёл.

Қадим Шарқнинг ери ташна — қовжирар,
Қатта Фарғонанинг сувига муҳтож,
«Мадорим кетибдир, ўғит бер!» дейди,
Чирчиқ азотига телмуриб у оч.

Навоий ўтказган ариқлар қурғаб,
Янги Навоийдан кутмоқдадир сув,
Чирчиқ бўйларидай кўкарсам деган.
Гиёҳсиз чўлларнинг кўксида орзу.

Ҳеч ажаб эмаским, Шарқнинг деҳқони
Чирчиқ қурганларни кўргуси келса,
Ҳеч ажаб эмаским, сувни кўрганда,
Кўз ёши қон бўлиб ерга тўкилса.

Мен шарқли шоирман, кўзнинг ёшлари
Қўшиқ бўлганини кўрган куним бор,
Қўшиқ одамларни жангга ташлаган,
Қўшиқ кўнгиллардан кеткизган ғубор.

Қўшиқ одамларни Ленинга элтган,
Қўшиқ Сталини ахтарган йиллар;
Бу қўшиқ халқларни этган биродар,
Занжир, кишанлардан қутулган эллар.

Ҳеч ажаб эмаским, Шарқнинг деҳқони
Чирчиқ қурганларни кўргуси келса;
Ҳеч ажаб эмаским, сувни кўрганда,
Кўз ёши қон бўлиб ерга тўкилса.

Негаким, дардларга даводир бу сув,
Бу нурлар қилади кўзларни равшан,
Чирчиқли шоирда бордир бир армон:
Бутун Шарқни озод кўраолсам деган.

Чирчиқ бўйларида ёнар чироғлар,
Қаршимда зўр дар'е очади чирой.
Қалбимдан оқмоқда бир дар'е қўшиқ,
Қор босган тоғларнинг тепасида ой.

РОССИЯ

(1943)

Россия, Россия, азамат ўлка!
Эй, осмон сингари бепоён Ватан!
Тўлдирган чоғда ҳам жаҳонни нурга
Қуёш қучаолмас сени даф’атан.

Шамолдан тез учган поездлар ҳам то
Шимолга етгунча кетади ҳолдан,
Қишда ҳам жанубга етолмас ҳатто,
Баҳорда йўл олган сайёҳ шимолдан.

Қаһоти толиқмас лочинларинг ҳам,
Неча бор қўнарлар сенда учганда;
Гўёки бир ёниб яна ўчган шам —
Сени қучолмайди яшин кўчганда.

Узун дар’ёлар ҳам камар бўлолмас,
Қўшилиб чулганса сенинг белиннга.
Дун’ёда ҳечбир халқ тўғри келолмас,
Менинг билишимча, сенинг элиннга.

Бало-офатларни енгиб ўрганган
Муҳаббатинг улуғ, юрагинг кенгдир,
Сен қардош элларга энг монанд Ватан:
Унда уруғлар ҳам халқларга тенгдир.

Невский ухлаган буюк бешиқда
Уйғонмоқ ўзи ҳам олий бир ҳавас.
Пушкин пайдо бўлган ҳарбир эшиқда
Навоий шарафи яшар муқаддас.

Кўрганда бўлганман чуқур сукутда
Ленин яшаб турган пичан ўтовни;
Пўлат қиличингни кўрганман ўтда,
Сталин Москвадан қувганда ёвни.

Қаҳратон қишингда баланд осмонда
Учиб бораётган қуш ҳам музлайди;
Жасур ўғилларинг қор ва бўронда
Жаҳон тақдирига нажот излайди.

Сенинг кўз илғамас майдонларингда
Жаҳаннам қўрқажак жангларни кўрдим.
Бир қарра ёв ўтган ўрмонларингда
Кўмирдан ҳам қора тонглари кўрдим.

Меҳринг қаршисида муздир офтоб,
Лекин офтобингда қорлар эрийди.
Муқаддас қаҳрингга беролмасдан тоб,
Тупроғинг остида фашист чирийди.

Оғир қурол блан солган овозанг
Ларзага келтирар орзу самони,
Сен дар'ё бўйида олиб борган жанг
Тамом ўзгартирар обу ҳавони.

Йигитлар сен учун жангга кирганда,
Ботирлар осмонда берганида жон.
Кўзидан қон оққан ёвни кўрганда,
Сенинг энгишингга келтирдим имон.

Россия, Россия, менинг Ватаним,
Мен сенинг ўғлингман, эмасман меҳмон.
Сенинг тупроғингда улғайди таним,
Ҳозирман сен учун бўлмоққа қурбон.

ЖАНГЧИ ТУРСУН

(Б а л л а д а)

(1942)

Дар'ёнинг ёқасида
Неча кундир борар жанг
Бугун яна не қилар?
Турсуннинг боши гаранг.

Зўр жангларнинг шиддати
Қилди уни ганг ва лол,
Қўрқиб қолди, у ҳатто
Қочмоқни қилар хаёл,

Бугун унинг ротаси
Атакага киради,
Лекин жангчи Турсунга
Жон ширин кўринади.

«Ўлиб кетсам, бўлмайди,
Қочганим яхши тезроқ».
Жангчи Турсун қочишга
Улгуролмайди броқ.

Почталёон онасидан
Келтиради унга хат,

Рота ҳужумга тайёр,
Буйруқ кутади фақат.

Хатни секин очади,
Уни титроқ ўрайди.
Онанинг сўзларидан
Барг каби қалтирайди.

«Ўғлим, сендан хушхабар
Келарми, деб кўз тутдим
Лекин, кўп жойни ташлаб
Кетипти, деб эшитдим.

Шунда бутун танимни
Ёндириб, қаҳрим келди.
«Тўхтагил» деб ҳайқирдим,
Тилимга заҳрим келди.

Қаёққа чекинасан?
Борми кераксиз еринг?
Не учун одам бўлдинг,
Қелмасанг душманга тенг?

Сеннинг-чун бутун элни
Оғир уят тутсинми?
Сени кўрганда қуёш,
Юзини беркитсинми?

Кўчадан ўтганинга
Ерга қарасинми эл?
Икки кўзингга қараб
Тупроқ тўзғитсинми ел?

Кўзинг тушганда Аму,
Илондек тўлғонсинми?
Зарафшон уятингдан
Янтоқ каби ёнсинми?

Йигит бўлиб, дун'ёда
Шу учун юрганмидинг?
Ўз юртидан чекинган
Ботирни кўрганмидинг?

Халқинг учун тўккали
Йўқми бир қошиқ қонинг?
Ватаннинг тупроғидан,
Ширин эканми жонинг?

Ватандан бошдан-оёқ
Қочиб ўтмоқчимисан?
Ўз туғилган ерингдан
Чиқиб кетмоқчимисан?

Сўнг қаёққа борасан,
Қаердан топасан жой?
Саргардон қулни ҳатто
Топаолмагай худой.

Ёт элларда хор-сарсон,
Гадой бўлмоқчимисан?
Қабр учун керак ерни
Қарзга олмақчимисан?

Ўғлим, бу оғир кунлар
Бир кун ўтиб кетади
Лекин кўрқоқнинг ша'ни
Минг йилларга ўтади.

Шунинг учун жангда мард
Бўлганинг яхши менга,

Қочиб тирик қолгандан
Ўлганинг яхши менга.

Орқанга қарама ҳеч,
Ёвни бурда-бурда қил.
Агар ўқ текканда ҳам
Олдинга қараб йиқил.

Ўртоқларинг устингдан
Майли, сакраб ўтсинлар.
Ёв агар аждар бўлса,
Ўшани ҳам ютсинлар.

Яна бир дўстингга айт,
Сенинг ёнингда борсин.
Қон бўлган кўйлагингни
Олиб, менга юборсин.

Мен уни бутун элга
Фахр этиб кўрсатаман,
Шаҳар, қишлоқлар бўйлаб,
Уни кийиб ўтаман.

Ҳамма десин: «бу ўтган
Бир ботирнинг онаси,
Ватан учун ўлипти
Унинг ёлғиз боласи...»

Рота жангга киради,
Турсун бошида зўр юк.
Дун'ёда ҳеч сўз борми
Она сўзидан буюк?

Милтигини кўтариб,
Боради Мажнун каби,
Она сўзларин айтиб
Пичирлаб турар лаби.

Бирдан бошланган ҳужум,
Она сўзини дейди,
Оёғи остида қум,
Она сўзини дейди.

Уқларнинг йиғисидан
Учар она фар'ёди,
Бомба портлашларидан
Эшитилади доди.

Лойланиб оққан дарё
Онанинг кўз ёшидай.
Бошин эгиб дарахтлар
Турар ғамгин бошидай

Она оғир ва хафа
Кўринади Турсунга,
Кўзини очолмайди
Боқаолмайди қунга.

У найза санчишади,
Сапчийди олға томон.
Ўлим нима билмайди,
Кўринмас кўзига жон.

Фашистнинг ўлигини
Босиб ўтиб боради.
Найзага қалпогини
Осиб ўтиб боради.

Ҳамон чопиб боради
Ва лекин кўкраги қон.
Оғриқни ҳеч сезмайди,
Сра қилмайди фиғон.

«Минг еримдан тешсанг ҳам,
Энди кўрқмайман», дейди.
«Ичган блан қонингга
Асло тўймайман», дейди.

Ўт ёнган кўзларига
Тикилган каби ҳамон:
«Тўхтама» — дейди она, —
«Чоп, — дейди, — олға томон!»

Оғайнилар, ўртоқлар:
«Санч!» деганга ўхшайди;
«Тўғрингдаги фашистни
Янч!» деганга ўхшайди.

Найза санчар маст каби,
Найзаси қипқизил қон,
Қўли қон, милтиги қон
Ва кийган кийими қон.

У ерга йиқилади,
Ўқдай учиб бораркан
Тоғдай оғир қулайди
Қуш сингари енгил тан.

Танидан булоқ каби
Тинмай қон тирқирайди
Тирсагига тиралиб,
У атрофга қарайди.

Анча узоқ кетипти,
Фашист ҳам бўпти тамом.
Уфқ ҳам қизарипти,
Қуюлабошлапти шом.

Жангчи дўстлари энди
Дар'ёдан ўтмоқдалар
Барчаси тўпланишиб,
Кўприкни тутмоқдалар.

У жуда хурсанд бўлиб
Тупроққа қўяди бош,
Бошлари қипқизил қон.
Гўё ботучи қуёш.

Ўлдими? Ухладими?
Энди барибир унга
Уйқуси ўлим каби,
Ўлим ўхшар уйқуга.

Эркаланиб ётади
У Ватан тупроғида,
Ёш бола ётганидай
Онанинг қучоғида.

ЗАЙНАБ ВА ОМОН¹

(1938)

КИРИШ

БИРИНЧИ БЎЛИК

I

Сўйлаб берай Зайнаб ва Омон,
Севгисидан бир янги дoston...

Шод ўтади Зайнаб кунлари,
Кўнгли баҳор кўкидай тоза.

¹ Поэмадан қисқартирилиб олинди.

Кўкда учган қушларнинг бари
Шодлигидан олар андоза,
У яшайди беситам, безор,
У билмайди қайғуни, ғамни,
Оёқлари остига баҳор
Тўшаб қўйган алвон гиламни.
Бутун дала бахмал поёндоз,
Лола очиб қаршилар тоғлар,
Гулга тўлиб сер ишва, сер ноз,
Унинг кўнглин хушлайди

боғлар,

Ҳар томонда баҳордан нишон,
Даралардан чопар Зарафшон.
Қарайди қиз, бамисоли кун
Кўзларида бутун бир олам.
Ҳаёт тўла, баҳорга мафтун,
Унга тамом бегонадир ғам.

II

Зайнаб ўсган элнинг мисли йўқ,
Зайнаб ўсган эл бахтга тўлиқ.
Буни кўрган тез бўлар банда,
Буни инсон бир қур кўрганда,
Юрагида ҳеч армон қолмас,
Бунга жаннат тенглашаолмас.
Бунда қўшиқ айтган ариқлар
Қаршисида парилар йиғлар.
Қушларнинг нағма-навоси,
Водиларнинг мармар ҳавоси,
Эрга баҳор очилган лола,
Қоялардан учган шалола,
Бинафшалар, рангоранг

гуллар,

Шиша каби зангори кўллар,
Ҳамишалик дил тортар кўклам,
Ва табиат тўқиган гилам;
Қорга чўмган ҳайбатли тоғлар,
Шарқираган даво булоқлар —
Ҳаммаси бор, ҳаммаси ма'мур...
Бунда ерга ойдан тушган нур
Салқин тунда ўзи бир қуёш,
Чўмилади, унга тоғу тош.
Новдаларда туғилган куртак
Ҳар кун тўқир янги бир эртақ.
Бунда ҳамма, ҳамма нарса бор,
Бунда қизга толи' бўлар ёр...
Зайнаб шунда туғилган эди,
Шунда тўлиб етилган эди. ➤

XI

Тонг сийғиди оппоқ оқариб,
Зайнаб туриб, далага бориб,
Бутун гапни унутган бўлди,
Унинг қалби ҳавога тўлди:
Яратучи эркин, озод иш,
Даладаги осуда турмуш,
Кўклам каби кўкарган жонлар,
Шўх йигитлар, қизлар,

жувонлар...

Даладаги бу қайноқ ҳаёт,
Ҳавасига боғлади қанот.
Ва шодликнинг эшигин очди,
Қайғулари узоққа қочди.
Ҳар қадамда ортиб сурури,
Қанча ерни ўйинга солди,
Ишлади-ю, ортди ғурури,
Кеч кирганин билмайин қолди.

XII

Қуёш ботди, бир тўда қизлар,
Ғам билмаган кулар юлдузлар
Овоз қўйиб қўшиқ айтади.
Зайнаб блан хушчақчақ Ҳури.
Адол блан яллаци Нури,
Асал блан ўйинчи Сора,
Сурма блан қувноқ Рухсора,
Сарви блан дуторчи Гулнор,
Қундуз блан Суқсур ва Анор,
Бирга-бирга қайтади чандон,
Бирга чақчақ қилади чандон.

XIII

Тор кўчанинг бошига келиб,
Зайнаб энди ўзга йўл олди.
Ҳар бирига чандон тикилиб,
Дўстларидан зўрга ажралди.
Чайқаб қолди у бошларини,
Йўлга тикиб қарашларини,
Кўча тўла одамни кўрди,
Ичкарига кирмайин турди.
Одамларнинг ҳаммаси тоғдан.
Тоғ бағрида бўлган улоқдан
Қайтган каби тўда ва тўда,
Сўзлашарлар ҳарбир тўғрида.

Гўё байрам гўё янги йил,
Тарқагандай гўёки сайл,—
Келардилар гурас ва гурас
Бари эркин оларди нафас...

.
.
.
.

ИККИНЧИ БЎЛИМ

I

Ичкарида ўзга ҳол эди,
Зайнаб учун ўзга фол эди.
Бунда қизнинг эркин ва тоза
Номусига ўқиб жаноза,
Ҳурлигини ер блан яқсон,
Бағрин этиб лахта-лахта қон,
Кўзларидан оқизиб ёшин,
Поймол этиб унинг қуёшин,
Қора турмуш соларди чангал,
Қисматини этар эди ҳал.

II

Заҳар тўкиб қизнинг ошига,
Бу бечора Зайнаб бошига
Ўтмиш солган қора бир соя;
Бу турмушдан ажиб ҳикоя,
Бу инсоннинг ҳайвондан
баттар

Хўр этилган чоғин эслатар...
Ундан Зайнаб хабарсиз ҳамон,
Уни асло эсламас бу жон.
Бу савдони кимнинг солганин,
Унинг бахтин кимлар олганин,
Кимлар уни бу қадар ожиз,
Ва ҳуқуқсиз бечора бир қиз
Этиб, шўрлик бошига бало
Солганини эсламас асло...

III

Ҳали Зайнаб чақалоқ кунлар,
Бошга тушди чигал тугунлар
Она уйи одамга тўлди,
У Собирга нишона бўлди.

Уч-тўрт хотин гўдак Собирни
Олиб келиб очдилар сирни,
Зайнаб блан Собирни мақтаб
Ва икковни бир-бирга атаб,
Дастурхонда синдирдилар нон.
Ва фотоҳа кўтариб шу он,
Тарқалдилар... Зайнаб

бешиқда —

Йиғлар эди оч қолиб жуда.
Собир эса ҳеч гап англамас,
Юрар эди ўйин блан мас.
Ана шунда бу қора одат
Қиз бахтига урган эди хат.

IV

Йиллар ўтди, фақир хонадон
Муҳтожликка таслим этди

жон

Ғамхонада қашшоқлик кулди
Ва оила тутдай тўкилди.

Зайнаб қолди бечора якка
Қимса келмас унга кўмакка.
Нада ота, на она қолди,
На бир кулба, на хона қолди;
На бир паноҳ, на бир ошиён,
На бир ғамхўр на бир

меҳрибон,

На бир сирдош, нада бир

йўлдош,

На бир ўртоқ, на бир

қайғудош...

Ҳеч кимсаси йўқ эди, ёлғиз,
Тутқун бўлиб қолган эди қиз.

V

Ҳар даргоҳга бориб сиғинди,
Ҳар эшиқда новдадай синди.
Эндигина кўкарган ниҳол,
Ҳазон уриб бўлмишди беҳол.
У ниҳоят топди бир паноҳ,
Мурувватли бир кичик даргоҳ.
Ўз қаноти остига олди.
Тағларига иссиқ хас солди.
Анор хола оиласида
У асранди қиз бўлиб қолди,
Ва шунга ҳам севиниб жуда,

Утганларни унутган бўлди,
Аламларни қуритган бўлди.

VI

Қиз беради тақдирига тан,
Анор хола кулбаси — ватан.
Хуфтон ётиб, азонда турар,
Эртаю кеч эшик шипирар.
Машаққатда ўтади кун.
Холдан кетиб шўрли қиз тун,
Ярим карахт, мудрар ярим оч,
Усти-боши йиртиқ — яланғоч.
Кун кечирар, ишлар тинмайин,
Қайғу тўла овози майин,
Қизнинг ғамгин ҳолин
англатар,
Қиз ичида оғир дард ётар.

VII

Офтоб йиқар қайғу тоғини,
Ойлар ёқар тун чирогини.
Ўтар кунлар, ўтар замонлар,
Ўтар ғамга ғарқ бўлган онлар.
Лекин улар эсдан ҳечқачон
Чиқаолмас ва хотирга жон
Берур унинг ҳар саҳифаси,
Эслаганда қизнинг сийнаси
Чуқур бир оҳ блан қўзғолур;
Оғир-оғир бир нафас олур.

VIII

Давонларни ошди амаллар,
Яшашдаги чирик тамаллар,
Асосидан бир-бир бузилди:
Води бўйлаб колхоз тузилди.
Анор хола оиласи ҳам
Колхоз сари қўйдилар қадам,
Ва бўй етган Зайнаб ҳам озод.
Эркин энди бошлади ҳаёт.
Колхоздаги мустақил турмуш,
Ва маҳсулдор яратучи иш
Ғуссаларни айлади барбод,
Фақат шунда у қозонди от.
Шунда қадри-қиммати ортди.
Шунда иззат-ҳурмати ортди.

Атрофига гуллар сочилди,
Шунда унинг бахти очилди,
Фақат шунда сизди бегумон,
У ўзини ҳақиқий инсон.

IX

Бахт жаранглар қувноқ
сасида,
На кулфати, нада зори бор.
Анор хола оиласида
Энди унинг э'тибори бор.
Энди уни камситмас ҳечким,
Энди уни егим деяр ким?
Зайнаб ўсар оқил ва доно,
Сўзларида мазмун ва ма'но,
Ўсганида беташвиш, беғам,
Бунча зийрак бўлмас эди ҳам:
Энди унинг ҳар нарсаси бор,
Энди унга ҳамма гап тайёр.
Одамизод гулистонида,
Саодатнинг бахт бўстонида,
Орзуларга тўлиқдир кўнгил,
Ваҳимасиз осойишта дил.
Ўзига бир йўлдошни истар,
Бир қадрдон сирдошни истар.

X

Зайнаб Собир кимлигин
билмас,
Зайнаб ҳали ўз ишқида мас.
Лекин Собир уйда ҳар кун
Шошилишча тўй тайёрланар.
Аммо Зайнаб кўксига ҳар тун,
Омонининг юлдузи ёнар.
Тўйдан фақат Анор хабардор,
Уни Собир онаси бардор,—
Бардор этиб йўлга солмишдир,
Ихтиёрин қўлга олмишдир.

XI

Тайёрланар тўй, лекин Собир
Бу тўй учун ажойиб бир сир,
Чунки она боғида у йўқ,
У ўзининг қишлоғида йўқ.
У ўқирмиш дорилфунунда

Ва онгларни қоплаган тунда
Юлдуз бўлиб учар эмиш у;
Яшин каби кўчар эмиш у.
Она унга уй қилмоқчидир,
Дабдабали тўй қилмоқчидир.
Шунинг учун йўлга кўз тутар,
Келишини интизор кутар.

XII,

Зайнаб энди ўз асрорини¹
Армонини, истак, зорини
Опасига этиб ошкора,
Қилмоқчидир дардига чора.
Фақат негиб, қайси юз блан,
Қайси ҳаё, қайси кўз блан
Опасининг юзига қарар?
Тили сўзга қандайин борар?
Уят ўти ёниб юзида,
Бир изтироб зийрак кўзида,
Ёлғиз Ҳури сари толпинар.
Уни эслаб юраги тинар.
Чунки Ҳури Зайнабнинг бутун
Асроридан тўла хабардор,
Чунки унинг блан куну тун
Бирга бўлар. Ҳар нарсаки бор
Зайнаб унга сўзлар, сақламас,
Ҳечбир нарса йўқ Ҳури билмас.
Ҳатто Омон блан ҳам уни,
Таништирган шу Ҳури эди.

XIV

Ҳури Зайнаб қош қорайганда,
Кеч қопқора чойшаб ёйганда,
Ичкарига келиб кирдилар
Ва анорга салом бердилар.
Кўрар экан юзи қизарди,
Опасига яқинроқ борди.
Анор эса чеҳраси хандон,
Зайнаб учун бергудайин жон,
Атрофида парвона бўлар
Ва минг қарра ундан ўргулар.
Ҳури бўлса қилиб тамошо,

Айтажагин этарди иншо'
Лекин ундан олдинроқ Анор
Сўз бошлади кулиб беқарор.
Икки қиз ҳам ҳангуманг
қолди,
Зайнабдаги севинч йўқолди.

XV

«Рўзи азал қиз қисматида
Эрга тегмоқ одати бордир.
Бу насиба тақдир хатида
Ёзилгандир, оҳ блан зордир.
Бундан қуруқ қолган пешона,
Умри ўтар ёна ва ёна.
Қовушмоқлик қушларда ҳам
бор,
Ҳамма излар бир йўлдош
дийдор;
Бунга тўққиз ёшлик Ойша,
Муҳаммадга теккани асос.
Бунга берар ўлим хотима,
Бу пайғамбар қолдирган
мерос...

XVI

«Кўзи тирик экан отасин,
Бир яхши нияти бор эди,
Я'ни Зайнаб Собирга бўлсин —
Деган васияти бор эди.
Не учунки у туғилганда
Собирга деб нон синдирилган,
Нишон бўлган, етиб тўлганда,
Собиржонга бўлсин дейилган».

XVII

Анор сўзлар ва Зайнаб қалби
Тол баргидай дир-дир
қалтирар.
Ҳури қўйиб жон қулогини,
Тинглар экан, лаблари титрар.
«Энди Зайнаб бўй етиб
қолди,

¹ Асрор — сирлар.

Юртимизнинг мана энг олди
 Йигитлари унга харидор.
 Кўп лочинлар чиройига зор.
 Лекин Собир ҳаммадан гўзал.
 Кеча қилдик ҳамма гапни ҳал:
 У шаҳардан келиш бланоқ,
 Тўй қилмоққа айладик қарор.
 Ишлар битди, битди-ю броқ...»
 «Броқ...» дея тўхтади Анор,
 Икки қизга бир қараб олди,
 Атрофига бир назар солди.
 Қиз қалбида бўғиларди жон,
 Ҳури бўлса тамоман ҳайрон
 Яна сўзни бошлади Анор:
 «Броқ, бунда бир андиша бор,
 Чиқармаслик учун ёмон от,
 Сақлаш учун номус ва уят,
 То тўй бўлиб ўтгунигача,
 Келин бўлиб кетгунигача,
 Боши очиқ чиқмас ташқари,
 Шунини истар барча ёш-қари».

XVIII

Зайнаб тамом, тамом лол эди,
 Сўз қотишга у беҳол эди,
 Тирнар эди қалбини азоб,
 Гўё хаста, гўёки бетоб,
 У ичидан оғир тўлғанар.
 Ғазаб блан қарамас асло,
 Ва Анорга ҳақармас асло,
 Оғир дардга бўлиб мубтало.
 Тун сингари бўғиқ ва сохин
 Утиради, сирдоши, лекин
 Оппо-очиқ туташар эди.
 Дар'е каби у тошар эди:

XIX

«Кечир опа, айтган андишанг,
 Қизни қуллик томон қайтарур,
 Андиша деб сен урган тешанг
 Уни қора қонига қорур.
 Агарда қиз бўй етган эса,
 Бир олдидан ўтмас бўлурми?
 Ва уйига совчилар келса,
 Розилигин кутмас бўлурми?
 Балкида бир дегани бордир,

Балки унга тегмоқлик ордир,
 Балки этиб бир аҳду паймон,
 Вафосига гаров қўйиб жон
 Арз этгали келгандир сенга,
 Тез шошилган, елгандир, сенга.
 Энди бунга не чора бўлур,
 Энди Зайнаб бечора ўлур...»

XX

Опасида ғазаб оташи,
 Ва Зайнабда андиша ғаши.
 Елкасида тоғдай оғир ғам,
 Анор кўзи ичра жаҳаннам
 Оловлари тинмай ловуллар,
 Ва таптига юраклар чўллар.
 Ҳури ёқиб сўз гулханини,
 Уртар эди Анор танини,
 Яна Анор ўтдай тутақиб,
 Сўз бошлади Ҳурига боқиб:
 «Нима дейсан, бунга Собирдан
 Ортиқ йигит эр бўлармикин?
 Бутун юртни ахтарса ундан
 Афзали ҳеч топилармикин?
 Нимага бу андиша бекор?
 Нега унга тегмоқ бўлсин ор?
 Ахир юртда қанча гўзаллар
 Келишини зориқиб кутар.
 У бу юртда энг зўр билимдон,
 Пахта илмин ўқипти чандон.
 Юртда барча пахта экканлар,
 Хирмонига червон қуюлар.
 Ахир яна бир андиша бор:
 У Собирга фотиҳа бўлган,
 Васиятда уни ота зор,
 Собиржонга бўлсин деб ўлган.
 Поймол қилиб бўлурми буни?
 Қайси номард истагай шуни?»

XXI

Ерда экан кўзининг нури,
 Зайнаб ҳамон жим, фақат
 Ҳури —
 Давом этар савол-жавобда,
 Жаранглайди чалғиси тобда:
 «Тўғри опа, сенга ҳам қийин,
 Бировга сўз бергандан кейин

Уддасидан чыкмоқ яхшидир.
Андишамнинг сабаби будир:
Зайнабнинг ҳам танлагани бор,
Опа, фақат қизишма зинҳор!
У Омонни севиб қолипти.
Севиб қолиб, ва'да олипти.

Опа, бу иш қизнинг ҳаққидир,
Андишамнинг сабаби будир.
Бунда йўқдир ҳечқандай гуноҳ,
Зўрлик блан тегиб, сўнгра оҳ
Тортганнинг ҳеч фойдаси
бўлмас,

Қиз ҳам одам, у бир мол эмас,
Сўзда турмоқ қиз учун ҳам
фарз,

Одамгарлик қиз учун ҳам қарз.
Поймол қилиб бўлурми буни?
Қайси номард истагай шуни?»

XXII

Ғазабида олам-олам ўт,
Тушунчаси қопқора булут
Қаби борган сари қуюлар;
Анор гўё сочини юлар
Қаби бўлиб минар жаҳлга,
Ғазма гапни созуриб елга,
Синдиргудай Зайнаб бошини,
Отабошлар та'на тошини;
«Орттирганинг колхозда
шуми?»

Эй шарманда, беномус, бебош,
Бахт деганинг шумиди ҳали?»
Қарғаш учун сўз тополмади,
Ғазабини ҳеч босолмади...

XXIII

Зайнаб шунда қалбига бирдан
Яшин урган қаби сапчиди,
Ва бошини кўтариб ердан:
«Жоним опа, тўхтагил,—
деди,—

Ялинаман, бунча туташма,
Ялинаман, бу қадар тошма.
Қилма опа, қалбимни пора,
Тўхта бироз; англасанг зора.
Опа, увол кўздаги ёшим

Увол ғамда ҳам бўлса бошим,
Опа, мени озгина қизғон,
Кўқарганда кул бўлмасин жон.
Ниятинга еткур, қулоқ сол.
Аламларинг кеткур, қулоқ
сол».

XXIV

«Беномус қиз, айт тўғриси,ни,
Бахти қора! Эл номусини
Орсизларча поймол этганда,
Заррача эс бормиди санда?
Қайси шайтон йўлга бошлади?
Қай ҳароми ўтга ташлади?
Йўлдан урди қайсибир
маккор?..

Очиғини сўйлагил, беор!
Ўнбеш ёшда экан куёвга
Берганлари ҳамон эсимда.
Қурбон бўлдим қайсибир ёвга
Ҳамда менинг толиим кимда?
Билмас эдим, билмасдим асло,
Лекин, шукур, урмади бало:
Чимилдиқда кўрдим эримни,
Менга йўлдош қилдилар кимни,
Сўрамадим, бўлмади ишим,
Ҳечким блан йўқдир койишим.
Қолиб кетдик бутун умрга.
Ва шукурким, кирмадик гўрга.
Шундай ўтди етти пуштимиз,
Шундай ўтди барча хотин қиз,
Шундай ўтди уруғ ва авлод
Ва ҳечбири қичқирмади дод.
Бизда одат мана шу эди
Ва саодат мана шу эди,
Сан шарманда энди бемалол
Ҳаммасини қилибсан поймол».

XXV

Зайнаб турар, қора кўзидан
Жовдираган ёши тирқирар.
Қони қочиб оппоқ юзидан
Талвасада кўкраги урар.
Ҳури жимдир, Зайнаб бепоён
Аламини қилгали баён —
Бир чимранди, силкинди боши,
Сўз бошлади кўзида ёши:

XXVI

«Тўғри опа, бутун бахтсизлик,
Хўрликларнинг боиси шудир,
Хотин-қизга хос бўлган

куллик

Шу одатда этмишдир зуҳур.
Бутун қизлар, бутун

жувонлар

Чимилдиқда эрни кўрдилар.
Куя-куя кул бўлди жонлар,
Чўри бўлиб йиғлаб юрдилар.
Чўри эдинг, кул эдинг баринг,
Роҳат кўрди қайси бирингиз?
Одам эмас, айиқ блан тенг,
Евуз эди толган эрингиз.
Ҳар номардга чўкар эди тиз,
Эрксиз эди сизнинг ҳаммангиз
Ҳаммангизнинг тақдирингиз

кул,

Ҳаммангизнинг оллоҳингиз

пул.

Ҳаммангизнинг булутда ойи.
Ҳаммангиз ҳам баҳор гадойи—
Кечдим опа, шундай одатдан,
Тамом кечдим бу саодатдан.

XXVII

«Сен ўзингни бахтли
дедингми?

Опа, сен ҳам одам эдингми?
Чимилдиқда эрни кўрганда,
Тутқунликка бўлганда банда,
Қанча ожиз, қанчалик ҳақир,
Қанчалик хўр, қанчалик

фақир

Бўлганингни билганмидинг

ҳеч?

Чимилдиқда баҳорингга кеч
Тушганидан хабардормидинг?
Яшашингда инсонликка тенг,
Бирор ҳислат, сўйла,

бормиди?

Бахт деганинг қайғу зормиди?
Кўзингни кўр, қулоғингни кар

Қилиб ҳар кун ичганда заҳар,
Толи шу деб юрарми беғам,
Шукур қилармидинг шунга

ҳам.

XXVIII

«Шунинг учун қайтдим

баридан,

Ва уялиб ёшу қаридан
Юришимдан фойда топмадим,
Эрк қидирдим, бахт шунда
дедим.

Шунинг учун эски одатлар
Ўлкасини айладим поймол,
Ва сен деган оқ саодатлар
Қора дедим ва топдим камол.

XXIX

«Мен ўзимни инсон билганда,
Гулга тўлиб баҳор келганда,
Юрагимда ҳавас уйғонди,
Бир ажиб ўт бағримда ёнди,
Ва севига топириб дилни,
Бир йигитга бердим кўнгилни.
Уни ҳар кун кўраркан тонгда
Бир гулғула қўпарди онгда.
Ҳечнарсани кўрмасди кўзим,
Эпақага келмасди сўзим,
Ишлар эдим ўзимни билмай,
Ва бетиним кўнглимдаги най
Айтар эди унинг отини.
Куяр эди шунда ботиним¹.

XXX

«Опа, ўша севганим Омон
Опа, ўша ўртагучи жон,
Буни этиб сенга ошқора,
Етишгали қиларқан чора.
Иқроқ бўлким, ғуноҳим йўқдир.
Очиқ юриб толган кишимдан,
Ва безин қилган ишимдан
Пушаймоним ва оҳим йўқдир,

¹ Ботиним — ичим, юрагим

«Нима қилай, узоқ гапирдим,
Тушунчангни ҳар томон бур-
дим,

Фараз шулким, қайтмай
йўлимдан
Келганини қилдим қўлимдан.
Қанча яхши, барно бўлса ҳам,
Қанча олим, доно бўлса ҳам,
Собир учун мени қийнама,
Мени ўтга ташлама яна.
Менга ёлғиз Омонимни қўй,
Менга ўша ёмонимни қўй.
У, кам эмас ҳечбир одамдан,
Мен у блан узоқман ғамдан.
Инсоф келсин, опа ўзингга,
Тутқун бўлиб ўсган қўзингга.
Розилик бер, олам бўл сен ҳам,
Саодат топ ва бўлмагин кам»

XXXII

Юрагини бўшатди ахир,
Дардларини юмшатди ахир.
Зайнаб артиб кўзда ёшини
Ва кўтариб эгик бошини
Опасига «жавоб бер» деди.
Анор ҳамон оташда эди:
— Бўлмайдим Собир, тез
гапир!
— Опа, бўлмас, жоним, гапим
бир!
— Ё мени де, ёки Омонни!
— Нетай тикдим йўлида
жонни!
— У пасткашнинг зоти ким
экан!
— Опа, урма қалбимга тикан.
Уни мен ҳам билолганим йўқ,
Бу юмушни қилолганим йўқ.
Лекин ишонч блан тўлиқман,
Шу ишончим блан улуғман.
Анор асло чидаёлмади,
Қолган гапга қулоқ солмади.
Ўзи бирдан шовуллаб кетди,
Ўт сингари ловуллаб кетди:

«Кўринмагин, йўқол, кўзимга,
Йўқол, хотин бўлсанг ҳам
кимга,
Энди менинг номимни айтма,
Расволикдан орқангга қайтма,
Даргоҳимдан чиқиб кет дар-
ҳол.
Энди сени кўрмоқлик малол.
Қолганингда тоза шарманда,
Бўлганингда кўчага банда,
Шунда мени эсга олурсан,
Хизматимни эсга солурсан.
Энди расво бўлгунигча, хайр.
Ва бенаво бўлгунигча, хайр».

XXXIV

«Хайр опа, келсанг ўзингга,
Рози бўлгин берган тузингга.
Бунча қарғиш ёмон эмасми?
Юрган йўлим баландми,
пастми?»

Опа, энди ўзим билурман,
Билганимни ўзим қилурман.
Эшигингда асранди бўлган
Қора кунлар хотирда қолур.
Опа, сенинг миянгга тўлган
Булут балки бир кун тарқа-
лур.
Сўнгра ўзинг пушмон бў-
лурсан,
Сўнг қайғуда мутлақ ўлурсан,
Этолмадим тузингни ҳалол,
Чорам йўқдир, жон опа, хуш
қол...»

XXXV

Зайнаб яна кўзида ёши,
Ҳам тутатиб ичи ва тоши
Ғазаб блан ўрнидан турди,
Тиккасига ичкари юрди.
Йиғиштириб бор бисотини,
Бўғизиди тикилиб тини,
Ҳури сари қилди ишора,
Зайнаб учун шу бўлди чора.

Хури икков уйдан чиқдилар,
Анор бўлса кўчага улар
Чиққанича қарғишлаб қолди.
Бутун элга ёйилди бу сир,
Ва эртаси қишлоққа Собир,
Келди деган хабар тарқалди.

УЧИНЧИ БЎЛИМ

I

Борлиқ узра тушганда оқшом
Зайнаб қўйди далага қадам.
Бир-бир босиб илгари елди,
Сой бўйига яқинлаб келди,
Бутун атроф, оғир сукутда,
Елғиз Зайнаб юраги ўтда.
Бир гувоҳи сувлар шилдирар,
Бир гувоҳи кўкда ой юрар.
Бир гувоҳи юлдузлар қатор
Турар қизнинг дийдорига зор.
Секин-секин из ташлаб Омон,
Яқин келди суйгани томон.
Ва кўрдиким ажойиб бир ҳол,
Зайнаб турар қайғули ва лол.
Кўзларида ёши бор эди,
Ва эгилган боши бор эди:

II

«Омон, менга ўзингни англат,
Очиқ гапир, сўзингни англат.
Айби чиқди қилган ишимнинг,
Кўнгил бериб суйган кишим-

нинг
Кимлигини билмай уялдим.
Уят эмас, қонга бўялдим.
Бу офатдан мени эт халос,
Маломатдан мени эт халос,
Ўзинг кимсан, борми вата-
нинг?
Қайси элдан, зотинг ким се-
нинг?
Сезгиларинг агар бўлса рос,
Сўзла бироз ўз севгингга хос».

III

Омон узоқ ўйларга кетди,
Дашту сахро куйларга кетди.

Эски қайғу, кўҳна ҳикоя,
Хотирига ташлади соя.
Омон узоқ-узоқ қолди жим,
Бўғиқ, бўғиқ нафас олди жим.
Охир боқиб қизнинг юзига,
Жон олғучи қора кўзига,
Ўтмишини айлади баён,
Ким эканин айлади аён:

IV

«Сенга энди нелар айтайин,
Қайдан бошлаб, қайдан қай-
тайин?»

Кимни йўқлаб, кимни эласам,
Кимни қўйиб, кимлардан
десам?

Кимнинг айтсам сенга отини,
Баён қилсам, кимнинг зотини?
Кечир Зайнаб, ожиздир Омон,
Бу сўроғинг жон ўртар ёмон.
Бу сўроғинг жонни қақшатар,
Бу сўроқда қайғу-зор ётар
Бу сўроқда олам ва олам
Омон учун ҳасрат блан ғам.
Кечир, Зайнаб, сўзламас тилим,
Кечир Зайнаб, чидолмас

дилим.

Бу ҳикоя тўкар ёшимни
Ҳам куйдирар ичу тошимни.

V

«Кел бўлмаса, қулоқ сол сен
қиз,
Бизнинг қадим, кекса дунёмиз
Она меҳри блан тўлиқдир,
Она меҳри блан улғудир.
Ҳар гўдакнинг бир онаси бор,
Ҳар онанинг ўз боласи бор.
Она уни болам деб излар,
Бола уни онам деб бўзлар,
Ажал келиб бўққан чоғида,
Она ҳатто бало тоғида
Излар экан ўз оворасин.
Ит йўқотгач жигар порасин.
Чок этармиш ўз ёқасини.
Ҳатто қушлар ўз чақасини

Дуч келганнинг, лекин, бири
Отанг мен, деб уролмади дам,
Неча-неча эркак ва аёл
Саволимга бўлиб қолди лол.
Зарафшонда яна югурдим,
Қирғоқларга ўзимни урдим,
Ва изладим ёна ва ёна,
Тополмайин ҳечбир нишона.

IX

Дар'ё каби мавж уриб
Водиларда ёлғиз адашдим,
Ҳар кўргандан айладим сўроқ,
Аччиқ жавоб эшитдим броқ,
Хамма менга излаганларинг,
Дедиларким, ўлганлар сенинг,
Юрт бошини зулм босганда,
Офат блан ўлим босганда,
Муҳтожликда ўлган, дедилар,
Ва очликда ўлган, дедилар,
Ҳар водини бир-бир изладим,
Етим қўзи янглиғ бўзладим.
Бошим узра қушлар чирқираб,
Чарх урдилар ҳолимни сўраб.
Чирқирашиб барча беқарор,
Эл жавобин қилдилар такрор.
Гулзорлардан, боғлардан
Бозорлардан, тоғлардан
Бутун юртни осойиш топдим,
Элу халқни бекойиш топдим,
Фақат дардга тополмай чора,
Бағрим эди пора ва пора.

X

«Сўз айтурга тилим бўлди лол,
Нега мендан сўрадинг савол?
Нега эски доғларни очдинг,
Доғ устига оғулар сочдинг?
Нега келдинг менинг ёнимга,
Ут ташладинг нега жонимга?
Тугашгуси қалбимга оташ,
Жанг қилгуси оташ блан ғаш.
Шу оташда бўлурман хазон
Ва шу ғамда бўлурман хазон»

196

Одам эсанг етгил додимга,
Утганларни солма ёдимга.
Зарафшонда Омонни билган
Қари-қартанг одамлардан сўр!
Баҳор фасли эрта очилган
Олпоқ гулли бодомлардан сўр!
Мажнун толнинг бутуқларида
Қушлар тинмай Омонни

куйлар.
Сен суймаган ёмонни куйлар.
Зарафшоннинг қирғоқларида
Топганлардан сўрасанг, сўйлар
Айтиб берар унинг отини,
Айтиб берар асли, зотини,
Қутуларсан кўзнинг ёшидан.
Қутуларсан та'на тошидан.

XI

«Не дар'ёлар оқиб ўтдилар,
Қанча йиллар ўтиб кетдилар;
У ҳовликма қадим Зарафшон
Бино этди кўп янги дoston.
Водиларни, тоғларни ошиб,
Дараларда ёлғиз адашиб,
Келиб қолди юртингга Омон.
Келиб қолди ранглари сомон.
Юрак-бағри ёниб, тутақиб,
Ҳар кўрганга суқ блан боқиб,
Бунда топди бир янги замон.
Бул замонда ул бўлди омон.
Шундан бери юртингга сенинг
У бўлгандир одам блан тенг.»

XII

«Сен ишлаган колхозда ул ҳам
Топди ҳамма дардига малҳам.
Эсдан чиқиб фиғону фар'ёл,
Тақдирдан бўлгандир ул шод.
Омон топди бунда парча нон,
Нон демаким, Омон топди
жон.»

Дун'ё унга гўзал кўринди,
Ҳаётидан ма'нолар унди.
Юрагида ҳаваслар пайдо,
Орзуларга ул бўлди шайдо.
Бир юқори оламга боқди,
Шундай олий бир дамга боқди

Ҳатто билсанг, Омоннинг бу
бор.
Кўнгли ишқни қилди ихтиёр.

XIII

«Ол деб сенга қўлни узатдим,
Қўлни эмас, қалбимни отдим.
Кўз олдимда бутун бир жаҳон
Сенинг блан бўлди гулистон.
Ишқингда мен баҳорлар

топдим.

Баҳор ичра наҳорлар топдим.
Наҳорларда очилди гуллар,
Олам-олам гул бўлди чўллар.
Шундан кўрдим саодатимни,
Ма'қул қилдим бу одатимни.
Сўзлаб берсам ўз севгимга хос:
Сени жондан севганлигим рос.
Гар ишонсанг айтган сўзимга,
Сен бўлганда менинг

кўзимга

Ҳечбир нарса кўринмас,
холос».)

XIV

Омон тинди. Зайнаб бошини
Кўтарди-ю артди ёшини.
Қалбидаги ҳарқанча гумон.
Тарқалганди мисоли туман.
Қарашида ишонч бор эди.
Қисматига толи' ёр эди,
Бир қаноат қилганди пайдо,
Омонига бўлганди шайдо.
Икки кўзнинг қорачиғида
Бутун олам топмишди макон.
Икки қалбнинг қизғин чўғида...
Бутун олам эди чароғон...

XV

Дар'е тинмай соларди шовқин,
Қиз кўзидай қора эди тун.
Қиз қалбидай пок эди ҳаво,
Қиз қалбидай севгига даво.
Борлиқдаги шу нафис ҳолда,
Япроқлар ҳам энгил шамолда

Шитирлашиб ўйин соларди.
Бутун борлиқ жон қулоғини
Қўйиб тинглар Омоннинг сасин.
Икки дўстнинг бахтли чоғини,
Икки ёрнинг оташ бўсасин.

XVI

Тун устига кун нури ётди,
Бир ажойиб гўзал тонг отди.
Ҳури, Зайнаб туриб иковлон,
Собир томон бўлдилар равон,
Бугун Зайнаб юришларида,
Юриш блан туришларида,
Бир ажойиб мардлик бор эди,
Бир жасурлик унга ёр эди.
Чой устида ўтирар экан,
Хомуш туриб ўй сурар экан,
Собир кўзи тушди эшикка,
Қизлар томон қўзғолди тикка.
Ота-она қотиб қолдилар,
Таажубга ботиб қолдилар.
Зайнаб секин сўзга киришди,
Ҳикоянинг бошидан тушди:

XVII

«Собир, ёлғиз сенга суяндим,
Эшит мени, бир ўтда ёндим:
Бошим узра синди оғир тош,
Сени дея қавми-қариндош,
Ихтиёрим олган эканлар
Ва кишанга солган эканлар,
Мен Омонга кўнғил берувдим.
То ўлгунча, ўшани девдим.
Севганимни билиб Омонни,
Оқиздилар бағримдан қонни.
Маломатга тамом кўмилдим,
Ҳақоратда гўёки ўлдим.
Етсанг дея додимга зора,
Излаб келдим ўзингга чора,
Қилғил, оға, дардимга дармон.
Қўйғил, оға, битта бечора
Тилагига етсин беармон.
Бу дун'ёдан ўтсин беармон.
Мен ҳеч сенинг тенгинг
эмасман,
Омоним бор, сени демасман.

У кам эмас ҳечбир одамдан.
Мен у блан узоқман ғамдан.
Қилмоқ керак ва'дага вафо.
Вафосизлар тортгуси жафо.
Баҳор пайти отлар чопилур,
Сен деганда бир ёр топилур.
Сен деганда ҳар қиз, ҳар

жувон
Кўнгил берур, фидо қилур

жон.
Қутқар мени, келдим ўзингга
Муҳтождирман сенинг
сўзингга».

XVIII

Собир тамом ҳайратда қолди.
Бир изтироб бир дардда қолди.
Ўртандию ачинди жони,
Жони эмас, бутун жаҳони.
Ачиндию тўлғонди бир бор,
Қизга боқди такрор ва такрор.
Онасига томон юзланди,
Юзландию ранги бўзланди.
Юрагида бошланди бир ғаш,
Ғаш ичида қизғин бир оташ.
Аччиқ-аччиқ бир сўз бошлади,
Ҳикматларни чизиб ташлади.

3-чи бўлим.

XIX

Собир;

«Қариндошлар йиғсинлар эсин,
Шу чоққача инсон сезгисин
Уйин, мазоқ бўлгани басдир...
Энди дун'ё бозор эмасдир.
Энди одам қулдек сотилмас,
Энди одам ўтга отилмас.
Энди унга қафас бўлмас жон,
Энди дун'ё бўлмагай зиндон,
Энди одам истар бўлса ёр,
Ўз севганин қилсин ихтиёр.

XX

«Менинг ҳам бир суйган гулим
бор,
Менинг ҳам бир ўз булбулим
бор».

Керакдирким қавми-қариндош.
Рози бўлиб бирга қўшса бош.
Энди шундай одат керакдир
Ва саодат шунлай керакдир.
Хоҳишларинг бўлмасин увол,
Ота-она истагин адо
Қилиб, сенинг эркингни поймол,
Этсам агар бўлайин гадо.

Бор азизим, ёш кўнглинг
тўлсин,
Бор. суйганинг ўзингга
бўлсин».

XXI

Зайнаб унга хомуш эгилди,
Қадди унинг саломга келди.
Бўлиб ундан жаҳон-жаҳон шод,
Ҳури блан ҳурмат қилиб ёд,
Дарҳол туриб йўлга

қайтдилар.

Ва Омонга келиб айтдилар.
Бирдан бўлди олам гулистон,
Зайнаб, Омон қалбида бўстон.

XXII

Шу куниеқ бутун қишлоққа,
Қишлоқдаги эл бирла халққа
Бу можаро бўлди овоза.
Ҳарбир қўра, ҳарбир дарвоза,
Бўлиб бундан тамом хабардор,
Сўйлардилар такрор ва такрор.
Сўйлардилар Зайнаб ҳолидан,
Сўйлардилар Собир фолидан,
Куйганини Анорнинг ҳалол,
Боққанини Омонга иқбол.
Сўйлардилар эртанги тўйдан,
Тўй кечаси айтилуру куйдан,
Қилардилар тинмай ҳикоя,
Қилардилар кўп, бениҳоя.

XXIII

Ҳайрат блан қавми-қариндош,
Йиғилдилар қўшмоқ учун бош.
Бири хурсанд, бири аламда.
Не қиларин билмас бу дамда.
Бири тўкар эди кўздан ёш,

Қизларининг бу хил майлига,
Замонанинг бундай зайлига,
Барча бирдай ҳайрон эдилар,
Ҳайрону саргардон эдилар.
Бу ҳолларга барча қолиб танг,
Ҳайрон эди барча эсу онг.
Таажжубда тишлаб лабларин,
Билмасдилар қилар ишларин.
Ҳаммасида бир дард бор эди.
Эркилларга ҳасад бор эди.
Ёшликларин ҳасратда хазон
Қилган учун бўлиб пушаймон,
Ҳур қизларни оқлар эдилар,
Бир эҳтиром сақлар эдилар.
Адл туриб ёқлар эдилар.
Утганларни барча қилиб ёд,
Замонадан бўлардилар шод.

XXIV

Колхоздаги катта равотда,
Бир аломат шовқин бор эди,
Келардилар пиёда, отда —
Шундай катта сарой тор эди,
Бундан хабар топган барча эл,
Ёғиларди гўёки бир сел.
Қутлаб Зайнаб, Омон тўйини,
Ҳамма хурсанд келар эдилар,
Бир аломат тўй бўларини,
Ҳамма яхши билар эдилар.

XXV

Кириб келди жимгина Анор,
Қовоғидан ёғар эди қор.
Улар Собир онаси блан,
Тўйхонада бўлишиб бир тан,
Бир бурчакдан ўрин олдилар.
Бир ноилож назар солдилар.

Бу иковнинг кўз қарашида
Минг-минг яшаб Ҳури юрарди.
Жавлон уриб тўйнинг бошида.
Юлдуз каби яшнаб турарди.

XXVI

Тўрга катта гилам солдилар,
Уйинчилар келиб қолдилар.
Чалғучилар бошладилар соз,
Қўшиқчилар солдилар овоз.
Ҳалимахон, Назирахонлар,
Надимахон, Қаримахонлар,
Қушдай енгил учар эдилар,
Оқ булутдай кўчар эдилар.
Оқшомгача бўлди тамошо
Бутун юртга тўлди тамошо.
Келин-куёв — Зайнаб ва Омон,
Боқардилар ма'сум ҳар томон.
Хурсанд эди беҳад икки ёр,
Хурсанд эди икки бахтиёр,

XXVII

Зайнаб блан Омон иковнинг —
Янги келин, янги куёвнинг
Бахти шундай бўлди барқарор.
Саҳаргача қизу жувонлар,
Дугоналар ва меҳрибонлар
Узатдилар айтиб ёр-ёр.
Икки ўртоқ, икки ширин жон,
Янги уйга бўлдилар меҳмон.
Гўзал эди дун'ё чунон ҳам,
Гўзал эди бу ажойиб дам.
Икки дўстга айтиб шараф-шон.
Оқар эди тошқин Зарафшон.
Олам сари сочиб янги онг,
Секин-секин ёришарди тонг.

Ойбек

(1905 й. туғилган)

ҚУТЛУФ ҚОН¹

(1938)

БИРИНЧИ БОБ

I

Вақт пешиндан оққан эди. Июль ойининг қуёши ҳамаёқни олов сели блан тўлдирган, ҳаво аллақандай оқ аланга блан жимгина ёнгандай... Кенг дала йўлида қатновчилар сийрак: эски кир қалпоғини бурнига қадар тушириб, иссиқдан мудраган ва ҳорғин ориқ отининг ялқов қадамига бардош қилиб шаҳардан қайтаётган четан аравали деҳқон, икки оёғи блан эшакнинг қорнига ниқтаб, муттасил «хих-хих» блан ҳалқумини қирган бир мўйсафид узумчи, қатиғини пуллаб, хурмачаларини орқалаган, иссиққа қарамай, гоҳ аравага осилган, гоҳ қуш уясини қидириб дарахтларга кўз тиккан усти-боши кир-чир шўх болалар... Иссиқ тобо-

¹ Романинг қисқартирилган варианты.

ра ортар, «ғир» этган шамол йўқ, от-арава кўтарган чанг ҳавода узоқ вақт қимирламай туриб қолар, юзларга қизғин темир учқуни каби ёпишар, нафасни бўғар эди.

Қаҳратон қишда ялангоёқ муз босиб, саратонда қизғин қум кечиб, иссиқда, совуқда обдан пишган бизнинг йигитни ҳам (катта масофани пиёда босгани учунми) кун хийла бетоқат қилган эди. У куйиб ётган билқ-билқ юмшоқ тупроқда салмоқли оёқларини илдам ва йирик-йирик босар, кўзлаган жойига тезроқ етишга ошиқиб, ўткинчилардан сўрар эди:

— «Тўпқайрағоч»га яқин қолдими?

— Ҳали бор. Кўприкдан кейинги гузар.

Унинг очиқ ёқали узун кўйлаги, устидаги олача яктаги, сувга пишгандай жиққа ҳўл бўлган; ба'зан ғаши келиб баданига ёпишган кўйлакни кўчирар ва елпинар эди.

Кўприкдан ўтиш бланоқ гузар бошланди: кўчанинг икки томонида бир-бирига қарши икки чойхона, бир қассоб дўкони, бунинг ёнига суқилган кичкина боққолчилик. Кўча ифлос, лекин сув қалин сепилган; ҳарёққа тарвақайланиб ўсган бесўнақай, қари толларнинг кўланкаси қуюқ. Йигит сўл ёқдаги чойхонанинг кроватига ўтирди. Чанг ва тердан ҳосил бўлган кирни яқтак этаги блан юзидан сидириб ташлади. Кичкина халтани ёнига қўйиб чой сўради...

Йигит ғоят чанқаган эди, чойни қўйиб, пуфлаб-пуфлаб, ичди.. Белбоғига тугилган қирқ тийин чақадан тегишлисини айриб олиб, пиёла ичига ташлади-да, ўрнидан турди. Лекин бир муддат тарадудда қолди; қай томонга қадам босишини билмас эди. Самоварчининг «ит фе'л» эканини пайқаган бўлса ҳам, ноилож унинг олдига борди.

— Мирзакаримбойнинг боғи қаерда, билмайсизми?— деди мулойимлик блан.

— Нима ишинг бор?

— Йўлиқмоқчи эдим-да.

— Ҳм... Мирзакаримбойни Тошкентнинг тўрт даҳаси биледи. Ҳов анов кўчага бурил. Данғиллама дарвоза. Уша Искандар Зулқарнайн ҳам бунақа қўргон солган эмас!— Самоварчи қўшалоқ бармоқли панжасини чўзиб бир кўчани кўрсатди. Кейин бу бегона йигитга бошдан-оёқ кўз югуртиб, ҳаваси келиб гапирди:

— Роса мучанг бор экан, иним. Баданингдан куч ёғилиб турипти-я. Қаерлисан, сайрамликми? Бойбобонинг омади...

Яшил бўёқ блан бўялган, уст томони ўймакор панжарали, катта ва оғир дарвозага етганда йигитнинг юраги бироз ўйнаб кетди. Дарвозанинг бир тавақаси очиқ. У узоқдан ичкарига қаради. Қаршисида дарахтлар остидаги катта супада дастрўмол-часи блан елпиниб ўтирган, қордек оппоқ кўйлакли оқ соқоли бир тутамгина чолга кўзи тушди. Юраги яна пўкиллади. «Тошкентнинг тўрт даҳаси» танийдиган бу давлатманд кишининг олдига қандай киради? У содда, уятчанг, камтарин йигит эди.

Лекин бир лаҳзада аллақандай куч уни итаргандай бўлди. У дарвозадан кириб супага ўн-ўнбеш қадам қолганда, қўл қовуштириб, та'зим блан «Ассаломуалайкум» деди. Фақат, салобат босганидан унинг овози истагига қарши баланд жарангламади. Аллақандай бўлиниб, сиқилиб чиқди. Чол ўтирган жойдан қамир этмади, бир қўлини қош устига қўйиб, кексаларга хос боқиш блан бир зум тикилди:

— Кел, чирогим, нима хизмат?

Йигит супа олдида тўхтаб, халтасини қўйди, узун, бақувват қўлларини чолга чўзди. Супанинг четига омонатгина ўтириб, бошини қуйи солди: «Қаерга келдим? Мирзакаримбой шу кишимикан? Балки бу бошқа бойдир»... деб ўйлади.

Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тараддудланиш сезиб, қайтадан сўради:

— Хўш ўғлим нима арзинг бор? Айт...

Йигит бошини кўтарди ва унга тикилиб қараб, жилмайди.

— Мирзакаримбой сиз бўласизми?

Чол боши блан тасдиқлагач, йигит давом этди:

— Мен Хўжакент қишлоғидан келдим, жиянингизнинг ўғли бўламан.

— Э, Хўжакентдан?

— Хушрўйбининг ўғлиман.

— Э,— Мирзакаримбой бутун гавдаси блан бир қўзғалиб қўйди,— жияним Хушрўйбининг ўғлиман дегин, баракалла. Раҳмат, жиян, йўқлаб келибсан. Қалай, онанг бақувватми? Ҳар ерда бўлса омон бўлсин. Отинг нима, жиян?

— Отим Йўлчи, Аям, шукур, соғ-саломат. Сизга салом деб қолди.

— Даданг... Э, Шерали қалай, бардамми?

— Дадам ўлган, икки йилдан ошди чамаси.

Мирзакаримбой қўллари блан соқолини енгилгина сийпаб, марҳумга фотиҳа ўқиган бўлди.

— Бояқиш кўп яхши одам эди; инсофли, ҳамиятли эди. Бир вақтлар ўртада борди-келди бўлиб турар эди. Даданг бу ерда ҳам, шаҳар ҳовлимизда ҳам бўлган. Сен ҳеч келганмидинг?

— Ёш палламда дадам, аям блан бирга шаҳардаги ҳовлингизга келганим гира-шира ёдимда бор...

Чол ўтмишни эслади. Йўлчи ўз онасидан юз марталаб эшитган гапларни ҳикоя қилабошлади, я'ни опасидан икки ёш қиз етим қолгани, улардан Хушрўйбиби ўз отаси тарбиясида қолиб, унинг синглиси Ойимбини Мирзакаримбой ўзи тарбия қилиб, нақ эрга бериш олдида вафот этгани, Хушрўйбининг толии пастлик қилиб ота ўлгандан сўнг амакилари қишлоққа, Шералига эрга берганликлари ва ҳоказони сўзлади. Сўнг чол сукутга ботди, кичкина, лекин ҳали тетик кўзларини, мудроқ босган одам каби, секингина юмди. У, ҳозиргина ёдига олган қишлоқи Хушрўйбинини ҳам, унинг камтарин, меҳнаткаш марҳум эрини ҳам, утилмаган вақтда йўқлаб келган бу арслондай қишлоқи жиян-

чани ҳам унутган, унинг фикрини ёлғиз ўз ишлари ишғол этган эди. У банклар орқали ўз рақиблирига қарши олиб бормоқчи бўлган «сирли ишларни», ўз қарздорларига нисбатан қандай муомала ва муносабатда бўлишни ўйлар эди. У қарздорларни уч гуруҳга бўлди. Биринчи гуруҳдагилар блан савдо муомаласини аввалгича давом эттираверади. Чунки буларнинг «қўли узун», қўрқити кўп. Улардан бир кун озни кўп қилиб олади. Иккинчи гуруҳдагиларга бирмунча дўқ қилади, шу блан складларда чуқиб қолган газламаларни яхши баҳо блан уларга ўтказиб юборади. Учтинчиларнинг эса думларидан маҳкам ушлаб олиб, маймундай ўйнатади.. Сўнг катта ўғли Ҳакимбойваччанинг пахта савдоси юзасидан рус фирмалари блан яқинда тузган шартномаси устида ўйлаб, бу ишнинг қалтис томони сра йўқлигига ва тажрибадор ақлнинг кўрсатишига мувофиқ, бу ишдан фойда дар'ёдай тошиб келишига яна чуқурроқ ишонгач, завқланиб кетди-да, кўзларини яна маҳкамроқ юмди.

Сўзамол, бадавлат қари тоғанинг бирдан кўз юмиб сукутга ботишининг сабабини, табиий, Йўлчи тушунмади. Келганим унга ёқмади шекилли, деган андишага ҳам борди. Лекин у энди бошини кўтариб, чолга ва атрофга дадилроқ қарайбошлади. Мирзакаримбойнинг гавдаси кичик, қўллари ингичка бўлса ҳам зуваласи пишиқ кўринади. У гўштдор ҳам эмас, ориқ ҳам эмас, кичик айёр юзи хўрознинг тожисидай қипқизил; оппоқ соқоли ва мийиғлари тоза ва таралган...

Бир танобдан мўлроқ чорбурчак ташқарининг ҳар томони диққатни жалб қиларли эди. Ўртада супа ва ҳовуз. Танаси икки катта қулочга сиғмайдиган бир туп сада теваракка тангадай офтоб туширмайди. Ҳовузнинг нариги четига бир бирига яқин ўтқазилган, шохлари бир-бирининг ичига кирган уч туп олма дарахти. Бир тупида олмалар энди сарғайиб йилтирамоқда, бир тупида муштдай йирик олмалар ҳали кўмкўк, уларга боқиш блан кишининг тиши қамашиб, оғзи сўлакка тўлади; бир туп жайдари қизил олма, мевасининг мўллигидан ҳовузга энгашиб тушган; ҳовуз сувида бирқанча қизил олма, ёқутдай товланиб, жимиллаб сузади. Ҳовуздан йигирма қадамлар нарида тўрт томони очик устуллари чиройли нақшланган ердан, одам бўйи баланд кўтарилиб солинган каттагина шийпон; бунинг атрофи гулзор. Қуёшда майин товланиб, хилма-хил ранглар блан мавжланган майда гуллар орасида кўркам юксалган қизил духоба гуллар, олов парчаси каби ёнади.

Йўлчи кўзлари блан атрофни сайр этаркан, рўбарўдаги қўрғон — ичкари ҳовли эшигидан ёш-ёш ўғил ва қиз болалар чувиллашиб чиқишди. Буларнинг кийимлари тоза ва янги эди. Мошранг духоба дўппили, тўққиз-ўн яшар чиройликкина бола—болаларнинг энг каттаси эди. У ичига катта оқ каламуш қамалган қопқонни ерга қўйди, эшикчасини очди. Семиз каламуш ерга тушиб, лапанглаб дарвоза томонга қочди. Болалар қийқириб, уни қувлаша кетди: «Устига лампамай сепиб ёндирамиз!» Наби-

раларининг ҳаддан ошган суюнчли ҳангамаси чолнинг кўзларини очди... У қўли блан гўдакларга дўқ қилди: «Гугурт ўйнаманглар, ҳой!» деб қичқириб ҳам қўйди. Сўнг, қаршисида ўтирган жиянини унутаёзганидан огоҳ бўлиб юпатиш учун:

— Оббо жияне, бизникини топиб келдинг? Ҳа... Ҳай, Ойниса, бувингни чақир!— Болаларга аралашмай бир чеккада турган рангпар, безгакнамо қизга буюрди бой.

Қўрғон эшигидан аёл овози эшитилди:

— Нима керак?

— Мунда кел!— чол қўли блан имлади.

— Киши борку.

— Қариндош... Хушрўйнинг ўғли, — деб тушунтирди чол.

— Қайси Хушрўй? Эсим ҳам қурсин, ҳа қишлоқданми?—

Урта бўйли, тўла, лекин кенг юзининг гўштлари саргайиб, салқиб тушган эллик саккиз ёшларда бўлган касалнамо хотин аста-аста юриб келаверди. У супага яқинлашгач, Йўлчи ўрнидан туриб салом берди ва онасининг саломини топширди. Аммо кеккайган хотин унинг сўзини тингламади, эрига қараб сўзлади: — Қишлоқдаги жиянингизнинг ўғлими? Тоғдек йигит бўлипти. Ёшлигида ҳам бўлалли бола эди, кўзимга таниш кўришиб турипти.

Мирзакаримбой хотинига дастурхон олиб чиқишни буюргач, у кетиш олдидагина, кўринишда самимий, лекин аслида сохта ва масхарали товуш блан Йўлчининг онасини ва укаларини сўради.

Бой энди иссиқдан шикоятланиб уҳ-ухлаб ўтирди. Унинг кампири патнис ва бир чойнак чой олиб чиқди. Патнисда тўртта кулча икки бош қизил чиллаки ва бир бош қуш чўқиган қандайдир оқ узум бор эди. Йўлчи қишлоқдан келтирган халтани кампирга узатди.

— Аям бериб юборди, қурут...

— Садағаси кетай,— кампир халтани ушлагиси ҳам келмай, қўл учи блан тутиб гапирди,— койиб нима қилар эди, бечора...

Набиралар халтадаги қурут эканини эшитиб, кампирнинг оёғи остида ўрмалашди ва, «Манга битта, буви»; «Манга анча беринг, буви», деб қий-чув кўтаришди. Кампир хўмрайиб, набираларни жеркиб ташлади. Болалар ёпишавергач, халтани очишга мажбур бўлди-да, лабини буриб вайсайбошлади:

— Хаҳ, шум такалар, оғизларингда эриб кетадиган сузма қурутни берсам, олмайсизлар, шу тош қурутни талашасизлар. Мана кўрдингларми, қаттиқ — тишларингни ушатади. Байбай, бу болаларнинг дастидан ўлиб бўлдим; ахир бу тош қурут, жиғилдонларингни тешиб юборадику.— Меҳмоннинг қизарганини пайқаган кекса бой, ўз хотинининг катта оғиз ва бетамизлигига аччиқланиб, юзини тескари бурди, лекин хотини яна валдирама-син учун, юмшоқ гапирди:

— Ҳай, ичкари кир, чағир-чуғурдан қулоғим битди.

Йўлчи қурут олиб келганига пушаймон қилди. Онаси қўшнилардан қурут йиғиб, бой тоға учун совғача тайёрлаб, суюна-сую-

на унинг қўлига тутқизгач, яхши-ёмонлигини суриштирмай, у ҳам олиб жўнаган эди.

Бой тоға нонни ушатиб, патнисни Йўлчининг олдига суриб қўйди.

— Ол, жиян, йўл юриб келгансан. Бир парча ерларинг борлигини эшитар эдим, қўлларингдами?

— Йўқ,— патнисдан бир бурда нон олиб жавоб берди. Йўлчи — ер сотилиб кетган.

Мирзакаримбой ерга ўч одам эди. Ерли-сувли одамлар, қандай бўлмасин бир сабабдан, қийналиб қолсалар, дарров уларнинг пинжига тиқилар, ё ўртага киши қўйиб, ерни тезроқ ўз қўлига ўтказишга тиришар эди. Ҳатто, ер сотишни хаёлга келтирмаган одамларнинг ерларини — агар уларнинг ерлари ўз ерларига чегарадош бўлса — ўзиникига қўшиш учун ҳечнимадан тоймас, ҳарқандай номус ва адолатнинг бетига тупурар эди. Аммо Йўлчининг сотилиб кетган ери унга ҳеч алоқасиз бўлгани учун ернинг қадри-қиймати ва бу хусусдаги маҳкам қаноатларини тушунтирабошлади:

— Чакки бўлипти, жиян. Ер сотган эр бўлмайди, эр ер сотмайди. Мана бу гапнинг мағзини чақ...

— Ночорлик тоға,— Йўлчи пиёладаги совуган чойни икки қултумда бўшатиб гапирди,— дадам бир йил тўшакда ётиб қолди. Экинимиз яхши бўлмади. Қўл калта бўлгандан кейин, қаёққа узатасиз? Очлик, яланғочликка кўникиб, тирикчилигимизни қилар эдик, лекин бир нарсага бошимиз гаранг бўлиб қолди: дадамнинг гарданида қарзи бор экан. Озгина. Ўттиз сўмга ҳам етмайди. Дадам, касали оғирлашгандан кейин, ташвишга тушабошлади. Кўзим очик экан, қарздан қутулиб олай, гўримда тинч ётай, Йўлчи рўзгорга қарайдими, қарзимни узадими, деди аямга. Хуллас, ер жуда арзонга кетди. Кишининг ҳақидан қутулганимизга биз ҳам суюниб қолавердик.

— Ҳа, бундай дегин,— Мирзакаримбой оёқларини гиламга узатиб, силаб гапни давом этдирди — бу энди бошқа гап...

Йўлчининг қорни жуда оч эди. У тунги салқиндан фойдаланиб тўхтовсиз юриш блан қиём вақтида шаҳарга келгач, анҳор лабида ўтириб, қишлоқда белига тугиб олган битта нондан бошқа ҳечнима емаган эди. Лекин Мирзакаримбой, савдогар назоқатидани ёки одатланганиданми, нонни жуда майда ушатган эди. Йўлчи бир бурдасини оғзига тиқса, лунжининг бир чеккасида йўқолиб кетар, патнисга кетма-кет қўл чўзаверишга ийманар эди. Содда қишлоқ йигити такаллуфни билмаса ҳам одоб-таъзим хусусида онаси анча-мунча гапларни уқдириб юборгани учун, давлатманд қариндошнинг ҳузурида овқатдан тортинишни мақул кўрди, дастурхонни тезгина йиғиштириб, чўй ичабошлади.

Мирзакаримбой қишлоқи жиян блан сўзлашишдан тўхтаган бўлса ҳам фикри йигитни ўрганиш, унинг келишининг чин сабабларини мулоҳаза қилиш блан машғул эди. У ўз ичида шундай ўйлади: «Қариндошларнинг аҳволи пачава, тирикчилиги бемаза.

Ерсиз, от-уловсиз қишлоқнинг кун кечириши — ўлим азоби. Онасининг узоқлашиб кетган тоғасини йигит бекорга йўқлаб келадими? Йўқ, мандан кийим-кечак, пул-мул олиш умидида келган. Буни онаси юборган, албатта. Хотинларнинг хулқи, одати маълум. Тўртта қўшни хотин орасига кирса, бой тоғам бор, эшигини ел очиб, ел ёпади, деб мақтанса керак. Яхшиям ўзи келмапти. Бўлмаса, ҳалигача неча марта кўз ёшини тўкиб, тирикчилигидан зорланган бўларди. Бу йигит ақлли кўринади, ҳам улуғвор, вазим йигит...».

Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам эди: ҳамма бойлар каби, айёр, муғомбир, пухта-пишиқ; у юраксиз эмас, балки ҳар ишда эҳтиёткорликни маъқул кўрар эди. Мана шулар орқасида у, камтарин маҳалла боққолининг ўғли Қаримчиттак — кичкина, лекин ҳаракатлари чаққон ва илдам бўлганидан, ёшликда шундай лақаби бор эди — ҳозир кимсан Мирзакаримбой!.. У Тошкентнинг энг олдинги бойларидан: Тошкентнинг эски ва янги шаҳарларида тўплаб сотучи икки газлама дўкони, Туркистон ўлкасининг турли шаҳарларида катта-кичик айрим дўконлар, Тошкент теварагидаги турли мавзуларда ер-сув ва ҳоказо унга қарайди. Бундан ташқари, унинг катта ўғли Ҳакимбойвачча йирик пахта савдоси блан машғул...

Бой ўз умрида кўпни кўрган, кўпни таниган, турли шаҳар ва турли одамлар блан муомала қилган, унинг қўлидан жуда кўп хизматкор, қарол, чоракор ва ҳоказо ўтган. Шунинг учун одамни тез англаб олар эди. Ўзининг бу хислатига чуқур ишонар, бу блан бошқаларга мақтанмаса ҳам (мақтанчоқликни ёмон кўрар эди у), баъзи вақт ичидан фахрланарди. Мана ҳозир унинг қаршисида муштипар жиянининг ўғли. У блан турли нарсалар ҳақида узоқ суҳбатлашди, лекин йигирма уч ёшли йигитнинг ақлида сра нуқсон кўрмади. Унинг арслондай кўркем гавдаси, кенг пешонаси, чуқур самимият ифодаси блан тўла йирик хушёр кўзлари, кир яктаги ичидан қавариб турган кенг кўкраги, бақувват қўллари, сўзларидаги қишлоқча соддалик ва тўғрилиқ (бу хусусиятни камбағал одамларда катта фазилат деб топар эди бой) унга жуда ёқди. «Обдан чиниққан йигит; унга берилган овқат беҳуда кетмайди» деб ўйлади у. Лекин шу блан баравар, Мирзакаримбой Йўлчининг бутун сиймосида катта жасорат ва ғурур сездди. Бу сифат унга жила маъқул тушмади. Кейин, унинг эҳтиёткорлиги, «синамаган отнинг сиртидан ўтма» деган халқ мақолини эслатди, агар Йўлчи уникида ишлашни орзу қилса, бирқанча вақт синамоқчи бўлди: «оқибат яхши бўлса, қўлимдан сра чиқармайман. Ялқов ва ғирром, ё қўли эгри бўлса, силлиқлик блан ҳайдайма» деб ўйлади.

— Жиян, — оҳиста муурожаат қилди Мирзакаримбой, — ўйлаб қарасам, аҳволларинг чатоққа ўхшайди. Нима қиласан, яна қишлоққа қайтасанми?

Бойнинг саволига Йўлчи қандай жавоб беришни билмай қолди. Қишлоқдан чиқарқан, бой тоғасидан, албатта, хизмат сўраш-

ни онаси уқдирган эди. Энди у «қайтаман» деса, эрта-индин қишлоққа жўнаши керак, у вақт онаси хафа бўлади: «Шундай катта даргоҳдан ўрин тополмай қўлингни бурнингга тиқиб қайтдингми, ношуд!» дейди. «Қоламан, бирон хизмат топиб беринг» дейишга ғурури йўл қўймади. Чол такрор сўрагач, у жавоб берди:

— Тошкентда иш топсам, балки қолармаң.

Мирзакаримбой соқолининг учини бармоқлари блан чимтиб, кулиб қўйди:

— Шаҳарда қаёқдан иш топасан? Бизда юратур. Нон-насибанг бизда бўлса, қоларсан, бўлмаса, қишлоғинггами ё бошқа томонгами жўнарсан. Ризқингни олло-таоло қаерга сочган, биз биламизми?

— Хўп, ихтиёр сизда,— бошини қимирлатиб деди Йўлчи.

Мирзакаримбой астагина ўрнидан турди. «Ёрасулулло» деб минғирлади, супадаң тушиб, кечагина сотиб олингандай, ярқи-раган, чиройли, ихчам «Содиқий» кафшни оёқларига илди, кафшни ғарчиллатиб қари бўлса ҳам, хўроздай кеккайиб, қўрғон томонга юрди. Нақ шу паллада дарвозадан катта қора сигир шаталоқ отиб, орқасида бир кишини суриб кирди. Бой чўчиб, ўзини четга олди. Ҳалиги киши орқага ташланиб, ориқ-чандир бўйнидаги томирлари ўқлоғдай қавариб, сигирни базўр тўхтатди: «Ҳеч кучга бўйин бермайди бу занталоқ, у о...» — бойга қараб деди у. Кейин бирдан Йўлчини кўриб қолиб кўзларида «у ким?» деган савол жовдирар экан, бой кулиб унга гапирди: «Ёрмат, бу бола жияним бўлади. Таниш, иш ўргат!» У индамади, сигирни узоқда, девор тагидаги бир дарахтга боғлаб қайтгандан сўнг, Йўлчи блан кўришар экан, қўрғон ичига кириб кетган бой, бир зумда яна эшикда кўринди:

— Ёрмат, шаҳарга отни тезроқ олиб туш. Ҳақимжон кутиб қолмасин, бугун меҳмонлар бор-а...

— Беда ўриб қўйиш керак эдику.— Бошини қашиди Ёрмат.

— А, кун ҳам кечкириб қолипти.

— Мен ўраман бедани, бедаларинг қаерда?— Ёрматга қараб деди Йўлчи.

Мирзакаримбой жиянининг ишга тайёрлигидан рози каби кулди-да, индамасдан ичкари кириб кетди.

— Меҳмонни ишга солар эканмиз-да,— деди Йўлчини бирга олиб жўнаркан Ёрмат,— ҳа, қари келса ошга, ёш келса ишга.

Ёрмат Йўлчи блан ёнма-ён юриб эски таниш каби ундан-бундан сўзлашиб борди. У, қирқ беш ёшларда, новча, чайир одам; юзида сийрак чўтир изи қолган, соқол, мўйлэвларига анчагина оқ тушган эди. Қўш белбоғи чапанिकासига паст боғланган, юриши ҳам олифталарга тақлидни кўрсатар; унинг бутун қомати, ҳамма ҳаракатлари ўзига зеб берган, мақтанчоқ камбағални тасвирлар эди.

Улар пича юриб, тўрт-беш таноб жойни ишғол этган бедазорга чиқишди.

— Мана бедам!— қўлини белига тираб, кўзи блан узоққа ишорат қилиб деди Ермат,— ҳафсалангиз бўлса, беданани шунда тутинг-да.

— Йўнғичқа сизникими? Еш экан ҳали, жуда бақувват ўсипти.— Ерматга қараб деди Йўлчи.

— Хах-хах-хах...— қаттиқ қулди Ермат ва ўроқни Йўлчига тутқизиб гапирабошлади.— Мирзакаримбой отамнинг остоналарида ўн олти йилдан буён ишлайман, йигитча. Шундай бўлгандан кейин «сизники бизники» дейишга ўрин қоладими? Бу бедаларга озмунча терим тўкилганми, эҳҳе! Кейин кўрсатаман, бойнинг кўп ерларини мен ёлғиз ўз кучим блан кўкартирганман. Қани, мана шу ёқдан ўраверинг. Бир аравани мўлжаллаб ўринг. Бу кун пайшанба, Ҳақимбойваччанинг меҳмонлари чиқади. Агар укалари Салимбойвачча ҳам улфатларини бошлаб чиқса, томошони унда кўрасиз: ҳамаёқни от тутиб кетади.

Йўлчи ўроққа диққат блан тикилиб қаради ва энкайиб ўрабошлади. Ўзини чапдаст-эпчил ўроқчи ҳисоблаган Ермат Йўлчининг ишидан камчилик топиб, ўз маҳоратини унга кўрсатиш умидида, бир муддат кузатиб турди. Лекин унинг тажрибали кўзи Йўлчининг ишида ҳечқандай камчилик кўраолмади. Ба'зи жиҳатдан, масалан, илдамликда бу йигитни ўзидан устун кўрди. Бошқаларнинг ишини камситишни яхши кўрган бу «ўз биларман» одам, бу гал, жиндай ён беришга мажбур бўлди.

— Дуруст, саргарош соч олгандай қиртишлаб ўрар экансиз, мен кетдим.

Беда ораси жуда иссиқ, гўё қуёшнинг бутун олови беда ичига яширингандай; қизғин бўғучи ҳаво юзга уради. Йўлчи мўл-мўл тер қуйиб, ҳечқаёққа қарамай ишлайберди. Ўроқ ўткир эди. Уралиб-чаплашиб ўсган қалин майсани «шар-шар» йиқиб борар экан, ўзи ҳам завқланди.

Ҳозир унинг кўнгли бир қадар кўтарилган: «Бой тоғам инсофли одам бўлса керак. Мана ҳалиги одам шунча йил ишлапти. Хизматкор қул эмас, фойда кўрмаса турадимми? Гапига қараганда, хурсандга ўхшайди. Қишлоқда кўп одамларнинг юмушини қилдим, майли бу ерда ҳам ишлай. Яхши ишласам, албатта, чакки бўлмайди. Негаки, булар қариндошларим, ҳаммадан юлсалар ҳам, мендан юлмаслар. Тоғам қанча насиҳат қилди, мен блан қанча гаплашди. Энди ишим ўнг бўлади: энди аям, укам, синглим зориқмайдилар. Лекин гап яхши ишлашда...» Шунинг сингари ўй-хаёлларга ботиб, мўлжаллаган миқдорини ўриб бўлди. Сўнг, уюм-уюм тўшлаб, кенг қулочига сиққанча кўтариб бойнинг ташқарисига ташимоққа бошлади.

Қуёш яширинган бўлса ҳам кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди. Аллақандай майин, мулойим жимжитликни атрофда сигир, бузоқларнинг ма'раши, дарахтлар орасидан қушларнинг ора-сра янграб, яна бир зумда тинган сайраши сескантиради. Ҳамма нарса ҳорғин, мудрашга бошлаган каби... Аллақандай ноёнсиз, ғариб оқшом.

Бойнинг ташқарисида Йўлчидан бошқа ҳечким йўқ. Бу ерда ҳозиргина бемалол ўйнаб юрган икки бола, Йўлчини кўриш билан ўндан ҳурккан каби, ичкари ҳовлига қочишди. Қишлоқи ййғит сула лабида бошини қўйи солиб ўтирар, камбағал қишлоқдаги чордевор уйини, меҳрибон онасини, севиқли укаларини кўз олди-га келтириб ўйлар экан, кўчада бирдан отларнинг дукурини эшитди, сакраб туриб, дарвозага югурди. Чиройли саман отнинг жоловини тутиб, эгасини қўлтиқлаб ерга туширди. У — оқ жужун камзил устидан беқасам тўн кийган, ўрта бўйли калладор, қора бурама мўйловли, думоғдор, қарашлари ўткир ва тез, ёши қирққа яқин бир одам эди: бу Мирзакаримбойнинг катта ўғли — Ҳакимбойвачча. Отдан тушиши билан Йўлчига қарамасданоқ, шошиб-пишиб гапирди.

— Ермат менга айтди сени, жиян. Яхши, отларга қара, қариндош!

Тўнининг этаклари билан этигини нари-бери уриб, ичкарига кирди.

Йўлчи гали билан меҳмонларнинг отларини дарахтларга ҳам деворга қоқилган махсус темир қоziқларга қантариб боғлади. Бирнечасини отхонага олиб кирди. Кейин алла-паллага қадар кўрғон ичкари ҳовли эшиги билан шийпон орасида, бўзчининг моxисидай қатнади: меҳмонлар учун дам ясоғлиқ патнислар, дам чой, дам иси оч қоринни кемирадиган лаган-лаган мантилар, дам косаларда шўрвалар ташиди. Ермат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлгудай ҳоргани учун, ҳамма отларга Йўлчи қаради. Бир меҳмонга қарашли извошчи Жўра ака билан бирга қоронғида ўтириб, меҳмонлардан қолган овқатдан еди-да, Ермат топиб берган бир эски кўрпачани қуруқ ерга ёйиб, бошини бир боғ ҳўл бедага қўйиб уйқуга кетди...

II

...Кўрғон эшигидан Мирзакаримбой чиқди. Йўлчи ўрнидан туриб салом берди. Бой унга қарамасдан «валайкум» деб ўтиб кетди. Бироздан кейин меҳмонлар олдидан қайтди-да:

— Бу ёққа юрчи, жиян, — деди.

Бой ариқдан тетик ҳатлаб олдинда юрди. Унинг янги амиркон кафши юмшоқ ғарчиллар, шойи яктаги қуёшда живир-живир товланиб, учқунлини ялтирар эди. У боғнинг ташқарига қаратилган кичкина эшигига кирди. Йўлчининг кўзига «жаннатдай» катта боғ манзараси очилди...

Мирзакаримбой боғни айланиб, бир ерда тўхтади ва кулиб:

— Ишга тобинг борми, жиян? — деди.

— Ишга чанқовмиз-да, — деб жавоб берди Йўлчи.

— Хўп, боғнинг шу икки томонидаги зовурни тозалайсан, ишқомни яхшилаб чопасан. Лекин буларни шунчалик айтиб қўйдим-да. Олдин қилинадиган бошқа иш бор. Юр, уни кўрсатаман.

Улар боғдан чиқиш олдида, бир йигитга дуч келди. Йўлчи уни тоғасининг кичик ўғли Салимбойвачча эканини пайқади. У ингичка, рангпар, қисик кўзли, қуюқ пайваста қошли, пешонаси торроқ йигит эди. Еши йигирма бешдан ошмаган бўлса ҳам, қаримсиқ кўринар эди. Унинг бошида яп-янги тегдўзи дўппи, устида чўнтаклари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жужун камзил, оёқларида ихчам, янги этик. У тўхтаб гапирди:

— Дада, бу йигит жиянингизми? Қалайсан, эсон-омонмисан? Дуруст, дуруст...— кўзларидаги киноя, лабидаги сун'ий илжайиш блан Йўлчига қўл учини берди ва бир зумда боғ ичида ғойиб бўлди.

Мирзакаримбой кечаги бедазорнинг этагида тўхтади.

— Кўрдингми бу тўнкаларни?— Йўлчига қараб гапирди у.— Бу ер чакалак эди. Утган йил ҳаммасини кесиб олдик. Энди сен ишга тушиб, кундаларни қўпор, ерни тозала!

— Олдин буни бажарайми?— тўнкаларни кўздан кечириб сўради Йўлчи.

— Бугундан бошлайвер. Бу зарур иш. Биринчидан ер очилди. Озгина ер эмас бу. Тахминан чоракам бир таноб. Ёни-вери блан қўшилиб, бир танобдан мўл ер қўлга киради. Кейин яхшилаб чопасан. Ярмига савзи, ярмига картошка экасан. Шу блан қишлигимиз бемалол чиқади. Яна бу жойда қанча ўтин ётипти? Тўнкаларни кавлаб, бир чеккадан ёрилса, талай ўтин беради. Ўтинсиз қозон қайнамайди, чироғим. Ҳарнимани бозордан олаверса Сулаймоннинг разнаси ҳам чидамайди, жиян. Рўзгорни билиш керак. Боплаб кундаков қил, илдизи қолмасин, уқдингми?

Йўлчи бошини қимирлатиб тасдиқ қилди. Шу ерда нонушта қилгандан сўнг, бир кетмон ва бир болта келтириб ишга тушди. У ҳархил оғир юмушларни қилиб ўрганган бўлса ҳам тўнка кавламаган эди. Тўнкалар жуда кўп ҳам бир-бирига жуда яқин. Ер эса тош-метин. Қайрағоч, теракларнинг илдизи ер бағрига қаттиқ синган. Йўлчи ишга разм солиб, қайдан бошлаш кераклигини ўйлади. У аввал катта кундаларнинг теварагини кетмон блан чопишга бошлади.

Кетмон ерга, нақ тошга урилгандай, тегади. Ер ушалиб, тош парчалари сингари атрофга сачрайди. У, бу ерга олдин сув қўйиб, ер юмшагандан сўнг кавлаш кераклигини англаса ҳам, вақтни йўқотмаслик ва тоғанинг амридан чиқмаслик учун метин жойни кавлайверди. Ер бора-бора кучга бўйсунди. Йўлчининг зарбаси остида тўнкалар яланғочлана, ўзининг қўпол, баҳайбат гавдасини кўрсатабошлайди. Бирини қўпоргандан-кейин, ишнинг тилига тушунади. Томоғи қақраса, ариқдан сув ичиб келади, терлайди, сувга чайқалгандай хўл қўйлакни ечиб, бир чеккага ташлайди. Йўлчи катта тўнкани яланғочлаб, илдизларини, йўғон томирларини болта блан уриб ердан айирар экан, ўзидан ўнбеш-йигирма қадам нарида бедапоя этагида, ёнига пақирини қўйиб, унга яширинча тикилиб турган бир қизга кўзи тушди. Қиз

пaрaнжu ўрнuгa чўрук бuр ятaк ёпuнган эдu. Эгнuдa эскu, лeкuн oқ чuт кўйлак. Oёқларuдa жудa эскu кaлuш.

Йўлчu ишдaн бuр лaҳзa бўлсuн тўхтамaдu. Лeкuн бoлтa урuш учун қaддuнu кўтараркaн, унuнг кўзларu, гўё унгa бўйсунмaгaн-дaй, бuрнeчa мaртa ўшa қuз тoмoнгa тoртилдu... «Бу кuмнuнг қuзu, қaйдaн кeлaдu, қaёққa бoрaдu, унuнг бoқuшларuнu сeздuмu, йўқмu» Йўлчu бuлмaс, aммo унuнг гўзaллигuнu бuрuнчu қараш-дaёқ ҳuс этдu. Қuз ҳaлu ёш бўлсa-дa, бўйчaн эдu, бuчuмu uнгuчкa вa сaмбuт гулu нoвдасuдaй aдл эдu. Oппoққuнa, нoзuк юзu кўёшдa шундaй тuнuқ кўрuндuкu, гўё у нурдaн яратuлгaндaй... Пeшoнa вa чaккасuдa салқuнuнuг сoчларuнuг жuнгaлaкларuдa шу'лaлaр мaвжлaнuб ёнaр эдu. Нuҳoят, Йўлчu бoлтaнu кўйuб, мaнглaй-дaн тeрuнu сuдuрдu-дa, қuзгa дaдuлрoқ қарaдu. Лeкuн қuз уялuб, дaррoв юзuнu яшuрдu. Бuр мuнyт қaдaр қuмuр этмaсдaн, қaёқ-қaдuр қарaб турдu, сўнг нaқuрнu кўтaрuб, бeдaпoя бўйлаб, юқo-рuгa, бoйнuнг бoғu тoмoнгa юрдu. Йўлчu кўзларuнu қuздaн узмaй қoтuб қoлдu. Қuз нaрuрoқ бoрuб, oрқaгa бuр қaйрuлuб бoқдu. Йuгuт унuнг юзларuдa, кўзларuдa қaндaйдuр, мuлoйuм тaбaссум сeздu. Қuз бeдaпoядaн ўтuб, сўл ёқдaгu дaрaхтлар oрасuдa гoйuб бўлгaч, Йўлчu eнгuл, лeкuн юрaкнuнuг uчuдaн кeлгaн бuр хўрсuнuш блaн янa ишгa тушдu.

Кўёш тuк кeлгaн. Ҳaвo лoвuллаб ёнaдu. Йўлчuнuнuг ялaнғoч eлкaсuнu вa oрқасuнu кўёш қuздuрaдu. Ит aкuллaмaйдu, қушлар сaйрaмaйдu. Улар ўзларuнu сoягa oлuб мuдрaшaдu. Йўлчu eрнuнuг тoш бaғрuнu ёрuб тўнкa қўпoрaдu. Қoрнu oчгaнлuгuдaн, uчu aчu-шuб, қaндaйдuр бeҳузурлuк сeзaдu. Нa чoйдaн, нa нoндaн дaрaк бoр.«Mexмoнлар блaн oвoрa бўлuб, унутгaн бўлuшсa кeрaк...» дeб ўйлaдu, йuгuт.

Нaқ пeшuн вaқтuдa Ермaт чoй-нoн oлuб кeлдu, уларнu eргa қўймaсдaн, Йўлчuнu кoйuдu.

— Тeз чuкuнuг-e... Куннuнuг uссuғuнu сeзaсuзмu?!— Йўлчuнuнuг бaжаргaн ишuгa кўз югуртuб, ўзuчa ўйлaдu: «дeвкoр йuгuт экaн».

Улар дaрaхт oстuдa, салқuндa ўтuрuшдu. Ермaт нoннu ушa-тuб, дaстлaб Йўлчuгa чoй узaтдu вa жuддuй тус блaн дeдu:

— Ишнuнuг пuр ургaнu шу. Кuшuнu чaқuб қўядu.

— Тўғрu, aммo йuгuт oдaмгa ҳeчнaрсa эмaс,— бeпaрвo жaвoб бeрдu Йўлчu.

Ермaт мaйсa устuгa узaлa чўзuлuб, қaттuқ «уҳ» гoртдu вa чoпoнuнuнuг ёқасu блaн кўкрaгuнu eлпuдu.

— Mexмoнларнu кутuб чaрчaгaнгa ўхшaйсuз-a, Ермaт aкa,— кулuб дeдu Йўлчu.

— Бe... Mexмoн кутuш-a...— қўзғoлмaсдaн гaпuрaбoшлaдu Ермaт — ҳaрқaнчa мeҳмoн бўлсa ўзларu кутuшaдu. Meн қaнчa иш қuлuб кeлдuм! Бuр aрaвa гўнг oртuб, кaттa eргa элтuб тaш-лaдuм. Бuр қoзoқдa мuнг бoғ бeдaмuз бoр эдu, қaйтuшдa ундaн бuр aрaвa бoсuб кeлдuм. Ё кeчкu салқuн блaн, ё эртaгa эртaлaб шaҳaр ҳoвлугa oлuб тушaмaн. Қaндaй бeдa дeнг, бoғu қучoққa сuғмaйдu. Қoзoқ ҳaлoл ишлaйдu, бuзнuнuг сaртuядa uнсoф йўқ.

Ўзиям сув текин тушди. Хўжайин эрта кўктамда шартлашиб, пулни тўлаб қўйган эди.

— Пулдорлар ҳарбир нарсани ўз вақтида ғамлаб, арзонга туширишади. Камбағалнинг шўри қурийди, керак вақтда бирни иккига олади.

— Нафсиламир, гапингиз жуда тўғри.

— Тоғамизнинг яна бошқа ерлари борми? Қаерда?— деди Йўлчи.

— Бу — анчики салқинлаб кетиладиган жой. Катта ер юқорида, шу ердан бир соат мўлроқ юрасиз, у ерда нуқул пахта унади. Унда хизматкорлар, мардикорлар ишлаб ётадилар. Эҳҳе, ҳали сиз нима деб ўтирибейсиз. Айниқса, хўжайиннинг катта ўғли Ҳакимбойвачча пахтага жуда ўч одам. У киши ёлғиз пахта савдоси блан овора. Тошкентдан, Фарғонадан ҳам кўп пахта сотиб олади. Буларнинг ҳамма ишидан хабардорман. Ахир кеча айтдимку, ўнолти йилдан буён шу ерда хизмат қиламан. Шу ерга келган йилим, худо бир қиз берган эди, мана ҳозир бўйи етиб қолди. Бошқа фарзандим йўқ, худо умр берсин, иш қилиб чирогимни ўша ёқсин...

Йўлчининг ёдига ҳалиги қиз тушди: «Шунинг қизи эмасмикин?» — У пиёлага чойни қуйиб, Ерматнинг олдига қўйди.

— Ичинг. Сиз Тошкентликмисиз?— деди Йўлчи. Ермат бошини кўтарди, бир қўлни ерга тираб ёнбошлади. Чойдан бир-икки хўплаб сўзга киришди:

— Мен Самарқанднинг бир қишлоғиданман. Ёш палламда етим қолдим. Уғирликдан бошқа ишни — жамики ҳунарни қилиб кўрдим. Кейин самарқандли бир бойга қарол бўлиб ёлландим. У киши тоғангиз блан дўст эди. Хўжайин Самарқанд борса, тўғри бизниқига бориб тушар эди. Уч-тўрт йил ишлаганимдан кейин, хўжайиним умри қисқа экан, ўлди. Мол-мулки ёш болаларига қолди. Ўртада ҳархил меросхўрлар кўпайди. Бойликнинг тагига сув кетди... Шу ўртада бирдан бу хўжайин бориб қолдилар. Тоникентга қайтишда мени ҳам олиб жўнадилар. Чунки яхшилигимни, тўғри, ҳалол ишлаганимни билар эдилар. Умр ариқдаги сувдан тезроқ оқар экан. Шунча йил ўтипти, аммо менга худди кечагидай бўлиб кўринади...

— Сиз хўжайиндан йиллик ҳақ олсангиз керак?— Ерматнинг оғзига қаради Йўлчи.

Ермат бирнафас сукут қилди. Бу саволга қандай жавоб беришга қийналган каби, носқовогини ўйнаб, ерга тикилди. Сўнг аста гапириб кетди.

— Худо ҳақи мен, хизматимга бир нарса беринг деб сўрамайман. Инсоф ўзларингга берсин, дейман-да, юравераман. Қишда хўжайинларнинг ёнбошида бўлган бир каталак ҳовлида яшаймиз. Ёзда анов боғнинг орқасида бир айвончада турамыз. Ўз декчамизни ўзимиз қайнатамыз. Хўжайиннинг қозонидан унда мунда бир тотмасак... йўқ, мойсиз бўлса ҳам ўз декчам яхши. Аёлим қишин-ёзин ичкари ҳовлининг юмушини қилади, қир юва-

ди, уй-жойни супуради, нон ёпади, кўрпа қавийди. Хўжайиннинг кизи учун палак, дорпеч, қийиқ тикади. Юмушдан кўли борми. Ука, бор-борича, йўқ-қолича, ишқилиб бир кунимиз ўтиб турипти. Тирикчилик қийин. Бир вақтлар туя ёнғоқ... энди қумалоқ ҳам кўзга дори. Нон топаолмай кўчада гадоилик қилиб юрганлар озми, ука? Худо шундан сақласин...

IV

...Йўлчи, чопиққа тушмасдан аввал, соч олдириш учун гузарга чиқди. Мўйсафид сартарош уни беқувват шалоқ курсига ўтқизиб, кирдан қатирмаланиб ялтираган лунгини бўйнига илиб, бошини ишқалайбошлади. Қаттиқ суяк панжаси блан узоқ ишқалади. Атрофда гув-гув пашша: оёқларга ёпишади, бурун катакларига суқилади, қулоқни узади... бир зум тинчлик йўқ. Йўлчи соч олдириб бўлгунча қийноқ ичида тоқатсизланди. Ўрнидан тургач, бир «ух» тортиб, енгилланди. Мўйсафиднинг кафтига ярм танга қистириб, чойхонага ўтди.

Чойхоначи эллик ёшларда бўлган юмалоқ — «гирдиғум» одам, ҳаракати жуда суст, қарашлари ялқов. Бир сўзни ўн бўлиб базўр чиқаради. Қаршидаги чойхоначи учқун тегиши блан гув алангаланучи қиринди бўлса, буниси алангани сўндиручи ҳўл тўнка, чойхонада одам кўп. Уртада давра қуриб, бир тўда йигитлар ўтиради. Аксарининг қўлида бедана. Сўзлар ҳам беданабозлар устида.

Йўлчи зерикди. Чой чақирмасдан ташқари чиқди. Чойхонадан нарироқда, кўча сатҳидан бироз баланд турган ва чирик тахта-лари ўрнига йўғон-ингичка ходалар ётқизилган кўприк олдида қовун ортган арава тўхтаганини ва деҳқоннинг беҳуда уринишини кўрди. Аравакаш елкасини губчакка тираб итарса ҳам, от, тўрт оёғи ерга михлангандай, қимир этмасди. Кўмаклашув учун Йўлчи югуриб борди. Огнинг жиловидан тортиди, аравакаш гилдиракдан туртди. От силжимади. От қари ва бениҳоя ориқ эди, думини қимирлатишга ҳам эринар, бошини қуйи солиб, чиркинлашган кўзларини ожиз жовдиратар эди. Арава ҳам кўҳна, ямоқ-яскоқ гилдирак темиридан унда-мунда парча-пурча қолган; кегайлари шалоқ...

— Деҳқон ака, эҳтиёт бўлинг, аравангиз нобоб...— бошини чайқаб гапирди Йўлчи.

— Биламан, лекин илож йўқ, ука, шаҳарга бориш керак,— деди деҳқон арава орқасидан.

Йўлчи огнинг жиловини бир болага ушлатиб, ўзи бир губчакка ўтди. Иккинчи томонда деҳқон. Йўлчи:

— Олинг, деҳқон ака!..— куч блан итарди-да, отга «чу-е жонивор!» деб қичқирди. Орқадан итарган икки кучнинг кўмағи блан от олдинга интилди, тириша-тириша аравани кўприкка олиб чиқди. Лекин шу онда, нимадир, «қарс» этди. От тўхтади. Йўлчи араванинг нимаси шикастланганини пайқамай, ҳайрон бўлиб

турар экан, араванинг тагидан деҳқоннинг аянчли товуши эшитилди:

— Уқи кетипти, иш пачава...

Деҳқон тупроққа ботиб арава остидан чиқди. Кўзига тушган катта эски қалпоқни кўтарди, жулдур чопоннинг этаги блан бурушиқ пешонанинг терини артди. Йўлчи унинг ичга ботган, чуқур кўзларида чорасизлик қайғусини, машаққат оғирлигини кўрди. Унинг офтобда куйиб-пишган, этсиз, йирик ёноқли юзида кўз ёшими, терми, ҳарҳолда томчилар юмаланар эди:

— Хафа бўлманг, ака,— деҳқоннинг елкасини қоқиб юпатди Йўлчи,— фалокат эмас, арава синади, тузатилади.

— От-арава ўзимники бўлсайди, жарга қулаб кетса ҳам майлиди. Кишиники, ука. Ўзимда улов йўқ. Қовуним пишиб чириб кетди... Қўшнимдан от-аравани бир кунга тилаб олган эдим. Жилла бўлмаса, битта четанда олиб тушай-да, сотиб болаларга кийимлик олай, деб хаёл қилган эдим. Бола-чақа қипяланғоч; уҳ фалокат кутиб турган экан.

Атрофда одам тўпланди. Ба'зилар ачинади, ба'зилар тамошобин. Мана шу гузарнинг ўспирин боққоли ҳам етиб келди, оч итдай аланглаб, қовунларни кўздан кечирди.

— Қани, деҳқон ака, савдони қилайлик қўлни беринг... Отингизнинг думи остидан юлдуз кўришиб қолипти. Арава бўлса алмисоқдан қолган, яна синипти. Шу от, шу арава блан шаҳарга юк олиб борармидингиз? Шаҳар қайда!.. Ўйламапсиз-да, неча пул берай?— боққол бидирлаб, деҳқоннинг қўлини ушлади. Эс-хушини йўқотиб, гарангланган деҳқон дастлаб индамади. Еш боққол вайсайвергандан сўнг, бир уҳ тортиб, секингина деди:

— Унтўрт сўм берасиз...

— Э? Унтўрт сўм? Тушингизни сувга айтинг.

— Шаҳарда ўнсаккизга «ғинг» демай олади. Ноиложликдан дейман-да. Қовунга қаранг. Ҳарбири туянинг калласидай. Жуда сараланган.

— Шаҳарга бораолмайсиз,— бидирлади боққол,— қовунни ҳам кўрдим. Ўртача. Агар яхши бўлса, халқ еб, сизни дуо қилади, мен ўзим емайман. Кейин, ким билади, бир палакдан ҳархил қовун етишади. Деҳқон бўлмасак ҳам буни фаҳмлаймиз. Уч сўлқовоӣ бераман, хўп денг!..

— Саксонта қовунга-я? Уч сўм?— деҳқон тескари бурилди.

— Инсоф қилинг боққол ака!— қичқирди Йўлчи.

Яна бирмунча одамлар Йўлчининг сўзини тасдиқладилар: «Тўғри, инсоф қилинг-да!» Боққол, бу сўзларни эшитмагандай аврайверди:

— Мен сизнинг фойдангизни ўйлайман. Арава кишиникими? Қовунини тушириб оламан шу ерда. Анов ерда уста Тошпўлат бор, биларсиз. Арава ишида фаранг! Қовуннинг пулига аравани тузатдирасиз. Эгаси хафа бўлмайди. Иложи бўлса, яматганингизни айтманг, койиб-нетиб юрмасин тагин. Туя кўрдингми, йўқ, вассалом...

Иложсиз қолган деҳқон баҳони секин камайтириб, етти сўмга тушди. Бошқа бир рақиб илмасин деган андиша блан боққол ҳам бир тангалаб ошаверди. Сўз блан деҳқоннинг бошини қотириб, ниҳоят тўрт ярим сўмга кўнишга мажбур қилди...

* * *

Йўлчи чопиққа тушди. Куннинг иссиғида кетмон ташларкан фикр-хаёли ҳалиги деҳқонда бўлди: «Ажаб дун'е экан! Ҳар ерда деҳқоннинг иши чатоқ. Ери бўлса, улови йўқ. Улови бўлса, ери йўқ. Кўпида иккиси ҳам йўқ. Мана, мен!.. Ҳозир қаёққа қарасанг менга ўхшашлар... Ҳалиги деҳқон қовун экипти. Қанча меҳнат, қанча машаққат! Елғиз ўзи эмас, бутун уй ичи блан ишлаган, албатта. Дастлабки сотиш бу хилда бўлиб чиқди. У молини сотмади — сувга оқизди. Йўқ, сувга оқизгандан баттар бўлди. Лоақал ўнбеш сўм турадиган қовунни тўрт ярим сўмга сотсин, буни ҳам бировнинг аравасини тузатишга тўласин. Фойдани тулки боққол урди. Вой, ҳароми, ноинсоф! Мен бундай мўлтонини сра кўрганим йўқ эди... Энди деҳқон, ўз отасининг шаҳардан қайтишини тўрт кўз блан кутган болалари олдига қандай боради. Уларга нима дейди? Қипяланғоч болалар, кийим қани, деса нимани кўрсатади? Тўй ўрнига аза!..»

Кейин ўз аҳволига, қишлоқдаги оиласига қайғурди: «Мен чиққанимда уй қоқ эди. На бир сиқим ун, на бир қошиқ мой! Нима блан тирикчилик қилишади? Укам ишлайди. Лекин ёш бола хўжайинникида ўз қорнини тўйдирса, бунга ҳам хурсандман... Кузда тоғамдан пул олиб юбораман-да. Лекин қариндошларимиз ўлгундай пишиқ одамларга ўхшайди. Ғирромлик қилиш-маса майли-я...»

ИККИНЧИ БОБ

I

...Йўлчи далага — катта ерга келган кундан бошлаб, бундаги қороллар, мардикорлар блан опоқ-чопоқ бўлиб кетди. У мулоийм табиати, соддалиги, оз бўлса ҳам, мазали, ма'нили гапи, куч-қуввати блан одамларга ёқди. Ермат эса Йўлчини ўз қўлтиғига олиб, бошқаларга қарши қўйишни истар эди. Чунки бу ерда қорол ва мардикорлар у блан яхши чиқишаолмас эдилар. Ермат улар блан яшаб, бирга ошаб, бирга ишлашса-да, уларга тўнг муомала қилиб, ўзини хўжайиннинг содиқ вакили сифатида кўрсатганидан, ҳаммага ёт кўринар эди. Улар Ерматнинг кўз олдида унга қарши бир нима демасалар ҳам, орқаваратдан уни масхаралашар, ҳатто сўкишар эди, «Хўжайиннинг лайчасику, бурнини бир қариш кўтарганига ҳайронмиз...»

Йўлчи чакки одамларни топмади, Ерматнинг ҳақсиз эканига ишончи кундан-кун ортди.

Ермат бу ерда доимий яшамас эди. Уч-тўрт кун ишлаб, жўнаб кетар, яна тез қайтиб келар эди. У озиқ-овқат блан баравар хўжайиндан ҳархил буйруқларни келтирар эди. Буйруқларнинг кўпини хизматкорлар Ерматнинг ўзи тўқиганига ишонардилар.

Йўлчи ўз ҳамқурлари блан бирга тонг шабадасида ишга тушар, қуёш тик келганда овқатланиб, то қоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди. Ба'зи вақтда суғориш пайтларида, кечалари ҳам тиним бўлмас, сувни узоқдан ҳайдаб келишга тўғри келар эди. Йўлчи ба'зан ёлғиз, ба'зан ўз ёнига бировни ҳамроҳ қилиб, қанча жар, қанча тўғон ва қулоқларни кезиб, сув келтирар эди.

Сув тинчлик блан келмайди. Сув ўз йўлида бирнеча ерда шовқин-сурон, ур-сур кўтаради. Сув тепасида одамлар ўт бўлиб ёнади, бошқа вақтларда энг сокин, энг ҳалим одамлар сув бошида жанжал чиқса, сўз ва далил ўрнига мушт блан, кетмон кўтариш блан иш кўришга тиришадилар. Лекин Йўлчи сув жанжалини жуда ёмон кўрар эди. Мироблар блан оғиз-бурун ўпишган катта ерлилар, бой деҳқонлар зўравонлигидан, экини қуриб қақраган камбағал деҳқонларга дўқ қилиб, галва кўтаришдан нафратланар эди. Бир кун у сувни камбағал деҳқонга бериб, ўзи кейинроқ олмоқчи бўлиб қайтганда, Ермат уни одамлар олдида бўш-баёвликда айблади.

— Йигит серзарда бўлиши, йиқилса ер тишлаб туриши керак. Бу нима, оғиздаги ошини бировга олдириш? Бўйрадай жойга шолғом эккан одамга ҳам сувми!.. Эҳҳе пахтамизга қанча пул сарф бўлди, буни тушуниш керак...

Йўлчи пинагини бузмай, одатда гапиргандай, деди:

— Ҳечқиси йўқ, мўйсафид, бечора одам экан, дуосини олай дедим. Икки ҳафтадан бери сув ололмай, хуноб экан.

— Балли, — қовоғини солиб деди Ермат, — олтин олма, дуо ол, деган қадимгиларнинг сўзи бор. Лекин дуо оламан, деб хўжайинга зарар етказиш ярамайди.

— Бироздан кейин суғорсак, нима зарар бўлади? — Йўлчи ўқрайиб қаради Ерматга — ҳечбир!.. Бир бечоранинг экини қовжираса дурустми? Балки у одам бутун бола-чақаси блан экинига кўз тикиб ётгандир, экини битмаса, оч қолар, яланғоч қолар... Биз сувга серобмиз, деҳқон чанқоқ, жуда чанқоқ.

— Сув ҳозирги кунда танқис, ҳарна олдинроқ келгани яхши. Бой отам ерга кўп пул тўқди-я.

Йўлчи индамасдан тескари бурилиб ўтирди. Фақат, бунда мардикор ишловчи қашқарли Алиохун чидайолмади шекилли, оғзига солган носвойни туфлаб, сўлагини сийрак соқолларидан чўзилтириб, тажани гапирди:

— Сизни эгам сўзга пичиб қўйган экан-да. Сув худойимнинг мулкями? Халойиқ текис ичади. Мен билсам, бойнинг пахтаси сувни ортиқ ичиб туришти.

— Улма, Алиохун, сўзингда битта хато бўлса, Оппоқ хўжам урсин! — деб қичқирди бир мардикор.

Ўжар Ермат таслим бўлишни истамади, минғирлайверди. Шу вақтгача бошини эгиб, хомуш ўтирган қорол Шоқосим қаддини ростлади ва ўшшайиб, титраб гапирди.

— Биздан Мирзакаримбой ҳечвақт зарар кўргани йўқ. Пахта йилдан-йилга мўл бўлиб, фойдаси ҳам ошиб турибди. Бўлмаса, пахтани бунчалик кенгайтирмас эди хўжайин. Мана Ҳақимбой-ваччанинг овозаси оламни тутди, нимадан? Инсоф блан гапирганда, Ермат ака, бизга ўхшаш хизматкорларнинг шўри қуриди. Ўзингиз биласиз, тўрт йилдан бери бу ерда ишлайман, тиним йўқ, ишдан бошим чиқмайди. Лекин ҳали ҳам бир чопоним икки бўлмади. Ҳали ҳам киш-ёз битта чориқни судрайман. Мана хотиним ётиб қолди, ёстиқдан бошини узишга дармони йўқ. Қиссамда сариқ чақа йўқки, бечоранинг оғзига ёқар овқат берсам... Дуруст, хўжайин беради, лекин қарзга... Қарзга йўлиққандан кўра, балойи ногихонга йўлиққан яхши. Ҳаммасини синадик. Хотинимни ҳам камбағаллик йиқитди, бу ердаги оғир иш нобуд қилди. Бу томонларга андак фикр юргизиб, кейин гапиринг, Ермат ака.

Ҳамма бирнафас жим қолди. Ҳамма ўз ярасининг ёрилганини сезгандай бўлди.

II

...Содда ва самимий ҳангома блан чой ичилар экан, дарахтлар орқасидан хўнграб йиғлаган товуш эшитилди. Ўтирганлар ҳайрат блан у томонга боқишди. Йиғидан кўзлари, қовоқлари қизариб шишган Шоқосим етиб келди.

— Вафот қилди жонкашим, дардкашим. Ҳозир қўлимда жон берди. Ҳолимга вой!

Ҳамманинг ҳалқумини изтироб бўғди, оғиздаги нонни ютишни ҳам, ташлашни ҳам билишмай қолди. Бир минут қадар чўзилган сукунатдан сўнг, Йўлчи, Алиохун ва бошқалар Шоқосимга таъзия билдириб, уни юпатишга тиришдилар.

— Ота-онасига хабар беринг тезроқ, — маслаҳат берди Йўлчи.

— Бечоранинг ҳечкимни йўқ; етим қиз эди. Икки ғариб бир ёқадан бош чиқарган эдик. — Яна қаттиқроқ йиғлаб юборди Шоқосим ва йиғи аралаш Ерматга ялинди: — Энди хўжайиндан бир оз пул қарз келтириб беринг. Бу кун шомгача ўз маконига элтиб қўяйлик. Чайлада, ёш боланинг олдида жасадни сақлаш қийин.

— Кун иссиқ, эртага қолдириб бўлмайди... — деди Уроз.

Ермат катта мушкулот қаршисида қолган одам каби, бошини тебратиб, бир тутам соқолини юлабошлади.

— Хўжайинлар шаҳарда, — деди у одамларга қараб, — шаҳар бориб келгунимча — кун тамом. Бугун кўмишга улгураолмасмиз...

— Хўжайиннинг аёлларида пул топилиб қолар,— деди Йўлчи куюниб,— ё сиз, ё мен ғизиллаб борсак...

— Уларда пул бўлади, биламан. Лекин аёлларнинг фе'ли тор. Кафанликка дока беришса ҳам катта гап,— деди мингирлаб Ермат.

— Бир бечора ошнамизни қарзга ботираверамизми?— бўғилиб қичқирди Охун ва одамларни бир-бир кўздан кечириб давом этди,— ўликни кўмиб келиш қийин эмас, лекин йўғон чиқимлари кейин келади, биласанлар. Ҳали Шоқосим кўп қарз сўрайди. Ҳозир унга беш-олти сўм кифоя: гўрковга икки сўлжовой, домла имомга икки қоғоз, юғучига бир сўм. Иш тамом.

— Ош-сув қилмасам бўлмайди, Охун ака!— деди Шоқосим,— шўрлик хотин дун'ёда нима кўрди. Жилла бўлмаса ўлигини одамдай кўмай, арвоҳи қувонсин!

— Кейин қиласан!— Охун одамларга орқасини ўгирди. Жулдур чопонини тимискилаб, уёқ-буёғини ағдариб, уч сўмлик шалди роқ қоғоз олиб ўртага ташлади ва ўзи ўрнидан туриб қаёққадир кетди.

Охуннинг шафқатига ҳамма чуқур сезги блан қаради, бу ҳис уларнинг кўзларида, юзларида равшан мавжланди. Қирғиз Уроз белбоғига маҳкам чандиб тугилган биттагина сўлжовойни (ким билади, бунга қачонлардан бери сақлаб келган у) чиқариб, секингина ташлади.

— Ҳаммага пул керак, ўлик ҳам пул блан юради,— деди тошкентли мардикор ва иштонининг липасига қистирилган кир бўз халтачани — ҳамённи олиб, танга, чақа аралаш бир сўмни санаб тўкди.

Йўлчи шу чоқда қанча оқчаси бўлса ҳам беришга тайёр эди, лекин ёнида бир сийқа тийини йўқ эди. Пул берган ўртоқларини кучоқлаб ўлгуси келди, улар шу топда дун'ёда энг ҳимматли, энг қадрдон, энг меҳрибон одамлар бўлиб туюлди. Кўзларига қуюлиб келабошлаган томчиларни яшириш учун бошини қуйи солди.

Ермат ўртадан пулни йиғиб олиб, кафтида қисди.

— Қолган хизмат биздан бўлсин, дарров ашқол-дашқолни тайёрлайман. Чойни ичиб, сизлар ишга тушинглар. Жўна Шоқосим, чайлангга! Ҳозир атрофдан аёлларни топиб олиб бораман. Уларсиз иш битмайди.

— Яхшиликларингни икки дун'ёда унутмайман, сра! Азаларингга эмас, тўйларингга ёрдам қилай!— Шоқосим ўз чайласига югурди.

Кечки овқат олдида, ним қоронғиликда, қорол ва мардикорлар тиз чўкиб, қўлларини қовуштириб ўтиришди, уларнинг бошлари эгилган эди. Йўлчи ёшликда онасидан ўрганган қисқа бир сурани — ўз билганича қироат блан ўқиди. Ҳамма қўл очиб марҳуманинг руҳига бағишлади. Овқат устида ҳечким ортиқча сўз сўзламади. Фақат кимдир, шундай деди:

— Покиза аёл экан. Гўри нақ саройдай кенг-катта очилипти...

V

Хароб уйнинг ўртасида қазилган чуқурчага ўтин қалаб, чуқурча теварагида ўроз блан Йўлчи оғизларини нақ тутунга етказиб, тўнпайиб галма-гал пуфлашарди. Жиққа ҳўл ўтин ёлғиз «чирс-чирс» қилиб, аччиқ заҳар тутун буруқтиради. Уйдаги нарсаларни бир-биридан ғира-шира айиришга имкон беручи «жинчи-роқ» ҳам кўринмайди, уй ичи қалин тутун.

— Пуф-пуф...

— Пуффа, пуф. Уҳу, уҳҳу!— йўталиш ва пуфлаш.

Уйнинг тўрида етим ўғилчаси Шоқосимни ўз бағрига олиб, ухлатишга тиришган Шоқосим хип бўғилган овоз блан хириллади:

— Совуқ жонларингни оладими? Тутун бўғдику, эшикни очинглар!

— Шошманг, бу дарди ҳарина оз-моз тутақсин! Пуф-пуф. Уҳу, аҳ. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди!..

— Бас дейман...— Шоқосим бўғилди,— у ўтин ёнмайди, саратон юзини кўрганда ҳам ёнмайди. Мен ўзим қуруқ ўтин топиб келаман.

— Бас, ўроз, кўзимни кўр қилди тутун,— Йўлчи юм-юм ёш тўкиб, ачишган кўзларини ишқалаб, туртина-туртина эшикни топиб очди.

Бу уй илгари бедахона бўлганидан, дарчаси ҳам йўқ, токчаси ҳам йўқ, тоқиси ҳам йўқ эди. Қопқора ис босган шипидан қамишлар осилиб ётарди. Қамалган тутун жуда секин таралмоқда эди. Йўлчи нафасини ростлаш учун, эшикка чиқди. Осмон тиниқ, қалин қор блан қопланган далалар устида юлдузларнинг олтин ғўзалари ёрқин чақнайди. Ҳар вақтдагидан кўркамроқ, тиниқроқ кўринган тўлин ой самонинг бир нуқтасида қотган каби... Унинг нурларида қишнинг поёнсиз оқ кўрпаси майда олтин учқунлатиб, ҳамаёқни чуқур жимжитлик блан ўраб ётарди. Яланғоч дарахтлар майда юлдузчалар блан ёнган қора ажиб, чиройли кўланкалар ташлайди. Ойдинли қиш кечаси шундай ғўзал, шундай улугворки, ҳатто хизматкорларнинг хароб кулбаси ҳам, деворларига кимнингдир томонидан ёпилиб, йиғиштирилмай қолган таппилар ҳам, аллақандай бежирим манзара ясайди.

Йўлчи қотган қорни ғарч-ғарч босиб, тоза муз ҳавони қамраб кезабошлади. Ҳозир унинг кўкси, гоҳ оғритучи, гоҳ юпанти-ручи кечинмалар блан бутун руҳига сингган тотли ҳасрат блан тўла эди. «Кимнинг қизи экан?» деб фикран сўроқлаб юрган у «бегона қиз»ни энди таниди. Лекин ҳали у ғўзал ҳам яқин, ҳам узоқ!.. Йўлчи ўзи учун овунчоқ хаёлларга берилиб, совуқнида сезмай, танҳо юраркан, Шоқосим чиқди, кўкка боқиб, бўғиқ товуш блан «ёҳу!» деб қичқирди-да, ўтин келтириш учун қаёққа-

дир ғойиб бўлди. Йўлчи ғўё унинг кетишини кутиб турган каби, тезда уйга кирди. Уйда тутун йўқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг бурнига урилди.

— Эшикни очсанг, совуқ гувиллайди, ёпсанг, бўғиласан, нима қиламиз, Уроз?— дўстининг ёнига чордана куриб деди Йўлчи.

— Бу ерга итни боғласанг турмайди. Бу оғил босиб қолмаса, деб қўрқаман. Лекин, хўжайинларга барибир. Том тегида қолиб ўлсак, сен блан менинг хунимни улардан ким да'во қилади!— қайғули товуш блан деди Уроз.

— Уроз, шу кунингга ҳам шукур қилатур...— дўстига яна яқинроқ эгилиб деди Йўлчи.

— Вой тентак, бундан ёмони бўладими?

— Шошма, мен сенга бир нарса гапираман. Қалланга сиққанча ўйла, кейин маслаҳат бер,— Йўлчи овозини пасайтириб сўзлай бошлади,— бу ерга қайтишимда бой мени чақирди; дедики, Шоқосимга айт, жойини топсин, мен уни бўшатдим, иложи бўлса, эртага юк устига миндириб, шаҳарга олиб тушиб қўй... Нима қиламиз, унга қандай билдирамиз?

Уроз бир уҳ тортиб, узоқ вақт сукут этди, сўнг деди:

— Хўжайин тоғанг жуда худой урган одам. Уйинг куйгур, шунча йил ишлатиб, энди кўчага ташлайдими? Қаҳратон қиш бўлса!..

— Албатта, хўжайинники ноҳақ. Боласи блан ўралиб қолди, энди ишлайолмайди, деб ўйласа керак у. Мен шундай фаҳм қилдим,— куюниб сўзлади Йўлчи.— Қиш ўтгунча сабр қилтинг, далада бекор ётгани йўқ, иш ҳали кўп дедим.

— Пул берар эканми?— деди Уроз.

— Орамиз очиқ, деди хўжайин. Ҳақи бўлса, Шоқосим бориб да'во қилади-да,— деди Йўлчи.

— Овқат, кийимни эмас, сувни ҳам ҳисоблайди у қизталоқ... Йўлчи, сен Шоқосимга ҳечнима дема. Мен ўзим эрта-индин ётиги блан тушунтираман.— Бирнафас ўйлаб, уҳ тортиб давом этди Уроз,— бу одам девдек ишлайди. Ёлғиз ҳозирги пайтда теваракдан биронта бойга тўғрилаб қўйиш жуда қийин-да.

— Қиш ўчоғи тор, кўп уйингга бор дейди кексалар,— деди Йўлчи,— лекин совуқда ота-бола қаерга боради? Ҳаммадан болага оғир. Сен атрофдаги бой деҳқонлардан бирига тиркаб қўй. Кейин, Шоқосимга билдир, шундай қил, бошқа илож йўқ.

— Тўғри, атрофда бойлар кўп. Лекин улар ҳозир оғир шарт қўяди. Қўкламгача ювинди блан боқади, олти ой ёз текинга ишлатади. Одамнинг кучи эшак кучидан паст баҳога тушади уларга!— Уроз исиб кетгандай, ўралган чопонини елкадан туширди ва милтираган «жинчиروقқа» тикилиб жим бўлди. Унинг икки қош ўртаси тугунчак — у ўйлар эди.

Бурчакда ётган бола уйқусирабми, ё совуқдан уйғонибми, ачинарли товуш блан «дада!» деди. Йўлчи ўрнидан ирғиб туриб, боланинг ёнига борди:

— Ухла, ухла, айланай полвон болалан!— эркалаб боланинг бошини силтади Йўлчи.

Совуқдан қалтираб, бир қучоқ ўтин блан Шоқосим келди:

— Яса гулхани, қоқ қуруқ ўтин...

Уч киши чорчўп атрофига ўтириб, ўт қалашди. Саратон кўрган қуруқ ўтин шатирлаб ёнабошлади, девор ва шип ҳам, ёнган каби, шафақланди. Гулханчиларнинг дала шамоли блан қовжирган юзларига тиниқ қизиллик югуриб омовланди. Ҳали совуқдан қисиб-бужмайган гавдалар энди ўзини қўйди, яйради.

— Бир хотин «жон эр, жон олов» деган экан. Тўғри айтган.

— Қиш кунни гулхан камбағал учун ҳам чопон, ҳам тўшак, ҳам палов.

— Кечқурун далада олисдан ўт кўрсам, овулим эсимга тушади,— ма'юсланиб деди Ўроз.

— Ҳаркимнинг ўз элати ўзига ширин,— ўзи-ўзига гапиргандай деди Йўлчи.

— Қани, қирғизим, дўмбирангни ол,— деди Шоқосим, оловга қараб севиниб,— ўланингни чўз. Унгача чой қайнайди.

Ўроз тепадаги қозикдан дўмбирани олди, дастлаб берилмасдан чертди. Кейин, музыканинг ва кўнгилга сингган куйларнинг сеҳрига берилиб, кўзларини чирт юмган ҳолда, завқ блан чалди, куйлади. Бу кун у айниқса ҳазин, юракни эзучи, руҳнинг қайғуларини, интизорликларини кўзлардан қатра-қатра томдиручи куйларни куйлади. Йўлчи ҳам Шоқосим бошларини енгил тебратиб, тингладилар...

Олов четига қўйилган қора қумфон шақиллаб қайнаб тошди. Йўлчи эҳтиёт блан қумфонни олиб, бир чимдим чой солди. Пиёлаларни ювиб-артиб қуябошлади.

— Бир ҳовуч майиз бўлса роса базм бўларди-да! — Йўлчидан пиёлани оларкан, ўз-ўзига деди Шоқосим.

Ўроз дўмбирани четга қўйди. Гунгур-гунгур суҳбат блан чой ичилди. Бу кеча Шоқосим жуда хурсанд эди. Тинмасдан қизиқ нарсаларни сўзлайди. Насриддин афанди латифаларидан гоят қизиқларини кетма-кет айтади, қотиб-қотиб кулади, Йўлчи блан Ўроз кўзлари блан имлашиб, унинг кўнгли учун, суҳбатни қизитишга тиришадилар. Шоқосим, афанди латифаларини жуда усталик блан айтгани учун, юмалаб-юмалаб кулмасликка илож ҳам йўқ эди.

Гулхан совуниб, ёқутдай қизил чўғларнинг устини аста-аста кул босаркан, Шоқосим ўғлининг олдига ўтиб ётди. «Жинчироқни» пуфлаб, Йўлчи блан Ўроз гулхан теварагида мук тушишди. Уй ичини қуюқ қоронғилик босди. Ташқарида шамол гувиллади.

— Яна уй совуди,— бироздан сўнг қоронғиликдан Шоқосимнинг овози эшитилди.

Ҳатто гавдасини қандай қилиб яхшироқ ўрашни билмай уринган Йўлчи жавоб берди

— Уй эмас, музхона бў...

III

Оқшом эди. Йўлчи Мирзакаримбойнинг дарвозаси олдида танҳо ўтирар эди. Тор кўчада ҳечким йўқ. Кўча туташ балчиқ бўлганидан болаларнинг ўйини тугул, юришга ҳам имкон йўқ эди. Уткинчилар деворга ёпишиб, эҳтиёт блан қадам ташлаб юришади. Кўчанинг икки томонида бўғат томли, қинғир-қийшиқ хароб уйлар, ярми қулаган деворлар оқшом қоронғисида дардли манзара ясайди, сафолатдан, йўқчиликдан қўрқинч сукутга чўкади, қоронғида аста-аста эриб йўқолади. Қайдадир, бўғатдан сув томчилайди: тик-тик.

Бойнинг дарвозасидан йигирма одим наридаги эски, кичкина эшик, кишининг шабини келтиручи товуш чиқариб очилди. Сигирни етаклаган қиз, Йўлчининг ёнидан ўтиб, бойнинг дарвозасига кираркан, паранжиси унинг тиззасига тегиб кетди. Бу қиз — Гулнор эди. Сигирни у ва онаси боқади. Лекин, бойнинг хотини Лутфинисонинг назорати остида соғилади.

Қизнинг паранжисини кўриш бланоқ йигитнинг юраги қиндан чиқаёзди. Ерга маҳкам тиралган, кўпол этикли оғир оёқлари бир зумда зир титраб кетди. Қачон унинг паранжисини кўрса, қачон овозини тўсатдан эшитса, йигит қалтирайди, ранги оқаради. Чунки Йўлчи уни чуқур севади, жондан, бутун мавжудиятдан севади!

Бундан уч ой илгари... ташқари ҳовлида қорда чўққайиб идиш ювган бу қизга унинг кўзи тасодифан тушган эди. Аммо, қиз, ялт этиб сўнган юлдуз каби, бир онда кўздан ғойиб бўлган эди. Фақат, уни кўриш блан Йўлчининг ўз хаёлида сўроқладиги у «бегона қиз» жонланган эди. Аммо бу воқиядан бир кун кейин, я'ни Нурининг никоҳ куни, у «бегона қиз», узоқ қиз, бутунлай таниш ва яқин бўлиб қолди. Бу шундай бўлди: Нурининг никоҳ куни қиём чоғида, ичкаридаги хотинлар учун самовар қайнатиш ишига бойнинг хотини Йўлчини чақирди. Чунки, икки катта самоварни узлуксиз қайнатиш, унга сув ташиш, ўтин ёриш ва ҳоказони хотинлар эплайолмас эдилар. Сўнгра, тўй кунлари ичкарида самоварни кўпинча эркак киши қайнатиши эскидан бир таомил бўлиб қолган. Энг мутаассиб, энг рашкли эркаклар ҳам буни дин ва диёнатга зарарли деб қарамайдилар. Хусусан, бундай юмушлар хизматкорларга буюрилса, бу ҳечқандай таажжубланарли ҳол ҳисобланмайди. Чунки, хўжайинлар назарида хизматкор — ярим одам...

Йўлчи у кун ичкари кирди. Катта ҳовлига терс бўлган камгак — панароқ жойда самовар қўйиш, ўтин ёриш блан машғул бўлди. Уйларда, айвонларда хотинлар кўп эди. Айвонларда оёқ учларини танчага зўр-базўр тиқиб, жимжит ўтирган хотинлар, албатта, атрофдан йиғилган камбағал-чамбағал хотинлар эди. Йўлчи ичкари тўйнинг сирларини ҳам тезда уқиб олди. Тўй бекаси, Мирзакаримбойнинг хотини аёлларни уч гуруҳга айирган эди.

Биринчи гуруҳга донгдор бойвучча хотинлар, эшон оймлар, иккинчи гуруҳга обрўлироқ оилаларнинг аёллари ва меҳмондўст, билимдон хотинлар, учинчига «чурук паранжилар», тўйга ноиложликдан таклиф этилган ҳархил узоқ-яқин камбағал қариндош-уруғлар киради. Биринчи ва иккинчи гуруҳлар ясоғлиқ уйларда ўтиришади. Овқатларнинг сараси уларга тортилади. Қандолатфурушларнинг дўконидаги каби, хилма-хил, рангбаранг, қимматбаҳо мева-чевалар блан тўлган катта патнислар кетма-кет етказилиб турилади. Бошқа аёллар айвонларга ўтқазилиб, кичкина ифлос патнисларда «пуф деса Бухорога учадиган» тахир чап-чап нон, қуртлоқи туршак, жийда ва тишга ёпишса омбир блан ҳам суғуриб олиш қийин бўлган ёпишқоқ полук тортилади.

Ховлида тинмай-кўнмай хизмат қилиб юрган пахмоқ сочли, исқирт кийимли ёш-қари хотинлар ҳам анчагина. Буларнинг орасида Йўлчи кеча ташқарида бир зум кўрдиги қизни таниди. Лекин у энди биров дуруст кийинган. Бошида янги рўмол, эгнида эски бўлса ҳам беқасамдан пахталик камзил, оёқларида янгироқ маҳси, эскироқ калиш... У, югуриб-елиб хизмат қилади. Дастурхончи ва бошқа қари-қартаг хотинлар Йўлчининг ёнига бемалол келиб кетсалар-да, у қиз яқин келмас эди. Чойни йигитдан эмас анча узоқда тўхтаб, бошқа қўллардан олиб кетар эди. Уни уялтирмаслик учун, Йўлчи тикилиб қарамади. Дастурхончи хотин уни қарғайди:

— Гулнор ўлгур, сени биров пишириб ейдими? Келавер, нақ қарчиғайдай йигит экан... Тўйда аралашиб-қуралашиб юраверади киши.

Тўйнинг қий-чуви, меҳмонларни чой блан қониқтириш учун шошилиш, отин бувиларга, эшон оймларга тоҳорат суви тайёрлаш каби юмушлар Гулнорни Йўлчи олдига аста-аста яқинлашувга мажбур қилди. У энди, аввалгидай рўмолча учи блан юзини пана қилиб, бошини бир томонга бурмайди. Узоқдан бўлсада, Йўлчига дадил қарайди, ба'зан яширин илжаяди.

Мирзакаримбойнинг хотини бир катта бўлак чойни Йўлчига бериб, Гулнорни имлади. Гулнор келгач, у Йўлчи блан қизга шивирлади:

— Мана бу жуда тоза чой. Катта уйда эшон оймлар ҳам Тўрахўжабойнинг хотини, келинлари, Маҳамад Шариф қозининг қизлари ўтиришипти. Уларга чойни аччиқ-аччиқ дамланглар, тузукми? У уйга чой сўрашса, Йўлчи аканга келиб шипшит, Гулнор қизим!— деб тўй бекаси Лутфинисо кетди. Унинг орқасидан қиз ва Йўлчи киноя блан бирдан қаттиқ кулишди. Бу кулги уларнинг руҳларини қандайдир, улагандай бўлди. Бундан сўнг Гулнор ҳар минут сайин келаверди. Йўлчи ҳаргал кулиб сўрайди: «Эшон оймми? Шариф қозими? Ё Халча бувими? Айтинг!»...

Мана шу кундан бошлаб, Йўлчи шу қизнинг асири, мафтунли бўлди. Йигит қалбига чуқур ўрнашган муҳаббат уруғи умидлар, орзулар, тоза эҳтирослар алангаси блан танҳо кечаларнинг ши-

рин рўёларида ўсди, гунчалади, гуллади. Йўлчи учун бу қиз энди бегона эмас. У Ерматнинг қизи, у яқин. Деярлик ҳар кун Йўлчи олдидан паранжига ўралиб ўтади, ба'зан унинг овозини эшитиб қолади. Лекин, айни замонда у жуда узоқ. Чунки, Гулнорнинг кўзлари, юзи ёлғиз Йўлчининг хаёлларидагина кулади, жилваланади. Қиз нима ўйлайди, унинг қалби ҳам ишқ алангасида ёна-дими, йўқми? Мана уч ой ўтди, буни билмас эди Йўлчи.

Атрофда қоронғилик қуюқлашди. Намозшомдан қайтганларни қоронғи эшиклар «ғарч», «гиг» блан ютди. Осмон булут. Биронта юлдуз кўринмайди. Ҳамма нарса — уйлар, деворлар, дарахтлар — қоронғиликка жимгина чўкди.

Киши ҳаёт йўлида бошдан кечирган воқиалар орасида бахтли деб ўйлаган замонларини ёдлашдан ҳар чоқ завқланади. Бахтли онлар умр тунида, юлдузлар каби чақнайди, улар юракка тотли ҳасрат ва юпаниш бағишлаб имлайди. Йўлчи ҳозир қоронғида танҳо ўтириб, Гулнорни яқинда кўрган қизнинг кўзларида ёнган табассум блан ўз юрагини маст этган бир кунни ёдлар эди. У қорли, совуқ кун Йўлчи учун умрнинг энг мазмуни, энг рангли, энг гўзал кун эди...

Қоронғилик ичидан чиққан кўланканинг товуши Йўлчининг ширин хаёлдан айирди:

— Мирзакаримбой деганнинг уйи қайси?

— Ким? Эшвой аками? — таниш товушни эшитиш блан Йўлчи ўрнидан сапчиб турди.

— Йўлчимисан? Сени кўрадиган замон бор эканку.

Иккиси қадрдонларча кўришди. Бу киши қишлоқда Йўлчининг ён қўшниси бўлиб, Саримсоқбойнинг ерида чоракорлик қилар эди. Камбағал бўлишига қарамай, Йўлчининг оиласига кўлдан келганича ёрдам кўрсатар эди. Йўлчи Эшвой акани хизматкорхонага таклиф қилди. Лекин у кўнмади.

— Бой шаҳарга бироз юк туширган эди. Ҳозир карвонсаройга ташлаб буюққа югурдим. Сўрай-сўрай аранг топдим, тезроқ қайтай, ука.

— Икки оғиз гаплашайлик, бизникиларнинг аҳволи қалай? Юринг! — судради Йўлчи.

— Йўқ дедим, йўқ. Ҳаммалари сиҳат. Энанг кўпдан-кўп салом деди. Уканг Қурбон оқсоқол тегирмонида ишлаб туради. Рўзгордан бир қадар сиқилишган. У ёғини суриштирсанг, қишлоқда ҳамманинг рўзғори танг. Энанг беш-ўн танга пул сўраб юборди. Бўлса чиқариб бер, бояқишлар чайнаб турсин.

Йўлчи ерга қараб бир минут сукут қилди. Кейин дўпписини олиб, бошини камбағалчасига қашиб гапирди:

— Онам, укаларим учун бу ерларда юрибман, Эшвой ака, буни яхши биласиз. Аммо ҳозир ёнимда сариқ чақам йўқ. Бойдан сўраб олиб, албатта юбораман.

— Сўраганинг айби йўқ, — деди Эшвой, — бола йиғламаса она сут бермайди. Бой ўз уруғинг экан, яхши мурувват қилар. Ҳа; ҳаммасини бирдан олма, — секин гапирди Эшвой, — бир бў-

лагини ол. Қолгани бойда тургани ма'қул. Оч уйда қатиқ ивмас, деган мақол бор, еб қўясанлар!

... Йўлчи кулди, Эшвойнинг елкасини қоқди.

— Хўп, иложи бўлса, эртагаёқ, сизга еткизаман. Каплон бозордан топаманми?.. Бордию, ҳечнима чиқмади, унда кейинроқ ишончли одамдан юбораман.

— Шундай қил, жон ука. Ишончли одамдан юбор. Ҳамқишлоқ деб ҳаркимга ишониб бўлмайди. Бу замонда ўнг кўзинг сўл кўзингга ёв...

Оёқда турган ҳолда яна бироз гаплашиб, сўнг Эшвой жўнаб кетди. Йўлчи ёлғиз қоларкан, ўзи ўчун мушкул масалани, я'ни хўжайин олдига кириб, ундан пул талаб қилишни ўйлади. «Нега булар ўз билгиларича бермайдилар? Қорни очдан қорни тўқнинг нима парвойи бор, деган гап — ҳақ экан-да. Қишлоқда ўз жиянларининг оч-яланғочлигини билса керак эди». У дам ўйлаб, хафа бўлади, дам анча пул юбориб, онасини севинтиришини хаёл қилади; пулни қўлда ўйнаб, ўғлига йиғи аралаш дуо қилган онани, қувонган укаларини кўради, ўзи ҳам севинади. Фақат бойдан пул сўрашга ботинмайди.

Хуфтондан сўнг, бойнинг ҳузурига киришга жазм қилди. Меҳмонхона эшигига келиб, тараддудда қолди: камбағал учун ўз ҳақини талаб қилиш ҳам қийин. Чунки хўжайиннинг хурсанд, хафа чоғлари бўлади. Олдин унинг кайфини билиш керак. Ички бир жасорат блан эшикни итариб, уй ичига кирганини сезмай қолди. Мирзакаримбой нақшкор меҳмонхонада, атлас кўрпалар тўшалган танчада, олди-орқаси тўла ёстиқ, ўтирар эди. Йўлчи кириш блан вазиятини бузмасдан салмоқланиб деди:

— Кел қўзим, нима ишинг бор?

Йўлчи лой этиги блан гиламга оёқ босишдан тортиниб, гиламни қайириб, эшик олдида тиз чўкди ва мақсадини тушунтирди. Мирзакаримбой кўзини юмиб тинглагандан сўнг, анча вақт жим қолди. Ниҳоят, орқасини ёстиқдан узиб, муҳим савдо иши блан шуғулланган каби, жиддий равишда гапириб кетди:

— Хотин тоифасининг ақли қисқалиги ҳаммага ма'лум нарса. Онанг Хушрўйбининг ҳам ақли комил деб бўлмайди, жиян. Сен юборган пулнинг мазасига тушундим, — бўлди, ҳафтада, ойда пул сўрайверади. Яхши егуси, яхши ичгуси келади, кейин қўша-қўша кийим қилиш орзусига тушади. Хуллас калом, сабрни, қаноатни унутади. Гапимга кирсанг, одам бўлмоқчи эсанг, онанг зорига қулоқ солма!

— Аям меҳнаткаш, жафокаш хотин, — э'тироз тариқада гапирди Йўлчи, — ундай енгил, гувулаган аёл эмас. Мана саккиз ойдан буён бир қора чақа сўратгани йўқ. Тилагим шуки, тоға, аям блан укаларим кишиларга муҳтож бўлмасин...

— Пул топиш қийин, — соқолини тараб деди бой, — аммо пул харажат қилишни билиш ундан ҳам қийин. Сен пул топишдан аввал, пул сарф қилиш йўлини ўрган. Ҳамма гап шунда. Бу нарса сабр-қаноат блан бўлади. Камбағални сабр-қаноат асрайди.

Қаноат қилмаса, шармандалиги ортади. Эшигимда жуда кўп одамлар ишлаган. Ҳархил тоифадан. Кўплари қарзга ботди. Бир хизматчим тўққиз йилгача қарздан қутулмади. Ахири чурук-чоригини ташлаб қочиб кетди. Аммо, мендан ҳали қутулгани йўқ у. Йигирма сўм қарз эди, охиратда ҳали жавобини беради. Сен ўзимникисан. Бўйнингни қарзга киргазма дейман. Тушундингми?

Тоғасининг сўзини диққат блан тинглаган Йўлчи, сўз тамом бўлгач, хоҳламаса ҳам, ма'қул дегандай бошини қимирлатди-да, жим ўтираверди. Бой ниманидир ўйлаб, узоқ вақт сукут қилди. Кейин ёнини кавлади. Қармонидан беш сўмлик қоғоз олиб, санталга қўйди. Бирнафас ўйлаб, яна уч сўмлик қоғоз ва бир сўлковой қўшиб Йўлчига ташлади:

— Олти сўмини юбор. Учи ёнингда қолсин. Ҳа, уқтириб юборки, бу пулга бугдой олсин. Одам атодан буён тирикчилик бугдой, ун блан ўтади. Одам атонинг ўзлари биринчи марта ер ҳайдаб, бугдой сочганлар. Табаррук нарса. Бугдойдан гўжа ош қайнатса бўлади. Ун қилиб атала-умоч, увра ош, хуллас, ўттиз икки хил овқат пиширилса бўлади. Бугдой шундай азиз овқат. Ҳа, онанг кўрпасига қараб оёқ узатсин, уқдингми!

Йўлчи пулни олиб, индамасдан чиқиб кетди.

Мирзакаримбой ёстиққа ёнбошлаб ўйлаб қолди: «Одам ишлатиш хўп яхши нарса-да. Хизматкорлар ҳар кун давлатимга давлат қўшади. Бундан ташқари, охиратда савоб бўлишини уламоларимиз бир оғиздан гапирадилар. Савоблиги ақлга ҳам тўғри келади. Чунки, хизматкор аҳли қўлимдан нон ейди. Мен нон бермасам, улар нима қилар эди? Уз уруғингни ишлатиш ҳаммадан роҳат. Алдайсан, яхши гапирасан. Юраверади. Овқатдан, кийимдан ҳаркимга шикоят қилмайди. Бегона қурсин, сўзга қулоқ солмайди, унча бер, мунча бер деб жанжаллашади...»

Мирзакаримбойнинг насиҳати Йўлчига сра ма'қул тушмади: «Тўққиз сўм оламан деб тўқсон гап эшитдим: бўшанглик қилсам, нонимни туя қилиб беришлари аниқ»— ўйлади у. Юраги дилгир бўлди. Ухлашини истамагани учун кўчага чиқди.

Бу маҳаллада унга ма'қул бўлган икки киши бор эди. Бири гузарда тақачилик-темирчилик қиладиган Қоратой, иккинчиси Шокир ота номли маҳсидўз чол. Отга тақа, аравага темир қоқтириб, Қоратой блан қалин дўст тутинган; кечалари зериккан чоқларда Шокир ота дўконхонасига кириб юриб у блан ота-бола бўлиб қолган эди. У ҳозир Шокир ота томон юрди. Дўконхонанинг кўчага қараган, ойна ўрнига шалди роқ қоғоз ёпиштирилган, кичкина деразаси узоқдан хира ялтираб кўринади.

Йўлчи енгил эшикчани очиб кирди:

— Ассалом. Ҳорманг ота!

— Кел, болам, камнамосан.— Дўконхона бурчагида усти ейилган, текис катта косиб тўнкаси орқасида ишлаётган Шокир ота, олатдагича, кўзойнагини оз-моз кўтариб деди. У олтмиш беш ёшларда, эти суякка ёпишган, чувак юзи ва пешонаси

чуқур чизиклар — бурӯшиқлари блан куюқ қопланган, камсоқол кекса эди. Унга ўнбеш ёшидан бошлаб, аввал шогирд, кейин халфа, сўнг мустақил уста сифатида то шу давргача эрта-кеч букчайиб ишлашга тўғри келгани учун унинг елкаси, букур каби, ортиқча туртиб чиққан эди. Унинг бутун гавдасида оғир машаққат, изтироб, йўқчилик ва бошқа кулфатлар блан тўла бир умрнинг изларини жуда яққол кўриш мумкин эди.

Шипи паст, деворлари юпқа, торгина дўконхона, ҳар вақтдагидай, ивирсиқ. Шаналар, ҳархил синиқ-миниқ қолинлар, чарм резгиси, ширач коса, маҳси ичига ёпиштирадиган эски латталар ва ҳоказо дўконхона юзини тутган. Катта осма лампа тутаброқ ёнғандан, дўконхонада ис ва қурум ҳиди блан тўлган ҳаво дарров думоққа урар эди.

Устанинг шогирди — ўнтўрт яшар Йўлдош дераза олдида ўтирарди; шан қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр бачкана маҳсиларни (Шокир ота бачканадўз эди) силлиқ ёғоч блан кучи борича ишқалаб, сўнг қора гул суркаб, уларга пардоз беради. Хира сахтиён маҳсилар пардоздан сўнг йилтирайди, «очилади». Дўконхонанинг тўрида Шокир отанинг ўғли Тоҳиржон ўтиради. У, Йўлчининг эшитишига қараганда, кўпдан буён сил касалига дучор. Бир вақтлар гавдали ва чиройли бўлган ўттиз яшар йигит, ҳозир чўпдай озиб кетган. Юзида қон асари йўқ. Унинг катталашган қора кўзлари чироқда аллақандай умидсиз, лекин ма'нодор ёнади. У дам сари йўталади. Қисқа йўтал. Йўталдан сўнг нафас олиши оғирлашиб, суякдан иборат елкалар кучли равишда чиқиб тушади. Одамшаванда, гап, сўзи ма'ноли бу камбағал хаста йигитни Йўлчи яхши кўрар, аҳволига кўнгилдан қайғурар эди. Йўлчи бу гал ҳам касалнинг кўнглини кўтариш учун, унга таскин беручи умидбахш сўзлар айтди. Шундай юпантиручи сўзларни ҳаркимдан эшита-эшита уларга э'тимоди қолмаган ва бадани кундан-кун кўпроқ эриган сари, умидбахш сўзларнинг шунчалик мўлроқ ёғилгани учун, бу сўзларнинг ма'носизлигини англаган Тоҳиржон киноя блан жилмайди:

— Меники бедаво дард, укам. Бирон кун енгилланиш йўқ. Касал тобора орқага суриб турипти... Шифосиз касалга ҳарбир дору дармон заҳардек амал қилар экан, у йўталиб кўзларини бироз юмиб ҳарсиллагандан сўнг, яна сўзлайбошлади, — шифоли касал бўлса-чи, сув ҳам дорудек яхши амал қилиб, бемор тузалаверар экан. Барча доруни синадим. Меники бедаво дард. Ҳарбир дору куч-қувватимни сиқиб-езиб, ўзимни латтадай мажмағил қилади. — Уҳ! — енгил хўрсинди Тоҳиржон.

— Ундай дема, болам. Ноумид шайтон, — юпатиб гапирди дадаси. — Худой таоло ҳарбир дардга бир даво яратган. Лекин табиб йўқ. Бурунги замонларда Ибнсино, Луқмон Ҳаким ўтган. Улар ҳарбир касалга даво топган. Ибнсинога касалнинг жони чиқмаган бўлса, бас экан, тузатар экан. Ҳаммасини эшитганман, эски китоблардан эшитганман, ўғлим.

— Қани улар?— сўради киноя блан Тоҳиржон.

— Улар йўқ. Бу замонда ундай табиблар қолмаган,— жавоб берди ота,— табиблар энди алдамчи. Эй... болам, ҳамманинг дили бузилган. Шунинг учун дуо ҳам, дору дармон ҳам яхши қилмайди. Энди шифони ёлғиз оллодан, халлоқи оламдан сўра. Табибларнинг табиби у. Ажаб эмас, шифо берса.

— Худо қаҳрини ошқора қилди-ку, лекин раҳмини биздан яширди шекилли...— йўтал аралаш деди Тоҳиржон. Шокир ота кўзойнаги орасидан ўғлига тикилиб, унинг сўзидан норози эканини билдирди.

— Шак келтирма, болам!

Бирнафас жимжитлик ҳукм сурди. Шокир отанинг юз бурушиқларида ғам мавжланган каби туюлди. Шогирд бола лаб-луижини осилтириб, тумов бўлганидан бурнини торта-торта, энди пайванд тикишга бошлади.

Касал киши то сўнгги нафасга қадар тузалишга умид қилади, тузалишга ишонмаса-да, ишонгуси келади. Атрофидаги одамларнинг далдаси умиднинг сўнгги учқунини сўндирмасликка ёрдам беради. Ҳозиргина «меники бедаво дард» деб тузалишдан қат'ий равишда умид узганлигини тўла ишонч блан сўзлаган Тоҳиржон, бирнеча минутдан сўнг, яна ўз касали ҳақида, табиблар, дорулар тўғрисида сўзламоққа бошлади. Бу блан у, ўз юрагининг бир бурчагида қилча нур, яшаш орзусининг сўнг жилвалари борлигини исбот қилди. Аммо, эсини танигандан буён хаста бўлмаган, табиб бетини кўрмаган Йўлчи табиблар, дорулар тўғрисида ақлга сиғадиган бир гадбир кўрсатиб, бечорани қаноатлантиришдан ожиз эди. Тоҳир каби хасталарга, «узун оғриқ»ларга дала, тоғ ҳавосининг пором келишини эшитган эди, бунга ишонар эди ҳам. У ғамхўрлик блан гапирди:

— Тоҳир ака, қўйинг сиз табибларни. Менга қолса, маслаҳат шу: мана яқин ўртада баҳор, сиз қирга чиқинг, кўкрагингизга тоза шамол тегади. Дала ҳавоси сизга ёғдек ёқади, бутун иллатни, хамирдан қил суғургандай, тортиб олади, кейин тоза қимиз ичинг. Дала қимизи бошқача бўлади. Шаҳарда қимиз эмас, айрон сотадилар.

— Тўғри, жуда тўғри!— бошини бирнеча марта қимирлатиб гапирди бемор.— Дала ҳавоси, қимиз, кўкаламзор — дардимга нақ даво. Шу касалга чалинганимда, бир ҳакимга бордим. У томиримни ушлаб, андак мулоҳаза қилди-да, сизники косиб касал, далага чиқинг, баҳри-дилингиз очилса, қувватга кириб кетасиз, деди. Лекин иложимиз йўқ. Наинки, узоқ сафарга пул керак. Текин қимиз, эт қайда?.. Аҳволимиз сизга равшан,— бемор йўтала-йўтала дўконхонага, чолга ишорат қилди.

— Бир эпини қилса бўлади... Шошманг, Зиёхўжабой сизга маҳалла, ҳам ён қўшни, эшикларинг бир-бирига ёпишган, шундайми? Чимкент устида уларнинг қўй, йилқиси кўп экан. Кечагида кичик ўғли еўзлаб қолди: уерда мунча бия, мунча айғир, палон-пистон... оғзимни очиб қолдим. Биласизми, ёзда қимизни

ичадиған одам тоңилмас эмиш... бойваччалар қатнаб туришар экан, бирга кетасиз. Қўшни ҳақи..

Тоҳир аччиқ кулди, кўзини юмиб, бошини чайқади.

— Сиз бу ерда янгисиз, укам Йўлчи. Бу ердагиларнинг фе'ли-ҳуйи сизга жилла ма'лум эмас.

— Илтимос қилинса...— деди Йўлчи.

Шокир ота, ишдан айрилмай, гўё ўз-ўзига дегандай, лекин асабий равишда сўзлайбошлади.

— Биласанми, Йўлчи, бир шоир билмадим, Сўфи Оллаёрми, шундай деганлар, «Тама' нониға қўл очгандан ўл оч!»— ма'нисига тушундингми? Ана! Биламан, Зиёхўжанинг қўйи, йилқиси тоққа, дала-даштга сиғмайди. Ёзда қимизлари бижғиб ётади. Бунга имоним комил. Лекин ундан менга, сенга нима фойда. Ана бордию, мен зарурият юзасидан илтимос қилдим. У баччағар «хўп» дейдими? Йўқ, ундан бир нима сўрагандан кўра, итдан суяк сўраган афзал.— Чол бир минут гапдан тўхтади. Тишсиз оғзига сув тўлдириб, чармга пуфлади, кейин чармни чўзиб-чўзиб гапга тушди.

— Мен қанча хароблашсам, у шунча хурсанд бўлади. Кўкрагида туккан нияти менга ма'лум, Йўлчибой!

— Сизда қандай кеки бўлсин!— ҳайрон бўлиб деди Йўлчи.

— Кеки йўқ, ёмон нияти бор. Ҳовлиси бизникига ёпишган. Лекин торроқ. Ҳовлимни у ўзиникига қўшиб, ост-уст иморат қурмоқчи, яйраб-яшнамоқчи... Биламан, кўпдан бери кўз тикиб келади. Мен бир парча бош панамга тиш-тирноғим блан ёпишганимдан, ҳафсаласи пир бўлаёзганди. Аммо, Тоҳиржоннинг касали, рўзгордан қийналганим учун, яна қулоғини тиккайтирди, беномус... Ўртага одам қўйиб, ра'йимни билмоқчи ҳам бўлди. Тоҳиржоннинг дарди қанча оғирлашса, у шунча қувонади...

Чолнинг юрак яраларини очишда ўзини айбли санаган Йўлчининг кўкраги оғир туйғулар блан тўлди. Тирикчилик учун кеча-кундуз тинмасдан меҳнат қилган ва юрагида шунча гамни кўтарган бу бели букук, елкаси чиқиқ чолни ва юзидан ҳаёт нури ўчабошлаган унинг хаста ўғлини сўз блан юпатишнинг юракларидан тирқиллаб оққан қонни сўз блан тўхтатишнинг ма'носизлигини сездди. Лекин уларнинг фожи' аҳволига тамошобин бўлишни ҳам улуг гуноҳ санади Йўлчи. Шунинг учун Йўлчи аҳволни бирмунча енгиллаштирадиган бир йўл устида ўйлар-қач, эшикдан бир киши кирди.

— Ҳорманг, уста!

— Келинг, мулла Икром. Ўтиринг,— юмшоқлик блан жой кўрсатди чол.

Мулла Икром баланд бўйли, дағал соқол, оғир қарашли, қирқ бешлар чамасида бир киши эди. Қийимни қўпол, лекин янги ва пухта эди. У эшик олдида деворга суялиб чўққайди. Бошидан қозоқи телпакни олиб, қўлида айлантириб, жим ўтирди. Тоҳиржон Йўлчига қараб секингина: «Чарчадим, кетай!»— деди-да, қалтираб ўрнидан турди, ҳассага суялиб, калавланиб эшикка

томон юрди. Мулла Икром, гўё уни ҳозир кўрган каби, ҳам лоқайдлик блан «Тузукмисиз?» деди. Бечора унга қарамасдан, жуда секин, эшитилар-эшитилмас: «Шукур» деб лабини қимирлатди. У шамолнинг кучсиз эпкинида тебранган новда каби, енгил ва ожиз эди. Эшикни базўр очиб чиқиб кетди.

Мулла Икром уста блан гаплашабошлади. Лекин у тўнг одам эди. Ёқимсиз овози блан устандан бирон нарса тўғрисида савол сўрар, аммо жавобини тингламас эди. Йўлчи уни бу маҳаллада учратгани йўқ эди. Кейинроқ гапининг мазмунидан, бу кишининг чорбозорчи, я'ни шаҳар атрофидаги қишлоқларга қатновчи бир савдогар эканини ва Шокир отага маҳси учун олдиндан пул бериб қўйганлигини ҳам шу буюртма қилган молни олиш учун келганлигини англади.

Шокир ота қарздорларга махсус мути'лик блан ялиниб-ёлпанганиб, мулла Икромни ва унинг бола-чақаларини дуо қилди, ҳозирча ўн жуфт маҳси беришга қодир эканини сўзлади. Мулла Икром «қийиқ» одам бўлганиданми ёки касби шуни лозим кўрганиданми, мурасага унамади:

— Қирқ жуфт бачканага оқча берганмидим? Балли! Сиздан ҳозир йигирматасини сўраб турибман. Йложи бўлса, ҳаммасини бериб қутулганингиз яхши эди-я. Аммо йўқни йўндириш қийин, ана шу борини бераверинг!— У Шокир ота ёнида қатор чизилган, пардозланиб ялтираган маҳсиларни кўрсатди. Чол бутун қувваи нутқини ишга солиб, яна ялинди:

— Раҳматли отанг блан жуда қадрдон эдим. Унинг ҳақи ҳурмати, инсоф қил болам. Сен, худога шукур, аҳли савдогардансан. Мендай исқирт касиб эмассан. Дардимни айтаверсам, китобга сиемайди. Қасал ўғил, хотини, боз худо берган уч набира. Ҳаммаси шу чолга қарам. Эрта чоршанба, бозор, ўн жуфтини менга қолдир, эртага сотиб, чайнаб турайлик. Жилла бўлмаса, набираларимнинг жовдираган қора кўзлари учун яна ўн кун, бир ҳафта муҳлат бер!

— Ҳаммада бир ташвиш бор, ота! Тирикчилик ғавғоси ёлғиз сизда эмас, тақдирга тан берасиз-да,— деди мулла Икром тўнглик блан.

Йўлчи бошини қуйи солиб жим ўтирди. Аммо чолнинг ялинишлари, савдогарнинг ўжарчасига оёқ тираб туриши йигитнинг ғазабини оширабошлади. У ҳали сийрак қора мўйловини тирноқ учлари блан чимтиб, қовоғини солиб ўйлади: бунга сўз та'сир қилмайди. Бундай одамни овоз кўтариш, кўчага олиб чиқиб лойга босиш керак эди. Лекин илож йўқ, Мулла Икром ҳақли эканини ҳаммага уқтирабилади. Замона шуларники экан! Шокир ота беҳуда тўхматга қолади.

Чол, чармни кўва блан асабий равишда дўқиллатиб уриб, савдогарни яна юмшатишга тиришди:

— Сенга ўхшаш савдогарлар блан кўп муомала қилганман. Биронтасининг тийинига хиёнат қилган эмасман. Ҳақим уларга кетган, лекин уларники-чи — йўқ... Ош ўрнига сув ичиб яшашга

розиман. Минг мārта розиман. Аммо, кишининг чўпига кўз олай-тирмайман. Бу ҳафта бўлмаса, келар ҳафта оласан, албатта, албатта оласан.

— Шу замонда ким-кимга ҳақини едиради. Қўйинг шунақа гапларни. Саҳар туриб қишлоққа жўнайман, беринг, мен тезроқ кетай. Кўзимни уйқу босаётир.

Шокир ота яна ўзининг «қўли қисқалиги»дан, рўзгор танглигидан ғоят куюниб сўзлади. Ёлғиз ўзи эмас, балки бутун аҳли касибнинг аҳволи пачава эканини очиб ташлади. «Повуркон» моллари ҳарёқни тўлдириб, касибларнинг бозорини касод қилганлиги, иши чиппакка чиққан касиблар бирин-кетин «тахта ўқлоғини» йиғиштираётганлигини ва ҳоказони тасвирлаб кетди. Аммо чолнинг юрагидан тошган сўзлар савдогарга заррача та'сир қилмай, аксинча, унинг тўнглигини оширди. Йўлчи чидайолмади, кўзларини савдогарга қаттиқ тикиб деди:

— Бобойнинг сўзларига тош ҳам эрийди. Сиз одамсизку! Шу йигирма жуфт маҳсини олиб кетаверасиз, бутун оила қозонини сувга ташлаб ўтирадимиз? Андак инсоф керак, уят керак. Чолнинг меҳнатда чирган кўксига бигизни қадайверманг!

— Ука, мен ҳақимни сўрайман. Бировнинг киссасига қўл суқаётганим йўқ!— Икром бу сўзларни жуда бепарволик блан гапирди ва Йўлчини ўғри ва муттаҳам деб ўйлаганидан кўзларига «биламиз» деган бир ма'но бериб, истеҳзо блан жилмайди. Савдогарнинг бу қарашини Йўлчига қаттиқ тўқинди. Лекин у ёлғиз мўйловини чимтиди ва оғир хўрсинди. Шокир ота ўрнидан турди. Уюшган оёқлари ва тиззаларини силаб, маҳсиларни санади. Жуфт-жуфт қилиб Икромнинг олдига қўйди, титроқ товуш блан деди:

— Ол, ўғлим, ҳақингни эртароқ ол...

Савдогар ўрнидан туриб бир керишди, оғзини очиб ҳомуза тортди. Сўнг, энкайиб маҳсиларни секин-секин санади-да беш жуфтини ажратиб нарироққа сурди.

— Ота, анов беши сизга қолсин, хафа бўлмаңг.

— Ҳаммасини олавер, қутулганим яхши. Қарзини тўлаган одам хафа бўладими? Севиниши керак.

— Бир жойдаги одамиз, яна бир-биримизга ишимиз тушади, отахон! Келар ҳафтага яна ўнбеш жуфтни тайёрлаб қўйинг. Ҳа, хоҳлайсизми, мен сизга тери келтириб берай. Хўп, кейин сўзлашармиз. Хайр,— ўн беш жуфт маҳсини авайлаб кўтариб, эшикдан чиқди.

Чолнинг, ҳозир кўринишида сокин ва дадил бўлса ҳам, хийла асабийлашганлиги сезилар эди. Олдида ётган керакли асбогаларни тез топаолмас, кўвани қидирган қўли ширач косага ботар эди; қайрилиб тушган катаклари кенг бесўнақай қайроқ бурни учига тер томчилари ялтирар эди. Кўзларига уйқу келган шогирд бола мумли ипини қир-қир... чўзиб, қатим тортар, устанинг аччиғини чиқармаслик учун, ҳечқаёққа алангламас эди. Йўлчи, Шокир отага тикилган сари, унинг ҳозирги пайтдаги

Ғамли ўйларини, кечинмаларини унинг ҳаракатларида, кўзойнак орқасида яширинган кичик кўзларининг ифодасида, эски маҳсидай бурушиқ юзининг рангида равшан сезабошлади. Унинг кўкрагини бирнима чуқур эзди. Дўконхона ҳам совуди. Шамол деразага ойна ўрнига ёпиштирилган қоғозни тимдалади. Йўлчи чиқиб кетмоқ истаркан, яна қолди. «Ота нима қилмоқчи?» — у жұрттага, лоқайдлик блан икки қолипни бир-бирига уриб сўради.

— Бозорга тушасизми эртага?

— Косиб чоршанба куни бозор қилмаса, бир ҳафтагача қўли боғланиб қолади. Гарчи, режа бузилди, лекин бир амалини қиламиз.

— Хўш, бузилган режани қандай тўғриламоқчисиз? Ҳалиги аблаҳ ишни чаппа қилиб кетдику?

Чол лаблари блан бир парча эски чармни ҳўллаб туриб деди:

— Ўғлим, беш бачканани пуллаб, ип, мум, ширач, лак оламиз, хўпми? Уйда бироз тери бор. Аммо, таг чарм йўқ. Бунга ҳам бир илож топиб қўйдим. Қандай? Ўтган йил худо ярлақаб, ўзимга маҳси тиккан эдим. Бўзчи белбоққа ёлчимас, кулол мўндига, эшитганмисан? Маҳсини уч кун ҳайитда кийиб, сақлаб қўйгандим, ана уни пуллаб, таг чарм оламиз. Иш яна маромига келади. Аммо, қозон қайнатишга илож топаолмай турибман, ўғлим. Биз палов емаймиз. Бизга мош, сўк, шолғом, бало-баттар бўлса бас. Озгина пул харажатласак бир ҳафтагача дерчамиз биқирлайди.— Шокир ота оғир хўрсинди, сўнгра бирдан «вой» — деб, томир тортишган оёғини уқалайбошлади.

— Ота, қозон қайнатишга пул бериб турайми? Кўп эмас, уч сўм,— сўради Йўлчи ерга қараб.

Чол калласини қийшайтириб, Йўлчига тикилди. Унинг бу боқишида чуқур миннатдорлик, ғарибнинг ғарибга бўлган меҳри ёнар эди.

— Раҳмат, юзга кир, ували-жували бўл, ўғлим. Менга пул берма, пешона тери блан топган пулингни ўзингга харажат қил. Шу сўзнинг ўзи олтидан а'ло. Наки, кўнглимни кўтарди. Бу чол,— Шокир ота қўлини кўксига урди,— қандай машаққатларни кўрмаган! Бу қийинчиликми? Йўқ, бу ҳеч гап эмас. Бу қари бош — кўпни кўрди, яна кўрар. Олло Тоҳиржонга шифо берсин, ниятим — шу...— Чол ойнагини олиб, кўз ёшини артди ва яна ишга уринди. Йўлчи унинг ра'йига қараб, э'тироз қилмади.

— Зарур бўлса, сўранг, мен топиб бераман, хўпми?

— Жуда зарур бўлса, бу бошқа гап,— Шокир ота дуо қилиб яна миннатдорчилигини билдирди.

Йўлчи кўчага чиқиш блан кескин, совуқ шамол қулоқларида гувуллаб, игнадай ўткир, майда қор парчаларини унинг юзига урди. Кўча ва томлар қордан оқарабошлаган. У сирпаниб, тойиб хизматкорхонага жўнади...

III

Гулнор икки ҳафтадан буён дадаси ва онаси блан бирга ҳар кун боғда ишлайди. Улар бутун боғ ишини ўз кучлари блан бажариб, хўжайинлар кўчиб келишигача ҳамаёқни жаннатдай яшна-тишлари лозим...

Боғ гўзал. Унда қуёш ва енгил шамолнинг, гуллар ва майсаларнинг қувноқ ўйини кун бўйи давом этади. Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат; ариқларда сув қумушланади, майсаларда уқа тутган ҳовуз, сув блан эмас, нур блан тўлган каби жимир-жимир мавжланади. Бир ёқда мевали дарахтлар — туташ ҳаво гулзори ясайди. Боғнинг қуйи томонида бир чизиқда саф торган баланд, адл тераклар... Улар ҳарвақт майин титрайди. Қушлар куйлайди, ариқларда сувлар, дарахтларда барглар куйлайди. Улар блан бирга боғ ичида Гулнор ҳам куйлайди. Қиз ўз овозини бошқаларга узоқдан эшитдириши ҳам гуноҳ... У секин куйлайди. Дадаси ва онаси бўлса эди, бунга ҳам жасорат қилмаган бўлар эди. Лекин, у ҳозир танҳо. Онаси шаҳарга — бой-никига тушиб кетган. Дадаси эса, иши жуда зарур бўлгани учун, қизни ноилож ёлғиз қолдириб, арава қўшиб, бир ёққа жунади.

Гулнор очилган тоқларни ишкомга кўтариб тол пўстлоғи блан маҳкамлаб боғлайди. Унинг кўнгли шод, кўксида ҳасрат эмас, ёрқин умидлар ёнади.

Ногоҳ катта дарвоза томонидан таниш товуш янгради:

— Ермат ака!

Гулнорнинг юраги тўлқинланиб кетди, бир зум энтикди. Сўнг, паришон сочларини шамолда тўзғитиб югурди. Лекин, бойнинг қўрғони орқали ўтиб, дарвоза томон чопар экан, от-етаклаб, дарвозадан кираётган Йўлчини кўриб қолди. Қиз дарров чекилиб, қўрғон эшиги орқасига ўзини олди, эшикнинг бир қанотини қия очиб, қизил гул гунчасидай лабларидаги табассум блан Йўлчига қаради. Йигит эшикдан бирнеча одим нарида, отнинг бошини силаб турар эди. Улар кўзлари блан илик, самимий саломлашишди.

— Ермат ака қаёқда? — шубҳаланиб сўради Йўлчи.

— Дадам арава қўшиб бир ёққа кетди. Тоқларга поя келтирса керак, — кейин нозли кулиб қўйди Гулнор, — сиз қаердан? Жим бўлиб кетдингиз?

— Мен «катта ердан», — кўзларини қиздан узмай, қандайдир ички ҳаяжон блан гапирди Йўлчи, — иш кўп. Хўжайинлардан ҳар кун буйруқ келади: ундай қилинглар, бундай қилинглар... Лекин, ўзим у ерда бўлсам ҳам, кўнглим, хаёлим бу ерда, ана шу боғда... Овозингизни эшитиш умиди блан атайлаб келган эдим. Бахтимга ўзингизни ҳам кўрдим.

Гулнор, уялган каби, табассум блан бошини қуйи солди.

— Атайлаб келмагансиз, ишингиз бордир, — деди қиз секингина.

Йўлчи кулди ва қиз томон яқинлашди.

— Рост, сиз учун келдим. Одамларга кетмон олиб боришни баҳона қилдим. Кетмон етишмай турипти ҳозир; Ёрмат аканинг кетмонини олиб кетаман-да.

— Олиб чиқайми? — Гулнор кўзларини табассум блан сузди Йўлчига.

— Майли.

Йўлчи қуёш ва дала шамоли блан бироз қорайган. Аммо бундан унинг йигитлик ҳусни яна кучлироқ барқ урган эди. Ҳозир Гулнор учун, қаршисида турган йигит арслонга чанг солабилажак бир қудрат ва жасоратга эга кўринди. Шу блан баравар, қиз унинг кўзларида самимий меҳр, қандайдир, нозиклик ҳам кўрди.

Йўлчи қизнинг қўлидан кетмон оларкан, бир қўли блан унинг билагидан секингина тутди. Юрагида сезгилари тошганлиги ва айтиб битиролмас ва сўзга сиғмас фикрлари, ҳислари борлигини кўрсатучи бир вазиятда Гулнорга тикилиб қолди. Сўнг, кенг ва мард юзини бирдан илиқ кулги қоплади:

— У кунги гап-а? — деди.

Гулнор чиройли ва эрка табассум блан, ҳўп дегандай, бошини қимирлатди, кейин: «албатта!» деб сўз блан та'кидлади. Ниҳоят, уларнинг лаблари беихтиёр бирлашди, қонларида, томирларида баҳор қуёши эригандай бўлди... Йўлчи отни елдириб, тепаликда кетаркан, орқада қолган пастликдаги боққа беихтиёр қаради. Яшнаган боғ ичидан кўзлари Гулнорни топди. Қуёш нурида узоқдан қордай порлоқ кўринган оқ кўйлаги, товланиб ёнган, нурланган сочларини шамол юмшоққина ҳилпиратар, гуллар, яшилликлар орасида унинг адл — келишган қомати, шаффоф бир хаёл каби, гоҳ ялт этиб кўринар, гоҳ ўчар эди. Гулбоғчадаги у пари кўздан ғойиб бўлгунча, отни секин юргизиб кўксидagi чексиз шодлик блан қаноатланган, ширин ўйларга ботган ҳолда кетди.

Гулнор, кутилмаган чоқда кетмон олиб кетиш баҳонаси блан келган Йўлчинини кўрганлигидан севинди, юрагига сиғмай, севишли йигитнинг хаёли блан завқланиб, анча иш қилиб қўйди. Чой қайнатиб ичишни-да унутди. Кечга яқин, дадаси қайтгач, қўрғонга кирди, ҳар кунги каби қора шўрва учун олов ёқди...

ТУҶҚИЗИНЧИ БОБ

II

Йўлчи ўз дўсти Қоратой темирчи блан ҳангамалашиб ўтирар эди. Қоратой икки томондан очиқ бўғатлари увадаланган, ички деворлари исдан, темир, кўмир учқунлари-тўзонларидан қорайган ишхонада, «оловдон» ва босқон ёнида туриб, қизил чўғ бўл-

ган темир парчасини болға блан гурс-гурс урар, яссилар, чўзар, қайирар эди. Унинг ўнуч яшар ўгли Холтой дам босиб, кичик болға блан темирни уриб, дадасига ёрдамлашарди. У ўтгиз саккиз-қирқ яшар юмалоқ, катта бошли, билаклари йўғон гавдаси этсиз, лекин пишиқ, суяклари бесўнақай, ёши ўтса-да, юрагида йигитлик ўти сўнмаган, шижоатли, ўз сўзли киши эди. Жумабой деган бир бўйдоқ укаси трамвай изини тозаловчи ишчи эди. Ба'зи вақтларда у ҳам ишга ёрдамлашар эди.

Йўлчи чамаси икки йилдан бери бу темирчи блан яқин дўст бўлиб, унинг бутун сифатларини, фазилат ва камчиликларини яхши синаган эди. Аксар вақт, ишдан қутулгач, у блан вақт кечирар, қайғусини, севинчини унга очар эди.

Ҳозир мушуддаги чойхонадан дамлаб келтирган чойни озгина-озгина қўйиб, дам ўзи ичиб, дам Қоратойга узатиб, ҳарвақтдаги каби қангамалашиб ўтирарди.

Фақат болғаларнинг «тарақа-туруғи» жим бўлганда Йўлчи жиддий суҳбатга ўтди, ўз дардини баён қилабошлади. Шу бир-икки ой ичида Мирзакаримбой блан яхшилаб гаплашаганини, икки ярим йиллик меҳнат ҳақи қанча пул бўлганини тайинлаб, кейин Гулнорга уйланмоқ орзусини бирон киши орқали бойга билдириб, ўжар Ерматни бой орқали кўндирмоқ умидида эканини сўзлади. Қоратой оғир меҳнат орқасида чуқур чизилган пешона чизиқларини силаб, маслаҳат берди.

— Бу ишда бой ўртада турмаса, билиб қўй, полвон бир нима чиқиши қийин. Наинки, хумса Ерматинг баланд дорга осилади. Бу замонда кимнинг жин чақаси кўп бўлса, одамлар ўшанга оғади. Жин чақа ҳамманинг кармонига тупуриб, бойларнинг ҳам'ёнига ўзини уради. У ер иссиқроқ, бежавотирроқ-микан дейман.

— Пул камбағалнинг киссасидан қўрқади шекилли,— деди Йўлчи,— бу уруш айниқса бойларнинг бирини — ўн қилди. Ҳар кун мол нархи ошади, бозорда савдогарларнинг қулоғи тиккайган. Битта-яримтаси ваҳималироқ бир гап эшитдим, дарров мол нархини оширадилар. Уруш баҳона бўлди уларга. Бизнинг хўжайин-чи? Иши тарақ!.. Омборларда чириб қолган молларини энди харидор кўзга суриб олади. Тушган пул — тегирмоннинг нови!

Қоратой болғани бир чеккага қўйиб, шивирларди:

— Оқ подшонинг уруши бойларга ҳузур-ҳаловат келтирди, лекин фуқарони нон гадоий қилди. Менга ўхшаш тақачи-мақачи, косиб-мосибчи? Ҳушт! — Қоратой тишлари орасидан ғалати товуш чиқарди ва сўзини давом эттирди.— Нимага куласан? Ишимиз сра белини кўтаролмай қолди, ука. Ҳамма халқ очдан ўлмаслик учун бир амал-тақал қилиб турипти. Аммо,— Қоратой аланглаб, шивирлади,— Оқ подшонинг таги пучга ўхшайди. Ўрис халқи урушдан норози, деб эшитаман. Ҳамма ерда аҳвол бир экан. Уруш бойларга ёқиб тушди, камбағални шилди.—

темирчи энди қаддини кўтариб, овозини баланд қўйди.—Шу, қишдан қолдирма, ўртага албатта, бой тоғангни қўй. У икки оғиз гапирса, Ёрмат «ғинг» деяолмайди.

— Гулнор мендан бошқани танитайди,— гурур блан дўстига қараб гапирди Йўлчи,— лекин у, албатта бир қиз: дадасиниш ихтиёрига боғлиқ. Аммо, хўжайин ўртага тушса, у вақт иш силлиқ бўлиб чиқса керак, дейман.

— Менимча,— Қоратой темирни сувга «жаз» босиб гапирди.— Мирзакаримбой чўчқа бойлардан бўлса ҳам сенга ён босар. Ундан нима кетади? — Икки оғиз сўз. Бир хизматчининг қизини ўз қариндошига, ўз эшигида халол ишлаган йигитга олиб беради, яна ўз ҳам'енидан эмас, йигитнинг пешона териси блан топган оқчасига... Бу — бир. Ёрмат қизини бировга узатади, бундан бойга нима фойда? Сен Гулнорга уйлансанг бу блан бойга яна кўпроқ бойланган бўласан. Бундан бойга фойда бор, шундай эмасми? — деди-да, Йўлчига қараб ма'ноли кулди.

— Гапнинг бу томонини кўяверинг. Йил эмас, ой эмас, унинг эшигида бир кун ҳам тургим йўқ... Иш битсин, кейин кўрамыз, насибамиз қаерда...

— Биламан, тушунаман кишанга тобинг йўқ,— деди-да, Қоратой кўзларини айёрча қисиб давом этди,— лекин ҳозирча ва'дани қуюқ қилавер бойга. Сен очик сўз, очик кўнгилсан. Бой — пишиқ, муғомбир одам. Сен ҳам пишини бўл. У шохида юрса, сен баргида юр. Шунда ютасан!

Йўлчи дўстининг сўзларига хаҳолаб кулди, ма'қул дегандай қўлини чўзиб, унинг елкасини қоқди. Умидлар блан кўкси қаварган ҳолда, лабларида бир қўниқни шивирлаб, хўжайинни-кига кетди.

Йўлчи ҳечнимага назар солмай, одимларини катта ташлаб бораркан, Шокир ота учради, у бошига тушган қайғу ва фалокатлардан жуда мункиллаб қолган эди. Йўлчини кўриш блан:

— Ҳа, ғувори, ҳали бир қишлоқнинг сени қидириб юрганди, йўлиқдимми? — деди.

Йўлчи ўз қишлоғидан келган одам блан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашаолмаганига афсусланди. Чунки кузнинг бошида снасига йигирма сўм юбориб, шундан буён ҳечқандай хат, хабар олмаган, ўзи ҳам йўқлолмаган эди.

Ташқари ҳовлида таҳорат қилаётган бойдан ҳамқишлоғи тўғрисида сўради. Бой бет-қўлини артиб: «бу ёққа юр!» деб имлади. Унинг орқасидан Йўлчи меҳмонхонага кирди. Мирзакаримбой танчага ўтириб, қўлини пешонасига тираб, бир минут сукут қилди, сўнг сўзни нимадан бошлашди билмай, соқолининг учини тишлаб деди:

— Сенга бир хат бор,— бой патнис тагидан хатни чиқарди,— лекин хушхабар келтирган эмас. Сен албатта, оғир ақлли йигитсан, оллонинг ризосига бўйсунарсан...

— Қандай хабар экан, айтаверинг.— Йўлчининг қошлари, кўзлари савол ва шубҳани ифода қилди.

— Эй дун'ёйи бевафо!.. Онангдан айрилибсан, жиян!

Иўлчи бутун гавдаси блан сесканиб, ёлгиз «а!» деган кескин товуш чиқарди... Сўзлашга тили қотди, юзи бўздай оқарди. Унинг бақувват, метин гавдаси, кўксига тўлган қайғуни кўтаришга ожиз каби эгилди, букилди...

— Қачон? Қачон? — сўради, «ўлди» деган сўзга тили бормади.

— Чамаси бир ҳафта бўлипти...

Иўлчи ҳечнима демади. Гиламда ётган хатни қўлида маҳкам сиқиб, ҳовлига чиқди, қайғулари тўлқинланиб, қалбини парчалади. Йигит ўзини тутолмай, бирдан йиғлаб юборди, булут йиғлагандай кўз ёшларини кучли — мўл тоштириб йиғлади, ҳўнграб-ҳўнграб йиғлади...

III

Булутли қиш кунининг юракка зиқлик беручи хира тонги эди. Гулнор онаси билан бирга уйда, танчада нонушта қилар, патнисда арпа унидан ёпилган сополдай нон, бир қафт қуртлаган туршак... Кўмир йўқлигидан, тараша чўғи танчани бирпас бозиллатиб, сўнган эди. Гулнор эски чит гупписига ўралиб, нонни иштаҳасиз тишлар, мисгарлар томонидан самовар тахлитида ясалган қумғондан чой қуяр эди.

Ёрмат кўчадан келди, елкасини қисиб танчага ўтирди. Нафасидан чиққан буғ блан ҳўлланган мўйловини дағал бармоқлари блан силаб-артиб, чой ичабошлади.

— Совиб қолипти. Қиш кунни чойни нечоғлик қайноқ ичсанг... — норозиланиб деди Ёрмат...

Гулсумбиби уйда қитдай ўтин, қитдай кўмир йўқлигини ва чойни қийнала-қийнала базўр қайнатганлигини сўзлади.

— Ҳар йил аҳвол шу. Ёзда тоғ-тоғ ўтин тайёрлайсиз, ҳузурини хўжайинлар кўради.

— Кўп валдирама, хўжайинга ялинсам, ўтинсиз қўймас. Худо ўлди-йиттидан сақласин! — бироз сукут қилиб, яна сўзлади: — Мана Йўлчинини жўнатдик; хабарларинг йўқ шекилли...

— Қаёққа? Нимага? — кутилмаган бу даҳшатли хабар орқасида Гулнорни бир онда титроқ босди.

— Энаси ўлипти, — деди Ёрмат, — кеча кечқурун хат келган экан. Ҳозир қишлоққа жўнатдик. Жадал юрса, кечаси алла-паллада бориб етади.

— Қари бўлса имонини берсин, ўлим ҳақ, — деди бепарво Гулсумбиби.

— Йўлчига қийин бўлди, — синовчи кўзлари блан қизига тикилди Ёрмат, — бир ўспирин укаси бор экан, бу ҳам бировда ишлар экан, ўзини эплаб кетади. Лекин ўнбеш яшар бир сингисиси... Ана у бечора нима қилади?

— Вой бечора! — деди Гулсумбиби бирдан. — Шўрлик қизга қийин бўлипти ҳаммадан. Она йўқ, бир ака бу ёқда, бир ака яна

кишиникида ишларкан дейсиз. Ёш қиз. кўчада қолипти ҳисоб-да. Энди нима қилади Йўлчи?

— Билмадим, қишлоқда эрга бериб келадими. Бу эрга олиб келадими. Менга ҳечнима демади. Хўжайин бир маслаҳат бергандир...— деди Ермат.

Гулнор сўзга аралашмади. Йўлчига тушган қайғу унинг кўнглини бир онда мотам блан қоплади. Унинг ҳалқумини дард қисиб келди. У яна бироз шу ерда қолса, ҳўнграб йиғлашдан ўзини тийишга ожиз эканига ақли етди-да, секингина ҳовлига чиқди. Қуюқ, узун киприклари кўз ёши блан намланди. Қалб азобидан келган кўз ёшларини кошки у тўхтага билса!.. У югуриб ошхонага кирди. Қақир-қуқурни йиғиштиришни баҳона қилди. Бутун хаёли, борлиги Йўлчи блан овора бўлди. У қишлоққа кетаётган ғариб йигитни тасаввур қилади: мағрур боши букилган, кўзларида чуқур ҳасрат; қор босган далада қадамларини катта-катта отиб, танҳо боради... Кошки у ҳам Йўлчига ҳамроҳлик қилган бўлса, у блан дардлашиб ғамларига шерик бўлиб, овутиб, юпатиб у блан бирга тепалар, жарлар ошса...

УНИНЧИ БОБ

I

Ҳақимбойвачча кўк чакманига ўралиб, қимматбаҳо қундуз телпакни бошга енгил қўндириб, атрофга назар солмай, ҳар вақтдаги каби, гурур блан келар эди. Маҳаллага қайрилишда, гўё уни кутиб турган каби, элликбоши Олимхон учраб қолди. У бойваччанинг қўлини юмшоққина қисди.

— Мулла Ҳақимжон, бизникига марҳамат қилинг.— Хуш овоз блан деди элликбоши.

— Раҳмат. Олимжон ака. Мен уйга борай.— Ҳақимбойвачча таклифни оддий манзират деб билгани учун кетмоқчи бўлди.

— Йўқ бойваччам,— ма'ноли илжайди элликбоши,— икки оғиз сўзим бор, тасаддуғингиз бўлай, марҳамат қилинг.

Ҳақимбойвачча елкасини қисди. Истар-истамас, Олимхоннинг кетидан юрди, қоронғи йўлакдаги тахта нарвондан болохонага чиқди...

Ҳақимбойвачча танчага ўтириб, орқасидаги ёстиққа суялди. Элликбоши майин тўқилган чакманини ечди, тухумдай силлиқ ва оппоқ салласини олиб қоziққа илди. Дастурхон олиб чиқиш учун шошиб-пишиб ҳовлига тушиб кетди.

Олимхон, замонасига мувофиқ, олифтанамо, ёшига қараганда, чиройли-силлиқ киши эди. Ёши олтмишга яқинлашган бўлса ҳам, одамлар элликдан ортиқ бераолмайди. Анча оқ тушган соқолларини, мўйловларини мунтазам қирдириб, тараб силаб юради. Ҳарвақт яхшигина, ихчамгина кийинади. Бармоқларига тоши йирик узуклар тақади. Соати ҳам бор, одамлар блан гаплашганда, кўкрагида осилиб турган кумуш занжирни аксар вақт

ўйнаб қўяди. Лекин, Олимхоннинг муайян касби-кори йўқ. Бир вақтлар майда савдо блан машғул бўлган эса-да, кўпдан буён бирон иш олиб борганини ҳечким билмайди.

Ҳақимбойвачча ёлғиз қоларкан, унинг ма'лум ва чала ма'лум кирдикорини бир-бир хотирдан кечирди, унинг эпчиллигига қойил бўлди. Лекин, болохонага да'ват этилишидан шубҳаланди: «Эҳтиёт бўлишим керак. Яна бир ҳийла-найранг тўқиганга ўхшайди. Мендан маслаҳат сўрайдими? Лекин, иш ҳарқанча чатоқ бўлмасин, у бировдан йўл-йўриқ сўрамасди. Қайдам. Пул сўраса, албатта, йўқ дейман».

Олимхон мева-чева блан тўла бир патнис олиб чиқди. Сўнг, физиллаб тушиб, шақиллаб қайнаган самоварни келтирди, чойни қуйди. Еб-ичиб ўтиришни, одатдагича, хушомадгўйлик блан таклиф қилди. Бойвачча данакдай нонни оғзига ташлаб, вақт зиқлигини билдирмоқчи бўлди:

— Олимхон ака, сўзланг...

— Мулла Ҳақим, бир нозик иш бор. Лекин хайрли иш. Бу ишга қадам қўймасдан илгари, бир карра сизнинг олдингиздан ўтиш, ра'ингизни билишга тўғри келади. Иншоолло, сиз ёлғиз фикр бериш эмас, балки қувона-қувона бу ишга ўзингиз бошчи бўларсиз...

— Гапираверинг, яхши ишга белим боғлиқ,— деди Ҳақимбойвачча, кумуш портсигаридан папирос олиб, лабига қистирди. Олимхонга ҳам тутди. Сўнг, шубҳали бир боқиш блан унга тикилди.

— Ма'лумки, мулла Ҳақим... Меҳрибон онангизнинг ўлганларига мана тўрт ойга яқинлашди. Бой отамни уйлантириш керак. У кишининг ёшлари анча улғайган бўлса ҳам, лекин ҳали жуда тетиклар. У кишининг юраги ҳали йигит юрагидай. Мен буни жуда яхши биламан, у киши ҳали ишдан қўл узганлари йўқ, хушчақчақ суҳбатни яхши кўрадилар, ёр-дўстлариникига борадилар. Бу нарса кўрсатадики, Мирзакарим отам дун'ё лаззатини яхши тушунадилар, яна кўп вақт бу лаззатдан баҳраманд бўлишни истайдилар. Модамики аҳвол шундай экан, у кишининг орзуларига қулоқ солишимиз керак бўлади. Мақсадим шуки, сиз — катта ўғиллари, дўстларидан мен, иккимиз бош қўшиб уйлантирсак... Бу жуда ширин иш бўлар эди-да...— Элликбоши жилмайиб мўйловини жуда оҳиста силади, Ҳақимбойваччадан жавоб кутди.

— Дуруст,— бепарволик блан жавоб берди Ҳақим,— мен ўзим ҳам ўйлаб юрар эдим. Дадамга... эрта-кеч ҳолидан хабар оладиган бир мўмин-ма'қул заифа топилса, яхши бўлади. Олимхон ака, сиз бу хусусда дадам блан гаплашдингизми? Ё дўстингизга ўзингизча ғамхўрлик қиласизми?

Элликбоши бойваччага чой қуйиб берди, ўзи тиши блан нўхатдек қандни ушатиб олиб, бир қултум чой ичди, сўнгра шошмасдан гапирди:

— Дастлаб бу гапни дадангиз ўзлари ўртага отдилар.

Бундан бир ҳафта илгари узоқ гаплашган эдик. Мен сизни холироқ жойда учратаолмадим. Хайр, эзгиликнинг кечи йўқ. Аммо, мулла Ҳаким, мен ҳали дедимку, бой отамнинг кўнгли ёш. Кўнгилни яна ёш қилмоқчилар, тушундингизми?..

— Қимнинг қизи экан у онамиз?— деди асабийланиб Ҳаким-бойвачча.

— Ёнбағрингиздаги Ёрматнинг қизи!— бепарволик блан жавоб берди элликбоши.

— А? Тушми, ўнгми? Нима деяпсиз ўзингиз? Тўғриси, ҳеч хотирга келмаган гаплар!— Бойваччанинг ранги бироз оқарди, кўзлари асабий равишда қисилди. Папиросни устма-уст тортиб, анча вақт жим қолди, сўнг дағаллик блан деди:

— Бошқа қиз... топилмайдими?

— Дадангиз бу тўғрида шундай бир мулоҳаза юргиздилар: ўз қўлимизда ўсган, мўмин-мақула, синашта қиз, сиримизга ошна... Аммо, менимча, кўз олдидарида оловдай ёниб юрган чиройли қиз бўлса керак у, кўнгил у қизга андек мойилдек кўрилади. Мен шундай сездим...

— Хўп, мен кетдим.

— Мулла Ҳакимбой, отангиз бу ишга жазм қилганлар. Бир хизматкорнинг қизини дадангиздан аяйсизми? Сиз ақлли йигитсиз, сизга ўргатиш қийин, лекин айтаман, дадангизнинг орзусини қониқтириш — сизга фарз. Уғил, қандай бўлмасин отанинг кули бўлади.— Элликбоши бойваччанинг олдини тўсди.

— Хўш, мен нима қилман?— ерга қараб сўради бойвачча.

— Сизга шундай вазифа юкланади: укангизга, синглингизга, хўш яна ким бор, шуларга оҳиста тушунтирасиз, яни улар Мирзакаримбой отамга араз қилмасинлар, мана шу. Тўйбоши, албатта мен ўзим...

Ҳакимбойвачча «йўқ» ҳам демади, «хўп» ҳам демади. Олимхон блан совуққина хайрлашиб уйга жўнади.

* * *

Салимбойвачча акасини ҳар кунгидан жиддийроқ ва хафароқ кўрди. Ер тўғрисида бир чатоқ одам блан судлашиб юрган эди, суд ишни бунинг зарарига ҳукм қилганмикан, деб ўйлади.

— Нима бўлди, хафа кўринасиз?— ғамхўрлик блан сўради Салимбойвачча.

— Дадам ўйланармиш, нима дейсан?— шартта жавоб берди Ҳакимбойвачча.

— Мунча тез? Ойимнинг ҳайит-ма'ракаси ўтмасдан Ҳакимбойвачча қўлини силкди.

— Улди кетди. Жойи жаннатда бўлсин,— деди у,— мен элликбоши блан гаплашдим. Чол унга ҳамма сирини айтипти.

— Хўп. Қидирсин. Озода, саранжом-саришта, бефарзанд, хўш, ёши улғайган бир аёл топилса, майли...

Ҳакимбойвачча укасига қараб, киноя блан кулди, бошини ма ноли қимирлатиб сукутга кетди.

— Нима? Ёш хотин олмоқчими? Тавба!— Салимбойвачча кўзларини олайтириб, сабрсизлик блан гапирди.— Бу тенги одамлар уйда намоз блан, тасбиҳ блан овора!

Салимбойвачча аччиқланиб, юзини тескари бурди.

— Ҳовлиқма, ука, мен сени маслаҳат учун чақирдим.— Яна хўмрайibroқ, овозини пасайтириб деди,— уёғини сўрасанг, айтайми, дадам Ерматга куёв бўлмоқчи! Гулнорга уйланмоқчи!..

Салимбойвачча ўрнидан ирғиб тушди. Жаҳлдан танчага бир мушт уриб, танча устида турган катта лампани қулатай деди. Сўзлашга тили қотган каби анча вақтгача акасига бақрайиб қолди, киприклари қўрқувдан, ғазабдан асабий пириллади.

— Нимага титрайсан?— деди вазминлик блан Ҳаким.— Ота ризоси, олло ризоси. Дадам Гулнорни олмоқчи экан, олсин. Ука, биз тўсиқ бўлмайлик, чолнинг дили оғримасин!..

— Қўлимизда чўри бўлиб ўсган қиз сизга, менга она бўлсин, оиланинг бошига чиқсин. Иқирт Ермат бизга бобо бўлсин!— деди бақриб Салимбойвачча.

— Секин! Секин гапир!— Ҳакимбойвачча лабини тишлади,— хотинлар эшитса, гап-сўз чувалади. Хўш, Гулнорга уйланмаса, бошқа бир камбағалнинг қизига уйланади-да. Ҳарқанча бой бўлмасин олди-кети тўла набира бўлган чолга дуруст оила қиз берадими?

— Қизми, жувонми, Гулнорми — барибир, мен дадамнинг, ёш хотин олишини хоҳламайман,— деди Салим ўрнидан туриб, уй ичидан асабий юрабошлади. Сўнг, танча устида ётган папиросидан олиб, гугурт чақишга сабри етмай, қошини кўйдириб лампадан тутатди ва акасининг нақ бошида туриб сўзлаб кетди:

— Нимага куяман, ака, биласизми? Ёш хотин шартта-шартта туғаверади. Бирвақт келиб, дадамнинг куни етса, Гулнорнинг чурвақалари бош кўтаради. Уларга ҳимоячилар топилади. Яхлит давлат, билмадим, неча бўлакка бўлинади. Сағир-кабирларга ажратилса, тоғ ҳам увоқланади. Шундай қилиб Мирзакаримбой хонадонидан барака учади. Сиз бу нарсаларни ўйламайсиз шекилли...

Укасининг мантиқи қаршисида Ҳакимбойвачча ҳам эсанкираб қолди. У ҳали кўпроқ бошқа хаёллар блан бош қотириб, бу томонларга аҳамият бермаган, тўғриси, эсга келтирмаган эди. Чунки, унинг қўли «узун» эди, давлатнинг бир қисмини дадасидан, укасидан яширин ишлатиб холис ўзига қарашли катта бир бойлик орттирган эди. Лекин, бунга қарамасдан, ҳозир унинг кўз олдидан бир қатор гўдаклар, ўғай укалар ўтабошлади. У бошини қўллари орасига олиб, жим ўтирди. Ниҳоят, чарчагандай, бир уҳ тортди-да, секин гапирди.

— Бир илож топ. Сих ҳам куймасин, кабоб ҳам.— Салимбойвачча жавоб бермади. Унинг ҳаракатлари нотинч... жаҳлдан бармоқларини тишлаб, дадасининг, Ермат ва Гулнорнинг ша'нига бир-биридан аччиқ, ўткир сўзларни ўз-ўзича минғирлайверди.

— Бехуда ёнма, ука, бир ақл топ!
Салимбойвачча акасининг ёнига тиз чўкди, бўғилиб ширлади:

— Мунга нима дейсиз?.. Уйланмасдан илгари дадам ҳамма мавжуд дастмойни, бутун ер-сувни ва бошқа мулкларни бизга хужжат қилиб бериб, муҳр блан мустаҳкамласа... Бошқа нарса керак эмас. Кейин кимни олса, олсин ҳеч ишим йўқ.

Ҳакимбойвачча ялт этиб укасига қаради. Енгилланган каби кўкрагини кўтариб хўрсинди-да, мўйлови орасидан жилмайиб:

— Жуда соз. Кўп одамлар шундай қилишади. Лекин чолга оғир ботмасмикан?— деди.

— Йўқ, сра хафа бўлмайди.— деди Салим,— дадам бойликни биз учун топган. Гулнорга уйланишни жазм қилган бўлса, бу талабимизни рад қилмайди. Бу шартга кўнмаса, мен тамом норозиман...— қўлини кескин силкди Салим.

— Норози бўлишдан нима фойда? Дадангдан кечасанми? У хоҳлаган ишини қилаверади. Ҳалиги фикринг соз. Мен эртага элликбоши орқали дадамга билдираман. Жавоби қандай бўлади. Буни айтаолмайман. Ҳарҳолда кўндиришга ҳаракат қиламан. Ука, мен уч-тўрт кундан кейин Фарғонага жўнайман. Лекин, сен чолнинг кўнглини заррача оғритма, дурустми?..

УН БИРИНЧИ БОБ

I

Ёрмат хўжайиннинг сигир-бузоқларига терт қориш блан машрул бўлган хотинининг олдида тўхтади. Унинг юзида мулойим табассум, бутун сиймосида, қандайдир бир сабрсизлик сезилар эди. У Гулнорнинг қаердалигини сўради. Юмуш қилиш учун ҳозиргина хўжайинникига чиққанлигини эшитиб, пешонасини буриштирди ва:

— Айт, энди у ерга чиқмай турсин!— деди.

Гулсумбиби ҳайрон бўлиб кўзлари блан савол қилди:— нимага?— Ёрмат хотинини айвонга бошлаб келди.

— Утир,— жиддий буюрди Гулсумбибига, сўнг ўзи ҳам ўтириб гапирабошлади.— Мен ҳозир элликбошиникидан келдим. Қизиқ нарсалар эшитдим, хотин. Эшитганмисан, бизнинг элликбошимиз қанақа одам? Бутун маҳалланинг отаси. Етти яшардан етмиш яшаргача унга салом беради, қўл қовуштиради. Обрўси баланд, сўзда ягона одам. Закун билади.

Гулсумбибида бардош қолмади, эридан кўз узмасдан сўради:— Нимага чақирипти сизни, яхшиликмми?

— Яхшилик, менга қолса, тушга кирмаган бир яхшилик. Ҳаммасини гапираман. Аммо «ғинг» демайсан, нақ айвондан улоқтираман!— Ёрмат ўқрайди.

— Зардангиз қурсин, ҳарвақт дўқ блан гапирасиз!

— Хотин кишида товуқча ақл бўлмайди, зарда қилмасдан илож йўқ,— қовоғини солиб, сўзини давом эттирди Ермат,— элликбоши мени чақириб олди... хўжайин у кишини ўз ёнига чақирипти, мени мақтапти, хуллас, Ермат бир қизини мендан аямасин, депти бой ота...

— Кимга депти хўжайин?— ҳайрон бўлиб сўради Гулсумбиби.

— Хўкизнинг қулоғига танбур чертдимми, нодон хотин!— қизариб кетди Ермат.— Кимга бўлар эди, бой отам ўзига сўраяпти.

Гулсумбиби ирғиб тушди-да, икки қўли блан икки тиззасига шарт-шарт уриб, бобиллаб гапира кетди:

— Бой қурсин, уят-андишани билмайдами? Қариб мияси айнигандир. Вой, уч кун илгари эвара кўрди-я! Имонсиз кеткур...

— Жим!— муштини кўтарди Ермат,— товушингни ўчир, худо ҳаммага ақл улашганда, сен қай гўрда эдинг!

— Сиз нима жавоб бердингиз?— деди бутун а'зосини титроқ босган Гулсумбиби қичқириб.— Етмиш яшар чолга ёлғиз қизимни бермоқчи бўлдингизми? Ота бўлмай кетинг, бема'ни!..

— Сўзга қулоқ сол, шаллақи макиён!— Ермат кўзларини найзадай қадади.— Етмишда эмас, олтмиш бешда. Қарими? Қари бўлса ҳам мендан, сендан тетик ҳали. Қарғама, қулоқ сол. Мирзакаримбой худо ярлақаган банда. Шунча мол, мулк, шунча обрў. Қизим Гулнор шундай улуғ даргоҳга тушса, ёмонми! Кексалигини ўйлайсанку, бу томонларини назар-писанд қилмайсан?!..

— Йўқ десангиз бой тилингизни кесармиди?— бўғилиб деди Гулсумбиби.

— Тилимни кесмайди, бундан баттарроқ қилади. Орамизга совуқлик тушади, мана бу ёмон нарса. Кейин мен кўрпа-ёстигимни кўтариб, қай эшикка бораман? Кўрпа-ёстигини орқалаб хорзор юрган одамларнинг саноғи йўқ. Сен замонни тушунасанми, ўйлаб қара, агар шу хом қовоқда миянг бўлса...

* * *

— Даданг қурғур хафа қилди мени,— ўзини тетикликка солиб деди она,— қани паранжингни қўй, ёнимга ўтир. Ҳамон дардимни очақолай...

Гулнор паранжини қозиққа илиб, онасининг ёнбағрига ўтирди ва кўзларини тикди.

— Болам, бундан кейин хўжайинникига чиқма. Даданг буюрди.

— Шуми? Кошкийди ўша ҳовлини кўрмасам, иложи борми? Юмушлари кўп, ўзлари чақиривади.— Бироз тўхтаб давом этди Гулнор.— Ойи, сиз сезасизми, бойникида орқамдан кулишади, гапиришади, пичинг, кесатиқ-месатиқ... Мен яқинлашсам, жим бўлишади. Нури она илондай чаққуси келади. Ҳаргуул бу

кун уйига йўқолди, уҳ.. жуда жаҳлим чиқди, ойи. Ҳа нимага чиқартирмайди дадам?

Гулсумбиби бу саволга жавоб беришдан аввал, камбағалчиликдан, эрининг аҳволидан шикоят қилди, ёлғиз қизи Гулнор орқасида тирикчиликнинг яхшиланишига умид қилганини сўзлади.

— Хаёлингиз қаерда, нима сўзлаяпсиз, ойи? Тузуккина гапиринг! — деди Гулнор таажжубланиб.

— Болам, шу муштипар, шу бахтсиз онангнинг ярасига туз сепмасанг, юрак бағрини қон қилмасанг даданг келтирган хабарни айтаман.

Она чуқур меҳрибонлик ифода қилган ёшлик кўзлари блан қизга қаради.

— Ойи сўзланг, тезроқ, нима, тинчликми, нимага титрайсиз? — Гулнор кўзларини жовдиратиб онасига яқинлашди.

Онада бардош қолмади. Ҳўнг-ҳўнг йиғлаб, Ермат келтирган мудҳиш хабарни севикли қизига билдирди. Гулнор ҳушсизланган каби, бошини онанинг тиззасига отди. Анча вақт «қимир» этмай ётди. Сўнг, бошини кўтармасдан, йиғи аралаш қичқирди:

— Ойижон, худодан ўлимимни тиланг, — тезроқ тиланг! — яна жим бўлди...

УН ИККИНЧИ БОБ

I

Вақт хуфтонга яқин эди. Йўлчининг тақачи ошнаси Қоратой оч қорнини бемаза мошхўрдага тўлдириб, тўққиз ёғочли совуқ уйда, танчада, кўзларини хира чироққа тикиб хомуш ўтирар эди. Унинг оёқяланг, ярим яланғоч шўх болалари бир-бирини от қилиб миниб, кишнатиб, эски наमतларнинг чангини буриқтириб ҳар кунги каби, шовқин-сурон блан ўйнашар эди.

Қизгин табиатли темирчининг юраги шу кунларда ҳар соат янги бир ўй, янги мулоҳаза блан ҳовлиқар, ишида ҳам бирон тартиб қолмаган эди. У бойнинг уйида кечган воқиалардан хабардор бўлиб туриши учун, Шокир отанинг кампирини тайинлаган. Пишиқ, сўзамол кампир ҳархил баҳона топиб, кунда бирикки марта бойниқига кирар; келинларни ўсмоқчилаб гапга солар, эшитганларини эрига сўзлар, чол эса дарров Қоратойга етказар эди. Шундай бўлсада, никоҳнинг қачон бўлишини аниқлайолмаган эди. Аммо бунинг сингари, тўй-никоҳларнинг «енг ичида», биров билиб, биров билмайдиган бир йўсинда бўлишига ишонгани учун, ташвиши зўраяр, ҳовлиқар эди. Мабодо, тез орада никоҳ бўлишини эшитса, ўз хотини орқали қизнинг раъйини билиб, уни Йўлчи қишлоғига, ё бошқа томонга олиб қочиш йўлларини ҳам ўйлаб қўйган. Аммо, Йўлчининг қандайдир бир темирчи ўртоғининг сўзига (гарчи бу сўз қанча самимий ва тўғ-

ри бўлмасин) қизнинг ишонч ҳосил қилишига шубҳаланганидан. у тадбирдан воз кечарак, эртага қишлоққа жўнаб, ўз дўстини илдам олиб келишини мулоҳаза қилар экан, ҳовлидан кирган хотини:

— Эшик тақиллайди, чиқинг,— деди.

У Йўлчини бошлаб кирди. Йигитни ҳовлида қолдириб, хотинига айвонда ўтиришга буюрди, болаларини тинчлатиб, кейин Йўлчини чақирди. Йўлчи танчанинг икки томонидан кўзларини жовдиратиб қараган гўдаклар қаторига ўтирди. Унинг гавдасига, елкаларига, жасур боқишларига болалар ҳайрат ва қизиқиш блан узоқ тикилар, беш яшар Турғунбой ширин гўдак тилида:

— Сиз зўрми, дадам зўрми? — деди-да, уялиб бошини танча кўрпасига яширди.

— Даданг зўр, жиян,— Йўлчи кула-кула боланинг елкасига қокди.

Қоратой қишлоқ аҳволи, Йўлчининг укалари ва ҳоказо тўғрисида сўзлашиб, танчадан чой олди, дастурхон ёзиб, арпа унидан ясалган тошдай қаттиқ иккита нон қўйди. У Йўлчининг ҳозиргина қишлоқдан қайтиб синглисини хўжайинниқига қўйиб, бу ерга ҳангамалашини учун келганини билгач, йигитнинг кўнглини паришон қилишга ботинмай, анча вақтгача қийналди. Лекин, воқияни айтмасликнинг иложи йўқ эди. «Ўзига ташлаб қўйсам, бу ишдан балки, мутлақо хабарсиз қолар, эртага далагами ё бошқа ишгами жўнатилар. Бундай бўлмаган тақдирда, барибир, бу кун бўлмаса, эрта билдиришга тўғри келадику», деб ўйлади темирчи.

У катта ўғлини имо блан онасининг ёнига, айвонга чиқарди. Кичиклари эса танча атрофида бирин-сирин чўзилишиб ухлаб қолишди. Фақат, биттасигина қора кўзларига кирган уйқуни киприклари блан қувмоқда эди.

— Ука,— Йўлчига қараб деди темирчи,— сени кута-кута эсим кетди. Эртага қишлоғингга жўнамоқчи эдим. Яхшики ўзинг етиб келдинг...

— Ўн кун ичида шунча соғиндингизми, ё бошқа бир...

— Соғиндим,— Йўлчининг сўзини кесди Қоратой, сўнг муштини курсига тираб гапирди,— кейин, оз-моз чатоқлик чиқди. Сенга тегишли, аммо... сен темирдай чидамли йигитсан, бу чатоқликка бардош берасан-да. Бошида чақилган чақмоққа бардош берадиган йигитни роса йигит дейман.

— Кўрамиз, қандай чатоқлик экан,— жиддийлик блан жавоб берди Йўлчи.

Қоратой биров ўйлаиб, боши қизиган каби, дўпписини курсига олиб қўйди ва унга зўр диққат блан тикилган йигитга сўзлаб кетди.

— Сен, оти нима, Гулнорни севасан, а? У ҳам сени севади. Шундайми? — Мисоли Тоҳир-Зухра... Қарабсанки, қизил гул блан оқ гул ўртасидан чақир тиканак ўсиб чиқаяпти. Тушуниб олавер ўзинг!..— Темирчи ғамгин ҳолда бошини қуйи туширди.

Бир нафасдан сўнг кўз учи блан, йигитга қаради. Йўлчи аввалги вазиятда бўлса ҳам, қўлидаги пиёла дир-дир титрар эди.

— Дадил бўл! — бирдан қичқирди Қоратой.

— Аниқми? — Йўлчининг овози, қандайдир, ғайритабиий бўлган чикди.

— Аниқ.

Йўлчи пешонасини қўли блан қисиб, ерга қараганча, секин сўради:

— Ким экан у? Тушунтиринг.

— Бой тоғанг уйланмоқчи! — Қоратой ўзини тутаолмади, бойни сўкиб, оғзидан боди кириб, шоди чиқабошлади.

Йўлчи эгилди, кўзларида аллақандай ғазаб чақнади, юзининг гўшглари тиришди. Икки қоши ўртасидан бош томонга тик кетган томир ўрта бармоқ йўғонлигида бўртиб чиқди.

— Зулм, хўрланиш, ҳақорат шунчалик бўлар, Қоратой ака! Бундан ортинги каллам сиғдирмайди, — ғазабдан титраб гапирди Йўлчи, — Гулнорни севишимни биларди-я, пес чол...

— Билармиди? — Йўлчининг сўзини кесди ҳайратланиб, Қоратой.

— Билар эди, — деди Йўлчи...

— У жуда инсофсиз бой, — деди темирчи, — аммо, суриштирсанг, ҳамма бой бир текисда инсофсиз. Тўғри одам бой бўлмайди шекилли, мен ўзим шу фикрдаман.

— Дун'еси бор, булар одам! Аслида ҳаммаси бир чақага арзимади! — деди-да, Йўлчи жаҳл блан ўрнидан турди.

— Шошма, — Йўлчининг қўлидан ушлади Қоратой, — энди нима қиласан? Ҳаракатингни қил, мен сен блан...

— Албатта, — муштини сиқиб деди Йўлчи, — Гулнорнинг кўнглидан шубҳам йўқ. Лекин ким билади, ота-она сиқиги остида балки кўниккандир.

— Нима қиласан, айт! — сабрсизланди Қоратой.

— Гулнор нима ўйлайди, бунни билиш керак. Шунга қараб, лекин қандай гаплашаман ё қандай қилиб фикрини биламан. Жилла бўлмаса! — оғир хўрсинди Йўлчи.

— Бу ма'қул... — Ўйлаб, жиддий равишда гапирди Қоратой, — сен бундай қил, ҳозир бориб ёт, чарчагансан, вақт ҳам алла-палла бўлиб қолди. Эртага синглингни Ерматникига киргиз. Сени яхши кўрган қиз синглиннга ҳам яхши муомала қилса керак. Синглинг қиз дилини билиб чиқсин. Хўп деса, тил бириктириб, бир кечада ура қочасанлар! Агар қиз мужмал жавоб берса, у вақт қўлингни силтайсан-да, юраверасан!

Йўлчи индамади. Пиёлада совиб қолган чойни симириб, уйдан чиқар экан, пешонасини эшик тепасига қаттиқ уриб олди.

— Ҳовлиқма, зимдан иш юргиз! — секингина сўзлаб, ҳовлида қолди Қоратой.

Кечанинг тим қорасида юлдузлар ёрқин ёнади. Ҳамаёқ жимжит. Тун совуғи блан қотган лой оёқ остида синиқ шиша парчаси каби қирс-қирс ушалади. Йўлчи қоронғи кечада борар экан,

бутун ғариблигини, юрагидаги қайғу гирдобининг бутун оғирлигини яна чуқурроқ туйди. Гўё, ҳамма бахтсизларнинг, ҳамма эзилганлар ва таҳқир этилганларнинг, чиройли хаёлга, орзуга етаолмаган, юрак қони, кўз нурлари блан ундирган чуқур муҳаббатнинг гулларини узолмаган ҳамма ғариб, қашшоқ йигитларнинг муқаддас ғазаби унинг кўксиде тўплангандек бўлди. Йўлчини даҳшатли бир куч эгаллади: инсофга, адолатга, ҳақиқатга ёт бўлган бу ҳаётни, замонни, ҳамма нарсани оёқлари остиде эсса, йиқитиб ёқса!

Вақт-соат иккига яқинлашган. Бойникига, хизматкорхонага боришни истамади. Умуман Мирзакаримбой уйи Йўлчи учун турмадан хунуқроқ кўринди. Уч қиш қишлаган у хизматкорхона,— у чирик намат, чирик кўрпа, у синиқ чойнак, у бемаза овқат, у совуқ, у зах — чирик ҳаво ёлғизгина Гулнорнинг хаёли, унга эришувнинг илиқ умиди блан безалгани учун, Йўлчига ширингина сезилар эди... энди-чи!

Йўлчи мачитнинг жиловхонасидаги супачага ўзини ташлади. Бошини қўллари орасига олиб, Гулнор хаёли, ишқ изтироби блан ёниб ўтирди. Бироздан сўнг, яна бирдан ўрнидан турди. Унинг юраги Гулнор уйига интилди. Кўз ёшли, уйқусиз инграган қизни ўз бағрига қамаган у уйни кўриш, деворларини ўпишни истади. Жиловхонадан чиқиб, бирнеча одим отгач, қаршидан, қоронғилик ичидан кескин ҳаяжонли товуш эшитди: — «Қим?»

Йўлчи чўчиб уйғонган киши каби, кўзларини катта очди.

— Мен Йўлчи,— йигит тўхтади.

— Қачон келдинг! Бу қандай гап? — ҳаяжон блан сўзлади Ермат ва Йўлчига жифс тўқнашиб, шубҳали тикилди.

— Шом вақтида келдим,— деди Йўлчи,— нега мунча ҳовлиқасиз, нега мунча ташвиш?

— Юришинг бежо... Нақ кўрасан,— дағаллик блан бўғилиб гапирди Ермат, сўнг «ух» тортиб, кўзлари қоронғиликдан кимнидир қидирди.

— Ермат ака, мендан нимани яширасиз? Қийнаманг кишини...— Йўлчи ялинди. Ерматнинг совуқ, қалтироқ қўлларини ушлади.

— Эсимни йўқотдим. Худой урди мени! Йўлчи, рост айт, ҳечким кўринмадими? Сен ўзинг нима қилиб юрибсан? Қўлимни қўй...

Йўлчининг гумони ортди. Ерматни қучоқлаб, ҳаяжон блан сўради.

— Нимага доводирайсиз? Айтинг ҳозир!

Ермат тараддудланиб, сўнг йиғи аралаш пиқирлади.

— Қизим йўқ.

— Қачон? Нимага?— Йўлчи сесканиб, икки қадам орқага чекинди.

— Мен Салимжонни... йўқ, эҳ... Ҳақимбойваччани воқзалга олиб чиқдим. Фарғонага жўнатдим. Бир соат бурун уйга келсам, ҳечким йўқ. Эшик ланг очик. Ҳайрон бўлдим. Бироздан кейин

Гулсум опанг чиқди, у хўжайинникида юмушда экан. Қизинг қани дедим. «Уйда эди, қаёққа боради», деди. Уёқни қарадик, буёқни қарадик — йўқ. Шу қоронғида қаёққа боради? Йўлчи, рост гапир, сен.. билмайсан, а?

— Бу қандай бўҳтон!..— зарда блан қичқирди Йўлчи.

— Газабланма, ҳазил гап эмас. Ёлғиз қизим-а. Қаёққа йўқолади!

— Бу қандай бўҳтон!..— дея яна қичқирди Йўлчи. У мачитнинг темир панжарасига суялиб, гўё қотиб қолди. Ермат Йўлчининг энг учидан тортиб силтади ва унинг қулоғига оғзини қўйиб деди:

— Зинҳор оғзингдан чиқарма, қаттиқ хафа бўламан! — Йўлчи тилсиз каби, ғайришуурий равишда бошини чайқади ва аввалги вазиятда қотди...

Ермат қоронғида йиқилиб-сурилиб бир пастда эллиқбошининг уйига келди. Муштуми блан дарвозани қаттиқ ва асабий равишда урабошлади. Зарбадан оғриқ суяқларига ўтгунча урди. Ҳовли ичкарироқ бўлганидан, ҳамма ухлаб қолганидан, дарвозанинг оғир гумбирига ичкаридан ҳечким чиқмади. Ермат совуқ лой ва қатқалоқларни қоронғида қўллари блан тимискилаб, ниҳоят, бир тош топди, бу блан дарвозани қаттиқ ураверди. Бир неча минутдан сўнг, дарвозанинг тирқичларидан шу'ла силжиди. Ермат уҳ тортиб, энг учи блан пешона терини артди. Эллиқбоши уйқули товуш блан «ким» деб қичқириб, жавоб олгандан кейин, занжирни «шақ» этиб туширди, дарвозанинг бир табақаси қия очилди. Ермат йўлакка кирди. Эллиқбоши елкасига ташлаб чиққан узун, вазмин пўстинининг икки арайишини бир қўли блан тутиб, иккинчи қўли блан, шишасиз, тутовчи, кир лампани қийшиқ ушлаган ҳолда, мудроқ кўзларини Ерматга тикиб сасиди:

— Бу нима шовқин? Ярим кечада...

Ермат узр сўраган каби, лойли қўлларини қовуштириб, бирдан йиғлаб юборди.

— Шўрим қайнади. Олимхон ака, нимасини сўрайсиз. Қизим йўқолди. Қаёққа учди, билмайман...

— А? — Олимхоннинг кўзлари очилди.— Гапир-чи, қандай қилиб йўқолди...

Ермат ҳамма нарсани, тартибсиз бўлса ҳам, лекин муфассал айтиб берди. Эллиқбоши «ҳим-ҳим» деб кўзларини ерга қадаб тинглади, кейин лампани Ерматга бериб, пўстинга яхшироқ ўралди, бармоқларидаги узукларини дуруст ўрнаштириб, Ерматдан сўради:

— Қизинг йиғлардим, норозимиди?

— Йиғларди. Ҳамма қизлар эрга тегиш олдида бир-бир йиғлаб олади-ку, Биби Фотимамдан қолган мерос-ку.

— Ҳархил йиғи бўлади, — жаҳли блан деди эллиқбоши. Ермат ёшли кўзларини милтиратиб, ўкинч блан бошини тебратиб турди.

— Хўш, кимдан шубҳаланасан? — деди эллиқбоши. Ермат бу саволга қандай жавоб беришини билмай, ўйлаб қолди.

— Қизингни ё биров олиб қочган, ё биров блан тил бириктириб ўзи қочган. Қимни мўлжаллайсан?

— Жуда қийин,— деди Ёрмат,— ким билади... мен дастлаб Йўлчидан шубҳаланган эдим. Танийсизми, хизматкор йигит? У қишлоғига кетганди, бу кун келган экан. Лекин, унга бир нима дейиш оғир. Кейин уялиб қолмай, дейман...

— Нимаси қийин,— ўдағайлади элликбоши,— бу ишни у, бажармаганини қайдан биласан? У йўқ экан бугун келипти, дарров шу воқиа юз берди. Сен унга ҳечнима дема, аммо юриш туришига разм сол!

Ёрмат лойли қўли блан кўз ёшини артди, бурун сувини «пиқ-пиқ» тортиб гапирди.

— Менга шундай кўринди. Балки удир, ким билади. Қишининг дилини билиш ўнғай эмас,— бир нафас тўхтаб, элликбошига ялинди.— Мен ғарибга йўл кўрсатинг. Қимга арз қилай, қандай қидирай? Елғиз қизим — кўзим, кўнглим ҳаммаси у эди,— яна кўз ёшлари соқолларига қуйилабошлади.

— Дод-войнинг кераги йўқ,— деди қатъий элликбоши,— бу сирни дилингда туг. Уч-тўрт кун ичида дараги чиқиб қолади. Уликми-тирикми билармиз. Мен ҳам қараб турмайман. Аммо, сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин. Хўжайинлардан ҳеч бирига сир бермай, уларга бирхил сўзла: қизим ўйнаб келиш учун бир ўртоғиникига кетди, вассалом. Уқдингми? Қимда гумонинг бўлса, уни кўздан қочирма, изига туш! Жўна, эртага келасан...

Кўрқинчли хаёллар, ваҳималар блан тўлган Ёрмат қоронғиликка шўнғиди...

II

Тантибойвачча нонуштадан сўнг почтаўстинга ўралиб кўчага чиқди, бозор томонга қараб бироз юргач, бугун жума эканини хотирлади, Салимбойваччани уйдан топиш учун қайнатаникига жўнади. Бойнинг маҳалласига кираркан, қаршисидан Олимхон элликбоши чиқди. Илгаридан таниш бўлгани учун салом-алик қилиб кўришди. Элликбоши жилмайиб, унинг қулоғига шивирлади:

— Бойвачча, андак мусоида қилинг, қулингиз бўлай. Нозик гап бор.— Тантибойваччанинг қўлидан ушлаб, ўз уйи томон судради.

Тантибойвачча болохонага чиқишни истамади. Олимхон дарвозани ёпди, узун йўлак қоронғиланди.

— Олимхон ака, эштайлик,— деди Тантибойвачча.

Элликбоши бойваччанинг елкасига қўлини қўйиб секин гапирди:

— Биз бой отангизга Ёрматнинг қизини олиб бермоқчи эдик, хабарингиз борми?— Бойвачча боши блан «ҳа» ишорасини қилгач, у давом этди.— Ҳамма иш битганда икки-уч кун миёна

сида, енг ичида никоҳ ўқитмоқчидик. Лекин, кечаси қиз бирдан ғойиб бўлипти. Билмадим, кўкка учдими, ер тагига кирдимиз! Бу воқиани бой отангиз билса, жуда хафа бўладилар-да.

— Ё олло, бу қандай машаа! Уз уйда ўтирган қиз бир кечада ғойиб бўлсин, тавба! Жуда хунук иш, Олимхон ака?

Элликбоши бойваччадан кўзини узмасдан сўзлаб кетди.

— Ҳозирча, иним Мир Исҳоқ, бу сўз махфий қолсин. Аммо сиз менга ёрдамлашинг, қаерда бўлмасин, қизни топишга бел боғлайлик. Сизнинг тахминингизча, калиди қайси қўлда бўлади?

Тантибойвачча олазарак бўлиб елкасини қисди ва ерга қараб деди:

— Биз авлиёмизми? Қаерда эканини айтиш жуда мушкул. Битта-яримта хуштори бўлса, у блан бирга вақт ганиматда бирон шаҳарга қочиб қолдимиз. Ҳозирги замон қизлари — бари ўз бошимча. Қадимги боадаб қизлар қаёқда дейсиз.

— Бир гумоним бор, уни ёлғиз сизга айтаман, — деди жиддийлик блан элликбоши. — Биласизми, Салимбойвачча бу ишга қаттиқ норози бўлган эди. Сабаби маълум, я'ни бой унинг таклифини рад қилди. Шу хабарни бойваччага билдирган вақтимда — у жуда аччиқланди, менга қараб, «Дадам шу қизга уйланмайди, мана кўрарсиз», деди. Шу нарсани мулоҳаза қилиб гумоним ортади. Билмадим, балки пуч гумондир. Шайтоннинг васвасаси-да...

— Салимбойваччадан қилча шубҳаланманг, — қат'ий равишда деди Тантибойвачча, — унинг кўнгли оқ. Тўғри, бой отам молмулкани ҳужжатлаб беришдан бош тортгандан кейин, Салим ғазабланди, болалик қилиб вақиллади. Мен унга насиҳат қилдим. У дарров кўнглидан гина-кудуратни олиб ташлади. Бойваччадан сра шубҳа қилманг, хафа бўлади. Хўп, мен кетдим. Олимхон ака, сиз чора кўраверинг, қараб турманг. Мен ҳам ёрдамлашаман. Чолни ўкситмайлик. Хунук иш бўлипти. Хайр.

Тантибойвачча қўлини кўксига қўйиб, эшикда қолган элликбоши блан хўшлашиб, илдам юриб кетди.

У бойнинг ҳовлисига кириб, тўппа-тўғри Салимнинг уйига отилди. Уй ичида ёлғиз Нури ўтирар эди. У поччасининг тагига кўрпача солиб ўтқазди ва танча ёнига чўққайиб, акаларидан, дадасидан ва ҳоказодан шикоятланди. Тантибойвачча унга таскин беришга тиришди, ўз уйига жўнаш кераклигини, буерда қолса, ўзини беҳуда хафа қилишини сўзлади. Нури поччасининг сўзларига э'тибор қилмагандай, ўрнидан турди, токдадан ёнғоқдай юмалоқ бир нарса ва биргалай игна олиб, тик турган ҳолда, ҳалиги юмалоқ нарсага игналарни санчаверди. Тантибойвачча унинг ҳаракатига ҳайратланиб тикилди.

— У нима?

— Буми? — заҳарханда қилди Нури ва «ишини» давом эттириб, тушунтирди. — Бу Гулнорнинг боши. Гулнорни мия оғриқ блан ўлдирама! Жони ҳам, боши ҳам метин экан, шунча сан-

чаман, Гулнорга бало урганини эшитганим йўқ. Ҳали бир болани чиқардим, Гулнор касалми ё аввалгидай соғми, билиб кел, дедим. Бойга тегишига қувонганидан, аллақандай бир ўртоғиникига ўйнагали кетипти... Ўртоғи ким бўларди, ўзига ўхшаш бир чўри-мўридир-да!

— Ўйнагани ғанимат! Дуруст.— Тантибойвачча лабида кулгисини базўр яшириб деди:— Нури, бундай иримлардан нима фойда чиқади? Ҳам эшитган қулоққа яхши эмас. Салим қайда, чақиринг.

Нури ўз сеҳрини чўнтакка солиб, — кимнидир қарғаб, эшикка чиқар экан, Салимбойваччанинг ўзи кириб келди. Поччасини кўриш блан сингисини жўнатди, эшикни маҳкам ёпиб, дераза орқали ҳовлига кўз ташлаб, сўнг ўтирди. Унинг қовоғи солиқ ва ҳаракатларида нотинчлик сезилар эди.

— Юракни дадил қилинг, — деди Тантибойвачча секинлик блан, — бу нима ҳовлиқиш? Бу башара, бу юриш-ўтириш блан сирни ошқора қилиб қўясиз. Иш жуда соз бошланди, энди охир-гача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак! Ҳозирдан бошлаб ба'зилар сиздан гумонсираб қолипти...

Салимбойваччанинг ранги оқариб, кўзлари кўрқувдан бир лаҳзада жонсизланди. Титроқ лаблари блан сўради:

— Ким гумон қилади?

— Олимхон эликбоши...

Салимбойваччанинг нафаси кесилди. Бошини икки кўли орасига олиб жим қолди.

— Уники гумон. Қўрқманг, Салим. Гумон бошқа, ишининг устидан чиқиб, ёқа бўғиш бошқа, — деди юпатиб Тантибойвачча ва Олимхон блан мумкин қадар учрашмаслик, тасодифан учрашилганда, бу ҳақда сўз чиққанда, гоят дадил бўлиш, ачиниш, таассуф билдириш кераклигини ўргатди. Сўнг Салимбойвачча ўзини бир қадар сокин ва дадил тутишга ҳаракат қилди. Эшикка ва дераза орқали ҳовлига аланглаб, кечаги сирни шивирлади:

— Мен шу ердан қочиришда сир очилиб қолармикан, деб жуда кўрққан эдим. Лекин жуда қулай фурсатда иш кўрдик. Қиз ёлғиз. Ҳамаёқ жимжит, қоронғи, одамларингиз жуда чапдаст экан. Қойил қолдим. Юлдузни бенарвон урадиган йигитлар ўшалар. Уларда шошилиш йўқ. Ҳовлиқиш йўқ. Тавба, почча, энди катта таҳлика ўтди. Дадамдан ўчимни олдим. Гулнорга ошифта бўлган чол, кейинчалик мендан хафа бўлмасин, бизнинг шартимизга кўнмади. Мен шундай ўйлайман. Мана жаззаси, ўчимни олдим. Почча, энди қизнинг овозини ўчирасиз, иложи бўлса тездан йўқотасиз. Тантибойвачча мўйловини бураб, кўзларини бир нуқтага тикиб, бирқанча вақт ўйлади. Кейин секингина, гўё ўз-ўзига сўзлаган каби деди:

— Қизни ўлдирамизку... бир кунмас-бир кун, ахир овози чиқиб қолади-да!

— Сра овози чиқмасин! — қат'ий талаб қилди Салимбойвачча.

— Салимжон, бу иш жуда қийин. Аммо бажараман. Шу блан бирга сизга ҳам бир шарт қўяман.

— Тушунмадим, қандай шарт бўлиши мумкин?— бақрайиб сўради Салим.

Жиддий ва қат'ий жавоб берди Тантйбойвачча:

— Шарт шу: бундан кейин ҳар хусусда мен блан яктан бўлиб ишласангиз, сизнинг қошингизга бир зарурият юзасидан келсам, талабимни ўрнига қўйсангиз... дурустми?— Тантй қўлини узатди. Салимбойвачча шартнинг ма'носини дарров англади, Ноилож унинг қўлини сиқди. Мана шу онда у ўзининг бутун эркини поччасига топширганлигини, дадаси ва бошқалар олдида ўз жиноятининг очилмаслиги, шарманда бўлмаслиги учун, Тантйбойваччанинг ҳарқандай талабларини, биринчи галда, албатта, оқча талабларини сўзсиз бажаришга мажбурлигини, қордан қутулиб, ёмғирга тутилганини англади. Бу нарсани илгари ўйламагани учун афсус қилди. Лекин, энди ўкинишнинг фойдаси йўқ эди. Ранги ўчган, қалтираган Салимбойвачча болаларча ялинди:

— Сиз ёлғиз поччам эмас, ҳам дўстим, ҳам оғамсиз, ҳамавакт ишимиз бир.

Тантйбойвачча мағрур ва мамнун бир вазият олди, лабига папирос қистириб, тезда ўрнидан турди ва Ёрмат томонидан шов-шув кўтарилмагунча, жим туриш кераклигини. Салимга ўқдириб, жўнади...

III

Йўлчи тонг қоронғисида Қоратойга келиб, воқнани билдирди. Темирчи лабини қаттиқ тишлаб ўйлади. Фақат, бу тўғрида ҳечнима айтаолмади. У, ўз та'бирича «уёқ-буёқни изгиб, сирнинг учини» топиш учун қаёққадир йўқолди.

Йўлчи қаёққа бош уришни, кимнинг ёқасидан тутишни билмай, анча вақтгача кўчаларда тентиб юрди. Мирзакаримбой унга иш буюрганини Ёрматдан эшитса-да, бўйсунмади. Энди унинг хаёлида ҳамма нарса бўш ва ма'носиз эди. Ба'зи минутларда эси оққан каби, кўча ўртасида қанқайиб қолар. Ҳар ўтган дақиқа унинг сўнги умид учқунларини сўндирар, юрагини қўрқинчли туйғулар блан тўлдирар эди.

Қиём чоғида Қоратой блан учрашиш ниятида чойхонага кирди. Чойхонада одам кўп эди. Чилим тутуни, самовар буғи, одамларнинг ғовур-ғувури ичида пешонасини ушлаб, бир чеккада ўтирди. У сўрамаса ҳам, чойхоначининг югурдаги чой қўйиб кетди, қайтаришни эп кўрмай, бир пиёла қуйди, лекин ичмади, боши яна беихтиёр қуйи солинди. Шу вақтда кимдир, унинг елкасини қоқди. Йўлчи ялқовгина қаради, қаршисида Қамбар чўлоқ. Уни кўпдан бери кўрмаган бўлса-да, ўрнидан турмасдан, бўшанг сўрашди. Қамбар кулиб,— куппа-кундузи, шунча ғалва орасида ухлаяпсизми?— деб ўтирди. Йўлчи индамасдан пиёла-

даги чойни унга узатди. У Қамбар блан жуда қалин дўст эди. Ёз чоқлари Йўлчи далада ишларкан, улар тез-тез учрашиб туришар, жуда самимий сўзлашар эди. Йўлчи ҳозир ўз кайфиятини, зўрлаб бўлса-да, ўзгартишга тиришиб, Қамбар блан бироз сўзлашмоқчи бўлди, лекин бундан ожиз қолди: ҳарқандай сўз беҳуда, ма'носиз кўринди.

— Сизга нима бўлди, хўжайинлар хафа қилдими? Бу кун жумалик қилиб чиққан эдим. Сизни кўриб севингандан юрагим қоқ ёрилаёзди, сизнинг важоҳатингиз бу!

— Кўришмаганимизга анча бўлди,— базўр жавоб берди Йўлчи — кишининг бошига ҳархил ташвиш тушар экан-да!

— Тўғри, камбағалнинг боши ғамдан чиқмайди. Ҳайити ҳам аза, жумаси ҳам аза,— пиёлани бўшатиб сўзлади Қамбар,— кўнгилга тугаверсанг, жинни бўлиб қоласан. Ғам ёмон, филни паша қилиб қўяди. Лекин, айтинг, нега бунча эс-ҳушдан оғиб, бўзараяпсиз,— деди-да, Қамбар бирдан кулиб юборди. Унинг кулиши Йўлчига оғир тегди. Буни сезган Қамбар Йўлчи томонга эгилди ва шивирлади:

— Дардингизга даво менда!— у қаддини тўғрилаб, мағрур боқиш блан яна жилмайди.

— Нима деяпсиз?— гумонсираб сўради Йўлчи.

— Майли, сиз яширдингиз, аммо мен яширмаман,— Қамбар яна эгилиб, овозини пасайтирди,— Ёрмат аканинг қизини севапис, қиз кечаси бирдан йўқолиб қолипти-а? Хафалик шундан эмасми?

Йўлчининг қўллари титраб, кўзлари умид блан очилиб кетди. Бир муддат сўзлайолмади, жилмайган Қамбарнинг кўзларига тикилиб қолди. Сўнг деди:

— Севишимни билардингиз, йўқолганини қандай?..

— Ҳаммаси менга ма'лум. Қамбар чўлоқдек, исковуч етти иқлимда бормикан!— Қамбар бироз тўхтаб, атрофига кўз югуртиб, давом эттирди сўзини.— Кеча шом вақтида бизникига иккита шум йигит келди. Танийман. Хўжайин ҳалигиларни меҳмонхонага киргизиб, эшикларни тақа-тақ ёпди. Бирнима боров дедим. Ҳечниманинг фарқига бормаган бўлиб, эшикда юмушларимни қилавердим. Дам ўтмай йигитлар чиқишди, кейин маст Салимбойвачча ҳам бир кўриниб йўқолди. Орқаларидан пойлай дедим-ку, лекин хўжайин сезади, деб ўйладим. Ярим кечада эшик тақиллади. Чиқиб очдим: қари извошчи, ғирт муттаҳам одам. Лекин мен блан жуда ҳазилкаш. Ҳамма ўғринчи ишларни ўша юритади. Ҳа, бобо, ҳорма, дедим. У: «Иложи бўлса ҳозир, бўлмаса эртага барвақт айт хўжайинингга, нозик юкини фалокатсиз элиб қўйдим, пулни мўлроқ чўзсин», деди. Қанақа юк, дедим. Отини «чуҳ» демоқчи. Яқинлашиб, шошма, дедим. Мендан нимани яширасан? Анов йигитлар, анов бойвачча сен блан биргамиди? Биладан гапир, дедим. «Ҳа айёр чўлоқ, искабсан дарров! Бир маҳалладан бир қизни олиб қочишди. Бойваччанинг хизматкорининг қизи эмиш... Дамингни чиқарма!» деди секин-

гина. Билдимки Ерматнинг қизи. Шундайми ахир? Лекин нима учун олиб қочадилар, бунга ақлим етмайди. Лекин иккаламизнинг хўжайинларимиз ҳам ашадди бузуқ, шунинг учун ёмоният блан бўлса керак. Мана, дўстим, сизга хабар беришга келдим. Қидирдим...

Бу воқиа, қўрқинчли бир туш каби, Йўлчининг кўз олдидан ўтди. Қамбар сўзини битирар-битирмас, у кўчага отилди. Орқасидан Қамбар ҳам югурди. Йўлчидаги ғазабни кўриб, Қамбар уни пастқам бир томонга етаклади. Одамлардан холи жойла тўхтаб агар Йўлчи хоҳласа, қизни қутқаришлик мумкинлигини, қиз ўша шум йигитлардан бирининг уйида эканини сўзлади.

— Айтинг, қаерда? Ҳозир бораман,— ҳансираб деди Йўлчи.

— Мен ўзим бошлаб борсам... қалай бўлар экан — ўйланиб қолди Қамбар.

— Йўқ, Қамбар ака,— қат'ий равишда деди Йўлчи,— аҳмоқ Танти сезса, хафа қилади. Мен ўзим бораман.

Қамбар маҳалланинг номини айтиб, у ердаги тор кўча, боши берк кўчаларни, эшикларни мумкин қадар синчиклаб тушунтирди, тирноғи блан деворга чизиб ҳам кўрсатди. «Адашсангиз, биронта боладан секингина сўранг: Қора Аҳмадниқи қаерда?», деб.

— Аниқ ўша ердами?— деди Йўлчи титраб.

— Менимча, албатта, шу ерда бўлиши керак.

Йўлчи одимини катта отиб жўнади. Бироз нари борғач, орқасидан Қамбар чақирди.

— Бери келинг!

— Яна нима?— шубҳаланиб сўради Йўлчи.

— Пичоқ борми? Эҳтиёт-да.— Йўлчининг қулоғига шивирлади Қамбар.

— Энам пичоқ тақишни ўргатган эмас, Қамбар ака!— ғурур блан жавоб берди Йўлчи. Қамбар норози бўлди, лекин пичоқ олишга Йўлчини зўрлайолмади, ажабланиб елкасини қисиб қолди.

Ярим соатдан мўлроқ юриб, кўрсатилган маҳаллага етди. Бу — шаҳарнинг четида, шаҳар блан дала ўртасида, жуда пастқам маҳалла эди. Унда-бунда бир эшик учрайди, лекин оч-ориқ, дайди итлар кўпроқ санқиб юради. Йўлчи Қамбар уқтирган ишоратларни бир-бир кўздан кечириб, сўл ёқдаги боши берк тор кўчага кирди. Кўчанинг йкки томони бузуқ-ёриқ пахса девор, фақат кўчанинг бошида кичкина бир эшик. Йўлчи эшикни итарди: орқадан занжир. Шу ерда бироз ўйлаб, деворларга разм солиб, кейин оҳиста тикирлатди. Эшик очилди, барзангидай йигит чиқди, гавдаси блан эшикни қоплади. У йўғон, калладор, қошлари мушукбаччанинг думидай ўсиқ, юзида, пешонасида пичоқбозликнинг излари равшан кўринади, йирик кўзларида кишига ёмон та'сир қиладиган, қандайдир, сирли ўт ёнади. У хўмрайиб тикилди:

— Хизмат?— деди.

— Бу ёққа тур, ичкари кираман!

Йигитнинг кўзлари асабий пириллади, пихиллаб нафас олди:

— Подадан адашган бузоққа ўхшаб, дуч келган эшикка бошингни тикаверасанми? Кимсан ўзинг?

— Қора Аҳмад ким?— деди Йўлчи, йигитга яқинлашиб.

— Мен!— деди йигит ва бармоғи блан остонага ишора қилиб сўзида давом этди.— Мана буерда одамзоднинг боши янчилади, ука! Уйимга нимага кирасан, уйим энанг маҳрига тушганми?

Гулнорнинг шуникида эканига Йўлчида ҳечқандай шубҳа қолмади. Бу йигитга сўз уқтиришдан фойда йўқлигини билди-да, унинг ёқасига чанг солиб, кескин бир силташ блан остонадан узди, яна бир кескин ва кучли силташ блан пахса деворга урди. Шу вақтда Йўлчининг кўкрагига қаттиқ ва салмоқли мушт тушди. Йўлчи ҳам Қора Аҳмаднинг башарасига, кўксига, қорнига тўқмоқдай муштуми блан тўхтовсиз туширабошлади. Тамошобинсиз, ажратиб қўючиларсиз, зўр омонсиз муштлашув!.. Икки томон ҳам «их, ах» ва шунинг каби маъносиз товушлардан бошқа бир сўз айтмади. Иккисининг кўзларида ваҳший ғазаб ёнади. Бўйин томирлари арқондай қаварган, билак пайлари темирга айланган. Ниҳоят, Йўлчи ҳам, Қора Аҳмад ҳам, мушт блан бир-бирларини енгаолмасликка ишонч ҳосил қилишди шекилли, ҳаракатларини ўзгартишди. Кучоқлашиб тортишди, бир-бирларини йиқувга интилишди. Йўлчи бир калла уриб Қора Аҳмаддан ўзини айирди, бир панжаси блан Қора Аҳмад бўйинининг уст томонидан чангакдай сиқиб, пастга босди, иккинчи қўли блан Қора Аҳмаднинг бир қўлини орқага қайирди ва бутун кучи, оғирлиги блан уни ерга босиб тушди. Қора Аҳмад ярим юмаланиб, остида қолган қўлини бўшатиб чиқарди. Унинг қўлида пичоқ ялтиради. Йўлчи чапдастлик блан қўлни маҳкам ушлаб, қайириб, ерга михлангандай қилди. Пичоқ қўлдан тушди, Йўлчи пичоқни қўлга олиб, узоққа отди, бутун гавдаси блан Қора Аҳмадни эзиб, бир қўли блан унинг томоғини хип бўғди, ғазабдан тишларини қисирлатиб, «додла, бақир, уялмасанг!..» деди.

Қора Аҳмаднинг юзига қон аралаш лой чапилган эди. Шишган икки кўзи лой ва қон орасидан кучсиз ялтирар эди. Йўлчи унинг бўғзини бўшатди. Қора Аҳмад бўғилиб, ҳарсиллаб нафас олди. Томоғи бўшалган эса-да, қаршилиқ кўрсатишга уринмади. Йўлчи жеркиб сўради:

— Қиз шу ердами?

— Шунда,— деди Қора Аҳмад, бир нафасдан сўнг,— киминг у, синглингми?

— Мен у қизни севаман,— мағрур жавоб берди Йўлчи; Қора Аҳмад ётган жойида, кимнидир чапанича ёмон сўқди.

— Кимни?— деб ўқрайди Йўлчи.

— Анов... бойваччани сўкаман...

— Нимага олиб қочдиларинг қизни?— деди Йўлчи:

— Билмайман ҳеч. Бойваччалардан сўра.

Йўлчи Қора Аҳмаднинг устидан тушди. Ҳалиги улоқтирган пичоқни қўлига олди-да: «Тур, аммо энди гинг демайсан!» деди.

Қора Аҳмад бир қўлини ерга тираб, оҳиста кўтарилди, қон аралаш тупурди. Йўлчига қараб юмшоқ гапирди.

— Мард экансан, Қора Аҳмадни урдинг. Яна қандай! Чин сўз керак. Мен одамнинг хўрозига бошимни бераман. Сен у қизни севасанми? Ол, кет! Ҳечкимнинг кўз қораси унга тушгани йўқ. Ишон менга!— сўл қўлини эҳтиёт блан ушлади Қора Аҳмад,— қўлга шикаст бердинг-да. Зарари йўқ. Кир!

Йўлчи чопонининг этаги блан юзини артди. Пичоққа диққат блан қараб, сўнгра пешкаш қилган каби, Қора Аҳмадга тутди: — Ол!..

Қора Аҳмад ишонмаган каби ағрайиб, бир минут тарадудда қолди. Кейин пичоқни секингина олди-да бошини қуйи солди. Бир зум ўтмай бирдан Йўлчига қаради. Унинг бу қарашида чуқур таажжуб блан ҳурмат ифодаланди, лой ва қонли юзини табас-сум қоплади: «Сен олтин йигит экансан. Тушундим!» — пичоқни қўнжига тикиб, уйга ўзи бошлади. Ҳовлига кираркан, қичқирди: — Опа, пана бўл!

Йўлчи унинг орқасидан сердарахт, лекин уй-жойи тутдай тўки-либ турган катта ҳовлига кирди. Қора Аҳмад ҳовлининг нариги бурчиди юзини катта рўмол блан Йўлчидан яширган бир хотин олдига кетди. Йўлчи сабрсизлик блан ҳовли ўртасида атрофга аланглаб тураркан, хотин чинқироқ товуш блан бирдан вайсаб кетди:

— Вой ўлай, бу нима! Юзингни ким пачоқлади? Чопонинг бош-дан-оёқ балчиқ. Мен сенга минг марта дедим-ку, ёмон йўлдан қайт деб...

Қора Аҳмад бир нима деб пўнғиллади-да ҳовлининг четидан юриб, бир уйча олдида тўхтади ва Йўлчини имлади. Йўлчи югуриб борди. Қора Аҳмад калитни бериб ўзи чекилди. Йўлчи титраган қўллари блан шошиб-пишиб қулфни очди, эшикнинг икки қанотини икки ёққа қаттиқ итариб, уйга отилди. Дарчаси берк бўлганидан уй ичи қоронғироқ эди, ҳечким кўринмади, Йўлчи умидсиз ва ҳаяжон товуш блан:

— Гулнор!— деб қичқирди.

Эшик очилар экан, фалокатми, деб гумон қилган ва қўрқувдан нафаси кесилиб, қоронғи бурчакка қисилган қизга бу таниш ва севикли товуш бир онда ҳаёт бағишлади. У фар'ед блан Йўлчига отилди. Севинчидан, ҳаяжондан, айрилиқ ҳасратидан улар анча вақтгача бир оғиз сўзлашга ожиз қолишди. Гулнор бошини Йўлчининг кўкрагига суқиб йиғлади. Йўлчи уни эшик олдига олиб борди! Гулнор намли кўзлари блан Йўлчига тикилиб, бир нимадан ҳурккан сингари, яна унга суқилди, сўнг эркаланиб унинг бўйнига қўл ташлади. Юракка сиғмаган ҳаяжонини бўшатган каби, хўрсина-хўрсина сўзлади:

— Кўзларимга ишонмайман. Сизни кўриш... уҳ, умидим узилган эди. Йўлчи ака, биз қаердамиз. Нима бўлди? Анов муттаҳам

ким? Нега мени буерга ўғирлаб келади? Ҳечнима тушунмайман! Тушимми? Унгимми? Кечаси ёлғиз ўтирган эдим — йиғлаб гапирaboшлади Гулнор,— опам бойникида, дадам аллақайда... бирдан иккита девдай йигит кирса бўладими. «Вой!» деб ўзимни ерга ташладим. Бундан бошқасини билмайман. Кейин — бир вақт ҳушимга келдим. Оғзим бўғиқ. Қалин нарсага ўралганман. Извошда кетаётганимни пайқадим. Яна ҳушсизландим. Уҳ... ўлмапман, кишининг жони шундай чидамли бўлар экан! Лекин ўзимни ўлдириш учун мана шу уйда кўп уриндим. Томоғимни бўғдим. Бўлмади. Бошқа чора қидириб турган эдим, қаердан келдингиз, осмондан тушдингизми, Йўлчи ака?— Гулнор сўзларкан Йўлчи унинг юзидан кўз узмади. Қиз жуда озган, юзи сарғайган эди. Кўзлари ҳорғин, дармонсиз эди. Бошидан кечирган фожи' ҳодисалар унинг бутун сиймосида равшан эди. Лекин қизнинг ҳусни, ҳасрат аташида товланиб мукамаллашган каби, яна ҳам ёрқинроқ яна ҳам сеҳрлироқ бўлиб кўринди Йўлчига. Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқиани қисқача айтиб берди, катта айб Қора Аҳмадда бўлмай, балки бошқаларда эканини ва бунинг сабабига ҳали тушунмаганини сўзлади. Танти ва Салимбойваччаларнинг иштирок этуви Гулнорнинг ҳайрат ва ғазабини оширди. Бутун аламзадалиги блан уларни қарғади. Ноғиҳон Йўлчининг чаккасидаги кўкимтир шишни кўриб, кўзларига қўрқув тўлди.

— Бу нима? Вой, қулоғингиз орқаси ҳам озгина қонапти!-- деди Гулнор қўрқиб.

— Қора Аҳмад блан озгина ҳазиллашдик. Юринг, тезрқ кетайлик,— Йўлчи ҳовлига тушди...

Гулнор Йўлчи блан жўнади. Катта кўчага чиққач, мусулмонларнинг ёмон фикрларига замин бермаслик учун, Йўлчи ўзини беш-ўн қадам олдинроқ олиб юрди. Тутқунликдан, фалокат чуқури ёқасидан севикли йигит томонидан қутқазилган Гулнорнинг қушдек учгуси келар, лекин бошидан кечган даҳшатли воқиалар орқасида оёқларида заррача мадор сезмас эди...

Йўлнинг ярмига етганда, одамлар, сийрак жойда Йўлчи тўхтади. Гулнор унинг ёнига келгач, ийманиб секингина деди:

— Қаерга олиб борай сизни? Ўз уйингизгами? Тўғрисини айтаверинг, Гулнор, сра тортинманг.

Бу саволни Гулнор ҳали ўйламаган эди, у деворга суялиб туриб қолди. У паранжида бўлса-да, ҳозирги кечинмалари ва ҳаяжонлангани Йўлчига билиниб турди.

— Тортинманг, ихтиёр сизда,— такрорлади Йўлчи.

— Уйимга қайтмайман. Бошқа жойга борамиз, гаплашамиз,— қат'ий жавоб берди Гулнор. Агар кўчада бўлмаса эди, Йўлчи шу онда бу гўзал, тоза юракли, жасур, вафодор қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр эди. Лекин шунда ҳам унинг бундай ҳаракати, қизнинг улуг қалби ва севгиси олдида, ҳеч эканини чуқур сездди. Йўлчи чексиз севинч блан юриб кетди. Йўл-йўлакай фикри жой қидириш блан машғул бўлди. Қоратой, Шокир ота

уйи жуда мос. Лекин бойнинг маҳалласида; билиниб қолади, ҳозир тўппа-тўғри қишлоққа жўнаш учун ҳечқандай имкон йўқ. Гулнор ҳориган, кийим йўқ. Яна у блан очикча сўзлашув керак, йигит ўйлай-ўйлай Шоқосимнинг хизмат қиладиган жойини жувозкашникни мақул кўрди. Чунки бу жой Мирзакаримбой уйдан икки-уч маҳалла нарида ҳам бундан бошқа холи жойни топиш қийин. Эҳтиёт юзасидан тўғри йўлни қўйиб, айланма йўллар блан намозгар вақтида Шоқосимникига бошлаб келди. Жувозкашнинг ташқарисида жувозхона, бедахона, отхонадан бошқа, бир бурчакда кичкина ҳужра бор эди. Бу ерда Шоқосим яшар эди. Йўлчи атрофга кўз югуртиб, отхонага кирди. Эндигина ишдан чиқиб, отларнинг ем-хашаги блан овора бўлган Шоқосимни кўрди. Саломни, сўрашмоқни унутиб, қулоғига шивирлади. Ишдан ҳориб-толиб чиққан Шоқосим чала-чулпа эшитса-да, маънони тез илиб олди. Уртоғига ҳайрон бўлиб тикилди.

— Ростми? Ҳужрага олиб кир, эшикни орқасидан занжирла. Қорангни кўрсатма.— деди.

Ҳужра кичкина, лекин илиққина эди. Эски бўйра устига солинган эски кўрпачага Гулнор ўтирди. Ҳужранинг бурчагида Шоқосимнинг увада чопони, тўзиқ кўрпа-ёстиғи уюлган. Ташқари ҳали ёруғ бўлса-да, эшик ёпилгани учун, деразасиз ҳужра қопқоронғи бўлди. Йўлчи тоқчада ётган шамни ёқиб, бир пиёлани тўнтариб, унинг устига шамни ўтқазди ва ўзи блан Гулнор ўртасига қўйди. Иккисининг юрагида севинч ва бахт лим-лим тошган эди. Бу бахт, бу чексиз севинч уларнинг кўзларида, қарашларида, юзларини қоплаган табассумларида жилваланди... Ҳозир иккиси бундай учрашувдан, бир-бирларига қониқмай боқишларидан ўзга, дунёда ҳечнимани назар-писанд қилишмас, қалбларида йилларча сақлаган муқаддас орзуларга етишганликларидан иккиси ҳам маст каби эди. Бу фақир ҳужрада милтираган шам, улар учун азамат ва ҳаётбахш қуёш каби гўзал кўринар эди.

Улар кўпдан бери кўкракларида тўпланган, ифодаси учун вақт, шароит имкон бермаган ўйларини, дардларини гаплаша-бошладилар. Гулнор айниқса кейинги кунлардаги воқияларни ҳаяжон блан сўзлади. Мирзакаримбойнинг уятсизлиги, дадасининг нодонлиги, кўз ёшлари блан Йўлчинини кутишлари, Қора Аҳмаднинг совуқ уйида тун бўйи ва кундузи ҳам, Йўлчи келгунча, ёлғиз ўз ўлимини, ўз-ўзини қай равишда осон ўлдирабилиш блан овора бўлганлигини, Қора Аҳмаднинг опаси кўрсатган баъзибир мехрибончилигини ва ҳоказони ҳикоя қилди. Йўлчи ҳамма эски, янги воқияларни, хусусан кечадан буён тортган ташвиш ва ҳаяжонларини гапирди, қизнинг пешонасини силаб, ўтганларни унутиш кераклигини тушунтирди. Эшик тақиллади. Йўлчи ирғиб туриб қия очди. Шоқосим бир чойнак чой, иккита нон, бир тарелка қора майиз узатди: «Палов қиладиган гези экану... ука, камбағалмиз-де, озни кўп кўриб оласизлар...» — деди.— Яна бирпасдан кейин битта кўрпа келтириб берди, азиз меҳмоним бор деб, хўжайинлардан ялиниб олганини айтиб кулди. Йўлчи унга мин-

натдорчилик билдириб, койинмаслигини ўтинди. Бундан бирнеча соат илгари қайғудан бошқа овқатни танимаган бу икки ёр, энди севиниб, иштаҳа блан еябошлади. Йўлчи, пул берай, Шоқосим ошпаздан овқат келтирсинми, деб сўраган эди, Гулнор жазим топмади. У чойни ўзи қуйиб, Йўлчига гамхўрлик кўрсатди, қувноқ кўзларини бу кичик, фақир ҳужранинг ҳар томонига югуртиб кула-кула сўзлади.

— Ўртоғингизга айтинг, шу ҳужрасини биздан аямасин. Шу ерда тинчгина яшайлик!

Йўлчи кулиб бошини қимирлатди. Лекин, бирдан қизнинг юзини қайғу кўланкаси босди:

— Йўқ, ўртоғингиз ҳужрасини биздан аямас, лекин бошқалар бизга ҳечнимани раво кўрмайдилар. Ўз кўнглимизда ва ўзимизники бўлган ишқни ҳам юлиб ташламоқчилар...

Йўлчи унинг фикрига қўшилди. Сўнгра, Тошкент каби катта шаҳарнинг биронта бурчагида улар хавфсиз тураолмасликларини, агар Гулнор чиндан истаса, у вақт тезроқ ҳаракат қилиб, бу ерлардан узоқлашиш лозимлигини сўзлади. Гулнор Йўлчининг кўзларига боқиб кулди ва дадил жавоб берди:

— Сиз қаерни хоҳласангиз, ўша ер менга яхши кўринади. Мана бу ҳужрага бошлаб келдингиз, менга жуда ёқди... Энди уйга қайтиш йўқ. Мирзакаримбой бурнини тишлаб қолсин!

Икковлари ҳам узоқ кулишди.

— Мен ўз қишлоғимни мўлжаллаган эдим, — деди Йўлчи жиддий, — тўғри, у ерда ҳозир уй-жойимиз йўқ. Кўшнимиз, онамни кўмишга, ма'ракасига пул сарф қилган экам, тўлаш керак, албатта. Мен уйни бир юз йигирма сўмга сотдим. Жуда арзон... Аммо, қарздан қутулдим. Синглимга кийим қилиб бердим. Ёнимда яна ўттиз сўмча қолди. Аммо, қишлоқ, ўсиб-унган юртим. Албатта, жойсиз қолмасмиз, соғ бўлсак тирикчиликни ҳам йўлга солармиз. Аммо, Гулнор, сиз яхши ўйланг, ихтиёр сизда.

Гулнор Йўлчининг сўзларини диққат блан тинглади, ҳассос қизнинг хаёли меҳнат-машаққат блан тўла, лекин содда тинч қишлоқ ҳаётини жонли ранглар блан чизиб, кўз олдидан бир-бир ўтказди, у бирдан ўзини тоғлар, сувлар орасида сездди. Йўлчининг фикрини ма'қуллади, яна унга далда бериш учун деди:

— Ҳамавақт қишлоқда яшаймиз. Сиз ишлайсиз, мен ишлайман. Дўппи тикишни яхши биламан. Эркак, хотин, бола-чақа — ҳаммасининг кийимларини тикаман. Маҳаллада мени чевар қиз дейишади. — У бу сўзларни ярим ҳазил, ярим ифтихор блан кулиб айтди. — Синглингиз бағримда бўлади. Уҳ, мен уни кўришни шундай орзу қиламанки...

Йўлчи унинг сўзларини тингларкан, келажак умри, орзулари, умид ва хаёллари бир парча доғсиз, туташ нур ичида кўриниб кетди. У қизга яқин ўтирди, унинг қопқора қуёқ сочларини силади, қиз бошини унинг кўксига қўйиб, ҳазин товуш блан ўз-ўзига сўзлади:

— Ойим бечора қолади, ёлғиз боласидан айрилади, ўликми,

тирикми эканини билмай қолади... Йўқ, у ўлади, бундай ғамни кўтараолмас! Бир кўрсам, бир қучоқласам...

— Гулсум холамини кўришингиз керак эди-да, лекин... қайдам... — Йўлчи жим бўлди.

— Йўқ,— бошини йигит кўкрагидан узмасдан гапирди,— дадам билиб қолади. Яхшиси, бундай қилинг. Эл ётар пайтда Қоратой аканикига бориб, мана бу паранжи блан чориқни эгасига қайтариш учун унга топшириб, бошқа паранжи, кафш олиб келтираман, дегандингиз ҳали. Биз букун сахарда жўнаймиз, шундайми? Қоратой ака эрта кечқурун хотинини бир баҳона блан бизникига юборсин; у тириклигимни, сиз блан бир ёққа қочганлигимни секингина оймга сўзласин. У вақт, балки ғами ҳасрати озаяр, нима дейсиз?

Йўлчи қизнинг бундай туйғунлиги ва фидокорлигига қандай баҳо беришни, қандай қилиб ўзининг чуқур ташаккурини билдиришни билмай қолди. Гулнорнинг гўзал бошини ўз кўксига қучди, муҳаббати, бутун йигитлик гурури ва оташи блан унга тикилди-да, фикрини жуда ма'қул кўрганини, ҳам қишлоқда тинчланиб олгач, тезда шаҳарга қайтиб, хўжайиндан ҳақини талаб қилишни, синглиси блан бирга, мумкин бўлса унинг онаси Гулсумбидини ҳам аравага солиб, қишлоққа олиб боришни истганини айтди.

Даҳшатли кечинмалар блан, қайғу блан чарчаган қизнинг кўзлари юмилабошлади. Йўлчи унинг бошини кир ёстиққа оҳиста қўйди. Устига кўрпа ташлади, наш'али ҳислар, ёрқин умидлар блан юраги лим тўлган ҳолда анча вақтгача ёрига термулиб ўтирди. Кейин шамни токчага олиб қўйди, ташқарига чиқиб ҳужра эшигини секингина ёпди...

Йўлчи ҳовли ўртасида тўхтаб, осмонга қаради. Тим қоронғилик ичида узоқдан юлдузлар жимир-жимир кўз қисар эди. Хулқарга боқиб, Қоратойникига боришга ҳали вақт эрта эканини билди. Ҳужра эшигини эҳтиёт блан очиб кирди. Кўрпанинг учини кўтариб, қизнинг юзига қаради. У уйқуда. Фақат нафас олиши бир қадар қисқа ва кескинроқ кўринди. Йўлчи ҳечнима гумон қилмади, Гулнорнинг устини яхшилаб ўради-да, унинг оёғида, деворга суялиб ўтирди. Эсон-омон бу ердан қочишни, шаҳардан чиққач, қишлоққа қатновчи аравалардан бирига ўтиришни, Гулнорга қалинроқ кийимларни Қоратой топаоладими, йўқми — шунинг сингари ўйларга берилди. Ерматни, айниқса Гулсумбидини ўйлаб, уларга ачинди. Гулнорга боқаркан, кўкрагини йигитлик гурури ва жанг, можаро орқасида ёрига етишган ошиқнинг бахти қавартирди. Бир муддатдан сўнг унинг кўзларини ҳам уйқу қисабошлади, кўзларини дам очиб, дам юмиб уйқуга қаршилик кўрсатди, бармоқлари блан ишқалади, ниҳоят ўтирган ҳолда, ярим уйқу, ярим хаёл блан бошини эгди, секин-секин киприкларини ёпиштирди.

Қандайдир, инграшми, алаклашми Йўлчининг қулоғига кирди, сесканиб кўзини очди. Токчада шам тагигача ёниб ўчаёзган.

«Хийла вақт ўтипти» деб ўйлади, у. Токчаларни тимирскилаб, янги шам топиб ёқди, шамни қўлида ушлаб Гулнорнинг бошида чўққайди. Кўрпа Гулнорнинг кўкрагида, юзи бўртиб тарам-тарам қизарган: бурнининг катаклари қисилган, ҳарсиллаши аввалгидан зўрроқ. Йўлчининг бутун баданини, томирларини изғирди ялагандай бўлди. У бир қўлини қизнинг пешонасига қўйди: нақ о ювдай... Йўлчи «уҳ» тортиб, чуқур меҳр блан, бутун вужудини эзган алам блан силаркан, Гулнорнинг кўзлари аллақандай хаста ёрқинлик блан очилиб кетди, уялган каби, кўрпани тортиб, кўкрагини ёпти ва Йўлчига тикилди.

— Нима қилди, жоним?— сўради Йўлчи, лекин «бетобмисиз?» дейишга тили юрмади. Қуруқ лабларини базўр қимирлатиб, ҳарсиллаб деди Гулнор:

— Уҳ... баданим ёниб боради...

— Шамоллагансиз, хафа бўлманг, ўтиб кетади.

— Қаттиқ шамолладим,— паст овоз блан деди қиз,— мен эрталаб сезган эдим, ҳалиги ерда, оти нима, уйи жуда совуқ эди, эгнимда юпқа нимча. Қандай жўнаймиз? Сиз нарсаларни тайёрладингизми? Билмадим, шу аҳволда қишлоққа етаолармикиман?

— Танангизда оғриқ борми?

— Бутун баданим зирқираб оғрийди, энди жуда кучайди оғриқ. Уҳ, тақдир қурғур ҳар дамда бизни қоқилтиради. Нима қиламиз?— деди-да Гулнор кўрпадан қўлини чиқариб, Йўлчининг қўлини ушлади. Йўлчи унинг ёнган қўлини юмшоққина сиқиб ўпди ва бутун борлиги блан хўрсиниб деди:

— Гулнор сизга соғлиқ керак. Ҳечнимани ўйламанг, тинчиб ҳордиқ чиқаринг. Агар дунёнинг нариги бурчига сизни опичиб боришга тўғри келсайди, мен севина-севина бажарардим. Аммо шу ҳолатда... яна ўзингиз биласиз. Ё тонггача арава топиб келайми? Аммо, далада шамол кучли бўлади, айниқса шу кезларда.

— Сизни қийнаб қўяман. Тўғри, қийналасиз. Руҳим пича енгил тортсин. Қилча дармоним йўқ. Улар сезмасмикан?— Гулнор гўё ўзини жасоратсизликда айбланган ва ўз аҳволдан умидсизланган, ўксинган каби, кўзлари ёш блан тўлди, томчилар унинг ёниб бўртган юзига юмаланаверди.

Йўлчи шамни қизнинг тепасидаги токчага ўрнатди, кейин рўмолча блан унинг кўз ёшларини авайлаб артиб деди:

— Йиғламанг, йиғламанг, руҳингиз енгиллашсин.

— Тўхтатаолмайман, ўзи қуюлаверади, Йўлчи ака, нима учун улар бизни қийнайдилар, нега у бойни, у бойваччаларни ер ютмайди! Нега мунча зўрлик, жабр?

— Ер ютади, ютмаса агар, зўрлаб, ниғизлаб ютдирамиз!— Йўлчи муштумини ерга тираб жавоб берди.

Гулнор чуқур садоқат ифода этган кўзлари блан йиғитга қаради, ҳароратли қўллари бутун унинг юзини силади. Гоҳ тинчиб, гоҳ қийналиб ётди. Аммо бир зум бўлсин, кўзларини Йўлчидан узмади.

Эшик тиқирлади. Йўлчи аввал шубҳаланиб, тирқишдан қараб, Шоқосимнинг товушини эшитгач, очди.

— Авжи қетиш пайти, бироздан кейин тонг отади. Мен бедационада бир уйқуни урдим, ошиқ-ма'шуқни кузатиб қўяй, деб чиқдим, — совуқдан қалтираб, тишларини шақиллатиб деди Шоқосим.

Йўлчи ғамгин товуш блан қизнинг нотоблигини тушунтирди. Шоқосим елкасини қисиб, бир лаҳза жим туриб қолди. Кейин Йўлчининг қўлидан ушлаб, бошини тебрата-тебрата гапирди:

— Шунча азоб, шунча ташвиш кўрган қиз, албатта, касалга чалинади-да. Қиз монанд нозик бўлади. Иссиғи баланд дедингми? Чатоқку...

— Қуйиб-ёниб ётипти. Уҳ, бирпасда касалга чалинди-я. Туришга мажоли йўқ. — Йўлчи кўкка қараб, сўнг давом эттирди сўзини, — ҳайронман. Шоқосим ака, Ерматлар, хўжайинлар изимизга тушмасмикан?

— Қандай кетасан, қаерга борасан? Замбилга соласанми! Шу ҳужрага қамалларинг. Кундузи нафас чиқармайсанлар.

УН УЧИНЧИ БОБ

II

Эрталаб Шоқосим бир парча эски қоғозга ўралган хушбўй қандайдир бир ўсимликнинг қовжироқ гулини келтириб, қайноқ сувга эзиб, қизга ичиришни буюрган эди. Йўлчи бу дорини икки марта тайёрлаб берди. Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди, иссиғи озаydi, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди. Шоқосим қаердадир пишириб берган серқатиқ хўрди ошдан у ярим коса ичди. Унинг юзига яна табассум ёйилди. Йўлчи блан суҳбатлашиб ётди. Икки севгучи қалбнинг орзулари, ўйлари, қарашлари ҳар масалада ғоят мос келар, уларнинг севги ва садоқатларини яна кучлироқ алангалатар эди. Гулнор ўзида зарра қадар куч сезмаса ҳам, хавф-хатардан қутулиш учун бу кеча бу ерни, албатта, тарк қилиш зарурлигини уқтирди. Бунга узил-кесил қарор қилишгач, Шоқосимни ишдан узиб, хўжайиндан гап тегдирмаслик учун, арава-улов ахтариш ва мумкин бўлса, Қоратойга учрашишга Йўлчи ўзи бормоқчи бўлди. Гулнор э'тироз қилмади. Лекин, уни кузатаркан, «узоқ юрманг, эҳтиёт бўлинг» дея ялинди.

Йўлчи эртасига Қоратойга учрашгани Шоқосимни юбормай, ўзи кетди.

Йўлчининг кетганига бир соат қадар бўлган эди, Гулнор кўркам сочларини тузатиб, шамдан кўзини олмай аллақандай сирли, лекин руҳни тўлқинлатмай, балки унга ором беручи чиройли туш каби енгил ва тотли кечинмаларга, ўйларга берилиб ўтирди. Эшик тўсатдан қаттиқ итарилди. Узоқда Шоқосимнинг ким бландир хириллашгани эшитилди. Гулнор «эҳ» деб бошини деворга

уриб олди, бир онда вужудини титроқ босди, нафаси кесилиб кўз олди қорайди. Ташқарида энди кучайган товушлар унинг қулоғига ма'носиз бир гувуллаш бўлиб етди.

— Оч эшикни!

Эшик қарсиллаб, ҳалиги хитоб бирнеча марта такрорлангандан сўнг, Гулнор қуруқ титроқ лаблари блан ғайришуурий равишда: «Нима, кимсиз?» дея билди; аммо у турган жойдан қимирлашга ожиз қолди.

— Мен, мен! Дардингда куйган дадангман!

Гулнор ўз дадасининг товушини базўр айирабилди. Кучли саросима блан ялинди.

— Дадамми? Дадажон, Йўлчи келсин, кейин...

Эшик орқасида бирдан жимжитлик сезилди. Ғам, қўрқув титроғи блан эзилган Гулнор кўрпага ўралиб ўйлади: «Нега кеча қочмадим! Йўлчини кўчада ёқалаган бўлсалар керак, нега анов бойваччаларни, анов муттахамларни бўғмайдилар? Менда нима гуноҳ, Йўлчида нима гуноҳ? Айбимиз, гуноҳимиз муҳаббатимизми?»

— Очинг, қизим!— бирдан ёт эркак овози эшитилди.— Йўлчини ҳам чақирамиз. Дадангиз сиз блан икки оғиз сўзлашиб, фикрингизни билмоқчи. Ақлли, номусли қиз ўз дадасининг сўзини ҳечвақт қайтармайди. Агар сўзга қулоқ солмасангиз, ойим қиз, у вақтда дадангиз эшикни бир тепади-да, киради. Бу яхши бўладими? Йўқ!

— Қизим, даданг, энанг ҳасратингда куйиб битди. Бизни ўлдиришга қасд қилганмисан? Гапир!— Йиғи аралаш сўзлади Ермат.

Бу сўз Гулнорга қаттиқ та'сир кўрсатди. Кўз ёшлари беихтиёр қуюлиб кетди. У ўрнидан турди, мажолсиз оёқлари блан базўр юриб, эшикнинг занжирини туширди, яна калавланиб ўз жойига ўтирди. Ермат кириб, эшикни ёпти. Қизининг олдига тиз чўкиб, юзига тикилди, пешонасидан аста силади. Кўз ёшлари ҳасратдан бужмайган юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверди. Ҳалқумини бўғган йиғидан қийналиб базўр гапирди:

— Алҳамдулилло, кўрдим, тирик экансан, ноқобил болам. Афтинга қара, ўша Гулнормисан, таниб бўлмайди!

— Кеча оғриб қолдим, дада,— бошини қуйи солган ҳолда жавоб берди Гулнор.

— Ўша ҳароми Йўлчи туфайлидан илунча азоб чекасанми, қизим? Қани у ҳароми, қани жувонмэрг? Ўхшатиб жазосини берай, ҳали мен уни...

— Шошманг, дада,— Гулнор унинг сўзини кесиб қичқирди,— нега Йўлчига жазо берасиз, унда ҳеч гуноҳ йўқ. Унга раҳмат денг. У мени ўлимдан қутқарди. Мард, экансиз, бойваччаларга жазо беринг, уларни шарманда қилинг!

— Ахир ким сени йўлдан адаштирди, ким сени бу ҳолга солди? У эмасми!— қўлини пахса қилиб қичқирди Ермат.

Нақ шу вақтда ташқаридан ёт эркак овози янгради.

— Ёрмат, мен кирмоқчиман!

— Пана бўл!— қизига буюрди Ёрмат.

Гулнор кўрпанинг бир чеккасини бошига тортиб яширинди. Олимхон эллиқбоши ҳужрага кирди, жирканган назар блан у ҳужрадаги нарсаларни кўздан кечириб Гулнордан пастда деворга суялиб чўққайди. Кейин сип-силлиқ соқолини силаб, хўм-райди.

— Ёрмат, бу ерда сўзни чувалтирма. Қизингни авраб уйдан қочирган одам Йўлчи шайтон экани ма'лум бўлди. Энди маслаҳат шуки, қизингни етаклаб, тезроқ уйингга жўна. Йўлчи мендан қочиб қутулмайди. Унинг жазосини сен эмас, мен бераман!.. Туринг қизим,— эллиқбошининг товуши бирдан мулоиймлашди,— ота-онанинг бошини букманг. Ёшлиқдан, қисқа ўйлаганликдан у бечораларни анча ташвишга солдингиз. Биз бу галча кечирамиз. Уйга боринг, ота-она оёғига бош қўйинг, улардан розилик олинг!

— Тайёрлан, қизим. Сенга юрт отаси эллиқбошимиз гапирадилар. Эл орасида мени шарманда қилма, ёлғиз қизимсан, аяб турибман...— кейинги сўзларни Ёрмат зарда блан айтди.

Гулнор бу ёт кишининг эллиқбоши эканини билгач, ғазаби шиддатланди. Унинг олдида ҳамма гапни очиб ташлаб, Йўлчинини оқлашга жазм қилди. Нафасини ростлаб, кўрпа орасидан:

— Эллиқбоши сизми?—деди пичинг блан жўрттага Гулнор,— Икки оғиз арзимни эшитасизми?

— Гапиринг,— истамасдан жавоб берди Олимхон.

Гулнор ҳамма ўтган воқиани ҳаяжон блан, лекин дадил сўзлаб, ҳали битиргани йўқ эди, Ёрмат ўрнидан сачраб туриб қичқирди:

— Ростми? Мен у бойваччаларга нима ёмонлик қилибман! Мен ҳали...

— Жим!— кўзларини Ёрматга олайтириб қичқирди эллиқбоши.— Хумкалла! Шариат йўлидан тойган қизнинг сўзига ишонасанми? Бари ҳийла, бари айёрлик, макр! Юртнинг энг обрўли одамлари бўлган Салим, Тантубойваччаларга бўҳтон ағдаришга йўл қўймайман. Чунки, улар олижаноб одамлар, уларнинг дилида тариқча доғ йўқ. Биладан, анов ўғри йигитлар — Йўлчининг шериклари бўлади. Бойваччалар нима сабабдан қиз қочирадилар, уларга бундан нима фойда? Бўҳтоннинг ҳам эпи бўлади-да!

— Ёлгон!— жаҳл блан қичқирди Гулнор,— Йўлчи ҳеч гуноҳкор эмас, тақсир. Мени қутқаргандан кейин, қаерга борасиз, деб мендан сўради. Уйга қайтмайман, бошқа ерга борамиз, дедим. У мени шу жойга келтирди. Биз бирга тирикчилик қилишга аҳд қилганмиз, буни ҳечкимдан яширмайман.

Эллиқбоши қовоғини солиб, бироз ўйлади, қизнинг иродасини синдириш учун дўқ, таҳдидни кучайтиришдан бошқа чора тополмади:

— Қизим,— Гулнорга мурожаат қилди у,— яхшиликча уйга жўнайсизми, йўқми?

— Бормайман. Сизлар топган эрга тегмайман, ундан кўра ўлим яхши менга,— қат'ий жавоб берди Гулнор.

- Шариатимизни оёқ остига олиб тепманг,— бўғилиб гапирди элликбоши,— мен сизни аяб турибман, сўзимни тингламасангиз, халқ орасида сизни тош бўрон қилдираман. Бошқа қизларимизга, покиза аёлларимизга ибрат бўлсин. Шариатимизнинг буйруғи ҳам шу. Ўзбошимча қизга марҳамат йўқ!

— Майли!— деб қичқирди Гулнор.

— Ермат, одаммисан, отамисан!— деб бақирди элликбоши,— ўл, кесак! Елканга орт қизингни!..— деди-да, ўзи ташқарига чиқиб, эшикни «қарс» ёпди, ҳовли ўртасида нотинчланиб юрабошлади, кўчага ҳам бир-икки топқир чиқиб келди. Сўнгра, Парпи ёғчи блан бир четда қаққайиб шивирлашди. Хужра эшиги очилди. Ермат қизини сургабми, қўлтиқлабми, олиб чиқди, қиз нима ёпинганини Олимхон қоронғида кўрмади. Фақат қиз, кимнидир қарғар, «ўлдиришлар!» деб ҳўнг-ҳўнг йиғлар эди. Улар қоронғида кўздан йўқолгач, элликбоши бирдан ғолиб, кибрли вазият олди ва Парпихўжа ёғчига сўзлади.

— Кўрдингизми, ноқобил фарзанд. Мен уни юртнинг катта бойига унаштираман, нодон қиз бир ялангоёқ блан қочипти, кулиб турган бахтига юзни тескари буриш — бу қандай онкўрлик! Раҳмат сизга, мусулмони комил одам экансиз. Биз қайдан билар эдик, бошлари оққан томонга қочарди, кетарди. Лекин гап шу ерда қолсин, дурустми?— элликбоши қоронғи кўчага чиқди. Парпихўжа ёғчи унинг пинжига тиқилиб, анча ергача секин-секин сўзлаб борди:

— Маҳалламнинг бирмунча обрўйли одамиман, Олимхон ака. Алҳамдулилло, шу вақтгача номимга доғ тегдирган эмасман. Уйимга қиз қочириб келишга кимнинг ҳадди бор? Бунга чидаб бўладими? Алҳамдулилло, мусулмониман. Сезган замон, тепа сочим тикка бўлди. Мен Йўлчини дуруст йигит деб ўйлардим. Бойнинг молларига кунжара оларди, ҳалиги хизматкорим блан оғайи эди. Энди билсам, кўп ахлоқсиз йигит экан, Йўлчи жувонмарг. Қандай пайқадинг, дейсизми? Буниси қизиқ. Кеча хуфтондан қайтсам, хужра эшиги тирқичидан ёруғ кўринди. Ҳалиги ҳўкизим жувозхонада. Ия дедим, секин бориб қулоқ солдим. Аёл овози... галати гаплар. Тирқичдан мўраладим; Йўлчи ҳамда етик бир қиз. Яна қулоқ солдим. Ҳамма сир менга аён бўлди. Қиз Ерматники! Кечаси блан яширин пойладим. Кейин қиз нотоб бўлиб қолди, бундан ҳам хабарим бор... Ермат эски мижозим, ҳам чин мусулмон одам. Қамбағал бўлса ҳам, инсофи бор, ақли бор, номуси бор. Қанча йил мендан кунжара олди. Дарров унга хабар бермоқчи бўлдим. Лекин, яна ўйлаб, арқонни узун ташлаб қўяй, дедим. Бугун кундуз хабар бердим. Аммо кун қорайганда кел, мен уйдаман, ҳовлиқмасанг бўлади, дедим. Нимага? Куппакундузи эшигимда ғалва зўраймасин дедим, тўғрими?.. Ҳа, бара-

калла. Мана иш силлиқ чиқди. Ҳароми Йўлчи бўлганда эди, бир тўполон ясарди, аниқ...

Парпихўжа ёғчи пойлоқчилик, чақимчилик ишининг муваффақиятидан гурурланиб, кўз учи, қулоғи блан тўплаган ма'лумотини сўзлаб бораркан, эллиқбоши уни тўхтатди.

— Хайр, раҳмат,— қадамини тезлатди.

У тўғри келиб Мирзакаримбойга йўлиқди. Қиз бир ўртоғиникига ўйнагани бориб, у ердан бироз учиниб-қоқиниб келгани учун, никоҳни яна уч-тўрт кун кейинга суришга тўғри келганини сўзлади. Завқ-сафони тезроқ тортишга интилган Мирзакаримбой э'тироз қилса ҳам, ниҳоят, қабулга мажбур бўлди. Олимхон қизнинг сарпасини эртагаёқ Ерматникига чиқаришни та'кидлади. Бой уни бироз ҳангамалашиб ўтиришга қистаса ҳам, бир ишни баҳона қилиб кўчага чиқди. Чунки Ерматга ба'зи гапларни уқтиришни истади: жумладан, қизнинг бойваччалар ҳақида сўзлаганлари тамом ма'носиз, «уйдирма гаплар» эканини исбот қилишни ва қизни қандай асраш тўғрисида ба'зи чоралар кўрсатишни лозим топди. Бундан бошқа, ўз қўлига қўндирган чиройли қиздан айрилган Йўлчи аччиқланиб, маҳаллада бирон тўполон кўтармаслиги учун, агар унинг қораси кўринса, тезда бир чора кўриш учун, кўчада юришни зарур билди. Бойнинг дарвозаси олдида уёқ-буёққа юриб, Ерматга қандай исбот қилишни ўйларкан, бойнинг йўлагидан оёқ товуши эшитилиб, одам кўланкаси чиқди.

— Салимжонми?— деди астагина Олимхон.

— Йўқ, мен

Эллиқбоши Тантибойвачча блан учрашганига севинди. Дарров унинг қўлтиғига кириб, бирнеча қадам нари олиб бориб, тўхтади.

— Келинимиз топилди, иним Мир Исҳоқ,— деди шивирлаб эллиқбоши.

Тантибойваччанинг нафаси ичига тушиб кетди, лекин бу ўнғайсиз, чатоқ аҳволдан қутулиш учун яна ўзини билмасликка солди ва секингина деди:

— Қаерда экан у дайди қиз?

— Бойвачча,— киноя блан кулиб шивирлади эллиқбоши, тўғрисиини айтайми, сизлар бу ишни эплайолмадинглар. Бундай ишга, бениҳоя уқув, чапдастлик, хўш, яна муҳокама ва моҳирлик керак. Энди Салимжонга кириб айтинг, бундай ишдан қўлини тийсин! Бу — бир, сўнгра ҳовлиқмасин, хафа бўлмасин. Биз бу тўғрида «чурқ» этиб оғиз очмаймиз. Айбни кимга ўтказишни биламиз. Аммо менинг яхшилигимни унутмасин. Бу, ахир, ёмон гап...

Тантибойвачча индамай қолди. Папиросни лабига қистириб, бирқанча гугуртни чақа-чақа базўр ёндирди. Гугурт оловида эллиқбоши унинг юзидаги саросимани, титроқни кўриб, заҳарханда қилди. Бойваччаларнинг тузоғидан қизни Йўлчи илиб кетганлиги ва бошқаларни айтишни, ўз мантиқига кўра, лозим топмади.

Тантибойваччанинг бу ҳақдаги саволларига «бир чаққон йигит» деб жавоб берди.

— Олимхон ака,— деди ялинган товуш блан Танти,— Салим ўз дадаси блан ҳазиллашмоқчи бўлди. Мен ҳам, тўғриси, бу ҳазилини ма'қул кўрдим. Худо ҳақи, бу нарса ҳазил эди. Аммо, бироз қўпол ҳазил бўлиб чиқди. Салимни қизартиш яхши эмас. Сўзингизда туринг...

— Яхшилигимни унутмасин, сўз битта!— деб элликбоши Тантининг қўлини қисди.

УН ТУРТИНЧИ БОБ

I

Гулнор ўз уйида ота-онанинг тергови остида уч кун қамалгандан сўнг, Мирзакаримбойга узатилганига бир ойча бўлди. Келин ички-ташқи данғиллама ҳовлида, саройдай ҳашаматли, бой безакли уйларда уни ҳечнарса қизиқтирмас, бу хонадоннинг одамлари ҳам, нарсалари ҳам душман, ёт, совуқ кўринар эди. Йўлчи блан бир кеча-кундуз бирга яшадиғи у ҳужра, Шоқо-симнинг увадалари блан тўла қоронғи тор ҳужра Гулнор учун, гарчи у ерда минг таҳлика, қўрқув остида қамалиб ўтиришга, ниҳоят, тутилишга тўғри келган бўлса ҳам, гўзал, ширин туйғулар, у ерда Йўлчи блан кечирган соатлар умрининг энг мас'уд¹ энг унутилмас, энг ёрқин дамлари, умр тунда порлаган нодир юлдузлар эди.

Гулнор бутун юраги блан Йўлчига мафтун, унинг кўксини бахтсиз севги ҳасрати ва айрилиқ лим-лим тўлдирган. Унинг хаёлида ёлғиз Йўлчигина учади, фикран у блан сўзлашади, гўё йигит унинг сочларини силайди, кучли, кенг кўкрагига унинг бошини олиб эркалайди, ишқ, ёшлик нури тўла кўзлари блан унга телмуради, гўё юрагидаги чин, ёлқинли муҳаббатини сўз блан ифода қилолмай боқишлари блан баён қилади...

Бу дардли ҳаётда Гулнорга ягона бахт — Йўлчининг синглиси Унсин бўлди. Бу ўн беш-ўн олти орасида бўлган, қорамтир, лекин тоза, соғлом юзли, кўзлари болаларча ўйноқ — шўх, жингалак сочли, бўйчан қишлоқча содда самимий бир қиз эди. Гулнор унинг бурнини, пешонасини, ва ба'зи ҳаракатларини Йўлчига ўхшатди. Олди-кетди болалар блан тўлган Турсуной, Шарофатхон Унсинни чўрига айлантирдилар. Қиз уларнинг болаларини боқади, кирларини ювади, уй-жойларини йиғиштиради ва ҳарқандай юмушни сўзсиз бажаради. Унсиннинг хўрланиши, оғир юмушларни бажариши Гулнорга қаттиқ та'сир қилди. Келинларнинг аччиқланганини сезса ҳам, ҳарвақт Унсинни чақириб, ўз ёнида узоқ олиб ўтиришга тиришади. Гулнор, қиз блан гаплашганда, унинг қишлоғи, уй-жой тирикчиликлари, онаси, у бечора

¹ *Мас'уд* — шод, хурсанд, бахтли.

хотиннинг вафоти ва шунинг сингари нарсалар тўғрисида сўз очар эди. Йўлчи тўғрисидаги қизнинг сўзларини чуқур диққат блан юрак тўлқини блан тинглар, ихтиёрсиз қуйилиб келган қай-поқ кўз ёшларини Гулнор ба'зан зўрға яширар, ба'зан яширишдан ожиз қолар эди.

Хечнимадан хабарсиз Унсин, ба'зи вақт: «Нега акамни кўрмайман, тоғам қаёққа юборган?» деб Гулнордан сўрайди. Гулнор эса титрайди, қандай жавоб беришини билмай бошқа гапга чалғитади. Ба'зан юраги тошиб, бутун дардини, яраларини Унсинга очишни истайди, лекин етим қизни қайғуга ботиришдан кўрқади. Чунки, қизга севикли акасининг бахтсизлиги қаттиқ та'сир қилиши Гулнорга равшан эди.

Кечга яқин. Қор шиддат блан ёғади. Туманланган дераза ойналарида йирик қор парчалари оқ капалакдай уринади. Болалар ҳовли саҳнида қишнинг тоза оқ момигида юмалашиб ўйнашди. Гулнор блан Унсин танчада ўтириб, бир-бирига меҳрибон эгачи-сингилдай сўзлашаркан, болалардан бири югуриб келди. Совуқдан қизарган бармоқларини оғзига тикиб, пуфлаб Унсинга деди:

— Йўлчи акам чақираяпти, йўлакда.

Гулнор, гўё Йўлчи уни ҳам чақирган каби, нақ Унсин блан баравар ўрнидан сапчиб турди. Акасининг дарагини эшитиб, юзига табассум ёйилган Унсин, ялт этиб Гулнорга қаради. Унинг юзида паришонлик, саросима, кўзларида чуқур дард сезде. Гулнорнинг гавдаси, юрагида қўзғолган ҳислар бўронида нозик новда каби қалтирар эди. Унсиннинг наш'аси учқун каби, бир онда сўнди. Гулнор эса, оёқда туришга ожиз, тинкаси қуриган бир хаста каби, умидсизлик блан яна секингина ўтирди ва таажжубланган қизга шивирлади.

— Тез чиқинг, акангиз...

Йўлчи бундан бир ярим ой илгари кечқурун, ўз ҳаёт қуёши Гулнорни Шоқосимнинг ҳужрасида қолдириб, улов қидиришга кетган эди, — Қоратойга йўлиқди, қийинлик блан бир аравани байлашди, Гулнор учун қалин кийим, паранжи, кафш топишни, аравани ярим кечада келтиришни Қоратойга топшириб, ўзи соат ўиларда қайтди. У тўппа-тўғри ҳужрага отилди, «Гулнор, Гулнор!» деб қоронғи ҳужрада ўз ёрини қидирди, товушига ёри жавоб бермагач, бутун ичи қалтираб, жувозхонага югурди, ҳаяжонланиб Шоқосимни чақирди. Дўсти икки букилиб, қоронғи жувозхонадан чиқаркан, унинг икки қўлини тутиб, бўғилиб сўради: «Қиз қани? Нима бўлди?». Шоқосим узун бир «ух» тортиб, бутун фожиани — Ермат бир амалдор одам блан тўсатдан етиб келиб, эшикка ёпишганлиги, у қаршилиқ кўрсатаркан хўжайин уни уриб кўчага судраганлигини, ноилж қолиб, Йўлчи ё Қоратойни топиш учун кўчама-кўча юрганлиги ниҳоят қайтгач бу ерда ҳечким қолмаганини сўзлади. Йўлчи отхона устунига суялганча ярим соат қадар жим қотди. Сўнг, бу сирни Ерматга ким топшириши мумкинлигини сўради. Шоқосим «ҳамма балони

хўжайини Парпихўжа ёғчи бошлаб келганини» тахмин қилганини шивирлади. Йўлчи, кимгадир, таҳдид қилган каби муштини сиқиб, кўчага отилди.

Уша кунлар унга ёлғизгина ғазаб ва кин ҳоқим бўлди. Кин ва алам блан суғорилган фикрлари энг кескин чораларга, энг даҳшатли можароларга ундади. Лекин, элликбоши Йўлчининг изига қоровул, ҳатто миршаб туширганлигидан хабардор бўлган ва бу кунларда уринишнинг фойдасизлигини яхши билган Қоратой Йўлчининг тадбирларини мақул кўрмади, ҳарбир фикрнинг беҳуда эканини тушунтиришга тиришди.

У кунлардаёқ Мирзакаримбой даргоҳидан тамом чекилган Йўлчи, бир ой ҳар ерда дарбадар кезиб, бу кун синглисини кўрган келган эди.

Унсин хизматкорхона эшигида мағрур, лекин ғамли, ўйчан ҳолда турган акасини кўриш блан югуриб бориб, уни қучоқлади. Йигит синглисининг бошини силаб, дардли табассум блан термилди.

— Ака, нимага жим бўлиб кетдингиз? Тобингиз йўқми. Озибсиз-а... Мен сизни жуда соғиндим. Ҳар кун тушимда кўраман...— деди қиз.

Йўлчи синглисини хизматкорхонага олиб кирди. Иккиси ҳам наматчага ўтиришди. Бирнеча минут сўзлашгандан сўнг Йўлчи сўради:

— Унсин, бу оила қалай? Қетасанми ё бу ерда қолатурасанми?

Унсин жавоб бермади, бир лаҳза ўйлагандан сўнг ўзи савол қилди:

— Сиз-чи?

— Мен бу ердан кетдим,— кўзини ерга тикди Йўлчи.

Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпқагина эски кумуш билагузукни айлантириб гапирди:

— Мен ҳам қолмайман, ака. Юмушлари оғирдир, деб ўйланг, юмуш майли, ўзим хоҳламайман.

— Нимага?

Унсин акасининг кўзларига ғамгин, лекин чуқур меҳрибонлик блан боқди ва кўзларига тўлган томчиларни базўр тутиб жавоб берди:

— Бу ердагилар сизни хафа қилмаган бўлсалар, сиз бирдан кетиб қолармидингиз? Сиз хафасиз, яширманг ака.— Унсин бироз тўхтаб, сўнг яна давом этди.— Мен бу уйда Гулнор опам учун сочим оқаргунча хизмат қилишни истар эдим. У мени туғишган опадан афзал севади, шундай яхши жувон бўладими! Мени нақ кичкина қиздай қучоқлайди, овунади, ёнимдан айрилгиси келмайди. Барибир, мен бу уйда турмайман. Гулнор опани унутмайман сра, уни кўргали тез-тез келиб тураман...

Гулнор Унсинни чуқур севишига ва бу қиз блан сўзлашиб юпанишига Йўлчи шак қилмас эди. У ўз синглисини Гулнордан айириб, уни зolim танҳолик қучоғига отишни истамаганидан, яна бирнеча вақт Унсинни бу ерда қолдиришга — агар хўжайинлар

ма'қул кўрса — мойил эди. Сўнгра, Унсиннинг яшаши учун мувофиқ бир оилани ҳали кўзлагани йўқ эди. Ўзи бошпана топаолмас экан, ёш қизни қаерга ўрнаштиради?

— Нимага хоҳламайсан, ёлғиз мен кетганим учунми? Хўжайинда менинг ҳақим турипти ҳали, сен бу ерда текин овқат емайсан, синглим.

— Қўрқаман бу ерда,— Унсин бошини эгиб, қўли блан кўзларини яширди.

— Қимдан? Нимадан?— сергакланиб сўради Йўлчи.

— Салим акадан. Ёлғиз кўрса, тегишаверади. Ёмон гаплар гапиреди...— Унсин бошини ердан узмади ва юзи бир лаҳзада оловланди.

Йўлчи тишини қисиб, индамасдан ўрнидан турди. Унсиннинг қўлидан ушлаб турғизди. Уни эркалаб, бошини, елкасини силади:

— Жоним, ичкарига кириб тайёрлан. Чақирганда чиқасан, кетамиз, ўксима...— деди-да, Йўлчи ичидаги оғриқнинг зарбига чидолмаганидан, тишини-тишига босиб қисирлатиб кўчага чиқди. Бойнинг дарвозаси олдида тўхтади.

Қор кучли ёғарди. Кўчалар, томлар, деворлар, дарахтлар оппоқ... Сокин, ғариб қиш оқшоми. Қор капалаклари Йўлчининг қошларига, киприklarига қўнади, юзларига ёпишиб томчиланади. Йўлчи узоқда, мачит минораси устида, қор блан яна кўпроқ қаппайган бўш лайлак уясига термилади. Нечундир, кўнгли бузилади. Ғариб, сокин бир қиш оқшоми... Эгни юпун одамлар дилдираб, бошларини икки елка орасига сиқиб чопадилар. Мана Барат супургичи! Бозордан супургисини чақа қилаолмай, яна орқалаб қайтаётир. Ана узун, арвоҳдай гадой, у Барат супургичининг эшигидан нон тилайди! У «ҳақ дўст ё олло», дейди. Овози атрофга йиғи каби тарқалади...

Мана кўчанинг бошида Салимбойвачча кўринди. У олифта тикилган қора мовут чакмонга ўралиб, бир қўлида зонтик ушлаб, ҳечқаёққа назар ташламай, гердаиб келади.

— Қай гўрга йўқолдинг, ялинамизми? Сенга-я!— ёмон қараш блан Йўлчининг олдидан ўтди.

— Бойвачча!— ғазаб блан қичқирди Йўлчи.

Салимбойвачча қонсиз юзини асабий буриштириб, дарвоза ёнида бирдан қотди.

— Бақирма, аблаҳ! Қулоғим бор...— бойвачча зонтигини ёпиб, Йўлчига ўқрайди.

— Сен аблаҳ! Кўзингни олайтирма!— бойваччанинг тумшугига келиб қичқирди Йўлчи ва унинг биллагидан маҳкам сиқди.— Шошма!

Салимбойваччанинг кўзлари ола-кула бўлиб, юзидаги гўштлари пириллади, бу қандай гап? Бир хизматкор унга қичқирсин, «сен» десин, «аблаҳ» десин! Хизматкорлардан қулларча мутиликни, ҳарқандай оғир ҳақоратга «лом-мим» демасликни талаб қилган бойвачча, бунга чидайолмади. Йўлчининг юзига урмоқ

учун зонтикни кўтарди. Йўлчи у қўлини ҳам ушлаб, силтади. Зонтик ерга тушди.

— Уятсиз! Еш қизга тиккан кўзларингни ўйиб оламан!
Салимбойвачча лабини тиржайтириб заҳарханда қилди.

— Қўлимни қўй, бақирриш шунгами! Синглинг ким? Подшо қизими? Жуда олтин бўлса ҳам... Йўқ, тузим, ноним сени қутуртирган, ит!— ўдағайлади Салим.

Йўлчи тишини қайраб, бойваччанинг кўкрагига зарб блан бир мушт туширди. Бойвачча гандираклаб уч-тўрт қадам нарида қорга йиқилди. Йўлчи этиги блан унинг думбасига яна бир тепди. Фақат, шу онда Ёрмат югуриб чиқди: «Ҳой, Йўлчи, эсингни едингни? Уят!» деб йигитга тирмашди. Намоздан келаётган одамлар ҳам югуришди. Йўлчини кучоқлашиб, базўр четга суришди, ҳарким ўз билганича насиҳат қилабошлади. Бойвачча кўкрагини ушлаб, энкайиб қалт-қалт титради, сўкишни аямаса ҳам, Йўлчига яқинлашувга ботинаолмади. Ёрмат унинг кийимини қоқиб, қўлтиғига кириб, уйга етаклар экан у таҳдид қилди:

— Шошма ҳали, пешонангдан отиб, ерга чўзилтирмасам, одам боласи эмасман.

— Чийиллама!— деди ҳайқириб Йўлчи.— Олиб чиқ ўша темир сопқонингни!

Йўлчининг жавобига одамлар секингина кулишиб, «ажаб қилди» дегандай, бир-бирларига ма'ноли қарашиб олишди. Бойваччанинг қораси ўчгач, Қодир сувоқчи Йўлчининг елкасини қоқди.

— Болам,— деди у,— эҳтиёт бўл. Замон кимники — бойники! Одам отиш ҳам буларга ҳеч гап эмас. Буларни пул қутуртирган, булар ёмон одам: илондан чиён туғилган-да! Қамбағалнинг тириги нима эди, ўлиги нима бўлади, шундай ўйлайди булар. Тўғрими гапим?— одамларга қараб қўйди сувоқчи. Ба'зилар «тўғри» деб бош блан тасдиқлашди.

— Токайгача эзиламин, ота?!— Йўлчи муштумини сиқди.

— Вой хувори Йўлчи, бу гапинг ҳам ма'қул, токайгача-а?— деди Қодир сувоқчи. Халқ тарқалди.

* * *

Атрофни қоронғилик босди. Йўлчи жимжит кўчада танҳо айланиб юриб, бойникига қайтди. Одатда Мирзакаримбой ўтирадиган меҳмонхонанинг деразасида чироқ ярқирар эди. Йўлчи уй эшигини очиш блан кўзлари бойнинг ўқрайган кўзларига учрашди. Лекин у лоқайдлик блан тиз чўкди. Улар бир-икки минут сукут қилиб, бир-бирларининг газабли кўзларидан ма'но қидиришди. Мирзакаримбой ёнбошидаги катта пар ёстиқни бир томонга итариб, тасбиҳни сандалга қўйди.

— Қаердасан ҳароми? Бу ёқда шунча ишни бувингга ташладингми? Сендай йигитни асрагандан, кўппак асраган яхши!..

— Бақирманг,— деди хўмрайиб Йўлчи,— шу вақтга давр эшитдим, чидадим, энди-чи? Йўқ!

Мирзакаримбойнинг кўзларида заҳар ёниб кетди:

— Сенга бу тилни қайси қизталоқ берди!

— Зулмингиз берди!

— Зулм?— бой елкасини қисди ва қутуриб бақирди,— сен нонкўрсан, мен сени туққаним, жигарим, дедим. Овқат бердим, кийим бердим, бу — зулм эмиш! Жувонмарг бўл, нодон!

— Бекоргами?— Йўлчи Мирзакаримбойга томон гавдасини чўзиб қичқирди:— Сизда икки ярим йил ишлаб елкам яғир бўлди. Соқолингизла битта қора тук йўқку, ёлғон гапирасиз, уят! Кийим дейсиз, қанақа кийим! Этик, чопон ва бошқаларни қўяверай, биронта янги дўппи кийганим йўқ бу остонада! Мана устбошим... Овқат дейсиз, қанақа овқат у? Мойли қозонни ўзингиз қайнатгансиз, бизларники маълум, овқат ҳам эмас, ювинди ҳам эмас. Сўзни чўзмаймап: мен сиздан кетдим. Ҳақимни берсангиз бас!

Мирзакаримбой ўсиқ қошларини чимириб, сукут килди. Йўлчидаги бу кескин ўзгариш унинг аввалги фикрини тақидлади: у Йўлчининг қишлоқдан қайтиб, бирдан ғойиб бўлиши билан ўзининг Гулнорга уйланиши ўртасида бир боғланиш борлигига қаноат ҳосил этган эди. Чунки, Йўлчининг Гулнорни севишини билар эди. Лекин, у бунга аҳамият бермай, «арази кўпга чўзилмас, яна қайтиб хизматимни бажарар» деб ўйлаган эди. Аммо, ҳозир иш ўйлаганча чиқмади. Йўлчининг қарори қатъий кўринди. Унинг меҳнатидан рози бўлгани учун, бундай «азамат қўлни» қўлдан чиқаришга ачинса-да, янги вадалар, авраш-алдашлар билан уни олиб қолиш мумкин эмаслигини сизди, итни ҳайдаган каби қўлни силкиб бақирди, «Кет!»

— Мен ўзим кетганман, ҳақимни беринг!— деди тўнг совуқ қонлик билан Йўлчи.

— Қанақа ҳақ?— кўзларини олайтирди бой.

— Роса икки ярим йил ишладим. Шу муддатда, ҳаммаси бўлиб қирқ сўмга яқин пул олдим. Ҳақим шуми? Вадангиз қалай эди?

— Вада... Ҳм. Нодон Хўжайин деган хизматкорни қизиқтириш учун вада қилаверади-да, ҳарқандай вадага ишонаверади-ми одам!

— Хўп, менга ортиқча тўламанг, таомилда қанча бўлса, шушча тўланг.

— Қирқ сўм пул эмасми? Сен нонкўрга бир тийин бермаман. Да'во қил, кучинг етса агар,— деди-да, бой ёстиққа ясланиб олди.

Мирзакаримбойнинг бундай муомаласи Йўлчига таҳқирли бўлса ҳам, аммо кутилмаган бир ҳодиса эмас эди. Шуниинг учун у томирларини тўлдирган ғазабини енгаолди. Фақат ўзининг соддадиллигига, алданганлигига чуқур афсусланди. Камбағал Йўлчига пул ғоя эмас, айниқса Гулнор каби ҳаёт қуёшидан айрилиб энг гўзал, энг порлоқ умидлари сингач, пулнинг ма'носи қолади-ми? У нимага ярайди? Йўлчида ўз кучига ишонган, қадри-қимматини баланд тутган камбағал йигитнинг, одамликнинг гурури куч-

ли эди. Унинг учун, ҳозир унинг назарида оламда энг паст ва разил кўринган Мирзакаримбой блан пул юзасидан хириллашишни, ёқа бўғишни ўзига ор билди. Сачраб ўрнидан туриб, бойнинг олдига борди. Масхара ва киноянинг заҳрини кўзларида ёндириб қичқирди:

— Бундан кўра гўнг титганинг яхши эмасми, кекса товуқ.

Бой вазиятини ўзгартмади. Лекин, юзи аллақандай ёмон буришиб, қизариб кетди. Йўлчи эшикни қаттиқ ёпиб, ташқарига чиқди...

Узун, қоронғи йўлақдан чиққач, Унсин тўхтади. Қўлидаги тугуни — бир эски пахталик нимча, бир чит кўйлак, онасидан ёдгор қолган эски шол рўмолни акасига бериб, паранжисини тузатаркан, ҳазин товуш блан:

— Гулнор опаи йиғлаб қолди. Қучоқлади, ўпди. Акангиз сизни узоққа олиб кетмасин, тез-тез келиб турунг,— деди. Унсин бир лаҳза жим қолиб, сўнг шивирлади.— Сизга салом деди, унутмасин деди. Ҳа, яна кўп гаплари бор экан, кейин айтаман деди, шўрлик...

Йўлчи кўкракни қисиб, парчаламоқчи бўлган қайғу тўлқини остида, бутун вужуди блан чуқур хўрсинди. Сўнг, мажолсиз, ҳорфин товуш блан:— Юр, синглим!— деди.

Янги қорни юмшоққина босиб боришади. Қор ёруғи блан кеча ним қоронғи; ҳамаёқни жимжитлик босган. Кўча муюшида Йўлчи тўхтади. Қаерга бориши мумкин? «Қиш ўчоғи тор, кўп уйингга бор!» деган мақолни эслайди у. Уни танҳолик, ғариблик, йўқсиллик изтироби кемиради. У икки ярим йил бойнинг бўйинтуруғини судради. Нима олди! Оқибат мана шу! Унсин совуқдан инчизиланабошлайди. Оёқларини ерга уриб, қўлларини пуфлайди ва ҳайрон бўлиб акасига тикилади. Йўлчи бирдан: «Юр, жоним», деди-да бирёққа юрабошлади. Лекин, нима учундир қадамини жуда секин босгани, дам тўхтаб, дам яна юргани учун, унинг изидан кетаётган Унсин бу тараддудга тушунаолмайди, соддадиллик блан ўйлайди: шундай катта шаҳарда жой топилмайди?.. Раҳматли онаси нималарни орзу қилар эди? Бой тоғаникида ишлаб, Йўлчи кўп пул орттиради, уй-жой қилади, ер олади... қани? Йўлчи Шокир отанинг дўконхонаси эшигини астагина очиб боқди. Чунки аксар қиш кечалари маҳалладаги бекорчилардан бирнечаси бу ерга тўпланиб, «Аҳмад замчи», «Рустам дoston» каби жангномаларни биронта саводли одамга ўқитиб тинглашар эди. Ҳозир Шокир отадан бошқа ҳечким йўқ. У синглисини бошлаб кирди.

— Кел, кўзим!— ҳарвақтдагича мулоийм қарши олди чол. Лекин йигитнинг орқасида турган паранжи-чачволи Унсинга кўзи тушиб, «яна нима қангама?» деган каби, ҳайрат блан Йўлчига қаради.

— Ота, бу синглим,— табассум блан деди Йўлчи,— қишлоқдан олиб келганимни эшитгандингиз. Бойникида яшашини ма'қул кўрмадим.

— Яхши қилибсан: «Қабутар бо кабутар, жинс бо жинс». Ма'нисини тушунасанми? Тўғри, улар қариндошинг. Лекин улар сени ўз жинсига қўшмайди. Улар пул жинсидан. Дурустми?.. Ҳа ўзинг тотиб кўрдингку. Ундай қариндошлардан етти ёт — бегона яхши. Ўзи йўқнинг кўзи йўқ; сен йўқсан: бу қизни хўрлайдилар...

Чол одатда биров унинг сўзини кесмагунча гапириб, ишлай-верар эди. Йўлчи унга яқинлашиб, суяк елкасини аста қоқиб:

— Қулоқ солинг, ота. Сўзингиз тўғри. Синглим ҳозирча сизникида турса, қалай бўлар экан?— деди.

Шокир ота ишни йиғди, кўзойнагини олиб қўйди.

— Сен ўғлимсан,— Йўлчига меҳр блан тикилди чол,— бу ожиза — қизим. Бир парча ер ҳаммадан қолади, ўғлим. Ҳечким қабрига орқалаб кетмайди. Қабр ўзи бошқа бир дун'ё!.. Худога шукур, кўрпа-ёстиғим ҳам етади. Дам илиқ, дам совуқ танчам бор. Йўқни йўндирамиз, бу айни маслаҳат... Кампиримга йўлдош, етим гўдакларимга бош бўлади бу қизим...

Йўлчи бу қашшоқ, бу аламдийда чолнинг олижаноблиги қаршисида ўз миннатдорлигини қандай ифода қилишни билмай қолди. Уни қучоқлаб ўпгиси, ҳарбир толаси оғир меҳнат, алам блан суғорилган оппоқ соқолини кўзларига суртгиси келди. Дарров Унсиннинг қўлидан тутди:

— Ол чачвонингни! Мана отанг — бобонг. Қадрига ет,— деди-да, Йўлчининг кўзи намланди.

Унсин чачвонини олиб, уялинқираб ерга қаради ва секингина, лекин жуда самимий равишда деди: «Чин қизингиз бўламан, кўнглим блан хизматингизни қиламан, отажон!»

Чол калавланиб ўрнидан турди:

— Юрақол, қизим, мен сени кампирга топшириб чиқай. У ҳам одамшаванда...

Йўлчи Унсинни эшик олдида тўхтатди:

— Синглим, ўз уйингдай кўр, тортинма. Кампирнинг юмушларига қараш. Отам ёлғиз қўл, унга ип тайёрлаб бер, маҳсига шон қоқиш, пардоз бериш, шунга ўхшаш ишларни тез ўрганиб ол. Мен ўзим тез-тез хабар олиб тураман. Хайр.

Унсин акасини қучоқлаб, ҳар кун келишга ундан сўз олиб, қувонч блан чол орқасидан кетди.

Йўлчи ивирсиқ дўконхонада ёлғиз қоларкан, ўзини, Унсинни боқиш учун эртадан бошлаб бирон ишга уриниш зарурлигини ўйлади. Чунки бойдан олинажак ҳақнинг шамолга учганига ишонар эди. Сўнгра, белбоғидан ҳовли пулни чиқариб санади. Аяб-тежаб харажат қилгани учун ёнида яна ўнбеш сўм қолган экан. Шокир ота чиқиб ишга ўтиргач, пулнинг ҳаммасини ушинг ёнига қўйди-да, ўрнидан турди. Чол қаддини кўтариб койиди:

— Ол буни. Нодонлигинг қолмайди-да. Йиғитга пул керак бўлади. Бир қошиқ ёвғанимни қизимдан аяйманми? Ол, белингга қистир!

— Йўлчи пулни олмади.

— Топган-тутганим сизники, Унсинники, ота! Пулни нима қилай?—деди.

Чол ундан бу кун шу ерда қолишини астойдил сўраса-да, кўнмади. Эрта-индин келишга ва'да бериб, чол блан хайрлашди.

УН БЕШИНЧИ БОБ

I

Ҳақимбойвачча Фарғонадан қайтган куниёқ, бир юмуш буюришга Йўлчини сўради. Ермат унга Йўлчининг кўпдан буён иш-ламаслигини, бир ҳафта аввал бир кўриниш бериб, ўша кун алоқасини тамом узиб кетганлигини сўзлади. Ҳақимбойвачча кўзини катта очиб, бунинг сабабини суриштирди. Ермат бутун воқиядан яхши хабардор бўлишига қарамай, табиий, айтмади: «Сра хабарим йўқ, Ҳақим ака. Уни биров айнатдими ё ўзи меҳнатдан совиб, ғурурлик, саёқлик йўлига тушдими, билмайман», деди.

Ҳақимбойвачча учун Йўлчи синалган, азамат бир малай ва бир чеккаси қариндош эди ҳам. Шунинг учун бу ишни суриштирабошлади. Бу тўғрида нима эшитганлигини ўз хотинидан сўради. У қишлоқдан синглисини келтириб, ўзи бирдан ғойиб бўлганлигини, кейин тўсатдан пайдо бўлиб, Салимбойваччани одамлар орасида урганлигини ва ҳоказо сўзлаб берди. Бойвачча аччиқланди. Лекин умуман аёлларнинг сўзига инонмагани учун, Салимбойваччанинг ўзига мурожаат қилишни лозим топди. Салим ҳам бутун айбни Йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди. Унинг «ахлоқсизлиги» тўғрисида бирмунча гаплар тўқиди ва дадасини ҳақорат қилганлиги, ҳақимни еб кетди бой, деб кўча-кўйда бойни қоралаб юрганлигини айтди.

Ҳақимбойвачча илондай тўлғонди. Бу қандай шармандагарчилик? Унинг укасига — Салимбойваччага бир хизматкор мушт кўтарсин! Мирзакаримбойни қораласин!.. «У итга собоқ бериш учун бирон чора кўрмаганлигидан» укасини койиди. Чунки Ҳақимбойвачча «ор-номус»ни биладиган ва уни қўриқлайдиган киши, у ўзининг ва оила а'золарининг устига чанг қўндиришни истамас, оиласи блан ҳечқандай оилани тенглаштирмас эди. Мирзакаримбой хонадони! Бу қандай улуғвор, тоза, донгдор оила!..

Ҳақимбойвачча Йўлчига жазо беришга қарор қилди. Иккинчи кун пешиндан кейин элликбошини чақиртирди. Меҳмонхонада қабул қилиб, бир катта хитой лаганди уюлган қирговул, кланлик гўшти қовурмаси блан зиёфат қилди. Таом иштаҳа блан ейилгандан сўнг, рангбаранг қимматбаҳо мевалар, қаймоққа қорилган нонлар блан тўла дастурхон ёзиб, аччиқ чойни қуябошлади. Нақ Олимхон элликбошининг кўнглидагидай зиёфат: жиҳозларга бой, гўзал, нақшкор меҳмонхонада ўтиради, яна нодир таом, нодир мевалар, аччиқ хушбўй чой, донгдор бойвачча блан суҳбат. Олимхон яшнаб кетди...

— Анов ҳароми Йўлчини нима қилмоқчисиз?

— Ҳа, айтгандай—пешонасини қашиб гапирди бойвачча,— нима қиламиз, ҳайронман. Дуруст одам бўлсайди у, судга берардим, ё ўзини чақириб, ўхшатиб сўкардим. Бу нарсаларга у арзитайди. Шунинг учун қаматсак, дейман. Қалай?

— Бўлади. Кўздан йўқолгани яхши...— деди элликбоши.

— Олимхон ака, олинг шу ишни.

Элликбоши муғомбирча жилмайди, аччиқ чойни маза қилиб ҳўплаб-ҳўплаб ўйлади: «Бойваччалар ҳарбир ишни биров орқали бажаришни яхши кўришади. Бу иш ўзи учун ҳам осон. Менга ҳам қийин эмас. Маҳкамага бориб Ҳакимбойваччанинг обрўсини дастак қиламан. Тўраларнинг оғзига уриш учун пулни бойвачча беради. Мендан нима кетади, қабул қилаверай; укаси Салимбойвачча қўлимда. Энди катта бойваччанинг ҳам кичкина бир сирини қўлга илай. Ундан қандай фойдаланишни ўзим биламан...»

Аммо элликбоши оғир масала қаршисида қолган одам каби, бир вазият олди, юзига машаққат ифодасини кийди ва тараддуд блан сўзлайбошлади:

— Бойваччам, бу жуда мушкул иш. Дуруст, Йўлчи ёмон бола. Аммо, биз уни орқасида қопи блан, қўлида тугуни блан ёқалаганимиз йўқ, пичоғида ҳали қон кўрмадик. Маҳкамадаги ўрис тўраларни қўлга олиш, Йўлчини бирон нарсада айблаш керак бўлади. Бу нарса ҳазил эмас! Лекин камина сизнинг илтимосингизни ерда қолдиришдан кўра, ҳарқандай машаққатни ўз зиммасига олишни а'ло кўради...

II

Қаҳратон қиш. Нима кўп — ишсиз кўп. Иш топиш қийин. Мардикорлик, дала ишлари йўқ.

Йўлчи узоқ ўйлаб ўтирмади. Икки қулоч арқонни белбоғ устидан бойлаб, ҳаммоллик қилиш учун бозорнинг энг қайноқ жойига борди. Бир томон чиннифурушлик, бир томонда атторлар растаси. Бир томон эса ҳархил ширинликлар ва бошқа моллар сотиладиган «гулбозор»... У ерда отлар, аравалар, туяларнинг шовқини, аравакашларнинг сўкишлари, нонвойларнинг қичқаришлари бир-бирига қўшилиб, аллақандай ма'носиз, бошни айлантирадиган доимий бир ғовур-ғовур ясайди.

Йўлчи лой йўлкада оёқларини солиб ўтирган қатор ҳаммоллар ёнига суқилди. Унинг олдидаги ҳаммол, ёмон назар блан ер остидан қараб, юзини тескари бурди. Йўлчи аҳамият бермай, ўз касбдошларини бир-бир кўздан кечирабошлади. Бу ерда йигирмага яқин ҳаммол ўтиради. Ораларида ўнтўрт-ўнбеш ёшли, хаста каби рангсиз, ориқ болалар; юк кўтариш уёқда турсин, афтидан, ўзини базўр эплаб юрадиган тинка-мадорсиз, елкаси чиқиқ, бели букик чоллар ҳам бор. Ҳаммасининг белида, елкасида эски туски нарса, узуқ-юлуқ арқон, кийимлари жулдур, ифлос; бир кўплари чопон ўрнига жун қопга ўралган. Йўлчи диққат блан тикилиб, ҳечбирининг оёғида этик кўрмади: кимда похол тиқил-

ган ярамас кафш, ёки тушиб қолмасин учун каноп блан оёққа чандиб боғланган эски калиш, ё шунга ўхшаш бир нарса. Ба'зилари эса оёқларини чирик латталар блан ўраганлар. Совуқдан кў-карган, лой, кир бармоқлари чуриклар орасидан мўралаб турали,

Ҳаммоллар ўзаро гаплашмас эдилар: ҳаммасининг кўзи нотинч, кўзлари юк қидиради. Мабодо бир киши ҳаммоллардан бири олдида тўхтаса, ҳаммалари бирдан туриб: унинг атрофини қуршайдилар...

Йўлчи бу ерда икки соат қадар ўтириб, бирон юкка илинмагач, кейин бозор айланиш учун туриб кетди. Қор эриб расталарни жуда ифлослаган, ҳаммаёқ пилч-пилч лой, балчиқ, сув... Бозорда юрган халқ — фуқаро ҳам кир, юпун, исқирт, ғазабли; шошади, туртинади, уринади, сўкади. Уларнинг кўзларида ифодаси қийин аллақандай машаққат, камбағалчилик дарди, турмуш кечириш ғуссаси ётади. Осонми? Нарх-наво кун сайин кўтарилади. Халқда пул йўқ. Халқнинг аксари ишсиз. Деҳқоннинг ёзда топгани қишга етмайди, косибнинг бир ҳафталик ишига бир халта дон келмайди...

Йўлчи расталарни айланди. Мол ҳам кўп, пул ҳам кўп. Лекин булар бойларники!.. Бойлар катта-кичик серсавлат, савлатсиз дўкон ва магазинларда гердаиб ўтирадилар. Мол ҳам, пул ҳам шуларники! Уруш ҳамманинг тинкасини қуритган, қурсоғини бўшатган бўлса, уларнинг бошидан зар сочиб, қурсоқларини яна қаппайтирган, уларнинг бири — ўн, йигирма бўлган! Ба'зи дўконларда, ердан шипга қадар қаланган моллар орасида ўникки-ўнуч яшар жажжи болалар ўтиради, савдо қилади, чўт қоқади.

Йўлчи биринчи кун бозорни айлана-айлана кечга қадар уч-тўрт ерга юк орқалади. Кейинги юкни «Кўкча»га элтиб, шомда қайтди. Жам'и бўлиб бир сўм етмиш тийин пул ишлаган эди. Бир сўмга ўзи нон-чой олиб ичди-да, оч қоринини бир қадар овутди, қолганини «Унсиннинг насибаси» деб белбоққа тугди.

Шундай қилиб Йўлчи ҳаммол бўлди. Ҳар кун бозор айланиб, эртадан-кечгача тентиради, шаҳарнинг турли томонларига — узоқ, яқинга юк ташиди. Ба'зи кунлар кўмир саройига тушиб, кўмир, таппи, хашак келтирган қозоқларнинг туяларини харидорнинг уйига етаклади. Кучи, ғайрати орқасида ҳар кунги топишини ўзи ва Унсин учун, ғоят қийинлик блан бўлса-да, амал-тақал қилди. Ба'зан ҳар кун, ба'зан кун оралаб, кечқурун Унсинни кўргани Шокир отаникига келди. Бозордан келтирган нарсаларини Унсинга бериб, қизнинг кўнглини юпатиб кетди. Ба'зан Қоратойнинг ишхонасида, ба'зан чойхонада тунаб юрди...

Вақт кечга оққан эди. Йўлчи чойхоналардан бирига кирди. Устунга суяниб тахта кроватда оёғини узатиб ўтирди. Чой чақирди. Чойхонада узун бўйли, узун кулоҳли қаландар кўзларини юмиб, қалин, янгироқли овозини баланд қўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқийди. Пахталик чопони устидан узун эски оқ яктак кийган, бошига каттагина салла ўраган, ўн-ўникки яшар юма-лоққина бола тийрак кўзларини жовдиратиб, чинқироқ товуш блан

қаландарга жўр бўлади. Улар одамлардан чақа йиғиб ғойиб бўл-
гач, Йўлчи чойни оҳиста хўплаб ўтираркан, биров унинг елкаси-
ни қаттиқ туртди. Йўлчи аланглаб қаради: чойхонада ҳамма тик
туради, қўллар қовуштирилган, кўзлар қўрқувли, нотинч. Йўлчи
ўздан бирнеча қадам нарида хўмрайиб, ҳаммага разм солган
шоп мўйлов, юмалоқ, сариқ полиция бошлиғини кўриб қолди...
Йўлчи илгари, ҳамма каби, ноилождан унга салом бериб юрар
эди. Ҳозир унинг заҳарли назари остида, секингина ерга тушди,
лекин қўл қовуштиради, қандайдир хомушлик, бепарволик блан
жимгина турди. Полиция бошлиғи унга томон кескин қадам таш-
лади, пишиқ ўрилган чарм қамчини блан Йўлчининг очиқ кўк-
рагини ва бўйинини узиб олди. Йўлчи сесканмади, кўзларига
газаб қўйилса ҳам вазиятнини ўзгартмади. Қамчин унинг баданини
эмас, кўнглини тилгандай бўлди. Полиция бошлиғининг кўзлари
кўк олов блан ёниб кетди, бўғилгандан юзи қизариб тиришди.
Шу вақтда катта саллалаи, тетиккина бир чол қўлларини кўкра-
гига қўйиб ялинди: «тўрам, тақсир, мен беноват. Пажалиска,
пажалиска. Бола парадкани сапсем билмайди. Кечиринг, тўра!..»
Ешимга ҳурмат қил, дегандай, кўркам, оқ соқолини кўрсатди.
Полиция бошлиғи ярим русча, ярим «сартча» сўкишлар блан
чолни жеркиб ташлади. Бу ҳодиса Йўлчининг юрагини эзди.

— Ота, — деди Йўлчи чолга боқиб, — раҳмат сизга, лекин
заҳарини солган илонга ялининш ярамайди!

— Узр айт, болам. Золим блан тенглашма! — деди чол.

— Нима гуноҳ қилдим? Қамчинга узр сўрайманми! — деди-
да, Йўлчи секингина ўз жойига ўтирди. Қўйдек ювош «сарт»дан
бундай муомалани сра кутмаган полиция бошлиғи ачингидан
тутоқди. Йўлчининг юз-кўзи аралаш яна қамчин солди. У қимир
этмади, фақат чаққонлик блан қамчиннинг учини ушлаб қолди.
Полиция бошлиғи кескин силтаб тортди, лекин йигит қўйиб юбор-
мади. Полиция бошлиғи чала-ярим билган «сартча» сўкишларни
қалаштириб, ёнган кўзларини атрофга, бошқа одамларга олай-
тирабошлади, Йўлчининг бу жасорати — шу ердаги ҳамма «сарт-
лар» нинг иши эмасми, деган бир шубҳа унда туғилган эди.
Йўлчи буни пайқади-да, бир зумда одамларга қараб чиқди. Ба'зи-
ларнинг кўзида зулмга нафрат, ба'зиларида ёлғиз қўрқув кўрди.
Эшикка яқин турган одамларнинг қочнишга мўлжаллаётганини
сезди. У ўз туфайлидан бир кўп одамларнинг айбланиши мум-
кинлигидан қўрқди. Қамчинни аста қўйиб юборди-да, секингина
ўрнидан турди. Аммо, қўл қовуштирамай яна лоқайд қолди. Бир
қўлида чилим, бир қўлида чойнак кўтариб, йўл устида чойхоначи
югурдаги туради, у қўрққаниданми ё Йўлчига ачинганиданми,
кўзларидан мўл-мўл ёш қуюди.

Хамманинг тили кесик, фақат шипга осилган беданалар ури-
нади. Тўрқовоқ ёриғидан бирқанча тариқ ва қуш тезағи полиция-
нинг шоп мўйловига, кўкрагига тўкилди. Лекин у сезмади буни.
Одамларга ўтириш учун қўполгина ишорат қилди. Кейин тўхтов-
сиз сўкиб, жаҳл блан Йўлчига русчалаб бир нима деди. Йўлчи

бошини силкиб, тушунмаслигини билдирди. Орқадаги бир кекса миршаб: «Отингни, дадангинг отини айт!..» деди. Йўлчи айтиши блан полиция бошлиғи ва миршаб бир-бирларига ма’ноли қарашди. Миршаб Йўлчининг қўлидан тутди ва ўқрайган ҳолда, бобиллади: «Роса қўлга тушдинг! Уч кундан бери қидираман сени!» Йўлчи сабабини суриштирмади. Тишини қисирлатиб деди: «Тўпнинг оғзига қўйиб, отиб юборинглар мени, қонхўрлар!» Полиция бошлиғи чойхоначига нима тўғрисидадир ўқрайиб, эшикка чиқаркан, Йўлчини туртди: «Айда, ёмон одам». Йўлчи орқага бурилиб, бутун аччиғи блан ҳайқирди: «Сен одам эмас, чўққасан!» У қамчинни, Йўлчи эса чўқмоқдай муштини кўтарди...

УН ОЛТИНЧИ БОБ

I

Зангори бир нур блан порлаган тиниқ самода баландланиб, мағрур турналар аллақачонлар учиб ўтди. Яна баҳор... Қуёш кундан-кун кучлироқ қиздиради. Чурик бўғатлари осилган, қиш бўйи шиплардан сув силжиб, томчилаб, одамларни бурчак-бурчакка қисилишга мажбур этган эски уйларнинг томлари четида майсалар кўкаради. Кейинроқ, бу майсалар, кўкатлар орасида лолақизғалдоқлар қон олов ранг блан ёнабошлади...

III-

Бир оқшом Салимбойвачча дўкондан қайтиб, қўрғон ичида, ўз айвонида ёнбошлади. Қўрғонда шаҳар уйлари тарзида солинган бир уй, бир айвон буники, қарши томондаги шунинг сингари бир уй, бир айвон Ҳакимбойваччаники эди. Бунга ёпишган ва устига бу йил баҳорда янги шийпон қилинган эскигина бир уй Мирзакаримбойга қарашли бўлиб, у Гулнор блан аксар вақт шийпонда яшар эди.

Ҳозир қўрғон ичи тинч. Нури блан Ҳакимбойваччанинг хотини Турсуной кечки салқинда кезиш учун боққа чиқиб кетган. Эсли болалар ҳам кўринмайди. Гўдаклар эса бешикда, дарахтлар орасидаги беланчакларда ухлаб ётишади...

Шарофатхон, семиз қўй гўштидан пиширилган, серпчез шўрвадан бир катта косада келтирди. Салимбойвачча дадасини сўради. Хотини, Фаёзхўжа бойнинг боғига Сайид Фозилхон эшон келгани учун, ҳозиргина у ердан киши келиб бойни бирга олиб кетганини билдирди. Сўнг у ҳам, Нури блан бирга гийбат қилиш учун бўлса керак, боққа югурди. Салимбойвачча уйга кириб тоқчадаги идишлар орқасига яширинган бир шиша коньякни олиб чиқди. Эзилиб пишган ёғлик гўштни иштаҳа блан еб, шишани яримлатди. Боши, бадани қизиб кетди. Ўрнидан туриб, ҳовли сахнида елпиниб юрди, Гулнор томонга кўз ташлаб, уйда ҳам, шийпонда ҳам ҳечким йўқлигини билди.

Шу вақтда Гулсумбиби, бетоб, иштаҳасиз қизи учун ўз ҳовлисида, ўз декчасида тайёрланган бир коса серқатиқ хўрда ошни авайлаб кўтариб, эшикдан кириб келди. Гулнорнинг уйига мўра-

лаб, кейин шийпонга чиқиб, косани қўйиб тушди. Усти кўк сирли катта челакни олиб сигир соққали оғилхона томон кетди. Ҳовлида кезиб юрган маст Салимбойвачча, ўзича, фурсатни ва тасодифни жуда қулай топди. Секингина шийпонга чиқди. Ички чўнтагидан қозога ўралган заҳарни олиб, титроқ қўллари блан ошга сепди ва қошиқ блан илдам аралаштирди. Ҳовлиқиб пастга югурди. Зинадан энди тушган чоқда, Гулнор блан қаршилашди; бетоб, дармонсиз Гулнор бу кун ювилиб, офтобда қуритилган бир қучоқ ёзлик кийимларни аллақаяқдан йиғиштириб келар эди. Гулнор бироз четланиб юриб, зинага оёқ қўйди.

— Дадам қаёқда-а?..— саросималик блан сўради Салимбойвачча.

Гулнор орқага қайрилмай, «йўқлар» деб жавоб қайтарди. Мирзакаримбой Гулнорга уйланганидан буён уларнинг биринчи даф'а гаплашуви эди...

Салимбойвачча ўз айвонига қайтиб, яна коньяк ичди. Лекин маст кўзлари шийпон томонга беихтиёр жовдирайверди. Сўнг, бутун а'зосини титроқ босиб, ташқарига отилди. Бу ерда беш-ўн минут айланиб юрди. Титроқ ўсди. Аммо, бу титроқ виждон азобидан эмас, балки жиноятни шошиб бажаргани, ўз фикрича, яна нозикроқ бир йўл, яна ҳам қулайроқ бир фурсат кутмагани учун, фош бўлиш ваҳимасидан туғилган эди. Атторлик растасида энг қоронғи, энг кичкина бир дўконда мингларча, халта-хулталардаги шубҳали дору-дармон ва ҳар нав' заҳар-заққум орасида ўтирган бир мўсафиддан бу кун заҳар сотиб оларкан, буни қачон ва қандай қўллашни асло ўйлагани йўқ эди. Заҳар қўлга киргач, жинорий фикр ўсди, бутун юрагини, бутун борлигини чирмаб олди...

Салимбойваччанинг бутун диққати қўрғон ичида бўлди. Ҳар он, ҳар лаҳза фалокатни кутди. Гўё Гулнор ҳозир ошни ичади-да, дарров бақиради. Уйда ҳечвақт кўрилмаган, ваҳимали бир қийғос кўтарилади... Аммо, Салимнинг кутгани чиқмади, қўрғонда аввалгидай тинчлик, жимжитлик. Бу ҳол уни яна эзди. Охирга қадар кутнишга куч ва тўзим сезмади ўзида... Ниҳоят, қўлини силкиди: «Нима бўлса бўлади!» Ҳали шаҳардан миниб келиб, дарахтга қантариб қўйган саман йўрғани минди-да, кўчани чангитиб, дўстларидан бирининг боғига, узоқ жойга жўнаб кетди.

Гулнор, икки томони очиқ шийпонда, ёлғиз ўтириб, кийимларни нари-бери тахлади. Онаси тайёрлаб чиққан хўрда ошни одатда жуда совутиб ичишни яхши кўргани учун, четга олиб қўйди. Шийпоннинг панжарасига яқин келиб узоқликларга тикилди. Қуёш ботган. Лекин унинг олов дар'еси турли ранглар блан товланиб, чексиз бир парда каби уфқларда мавжланар эди...

Қоронғилик, Гулнорнинг қайғуси каби қуюқлашаборди. Гулнор чироқ ёқиб анча вақт ўтирди. Пастда «тиқ» этган товуш қолмади. Мирзакаримбойнинг қайтмаганига севинса ҳам, бирга ётиш учун онасини чақирмаганига афсус қилди, ҳозир эса, чақириш вақти эмас эди. Ноилож ўрин солди, ётиш олдида хўрда ош эси-

га тушди. Эрталабки чойдан буён уйда икки марта овқат тайёрланган бўлса ҳам, ҳечнима тотмаган эди. Яна бу ошни ичмаса, эртага Гулсумбиби, албатта, койийди. Косани олиб, катта ёғоч қошиқ блан шошиб-пишиб ичди. Косада ош уч эллик қадар озайди. Лекин бирдан бутун ичи аллақандай юлиниб кетди-да, косани нари итарди, ёнидаги чироқни «пуф» деб ўчирди, бошини ёстиққа оғир ташлади. Бир муддатдан сўнг, боши айлиниб юлдузлар унинг кўзи олдида, қандайдир, туман ичида чирпинабошлади. Бутун вужудига оғриқ ва олов югурганини, даҳшатли бир нима бутун ичини юлиб-узиб мижғиганини сезди; «Менга нима бўлди? Умримда бундай ҳолга учраганим йўқ эди, бетобликданми? Йўқ. бошқа нарса!» деб ўйлади Гулнор. Сўнг, ўрнидан туриб, шийпоннинг боғ томонга қараган панжарасига суялди, бирнеча марта кучли ўқчиди, ўқчирқаң ички а'золари ҳалқумига тикилиб келгандай бўлди. Оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тиришабошлаганини сезди. Эмаклаб-эмаклаб ўринга келди. Қўрғонда «тиқ» этган товуш йўқ. Ҳатто, бешикдаги болалар ҳам тип-тич... «Биронтасини чақирсам, кейин, албатта, масҳара қилишади, кулги, мазах учун уларга баҳона топилади», деб ўйлади Гулнор. Лекин минут сайин ҳоли оғирлашавергач, тоқатсизланиб қичқирди: «Ойи, ойи... чақиринглар ойимни!»

Анчадан сўнг Ҳақимбойваччаниннг хотини Турсуной чироқ кўтариб чиқди: «Қўрқдингизми? Элғиз қолган одам ярим кечада ҳаммани безовта қиладими, эркалик ҳам эви блан-да!» пўнғирлаб чироқни Гулнорга яқин тутиб, бирдан чўчиб кетди: «Вой, нима қилди сизга? Нима-нима?.. Нега тўлғонасиз, чиён чақдими?»

Гулнор жавоб бермади. Турсуной: «Мен ҳозир Ҳақим акангизни уйғотаман, Гулсум опани чақирсин», деб чироқни қўйиб пастга югурди.

Ҳақимбойвачча, Гулсумбиби, Нури ва бошқалар келган вақтда Гулнор ўз-ўзи блан овора эди.

— Онанг ўлсин, нима дардинг бор, менга қара, Гулнорим!— Гулсумбибининг товуши Гулнорни бир қадар ҳушёр қилди. Қўлларини олпи-солпи қимирлатиб, гўё онасини қучоқламоқчи бўлди. Кейин ошни кўрсатди! «Ичдим, ичимга бало кирди...» Яна ўқчи-моқчи бўлди. Она шошиб мис баркашни тутди. Гулнорнинг кўзлари даҳшатли равишда ёниб, юзи, лаблари кўкимтир тусга кирган эди.

— Заҳар!— бирдан қичқирди Гулсумбиби.— Қай тифпарронга учрагур сени заҳарлайди. Шўрим қурсин! Заҳар!— Тиззага уриб, қизини қучоқлади она.

Ҳақимбойвачча Гулсумбибини куч блан силтаб тортди, кўзларини пиёладай бақрайтириб бобиллади:

— Бас, уятсиз махлуқ!.. Ким уни заҳарлайди? Бу гапни мен иккинчи эшитмай... Ҳар касални олло беради. Заҳар эмиш!..— Ҳақимбойвачча ҳансираб атрофга қаради, Гулнорга тикилди, ер остидан Нурига ўқрайди-да, давом этди.— Мен ҳозир Ермат акани табибга юбораман. Отда физиллаб келтиради.

Ҳақимбойвачча пастга тушиб кетди. Унинг орқасидан Нури ҳам югурди. У биринчи қарашдаёқ Гулнорнинг заҳарланганини, буни Салим акаси бажарганини билган ва ичида: «Нега мунча шошмасан... Менга топширмайдими! Шундай ҳийла блан берардимки, табиблар бармоғини тишлаб қолган бўларди» деб ўйлаган эди.

— Ойи, сув. Сув!— Гулнор дам кўкрагини, дам томоғини, дам бошини ғижимлаб эзабошлади.

Турсуной сув келтириш учун пастга югурди. Гулсумбиби эсини йўқотиб, нима қилишини билмай эсанкираб қолди. Гулнор ўқчиб-ўқчиб, базўр сўзлади.

— Заҳар... Салим қўшган. Қани у? Бу ерга ундан бошқа одам чиққани йўқ...

— Уни бу ерга чиққанини кўрганмидинг?— жинниларча бақирди Гулсумбиби ва Гулнорни қучоқлади.

— Аниқ у... Умрим заҳарланганди. Энди қутуламан. Булар ҳаммани заҳарлайди. У қамоқда!.. Ҳаммани заҳарлайди булар. Ҳаммани. Ойи, ўламан. Йўлчини кўрмадим, армоним шу. Ойи, кечиринг...— Гулнор жим бўлди.

Гулсумбибининг эсига тўсатдан бир «дори» тушди. Заҳарланган одамга қўйнинг қумолоғини сувга эзиб, латтадан ўтказиб ичирилса, тузалади, деган сўз бир вақт қулоғига чатилган эди. Зинага отилди. Лекин зинадан юриб эмас, юмаланиб ҳовлига тушди. Чўлоқланиб оғилхонага югурди. Қоронғида тимискилаб, бир ҳовуч қийни олиб, косада эзиб, шийпонга учди. Турсуной бир қўлида сув, бир қўлида қатиқ блан Гулнорнинг бошида бақрайиб қотган эди. Гулсумбиби қизини қучоқлаб қичқирди. Лекин Гулнорнинг ярим очиқ кўзларида ҳаёт сўнган эди. Она қақшоқ қўллариини қизининг юрагига қўйди. Сўнг, сачраб туриб, ўзини ерга урди, фар'ёди блан кечани зир титратди...

IV

Бугун Гулнор вафотининг саккизинчи куни. Кеча, одатга мувофиқ, нари-бери «етти» қилинди. Ермат блан Гулсумбиби Гулнорнинг қабрига боришди. Олиб келинган ош-нони ва шам пулини гўрковга топшириб, «Шайх Зайниддин бобо» даги гўристонда, катта тут дарахти кўлкасида дўмпайган янги қабрни кучиб, тупроқларига юзларини суртиб, соатларча йиғлаб, кўзлари шишгандан, тинкалари қуригандан сўнг қайтишди. Уйга келгач, Ермат хотинини ўз юртига жўнашга қистади.

Гулнор ўлимининг учинчи куни Самарқанддан уларнинг бир қариндоши, Гулсумбиби опасининг ўғли, содда деҳқон йигит тасодифан келган эди. Қариндошларнинг қайғусига, мотамига у йигит ҳам самимий иштирок қилди, сўнгра, Ерматнинг фикрини қувватлаб кампир онасининг ёнига дардли холани олиб жўнашни жуда ма'қул кўрди. Аммо, Гулсумбиби қаттиқ э'тироз қилди, қизининг бутун ма'ракасини ўтказгандан кейин, қабрга ҳайдасалар ҳам дадил боришга тайёрлигини сўзлади. Аммо, эрининг қис.

тови блан, ниҳоят, Самарқанд жўнашга, қизнинг ма'ракаларини ўша ерда ўзи ўтказишга мажбур бўлди. Ёрмат «қора кун» учун ўн йиллардан буён тийинлаб, жуда кўп бўлса бирмирилаб йиққан пулини санади: бир юз қирқ уч сўмга яқин.

Пулни қариндош йигитга берди. Хўжайинлардан ҳечнима сўрамади, чунки Ёрмат бу кунларда уларнинг башарасига қарашни истамас эди...

Гулсумбиби жўнаб кетгач, унинг дарди яна беҳад зиёдалашди. У Мирзакаримбой даргоҳида йигирма йилга яқин қулдек ишлаб ниҳоят, бу кунги вазиятга тушдики, бу ҳодиса унинг борлигини ост-уст ағдарган эди.

Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қат'иян рад қилиб, ма'сума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ-тахдид блан муҳрлашга тиришдилар. Гулнорнинг ўлимини улар ғоят совуққонлик блан қаршилашга уриндилар. Улар: «Гулнор ўз ажали блан ўлди. Ажалга даво йўқ!» дейишади.

Лекин, Гулнорнинг ўлим олдида айтган сўзларини Гулсумбиби ўз эрига уқтирган эди. Ёрмат учун бу нарса қилча шак-шубҳасиз бир ҳақиқат эди.

У бутун кун куйиб-ёниб, боши оққан ерларда жиннилардай тентираб, хуфтон вақтида бойниқига санғиб келиб қолди. Катта дарвоза олдида извош тайёр, яқинда ёлланган ҳайдовчи Эгамберди арава олдида қаққайиб кимнидир кутиб турарди.

— Қаёққа борасан?— деди Ёрмат.

— Салим ака Искобилга жўнармиш. Вокзалга элтиб ташлайман...

— Жўна, бошқа юмушларни қил. Мен ўзим ҳайдайман, стансада юмушим ҳам бор,— деди-да, Ёрмат ҳайдовчи ўрнига ўтириб олди.

Бироздан сўнг чемоданини кўтариб, Салимбойвачча чиқди. Аравата ўтирмасдан бурун гугурт ёқиб папирос тутатар экан. Ёрматга кўзи тушди, тил ёғламалик блан:

— Сизга бир қадар тинчлик керак эди, Ёрмат ака. Ғам ёмон бўлади,— деди. Извошга ўтириб давом этди,— эски қадронсизда, то ўзингиз жўнатмагунча, кўнглингиз тинчимайди. Шундайми, отахон? Хўп, тезроқ ҳайданг кечикаман.

Юмшоқ тупроқда ғилдирак товушсиз учди. Салимбойвачча шод,— тинмасдан сўзлайди. Искобилда икки ҳафтагина ўйнаб қайтиб, кейин Петербургда жўнамоқ мақсадида эканини, уруш битган ҳамон «заграницага» саёҳат қилмоқчилигини, Ёрмат эшитсин учун, қичқириб гапирди. Гулсум опанинг тезроқ қайтиши учун Самарқандга хат ёзиш кераклигини Ёрматдан сўради.

Ун минут қадар йўл юрилгач, бир томони чуқур жарлик кўчада Ёрмат бирдан отни тўхтатди.

— Нима, бирон нарса тушиб қолдими?— бепарво сўради Салим. Ёрмат жавоб бермади, аравадан ерга сакраб, ердан бир нимани олган каби энгашди за Салимбойваччага ёндошиб, аллақандай ёмон овоз блан хириллади:

— Мени қари эшак фаҳмладингми? Шер бўлсанг, кучингни кўрсат, итвачча!

Гоят чаққонлик кўрсатиб, қаттиқ зарб блан Салимнинг кўрагига пичоқ урди.

— Юрагимни заҳарладинг, юрагингни қиймалайман-да!— яна бўғилиб хириллади Ермат.

Ўткир пичоқ Салимнинг нақ кўкрагига суқилган эди. Салим-бойвачча букчайганча — қимир этмай қотди. Қон ва ўлик ҳидини сезган от пишқириб, безовта бўлди. Ермат пичоқни суғуриб олиб, узоққа отди. Кейин мудҳиш сокинлик ва совуққонлик блан бойваччанинг этигидан тортиб туширди; қалин юмшоқ тупроқда судраб, жар ёқасига келтирди ва жасадни бутун кучи блан пастликка улоқтирди. Чуқур хўрсинди. Отни бир четдаги дарахтга маҳкам бойлади. Қонли қўлларини тупроққа обдан суриб тозаланган бўлди. Кўзлари нотинч ёниб жовдираган, бошини чайқаб, сўлигини ғажиган отни силаб-сийпаб, сўнг қоронғиликка кирди. Қаёқ-қадир, балки Гулнорнинг мазорига, илдам жўнаркан, лаблари муттасил пичирлади: «Нима иш қилдим? Гуноҳми, савобми? Соқолим оқарганда қўлимни қонга ботирдим. Мана, ҳали ҳам бармоқларимга чилп-чилп ёпишади! Йўқ, мен қизимдан сўрайман. Айт, жоним, Гулнорим, айт! Мен ёлғиз сенинг қаршингда гуноҳкорман. Эски гуноҳкорман. Сен айт ма'қул бўлдимми? Бу қон оз десанг яна тўкаман. Ҳаммасини қираман. Албатта бу қон бир томчи. Бундайлардан мингтасининг қони бир тола сочингга арзимамайди. Биламан, қизим. Ҳаммасини қираман, даданг энди кўрқмайди. Улар энди хўжайин эмас менга, қизим. Елкамга хўп минишди. Энди бас! Қўзим очилди, Гулнор. Лекин бу кўз қурғур жуда кеч очилди. Юрагимга заҳар югурганда очилди. Юрагим сен эдинг, Гулнор. Қўзим илгари очилган бўлса эди, мен ўз юрагимни бўриларга едирардим? Тонгла махшарда қай юз блан сенга боқаман? Қизим, кечир, бу адашган, кўр дадангни кечир! Гуноҳимни заррача кечиршинг учун қўлимни қонга тикдим. Оппоғим, Гулнор, кечир... Эвоҳ, эсиз умр; эсиз қизим...»

УН САККИЗИНЧИ БОБ

I

Йўлчи тунда келиб кирган бир ташландиқ тегирмонда, зах ерда бир чимдим ухлаб, тонг вақтда ташқари чиқди. Қорни жуда оч эди. Лекин унга биринчи галда соч-соқолини қирдириш машаққати тушди. У кўпдан буён қўлига ойна олмаган бўлса-да, юзи қай ҳолда эканини яхши билар эди. Фақат, киссасида сийқа чақа ҳам йўқлигидан анҳор бўйида ерга ботган эски, синиқ тегирмон тошга ўтириб, узоқ вақт бош қотирди. Сотиш учун ҳечнима йўқ: Этикни турмада йўқотган. Устида увада чопон, буни бозорда ёлғиз эскифурушлар олиши мумкин. Бордию, омад келиб, шу атрофдан бировга ялиниб сота билди, у вақт ўзи йиртиқ кўй-

лакда қолади... У бирдан қўлини кескин силкиди: Шунга ҳам қайғуришми!— деди, манглайини чуқур чизиклар кесди, у шу кеча ўзи блан бирга турмадан қочган ажойиб русни — Петровни ўйлади: ҳозир қаерда экан-а? Иш қилиб қўлга тушмасдан, Масковга етиб олсин-да. Оташ арава Масковга неча кунда элтади, деб сўрамапман ҳам... Ҳа, у юк ташийдиган вагонда жўнайди, чиптасиз, бошқасиз юкларнинг орасига писиб кетади... Тутилиб қолмас-а, калласи жойида; тегирмонга тушса, бутун чиқадиганлардан у. Лекин, овқатдан қийналади-да, мендан баттар чақасиз эди.

Йўлчи турмада яшаркан, унга туғишган оғани сингари меҳрибон бўлган Петров блан биринчи учрашувдан бошлаб, то сўнги дамгача ўтган ҳаётини ҳозир ўз фикридан бир-бир кечирди. Петровнинг у учун янги, ёрқин, улуғ бир дунё очган, унга алангали умидлар бағишлаган, унинг кучларига чин қаҳрамонлик майдонини кўрсатган, олмосдай ўткир, қуёшдай порлоқ, аммо шу блан барабар содда, ҳарбир меҳнаткашнинг, ҳарбир эзилганнинг юрагига ёпишадиган фикрларга шўнгиб кетди. Қандай ишлаш керак, нима қилиш керак, нимадан бошлаш керак — бу хусусда Петров уқдирган кенгашларни чуқур мулоҳаза қилди. Фақат, қалбини тўлдирган улуғ фикрларни кимга очади ва қандай очади? Бунинг учун сўзамол бўлиш керакку! Илгари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда ҳазилакам эмаслиги равшанлашди: «Бундай қиламан,— лабини қимирлатиб ўз-ўзига шивирлади Йўлчи,— аввал шундай одамларни тортаманки, ўзимга қандай ишонсам, уларнинг дилига шундай ишонган бўлай... улар шундай одамлар бўлсинки, большевик Петровнинг йўлига киргандан кейин ўтга ҳам, сувга ҳам ўзини уришга тайёр кўрсатсин, жони-дили блан ишга берилсин. Энг яқинларимдан синаганларимдан бошлайман. Бу ишда шошқалоқлик энгиллик ярамайди. Мана Қоратой. У жам'ики тўраларга, жам'ики бойларга ўт блан сувдай. Унинг укаси Жумабой. Ишчи йигит, трамвай йўлини тозалашдан боши чиқмайди. Албатта, боёнларга қарши. Хўш, яна пахта заводда ишлайдиган «Барат махорка» бор,— бу сра қайтмайдиган хилидан. Уроз, Қамбар, яна қорол, черикорлардан қанча танишлар бор! Буларнинг бари большевик фикрига интизор, бари большевик бўладиган йигитлар...

Қўкрагини тўлдирган ички, тетик қувончи блан Йўлчи қаддини ростлади, атрофга кўз сузди. Қуёш чиқиб анҳор ёқасидаги толларни олтинлатган; тоза, ёрқин ҳаво кўзни қамаштиради. Ташландиқ тегирмоннинг чирик новидан сув, майда кумуш томчиларни сачратиб, гувиллаб отилди. Бу ер пастқам жой бўлгани, сувнинг нариги ёғида, баланд қиялигидаги «ёлғиз оёқ» йўлдан бошқа кўчаси бўлмаганидан, атрофда ҳечким кўринмайди. Йигит мулойим жилмайди: «Роса гадоӣ топмас жойга ўзимни урибман-да», деди ва эски чопонининг қўлтиғига пухта яширган қоғозни ушлаб боқди. Бу Петровнинг ўз дўстига, Андреев деган

ишчи большевикка топшириш учун ёзиб берган хати бўлиб, унда Йўлчи янги дунёга тавсия қилинган эди. Петров бу хатни бераркан, уни ёнда сақламаслик кераклигини, тутилиш таҳлиқаси ўтганлигига ишонган тақдирда ҳам, кийим-кечакни, мумкин бўлса, башарани ҳам ўзгартиб гоят эҳтиёткорлик ва сергаклик блан Андреевга топшириш лозимлигини Йўлчига уқдирган эди. «Мен топган олтиним. Йўқ, олтин нима! Бу — бутун умрку...» ичида ўйлади-да, Йўлчи, гўё умид-истакнинг қудратли қанотларида кўтарилгандек, сачраб ўрнидан турди ва анҳор бўйлаб кетди.

Бойларнинг чақиғи ва чойхонада полицияга қилган «беадаблиги» орқасида Йўлчи қамалгач, уч-тўрт кундан кейин, темир қафасга бир рус ҳам ўтқазилди. Даҳшатли ёлғизликдан юракбағри эзилган Йўлчи, у кириб келганда мулойим, самимий табасум блан дўстона қаршилади. Қошки тил билса-ю, у блан суҳбатлаша қолса!.. Рус биринчи қарашдаёқ Йўлчига ёқди. У ўрта бўйли, кенг яғринли, қуюқ жингалак сочили, қўллари бақувват, ўттиз беш-қирқ ёш орасида бир киши эди. Этиси, шими, калта камзили эски бўлса ҳам, лекин ҳали унчалик тўзимаган эди. Унинг кўзларида, юзида ва бутун ҳаракатларида сокинлик, жиддият ва куч яққол сезилиб турар эди. У эски, юпқа наматдай одеялга ўралган тугунни бурчакка ташлади-да, бир қўлида эзилган шапкани ўйнаб, иккинчи қўлини шим киссасига тикиб Йўлчига бошдан-оёқ бир зум тикилиб, қалин овоз блан «яхши» деди, сўнг ҳалиги тугунга ёнбошлади, узоқ вақт ўйланиб ётди. Лекин у кўз қири блан яширинча тикилиб-тикилиб қўяётганини Йўлчи фаҳмлади ва ўзини ёмон одам эмаслигини билдиришга тиришди ва ўйланиб деди:

— Сеники мастиравой!

У ётган жойида бошини қимирлатиб тасдиқлади-да, сўнг:

— Завод работа...— деди жиддий равишда.

— Меники бойда работа ясайди,— жонланиб гапирди Йўлчи, яна аниқроқ тушунтириш учун, чопонининг йиртиғидан жиндай пахта узиб ерга ташлади ва ҳаракат блан кетмон чопишни кўрсатди. Рус илжайди ва «тушунаман» дегандай, кўзлари блан имо қилди-да, яна жим, ўйланиб ётаверди. Эртасига у тугун ичидан қалингина бир китоб чиқариб кўзини ундан узмай, ичидан ўқиб ётди. Фақат эшик орқасидан бирон товуш келса, ёки бирон ҳаракат сезилса, китобни чаққонлик блан яширади, яна қўлга олади, соатларча кўз узмайди. Бу нарса ақлли Йўлчига кўп ма'но билдирди, борган сари русга муҳаббати ортаборди, ташқаридаги шубҳали товуш ва ҳаракатлардан уни огоҳлантириб турди. Лекин ўз саводсизлигидан энди жуда чуқур ўксинди: «Мана, бу ўрис китоб блан дардлашиб ётипти, лаби қимирламаса ҳам, гаплашаётипти, эҳ кўрлик қурсин!..» Бугун улар бир-бирларининг исм ва фамилияларини ўрганишди. Руснинг фамилияси: Петров...

Бирнеча кундан сўнг улар чин дўстлик блан боғландилар. Бу дўстлик турмада, темир қафасда бирга кечирилган оғир кун-

ларнинг сиқинтиси остида туғилган тасодифий ва муваққат қадрдонлик эмасди; фикрлари, ҳислари, истаклари, юраклари яқин бўлган ва буларнинг ма'носини кўзлар блан, ички туйғу блан туйган шахсларнинг ўртоқлиги эди.

Тил билмаслик биринчи ҳафталарда уларни қаттиқ қийнади. Лекин сўзлашув учун уларда кучли орзу, руҳий зарурият бўлганидан бу қийинлик аста-аста йўқолаверди. Улар энг ибтидоий тилга — ҳаракатлар, имолар блан фикр уқтиришга мурожаат қилдилар. Бу ишда Петров ажойиб маҳорат кўрсатди. Йўлчи ҳам ундан ортда қолмасликка тиришди. Сўнг, аста-аста иккиси ҳам «тилга кира» бошлади, сўзлик кўпайди. Кейинги ойларда эса, уларнинг тиллари очилиб кетди.

Йўлчи учун Петров ёлғиз фикрлари блангина эмас, бутун ҳаёти ва кураши блан муаллим бўлди. Унга чуқур ҳурмат ва севги блан қаради. Шундай одамни севмаслик мумкинми ахир?.. Петров қишлоқда, камбағал деҳқон оиласида туғилади. Тирикчилик учун ўнуч-ўнтўрт ёшида оила қучоғидан айрилишга мажбур бўлади. Ростов шаҳрига келиб заводга киради, мастерларнинг қўлида шогирд бўлиб ишлайди. Золим ҳаётнинг бутун қаҳри-ғазабларига йўлиқади. Бойларга, помещчикларга ва уларнинг давлатига нафрати ошади ва «ҳамёни зўрлар» нинг ҳокимиятини парчалашга бел боғлаган курашчиларга табиий бир ички интилиш блан яқинлашади. Унинг ёрдами блан ўқиш-ёзишни ўрғанади, зўр тиришқоқлик ва севги блан китоб мутолаасига берилади ва мустаҳкам фикрларга эга бўлади.

1905 йил революциясини Петров қаттиқ большевик бўлган ҳолда, баррикадаларда қўлида милтиқ блан туриб қаршилайди. Бундан кейинги ҳаёти қамалиш, қочиш, яшириниш блан, большевистик иш ва кураш алангаси блан ўтади. Икки йил илгари Тошкентга келиб, темир йўл мастерскояларида ишлай бошлади. Ишчилар орасида урушга қарши ташвиқот юргизгани ва забастовка ташкил қилгани учун қамалади. Бойларнинг бўйинтуруғи остида обдан эзилган, бутун борлиғи уларга қарши нафрат блан тўлган, кураш йўлини қидирган бу ақлли йигитни — Йўлчини, Петров бутун революцион руҳи ва севгиси блан тарбиялайди, революцион кураш алангаси блан унинг фикрларини ойдинлатади. Жамиятда бойлар ва ишчи-меҳнаткашлар синфи борлигини, бойларнинг манфаатлари блан меҳнаткашларнинг манфаатлари бир-бирига зид эканини, бойларнинг олтин-қумушлари меҳнаткашларнинг қони, теридан яратилганлигини, бутун давлат ва унинг маҳкамалари бойларники бўлиб, меҳнаткашларни эзиш учун хизмат қилишини тушунтирди. Бойларнинг ва ҳамма мулкдорларнинг зулмидан қутулиш учун, озодликка, бахтга эришиш учун, ҳамма меҳнаткашлар, дин, миллат фарқига бормасдан, бирлашиб, уюшиб, бойлар ҳокимиятини ағдаришлари ва бутун ишни ўз қўлларига олишлари, сўнг бараварликка асосланган ҳаёт тузишлари кераклигини уқдирди. Йўлчини саводли қилишга астойдил уринди. Қўлга базўр илинадиган кичкина қалам блан

(у бу қаламчани ер-қўкка ишонмас эди) махорка қоғозларига ёзиб, Йўлчига русча ҳарфларни танитди. Натижада Йўлчи дастлаб ўз исми ва фамилиясини ёзишни ўрганди, кейин, йирик ёзилган ҳарфларни қўшиб ўқийдиган ва ёзадиган бўлди, ҳар кун терлаб-пишиб, соатларча ёзув машқ қилди. Ниҳоят, кеча кечаси иккиси турмадан қочиб чиқабилди. Кучли ҳаяжон ва самимият блан кучоқлаша-кучоқлаша, вақтинча айрилишди...

Йўлчи анҳор ёқасида қалин ўсган толлар, тераклар, япасқи ўтларни оралаб кетди. Бирқанча юргач, Тахтақўприкка чиқди. Қўприк қаршисисидаги кўча унга таниш кўринди. Энди одамлар — отлиқ, пиёда, ёш, қари — учрайбошлади. Қўплари ундан ҳўркиб, шубҳали назар блан қараб-қараб, четланиб ўтар эдилар. Йўлчи уларга сра аҳамият бермай, таниш кўча томон юрди. Бироздан сўнг маҳалланинг бўғат томли, паст, хароба уйлари орасида гердайган, девори оппоқ ганч, икки қаватли иморат рўбарўсида тўхтаб қолди. Бу иморат Жамолбой пахтачиники эди. Унинг хизматкори Жўрага йўлиқиш учун дарвозага кирди. Отхонага қарши ҳўжранинг эшигини итариб қараб, унда ҳечким йўқлигини билиб, хомуш тургач, отхона ичидан ифлос курак ва супурги кўтариб, Жўра чиқди ва Йўлчидан ўн қадам нарида куракка суялиб, ҳайратдан серрайиб қолди.

— Ҳорманг, Жўра ака, мендан мунча ҳўркмасангиз...

Йўлчи илжайди. У томон қадам қўйди.

— Ҳов, қадимги Йўлчимисан? Важоҳатингдан одам эмас, от ҳам аравани олиб қочади!..

Маҳкам қўл сиқишгандан кейин, ҳўжрага киришди. Йўлчи ўз саргузаштини сўзларкан, бақрайиб тинглаган Жўра, сабрсизланиб сўради:

— Энди тамом бўшатдиларми сени?

— Бўшатиш қаёқда! Қочдик...

— Турмадан?— кўз оқларини ўйнатиб сўради Жўра. Йўлчи воқилани айтиб берди.

— Энди эҳтиёт бўл, сени қидиришади,— таҳликани қўл ҳаракати блан ишорат қилди Жўра ва давом этди.— Лекин, хафа бўлма, иним. Сен шунча нарсани билиб, кўриб чиқибсан. Бу вақт ичида мен нима кўрдим? Бўйним боғлиқ ҳам эмас, ешиқ ҳам эмас. Қамоқ бўлмаса ҳам, қамоққа ўхшайди. Эрта-кеч юмуш. Ҳемири ёнга тушмайди. Қимматчилик. Яна булар етмагандай, оқ подшо деган хунаса фармон чиқариб, халқдан мардикор сўраб қолди. Урушда қўли баланд эмас шекилли. Ҳамманинг юраги така-пука...

— Мардикор олиш? Бу қандай ҳангама?— қошини чимириб Жўрага тикилди Йўлчи.

Жўра бу тўғрида билган-эшитганларини тўкиб солди.

— Яна камбағалларнинг шўра қайнайди, денг...— деди Йўлчи ғазабланиб.

— Отаишга раҳмат!— ўрнидан ирғиб туриб деди Жўра.— Элдан бурун менга харидор топилди: хўжайин ўз жияни ўрнига

мени юбормоқчи!.. Сенлар учун мени туққан энам ўлсин, дедим.— Жўра бир минут ерга боқиб сукут қилди. Сўнг, секингина деди:— Юмушларим кўп. Сен бемалол ўтиравер... э, сочинг? Мен ҳозир...

У бир ўспирин сартарошни бошлаб келди. Курси бўлмагани учун Йўлчи ҳужранинг баланд остонасига ўтирди. Сартарош пастга тушлиб, илдамлик блан ишини бажарди. Йўлчининг қўлчига кичкина тўғарак ойнани тутқазди. Йигит унга боқиб, мўйловини чимириб, сартарошга раҳмат айтди. Жўра киссасини кавлади, сартарошнинг ҳақини бериб, жўнатди. Кейин Йўлчига нон қўйди, самовар қумғондан бироз совуган чой дамлади. Кечга қадар шу ердан қўзғолмасликни уқтирди. Йўлчи анҳорда чўмилмоқчи эканини сўзлади. Жўра дўстларча койиб-койиб, ҳужранинг беш тийинлик чақадай қулфини кўрсатди-да йўқолди.

Йўлчи чойдан сўнг қоғоздай юпқа, чанг босган бир парча совунни тоқчадан топиб, ҳалиги анҳорга борди. Ешиниб сувнинг майин, ёқимли, совуқ тўлқинига кўмилди, чуқур жойга етганда бир шўнғиб олди. Кейин яна паст жойга қайтиб, юпқа совунни бошга ва баданга бир суриб чиқди, совундан кир аралашган кўпикдан бошқа бир из ҳам қолмади. Қўллари блан гавдасини кучли ишқаркан, шунда ўзининг озганини, йирик суякларининг қаварганини сездди.

Анҳор, сув оғушида кенг-мўл яйрашга у қадар имкон берма-са-да, йигит қулочини катта отиб, сувни «шақ-шақ» савалаб, қир-қоқ бўйлаб узунасига сузди, гавдаси, қулочи блан сувни кўпиртириб, кучли чайқатди. Узоқда, сувни ҳатто жимирлатмасдан, секин ва майин сирпаниб сузган оқ, олачипор ўрдаклар ҳуркак-ҳуркак ғағиллашиб, ҳар томонга илдам қочишди. Йўлчи сузган сайин ўзини енгил сезар, томирлари кенгаяр, пайлари ёйилар, уларга куч тўлиб, бутун гавдаси роҳатланар эди. Атроф тинч. Ўткинчилар оз. Анҳор ёқасида толлар орасида, иккита оқ эчки ўтлаб юради, ба'зан соқолларини серкиллайтиб Йўлчига қарашади-да, сўнг бошларини яна майсага узатишади. Қуёш анча кўтарилган. Лекин унинг дарахтлар орасидан силжиган шу'ласи бу ерда куйдирмайди, аксинча, баданга ғоят ёқади.

Йўлчи кийиниб, енгилгина юриб кетди. Жўранинг дим, қоронғи ҳужрасига қамалишни истамади. У одамлар орасига тезроқ киришга, ҳарнарсани билишга, ишлашга шошди. Унсинни кўриш, гўзал хаёл ва дардли ёди блан унинг юрагини борган сари чуқурроқ яралаган Гулнор тўғрисида икки оғиз сўз эшитиш орзуси кучли эди. Лекин кечки емоққа чақа топиш учун зарурият сездди. Ҳарқандай таҳликага қўл силтаб, бозорга илдам югурди.

Қуёш тик келиб, ҳамаёқни куйдирарди. Тошлар оёқларни жиз-жиз узиб олади. Чанг... Кучли иссиқдан нафас бўғилади. Бозорнинг ғовур-ғувури авжда, одамлар асабий, қўпол. Ҳаммадан теғ исси келади. Ҳамманинг тилида шикоят: қимматчиликдан, мардикор олиш воқиасидан, бекорчиликдан шикоят...

Йўлчи кечга қадар неча ерга юк ташиб, ҳорғин ҳолда Жўра-

никига келди. Қалид йўқлигидан ҳужрасига кираолмай, Йўлчини кутган Жўра блан бироз гаплашиб синглисининг олдига кетди. Елкаси устига қўйган оғир юклар остида терлаб пишиб, минг азоб блан топган пулига йўлда Унсин учун атиги иккитагина юпка, вазнсиз нон, оз-моз узум олабилди...

Ним қоронғилик кўчада ҳассасини дўқиллатиб бораётган Шокир отани узоқдан пайқаб, севиниб югурди ва чолнинг олдини тўсди.

— Бардаммисиз бобой?

Чол сесканиб бошини кўтарди, йигитни қучоқлаб, суяк қўллари блан унинг елкасини силади. Ҳаяжондан сўзлашга сўз топаолмай, олдинга тушиб, калавланиб кетаверди ва эшикка кирмасдан қичқирди:

— Қизим, севинчи бер! Аканг.

Унсин ҳовлидан учиб чиқди, акасини маҳкам ва узоқ қучоқлади.

— Йиғлама, йиғлама, жоним! — юраги ҳислар блан тўлиб-тошган Йўлчи титроқ овоз блан қизни юпатди.

Кампир узоқда туриб сўрашди ва дуо қилди. Унсин дарров чироқ ёқиб, ҳовли юзига жой солди. Йўлчи ўтиргач, Шокир отанинг етим набираларини тиззасига олиб, ўпиб узумдан икки бошни уларнинг қўлига тутқизди. Болалар беҳад қувонишиб, Йўлчининг бўйнига осилишди. Йўлчи Шокир отанинг аҳволини, тирикчилигини сўради. Чол замондан кўпроқ шикоят қилди, ўз тирикчилиги ҳақида шундай деди:

— Қийинликка қийин, болам. Лекин чоригимизни судраб турибмиз. Тўғрисини айтсам, бизни қизим Унсин боқмоқда. У тиккан маҳсиларни қўлингга олку, тамошо қил. Сайрайди-да! Бундай туйғун, бундай зийрак, бундай боадаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди.

Бу сўз Йўлчини жуда қувонтирди. Чунки у, синглим камбағал оилага боқим бўлиб қолди, деб ўйлар, ўйлаган сари ҳарвақт юраги эзилар эди. Шокир отадан шундай илтифотга, мақтовга сазовор бўлган синглисини тўйиб кўриш учун кўзлари блан ҳовлини айланди. Унсин кўринмади. Бир муддатдан сўнг, у уй ичидан югуриб чиқди-да, орқа томондан келиб, акасининг бошидан дўпписини олиб ташлади. Йўлчи учун ўзи тайёрлаган яхши «тагдўзи» дўппини кийдирди. Йўлчи дўппини олиб, чироқда тамошо қилиб, яна кийди, синглисига раҳмат айтиб, узоқ тикилар экан, қизнинг кўзларида чуқур қайғу кўрди.

— Нимага хафасан? Мана мен соғ-саломат қайтдим. Билмадим, ҳали бошимга яна нималар тушади, ҳарвақт дадил бўл, Унсин!

— Ҳечнима, — ерга қараб деди Унсин, — ўзим шундай...

Чиндан ҳам Унсин қайғули эди. Сабаби — Гулнорнинг вафоти... Унинг ўлим хабари бу ердагиларга аввалги кун, Салимнинг ўлдирилиши муносабати блан, ҳархил «миш-миш»лар аралаш эшитилган, Унсиннинг бутун вужудини ларзага солган эди...

Шокир ота темирчини чақириб келди. Икки дўст полвонлардай кучоқлашиб, салмоқли кўришишди. Кампир блан қиз энди уй ичига чекинишди. Эркаклар чой ичиб, жиддий гаплашабошладилар.

Йўлчи Қоратойдан замон аҳволини сўради. Темирчи камбағал халқнинг чуқур машаққат гирдобига ботувидан, аҳвол шундай кетаверса, оқибатда халқ очликдан қирилишидан сўзлади. Йўлчи уни диққат блан тинглаб, сўнг асли мақсадини очишга интилди. У бироз энгашиб, товушини пасайтириб деди:

— Менимча, Қоратой ака, Шокир ота, бутун кулфатлар турмушининг ёмон тузилганидан келади. Нимага? Уйлаб қаранг, бир томонда бир ҳовуч бойлар ҳамма нарсага эга; ҳисобсиз-китобсиз, фуқаро-чи? Қипяланғоч... Ахир камбағал халқ ўз қўл кучи блан, пешона тери блан кун кўришга ҳам илож топаолмайди. Бойлар ўз фабрикасида, заводида, катта-катта ер-сувида камбағални ишлатиб, мол-мулкини ортдиради, ҳам'ёнини тўлдиради. Ҳаммаси меҳнаткашининг кучидан. Бўлмаса, худо осмондан ташлармиди? Мана ҳамма бало, ҳамма офат шунда. Халқ борган сари пачақланаверади, бойлар яшнайверади, негаки, илдизи бизнинг кучиланиши сўради-да. Хўш, нима қилиш керак дейсизлар? Бундан қутулиш учун оҳ-воҳ, йиғи-сиғи сра фойда бермайди. Қулчиликдан чиқмоқчи бўлсак, курашга бел боғлашимиз керак. Ҳамма меҳнаткашларимизга шу фикрни уқдириб, уларнинг кўзларини очишимиз керак. Жам'и ки меҳнаткашлар яктан бўлиб чиқса, бойларни ва қонхўр Николайни ағдариб ташлаши аниқ гап. У вақтда меҳнаткаш халқ ўз ишини ўзи билиб қилади. Мен эшитдимки, ўрис халқининг ишчилари, мастеравойлари шу фикрда экан. Улар жуда кўп замондан буён мана шу йўлда иш олиб борар экан. Биз мусулмон камбағаллари ҳам уларнинг изидан боришимиз лозим. Қани, сизлар нима дейсизлар?..

Йўлчи сукут қилиб, дам Қоратойга, дам Шокир отага тикилди. Уларнинг иккиси ҳам ўйга ботиб, бирнафас жим қолишди. Ниҳоят, Қоратой Йўлчининг елкасини дўстона қоқиб деди:

— Роса бошинг бор, иним Йўлчи, олтин бошинг бор. Гапларинг — бари ҳақ. Агар ўрис мастеравойлари шу фикрда бўлса, биз ҳам шунга қўшилаемиз. Негаки, улар жуда билгич халқ. Ахир, ҳамма машинани ўшалар юритади-да.

Йўлчи дўсти Петров ҳақида сўзлаб берди. Шокир ота жуда таажжубланди.

— Мастеравойларинг жуда ўткир халқ бўлар экан-да? — деди чол.

— Жуда баҳодир халқ бўлади, — гапга аралашди темирчи, — яқинда мен пиёнбозорда биттасини кўрдим. У куппакундузи, одамлар ўртасида бир офитсарнинг бетига ўхшатиб тупурса бўладими! Ҳайрон қолдим...

— Ростми? — ёқасини ушлади чол.

— Шу нарса аниқки, ишчилар урушга ҳам қарши, Николайга ҳам қарши, буржуйларга ҳам қарши экан.

— Буржуйлар дедингми? У нима тагин?— деди Шокир ота.

— Урислар бойларни буржуй дер экан,— деди Йўлчи.

— Ия, ўрислар бойни купас¹ дерди шекилли,— чол кўзини тикди Йўлчига.

— Петров, бойларни буржуйлар деб гапирарди ҳарвақт. Жам'ики буржуйларни, тўраларни йўқотиб, ҳамма ишни биз ўз одамларимизга, ишчиларга топширамиз, дейди. «Сарт» ҳам, ўрис ҳам барабар, дейди. Подшоли, бойларни йўқотсак, ана унда замон яхшиланади, дейди. Гап кўп, ота. Ҳарбир сўзини олиб, андак мулоҳаза қилсангиз маза қиласиз, негаки, ўнгкай тўғри фикрлар эканига ишонасиз...

— Қойилман, полвон иним,— юрагига бир нима сигмагандай кўрагини босиб гапирди Қоратой,— бой кимга керак? Уруш кимга керак? Подшо кимга керак? Булардан халққа ҳеч манфаат тегмайдику. Мана урушни кўрдик. Азоби нуқул бизларга. Бойлар-чи? Аввалгидан кўра каттароқ арш қилиб юрипти. Мардикорликка нуқул камбағал болаларини рўкач қилишади. Деҳқонни, косибни яна худо урди. Мана укамни хатга олишипти. Йўлчибой аканг айлангур, камбағалчиликдан гаранг бўлиб бошим қотган вақтда бу ташвиш чиқди, уҳ!..

Йўлчи пешонасини ушлаб яна нималар ҳақида сўзлаш учун ўйлаб қолди. Шокир ота ҳозир Йўлчидан эшитган сўзларнинг та'сирига берилиб, ўз-ўзича сўзлайбошлади: «Тавба, ажойиб замона. Ешим шунчага келиб, бундайларни энди эшитдим. Шунинг учун айтадилар: ўтирган бўйра, юрган дар'е... Бутун умрим қавакда ўтди... Майли, сизлар яшанглар, законни тузатинглар...»

Қоратой Йўлчининг елкасига қўлини қўйди, бу маҳаллада туриш унга хавфли эканини, ҳозирча шаҳарнинг четроғида яшаш лозимлигини айтди. Йўлчи дастлаб иккиланди. Лекин, чол ҳам бу фикрни «айни маслаҳат» деб топганидан, рози бўлди-да, сўради:

— Қаерга?

— Тахтапулда бир кекса аммам бор. Бефарзанд, ёлғиз ўзи яшайди. Шуникига борамиз,— Қоратой тўрди, тор ва дим ҳовлида бўғилган каби, эски, йиртиқ кўйлаги блан елпинди. Йўлчи Қоратойни кўчага чиқариб, бир четга сингисини чақирди. Мақсади Гулниор тўғрисида у блан сўзлашиш эди. Бу хусусда темирчи ёки чолдан ма'лумот олишга уялган эди. Аммо, энди юрагини очишга ўз сингисига ҳам жасорат қилолмади. «Балки ўзи сўзлар» деб умид қилди. Фақат, Унсин бу ҳақда ҳечнима демади. Ёлғиз, унинг дарров кетишига ачинганини билдирди, агар эртагиндин келмаса, темирчи болаларидан бирини олиб, ўзи боришини айтди. Йўлчи бошқа бир гезни умид қилди-да, Шокир ота блан хайрлашиб, эшикка чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди:

¹ Купец.

— Хай, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо қаримга сўзлайверма!

— Шу сўзларни одамларга билдириш учун турмадан қочдим ота!

II

Офтоб Йўлчининг бошини қизитгандан сўнг уйғонди. Уйқули кўзлари блан теваракка қаради. Соат чамаси ўн. Қиртишлаб супурилган, топтоза, текис кичик ҳовлида ҳечким йўқ, ҳечқандай товуш ҳам йўқ. Бу уйнинг танҳо бекаси бўлган Саодат кампир каби қари бир товуқ жимгина юради. Бир четда девор тагида бир бўйра қадар жойда гултожихўроз, садарайҳон, намозшом гул ўсиб ётади. Айвонча ёнидаги ҳужрага ўхшаш уйчанинги эшикчаси устидан занжирли. Йўлчи ўрнидан туриб, кийинди. Ҳовлидан сув ўтмас эди. Шунинг учун қуёшда исиб қолган човгундаги сув блан бет-қўлини ювди, ҳовлида тентираб, секин-секин юра бошлади. У кечаси кичкина чироқнинг шуласида ҳечнимани пайқаманган эди. Қоратой уни ўз аммасига ҳўп мақтаб, унинг бошидан ўтган баъзи воқиаларни, масалан, турмага қамалиши, ундан қочишини сўзларкан, у бошини қўйи солиб ўтирган ва Қоратой кетмасданоқ кўрпага киргани учун, кампирни ҳам ғирашира кўрган эди. Аммо, у бемаъни тақводор кампирлардан бўлмай, балки дадил, очиқ кўнгилли бир аёл эканини, Йўлчи унинг овозидан, Қоратойга қилган ҳазилкашлигидан ва ўзига қаратиб айтган мана шу сўзларидан англаган эди: «Чирогим, бу ерни ўз уйингдек бил. Қоратойим қандай бўлса, сен ҳам менга шундайсан. Балки ундан афзалсан. Бу темирчим «амма, эшигинга тамба» дейдиганлардан. Шундақами, Қорам?.. Уялма, мен маҳалламда домла имомдан, сўфидан, учта-тўртта казо-казолардан, тағин гузардагилардан қочаман. Бошқалар блан болам-бўтам деб қочмасдан сўрашабераман...»

Ҳар бурчагидан камбағаллик ва муҳтожлик кўзлари олайган, лекин рўзгор қақир-қуқури эҳтиёт ва диққат блан уз жойида саранжомланган, чуқур жимжитлик ҳукм сурган ҳовлида Йўлчи танҳо юганда, унинг кўксини зирқираб огритган ишқий кечинмалар қоплади, бутун борлигини Гулнорнинг ёди асир қилди: «У тақдирга тан бериб, ниҳоят, кўникдими? Мени унутдими? Йўқ, нега унутсин, Гулнор-а?.. Ҳозир боғда нима қилаётган экан? Бир кўрсам, жилла бўлмаса, овозини эшитсам... Қимни юбораман? Унсин кўрмаган, ҳам у ер анча узоқ... Ўзим борсам-чи? Теваракда гир-гир айланаман. У мени қайдан билади? Агар қадамимни бой сезиб қолса, Гулнорнинг аҳволи оғирлашмайдими? Албатта, Гулнорга кишан соладилар. Бой ёмон одам...»

Йўлчи шунинг сингари ўйларга берилган чоқда, кўча эшик қаттиқ итарилди... Бошига бўш саватни қўйиб, паранжини судраб Саодат кампир келди.

— Қорнинг очгандир, арслонтойим,— паранжи ва саватни айвонга улоқтириб деди, кампир,— ҳозир чой қайнатаман.

Юраги қайғуга тўлган Йўлчи, энди сра тортинмасдан, дардига дардкаш бир она каби, у блан сўзлашабошлади. Саодат кампир, узун ёшига қарамай, ҳали эгилмаган, ориқ, лекин суякли, қийғир бурунли, ҳаракатларидан шижоатли ва чаққон экани билинган, эркаксимон хотин эди. Унинг, кичик, кўкишроқ кўзлари оғир меҳнат, жафокашлик, сабр ва қаноат блан тўлган ҳаётининг, бахтсизликка, қийинчиликларга қарамай, ўз ғурурини йўқотмаган узун умрининг тарихини жонли ифода қилар эди.

— Қаердан келдингиз, она?— деди Йўлчи.

Кампир кичкина самоварга олов солиб, йигит ёнига қайтди-да, эркакча овоз блан шошмасдан гапирди:

— Тирикчилик, болам. Мен новвойман. Ана, ошхонада каттакон тандирим бор, кўрмадингми?.. Кун чиқмасдан ун эладим, хамир қордим. Хамир ачигунча, ўтин ёриб, тандирга ўт қўйдим. Нон ясаб бўлгунча тандир қизиди. Кейин бир чеккадан ёпдим. Бир саватини гузарга олиб чиқиб сотдим. Яна бир сават нон бор. Чойин ичиб яна олиб чиқаман...

— Қанча йилдан буён ёлғиз яшайсиз?— деди Йўлчи қизиқиб.

— Раҳматли эрим мардикор эди,— деди кампир,— ёзда топгани қишга етмасди. Бунинг устига у, касалга чалиниб, эртароқ ишдан чиқиб қолди. Уни боқдим. Ҳа, неча йил дейсан, ўлганига роса йиғирма йил бўлди. Фарзанд юзини кўрган эмасман, болам. Ҳечкимга хор-зор бўлмай деб, тиришиб-тирмашиб ётипман. Бир вақтлар дўппи тикдим, кўрпа қавидим, иштонбоғ тўқидим. Энди ундай ишларга кўзим ўтмайди.

— Қалай, новвойликдан бир нима ортадимиз?

— Гоҳ ундоқ, гоҳ бундоқ...— деди-да, самоварга қараб кетди.— Ба'зи вақт нуқул зарар: нонни сотаман, бозорга борсам, ун баҳоси ошиб кетипти... Дастмоям бир пуд ун эди, тунов кун бирдан йиғирма беш қадокқа тушиб қолди. Яна шу кунда бироз эпақага келтирдим. Фойдаси шуки, болам, бозордан нон сотиб олмайман. Кунда иккита нон ўзимга қолса, шу катта давлат...

Чойдан сўнг Йўлчи саватга нон солиб беришини сўради. Кампир э'тироз қилса ҳам, у ўз сўзига тургани учун, ниҳоят саватга нон тахлаб беришга мажбур бўлди. Йўлчи саватни кафтида тутиб, Қалковуз сувини бўйлаб, Тахтапул гузарига чиқди. Бу ерда уч соат қадар айланди. Кўринишда ҳамаёқ тинч. Чойхоналарда беданалар сайрайди. Боққоллар, қассоблар, харидорлар блан гижиллашади. Бўйинларига осилган қўнғироқларни оғир жаранглатиб туялар ўтади. Кун иссиқ. Бир бола қичқириб айрон шопиради. Лекин одамларнинг кўзларида, ҳаракатларида, қандайдир нотинчлик сезди Йўлчи. Айниқса, деҳқон аҳлида оловлаштишга бошлаган бир ғазаб туйди. Подшонинг мардикор олиш тўғрисидаги фармони устида сўз қўзғоларкан, халқ ҳархил жабр, зулм, ҳақсизликлардан аччиқ шикоят қилар эди. Пайти келганда Йўлчи бойларга, урушга, амалдорларга қарши сўзлаб, мардикор бермасликка ундаб, эҳтиётдан яна қичқириб қўярди: «Сара нон!» «Сара нон!»

У чойхонада уйи шу томонда бўлган ва илгари таниш бир одам блан учрашиб, унга ўн минг хом ғишт қўйиб беришни баҳолаб олди. Нон битгач, саватни анҳор бўйида супурги боғлаб ўтирган бир кишига омнат ташлаб, бозорга ғизиллади. Бир қоп носвой толқонни ўрдага элтиш учун кўтарди. «Қатортерак»да трамвай тўхтайдиган жойда, юкни йўлкага қўйиб, терларини артди. Нақ шу пайтда одамлар алангланиб, бир-бирларини секи туртишиб, бир томонга тикилишди. Йўлчи кўзини қисиб, у томонга қаради. Бирнеча қадам нарида, кўчанинг ўртасида бир рус миршаб, икки «сарт» миршаб қиличларини яланғочлаб, секин ва мудҳиш тантана блан Ерматни олиб келишар эдилар. Ерматнинг бўйни букук, кўзи ерда эди, унинг бутун сиймосида даҳшатли фалокатга йўлиққан одамнинг ифодаси барқ урар эди. Йўлчининг ранги ўчди, кўзлари олайиб, титроқ овоз блан қичқиришдан ўзини тиёлмади.

— Ермат ака!

Ермат теваракка секин қаради. Йўлчини кўриб, чуқур, ғамли ва ночор, лекин қандайдир меҳрли назар блан, «кечир мени!» — дегандай боқди ва қўлини аллақандай чуқур, ингичка ма'но блан бўшанг силкди. Гўё «ҳамма нарса битди!» дегандай... Миршаблар Йўлчига зуғум блан ўқрайиб ўтишди. Йўлчи бир минут анқайиб қолди-да, юкни нари-бери орқалаб, уларнинг изига тушди.

У илгари Ерматни ҳарқанча севмаса ҳам ҳозир уни шу вазиятда кўриб ачинди. Бирин олдинда, иккиси орқада қилич яланғочлаган миршаблар ўртасида боручи Ерматнинг букук бўйнидан кўз узмади. Лекин, унга яқинлашиб, бир оғиз сўз сўрашга имкон тополмади. Улардан кейинроқда ўйлаб кетабери: «Бу содик қул, балки ундан баттар одам эди. Нима жиноят қилиши мумкин? Иши оғир кўринади. Қани, хўжайинлари қутқариб олармикан? Уни қамасалар, сургун қилсалар, Гулнор хафа бўлади, албатта. Ҳарнима бўлмасин, Ермат унинг отаси...»

Ўрдага келиб, юкни ташлади, меҳнати учун ҳақ олишни ҳам унутиб, Ермат орқасидан кетди. Анча ергача кузатиб, уни турмага олиб боришларини англагач, ноилож орқага қайтди; бу ҳодисанинг сабабини кимдан суриштиришни ўйлади.

Кечқурун Саодат кампир, дўппидай ўчоқ олдида чўққайиб, мошхўрда қайнатаркан, Йўлчи кириб келди. Унга бошдан-оёқ разм солиб кампирнинг ранги ўчди, титраб ўрнидан туриб деди:

— Нима бўлди сенга, арслонтойим? Уйинг куйгур тасқара миршаблар изингга тушиб қувладими?

Йўлчи жавоб қайтармади. Айвон лабига ўтириб, бошини қўллари орасига олди. Кампир унинг қаршисига келиб, яна сўзлади:

— Нимага титрайсан, болам? Айтақолсанг-чи. Кетибсанки икки кўзим эшикда, ана келар, дейман — йўқ, мана келар дейман — йўқ. Неча марта гузарга чиқиб келдим. Шундай йигитни кўрдингларми, деб одамлардан сўрадим. Нима сиринг бор, қаерда эдинг, гапир болам, кўнглим тинчисин...

Йўлчи кўчада бойнинг эски приказчикларидан бирини кўриб,

ундан ҳамма воқияни, я'ни Гулнорнинг вафоти, Ермат уни Салимбойвачча заҳарлаган деб қизининг ўчини олиб, бундан уч-тўрт кун бурун, бойваччани ўлдириб, ўзи ғойиб бўлганини, бу кун қаердадир ушланганини эшитган эди.

— Она,— бошини кўтармай деди Йўлчи,— мен қамалишдан қўрқмайман, дордан ҳам, ўқдан ҳам қўрқмайман. Турма! Бу дун'ё турмадан яхшими? Олам зиндондан қоронғироқ, ифлосроқ эмасми? Ҳамаёқ қоронғи, ҳамаёқдан заҳар ёғилади. Қачонгача заҳар ичаман?!

— Вой, нима деб алжирайсан? Авжи ўйнаб-куладиган чоғинг-ку. Рост, ба'зи вақтда дун'ёдан чиқиб кеткинг келади. Дун'ё қурсин, ғам кўп, ғусса кўп, бева-бечора кўп. Айниқса шу замонда ҳамманинг ҳасратидан чанг чиқади. Биров егали нон топаолмайди, бировникида қозон-қозон мой қайнайди. Биров чақага зор, биров пулнинг ҳидига ётаолмайди. Дун'ё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Аммо, ҳарнарсани ўйлаб дилга тугма, хафақон бўлиб қоласан... Ешсан, соғсан, ишла, ўйна, улфат қур, ҳарбир шўхлик йигитликда ярашади, болам!

— Дуруст она,— ғамгин товуш блан деди Йўлчи,— ёшман, соғман, лекин юрагим энг катта қувончини мангулика йўқотган. Ёлғиз ҳасрат блан яшайман. Юрагимга ўйин-кулги ортиқ сифмайди.

Кампир сукут қилди. Йўлчи бирнеча сўз блан ўзининг бахтсиз севгисини кампирга айтишга эҳтиёж сизди. Сўзларкан, кўзларидан йирик, қайноқ томчилар юмаланди... Кампир тишсиз оғзини счиб, қайғули кўзлари блан йигитга қараб қолди. Бир-икки минут сукутдан сўнг, оғир юк остида эзилган каби, узун бир «ух» тортиб, ожизона, шикоят оҳанги блан ўз-ўзича деди:

— Эй дун'ёйи бевафо!.. Қаҳрингдан ҳамманинг бағри қон, кўнгли паришон. Шу йигитдан бир қатра бахтнинг аядингми!

У Йўлчига яқин келиб, она каби бошини силади ва юпата-бошлади...

— Бу кўзларим нималарни кўради? Қачонгача овозимни бўғадилар, тирикман, тинчимайман. Кўрсатаман уларга!— Йўлчи қизгин ғазабдан сачраб ҳовлига тушди, нималарнидир сўзлаб уёққа-буёққа юрабошлади. Кампир синовчи кўзлари блан йигитга узоқ тикилди, бошини оҳиста чайқаб, сўнг энгил бир хўрсиниб деди:

— Хато қилибман, сен олов экансан, бўлақча йигит экансан, Ўт кеч, сув кеч. Сендай йигитга ҳамма нарса ярашади... Ҳай, бу шовқин нима?— кампир кўча томонга қулоқ солди. Йўлчи ҳовли ўртасида бир зум қотиб, тинглади-да, кўчага югуракетди.

Эркак, аёл жам'и ўттизга яқин одам тор кўчага ғуж бўлган. Эркаларнинг кўзлари ғазабдан чақчайган, бўйин томирларини қавартириб, бўғилиб бақиршади. Паранжи-чачвон ичидаги аёллар эса эркалар ўртасида ўзларини жуда дадил тутиб, эрлари савалагандан баттар чинқиришади, кимнидир қарғашади. Йўлчи четроқдан бироз қараб, сўнг оломон ичига кирди. Одамларнинг икки гуруҳ эканини англади: ўрта ёшли, қисик кўзларида ғир-

ромлик барқ урган, жиккак элликбоши ҳам унинг атрофида уч йигит ва кекса одам; буларнинг кийимларидан, ҳаракатларидан, сўзларидан бу маҳалланинг бойлари, қолганларининг бари маҳалла камбағаллари эканини Йўлчи дарров пайқаб олди. У ўзини совуққонликка солиб, шовқин-сурон ичида икки томоннинг сўзларини, мақсадларини диққат блан тинглашга киришди. Бой ва бойваччаларнинг юзлари жаҳлдан буришса ҳам, улар жанжални улғайтирмаслик учун, усталик блан муомала қилишга интиладилар, элликбошига ҳархил имо ва ишора қиладилар. Лекин урушга мардикор олиш муносабати блан ўз мансабини, мавқийни блан даражага кўтарган ва юқори ҳокимлар олдида тилининг узун бўлганига тўла ишонган элликбоши фуқарони сра менсимайди, ёшларни «ит» дейди, кексаларни «аблаҳ», «бема'ни чол!» дейди. У оломоннинг шовқинига чидолмаган каби, икки қулоғини икки қўли блан беркитиб қичқиради.

— Ачавот кўчиб келдими? Нега шаллақилик қиласанлар? Ун марта, юз марта гапирдим сенларга, яна айтаман: маҳалламиздан тахминан ўнбеш киши мардикорликка кетади. Биз йигирма чоқли йигитни ўзимизча мўлжаллаб қўйдик. Ҳали хатга олганимиз йўқ, юқорига билдирганимиз йўқ. Тўполон нимага, хўш? Лекин, мен этларингни ўлдириб қўяй, минг дод денглар, минг фар'ёд денглар беҳуда! Оқ подшо ҳазратларининг фуқаросими-санлар, албатта, болаларингни берасанлар, вассалом!

— Бермаймиз,— деб қичқирди оломон.

— Золим подшодан бездик, ўлақолсин у! — деб қичқаришди хотинлар.

— Мен энди аямайман,— деб бақирди элликбоши,— кимнинг оғзидан шундай сўз эшитсам, дарров маҳкамага хабар қиламан.

— Қўлингдан келса, осдир, Сибирьга юбор,— деди ўдагайлаб бир йигит.

— Шошма!— оломоннинг ичидан кир қалпоқли, ялангоёқ, бақувват чол чиқди, кўзларининг оқини ўйнатиб, қўлини ҳавога кўтариб хириллади.— Шошма, йигирма йигит кимнинг ўғиллари? Маҳамаджон баззозда беш ўғил бор, Шоюнус карвонда етти ўғил бор, Азим чойфурушда уч ўғил бор, улардан биттаси кирдими хатга? Йўқ! У бойваччалар осмондан тушганми? Подшо, губернаторлар бари уларники эдику; урушдан ҳам улар фойдаланади, нимча бойлар лўмбоз бўлиб қолди. Сизлар нуқул менга ўхшаш деҳқоннинг боласини, подачи, косиб болаларини жўнатмоқчисизлар. Камбағал ҳар ерда мушт ерди. Четга қоқиларди, арзи-додини ҳечким тингламасди. Энди ҳукуматга болаларимиз керак бўлиб қолипти, ўхў! Найрангбозликни қара, эви блан бўлади-да!

Ориқ косиб йигитча, жўжа хўроздай бўйнини чўзиб қичқирди:

— Нимага ўз укаларингиз четда қолди, элликбоши, шу ҳам инсофми?

Бу сўзлар Йўлчининг юрагида бўрон ясади, у, тотли, завқли ҳаяжон блан қалтиради. Чунки у халққа айтмоқчи бўлган энг қимматли фикрларини, юрагининг ягона ҳақиқат, ягона имон деб

билдиги нарсаларни халқ ўз оғзи блан айтабошлади. Унинг бошини, кўнглини ўраган умидсизлик тумани бир лаҳзада кўтарилди. У, энди танҳо эмас, у ўзини дўстлар ичида, ўзи каби эзилган, жабр-зулмга қарши кураш учун шайланабошлаган одамлар орасида сездим. У, гўё, қоронғи, сассиқ зиндондан ёрқин, тоза кўклам ҳавосига чиққандай бўлди...

— Жамоат,— кекса бой, ўсиқ қошларини чимириб, салмоқли равишда гапирабошлади,— алҳамдулилло, ҳаммамиз мусулмонмиз, бир отанинг болаларимиз, бир маҳалладамиз, тобуткашмиз, ҳар кун бир-биримизга салом-алик қилишамиз. Шунинг учун нечоғлик аҳил-иноқ бўлишимиз керак. Қўлимизни бигиз қилиб, нега фалончи ўғлини бермади, нега пистончи четда қолдирилди, бу Эшмат, бу Тошмат, деб кўрсатаберсак, орамизда фитна пайдо бўлади. Бой, камбағал-деб айирмачилик қилиш зўр гуноҳдир. Иккиси ҳам оллонинг қули. Бирига бу дунё берилган, иккинчисига у дунё, ҳарбир ақли салим соҳиби банда камбағалликнинг даражаси нақадар улуғлигини фаҳмласа керак. Сўнгра, маҳалламизда овозали боёнлар ҳам йўқ. Биттаси менми? Биттаси Шоиснус карвонми? Ҳаркимнинг кармони ўзига маълум. Аммо, бизлар қараб турмаймиз, қўлдан келганча, ҳукуматга ёрдам берамиз... Шайтон алайҳилла'нанинг йўлидан чиқиш керак, мусулмонлар!

— Ўзингизни камситманг, Тошкентнинг ўникки қопқасига борилса, кимнинг ери — Қурбонҳожининг ерику! — деди қичқириб ҳалиги чол деҳқон.

— Биз ёрдам бераолмаймиз!

— Ўзимиз ёрдамга муҳтожмиз.

Ҳарёқдан эркаклар бақирришди, хотинлар қарғашди. Элликбошининг лаблари аллақандай ёмон қийшайди.

— Тарқалинглар! — деб бўғилиб бақирди-да, ҳаммани сўкабошлади. Бир хотин унинг тумшугига бориб, дўқ қилди; «хатдан ўчир ўғлимни ҳозир!»

Элликбоши ғазабланиб, хотиннинг бошига қўл кўтарди, лекин урмади: «Йўқол!» деб кескин қичқирди. Одамлар бир лаҳзада сесканиб, бир-бирларига қарашди. Бирдан ўнларча мушт ҳавога кўтарилди. Элликбоши ва унинг шериклари калтак остида қолди. Йўлчининг қўли қичиса ҳам, аралашмай, ҳаяжон блан тамошо қилди. Оломон зўр. Усиз ҳам ишни бажарадилар! Ҳали сўзлаган кекса бой, ўзини базўр четга олабилди. Қолганлари оломоннинг оёқлари остида юмаланиб, «сафар қочди» қилинган итдай саваланди. Фақат шу вақтда узун, кенг чопонини судраб, узоқдан лапанглаб югурган домла имом чийилдоқ овоз блан қичқирди:

— Ҳой, мусулмонлар! Ҳой, аҳли маҳалла!

Сўз та'сир қилмагач, ўзи оломон орасига кириб, одамларни айирабошлади. Дастлаб, ёши ўзганлар, сўнгра ёш-яланлар четланишди. Элликбоши ва унинг шериклари қон тупуриб, оғир инграб, имомнинг ёрдами блан ўринларидан базўр туришди. Улар бутун гавдаси блан тупроққа кўмилган эди. Уларнинг бари жароҳатланган. Қими бошини ушлайди, кими белини кўтараолмайди.

Элликбошининг пешонаси ғурра, бурнидан қон оқади, шишган ковоқлари кўзларини қоплаган; лой ва қон аралаш туплайди. Имом, тўполонда бошидан тушиб, тупроққа қоришган салласини қоқиб-қоқиб қайтадан ўраркан, ўз қавмига ва'з-насиҳат қилди. Юрт бошига келган ҳар нав' ҳодисага қарши кеча-кундуз тоат-ибодат қилиш кераклигини, такбир тушириш блан мушуқларнинг осон бўлишини сўзлади. Лекин одамлар унинг сўзини аввалгидай та'зим, ҳурмат блан тингламаганлари, ҳатто, ба'зилари уни ҳам адолатсизликда айблаб, пичинг қилганлари учун обрўни баттароқ туширмасликни мўлжаллади-да, ўз мажруҳларини олдига солиб, мачит томонга жўнади. Элликбоши оломонга қайрилиб, бир қўли блан шиш кўзларини яширган ҳолда, иккинчи қўлини мушт қилиб дўқ урди. Оломон ичидан косиб йигитча бўйинини хўроздай чўзиб қичқирди:

— Бундан бешбаттар қиламиз!

Сўфи минорадан намозасирга чақирди. Одамлар бирин-сирин тарқалабошларкан, Йўлчи баланд товуш блан уларга мурожаат қилиб тўхтатди, ҳаммаси бегона йигитга тикилди.

— Халойиқ!— деди Йўлчи ҳаяжонланиб.— Бўш келманглар, оёқни тираш керак, мушгни кўрсатиш керак. Жам'ики камбағал халқ қўлни-қўлга бериб яктан бўлиб турса, кимнинг ҳадди бор, мардикор олишга?! Бойлар, амалдорлар ўз подшоҳига ён босади, подшоҳ уларга ён босади. Бойларнинг подшоҳпараст бўлиши бекорга эмас. Ер уларники, сув уларники, қозихона, думахона, жам'ики маҳкамалар уларники. Қаерга борсалар, уларнинг сўзи ма'қул, камбағалнинг арзи-доди уч пул!— Йўлчи бирнафас тўхтаб, унинг сўзини диққат блан тинглашган одамларга қаради, яна кучли ҳаяжонланиб давом этди.— Уруш бойларнинг ҳамёни-ни тўлдирдими? Бас, улар борсин! Биродарлар, ўйлаб қаранглар, шу ҳам тирикчиликми? Ахир бу бир зиндон эмасми? Токайгача қон ютамиз, токайгача ерга чўккалаймиз? Овозимизни баланд қўяйлик, ё ҳақ, ё ўлим!.. Бундай тўполонлар ёлғиз бу маҳаллада эмас, кўп маҳалларда бўлиб турипти. Эшитган бўлсангиз керак, ҳозир кўп шаҳарларда, кенг, қишлоқларда камбағал халқ ўз ҳақини да'во қилиш учун шайланмоқда. Мен бу кун жуда қизиқ хабарлар эшитдим. Гап шу, биродарлар, зулм-жабрга қарши жанг қилиш учун тайёрланиш керак. Бойларнинг сўзига сра учини керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи, бари юртимизни заҳарлайди, бари ифлос! Мен уларни жуда яхши билиб олганман..

Йўлчи сўзини битириб, ҳансираб, деворга суялди. Гапим ма'қулми, дегандай одамларга бир-бир қараб қўйди. Уч-тўрт кишининг кўзи ерга қадалган. Бирнеча йигитлар унинг ёнига келиб, ҳам мароқ, ҳам тортиниб у блан сўзлашабошлади. Хотинларнинг ба'зилари қизиққанларидан чачвонларини қия очиб, Йўлчига яширинча мўралашди. Қимдир биров, «оташ забон йигит экан» деб қўйди. Бирнеча йигитлар Йўлчининг атрофини қуршадди. Йўлчи улар блан содда ва очиқ кўнгил блан сўзлашиб, бирпасда апоқ-чапоқ ўртоқлашиб қолди...

Оддий ёз тонги... Қуёш Қалковуз суви бўйлаб ўсган қалин толларнинг учиди ўйнайди.

Йўлчи, кун қизимасдан бирнеча юз хом ғишт қуйиб олиш учун ошиқарди, юқори маҳалла томонидан келаётган эски-туски паранжили беш-олтита аёлни, ҳаяжонли равишда теваракка аланглаб, илдам югурган бирнеча йигитни кўрди, юраги бирдан аланечук тўлқинланиб, келучиларга термулган ҳолда тўхтаб қолди.

Аёллар кўприк бошида чапак чалиб, тиззаларини уриб чинқирди: «Дод золимларнинг дастидан! Оқ подшонинг тахти куйсин! Қораси ўчсин!» Йигитлардан бири — увада кийимли, чорпахил ва юзи офтобда куйган корандами, чорикорми, кўзларини чақчайтириб, оғзини катта очиб, йўғон товуш билан атрофга бонг урди: «Юравер, йигитлар, юравер! Майдонга рўйирост чиқиб ҳақимизни дов қиламиз!»

Гузарда одам унча қалин эмасди. Аёлларнинг йиғи ва хитоблари, золимларни қарғашлари, йигитларнинг мардона овозлари ба'зи кишиларни чўчитиб олазарақ қилди. Ба'зилар эса, иккиланиб, бир-бирларига имо қилиб, секин-секин уларга ёндошабошладилар... Дўконини эндигина очиб, йўлкага сув селиб-супуриб турган боққол бир минут ланг бўлиб қолди. Сўнг, йигитларга, аёлларга шубҳа ва нафрат билан тикилиб, елкасини қисди-да, дарров дўконнинг ичига қамалди... Ҳаяжондан Йўлчининг юраги сандонга тушган оғир болғадай, кўкракни «гурс-гурс» урмоқда эди. У, бирнафас ўйлади. Куннинг азамат ма'носи унга қуёшдай ёрқинлашди.. Аламли ва ярали кўнгиллардан рўйирост отилиб, ҳавони янграган ҳақиқат овози унинг бутун вужудини титратди. Мазлумларнинг, ҳақоратланганларнинг, тепкиланганларнинг улуғ, азамат кунни туғилганига шубҳа қолмади. Қандай кун? Золимларнинг, замон зўравонларининг ёқаларини тутиб, топталган ҳуқуқларини довлаш, қонхўр оқ подшонинг қора доврўғини, унинг мазлум халқлар бошида жилпанглаган илон қамчинини синдириш кунини! Йўлчи кўпдан кутган ва севгиси қадар чуқур, ма'ноли бир кун! У, йиллардан буён бу кунга интизор эмасмиди? Йиллардан буён бу куннинг дарди ва севгиси билан яшамасмиди? Айниқса, кейинги вақтларда бу улуғ куннинг руҳини ўз юраги билан чуқур сезиб, ҳар ерда — маҳаллада, чойхонада, бозорда — ўзи каби эзилганлар, аламдийдаларнинг кўкрагини бу руҳнинг оташи билан ёндиришга интилмаганмиди?

Йўлчининг бутун борлигида сиқилиб ётган куч олов каби бир онда лов ёниб кетди...

Одам анча қалинлашди, хитоблар, қарғишлар, аёл йиғилари кучайди.

Шу чоқда, қаердандир келиб қолган оппоқ кўркам соқолли бир кекса, одамларга қараб дуо қилган каби, қўл ёзиб, баланд қичқирди:

— Азаматлар, шайланинглр, ғазот, ғазот!

Чойхонадан икки чапани йигит югуриб чиқиб қўл қовуштириб чолга та'зим қилди. Чол фотиҳа бергач, улар белбоғларига осилган қинларни салмоқлаб кўриб, одамларга гурур блан тикилишди. Йўлчи қўлини кўксига қўйиб, мўсафиддан сўради:

— Ота, ғазотнинг чин ма'носи нима?

— Тушунмайсанми? Мусулмон фарзанди-я! — салмоқланиб сўради чол.

— Жилла аниқ эмас.

— Бўтам, дини исломда ғазот — мусулмонларнинг кофирларга қарши жанг қилишидир. Улсанг шаҳид, ўлдирсанг ғозий! Китоблардаги асли уруш мана шу бўлади! — деб тушунтирди чол.

— Йўқ, ота, тўғри эмас! — сабрсизланиб деди Йўлчи. — Бизники бошқача жанг бўлади. Ҳамма мусулмонлар баббаравар деб ўйлайсизми? Мусулмонлар ўртасида бўрилар йўқми? Майли, кофирми, мусулмонми, биз бўриларнинг жазосини берамиз. Улар кофирда ҳам бор, мусулмонда ҳам бор... Бизникиларнинг тишлари бошқаларникидан қолишмайди. Тўғримми, халойиқ? Бизнинг урушимиз озодлик уруши бўлади, ота. Биз ҳамма бўриларни, ҳамма қонхўрларни, золимларни янчиб ташлаймиз!

— Нафсиламирда ҳақиқат гап шу! — деди биров одамлар орасидан қичқириб.

Йўлчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади:

— Астафурулло!

Йўлчи Хадра томонга оқаётган кўзғолончилар олдига тушиб, ҳайқириб жўнашга ошиқса ҳам, лекин ўзи яшаб турган маҳалланинг одамларини, кечагина ўзи нутқ сўзлаб курашга қақирган камбағалларни жалб этиш учун чопакетди.

Эркак, аёл ҳаммаси ўн чоқли одамни бошлаб, Йўлчи маҳалладан гузарга чиқди. Уларнинг орасида Саодат кампир ҳам бор эди. Даладан чанга ботиб келаётган бирнеча хотинларга қўшилишиб Хадра тарафга жўнади. Оёқлар илдам, кўкраклар баланд, бошлар мағрур... Фақат хотинларгина золим подшони қарғаб чинқиришар, йиғлашар эди.

Оломон борган сари қалинлашиб кетди. Турли маҳаллалар, гузарлар, тор кўчалардан йигитлар, кексалар, ёш ва қари хотинлар чиқиб бирин-сирин қўшилаборди.

Халқ дадил боради. Айниқса хотинлар — оналар жасур. Улар Николайдан тортиб элликбошиларга қадар ҳаммани қарғашади. Унда-бунда миршаблар учрайди. Халқ энди уларни назар-писанд қилмайди. Гўдакка ҳам, кексага ҳам зулм қилучи, қамчин ўйнатишга, шапалоққа моҳир мал'унларнинг нафаси ичига тушган, ёлғиз кўзларидагина заҳар ёнади...

Йўлчи ҳечкимдан, ҳечнимадан тап тортмасдан, ҳар қадамда одамларни жалб этиб, «Баланд мачит»га етганда ҳар томондан — Шайхантовур ва бошқа маҳаллалардан келучи халқнинг «Олмасор»га полиция маҳкамасига бурилишини кўриб, муюшда тўхтади. У оломон блан янги шаҳарга чиқиб, бош ҳоким маҳкамаси олдида кўзғолонни авжлантиришни ўйлаган эди. Лекин,

қўзғолончи халқ полиция маҳкамаси томон югураверди. Халқ кўзида бу — энг қора, энг мудҳиш, энг золим маҳкама эди, бу — унинг бағрига санчилган заҳарли ханжар эди. Туркистоннинг ҳар гўшасида подшо ҳокимияти бундай маҳкамаларга суянар эди. Полиция маҳкамаси олдидан ўтаркан, ҳаркимни титроқ босар, унинг жабрини, даҳшатини халқ ҳар кун, ҳар соат, ҳар минут тотиб турар эди.

Йўлчи ўз ичида: «Яхши, ўтни шу ердан қўямиз, зулм қаерда учраса, шу ерда ёндириш керак», деб ўйлади-да, сўзи, ҳаракати блан одамларни руҳлантириб, «Олмазор»га югураркан, орқадан кимдир «Йўлчибой!» деб чақирди. Йўлчи қайрилиб, қўлтиғига газета қистирган Абдишукурни кўрди. Унинг ёнида европачага яқин — «фасон» кийинган, чакка сочи қирқиқ, ўспирин бир бойвачча. Йўлчи ижирганиб уларга яқинлашаркан, бойвачча ингичка, силлиқ ҳассасчасини қўлида ўйнаб, истеҳзо блан кулди. Абдишукур эса хўмайди.

— Қаерга борасизлар? Одамларни қаерга бошляяпсан? — тупугини сачратиб, гапира кетди Абдишукур. — Бу нарса айни нодонлик, аҳмоқлик! Сен нимани тушунасан, боручилар нимани тушунади? Юрт ишига ғамхўрлик қиладиган одамлар бор. Сенларга нима?

— Хўш, сизча нима қилиш керак, ўқимишли акам! — деди киноя блан Йўлчи.

— Халқни қайтариш керак, — қалтираб гапирди Абдишукур. — Мен қайтараман, сенга ўхшаш бирқанча жоҳил судрайди. Ўйлаб қара, подшоҳ азам ҳазратлари бу муҳорабада мушкулот ичида қолган фурсатларида биз туркистондилар хиёнат қиламизми? Уруш деган сўзни — эшитиш блан капалақларинг учиб кетди-да! Уят, бундай йигитларга! Уят, қўрқоқлар!

— Бўлдимми? Сиз блан сўзбозликка вақтим йўқ, — деб ғазабланиб қичқирди Йўлчи, — шунни билинги, халқ ўз ишини билиб қилади. Сизга ўхшаш даллоларга ҳожат йўқ. Мен сизни хўп синаганман. Сиз халқ бўронини тўсмоқчимисиз? Овозини бўғмоқчимисиз? Қани уннаб кўринг, бу бўрон сизни шундай пир-пирак қилиб учирадики, қўнгани жой топаолмай қоласиз. Урушга орсумандамисиз, мана бу бойвачча укангизни олиб жўнайверинг, йўл очиқ. Бизники бошқача уруш бўлади! Биз сизлар блан урушамиз!

Абдишукур жаҳдан шақ-шақ титради. Йўлчи эса тишларини ғижирлатиб, кескин равишда бурилди. У, бироз юргач, Абдишукур нухасидаги яна бир одамга йўлиқди. У ҳам бирнечаларни авраб, орқага қайтишга уринмоқда эди. Паранжисини белига қадар кўтариб олган, кафшсиз, эски маҳси ичидан бармоқлари туртиб чиққан бир кексароқ хотин ҳарсиллаб шундай деди унга: «Юнусобод деган жойдан келаяпман, нега қайтаман! Зулмдан тўйдим, замбаракка солиб отиб юборсинлар мени. Худо ўлим берсин оқ подшойинг Мекалайга! Қайт, эмиш-а, эркак бўлсанг, йўл бошла!»

Йўлчи қайтаручи кишига кўзини ёмон олайтирди, хотинга далда берди:

— Баракалла она, юринг тезроқ, сра тап тортманг!

«Олмазор»да, полиция маҳкамасининг ҳовлиси олдида, халқ қалин тўпланган эди. Яна теваракдан одамлар тўхтовсиз равишда бу ерга оқмоқда эди. Аксари эски-туски паранжи-чачвонга ўралган аёллар... Ҳавода асабий, кучли бир ғулғула янграйди. Ҳаяжондан ба'зиларнинг кўзлари ёшланади. Ҳамма ўз билганича қичқиради, зулмдан, жабрдан шикоят қилади, зорланади. Кўп хотинлар, азада айтиб йиғлаган каби ёниқ фар'ёд кўтаради.

Йўлчи якка кифт бўлиб, халқ орасини ёриб, олдинга ўтди. У бўйинини чўзиб, қайноқ, асабий, ғазабли оммани зулм ўчоғини портлатишга тайёр ботир халқни кўздан кечиради. Мана улар: деҳқонлар, коронда-чоракорлар, қороллар; шаҳар косиблари, ишчилар зулм оловида суякларига қадар ёнган бечоралар ва уларнинг оналари, оталари! Йўлчининг қулоқларида товушлар гувиллайди: «Уруш қурсин, қашинишга тирноғим ҳам қолмади, ҳаммасини Мекалай еди!», «Жабрнинг тўқмоғига тоқат йўқ!», «Бойваччалар жўнасин мардикорликка, бизга тинчлик керак!», «Ётиб қолгунча отиб қол, деган гап борку. Нимага халойиқ қараб турипти ахир!»

Йўлчи ўзидан нарироқда, одамлар орасида, темирчи Қоратойни, эски дўсти қирғиз Урозни кўриб қолди. Қай томонга қараса, янги-янги танишлар учрайди. У, уриниб, сиқилиб, темирчи ва Урозга ўзини етказди. Кўпдан кўрмаган Урознинг елкасига қўлини ташлаб, кучоқлади, иккисининг кўзлари чуқур меҳр ва дўстлик шу'ласи блан бир зум ёниб кетди. Қоратой Йўлчинини туртиб, қўли блан узоққа ишора қилди. «Ана Ҳакимбойвачча! Жони ҳиқилдоғига келганга ўхшайди, кўрдингми?» Йўлчи лабини маҳкам тишлаб, кинли кўзларини бир нуқтага тикди: Ҳакимбойвачча кўзойнак таққан, семиз бир рус амалдори блан халқдан четроқда турарди. Унинг ранги ўчган, кўзлари аллақандай нотинч; ҳаракатларида қўрқув ва асабият, ғазаб сезилади. У гоҳ жирканган назар блан халққа боқади, гоҳ рус амалдорига бир нимани уқтуради.

Уроз Қоратойга шивирлаб, кейин бепарволик блан, гўё ўз-ўзига сўзлагандай, деди: «Салим кетган жойга Ҳакимни ҳам жўнатиш керак!» Йўлчи шу оқда Урознинг қўлини маҳкам сиқди: «Ҳаммасининг бурнидан ип солиб тортамыз. Лекин, ҳозир ўз тўйимиздан қолмайлик, юринглар!»

Полиция эшиги берк; яшил мой блан сирланган ёғоч панжаралар олдида тутоққан халқ қайнайди. Йигитлар, хотинлар панжарага тирмашади. Йўлчи ўз шериклари блан бирга панжараларни бузишга киришиб қолди. Бутун халқ, эркак-аёл, бирдан ёприлиб, панжараларни қасир-қусур блан синдириб ташлади. Тўлқин полиция ҳовлисининг кенг саҳнига отилди. Шовқин кучайди. Одамлар бир-бирларини итариб, қоқилиб, зўр сурон блан олдинга югурди: ҳовлининг тўридаги оқ уйларга келиб тақалди.

Уйларнинг эшиклари, деразалари тақа-тақ ёпиқ. Деразалар орқали пагонли кўппакларнинг ғазабдан, қўрқувдан бужмайган тумшуқлари кўринади.

Кўзғолончи халқнинг кин, қаҳри ҳар лаҳза кучайди, ҳайқириги кўкни тутди. Йигитлар муштларини кўтарди, кексалар ҳасаларини ҳавога қадади. Хусусан, хотинларнинг ҳаракати ўжарроқ: ҳақни талаб қилган, зулмни, зolimларни ла'натлаган озозлари дадилроқ; улар юзларини очиб, кўксиларини кериб, товушлари блан, қўллари блан зулмга қарши ла'нат юборадилар.

Халқ товуши тинимсиз гувиллайди: «Бу ёққа чиқ итлар!», «Қоринларингни ёрамиз, чўчқалар!», «Битсин, зolim подшо!».

Бу — улуг халқ ис'ени, бу — асрлардан буюн давом этган жабрга, қулликка кишан-бўғов тузумига, бош турмачи Николай салтанатига қарши мустамлака камбағалларининг, капитал қулларининг кўзғолони, даҳшатли зарбаси эди.

Бир рус ва бирнеча «сарт» миршаблар — зулм малайлари ичкаридан югуриб чиқиб, сўкиб, қутуриб, оломонни итаришга, орқага суришга уринишаркан, Йўлчи: «Ур!» деб ҳайқирди-да, овига чанг солган арслондек, миршаблар устига ташланди. Бирпасда икки миршабни ғишт устига ағдариб ташлади. Халқ ҳам зўр сурон блан бошқа миршабларга отилди. Юзларча эркак-аёл муштлари остида баданлари дабдала бўлган бу кўппаклар ичкаридан халқ устига ёғилган ўқларнинг ёрдами блан базўр қочиб, маҳкама ичига яширинабилдилар. Халқ маҳкама ичларини, зинани ва деразаларни қуршаб олди. Аёллар тош ва ғишт парчаларини кўтариб, эшик ва деразаларга ҳужум қиларкетди. Дераза ойналари майдаланиб, қум каби тўкилди. Ичкарига қамалиб, деразалар орқасида тўппонча тутиб турган миршаблар, полициялар ва бошқа тўраларнинг ҳаракатларида бениҳоя саросима, қўрқув... Эшик очилиб, шоп мўйлов, гўштдор юзидан заҳар томчиланган Мачалов блан бирга, унинг каби пагонли, яроғ-аслаҳали икки тўра зинада қаққайди. Уларнинг ранглари ўчган, лаблари қийшайган; кўзларида қўрқув равшан сезилса ҳам, лекин «ожиз, ювош сартлар» олдида ўзларини дадил тутишга, зулм блан гердаишга тиришиб қўлларининг кескин ҳаракати блан халққа тинчланишни буюришди. Улардан бири оқ подшонинг «колий иродаси»ни тушунтириш учун титроқ лаблари блан сўзлашга уринди. Аммо эзилган халқ бу ерга сўз тинглаш учун келмаган эди. Кинли шовқин яна кучайди, одамлар ҳар томондан тошлар, ғиштларни яна ёғдирабошлади. Аччиғи оловланган бир аёл у тўралардан бирига ёпишиб, зинадан пагта силтаб тортиди. Оломон уни ерга ағдариб, халқ ичига судраб кетди. Бошланг, кўкраги очик, кўзлари ажойиб чақчайган бир йигитча чаққонлик блан унинг қиличини қинидан суғурди. Нақ шу онда, Мачалов буйруғи блан, зинадан, дераза орқаларидан халқ бошига ўқ ёғилабошлади. Мана бирин-кетин хотинлар ерга йиқилдилар. Бири жимгина қотиб қолди. Бири тўлганиб озгин қўллари блан паранжи-чачвоини мижғалаб тортиб ғишт устида юмаланди. Серсоқол, ўрта

яшар, жуда жулдур кийимли бир киши ўнг қўли блан чап елка-сини маҳкам қисиб оғриқдан кўзларини юмиб, секингина ерга чўккалади; унинг бармоқлари орасидан қон томчилари анор сувидай силжиб оқди... Оломон бир зумгина чўчиб орқага тисланди.

Йўлчи, қулоқлари остида ўқ узилиб тураркан, томирларида жўшқин куч, юрагида юксак ҳисларнинг, орзуларнинг бўронини сездди. Кураш завқи наш'асига тўлган кўзлари блан халққа қаради. У, одамларнинг кўзларида ғазаб яшинининг яна кучлироқ ёнганини, отучиларга қарши даҳшатли адоват мавжланганини аяқол кўрди. Қоратойнинг, яна бир кўп йигитларнинг қўлларида пичоқлар совуқ йилтирайди; аёлларнинг тош тутган қўллари ҳавога ғолибона кўтарилган. Улар бошларидан чачвонларини юлиб: «От, ўлди! Бола бермаймиз қонхўр подшога! Ер ютсин у золимни!» деб қичқиришади.

Йўлчи олдинги қатордаги эркак ва аёллар блан бирга ҳайқариб яна маҳкама сари босиб борди. Бирнафасгина қотган халқ тўлқини яна кучлироқ тазийқ ва матонат блан олға сапчиди. Навкарлардан бири лаҳзада мажақланиб ташланди.

Полициялар, миршаблар яна уйларга қамалишди. Халқ қайнайди, деразалар орқали ичкарига босиб киришни кўзласа ҳам, лекин қурол йўқлигидан иккиланиб қолди. Йўлчи ўз дўстларини чақариб, ичкарига босқин ясаш, иложи бўлса, қурол топиш учун теваракка кўз югуртди. Қоратой одамларни бир нимага ундайди. Уроз тош ёғдириш блан машғул. Иккиси ҳам Йўлчининг товушини эшитмади. Йўлчи эрталаб маҳалладан ўзи бошлаб келган йигитларини кўриб, сабрсизлик блан уларга ёндошишга тиришди. Лекин оломон ўртасида, ихтиёрсиз равишда, бир минут тўхтаб қолди. Ҳисобсиз хотинлар ичида тикилинчда бир қизга кўзи тушди. У, бундаги бошқа аёллар каби, дам чачвонини бутунлай кўтариб, дам тушириб туради, бўйинини чўзиб, тўрт томонга жовдирайди. Кўзларидан оққан томчилар қуёшда инжудай ёнади. Бу ерда курашган саноқсиз оналар, бувилар орасида ягона қиз, эҳтимол, у эди. Йўлчи биринчи боқишдаёқ у қизнинг чеҳрасида Гулнорнинг руҳини кўрди; юз бичими, айниқса кўзларининг ички маъноси ва жилваси Гулнорни ёдлатди. Йигит бир он тикилди-да; кўзларини юмди: юрагини ўткир бирнима чуқур тилиб кетди, гўё унинг бутун «ўзэлигини Гулнор хаёли кучди. Кўксида Гулнор қайғуси оғриқ-алам блан тўлқинланди: «Қани Гулнор? Қани у жонони? Оҳ, у йўқ, бундай йигит тўйида, халқнинг тўйида йўқ. У ер бағрида! Бу бир бегона қиз ё ёлғиз акасини, ё меҳрибон онасини қидириб келган. Қани менинг меҳрибоним?» Йўлчи ўз ичида ўйларкан, ҳарёқдан қизғин, кесик товушлар эшитди: «Ана полицистр! Чўчқа Колесников! Ана аскарлар... Бўш келманглар, йигитлар, ураверларинг, шоввозлар!»

Халқда ҳаракат, ҳаяжон кучайди. Йўлчи суқила-суқила олдинга интилди.

Полицимистр зинада тўхтади; унинг башараси ёвуз ва қутурган эди. Баланд бўйли, пахмоқ сочли, дов казак аскарлар халқни уриб ниқтаб орқага суришга тиришди. Халқ тўлқини, аксинча, олға босди, Колесников, жаҳлидан оғзини қийшайтириб, сўзлашга уринди. У, оқ подшонинг «олий фармонига» бўйсуниб кераклигини, акс ҳолда, «сартларга» қарши ўқ ва замбаракни сра аямаслигини, оналарнинг ва гўдакларнинг кўз ёшларидан Чирчиқлар ясашга тайёрлигини бақириб сўзлади. Аммо, бушга жавобан халқнинг овози гуриллади: «Ур золимни! Торт бу ёққа, янчамиз уни!» Уни ҳам ўз ичига судраб, оёқ остига олиш учун эркак ва аёллар шиддат блан қўлларини чўзишди. Полицимистр саросималик блан тўшпончасини чиқарди. Унинг одамлари ҳам шиддатли равишда ўқ ёмғирини ёғдиракетди. Ўлган, ярадор бўлганларга қарамай, кўзголончилар катта сурон блан илгари отилиб, «тош бўрон»ни кучайтирди. Ичкарига босиб киришга ҳужум қилди. Бир хотин нақ зинага чиққан пайтда, ўқ уни ерга учирди. Йўлчи ҳайқириб, ҳансираб казак аскарларига сапчиди. Серсоқол дов аскар блан олишиб, икки мушт блан уни гаранглатди-да, чаптастик блан қиличини суғуриб олди. Бир онда у ўз кучининг ўлчовсиз даражада ўсганини сездди. Душман қўлидан ўлжа олинган қиличини — кўёшда оқ олов сингари ёнган қуролни ҳавога баланд кўтарди. Ичкарига қочаётган полицимистрнинг бошини мажақлаш учун шахдам югурди. Фақат дераза орқасидан узилган ўқ блан, у, томири тортишган, ёки гарангланган одам каби, бир лаҳза қотиб қолди, сўнг қиличини маҳкам ушлаб букчайиб, оҳистагина ерга йиқилди. Бирнафасдан сўнг, кўзларини секин очди. Тиниқ зангори само, азамат қуёш унинг кўзларига кирди. Қаршидаги дарахтга тирмашиб, телефон симини қирқучи қора чопонли бир йигитни — дўсти Ўрозни кўрди... Бутун вужудини зирқиратган даҳшатли оғриқдан тишларини маҳкам қисди. Аммо ўлим блан курашаркан сўнгги зарба учун бутун ғазабини, кучини, иродасини тўплади-да, бир қўлини ерга тираб, бошини ердан узди: қаддини ростлар экан, кўз олди қоронғилашди, яна секингина ерга йиқилди...

Кўкракдан оққан қонга беланиб ётса ҳам, у фикран, руҳан жангда — курашда эди: исёнчи, қаҳрамон халқнинг ўз одамгарчилигини, ўз ҳақиқатини тасдиқ эттириш учун золимларга кўкрак керган, мушт кўтарган мингларча ўз оға-иниларининг, оталари, оналарининг гулдирос овози унинг қулоқларида гуллайди.

Кимдир уни қучоқлаб, пешонасини силаб қичқирди:

— Йўлчибой! Оғанг ўлсин! Вой қадрдоним, жигарим.

Йўлчи кўзини базўр очиб Қоратойни кўрди. Унинг ёш қайнаган кўзларига чуқур дўстлик севгиси блан боқиб: «Йиғламанг», деган каби имо қилди.

Қоратой блан Ўроз, йигитни авайлаб кўтариб, ушланиб қолмаслик учун, жўрттага халқ ичига шўнғишди. Одамларни куч блан, ҳайқириқ блан суриб, итариб, кўчага чиқишди. Илдамлик

блан «Баланд мачит» томонга югуришди. «Девонбеги» маҳалласига қайрилиб, бу ерда бир ташландиқ ҳовлига киришди. Бир томони босиб қолган кулбага Йўлчини оҳиста ётқизишди: «Иним, қалайсан, сув берайми?» Қоратойнинг саволига ҳечқандай жавоб ишораси бўлмади, Йўлчи ўлган эди...

Икки дўст Йўлчининг юзидан, кўзларидан ўпиб, аста қучоқлаб, узоқ, лекин товушсиз, юракни парчаловчи бир йиғи блан йиғлашди. Кейин Қоратой ўз белбоғи блан дўстининг энгагини танғиди. Уроз чопонини ечиб, ерга ёйди, сўнг жасадни кўтариб чопон устига олишди. Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт блан тилиб, ярани очди. Яра кўкракда, юракка яқин, ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди...

Икки дўст кулбанинг эшигини зич беркитиб, гоҳ Йўлчининг фазилатларидан секин-секин сўзлашиб, гоҳ ўзни тутаолмай, аччиқ-аччиқ йиғлаб, кун қорайгунча ўтиришди.

Хуфтон вақтида Уроз бир таниш аравакашнинг араवासига бирнеча боғ похол ортиб келтирди. Қоронғида Йўлчини аравага ётқизиб, устига похол ташлаб, қўрқинч таҳлика остида Саодат кампирниқига жўнашди.

Юртда катта қўзғолон, отиш-тутиш бўлганини эшитган Унсин, акасидан хавфланиб, кечга яқин темирчининг бир ўғли блан бирга Тахтапұлга келган эди. Бошқа аёллар сингари қўзғолонга анча дадил қатнашиб, соат бир-иккида уйга қайтган кампир, қизга кўрган воқиаларини сўзлаб-сўзлаб битиролмас эди. Йўлчининг шу вақтгача қайтмаганига улар ташвишлансалар ҳам, фожиадан хабарлари йўқ ва бундай бахтсизликни эсга ҳам олмаган эдилар.

Қоратой югуриб кириб, шақ-шақ титраган ҳолда: «Зинҳор, базинҳор овоз чиқармайсанлар», деб яна эшикка югургач, Унсин ҳам, кампир ҳам ҳаракатсиз, тилсиз қотиб қолишди. Фақат Йўлчини олиб кириб, кўрпа устига ётқизишгач, улар даҳшатли ҳақиқатни англаб, ўзларини йиғит устига ташладилар.

Қоратой Урозни дарров Шокир отага юборди. Узи аёллар олдидан қимирламай, уларнинг товушини ўчириб турди.

Чироқ шу'ласида, нақ тириклигида қандай бўлса, шундай сокин, мағрур, гўзал ётар эди Йўлчи. У гўё, ўлмаган: кўзларини очмоқчидай, лаблари сўзлашга гайёрдай... Унсин учун — бечора қиз учун, бу қандай фалокат, бу қандай мудҳиш мотам! Сочларини юлиб ташлаш, юзларини қонатиб тимдалаш унинг бошига эғдарилган оғир қайғуни заррача енгиллаштираоладими? Кўз ёши булоқдай қайнаган блан юракнинг ҳасратини қуритабиладими!

Унсин, севикли ва қайғули ягона дўсти, ҳаётда ягона умиди бўлган акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ётаберди. На кампирнинг, на Қоратойнинг ёлворишлари, юпатишлари кор қилди, на ўлимнинг совуқ, даф' этилмас мудҳиш зарурияти та'сир қилди. Унсиннинг ўз умри Йўлчининг бир дақиқалик умрига нисбатан «ҳеч» эди.

Уроз Шокир отани бошлаб келгач, Қоратой чолни уйда қолдириб, Уроз блан бирга мозорга, гўрковга жўнади. Агар гўрков ҳозир қазилни истамаса, қабрни ўзлари қазилш учун эҳтиётдан бир кетмон ҳам олишди.

Шокир ота Йўлчининг бошида чўкка тушиб, ўзининг оғир дардли, чуқур ярали қалби блан узоқ йиғлади. Сўнг Унсинни четга тортиб, бошини силаб, бутун оталик самимияти блан таскин беришга тиришди.

— Қизим, жоним қизим, — йиғи аралаш гапирди чол, — сен кўп ўртанма. Мен сўзлай, сен ақлли қизсан, ҳаммасини тушунасан. Йўлчининг ўлими унча-мунча ўлим эмас. Бу жуда катта ўлим. Аканг, Йўлчи ўғлим, нима учун, ким учун қон тўкди? Узи учун эмас, халқ учун, юрт учун, жам'ики аламзадалар, аламдийдалар учун қон тўкди. Бу қон энг қутлуғ, энг муборак, энг соф қон... Бунга гумоним йўқ. Қизим, аканг мард йигит эди, номусли йигит эди. Номус блан, мардлик блан ўлди. У зулм илдизига болта урди. Иншоолло, зулм дарахти қуриydi. Йўлчининг қони беҳуда кетмайди, сра беҳуда кетмайди. Бу ҳикматли қон, қутлуғ қон. Унда сир кўп. Кейин тушунасан, қизим. Мен ўлиб кетсам, бирвақт ўзинг: «Ҳа, Шокир отам шундай деган эди», деб ёдларсан. Йўлчи ўғлимнинг қони қутлуғ, уни юзга, кўзга суриш керак... — чуқур хўрсиниб давом этди чол, — куйма, қизим. Мана, мен отанг, ана кампир онанг, қишлоқда аканг бор, яна Қоратойдек мард оғанг бор... Ҳаммамиз сенга меҳрибонмиз. Дуруст, Йўлчибой эр ўғли — эр эди, у бошқа оламдан эди. Лекин ўлими ҳам улуғ бўлди. Буни яхши тушун, қизим!

Унсин бир вақтлар Гулнор берган узукни акасига ҳали топширмаган эди. Уни чўнтагидан чиқариб, ўпа-ўпа Йўлчининг жимжилоғига тақди. Узук бармоқнинг ярмига илинди, Қиз бардош қилаолмади, ўзини ерга отди.

Қоқ ярим кечада... Қоратой блан Уроз ўз кучларига ишониб, тобутни кўтардилар. Саодат кампирни зўр блан уйда қолдиришди. Тобут орқасидан Шокир ота ва Унсин кетди...

Оғир қоронғилик, чуқур ва эзучи жимжитликда икки дўст ўчинчи дўстни қабрга қўйди, сўнг, золимлардан албатта қасос олиш учун онг ичиб, тупроқни қуча-қуча йиғлашди. Кейин чол ва Унсин блан ҳайрлашиб, вақтинча яшириниш учун, қаёққадир жўнаб кетишди.

Унсин қабр тупроғига гоҳ бошини, гоҳ кўксини қўйиб, ўлчовсиз, ниҳоятсиз қайғу блан узоқ йиғлади. Юлдузлар хираланиб, жимгина сўнаркан, Шокир ота унинг қўлидан тутиб, куч блан судраб етаклади.

Улар жуда секин юришди. Йўлнинг ярмидан ўтганда, уфқларга қон қаби тоза, қизил шу'алалар югурди. Чиқаётган куёшни саломлаб, яшил дарахтларда қушлар сайрайбошлади...

ЗАФАР ВА ЗАҲРО

Поэма

I

Шундай иссиқ, гўё кўк-ер оловлашир,
Ҳазил эмас — Ҳиндистоннинг қуёшидир.

Пальмаларнинг алангада соябони,
Қўтос сувда ҳарсиллайди куйиб қони.

Зафар аста тентирайди ёнсада кун,
Ёши ўнда, жингалак соч, кўзи туйғун.

Эгнидадир парча латта кир ва ямоқ,
Товонларин туёқлаган қизгин тупроқ.

Ориқ, кучсиз қўлда чўлтоқ супурги бор,
Бошида гўнг сават; тентир, битган мадор...

Узун-узун йўллар босар, гўнг терар у,
Чўпдай қора баданида қайнар шўр сув.

Зафар ерсиз бир деҳқоннинг боласидир,
Ижарага олган кафтдай даласидир.

Ота-она қўш ҳўкиздай меҳнат қилар,
Оч ер бағрин улар тирноқ блан тилар.

Ҳосилга чанг солар йиртқич, қув заминдор¹
Улар қолар кийимга зор, таомга зор.

Уғит учун гўнг йиғмаса Зафар у чоқ —
Хасис ердан унум чиқмас, аҳвол чатоқ,

Лекин Зафар узун йўлда эмас ёлғиз,
Тентирайди кўп тенгқурлар — ўғил ва қиз.

Қўнғироқлар чинғирлатиб ўтар карвон,
Лунги тутган қанча бола кетди сарсон.

Лекин гадой бўлмоқликдан қўрқар Зафар,
Тиланчилик қилар қанча ёш болалар.

Қишлоқда ҳам, шаҳарда ҳам йўқ бошпана,
Юрадилар гадойчалар гала-гала.

¹ *Заминдор* — катта ер эгаси, феодал.

Бойқишларнинг кўзларида йўқдир учқун,
Улар юзи ҳамиша кир, қонсиз, сўлгун:

— Бахшиш! Соҳиб, бахшиш! Бахшиш! — деяр фақат,
Қошиқчадай қўл чўзишар кўриб овқат.

Бирон ерда ачинмайди тўқлар қитдай,
Қувадилар, сўкадилар қўтир итдай.

Теваракда кенг далалар, боғлар яшил,
Олмоқ мумкин уч мартадан бунда ҳосил.

Лекин деҳқон йилдан-йилга баттар хароб,
Болалари гадойланиб, чекар азоб.

Машҳур Лоҳур ё қишлоқда — узоқ, пасқам,—
Эл боласи яшар чекиб қайғу мотам.

2

Юра-юра ўтиради Зафар ҳорғин,
Чинорларнинг соясида олар дамин.

Зафар кўрди: физиллаган машинадан
Четланай деб йиқилади қиз тос блан.

Ёрдам учун тез отилди шунда Зафар,
Қизчани у турғизару ҳолин сўрар.

Чангда учган машинани қизча қарғаб,
Кейин дарров солар тосга гўнгни кафт-катф...

Зафар сўрар: «Тузукмисан? Кетайлик, юр!»
Шундай, тос-ла сават йўлга тушиб борур.

Мана улар ўртоқ бўлди — дўст, қадрдон,
Турли-турли ҳинд қушлари сайрар ҳар'ён

Сўзлашади бир-бирига боқиб ялт-юлт,
Кўпроқ ёқар бир-бирига ҳарбир минут.

Жажжи қизча Захро, ёши саккиз-тўққиз,
Сочи қуюқ, кўзи ўйноқ, қорамтир юз.

Бурнидадир арзон ҳалқа, лекин порлоқ,
Қўйлагининг туси ўчган, ямоқ-ямоқ.

Бу қизчага Зафар қўрқмас ва раҳмдил
Бола бўлиб кўринади, ҳам у энчал.

Зафар сезар: пишиқ, туйгун янги ўртоқ,
Қишлоқдаги қизчалардан бошқачароқ.

— Қай қишлоқдан?— кулиб сўрар Зафаримиз,
— Мен Лоҳурдан,— жавоб берар хўрсиниб қиз.

— Толмас оёқ экансан-да — дейди Зафар:
Унинг бундай мақтаганин Захро севар:

— Мен шаҳардан. Узоқ кетдим, юрдим қанча,
Гаришовга етмак учун йўл бор пича.

Биласанми, сен парашют фабрикасин?
Дадам унда иш қилади. Аҳвол қийин.

Терлаб-пишиб у ишлайди, оила оч,
Йигирма беш рупя олар, нонга муҳтож.

Оиламиз — моянаси етмас нонга,
Қамбағаллик жуда-жуда тегди жонга.

Қайда дейсан бир кафт кўмир, бир тутам чўп,
Тезак ёқиб, қайнатамиз сувни. Ғам кўп.

— Шаҳарда ҳам, қишлоқда ҳам оч кўп, ғам мўл,—
Дейди Зафар катталардай бош қашир қўл.

Уҳ тортади — Захро унга тақлид қилар,
Ака-сингил бўлиб йўлда илгарилар.

Йўллар узун, ловиллайди чангли ҳаво,
Қарвонларнинг «ёнғоқлари» сийрак аммо.

Тентирайди ҳар томонда тўп-тўп одам,
Кўпчилиги жулдур, касал, кўзларда ғам.

Заминдорнинг ерларида ғуж-ғуж хурмо.
Олтинланган бананларга қарар Захро.

Кўзларини шўх ўйнатиб дейди кейин:
— Оҳ, бананлар! Мен ҳайитда есам мумкин.

Биласанми, ҳайит куни дадам чиндан
Сотиб олар менга икки дона банан.

Чангли қуруқ лабларини Зафар ялар:
— Зап пишипти ошардим қуш бўлсам агар.

«Чапатига» уйда ун йўқ. Лекин бугун
Жўхори ош — тўйиб ичай мен кечқурун.

Зафар, Захро тўхташади боғ ёнида,
Сарой яшнар гўзал гуллар орасида.

Шўх музика янграйди кенг деразадан,
Ҳарёқда сув, ҳарёқ кўмкўк, ҳарёқ чаман.

Мана найнов бир инглиз йиғиб олтин,
Роҳат қилар саройида, у — хўжайин!

Бошда шлём пробкадан: эгнида оқ —
Енгсиз кўйлақ, қисқа иштон; сўл кўз порлоқ.

Унга ойнак қистирилган; кўкрагида
Бир итчани силаб юрар секингина.

— Уникидир бу атрофда ерлар бари,
Ёлғиз ермас, у — сувларнинг хўжайини.

Теваракда буни бўри дер ҳар деҳқон,—
Шивирлади ўртоғига Зафар шу он.

Афти одам бу бўрини қарғар Захро,
Яна иков йўл юришар чанглар аро.

Лекин энди айрилмоққа етди фурсат,
Зафар турган жойни Захро эслар фақат.

Зафар — ғамгин, учрашмасми, учрашарми,
Лоҳурли қиз блан яна гаплашарми?

Шаҳар яқин қолганида айрилишар,
Хайрлашар — ўз йўлига қайрилишар.

3

Зафар келар қишлоғига кечга яқин,
У ниҳоят чарчаган ва очдир қорин.

Қинғир-қийшиқ, хароб уйлар ва чайлалар
Оралаб ўз кулбасига етар Зафар.

Броқ бола уйда кўрар зўр қайғу, ғам:
Ота, она ва опанинг кўзлари нам.

Чунки келмиш солиқ йиғар золим киши,
Бирни икки қилиб олмоқ унинг иши.

Бу солиқчи қарға кўздир ва боши кал,
Қишлоқларда дам у тулки, дам у шақал.

Отага у ҳайқиради, қилади дўқ,
Сотмоқ учун ҳеч нима йўқ, ёнда пул йўқ.

Солиқчи дер: «Бойга бўлсин чўри қизинг!
Пул топмасанг, қамаласан битар изинг!»

Йилтирама бошин силкиб, бобиллайди,
Овозини йўғон қўйиб у додлайди:

Бундақанги одамларни сўксанг ҳам оз!
Пулим йўқ дер! Қўшнилardan пулни ол қарз!

Қалтирайди ота безгак тутган каби,
Ҳар тарафга югуради пул топгали.

Қўшилари деҳқон, батрак бари қашшоқ,
Бари қарам бой қўлига рўзғори қоқ.

Шу маҳалда келиб қолар қишлоқ бойи
Салласи зўр, бўёқ соқол бир ёввойи,

— Худо ҳофиз. Оқшомингиз қутли бўлгай,
Кори-хайр! Қани, келинг, тез иш битгай..

Четга имлаб деҳқонни у, беради пул,
Ва дер: «Менга бўлсин мана шу ўғлон қул!»

Деҳқон бойқиш, иложи йўқ, рози бўлар,
Солиқчининг кафти шунда пулга тўлар.

Бой Зафарнинг қулоғидан чўзар секин:
«Чидайсанми? Ишлайсанми? Сўзлайбер — чин?»

Бу зулмга чидолмайди Зафар асло.
Ғазаб блан қичқирар у, «Йўқол, балол!»

Тақдири — шу, нима қилар бола Зафар,
Мағрур судхўр бу қулчани олиб кетар.

4

Хиёбонлар дарахтларга, гулларга бой,
Улар бўйлаб қатор-қатор уй ва сарой.

Эгалари инглизлар, ҳар хил пулдор —
Кимда ер бор, фабрика бор, магазин бор!

Инглизлар ўзга бойлар боши баланд
Сўлим боғлар ва паркларда юрар хурсанд.

Минглаб-минглаб оч-яланғоч, гадой, етим,
Скелетдай қўрқинчлидир, тентирар жим.

Мана «фақир» ўйнатади кобра — илон,
Броқ — Захро қарамайди — йўқдир дармон.

Бошида у гўнг кўтариб, оёқ судрар,
Ишчиларнинг маҳалласи томон юрар.

Мана турар йўлбон кўча ўртасида
У ўраган қизил салла. Қулоғида —

Сариқ ҳалқа. Қўлда таёқ. У тўрт томоч
Қулоч ёйган кўчаларки гирдобсимон,

Машина ва туяларга кўрсатар йўл,
Ким чўзади кўмак учун Захрога қўл!

Ялангоёқ, зўр саллалаи у Покистон,
Инглизга малай бўлиб тургай қачон!

Захро уйи «жин кўчалар» орқасида,
Катта қора хунук бир уй. Унга сра —

Шамол кирмас, қуёш тушмас бир қилча ҳам,
Бунда яшар икки юздан ортиқ одам.

Захро ўзи туғилган бу ғорга кирар,
Кўзларини аччиқ тутун заҳри кесар.

Ғор-уй ичи ҳар кунгидек шовқин-суроп,
Оилалар ҳар бирида бир қанча жон.

Девор бўйлаб қоронғида ётар бари,
Бу ерда соғ, касал блан ёшу қари.

Ишчиларнинг болалари нимжон, кир-чир,
Хашакларда ўтиришиб бадан қашир.

Захро қўяр гўнгли тосни ерга секин,
Она унга кўз ёш блан очар бағрин.

«Нима бўлди, онажоним, айтинг ҳозир!»
Қизча боқар онасига титраб дир-дир.

Она дейли: «Икки полис бир оз бурун
Дадагни хип бўғиб олди қамаш учун...»

Ўзин отиб Заҳро ерга йиғлар шу дам
Ва сўрайди: «Нима гуноҳ қилган дадам?»

«Инглизга, ҳамма бойга отанг душман,
Чунки халқни шундай ҳолга улар солган.

Шу сабабдан қамаб қўйди шум инглиз,
Яхши замон келар бир кун, йиғлама қиз!» —

Дейди она кўз ёшлари дув-дув оқар,
Қиз онасин, йиғлама, деб маҳкам қучар.

5

Бирор соат ўтар-ўтмас буйруқ, кейин:
Бош инглиз ҳайдар маҳбус оиласин.

Рўзгордаги латта, синиқ-миниқ идиш
Қопга тиқиб кўтарди Заҳро бойқиш.

Бу оила хўжайинга ишлаб кўп йил,
Ортдиргани бир қоп бўлмас! Қоп — еп-енгил.

Она ўзга бир қизи ҳам ўғилчани
Етаклайди, кўз ёшлари булоқ каби.

Покистонда миллионларча аҳоли бор —
Бошпанасиз, юлдузлардан эл айлар ор!

Қоронғида тентирайди бечоралар,
Улар энди инсиз қушдай қайга борар.

Чарчайдилар юра-юра кенг шаҳарда...
Чўзилишар дарахт ости тротуарда...

Тинчлик топмас буерда ҳам улар бирпас:
Тепар, сўкар бир инглиз — офицер мас.

Қўксин тошга қўйиб, инграр она уйғоқ,
Ҳар шарпага, ҳар товушга солар қулоқ.

Ахир ўчар чироқларнинг сариқ ласи,
Кесилади кўчаларнинг сўнг нафаси.

Пайпалларнинг¹ тепасида ой серсавлат,
Қуш инлариин ел тебратиб берар роҳат.

Буталарда, дарахтларда гул мавжланар,
Ҳинд кечаси манзарага бой — сеҳргар.

Шундай тунда мижжа қоқмас бизнинг Захро,
Унинг кичик юрагида қайғу — дар'ё.

У ўйлайди не қилишар бошпанасиз?
«Эрта блан қай томонга судралармиз?»

Топиларми майли арзон ва оғир иш?
Қандай қилиб у тилайди элдан «бахшиш»?

Унинг кичик юрагида ғам чақилар,
Ота сўзи хотирада кенг очилар.

«Биласанми, бир мамлакат дун'ёда бор,
Унда барча тенг ва эркин ҳам бахтиёр.

Унда этар идорани ишчи-деҳқон,
У мамлакат — олтин, халқлар бахтда ҳар он.

Кўчаларда судралмайди унда инсон.
Мактабларда шўх болалар — олтин замон.

Далаларга, заводларга халқ хўжайин,
Порлар унинг қуёши кундан-кун сайин.

Халқлар дўсти, доно доҳи унда яшар,
Биздайларни кураш сари илҳомлатар.

У мамлакат порлар тоғлар орқасидан,
Бизнинг эл-юрт нур олади доим ундан.

У мамлакат ишчи-деҳқон учун азиз,
Чин курашиб шундай бахтни топармиз биз.

Қизим, ёнсин юрагингда умид — юлдуз,
Биз ҳам бир кун қайғуларни унутармиз!»

Қиз қалбидан узоқлашар қўрқинч, ваҳим,
Қўнар қизнинг лабларига бир табассум:

Ўйлар Захро, эрта блан одимлайди,
Узун-узун йўлда кўзи жовдирайди.

¹ Ҳиндистондаги бир дарахтнинг исми.

Қайда экан, қайда экан дўсти Зафар,
Бахтли кундан Захро бермоқ истар хабар.

Зафар унга айтажакдир: «Бир қуш бўлсам.
У мамлакат қуёшига томон учсам!»

Ухла, ухла, гўзал Захро, тонг яқиндир
Учрар Зафар, кураш йўли — кенг оқиндир.

Буни аниқ билгил, эрклик талаб қилар
Ҳар қадамда тузум, кураш, ботирликлар.

Эрк, ҳақиқат инсонлари айлар кўмак,
Тинчлик учун курашчилар сенга керак.

Покистоннинг болалари — етди муддат!—
Сизни эркли, бахтли ҳаёт қучгай албат!

Ғафур Ғулом

(1903 й. туғилган)

ТУРҚСИБ ЙҮЛЛАРИДА

(1930)

Бу йўллар
 Кўп қадим йўллардир...
 Жаҳоннинг фотиҳи Искандар,
 Рум қайсари,
 Қотил Чингиз,
 Боту, Жўжи,
 Темурланг —
 Қолдириб кимсасиз из,
 Чиндан мўғул ўчи
 Борлиқни
 Жонлига қилиб танг:
 — Қон — дея,
 — Қон — дея,
 Босароқ кечмишдир.

Бу йўллар,
 Кўп қадим йўллар,
 Беш миллион,
 Ун миллион,
 Юз миллион нафар
 Қуллар ва туллар,
 Гарданда чўяндан қуйилган
 занжир,
 Ерларда ҳашарот каби,
 Очликдан,
 Зорликдан гезариб лаби,
 Ожиз,
 Маҳкум,
 Хор ва бетадбир:
 — Нон — дея,

— Нон — дея,
Суришиб кечмишдир.

Бу йўллар
Кўп қадим йўллардир,
Конфуци, Шомони, Ислон
ва Будда,
Бут ва тасбиҳ юкланган
карвошлар...

Худди,
Шу йўлдан
Занг уриб —
Чилдирма қоқароқ
Такбирлар ҳайқириб,
— Қурбон — деб
— Қурбон деб, кечмишдир.

Биридан хотира:
Кўҳна бир девор¹
Ким — занжир.
Биридан:
Бошлардан
Қурилган равоқ.
Биридан:
Балчиғи қон-ла
Ийланган
Кўк ўпгучи тоқ,
Биридан:
Ўз асрин кечмиш
Тумтароқ...
Ном учун,
Шон учун,
Савлат сотароқ,
Ҳам-ма-си,
Ҳам-ма-си
Шу йўлдан кечмишдир.
Бу йўллар
Кўп қадим йўллардир,
Бу йўлдан
Эзилган
Юз миллион нафар,
Бошда,
Энг бошда
Битта музаффар —
Кирли тож,
Бармоғин ишорати-ла,

Бир бутун ўлка
Дов учун хирож
Пекиндан — Румгача,
Бомбайдан то Москов,
Қон,
Суяк устига
Тикилган ялов:
Енгиш довулин чалароқ,
Гурур-ла
Кечмишдир.
Бу йўллар
Кўп қадим йўллар —
Қани, эй тарих!
Шунчаким, бу йўлдан
Зафар
Қозонган фотиҳлар,
Қайсарлар,
Музаффар зилли султонлар
Устидан
Сийнагда бирор эсдалик,
Ё изсиз хабар
Қолганми?—
Қаҳрабо тугмадай,
Бағри доғ лоладай,
Айтганларидай-
Ким,
Бир лавҳанг қон эса;
Бир лавҳангмиш зар...
Йўқ, албат,
Биламан, фақат
Бир тушдай,
Ё тутун — хаёл
Келарак кечмишдир.

Бу йўллар
Кўп қадим йўллардир.
Узала тушгани чўл каби соқит,
Устидан
Шабада эсмаган
Тиниқ кўл каби,
Оғзи қон бир бўри,
Ё оқсоқ бир ит:
Хайқирса,
Увласа,
Ҳар тонгда
Бир донг деб,

¹ Хитой девори.

Бонг урса,
Довуллар...
Қўлга отилган
Бир кесак парчаси сингари,
Уфқлар бир карра
Липиллаб қолар,
Янадан
Сокитлик чўқар,
Чизароқ доира —
Шивирлаб жимгандай,
У кўлнинг лаби.

* * *

Бу йўллар
Кўп қадим йўллар,
Бу йўлдан тарихда биринчи
даф'а,

Тарихда энг порлоқ —
Улароқ бир сафҳа
Қолдириб бир Ботир:
Фақат эзгучи эмас,
Бир фотиҳ
Улкалар бузғучи,
Эллар қирғучи,
Уч олғучи эмас.

Қуллардан, туллардан,
Ун миллион,
Юз миллион ва миллиард
нафар

Ер куррасида бўлган пролетар
Бирлашган мускул,
Мусқулли қўл,
Тарихнинг чиркин лавҳасин
Ёрароқ
Болға ва ўроқ —
Нажот туғроси,
Қонли варақлар
Устига сурғуч уриб,
Бу йўлдан
Биринчи ва энг сўнг даф'а
Шукуҳ-ла
Ҳайқириб кечмишдир.

Бу йўлда,
Шу қадим йўлда
У фақат ҳукмрон,
Пекиндан — Румгача,
Бомбайдан то Москов,

Сибирьдан Туркистон —
Хаммаси бир ялов-
Ким,
Ҳалигача
Бу йўллар бўйича чўзилган
Ҳайкаллар,
Обида ва хотиралар,
Еш ва қон
Номига қурилган экан.
Биз,
Шу йўллар тизгинин
Қўлга олароқ,
Ақлимиз ва шууримиз
Госплан,
Миямиз — глобус,
Миллиметрasi минг километр.
Ҳар чизги
Қурилишдан бир белги —
Ютуқлардан плюс.
Биз,
Ер куррасин бошини танғидек
Ва тарих томирларига қўйдик
Эриган темир.

* * *

Бу йўллар,
Шу қадим йўллар
Устидан
Энди
Паровоз,
Уз
Уфқининг кўксига ханжар
солароқ,

Галаба на'расин қичқириб,
Донглар, шонлар,
Шухратлар устидан,
Шпаллар ўрнига
Хурофий бир қонун
Босиб,
Кўкракда бронза
Юлдуз,
Фахр ила
Кечди.

Бу йўллар,
Шу қадим йўллар
Устидан
Чин — Эрон,

Сен кулаётибсан,
Балки бу кулги
Сўнгги ойлар ичида
Биринчи чечак.
Ла'ли лабингдаги
Ғунча табассум,
Албат толиингга
Муҳр бўлади.
Ва бунда акс этар,
Порлоқ келажак!
Тонг яқин,
Тонг яқин,
Оппоқ тонг яқин.
Бир нафас ором ол,
Ухла, жигарим.
Оқ ойдин,
Тонг олди
Ухламоқдасен.
Лабларинг шивирлаб,
Изламоқдалар...
Балки бир эркалаш,
Бир она бўса.
Улуғ оиланинг

Гўдак фарзанди,
Билиб қўй энди:
Домовая книга
Бош саҳифаси
Сталин номи-ла бошланур
бизда.

Оила бошлиғи
Ота Сталин
Бахтли манглайингга
Бўса кўндирмиш.
Сен тезда улгайиб,
Олам кезасан.
Манглайда порлаган
Бу бўса — қуёш
Бутун ер юзини
Килур мунаввар.
Хақорат емрилур,
Зулм янчилур,
Жаҳонда бўлурмиз
Озод, музаффар.
Сен етим эмассан,
Менинг жигарим!

БИЗ ТИНЧЛИК ИСТАЙМИЗ

(1950)

Жаҳонда энг улуғ устод, соҳибкор —
Боғбоннинг та'лими блан ўсган боғ,
Шу боғ ўртасида нур ижодкори
Ўзи ёқиб берган қуёшдай чароғ —
Учмагай!

То қуёш ўчмагунича.

Инсонлар орзуси — яшасин тинчлик!
Миллиард имзолардан тугилган муштдай,
Кишилик бахтига Советлар юрти
Темир бетонлардан метин қалқондай,
Кўчмагай!

Койнот кўчмагунича.

Атом, водороддан тўқима иғво
Озодлик уйини қилолмас хароб.
Жаҳонга янкилар хўжайинлиги —
Ла'натлар саҳроси уфқида сароб.
Иблис одамзодни эгарлай олмас!

Инсонлик қудрати парчалай олур
Уолл-стритнинг «тилло қафас»ин.
Черчилльнинг қўланса сигара дуди
Бўғишга ожиздир киши нафасин;
Зулмат нур ўрнини эгаллай олмас!

Кунни кечагина вабодай елиб,
Миллионлаб навқирон жонни чайнаган,
Қону ёш, фалокат, порох, қулғуна,
Азобу уқубат биқсиб қайнаган —
Уруш ёдимиздан чиқмаган ҳали.

Йўқ, жаноб олийлар, эндиги уруш
Уйламанг умрингиз узайтиради,
Броқ ҳаётингиз олам боғини
Урушлар орқали кузайтиради,
Кундуздан яратиб оқшом маҳалин.

Кишилар долларни семиртирай деб,
Қирилиб битишни истамайдилар,
Капитал амри-ла янги урушнинг
Даштида ётишни истамайдилар,
Омонлик истайди ҳар озод одам.

Инсонлар орзуси — яшасин тинчлик!
Пўлат ғишт қўйилган азим қўрғондай,
Кишилиқ бахтига Советлар юрти
Темир бетонлардан метин қалқондай,
Тинчлик қал'асидир, турар мустаҳкам!

УЛУҒ РУС ХАЛҚИГА

(1952)

Менинг оғам рус бўлур!..
виждоним буюрганин
Шу ше'рда ёзълсам,
виждондек дуруст бўлур!
Коммунизм асрига
йўл тўшаб берган руссан,
Шарқлиман, бир ўзбекман,
улуғ оғам, омон бўл!
Қудратли самолётни
ижод қилган ўзингсан,
Яна ҳам баландроқ уч,
яна ҳам осмон бўл!
«Первая книга»дек,
ўнеттинчи йиллари.

Девордаги манифест —
менинг ҳам кўзим очмиш
Ва менинг оиламга
ақллارнинг устоди
Владимир Ильичнинг
қуёши нурын сочмиш,
«Эшит, Москва сўзлар!»
уйимдаги жаранггос —
Қолган Шарқимизнинг ҳам
ўчиради уйқусин.
«Аврора» залпларидек
жаҳон бўйлаб бу овоз
Уйғотар инсонларнинг
туғма она туйғусин!
Мунчалар меҳрибонсан,
мунчалар чин инсонсан,
Мунчалар қадрдонсан,
Қадрдоним, оға рус!
Ғазабинг ёвларингни
қирмоқда,
бир жаҳонсан,
Лобарлик ҳунаринг деб,
айтақўйсам, дубдуруст
«Правда» адреси бор
шонли Москвамизда,
Ленин кутубхонаси
миллион томли бир китоб
Улуғ кишиларинг номи
одамларнинг эсида,
Кремль юлдузлари
жаҳон узра офтоб!
Ҳақиқат ма'рифатин
инсоният қидирса,
Рус халқининг илмидан
олади мўл-мўл та'лим.
Аср — асрлар ўтиб,
ақл нима буюрса,
Барибир, Ломоносов
унга бўлур муаллим!
Менделеев жадвалини
оламга ўргатолган,
Инсонни ер юзида
қилаолган ким ёғар.
А'ло ташаккуримни
рус халқига айтаман,
Менинг инсонлигимдан
у берди менга хабар.

Атомдаги қувватдан
 шарқлини чўчитмаган,
 Заррадаги сур'атдан
 беҳуда ўқитмаган,
 Америкали золим —
 миллионерлар сингари,
 Қондан, кўз ёшларидан
 миллиардларни кутмаган,
 Менинг оғам рус бўлур!..
 виждоним буюрганин
 Шу ше'рга ёзолсам,
 виждондек дуруст бўлур!
 Мўйсафид бошгинамни
 тик тутиб, кўз ташласам,
 Советлар замонасин
 юксак МГУлари!
 Ва беш денгиз тутатиб,
 Давримиздек мустаҳкам,
 Жаҳонни гир айланар,
 Волга-Доннинг сувлари!
 Эҳ-ҳе...
 олам сирини,
 Ватаннинг ўр-қирини,
 Муборак ўз ерини
 Жондан севган, рус халқи!
 Мен шарқли меҳнаткашман,
 сенга боқар қароғим,
 Қароғда ҳар кун тонгда
 Шарқда қуёшдай балқи!
 Сен ўқитган ақлимнинг
 етук географияси
 Чегара, ирқу рангни
 ўз фаҳмидан ўчирган.
 Сталин китобидан
 та'лим олган мияси
 Ҳамма инсон баробар!—
 деган сўзни кўчирган!
 Жанг кунлари қон кечиб,
 руснинг қуроли блан,
 Руслар блан баробар
 сафарларда кетаолдим.
 Инсоният душмани
 ла'натга қирон солиб,
 Қиличим тили блан
 сўзимни айтаолдим.
 Қичкина укасини
 эркалаб, кўнглин топиб,

Бўй баробар ўстирган
оғамизга ташаккур!
Радишчев фалсафасин
ва Пушкин лирикасин
Тонглар ўқиб ўтириб
қалбим топаркан ҳузур.
Менинг оғам рус бўлур!..
виждоним буюрганин
Шу ше'рга ёзолсам,
виждондек дуруст бўлур!
Булар менинг авлодим,
минг йиллардан ғув келур.
Уйимдаги чароғда,
икки кўзда қароғда,
Адресда ва сўроғда,
оға рус омон бўлур!
Жаҳонда, онгда, тонгда,
қуёшли ярқироғда
Партия истагандек
муборак замон бўлур!
Менинг оғам рус бўлур!..
виждоним буюрганин
Шу ше'рга ёзолсам,
виждондек дуруст бўлур!

СУВ ВА НУР

(Б а л л а д а)

(1943)

Қаҳрамон ўғиллар, ботир фарзандлар,
Азиз манглайингиз бўлсин ярқироқ,
Оталик шафқати, ўғит ва пандлар
Онанинг сутидай бўлсин сизга оқ.

Гулшан ўлкамизга човут солган мал'ун,
Чигиртка тухмидай хору зор бўлсин.
Советлар ўлкаси дахлсиз, бутун,
Миллион йил оламда барқарор бўлсин.

Сиз қонли курашда зўр чиққан сари,
Бизларда кучаяр мерос — мард виқор;
Мақтанар ҳар хотин, ҳар ёш, ҳар қари,
Арзийди: қаторда сиздай нори бор.

Сиз мардлар авлоди, сиздаги ғурур
Пўлат найза каби ўткир, букилмас.

Шунқор кўкрагингиз истехкомдан зўр,
Чунки пок ҳавода олмишдир нафас...

Миллиардларча тонналаб металл сизда бор,
Тўпу тўпхонага муҳтож эмассиз.
Қулфини суғуриб, шундан ўқ қилиб,
Битта товуқ учун бева отмайсиз.

Душманни қамалга олинг, ўлдининг,
Боболар арвоҳи бўлсин сизга ёр.
Биз эса кўз-кўзга тушган каби тенг,
Сиз блан бир сафда, бир ҳарбда тайёр.

Сиз учун муносиб совға бўлсин деб,
Фарҳод қурилишин башлаб юбордик.
Бу совға бўлажак ўлкамизга зеб,
«Фарҳоду Ширин»да ёзилганидек.

Ўзингиз ўқиган, ёд олган қисса,
Хаммангиз эслайсиз уни бирма-бир.
Тез ора чиқади қиссадан ҳисса,
Яна бир айтади сизларга шоир.

* * *

Бу қисса алқисса, ғоятда узун,
Ўзбекнинг умридай тарихи йироқ.
Қиссанинг бандлари Муштари кўзин
Ўзбек толиндай қилар ярқироқ.

Бирор бахт чироғи ёнган уй йўқки,
Унда айтилмаган бўлсин бу қисса,
Ҳар қутлуғ оила ўчоғи, чунки
Бу умид қиссадан ололмиш ҳисса.

Нур ва сув халқларнинг қадим орзуси,
Хусусан ўзбекка бу эски умид.
Ўтмиш ташна кунлар ва тунлар нурсиз,
Бу улуғ ҳиссага бўлдилар калид.

У «Фарҳод — Ширин» деб айтар афсона,
Замири тилакнинг зўр шабчироғи.
Афсона умидга дастак, баҳона,
Ҳатто макон тайин — Сирнинг қирғоғи.

Фарҳод деб ўзини атайди халқим,
Халқдадир тоғларни қўпорган қувват,
Халқдадир дарёни тўсолгучи куч.
Фарҳодда намойиш айлаган қудрат,

Ширин деб атайди сувни, нурни у,
Сирнинг ширин суви қанчалар ширин.
Гўзал қиз кўзидай нуроний кўзгу
Ёритур оқибат Сирдар'ё сирин.

Наҳотки шунчалар улуғ бир дар'ё,
Бепарво оқади, бизлар ташна лаб,
Наҳотки яшириниб гавҳар бебаҳо,
Қўшнига чиқамиз бизлар ўт тилаб.

Навоий — ўзбекнинг буюк фарзанди,
Бу улуғ умидни тизди назмига,
Боғаро Ширинга сув керак каби
Нур керак Фарҳоднинг ширин базмига.

Минг йиллар куйланди бу ширин дoston,
Миллионча Фарҳоднинг кўкси қабариб,
Қилайлик оқибат бу элни бўстон,
Умидга сад бўлган тоғни қўпориб.

Халқимнинг ҳеч сўнмас дағдағаси бор,
Айтдими, айгилган сўзи — отган ўқ.
Октябрь супурди бу кўкдан ғубор
Ва берди халқимга орзуга ҳуқуқ.

Меҳнат Муштариси кулиб қаради,
Манглайда янги куч келтирган бахтдай.
Толи' Фарғонаси — бу кўмкўк води,
Унга маскан бўлди зумуррад тахтдай.

Яна кўп сув учун, мўл-жўл нур учун,
Ёпирилиб табиат сари биз юрдик.
Сталин бахш этган меҳнатнинг кучин
Кўрсатиб, Сталин канали қурдик.

Энди икки дар'ё бу ердан оқар,
Фарғона водиси мисоли тамбур,
Қуёшли кунларда осмонга болқар
Икки кумуш симдай дар'ёлардан нур.

Мирзачўл, Ховосдан чиққан кучли ел
Ҳар икки симни ҳам чалар тимдалаб,
Гўёки айтади шунча катта ер:
Бизлар ҳам қиламиз сув ва нур талаб.

Бу тоғлар бағрида олам яширин,
Миллиард йил қа'рига қилинг саёҳат.
Шунчалар яширди Сирдар'ё сирин.
Зўр уринг, кўтарсин бу кекса қомаг.

Хўп,— деди яна у қадрдон кирка
Фарҳод тоғларида ялтираб кетди.
Минг йилнинг кеккайган кексаси ахир
Бизнинг қаҳрлардан қалтираб кетди.

Қадимнинг бўй бермас тўнгбош айғири —
Сирдарё эгади тез фурсатда бош.
Бир умр қониқиб Мирзачўл ери
Кумуш кўзгуларда нурланар қуёш.

Мутгасил кундуздай порлаб кетади,
Тошкент атрофининг зўр гигантлари,
Бекобод шаҳридан сизга етади,
Металл комбинатнинг пўлат отлари.

Сиз, ёвуз душманнинг бошини янчиб,
Музаффар юришдан қайтган чоғда,
Биз голиб байрокни юсакка санчиб
Зиёфат берамиз Фарҳод-боғда...

КЎКАН

(Поэма)

(1930—1933)

КЎКАН БАТРАК

I

Бир бор экан, бир йўқ экан шу замонда,
Маманиёз бўлар экан, Чуст томонда,
Ўзи диндор, бир танобча ери ҳам бор,
Ўртасидан кўп ҳайқириб сувлар оқар.
Маманиёзнинг ёстиқдоши ўлиб кетиб,
Бир ўғилча қолган экан бўйи етиб,
Ўжарликдан ишга фаҳми етмас экан,
Ўз ерининг чекларига босиб тикан,
Ён қўшнилар — батраklarга қўшилмасдан,
Ота, бола ишлар экан, ҳеч тинмасдан.
Ўғлининг ҳам ўзи каби — бўлмоғи-чун
Маманиёз сарф қиларкан бутун кучин.
— Ўғлим Кўкан,— депти бир кун Маманиёз,—
Тобим қочган кўринади, менинг оз-моз,
Қариб қолдим, бамисоли тол чўкиртақ,
Ҳарҳолда мен тез орада ўлсам керак.
Мендан сенга қолатурган жиндақ мерос,
Ўзингга ҳам маълумдирки, ер ҳам новвос.

Кўшу омов, бош айланмас кичик кўрғон,
 Овқат-рўзғор, кавшай десанг оби ёвғон,
 Шуларни сен ўзим каби парвариш қил,
 Бир маслаҳат сўрар бўлсанг имомни бил,
 Ер-сув ортдир, давлат ортдир, уйлан-жойлан,
 Ибрат олгил ён қўшнимиз — Шариф бойдан.
 Ҳеч тортинма билмаганинг бориб сўра,
 Ёшсан ўғлим, етиларсан худди ғўра,
 Бир ойдан сўнг кўзин юмиб Маманиёз
 Кўканчага мерос қопти буд-шуд оз-моз,
 Иш қилувни билмай ўчиб ранги-афти,
 Ёлғиз қўллик Кўкан аввал кўп ганграпти.
 Ем-хашак йўқ, бир пой ҳўкиз ориқ-тўриқ
 Қандай бўнак олиш билмай ҳам ён қуруқ.
Сўтак Кўкан ёшлигида билмай қувлик
Шариф бойга бориб қипти бир жуфт қуллуқ.
 — Ака, депти,— отам ўлган етимчаман —
 Бироз пул ҳам ма'ракаю, гўри кафан —
 Бўлиб кетди, на ақча бор ва на уруғ,
 Шундоқ сизга келдим, беринг ма'қул йўриқ.
 Бой илжайиб — «яхши,— депти,— Кўкан иним.
 Мендан бўнак олиб, дон эк, донда унум.
 Пахта эксанг оч қоласан, ҳой баччағар,
 Шарт тўлдирмай уйинг куйиб, ёшинг оқар.
 Арпа-буғдой ош деганку машойихлар,
 Тоту бўлсак куймас кабоб блан сихлар».
 Шундай алдаб бой Кўканни ишга сопти.
 Кўкан «бўнак олайми» деб ўйга қопти.
 — Кўрамиз! — деб Кўкан қайтиб ер бошига,
 Жаҳд қилипти иш қилмоққа ўз бошига.
 Уйлай-уйлай — тўхта,— депти синаб қарай,
 Жўягини чуқур олиб, ўтаб — тарай,
 Уруғ топсам ташвишию чиқими кам,
 Бойдан қарздор бўлиб, ортмай ўзимга ғам.
 Унум яхши дилдагидай бўлса зора,
 Ҳам бош пана, ҳам бош икки — деб бечора,
 Ернинг бошдан оёғига экиб пиёз,
 Тепасига чайла қуриб кутибдир ёз.
 Ҳеч эринмай куч тўкипти Кўкан — девкор,
 Уйламапти шунча пиёз кимга даркор.
 Пиёз яхши битган блан нархи арзон,
 Сотилмасдан чорбозорда бўпти сарсон,
 Бешта пул йўқ, «эсиз-эсиз» депти Кўкан,
 — Ерга энди нима эксам бўлар экан?—
 Бир маслаҳат сўрагани кишиси йўқ.
 Бой ҳам энди «билмайман» деб урадир дўқ.
 Икки, учта колхоз қишлоқда бор.
 Колхозчилар келиб:— Кўкан ҳеч қилма ор;

Аввал шуки сен ҳам биздай колхозчи бўл,
Сендай-мендай камбағалга бу тўғри йўл,
Тез орада қулоқлар ҳам тугатилажак,
Якка отнинг йўрғасидан чиқарми чанг?
Бирга-бирга гуллатайлик дала-даштни,
Пахта экиб сиқажакмиз шולי, мошни,—
Десалар ҳам Кўкан ўжар қолиб сўққа,
Васиятдан кеталмабдир ҳеч йироққа.
Шу кезларда келиб қопти битта имом,
— «Имомни бил» деган эди шўрлик отам,—
Дея Кўкан маслаҳатга шунга бориб,
Орқасида шом ўқипти бўйни ёриб,
Шомдан кейин — тақсир,— депти,— нима экай,
Буғдойми ё арпа, савзи ёки маккай?
Домла аввал ғулдир-ғулдир дуо ўқиб,
Аллақайси гўрдан ёлғон чўпчак тўқиб,
«Вассамон ватториқи» қур'онда бор,
Айтганимни қилсанг сенга раҳмат ёғар,
Болам Кўкан — «худо тариқ экин деган,
Омин обло қадалмасин сенга тикан».
Шундай алдаб жўнатипти Кўканвойни
«Назир» дея кўлга сопти сўлқовойни.
На иложу пул-пучак бор қуппа-қуруқ
Бир танишдан қарз олибдир беш пуд уруқ.
Бу йил Кўкан бор ерига экиб тариқ,
Тариқ қурғур бўпти жон ҳам қонга қориқ.
Ҳам ер ориқ, ҳам ранг сариқ, жамарға мўл,
Йиғлайбериб Кўкан қипти шудгорни кўл.
Хирмондаги муюм қарзга етмагуси
Бу йилги қиш хархашасиз ўтмагуси.
Қарз қистаса Кўкан шўрлик ютибдир қон,
«Онам ўлсин,— депти,— менинг тугмай деҳқон!»
Бошин аввал ўйлар блан хўб қашибдир.
Бисотини қарзга сотиб улашибдир.
Қолган-қутган рўзғор таги муюмларни,
Омочу тиш, ич бўйинча, ёғ хумларни,
Сотиб-совиб ба'зида тўқ, ба'зан наҳор,
Озиб-тўзиб чиқарибдир илки баҳор.
«Бу кўкламда ҳечкимдан ҳам йўл ўрганмай
Ўз бошимча нима топсам шуни экай».
Ўйлаб депти шолғом эксам на бўлгуси,
Ўзи пулу барги молга ем бўлгуси,
Дўст-душмандан қарз кўтариб уч-тўрт червон.
Ер пишитиб, марза опти сўтак деҳқон.
Шундай қилиб бу кўкламда экиб шолғом
Ердан бўлса кўкарибдир қайғу ҳам ғам.
Пушта тўла, оляшиқдай шолғом хирмон,
Ҳеч азамат қарамайди унга томон.

Душманларнинг аччиқ-заҳар та'на тили:
 — Шолғом шўрва ичган эдик очлик йили,
 Кўкан яна шу йилларни қўмсабдирми?
 Ўз бошича иш қилмоқлик осондирми?—
 Дея кулиб, узиб-узиб оладилар.
 Гаранг бошга яна ташвиш соладилар.
 Кўкан барин оркасига танғиб, ортиб,
 Вадил кетмиш Қулунтойни қора тортиб,
 Қулунтой ҳам унга қилиб эски эшлик,
 Ургатибдир Кўканчага жувозкашлик.
 Қиш бўйича ҳеч тинимсиз ҳайдаб жувоз
 Кунжарага ҳўкиз боқиб кутибдир ёз.
 Кўклам чиққач қайтиб яна ер бошига
 «На экай?» деб, бошлабдир у ўй ўйлашга.
 Бу аҳволни қишлоқ бойи Шариф кўриб,
 Муғомбирлик қилиб унинг ҳолин сўриб,
 — Кел ҳали ҳам ер-сувингни менга қайтар,
 Сўққа бошга еринг бўлса қайғунг ортар.
 Узинг менда мазза қилиб бўл коранда,
 Токайгача ўқ ариқда қўйгинг танда,
 Хизмат қилиб унумидан ўндан бир ол,
 Пулга оқшоқ олиб, қишда бўзангни сол,
 Қилиб берай икки йилда уст кийим-бош,
 Еринг ярми савзи бўлсин, ярмида мош,—
 Дея авраб илжайганча бой жўнабдир.
 — Албатта бой билиб сўйлар, деб ўйлабдир
 Бу баҳорда Кўкан савзи, мош сочибдир.
 Ғуррак энди боласини чин очибдир.
 Ер ориқ-чун ипилтириқ бўлиб савзи,
 Эл олдида Кўканнинг ҳеч қолмай лафзи.
 Минг машаққат қарзлар блан сочилган мош
 Пучқоқ, минг йил қайнатилса барибир тош...

.
 Шу зайилда тўрт йилгача Кўкан абгор
 Бирор ишнинг бошин тутмай юрмиш бекор.
 Чўт қилибдир:— ерни ташлаб қочайми,— деб,
 Номардликни ўз-ўзига билмапти эп.
 Бу йил яна жувозкашлик қилмоқ уят,
 Минг эш бўлса Қулунтой ҳам барибир ёт,
 Бирнеча кун мош нас'ясин ундириб еб,
 Тугатганда биринчи қор ёйибдир сеп,
 Бошпана йўқ, кун изғириқ, аёвсиз ел,
 Ориқ ҳўкиз қантариқдан кўтармас бел.
 Уйлай-уйлай ҳўкизини сотмоқ бўлиб,
 Ўзи эккан савзи янглиқ сарғиб, сўлиб,
 Чоршанба кун тизимчадан этаклябдир.
 Яктагини белбоғига этаклябдир.

Тўртга буту иссиқ жонни ким ҳам олсин?
Қараб туриб червонини ўтга солсин?
Биров депти;— бунинг ўлмай қолиши гумон,
Баданида гўш қолмабдир ёғочсимон,
Текин берса, ўлмасин деб боқар эдим,
Оғилхонам бир тўрига қоқар эдим.
Дув орага суқилибдир неча даллол,
«Барака-де, барака-де, сен сог, сен ол»
Шундай жавраб, савдолашиб, кўндиришиб.
Олучидан нақд ақчани ундиришиб,
Кўкан ахир уч червонга бўпти рози.
Ҳеч йўғидан яхшироқдир бўлган ози.

II

Бу кун неча кун бўлдики, бир овоза:
Чуст қишлоқда кўп деҳқонлар бериб арза.
Яна янги бир коллектив тузмоқчимиз.
Колхозцентнер бошлиқлари айтган эмиш:
— Тез орада Ленин бобо мотамига
Роса олти йил тўлажак биз ҳам шунга
Чиқиб бориб бу сўроқни ечажакмиз.
Қишлоқдаги меҳнаткашлар майли эр-қиз,
Шу кунига тайёр бўлиб турсинлар,— деб.
Шунинг учун қишлоқ Совет ўзи келиб
Кўканга ҳам чиқмоқликни тайинлади,
Кўкан:— ма'қул,— деди айтмай ади-бади.
Тез орада тайинланган кун ҳам келди,
Эски колхоз а'золари йўртиб, елди,
Қишлоқдаги юпун, батрак ўрта ҳолни,
Меҳнат қилган эру хотин, ёшу чолни,
Ҳой- ҳойлашиб, хабарлашиб, тўпладилар,
Қўрқа-писа Кўкан келди:— Ҳормангизлар,—
Ўрта тўлсин, бир тарафдан йигит-яланг:
— «Кел, эй Кўкан, ўзинг ҳорма қишлар блан.
Бизларга ҳам келар кунинг бўлар экан».
Тўгаракка анграяди сода Кўкан.
Майдон шига кутардилар, ўрта овлоқ,
Кора читдан адиб тутган қизил байроқ.
Йўлакдаги болалардан чуввос чиқди:
Ана-ана автомобиль келиб етди...»
Зириллатиб тала-тошни автомобиль
Кўрғончанинг ёнбошига чўкди бир фил.
Меҳмонларни кутиб олди қишлоқ шўро,
Колхозчилар — комсомоллар, «урра... урра!...»
Аста тушиб юқорига қадам босди.
Ҳамма жимжит меҳмонларга қулоқ осди,
Келучилар қишлоқ Совет, партиячейка,

Колхоз бошлиқлари блан бирга-бирга.
 Ниманидир пухта-пухта гаплашдилар.
 Энг охири қишлоқ Совет:
 — Ҳой ўртоқлар! —
 Деб кўпчилик деҳқонларга хитоб қилди.
 Ҳамма қулоқ берди, шов-шув тамом тинди.
 — Мен, қишлоқнинг шу меҳнаткаш деҳқонлари,
 Колхозчилар, райком, Совет вакиллари
 Колхозцентнер блан қўшма йиғилишин
 Очиқ э'лон этаман,— деб сўз айтишин
 Кутган каби музыкалар оғир-оғир...
 «Байналмилал» чалакетди юрак дир-дир...
 Машқ тугагач гур ўтирди ҳамма бирдан,
 Ирғиб туриб бир комсомол оралиқдан,
 — Ленин бобо мотамига икки минут
 Тикка турмоқ лозим,— деди,— сақлаб сукут.
 Оёқ босди ҳамма жимжит, бошлар қуйи
 Қўрғончани қалтиратди мотам қуйи.
 Уз умрида бундай йиғин ҳеч кўрмаган,
 Музикадан йиғлай-йиғлай дерди Кўкан.
 Унуч киши юқорига сайладилар,
 Ма'рузачи чиқмоғини пойладилар.
 Бу мажлисга раис бўлди бир батрак қиз,
 У қичқириб:— ҳозирги сўз райкомимиз
 Тарафидан вакил бўлган Турсуновга!
 Чапак,— урра!— Йигит келиб дадил, тикка
 Уртадаги баланд курси узра чиқиб,
 Сўз бошлади бурро йигит. Кўкан мирқиб —
 Хўп тинглади гапларини бошдан-оёқ,
 Ҳеч қолмайин, сўйлар эди у ҳамаёқ:
 — «Ленин ўлгач мана олти йиллар ўтди,
 Кўп ўйлаган ишлар паккасига етди,
 Ленин айтган йўллар блан бормоқдамиз,
 Муштумзўрлик юрагини ёймоқдамиз,
 Ҳамма ёқда янги-янги завод-фабрик,
 Қурилмоқда ҳаммаси ҳам оғир-йирик,
 Шу фабриклар биздан сўрар куч ва ғайрат,
 Бешйилликнинг талаби ҳам зарбдор сур'ат!
 Қийим-кечак, овқат-рўзгор ҳаммаси бут,
 Бунинг учун ёпишайлик сен қўй — мен тут.
 Бой-қулоқлар, руҳонийлар доим бизга
 Пичинг отиб, гов солдилар доим тизга.
 Биз далада тракторни кўпайтирсак,
 Душманларга бўлажакдир яхши тарсак.
 Ориқ ерга тўкиш керак «пахта нури»,
 Юксак унум беражакдир ернинг зўри.
 Қишлоғимиз ёппасига бўлса колхоз,
 Қулоқлар бир синф каби тугалур тез.

Ким билмайди деҳқонларга дўст агроном,
Муштумзўрнинг юндихўри домла имом.
Бир кун, эрта етиб келди фасли баҳор.
Тўқимачи фабрикалар бизга боқар,
Ўзда куч бор нега ёвга тутуламиз?
Ғайрат қилсак нег пахтадан қутуламиз.
Улар бизга пахта бериб қуриб ҳийла,
Оладилар биздан нуқул яхлит тилла.
Бизлар жўшқин, бизларди куч бўлгач нега
Ўзимизга бўлмаймиз ўзимиз эга.
Бир баҳ'я ҳам сувли ерлар бўш қолмасин.
Ишлар бориб пачавага тақалмасин.
Бизнинг учун кераклардан бири пахта .
Буржуй ютсин кўролмасдан қонлар лахта.
Ўзбекистон иттифоқдош элдан бири,
Пахта учун энг қобилдир унинг ери,
Ҳали бизга бирнеча ўн миллиондан мўл, —
Пахта керак ўртоқ колхоз, сергакроқ бўл.
Коллективлик тажрибаси сизга яққол.
Рўзғор бирга, меҳнат бирга, бир қилиб мол.
Баҳамжиҳат ишлаганда тетик-дадил,
Кесилажак ҳарбир «бийрон» ифвогар тил.
Айтинг қачон чиқар якка қўлдан қарсак,
Биз колхозчи кадрларни кўпайтирсак,
Қулатилур эгаликнинг чўкиртаги.
Бузилажак «ўзим бўлай»ларнинг чеки.
Сиз, ўртоқлар, коллективлик қилиб талаб
Арза берган экансизки, кўп ма'қул гап.
Мен ўйлайман рўйхатдаги қирқ бир рўзғор
Учун айрим бир коллектив бўлмас даркор.
Биз шуларни қишлоқдаги бир колхозга
Қабул қилсак план яна маҳкам изга —
Тушажакдир, чунки айрим-айрим кичик
Чегаралар барҳам егай қишлоқ ҳам тик —
Ёппасига колхозлашар, кучли рўзғор.
Теваракка донг чиқарар кўп барқарор.
Советимиз бизнинг ишонч ва иттифоқ.
Харқандай иш ва қудратга қодир мутлақ.
Ленин ўлган бўлса, йўли доим тирик,
Коммунизм байроғини тутамиз тик.
Ленинчимиз янги дун'ё қуражакмиз,
Машиналар қулоғини буражакмиз»,
Дея нотиқ ўз сўзини қилиб тамом,
Қарсаклардан гумбирлади тала ҳам том;
Мана энди музокара бошладилар.
Батрак Розик чиқиб деди:— Ҳой ўртоқлар!
Коллективлик эгилиги бизга аён,
Шу топгача бойга ишлаб кўрмай ҳаён.

Кучимиздан кулоқларда хирмон тўлди.
 Ҳақ сўрасак гирибондан хип бўғилди,
 Айтингизчи қишлоқ бойи Шариф, Илҳом,
 Матқовулу Сайид Наби, Мулла Баҳром,
 Қимнинг қилган меҳнатидан бунчалик тўқ?
 Оғилларда қатор отлар чайнар сўлиқ?
 Ботмон-ботмон сувлик ерлар кўз илғамас?
 Бизнинг кучдан яшадилар, бас, энди бас...
 Шу ерларнинг тизгинини олиб қўлга,
 Коллективлик режасини солиб йўлга,
 Биз ўз кучни ўзлар учун ишлатайлик,
 Хўжайинга нон деб кесак тишлатайлик.
 Бой-кулоқлик бир синфдай тугатилсин,
 Ерлар бағрин колхоз қўшигина тилсин.
 Бизнинг дўстлар камбағаллар ўрта деҳқон,
 Синфий ёв четга чиқиб ютажак қон.
 Ўзингизга жуда маълум ёв тинч ётмас,
 Камбағалу ўрта ҳолни қилиб галбарс,
 Алдаб-сулдаб ўз сўзига юргизмакка
 Иғво қилар — «колхоз бўлма, қол — деб, — якка»,
 Хўп таниймиз шў ўтирган бизнинг Кўкап
 Қани айтсин — тўрт йил нима қилган экан?
 Ўзи кўп ёш, деҳқончилик — билмайдир, хом,
 Маслаҳатга борар жойи — бой ҳам имом.
 Қачон кўрма, бир пой хўкиз, букур омоч,
 Бағри шамол кўрмай, қишда — қоладир оч,
 Шу кўсқиси тўрт йилдирки, янги бўлмас.
 Шахдам йигит бу қилиққа ҳеч йўл қўймас.
 Куюк кулча кўрдимикин, айтсин қани,
 Аллақачон бунинг колхоз кирмоқ гали.
 Бизга маълум бойнинг берар маслаҳати:
 — Кўпчиликнинг бўлмайди ҳеч баракати.
 Чўпони кўп чорвада қўй ҳаром ўлар.
 Колхоз бўлма ишлар ўлда-чўлда бўлар.
 Ё бўлмаса ерни менга топшир — деди,
 Қўкан каби лақмаларни мутаб еди,
 Дея Розик тамом қилди сўзларини,
 Кўкан ганграб, жовдиратди кўзларини.
 Розикдан сўнг аллақандай бир хезимқаш
 Сўз олди-да:— Ҳой ўртоқлар! Бу гап чалқаш,
 Бой поччамга нега Розик теккизар тил,
 У кишининг таг-туғлари жуда асил,
 Домла имом бу мажлисга нега керак?
 Тил тегизма, бўлақолма сен жувонмарг:
 У ўз сўзин тугатмасдан — йўқол-йўқол!
 Биз сени хўб таниймиз, сен — катта баққол.
 Домланг, «худонг», қулоқларинг — қўш мозор бўл,
 Бизлар энди илгариги сен айтган гўл —

Чўпу хасдан ҳадик олиб қолатурган
 Батрак эмас, бўлолмайсан бизга тўғон.
 Бу мажлисга, айт-чи сенга ким йўл берди?!—
 Неча батрак камбағаллар қулоч керди.
 Тўғаракдан тупруклаб у наҳс бетга,
 Турта-турта майдончадан сурди четга.
 Яна қолган сўзамоллар сўзлаб ўтди.
 Иш ахири аризага келиб етди.
 Боймат, Нодир... Қувон... Азиз... Остонақул...
 Бир қатор ном чиқардилар қарсак — қабул.
 «Қизил қўрғон» колхозига янги дўстлар!
 Партияли битта фаол:— Ҳой ўртоқлар!
 Колхозимиз номи «Ленин» қўймоқликни
 Сўрар эдим,— деган ҳамон, бу тилакни
 Ҳамма бирдан чапак чалиб қабул қилди.
 Яна биров тик турди-да, таклиф қилди:
 — Кўканни ҳам шу колхозга олмоқ керак.
 — Тўғри, қани, Кўкан ўзинг йўтал тезроқ.—
 Юраклари шувиллаган қўрқоқ Кўкан
 Кирсаммикан, ишлар қандай бўлар экан!..
 Шундай, аранг иккиланиб «ёзинг» деди,
 «Васият»ни ўйлаб жиндек пушмон еди.
 Уша куни мажлис ўтди жуда қизғин.
 Кўкан энди кўрган эди катта йиғин.

III

Чуст қишлоғи ёппасига колхозлашган.
 Батрак блан камбағалу ўрта деҳқон
 Биргалашиб қулоқларни синф каби —
 Тугатганлар, Шариф, Илҳом, Сайид Наби,
 Аллақачон бу ерлардан сурилмишдир.
 Янги жаҳон пойдевори қурилмишдир.
 Талай колхоз орасидан «Ленин» колхоз
 Икки йилки, донг чиқариб кўрсатган юз.
 Хотин-халаж, ёшу қари бирга-бирга,
 Қўриқ очиб, чигит экиб бутун ерга,
 Ленин айтган йўллар сари кетмоқдалар.
 Планларни қувиб етиб ўтмоқдалар.
 Янги-янги машиналар, миср уруғ,
 Тракторга навбат берган жийрон тўриқ.
 Кўканча ҳам шу колхозга фаол а'зо.
 Қўрқоқ эмас энди ақл тонгдай тоза.
 У бир ойча уннаб бўлган тракторчи,
 Овқат-озиқ керакдан мўл: «сан же-ман же»
 Кўпчилик кўл, унуми мўл деган каби,
 Кўкан хурсанд, ип қочирган гўё лаби,
 Кўпчиликка бош пана ҳам бўлган тайёр,
 Бир ёш қизга Кўкан уйлик, севгили ёр —

Шу йил пахта теримига туғса керак,
Эру хотин қиладилар ширин тилак.
Агарда қиз туғиларкан «Ойпахта» деб,
От қўйишни ўзларига билдилар эп.
Ўғил бўлса оти «Пўлат» бўлсин, чунки,
Пўлатлардан қурдик бизлар дун'ё янги.
На бўлса ҳам омон-эсон туғилсин-чи,
Тонглар бизнинг, давр бизнинг, биз ленинчи.

КЎКАН — КОЛХОЗЧИ

ЎРТОҚЛИК ХАТИ

Ким танимас Кўкан деган колхозчини,
Танимаган эслаб кўрсин етса чени.
У — илгари етим қолган сўтак деҳқон,
Якка рўзғор, иш билмаган бир саргардон.
Сўққа бошдан талайгина ишлар ўтган.
Қилган иши китоб бўлган исми «Кўкан».

Кўкан ўзи менинг блан хўп оғайни,
Орамизда бир сўз қочган шундай — я'ни:
«Ҳар пайтда бир-бировдан хабар олиш.
Ким курашдан безиб, қўйса бошга болиш.
Ҳеч аямай, оч биқинга туртиш керак.
Синфий кураш ботирлари бўлсин зийрак»
Мен албатта бу курашдан тойилмадим,
Е оғизга мум солгандай қолмадим — дим.
Уриб турдим ҳар жабҳада, чиққан ёвни,
Қалам блан қўпоролдим йўлдан ғовни.
Кураш шундай қизғин, ишлар шунчалик кўп:
Кўканчага берган ва'дам бўлди бир «хўп!»
Мен ўзим ҳам бир ва'дани бераман-да,
Турли ишлар орасидан қўйиб танда,
Шу ва'дани бажаролмай уяламан.
— Гуноҳимни кечир, Кўкан, бераман тан,
Шу яқинда Кўканвойдан бир хат олдим,
Мазмунидан уят сирин ичга солдим,
Кўкан мендан гина қилиб кўп ёзипти,
Етти пуштим ўлигига гўр қазипти.
У ёзипти: — баракалла ўртоқ шоир,
Қани дўстлик, оғайнилик, ҳавсалам пир.
Уч йил бурун саргузаштим дoston қилдинг.
Коллективга а'зо қилган ўзинг эдинг.
Нодон эдим, Қулунтойда бир жувозкаш,
Якка рўзғор, ҳунар билмас, белим обкаш.
Кўпчиликка қўшилмаган, гўл, тортинчоқ,
Шарифбойдай бой-қулоқда бир ўйинчоқ.

Бир тишлам нон, шулон шўрва — ювиндиси,
 Менга овқат бой хўжалик суприндиси.
 Хуллас шуки, эгилигин билмаган ёш,
 Сендай неча огайнилар бўлиб йўлдош.
 Тушунмасдан тортинсам-да, колхоз сари,
 «Қатта хирмон қизилланса чиқмас чори».
 Сўзлари-ла — а'зо қилиб қўйгандингиз,
 Сён йўқолдинг бамисоли қордаги из.
 Икки ўртада сўз бергандик, томирмиз — деб,
 Зуваласи айрим битта хамирмиз, — деб.
 Аҳ'ён-аҳ'ён газетларда кўринасан,
 Уқигунча ёпишаман худди жазман.
 Соғинаман — сўкинаман, хотин ҳайрон,
 — Ада, тим? — деб сўраб қолар қизим бийрон.
 Қўрқма, келсанг дostonингга гап топилар,
 Бузоқликдан ўсиб чиққан шунча филлар,
 Колхоз тўйин, усти-бош бут, план тўлган,
 Қулоқ, имом, сўфиларга тегмас сўғон.
 Гуркираган сўлим турмуш, ўзинг тан бер,
 Унумли иш, оддий қўллар — машин — конвер.
 Тагин, қайдам, дастонга — не керак экан,
 Келўвингни кутиб қолиб, дўстинг — Кўкан.
 Қулоқ чаккамга урилгандай кучли шаппот;
 Дапдурустдан бу хат қилди, жуда ҳам мот.
 Қайтаришга қўл тутарлик важ — карсон йўқ,
 Қавшанучи отдай қолдим лабда сўлик.

КОЛХОЗ САРИ

Хавсаланинг теvasини (қўмлаб) олдим,
 Кўрпа, ёстиқ (бўктаргусин) қўлга олдим.
 «Озиклик от ҳормайди» — бироз тўқоч.
 Одимларим санаикетди ердан қулоқ.
 (Меназ) супоҳ, қўним олис, колхоз сари,
 Ўроз улуг, ҳар мижжада ўнбеш қари,
 Кўқанчани юпаткали кетмоқдаман,
 Ёзмоқчиман, дostonларнинг — энг тамтамин.

* * *

Тиниқ кўкка яғрин берган шу кенг дала,
 Улуг шахмат тахтасидай ола-була.
 Чевар қизлар қирқ кокили каби текис,
 Сонсиз жўяк ҳансирайди, бўла — текис.
 Бахт келинин бўйнидаги маржон каби,
 Ҳар туп ғўза шоҳларида кўсак сафи,
 Жуда оддий — ҳар туп пахта чинин айтсам,
 Севги блан кўкармишдир, завқ блан дам,
 Умидлар-ла чечакланмиш ва меҳрибон,
 Диққатлар-ла япроғига югурган қси.

Кўмкўк кўкка панд ургучи кўк япроқлар,
Кўз қулочи сиғдирмаган кенг йироқлар,
Кўкси ишонч, қўли ис'ён бўлган киши,
Шу кўкслар, шу қўлларнинг қилган иши!

— Булар кимдир? Белбоғига қистирган бар.
Уфқларни эгаллайдир, қувноқ лапар:
«Қатор-қатор карвон бизнинг карвондир — ёрей,
Бўйнига таққан маржон қизил маржондир.
Коллективсиз бағринг тўла армондир — ёрей,
Коллективнинг боғи чаман, ўртоқлар...»
Бу лапарлар зириллатди асаб уйин,
Бу лапардан емирилди бир дамлик тин.
— Салом дўстлар, ҳормасинлар — ишлар блан...
Эй бормисан, салом, — деди ҳамма бирдан.
Қўллар ўтди биқинларнинг орасидан,
— Қалай, соғми, бола-чақа — эсон-омон?
— Ё, тавбае, шу азамат Кўканчами?
Буқа каби семирибдир — беш пуд ками.
Қора бурти кўкка ўсган, бет қипқизил,
Лас ятакдан ўмров керган, сўзга эпчил.
Жўякларнинг орасидан одим отиб,
Астойдил койиш блан ҳазил қотиб,
Рўпарага келди, сиқиб қўлим олди.
Қалбим дўстлик илинжила завққа тўлди.
— Қалай — деди — хат ёзмасак келмайсан ҳам,
Иш шаҳридан, иш қишлоғин қай ери кам? —
Етаклашиб бордик колхоз саройига,
Ўрмалашар унда талай бола-чақа.
— Ясламиз ҳам муваққатан, — деди Кўкан, —
Шу саройдан бир жуфт уйни эгаллаган.
Қора кўзли дўндик ёш қиз очиб қўлин.
Югургилаб, қучоқлади Кўкан бўйнин.
— Амакиси ҳали бунни танимайди,
Амакингга салом бер-чи, қизим, — деди.
Кўз нурларим, илиқ ипак — тўр сингари
Уралади пок бўғинлар юзи сари.
Юкни қўйдик, Кўкан қайтди ўз ишига,
Хордиқдан сўнг якка чиқдим мен, кезишга,
Янглишмасам ўзим билган «Ленин» колхоз,
Уч йил ичра шунчаларми бирга — ўттиз —
Қадами-ла танимаслик ҳолга етган,
Тошлоқ, кўҳна, дўнгсаликдан жаҳон битган.
Қайда рост иш, ўша ерда — покиза нон,
Мана қайда чин зарбдорлик, ҳалол виждон!
Қаршидаги шу тахтада кўрсатилган
Зарбдор сонлар аниқ турмуш блан тўлган:
Юз, юз олтмиш, икки юз қирқ шу уч санок,

Уч йил қатор унум олиш кўрсатган фарқ.
 Озод меҳнат ўғитларин шимган гектар
 Пулдор эмас, тонналарни ва'да этар.
 Мутгаҳамлик блан тўлган варақ эмас.
 Қон, тер, ғайрат ва ишонч-ла олур нафас.
 Турмуш чизган рақамлардан жонланиб тик,
 Ҳисоб — тўлмиш, турмуш — бизда социалистик,
 Минутлари план бўлган ҳар иш кунин
 Бу тахтада тинглай олдим шахдам унин.
 «Сайил ҳам сайил, саргардон ҳам», оғилхона,
 Етти буқа кавшанмоқда ялқовгина.
 Келажакда яхши насл чорва учун
 Дўнг манглайда қизил кўзлар, гирих, сузгун
 Оналарнинг бағри каби иссиқ, ювош
 Катакчадан мўралашар қуён, оқ, мош.
 — Салом,— деди таниш кўзли, ёш бир жувон.
 — Кўкан акам кўрдиларми, келинг, қачон?—
 Саломлашдик, бу ким эди? Ҳа танийман,
 Кўканжоннинг турмуш дўсти Холпош экан.
 Уч йил бурун тўйни бирга қилган эдик.
 У вақтдаги Холпош эмас бийрон, тетик,
 Колхоз умум ошхонасин ишчисимиш.
 — Бекор туриб бўлармиди, шунча юмуш,
 Ҳали замон овқат чоғи бўлар,— деди.
 — Кўкан акам чопиқ-ишдан келар,— деди.
 Бу кенг бино: колхоз бугдой омборикан
 Ҳар томонга «чекиш мамну» деб битилган.
 Туйнугидан кўринмоқда, қоплар тўла
 Олтин каби тўқ донлари тоза, бўла.

янги элат

Қайси кўча, қайси элат, қайси қишлоқ?
 Икки юзга яқин уйлар қатор, оппоқ.
 Уч йил бурун бу уйларнинг ўрни яланг,
 Тақир, хирмон тепа эди бурқиган чанг.
 Рост ишласанг тилак ҳар пайт олчи экан,
 Колхозчилар, эр йигитлар терни тўккан.
 Пахтачилик истиқболи масаласи,
 Ҳар йигитнинг чин армони ва ҳаваси.
 Зарбдорлик одат бўлган бу қишлоқда
 Ҳам мамлакат, ҳам ўз орзу тик оёқда.
 Қим айтаолар «бу колхозга бўлган а'зо,
 Турмушидан қарол каби кўп нориза,
 Батрак каби юртдан юртга кўчади» деб,
 «Иш-нон сўраб капалакдай учади» деб,
 Кураш, иш, нон, ўз синфининг севгиси-чун
 Тер тўкишга бундан бошқа қай ўлка жўн
 Ялтираган кетмон каби қуёш аста

Чўкиб борар ғарб уфқдан — бироз пастда,
 Шафақларнинг акси уриб бет лоларанг,
 Ўрталикда қуюлмоқда оқшомга занг
 Шудгорларда бригадалар қатор-қатор.
 Янгилликда лаблардан шўх қаҳқаҳ отар.
 Бу ерларда кўпданоқ йўқ азон саси
 Жаранглайди мардликларнинг ашуласи:
 «Оқ олтин конида бирликда ўйнанг болалар;
 Пахта майдони кўпайсин, қирга чиқсин, доналар,
 Эски мактаб ўрнига клубу қироатхоналар,
 Яшасин дун'ёда доим кўп хўжалик бирлиги,
 Бирлигин маҳкам қилишда партия раҳбарлиги»...
 Келар ҳамма қўра томон ишлари тугаб,
 Ўз орада ҳазил, гурунг чандиш ва гап
 Онг маданий, иш маданий, шу турмуш ҳам,
 Маданийдир Холпош айтган бу юмуш ҳам.
 Иш кийимин ешиб ювиниш, дам ҳам бироз —
 Ҳордиқ олиб, ошхонада — озода, соз.
 Якка қозон ёлғиз уйда ҳеч қайнамас,
 Коллективнинг дош қозони шахт басма-бас —
 Ўйнагандай тўқ масаллуқ биқирлайди.
 Қошиқ, чойнак, стол, стул шиқирлайди.
 Ярим соат ўтар-ўтмас ейиндилар,
 Ораликдан биров туриб:—«Хўй ўртоқлар,
 Тарқашмангиз, ҳамма қизил чойхонага,
 Зарур бир иш солинажак ўз орага»,
 Деди, оқди ҳамма аста шу тарафга
 Мен ҳам кирдим шу гурунг, шу қувноқ сафга.

РЕЖА ВА НАТИЖА

Кўрилажак масала ҳам нозик экан:
 Колхозчилар қурултойи келиб етган,
 Ана шунга вакил сайлаш қаралармиш.
 Ва колхознинг ишларидан рапорт бериш.
 Анча жиддий, ҳамма эркин, ҳамма тийрак
 Масалага ўз фикрини берса керак...
 (Мен мажлисда нутқ, қарор, музокара,
 Қандай ўтди бошдан-оёқ айтмай сра),
 Тўғриси мен Кўканбойдан олган фактга
 Чин-чинидан тўғри келиб қолдим мотга.
 Бир колхознинг чин юзини кўрмай асло
 Ше'р дoston ёзиш учун қилай ҳаё.
 Мажлис ботир, кескин сўзли, дағдағадор
 Шу рапортни бериш учун қилди қарор.
 Чин турмушнинг факти бўлган бу бир рапорт,
 Зўр гулхандан келтирилган бир лахча ўт,
 Берилажак мақтов блан қурултойга
 Эндиги сўз ўқиш учун Кўканвойга:

31-нчи йилда 146 хўжалик эдик, ҳозир 461 хўжалик,
31-нчи йилда 200 гектар еримиз бор эди. 33-нчи йилда 978
гектар.

31-нчи йилда бир гектардан юз пуд, 32-нчи йилда 160 пуд ҳо-
сил олган эдик, 33-нчи йилда 200 пуд ҳосил оламиз.

305 хўжалик сигир-бузоқли бўлди.

31-нчи йилда 1 меҳнат куни бир сўм 20 тийин ва икки кило
буғдой эди. 32-нчи йилда бир меҳнат куни 2 сўм 15 тийин ва 5,4
килограмм буғдой бўлган эди ва бу 33-нчи йилда бир меҳнат
куни учун 3 сўм 50 тийин ва 7,1 килограмм буғдой бўлувини
мўлжал қиламиз.

А'золарнинг 83 проценти зарбдорлар.

Хотин-қизларнинг умумий ишда иштироки 90 процентга
боради.

31-нчи йилда саводлилар 12 процент эди, 33-нчи йилда
97 процент.

Ишларимизнинг 63 проценти машиналаштирилди.

123 хўжаликка янги уй-жой солиб бердик.

Мот қолмайми, ўзим кўрган батрак Кўкан —
Қандай сўзга, қандай онгга келиб етган.
Уч йил бурун колхоз кириш мажлисида,
Минг андиша, минг қўрқувни қилган пеша,
Домла, имом ва отасин ўғитларин,
Қулоқ Шариф, мироб Ҳожи қутқуларин
Ойболдоқдай қулоғига сирға қилган.
У йўлсизлик, у зулматни қандай йиққан.
Ва бу кунги минбардаги шу бийрон тил —
Қай устанинг шогирди бу, қандай эпчил!
Сатрларим ёзилмоқда севги блан,
Бир севгики, жимирлайдир ҳар пўлат тан,
Биз атиги ерда, кўкда, оралиқда,
Гумроҳ, кўҳна, мазлум қишлоқ хўжаликда
Инқилоблар, қурилишларгина эмас,
Ҳатто ҳислар бу ҳаводан эмди нафас.
Асабларнинг марказини олиб қўлга,
Зеҳнларнинг ишлашини солдик йўлга,
Янги дун'ё, янги киши, янгидан из,
Биз жамият қурмоқдамиз, у синфсиз,
Рапортдан сўнг қурултойга сайлаш кетди,
Раис туриб сайланганлар сонин айтди.
Зарбдорлардан бригадир Кўкан, Ниёз,
— Шу икковга тарафдорлар берсин овоз.
Севинч чапак, мақтанишга лойиқ отлар
Жилмайишган лаблар блан кўриндилар.
Мажлисдан сўнг Кўкан блан бирга эдим,
Саройдаги жойда қолмай уйга кетдим.

Янги уйдан бири унга теккан экан,
 Дарвозаси қўшқанотли, шипга етган,
 Чой қайнатиб бизни кутар экан Холпош,
 Ёғоч катда ухламоқда қизи ювош,
 Иш жойида, адрас кўрпа, парқув ёстиқ.
 Режа десанг ўрта қўлдай нозик дўндиқ,
 Мис лаганда жағиллайди рух самовар.
 Роҳат қилсин, майли ҳақли, у сазовор.
 Не кўрмади шу йигит бош тўқол йўрға.
 Бир тишлам нон ўз қўл кучин олиб зўрға.
 Ян меҳнат, туртки, юпун қиш кунни оч,
 Қаландардай хона бардўш, кўрмай умоч.
 Энди ҳақи — олаолган чин ҳуқуқни,
 Отаолган елкасидан зулук юкни;
 У пролетар — курашчилар блан бирга,
 Тиззасидан ботганда ҳам қонга — терга,
 Бой — қулоқни синф каби ерга кўмган,
 — Қани бошла саргузаштни, ўртоқ Кўкан,
 Уч йил деган оз пайт эмас, тугал умр,
 Курашингни сўйла, кураш ҳаёт — ҳузур.
 — «Шундай қилиб, ўн-ўн беш кун хаёл сурдим.
 Ба'зан гуноҳ, ба'зан макруҳ кўриб юрдим,
 Толиимдан ўргилайки, курс очилди.
 Шу курс блан ишим оз-оз олдин жилди.
 Колхозимда овқат-озик «Сен же, мен же»,
 Бирнеча ой уннаб бўлдим тракторчи.
 Кўпчилик ҳам ота-она деган каби.
 Сўзга кирди синфий ҳиснинг юмуқ лаби.
 Биринчи йил гектаридан юз пуд олдик,
 Эру хотин меҳнат ҳақин қопга солдик».
 Кўкан ипдан-нийна бари саргузаштин
 Қайта бошдан туғилишнинг ҳарбир қатин,
 Ўсиш, тўйиш пояларни сўйлар эди,
 Бирдан ўчга тўлган кўзин очиб деди:
 — Мана кураш эсдалиги, яхши қара!—
 Бўқасида бир суямча ямоқ — яра.
 — Бу муштумзўр Шарифбойдан сўнги «ёдгор»,
 Бултур кузак партячейка ва бир қатор
 Фаоллар-ла биз уйини таппа босдик,
 Мол-мулкига ёппасига печать босдик.
 Қутурган ёв эртасига тонг чоғида,
 Қуйи беткай тўқайликнинг қучоғида,
 Шудгор томон ўтганимни кутар экан,
 Шу еримга қадалгандай бўлди тикан,
 Олиш кетди, қонсирадим, лабим қақроқ —
 Нима бўлди эслолмайман ортиқ... броқ,

Кўз очганда кроватьда ётган эдим,
— Шариф қани, тутилдими, келтирган ким?
— Қочган эди бир ой бурун қўлга олдиқ,
Тутилишин ҳикояси жуда қизиқ.
Қув Шарифбой соқол муртин тарашлаган,
Чўт қўлтиқлаб колхоз сари йўл бошлаган,
Биздан нари уч қишлоқнинг колхозида
Ҳисобчимиш, пўрим ойнак шум кўзида.
Шундай ювош, кўкдан тушган малоика,
Бир текшириб кўрилсаки, ишлар чикка...
Биз албатта жим қолмадик,— дерди Кўкан,—
Бу шудгордан ёндирилди қанча тикан.—
Кўкан йўли бой бир тарих, тугал дастон,
Бу дастонда бирлашадир миллионлаб жон,
Бу дастоннинг қаҳрамони бутун синф,
Бу дастонда кураш, ўлим енгув ва чип.
Бу курашнинг қўмондони партиямиз,
Бу енгувнинг наш'асидан кўнгилда из.
Зарб майдони социалистик қизил ватан,
Бу майдондан супурилди кўп ифлос тан.
Бой — кулоқлик куйди сассиқ бир увада.
Товушимизга келар минглаб акс садо.
Ер куррасин пролетари ҳар бурчакдан.
Капиталга қарши ўлим, қўзғол, сафлан!
Чўнтагидан кулумсираб зарбдорлик
Дафтарчасин олар экан юзи ёруғ.
Кўкраклари қабарарди ҳансирашдан:
— Бўшашмадик ҳали,— дерди,— биз курашдан,
Пахта учун, чин истиқбол унум, сифат.
Зарбдорлик, мусобақа, сўнгра албат.
Кунлик ҳақим етти кило бешюз грамм,
Меҳнатда ҳеч қилганим йўқ қилча фирром!
Кўкан сўзин тугалларди, ўқтин-ўқтин
Авж оларди Холпош қўйган бир патефон.
Қолган эди суҳбат блан тонг ёришиб,
Сигир мағрар эди ялқов бир керишиб,
Ёмон эмас семизгина, елин катта,
Нонуштага қаймоқ, қатиқ мўл, албатта,
Баланд тутдан қичқирмоқда бабоқ хўроз,
Жавобига теваракдан минглаб овоз.
Колхоз тўйин, унум юксак, а'золар тўқ,
Ортиқ бизда камбағаллик, батрақлик йўқ.
Ёзай дейман қалбим туйган ҳавасини,
Қалам, қоғоз забт этмайди ҳаммасини.
Қолган сўзлар тутқизмади, ўз баридан,
Кўкан айтди қурултойнинг минбаридан.

Уйғун

(1905 й. туғилган)

НАЗИР ОТАНИНГ ҒАЗАБИ ✓

(1934)

Кўк юзини булут, чол кўзини ғазаб,
Аста босиб келабошлади.
Етиб келиб булут чолнинг тепасига,
Уч-тўрт совуқ томчи ташлади...

Мушгумини қисди, титради чол,
Оловланди хира кўзлари.
Ғазабларга тўлиб асабий бир тусда,
Лабларидан учди сўзлари:

«Тавба!..
Бу ла'нати асти нима қилади?!
Қани энди... бўғабошласам!
Иложи бўлса-ю, ла'натини
Тилка-тилка қилиб ташласам!..»

Муштумини қисган, титрайди чол,
Оловланди хира кўзлари.
Ғазабларга тўлиб асабий бир тусда
Лабларидан учар сўзлари:

«Эй!..

Менга деса агар тош ёғмайдими!
Барибир, пахтани терамиз!
Бир дона ҳам кўсак қолдирмасдан,
Ҳукуматга тўплаб берамиз!..»

Юрагида унинг ғайрати тўла,
Узи эса жуда ҳам қари.
Кўкка қараб яна, ғўдиллаб олди-да,
Босиб кетди пахтазор сари...

ВАТАН ҲАҚИДА ҚУШИҚ

(1941)

Ватан — она сўзи нақадар лазиз,
Сенсан ҳар нарсадан му'табар, азиз,
Ҳурматингни сақлар ҳарбир ўғил қиз;
Муқаддас, му'табар Улуғ Ватаним,
Шарафлар, шонларга тўлуғ Ватаним,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

Ишқинг ҳароратли қонимиздадир,
Меҳринг дилимизда, жонимиздадир.
Жангларда хаёлинг ёнимиздадир;
Ишқи зўр, жангларда қўллаган Ватан,
Бизни саодатга йўллаган Ватан,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

Сен нажот манзили, тарихнинг фахри,
Озодлик денгизи, саодат наҳри,
Қўйнингда инсоннинг очилур баҳри;
Қуёшдек оламга нур сочган Ватан,
Ҳаёт гулшанида гул очган Ватан,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

Толининг бахт эрур, йўлдошинг зафар,
Ҳурлик бўстонидир бағринг сарбасар.
Тошларинг олтиндир, тупроқларинг зар;
Бахтиёр элларнинг гуллаган боғи,
Эзгулик манбаи, шодлик булоғи,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

Сенда қаҳрамонлик, шарафдир юмуш..
Булоқларинг шарбат, сувларинг кумуш..
Шифо бахш этучи соф ҳаволар хуш..
Бахтиёр диёрим, гўзал Ватаним;
Гулшаним, гулзорим, боғим, чаманим,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

Гўзал: Россиянинг гул қучоқлари,
Фарғона водиси, Помир тоғлари,
Сибирь тайгалари, Қрим боғлари..
Улуғвор, поёнсиз, чексиз, Ватаним;
Дун'ёда ягона, тенгсиз Ватаним,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

Баҳордан баҳорга кўчган фасллар,
Хар фаслда минглаб ботир насллар,
Ленин, Сталиндек доно, асллар —
Устирдинг, сендадир эрларнинг эри;
Доҳилар, олимлар мардларнинг ери,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

Чапаев сен учун берган жонини,
Пушкин сенга ёзган ўз достонини..
Севган Навоийдек ғазалхониши,
Маданият, сан'ат, билим ўлкаси;
Му'жиза яратган илм ўлкаси,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

Кўкингда барқ урар зафар қуёши.
Сенда мажақланган кўп ёвнинг боши,
Наполеон қочган кўл бўлиб ёши;
Ёвни доим енгиб ўрганган Ватан,
Зафар нурларига бурқанган Ватан,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

«Ев келди, кўзғол!» деб чарладинг яна.
Милтиғим қўлимда, тайёрман, мана.
Сўнги жангга кирдим сен учун она;
Шубҳасиз янчилар, топталар ғаним,
Муқаддас Ватаним, жондан севганим,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

Қонга — қон! Жонга — жон! Бермаймиз омон
Одамхўрлар бўлур ер блан яксон,
Чунки партиядир сенга посбон!
Сеникидир зафар, Ватаним, жоним,
Давлатим, савлатим, шавкатим, шоним,
Улсам айрилмасман қучоқларингдан.

САЛЮТ

(1943)

Жанглар ўтиб кетар, уруш шовқини
Йиллар давомида оқибат сўнар.
Табиат ўзгарар, минг йиллардан сўнг
Балки, биз билмаган гиёҳлар унар.

Балки аста-секин биз кўрган тоғлар
Минг йиллар сўнгида бўлурлар адо.
Ва лекин шунда ҳам янги наслнинг
Қулоғига бориб етар бир садо.

Бу қандай садо, деб сўрса насллар,
Тарих жавоб берар: мардлар нидоси,
Москва шаҳридан ғолиб қўшинга
Берилган салютнинг акси садоси.

ТИНЧЛИК КАБУТАРИ

(1951)

Жаҳон бўйлаб учиб юрар
Оқ кабутар — кумуш қуш.
Тинчлик қуши, нажот қуши,
Ҳаёт қуши, эрк қуши.
Олам-олам севинч солар
Миллионларнинг қалбига
Кабутарнинг тиним билмай
Мағрур қанот силкиши

* * *

У сад билмай, сарҳадлардан
Учиб ўтар бемалол.
Писанд қилмас масофалар,
Океанлар, тоғларни.
У кичик қуш, мас'ум бир қуш,
Аммо дадил парвози,
Даҳшатларга солиб қўяр
Қузғунларни, зоғларни.
Қарашидан ларза тушар
Жаллодлар юрагига,
Сўнар уруш оловлари
Қанотининг элидан.
Уни кўрса умид тўлар
Миллионларнинг қалбига,
Оқ кабутар элчи эрур
Бахт ва тинчлик элидан.

* * *

Уни кўрса қувонч блан
Талпинади гўдаклар.
Уни кўрса шодлик ўйнар
Оналарнинг дилида.
Уни кўрса кексаларнинг
Узаяди ҳаёти,
Кабутарнинг номи такрор
Эрксеварлар тилида.

* * *

Уни кўрса қувонади
Африканинг қуллари,
Америка негрлари,
Ҳиндистоннинг очлари.
Уни кўрса қувонади
«Маршалл плани» блан
Шилинган ва хароб бўлган
Ғарбнинг яланғочлари.
Уни кўрса Черчилъларнинг
Қайнаб-тошар ғазоби,
Трумэннинг еган оши
Айланади заҳарга.
Уни кўрса янкиларнинг
Ҳаловати йўқолур,

Уйқу қочиб, оқшомлари
Уланади саҳарга.

* * *

Шу сабабдан янги уруш
Бошламоқчи бўлганлар
Қўпдан бери ташна эрур
Кабутарнинг қонига.
Шу сабабдан Кореяда,
Вьетнамда ўшалар
Ўқ узмоқда қасд қилишиб
Кабутарнинг жонига.

* * *

Денгизларда ғарқ этгали
Уриндилар неча бор,
Ҳайдамоқчи бўлишдилар
Сургун қилиб узоққа.
Турмаларда чиритгали
Уринишиб кўрдилар.
Ҳийла блан туширмоқчи
Бўлишдилар тузоққа.
Ёндирмоқни ўйладилар
Ўт қўйишиб неча гал...
Аммо тийрак оқ кабутар

Парвоз этар бемалол.
Парвоз этар жаҳон бўйлаб
Дўстларини этиб шод,
Душманларга даҳшат солиб
Қалтиратиб, қилиб лол.

* * *

Бу бир қушким, ўтда ёнмас,
Сувга ботмас, ўқ ўтмас.
Чунки унинг юрагида
Миллионларнинг қони бор.
Чунки унинг юрагида
Кексаларнинг нажоти,
Оналарнинг муҳаббати,
Болаларнинг жони бор.

* * *

У қуш эмас,— у келажак,
У саодат, у тинчлик,
Миллионларнинг учиб юрган
Иродаси, тилаги.
У қуш эмас, болаларнинг
Истиқболи, ҳаёти,
У қуш эмас, оналарнинг
Қанотланган юраги!

ҲАЁТ ҚУШИГИ¹

5 парда, 6 кўринишли драма

Қ А Т Н А Ш У Ч И Л А Р

Комилжон Қўлдошев — колхозчи, жангчи.
Ма'рифат хола — Комилжоннинг онаси.
Тошхон — Комилжоннинг синглиси.
Қодир Рустамов — колхозчи, жангчи, Комилжоннинг ўртоғи.
Тожиҳон — колхозчи қиз.
Нурмат ака — колхоз раиси.
Нумонжон — раиснинг ўғли.
Бўривой — омборчи.
Миша — жангчи.
Ольга Петровна } йўловчилар
Мария Ивановна }
Попов — батальон командири, капитан.
Петров — Поповнинг сиёсий ишлар бўйича ёрдамчиси, лейтенант.
Почтальон
Алоқачи
I, II, III, IV, V жангчи.
Колхозчилар, жангчилар, немис-фашистлар, йўловчилар.

Воқиа 1941—45 йиллар ичида ўтади.

¹ Драманинг қисқартилган варианты.

Кишлоқ. Чорсу. Майдон. Бир чеккада ҳовуз. Қирғоғида дарахтлар. Рўпарада Комилжонларнинг эшиги. 1941 йил юни. Дам олиш куни, эрталаб. Саҳна бўш. Бироздан сўнг, қўлида бир даста гул кўтариб, Бўрибой киради. У. Комилжонларнинг эшигини тақиллатмоқчи бўлади, аммо жур'ат қилаолмайди. Шу маҳалда эшик очилиб, ичкаридан Комилжон чиқиб келади. Бўрибой шошилиб гулни орқасига яширади.

Комил — Ҳа, Бўрибой ака, келинг, каллайи саҳарлаб нима қилиб юрибсиз?

Бўрибой — Ҳа, энди виходнойчилик, ўзларини бир зиёрат қилай деб келган эдим.

Комил — Раҳмат, қўлингиздаги нима?

Бўрибой — Ҳа... ҳалиги гул (гулни кўрсатади).

Комил — (кулади.) Янгилик...

Бўрибой — (кулиб.) Ҳа, омборчиларнинг гул ушлаши қондада йўқ гапми?

Комил — Ахир инсоф қилинг-да. Бўрибой — гул... Гул ҳам ярашганга ярашар экан. Сизга ярашмапти. Буёққа беринг.

Бўрибой — Узр. Эгаси бор.

Комил — Шундайми? Демак мени эмас, бошқа кишини зиёрат қилгани келган экансиз-да?

Бўрибой — Йўқ, йўқ, сизни зиёрат қилгани келганим аниқ... Табрик қиламан, бригадангиз бу чопиқда ҳам ютиб чиқди.

Комил — (хурсанд.) Дарров қаёқдан эшитақолдингиз?

Бўрибой — Қишлоқда дув-дув гап. Киройи бригадир бўлса, Комилжондақа бўлсин. Тўртинчи чопиқни ҳам муддатдан олдин қойилмақом қилворди, дейишаётпти. Эшитиб кўп хурсанд бўлдим. Энди мукофотнинг ёғлигини ҳам ўзлари олар эканлар-да?

Комил — Ҳали, мукофотга арзирлик иш қилганимиз йўқ.

Бўрибой — Қамтарлигингизга кул бўламан. Гап бундай, кечқурун лип этиб омбор томонга бир ўтсалар, қулинг ўргулсин моллар келган, ўзлари хоҳлаганларини танлаб олсалар.

Комил — Мукофот бўлса беришар, омбор томонга ўтишимнинг нима ҳожати бор?

Бўрибой — Э биродар, жуда ҳам соддасиз-да. Правление берадиган мукофот ўз йўли блан, бу ўз йўли блан. Бу хуф'я мукофот.

Комил — Хуф'я? Битта-яримта билиб қолса нима бўлади?

Бўрибой — Иккаламиздан бўлак ҳеч ким билмайди, ким билиб ўтирипти?

Комил — Битта киши бор, билиб қолади-да.

Бўрибой — Ким экан у?

Комил — Виждон.

Бўрибой — Ҳае... оббо сизе... хайр, хайр... Сизга сидқидил блан дўстлик изҳор қилиб, виждонсиз бўлиб қолдикми? Нима, мен виждонсиз бўлиб омбордаги молларни кўчага олиб чиқиб, бегонага сотаётиманми? Сизга ўхшаш донгдор колхозчига кўнг-

лим тусаб бир нарса берсам гуноҳми? Янглишасиз, биродар, бизда ҳам виждон бор.

К о м и л — Жаҳлингиз чиқмасин, Бўривой, сиз виждон деб кўтариб юрган нарса жиғилдон. Виждон — жиғилдон. Эшитилишда фарқсиздек бўлиб эшитилади, аммо аслда фарқи катта. Виждон блан жиғилдон сув блан ўтдек бир-бирига ёв. Жиғилдон хуруж қилган ерда виждонга йўл йўқ. Жиғилдон касали эскидан сарқит бўлиб қолган касал. Қани энди, орамиздаги ба'зибир сизга ўхшаш жиғилдон касалига мубтало бўлганлардан батамом қутулсак. Ушанда колхозимизнинг бир бойлигига юз бойлик, юз ҳуснига минг ҳусн қўшилган бўлар эди.

Б ў р и в о й — Жуда тўғри гапирдилар. Хатомизни бўйнимизга оламиз.

К о м и л — (кулиб.) Аммо лекин сизга қойилман, дун'ёда сизнинг бўйнингиздан бақувват бўйин бўлмаса керак. Агар сиз бўйнингизга олган хатолар филга ортилса, филнинг бели чўрт узилиб кетарди. Аммо сиз бардош берасиз.

Б ў р и в о й — (кулиб.) Оббо Комилжон-е, оббо Комилжон-е. Сўзга жуда устасиз-да. Шунақанги дўндириб гапирасизки, ма'носи аччиқ бўлса ҳам, кулмай иложимиз йўқ.

К о м и л — Лекин битта йиғлатаман ҳам.

Б ў р и в о й — Яна қандай гуноҳ қилиб қўйдик?

К о м и л — Ҳалиги гапингизни раисга айтаман.

Б ў р и в о й — Чакки қиласиз. Тонаман. Гувоҳ йўқ, исбот қилолмайсиз.

К о м и л — Оббо сиз-е... Буёғини ҳам тўғрилаб юраман, денг?

Б ў р и в о й — Бўлмасам-чи.

К о м и л — Лекин барибир бир кун эмас бир кун қўлга тушасиз (кетади).

Б ў р и в о й — Тавба. Ташвиш устига ташвиш, дард устига дард.

Ичкаридан икки челак кўтариб Тошхон чиқади.

Тошхон — Яна қандақа дард?

Б ў р и в о й — (шошиб.) Эҳа... келсинлар... саломалайкум. (кўришгани қўл чўзади).

Тошхон — (қўл бермай.) Кўрганимиз, кўришганимиз... Кечирасиз, қўлим банд.

Б ў р и в о й — Ўзларини бир зиёрат қилай деб келган эдим.

Тошхон — Нима, мен авлиёмидим, зиёрат қиладиган.

Б ў р и в о й — Авлиёдан ҳам катта, фариштасиз.

Тошхон — Йккита кампир ҳам шунақа деятувди.

Б ў р и в о й — (ноқулай вазиятга тушади, нима қилишини билмай гул узатади.) Айтгандек, атайлаб ўзларига гул келтирган эдим.

Тошхон — Чакки овора бўлибсиз. Менга гул керак эмас, ҳовлим тўла гул... Хафа бўлдингиз чоғи. Ўзингизга қийин. Мен,

ҳадеб бўлар-бўлмасга хушомад қилаберадиган кишиларни ёмон кўраман. (Ҳовуз томонга қараб йўл олади.)

Бўри в о й — (челақка ёпишиб.) Менга беринг, мен олиб келиб берақолай.

То ш х о н — Оғир иш қилиб ўрганмагансиз, жабр бўлади-ку?

Бўри в о й — (гулни бир чеккага қўйиб, Тошхоннинг қўлидан челақларни олади.) Э, икки челақ сув ташиёлмасам йигит бўлиб нима қилиб юрибман?

То ш х о н — Менга икки челақ эмас, кўпроқ керак.

Бўри в о й — Ҳарқанча сув бўлса ҳам ташийверамиз. (Ҳовуздан сув ташийбошлайди.) Бу сувни қаёққа қўяман?

Тошхон — Шундай, эшикнинг ёнида катта қозон турипти, ўшанга.

Тошхон кулиб Бўри в о й нинг сув ташишини кузатади.

Бўри в о й нинг сур'ати борган сари сусаяборади.

Бўри в о й — (икки қатнагач.) Бу, дейман, Тошхон, агар қозонларингда ош қилингудай бўлса, бутун қишлоққа етса керагов...

То ш х о н — Ҳа, жуда баракали қозон, ўзига ҳам юз челақ сув кетади. Ҳали кўп ташийсиз.

Бўри в о й нинг руҳи тушади. Тошхон оғзини босиб кулади.

Бўри в о й — (учинчи қатнагач.) Бу, ҳали, челақларингиз кўзимга кичикроқ кўринган эди, йўқ, дуруст, хийла катта челақлар экан.

То ш х о н — Ҳа, бу челақлар резинкадан қилинган. Сув ташиган сайингиз чўзилиб, каттайиб, оғирлашиб кетаверади.

Бўри в о й — Ростини айтсам, ҳу ўша белимни арава босганда ўнгирмай кетган экан, мана олти челақ сув ташидим-у, белим зирқираб қолди.

То ш х о н — (кулиб.) Баттар бўлинг.

Бўри в о й — (жаҳли чиқиб.) Йўқ, синглим, мен жуда жиддий гапираётибман.

То ш х о н — Челақни буёққа беринг! (Челақларни олади.) Суф, сиздақа олти челақ сув ташиб, топ ташаб қоладиган йигитга! Боринг, йўлингиздан қолманг!

Бўри в о й — Хўп, яна кўришамиз (кетади)...

То ж и х о н келади... То ш х о н наридан-бери ҳовуздан сув олади ва То ж и х о н блан уйга кириб кетади. Ко м и л ж о н блан Қ о д и р киради.

Қ о д и р — Аммо бопладинг.

Ко м и л — Сен ҳам бўш келганинг йўқ.

Қ о д и р — Ҳарқолда пойгани сен олиб чиқдинг, қойилман.

Ко м и л — Э, ҳали кўп беллашамиз. Ишнинг йўғонлари энди чиқадиганга ўхшайди. Раис электр станция, янги клуб, яна алланималар қурмоқчи. Икки йилда колхозни жаннатга айлантирмасам, номимни бўлак қўяман, деб юрипти.

Қ о д и р — Аммо лекин роса тинчимайдиган, барака топгур, рансимиз бор-да.

Қомил — Ҳа, бир ўйлаган нарсасини қилмасдан қўймайдиган хилидан.

Қодир — Хўш, бу ўзингни янги уйинг қачон битади?

Қомил — Улмасам, бу йил кузга битириб оламан.

Қодир — Ҳа, дуруст. *(Пауза.)*

Қомил — Юр, уйга кирайлик, гаплашиб ўтирамыз.

Қодир — Раҳмат, ишим бор. *(Пауза.)* Бугун ҳаво жуда исийдиганга ўхшайди.

Қомил — Ҳа... Ғўзаларга яхши.

Қодир — Шундай...

Қомил — Тожихонни кўриб турибсанми?

Қодир — Ҳа... кўриб турибман.

Қомил — Нима дейди?

Қодир — Ҳечнарсa демайди... Нима эди?

Қомил — Мен сенга бирор нарса айтмаганмикан деб, ўйлаган эдим...

Қодир — Нима дейиши мумкин?

Қомил — Масалан... бизнинг муҳаббатимизга халал берма, дейиши мумкин эди.

Қодир — Менимча буни сенга айтади.

Қомил — Астойдил айт-чи, менга дўстмисан?

Қодир — Дўстлигимга шубҳанг борми?

Қомил — Бўлмаса, дўстлик қилу, йўлимни тўсма.

Қодир — Бошқа ҳамма нарсани сўра, тайёрман. Ҳатто жонингни бер де, берай. Аммо бу илтимосдан воз кеч.

Қомил — Ахир қишлоқда қиз кўпку, бошқасини севсанг бўлмайдимми?

Қодир — Мен танлаб севолмайман. Мен учун Тожихоннинг севгисидан бўлак севги йўқ.

Қомил — У сени севмагандан кейин, сени севганингдан нима фойда?

Қодир — У ҳам мени севади.

Қомил — Ўз оғзи блан айтдимми?

Қодир — Қайси қиз ўз оғзи блан севаман, деб айтар экан?

Қомил — Астойдил севса, айтади.

Қодир — Нима, сенга айтдимми?

Қомил — Агар сен ўртада турмасанг, айтган бўлар эди.

Қодир — Ўртада турган мен эмас, сен.

Қомил — Йўқ, сен!

Қодир — Йўқ, сен!

Қомил — Қодир, юрагим блан ўйнашма, оқибати ёмон бўлади.

Қодир — Бу севгидан мени ҳечнарсa қайтараолмайди.

Қомил — Ғазабимни қўзғама, кейин пушаймон бўласан.

Қодир — Осмон қўлингда бўлса, ташлаб юбор.

Қомил — Қодир, ҳаддингдан ошма! *(Урмоққа қўл кўтаради.)*

Қодир — *(Қомилнинг қўлини ушлаб.)* Қўлингга эҳтиёт бўл, ўзингга керак бўлади.

Шовқинга Тошхон блан Тожиҳон чиқади.

Тошхон — Ҳой, ҳой, сизларга нима бўлди? Бу нимаси? Битта-яримта эшитса нима дейди?

Комил — Тожиҳон, қонимизга ташна бўлиб кетдик. Ажрим қилиб бер, кимни дейсан?

Тожиҳон — Иккалаларингизни ҳам демайман. Худо хайрларингни берсин, мени тинч қўйинглар. (*Ийглайди.*)

Жимлик. Ҳовлиқиб Бўривой киради.

Бўривой — Нима тўполон? Шовқинларинг гузарга эшитилаётпти, айб эмасми?

Тошхон — (*Энсаси котиб.*) Нимаси айб? Нима, ўгрилик қилаётпимиз, айб бўлса (*Ну'мон киради.*).

Ну'мон — Ким у ўгрилик қиладиған. Мен ўшаларни бир кўриб қўяй.

Секин-аста колхозчилар тўпланабошлайдилар.

Колхозчилар — Нима гап? Кимни ким урипти?

Тошхон — Ҳеч гап йўқ. Ҳечкимни ҳечким ургани йўқ.

Бир ёқдан Ма'рифат хола, иккинчи ёқдан Нурмат ака киради.

Нурмат — Нима жанжал? Нима ғавғо? Агар кучга тўлиб юрган бўлсаларинг кучларингни майдонда кўрсатинглар! Жанжалнинг каттаси чиқиб қолди.

Ҳамма жим, ҳамма ҳайрон.

Ма'рифат — Нима гап, раис?

Нурмат — Уруш. Немис-фашистлар бизга қарши уруш очипти.

Ма'рифат — Уруш? Вой шўримиз қурсин, энди нима бўлади?

Нурмат — Нега шўримиз қурир экан. Сталин бор, шўримиз қуримайди. Душманнинг шундай адабини берамизки, келганига минг-минг пушаймон бўлади. Қани, ҳамма чойхонага тўплансин.

Ҳамма чойхонага кетабошлайди.

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Фронт. Урмон. 1943 йилнинг қиши. Олдинги линия. Блиндаж. Разведчиклар бўлимаси дам олмоқда. Деворда автоматлар осиглиқ. Уртада стол, атрофида тўнғак ва ёғочдан нари-бери қилинган курси, скамейкалар. Бир чеккада темир бочкадан қилинган печка. Узоқдан тўп, самолёт овозлари эшитилиб туради. Миша тажанг, папирос чекиб ўтирипти. Комилжон хат ёзиш блан овора

Миша — Хўш Тожибой нега ўлди?

Комил — Ажали етипти-да...

Миша — Қанақа ажал экан у, бевақт келаберадиган?

Комил — Ажал сендан вақтини сұраб ұтирмайди.

Миша — Хұш, фараз қилайлик, душман патирлатиб отиб келаётипти. Бордию, мен ұзимни йўқотиб, отмасдан ғұдайиб турабердим. Ёки қўрқиб бирор пана жойда писиб ётдим. Нима бўлади? Душман келиб шартта отади-ю, қўяди. Шу ҳам ажал бўладими?

Бу ажал эмас, ажалдан беш кун бурун ўлиш бўлади. Ажал эмиш. Урушда ажал бўлмайди. Ажал қўрқоқларга баҳона. Тожибой ажалдан эмас, қўрқоқликдан ўлди. Агар у, жанг вақтида жонини қўрғаб, ўртоқларига хиёнат қилиб, тўнканинг орқасида бошини кафтига қўйиб ётмаса, тепасига бостириб келаётган душманни кўрарди, отиб ўлдиарди, ўзи саломат қоларди. Фашист ҳам анойи эмас, тайёрга айёр, қарайдики, душмани мукка тушиб, ўлимга тайёр бўлиб ётипти, елкасидан варанг эткизиб бир ўқ узади-ю, кетабери.

Комил — Тўғри.

Миша — Жангга кирдингми, қўрқувни унут. Улишни эмас, ўлдиришни ўйла. Миянгни ишлат, ҳийла блан душманга панд бер. Ботир бўл, душманни дириллатиб қув, қийқиртириб қир. Ушанда ажал яқинингга йўламайди. Ажал ботирдан беади, қўрқоқни эзади; қўрқдинг — тутилдинг, қўрқмадинг — қутулдинг. Қўрқоқ ўлмасдан бурун ўлади, ўликдан нима кутиб бўлади?

Комил — *(хатни конвертга солаётиб.)* Аммо лекин, Миша кун совуқ бўлса, ёмонам, жағинг очилиб кетади-да.

Миша — Совуқдан эмас, бекорчиликдан. Ахир бўлинмамининг дам олаётганига бугун расо беш кун бўлди. Шунақанги беш кунки, жониворнинг ҳарбири йилга тенг. Шу беш кун ичида дунёда нималар юз бермади, дейсан. Қанча-қанча шаҳарлар озод қилинди, қанча-қанча қишлоқлар олинди, қанча-қанча фашист жаҳаннамга кетди. Биз эса ертўлага кириб, дам олиб ётибмиз.

Комил — Нима, бир ой сурункасига жанг қилиб, беш кун дам олишга ҳаққимиз йўқми?

Миша — Душманни батамом баргараф қилмагунча, дам олиш керак эмас.

Комил — Зерикибсан, жиннивой, сен ҳам хат ёз.

Миша — Қимга?

Комил — Қимга бўларди, масалан, ота-онангга!

Миша — Отам отилган, онам осилган бўлса-чи?

Комил — *(ноқулай вазиятга тушади.)* Ундай бўлса, ака-уқанг, опа-синглинг бордир.

Миша — яккаю ягона синглим бор эди, уни фашистлар чўри қилиб Германияга ҳайдаб кетипти. Хат ёзадиган ҳечкимим қолмади.

Комил — *(ҳаяжонда.)* Ахир, нега шу чоққача бир оғиз айтмадинг?

Миша — Мен ҳасрат қилишни ёмон кўраман.

К о м и л — *(оғир вазиятда.)* Кечир, Миша... билмай ярангни янгилаб қўйдим.

М и ш а — Ярам эскирган эмас. Бундай яралар ҳечқачон эскирмайди.

К о м и л — Фашистга бу қадар ўчлигининг сабабини энди билдим.

М и ш а — Янглишдинг! *(Қизиб.)* Сен мени, фашист ота-онасини ўлдиргани ва синглисини Германияга ҳайдаб кетгани учунгина урушиб юрипти, деб ўйлайсанми? Хўш, сен нима учун урушаётибсан? Сен нега унга ўчсан?! Ахир у сенинг ота-онангни ўлдиргани йўқку? Айт, нима учун тизангдан қон кечиб, жанг қилиб юрибсан?

К о м и л — *(шошади.)* Чунки мен жангчиман. Ватанни душмандан ҳимоя қилиш жангчининг муқаддас бурчи.

М и ш а — Мен кимман?

К о м и л — Ким бўлардинг, сен ҳам жангчисан.

М и ш а — Бўлмаса нима учун мени фақат ўз оиласининг ҳунини олиш учунгина урушиб юрган кекчи, шахсиятпараст деб ўйладинг?

К о м и л — Душмандан ота-онасининг ҳунини олган киши шахсиятпараст бўладими?

М и ш а — Ватанимизнинг тақдири қил устида турган бир пайтда, совет кишиларининг бошига оғир кулфатлар ёғилган бир вақтда ўз оиласининг ғамини ейиш ва ўз оиласининг ҳуни учунгина жанг қилиш, албатта шахсиятпарастлик бўлади.

К о м и л — Нима, сенинг ота-онанг, синглинг совет кишилари эмасмиди?

М и ш а — Учта совет кишиси блан икки юз миллион совет кишисининг орасида катта фарқ бор.

К о м и л — Халқ блан оилани бир-бирига қарама-қарши қўйиш тўғри эмас. Оилалар йиғилиб халқ бўлади. Масалан, фараз қилайлик, агар халқ катта бир чаман бўлса, оила унинг гуллари. Гул бўлмаса, чаман йўқ.

М и ш а — Аксинча, чаман бўлмаса гул йўқ, битта иккита гулнинг қуриши блан чаманга завол етмайди. Бир гул қуриша иккинчиси кўкаради. Бир гул тўкилса, иккинчиси очилади. Аммо чаман қуриша, гулдан ному нишон қолмайди.

К о м и л — Бундан чиқдики, чаманда синдирилган гулнинг қадри-қиммати йўқ экан-да? Синдирилган гул учун ҳечким жавоб бермас экан-да?

М и ш а — Йўқ. Синдирилган ҳар гул учун жаноби Германия жавоб беришга мажбур. *(Девордан автоматни олади.)* Мен синдирилган ҳарбир гул учун ўнта фашистнинг жонини олишга онт ичганман! *(Эшикка томон юрабошлайди.)*

К о м и л — Қаёққа?

М и ш а — *(ўзига келиб тўхтади.)* Ҳечёққа... *(автоматни жойига қўйиб ўтиради.)*

К о м и л — Кечир, яна асабинга тегдим.

Миша — Гап асабда эмас. Уруш туфайли ҳаммамиз ҳам асабийлашиб қолганмиз.

Комил — Хусусан, сен.

Миша — Эҳтимол шундайдир. *(Пауза.)* Тентак, сен ўйлайсанки мен учун оиланинг аҳамияти йўқ. Агар шундай деб ўйласанг яна янглишасан. Ахир мен ҳам инсонманку! Қайси инсон ота-онасини севмайди? Ота-онамнинг доғи ҳали юрагимдан кетган эмас. Жангга кирар эканман, улар доимо кўз олдимда туради. Уларнинг қасосини душмандан албатта оламан. Аммо мени аёвсиз жангга чақиручи фақатгина ота-онамнинг қасоси десам, ўзимга хиёнат, ота-онамнинг руҳига ҳақорат қилган бўлар эдим. Ахир сен блан биз ҳаммадан бурун икки юз миллион кишининг ҳаёти ва саодати учун жавобгармиз. Ҳарбир оиланинг тақдири халқ тақдирига боғлиқ. Халқ бахтиёр бўлмас экан, оилага бахт йўқ.

Комил — Шундай.

Миша — Шундайлигини билсанг, иккинчи мени ҳақорат қилма. Менинг юрагимда икки юз миллион кишининг муҳаббати бор. Душманга ўчлигимнинг асосий сабаби шу.

Комил — *(кулиб.)* Юрагимда икки юз миллион кишининг муҳаббати бор, дейсану, хат ёзадиган битта ҳам кишинг йўқ.

Миша — Нега? Истасам топилади. Юртимизнинг қайси бурчагига хат ёзмайин жавоб келишига ишонаман.

Комил — Бўлмаса, нега ёзмайсан?

Миша — *(кулиб.)* Ҳайронман. Қани, бўлмаса, битта-яримта адрес бер, ёзиб кўрай.

Комил — Яхши. *(Адрес ёзиб беради.)* Мана, колхозимизнинг адреси.

Миша — *(адресни олади.)* Кимга ёзаман?

Комил — Кимга? Масалан, Тоҷихон Қаримовага.

Миша — Тоҷихонинг ким?..

Комил — *(кулиб.)*... бу қиз... жуда яхши қиз... Биз қишлоқдан келаётганимизда 18 ларга кирган эди, ҳозир 21 ларда...

Миша — Ундай бўлса, майли. *(Қоғоз қалам олиб.)* Хўп, нима деб ёзаман?

Комил — У... сенинг ишинг.

Миша хат ёзишга тушиб кетади.

Аксига юриб бу кун почталъон ҳам келмади. Бу жангчилар қаёққа кетишди?

Миша — *(хат ёзишда давом этиб.)* Нариги землянкада зиёфат бўлаёттипти. Уша ерда. У ер иссиқ.

Комил — *(печкага қараб.)* Тамом ўчипти. Қодиржон ўтинга кетиб, ўтин бўб қолдими?

Алоқачи киради.

Алоқачи — *(Комилжонга.)* Уртоқ Қўлдошев, сизни лейтенант Петров чақираёттипти.

К о м и л — Ҳозир. (Хатни Мишага бериб.) Агар почтальон келиб қолса, бериб юбор.

К о м и л алоқачи блан кетади. Миша хатни ёзиб тугатади. Конвертга солиб, адрес ёзади. Бир қўлтиқ ўтин кўтариб Қ о д и р киради. Ўтинни печканинг олдига ташлайди.

Қ о д и р — (қўлига хуҳлаб иситади.) Епирай, назаримда совуқ минг градусга чиқиб кетганга ўхшайди.

Миша — Талқон еб, сени сувга юборадиган экан, оғайни. Бунча хаялладинг?

Қ о д и р — Бир дарахтнинг остида ўтириб олиб ўй ўйладим.

Миша — Шу совуқда қанақа ўй?

Қ о д и р — (ҳаяжон блан.) Йўқ, ўзинг ўйлаб қара, сен блан бизга ҳеч гап эмас. Устимиз бутун, қорнимиз тўқ, қуролимиз шай, қиладиган ишимиз битта: жанг. Уруш орқасила қолгачларга жабр бўлди. Урушнинг бутун машаққати ўшаларнинг гарданида. Забардаст йигитларнинг ҳаммаси жангда. Колхозда хотин-халаж, бола-чақа, чолу кампирлар қолган. От-улов, машина, трактор оз, вазифа кўп. Иш оғир, турмуш оғир... Эҳтимол, кийим-кечакдан танқисдирлар... Эҳтимол, ба'зан ёлчиб овқат ейишмас... Аммо бизни деб, кечаю кундуз меҳнат қиладилар.

Миша — Ҳа, уларга оғир... жуда ҳам оғир...

Қ о д и р — Шуларни ўйлаб ичим ачишди. Немисларга ғазабим орди. (Пауза.) Қаҳрамон, мард деймиз. Менимча, қаҳрамон деб ўшаларни айтса бўлади... Комил қаёққа кетди?

Миша — Лейтенант Петров чақирипти. Мен сизларга сра ҳам тушунолмайман. Сиртдан қараганда бир-бирларингга ёв кўри-насизлар, аммо зимдан бир-бирларингга жуда меҳрибонсизлар... Ўзи нима гап? Қандай сир бор?

Қ о д и р — Ҳечқандай сир йўқ... Мен Комилни яхши кўраман. Аммо у мени ёмон кўради.

Миша — Сабаб?

Қ о д и р — Биз, иккаламиз ҳам бир қизни яхши кўрамыз. Аммо қиз қайси биримизни хоҳлайди, бизга ма'лум эмас. Менинг назаримда қиз мени яхши кўради-ю, Комилни андиша қилиб, менга кўнглини айтмайди. Комилнинг назарида эса, қиз уни яхши кўради-ю, мен ўртада ғов. У ғовни ўртадан кўтариб ташлаб, ўз бахтига эришмоқчи. Биз шу муҳаббат жўнидан, урушнинг бошида қаттиқ айтишиб қолган эдик. Шундан бери мана уч йил бўлди, ўртадаги кўнгилсизлик давом этиб келади.

Миша — Ундай экан, бир-бирларингга ён бериб қўяқолсаларинг бўлмайдами?

Қ о д и р — Қандай қилиб? Ён бериш учун ё у муҳаббатидан воз кечиб, менга йўл бериши керак, ё мен. Ахир ким муҳаббатидан воз кечаолади? Ким юрагини кесиб ташлайолади? Ахир, муҳаббат буюм эмаски, уни бировга бериб юборсанг?

Миша — Ахир, барибир, бир кун эмас, бир кун ё у сенга, ё сен унга йўл беришга мажбур бўласизларку!

Қодир — Буни қиз ҳал қилади.

Почтальон киради.

Почтальон — (кирар-кирмас.) Қодир Рустамов!

Қодир — Лаббай.

Почтальон — Сизга хат (кулиб), яна Тожихондан. (Қодир хатни олади.) Комилжон йўқми?

Миша — Йўқ, хат бўлса менга берақолинг, бериб қўяман.

Почтальон — (Мишага Комилжоннинг хатини беради.)

Бу ҳам Тожихондан.

Миша — (Қодирга.) Бундан чиқдики, можаронинг гуноҳкори Тожихон экан-да?

Қодир — (Мишага жавоб бермай, кетмоққа шошиляётган почтальонга қараб.) Агар малол келмаса, мана шу хатни олакетсангиз.

Почтальон — (кулиб.) Ҳойнаҳой бу ҳам Тожихонгадир? (Хатни олиб адресига қарайди). Умрим сизлардан Тожихонга, Тожихондан сизларга хат ташиб ўтадиганга ўхшаб қолди.

Миша — Бўлмаса бизда ҳам Тожихонга иккита хат бор (Почтальонга хатларни беради). Манови Комилжондан, мановиси мендан.

Қодир — (таажжуб блан Мишага қарайди.) Сен Тожихонни қаёқдан биласан?

Миша — Рашкинг келдими? Эски қадрдонмиз.

Қодир — Ҳазилингни қўй, адресни қаёқдан олдинг?

Миша — Топдим-да.

Қодир — Нима деб ёздинг?

Миша — Иккала жимит, жанжалкаш ошиқни ҳам баҳридан ўт, можародан қутул, сени ўзим оламан, деб ёздим. (Кулишади, Қодир хатни очиб ўқийбошлайди.) Овозингни чиқариб ўқи, мен ҳам эшитай.

Қодир — Мен бировнинг хатини бировга ўқиб беришни ёқтирмайман.

Миша — Мен ҳам, ичингда ўқийбер.

Қодир хатни ичида ўқийди, хурсанд бўлади. Кулади. Хатни буклаб қўйинга солади.

Қодир — (хаёлчанг.) Уша-ўша мулойим, илиқ, юракка далда беручи, аммо мужмал жавоб.

Миша — Мен сендан хатнинг мазмунини сўраганим йўқ.

Қодир — Мен ҳам сенга айтаётганим йўқ.

Миша — Бўлмаса Комилга нима ёзди экан?

Қодир — Одатда биз бир-биримизга хатимизни кўрсатмаймиз. Аммо биламанки, унга ҳам худди шундай жавоб қилади. Бечора қиз! Иккаламизнинг ҳам кўнглимизни синдиришни истамайди. Бир ҳисобда шуниси ҳам ма'қул. Очiq жавобни урушдан

сўнг, колхозга бориб эшитганимиз яхши. Умид яхши нарса. Хусусан жанг вақтида. Умид юракка далда беради. Қоқилсанг суяйди, йиқилсанг кўтаради. (*Эшикка қараб йўл олади.*)

Миша — Йўл бўлсин?

Қодир — Хурсанд бўлган вақтларимда ертўлага сиғмай кетаман (*чиқиб кетади*).

Миша — (*орқасидан.*) Жиннивой... Ажойиб йигитлар... Олтин йигитлар...

Миша бир чеккада букланган катта қоғоз олиб очади ва унга нималарнидир чизабошлайди. Уйга толади. Финғиллаб ашула айтади. Комил киради. Унинг юзи жиддий.

Комил — Мана, дам олишдан зерикаётган эдинг, қутулдинг. Бугун кечаси муҳим бир разведкага борар эканмиз.

Миша — (*хурсанд.*) Жуда соз.

Комил — Миша, сендан бир илтимосим бор.

Миша — Хўш?

Комил — Командирга айт, Қодирнинг ўзидан илтимос қил, иш қилиб қандай йўл блан бўлмасин Қодирни шу разведкадан қолдир.

Миша — (*хайрон.*) Сабаб?

Комил — Сабабини кейин айтаман. (*Уйчан.*) Мен урушдан аввал янги иморат бошлаган эдим. Қолиб кетди, Уйласам ичим ёнади.

Миша — Урушдан кейин битириб оласан, хафа бўлма.

Комил — Қандай қилиб хафа бўлмайсан, бошлаган ишинг чала қолса?

Миша — Бўлмаса мен ёрилиб ўлишим керак экан-да! Уруш туфайли сенинг иморатинг чала қолган бўлса, менинг бутун бошлиқ қишлоғимдан ному нишон қолмади. Аммо мен хафа бўлмайман. Чунки урушдан кейин, аввалги қишлоққа қараганда минг чандон яхши қишлоқ солиб олишимизга кўзим етади.

Комил — (*Миша чизаётган планга зехн солиб.*) Бу нима?

Миша — Бўлажак янги қишлоғимизнинг генераль плани. (*Комил қизиқиб қарайди.*) Мана бу Ленин кўчаси. Мана бу Сталин кўчаси. Мана бу кўчанинг номини Ғалаба деб қўяман. Мана буерга клуб, мана буерга мактаб, мана буерга колхоз идораси тушади.

Комил — (*кулиб.*) Дуруст!.. Яхши ният — ярим мол.

Миша — Йўқ, бу бутун мол. Шундай бўлиши керак ва худди ўша ёндирилган қишлоғимизнинг ўрнига қурамыз. Ут қўйганлар ҳасаддан ёрилиб ўлсин.

Комил — Бу сельсоветнинг иши. Сельсоветга ким раис бўлади, қаёқдан билсан, жиннивой?

Миша — Ўзим бўламан.

Комил — Сайлашмаса-чи?

Миша — Ариза бераман, моянасиз ишлайман, дейман, иш қилиб бўламан (*кулишади*).

Комил — Лекин сенга қойилман. Темирсан, Миша, темирсан, сени на фожиалар синдираолади ва на ўлимлар. Сенинг билганинг билган. Турмушда асти хафа бўлмаслик керак. Хусусан разведка олдидан. Почталъон келмадими?

Миша — (ёнидан хат чиқариб.) Ҳа келди. Мана сенга хат.

Комил хатни очиб ичида ўқийди. Хурсанд бўлади. Кулади.

Комил — (Хатни буклаб ёнига солаётиб.) Уша-ўша мулоим, далда берадиган, аммо мужмал жавоб... (Жонланиб ўрнидан туради.) Қани, бир печкани ёқиб юборай, йигитлар ҳам келиб қолишар. (Печкани ёқади.) Оғайни, битта аччиқ чой ичсак қалай бўлади?

Миша — (ишини йиғиштираётиб.) Чойми? Мумкин... Лекин шу топда ғалати, антиқа бир нарса егим бор. Бу дунёнинг нарсаси бўлмаса.

Комил — Анор кетадими?

Миша — Анор? Буерда анор нима қилади?

Комил — Узумини е, боғини суриштирма деганлар. Хоҳлайсанми?

Миша — Қошки. Дун'ёда яхши кўрган нарсамнинг бири анор.

Комил — Кеча посилка олиб эдим. (Бир чеккадан посилкани олиб келади.) Аммо ҳали очиб кўрганим йўқ.

Миша — Бўлмаса ичида анор борлигини қаёқдан билақолдинг.

Комил — Посилка онамдан. Онам анорсиз посилка юбормайди. Менинг анорга ўчлигимни билади.

Миша — Ие, ановини қара. Иккаламизнинг ҳам та'бимиз бир экан-да.

!Посилкадан анор ва бошқа мевалар чиқади. Меваларни стол устига қўядилар. Иккаласи ҳам хурсанд

Миша — Ана бу жойида бўлди.

Комил — (анорни сўяётиб.) Фарғона анори, бай-бай, жонивор.

Миша — Емасдан бурун одамнинг оғзидан сувини келтиради-я. Урушдан кейин ҳам менга анор юбориб турасанми?

Комил — Улмасам. Қани, ол.

Жангчилар киради.

И жангчи — Уҳў, яна зиёфатнинг устидан чиқиб қолдикку! Комил — Келинлар, келинлар! Қаёққа йўқолиб кетдиларинг? Землянкамиз ҳувиллаб қолди. Марҳамат, Фарғонанинг анори!

II жангчи — Раз зиёфат бўлгандан кейин, каттароқ бўлсин.

Жангчилар ҳарбир бурчакдан нарсалар келтириб столга қўядилар.

I жангчи — Бошқирдистоннинг боли.

II жангчи — Олмаотанинг олмаси.

III жангчи — Қирғизистоннинг қазиси.

IV жангчи — Ереваннинг ароғи.

V жангчи — Гуржистоннинг виноси.

Миша — Бундан чиқдики, ҳаммаларинг ҳам посилка олган экансизлар-да? (*Жангчилар кулишади. Столнинг атрофига ўтирадилар.*) Бўлмаса хизмат мендан (*Идишларга арақ, вино қуяди. Қодир киради.*) Ҳа, яхши келдинг, ҳозир сени йўқлаб туриб эдик.

Қодир — Қимнинг тўйи бўлаяпти? (*Ўтиради.*)

Миша — Дўстларнинг! Қани кўтаринглар! (*Ҳамма идишларни қўлга олади.*) Дўстликка ва дўстларнинг соғлиғига. (*Ичишади. Попов блан Петров киради.*) «Встать!» (*ҳамма ўрнидан туриб, «смирно» вазиятини олади.*) Ўртоқ капитан, разведкачилар бўлинмаси дам олмоқда.

Попов — Ўтиринглар, Ўтиринглар!.. Уҳў, зиёфат катта-ю. (*Петровга.*) Зиёфатнинг устидан чиқиб қолибмиз-ку.

Петров — Столдаги нарсалар бу дунёнинг нарсалари эмас. Ўтиринглар, ўтиринглар.

Миша — (*уларни столга таклиф қилиб.*) Марҳамат.

Попов — Ўтираберинглар. Баҳузур...

Комил — Биз блан бир рюмка, бир рюмка ичмасаларингиз хафа бўламиз, ўртоқ командир.

Попов — (*кулиб Петровга мурожаат қилади.*) Хўш, ўртоқ Петров, бу ҳақда сизнинг фикрингиз қалай?

Петров — (*кулиб.*) Майли, йигитларнинг сазоси ўлмасин (*ўтиришади. Бошқалар ҳам ўтирадилар. Миша идишларга май тўлдиради.*)

Миша — Қани, ўртоқ капитан, бир нарса, денг улуғимизсиз.

Попов — (*қадаҳ кўтариб.*) Ғалаба учун! (*Ҳамма ичади.*) Хўш, қалай дам олдиларингиз?

Миша — Яхши дам олдик, ўртоқ командир.

Попов — Жуда соз... (*жиддий қиёфа олади.*) Бўлмаса, шу блан дам олиш тамом бўлди. Сизнинг бўлинмангиз бугун кечаси муҳим бир вазифани бажариши керак. Вазифа муҳим, жиддий... Бу вазифа биздан маҳорат, садоқат ва ботирликни талаб қилади. Юрагида жиндак шубҳа ва қўрқув бўлган киши, бундай оғир вазифани бажаришга қодир эмас. Бу ишда талабгорлик керак. Ким талабгор?

Жангчиларнинг ҳаммаси баравар ўринларидан турадилар.

Раҳмат, ўтиринглар. Жангчи Комилжон Қўлдошев, сизни разведчикларга командир қилиб белгилаймиз. Разведканинг жавобгарлиги сизнинг бўйингизда.

Комил — (*ўрнидан туриб жавоб беради.*) Советлар Иттифоқига хизмат қиламан.

П о п о в — Раҳмат. (*Ўрнидан туради. Бошқалар ҳам турадилар.*) Разведканинг мукаммал планини штаб начальнигидан оласиз.

К о м и л — Есть!

П е т р о в — Ўртоқ жангчилар, бу муҳим вазифани бизга шахсан дивизия қўмондонининг ўзи топширди. Хотирингизда тутинг. Дивизиямизнинг тақдири разведкангизнинг натижасига боғлиқ. Эҳтиёт бўлинг, ҳушёр бўлинг, аммо топшириқни шараф блан бажаринг.

Ж а н г ч и л а р — (*баравар.*) Советлар Иттифоқига хизмат қиламиз.

П о п о в — Балли азаматлар. Ҳозирча дам олинглар, зиёфатни давом эттиринглар (*соатга қараб.*) Ҳали ихтиёригизда тўрт соат бор. Ўртоқ Қўлдошев, сиз икки соатдан кейин штаб начальнигининг ҳузурида бўлинг.

К о м и л — Есть! (*Попов блан Петров кетишга йўл оладилар.*) Ўртоқ капитан, бир илтимосим бор, мумкинми?

П о п о в — Марҳамат.

К о м и л — Разведкага борадиган жангчиларни ўзим танлаб олсам. (*Тушунмай ҳамма бир-бирига қарайди.*)

П о п о в — (*жангчиларни кўрсатиб.*) Менимча, ҳаммаси танланган.

К о м и л — Қодир Рустамовдан бўлак.

Қодир ҳаяжонда, ҳамма унга қарайди.

П о п о в — Нима демоқчисиз?

К о м и л — Мен унинг биз блан бирга боришини истамайман.

П о п о в — Таажжуб... (*Қодирга.*) Сиз нима дейсиз?

Қ о д и р — Менинг учун Комил Қўлдошевнинг хоҳиши эмас, командирнинг буйруғи муҳим. Мени разведкадан қолдирмаслигингизни илтимос қиламан. Мен ҳечқачон бировнинг шухратига халал берган эмасман ва бу сафар ҳам халал бермайман.

К о м и л — Гап шухратда эмас... Менинг тушунишимча, бу разведка олдида қўйилган вазифани фақат мард йигитларгина бажараолади.

П о п о в — Менимча, Қодир Рустамов мардлиги блан донг чиқарган жангчиларимизнинг бири, нима, ишонмайсизми?

К о м и л — Мен унинг мардлигига шубҳа қиламан.

Қ о д и р — Одамларнинг шубҳаси блан мардликнинг ҳеч қандай алоқаси йўқ. Мардлик жангда билинади. Ўртоқ капитан, сиздан ўтиниб сўрайман, разведкадан мени маҳрум қилманг.

К о м и л — Агар разведканинг жавобгарлиги менинг бўйнимда бўладиган бўлса, ихтиёримга қўйиб беришингизни сўрайман.

П о п о в — (*жиддий.*) Урушда кишиларнинг ихтиёрига қараб иш қилинмайди. Жанг шароитида ихтиёр эмас, буйруқ ҳукмрон. Қодир Рустамов сиз блан бирга боради. Тамом!

Комил — Буйруғингизни эшитаман, ўртоқ капитан.

Попов — (Петровга.) Кетдик. (Кетадилар.)

Петров — (кетаётиб.) Комилжон, бир минутга.

Комилжон Петров блан бирга чиқиб кетади. Ноқулай жимлик. Жангчилар қуроолларини кўздан кечирриш блан шуғулланади. Миша ўтириб анор ейишни давом эттиради. Қодир асабий.

Қодир — (Мишага.) Кўрдингми, нақадар шуҳратпараст... Емон кўрган кишисини ерга урса, обрўйини тўкса, руҳини туширса, тиз чўкишга мажбур қилса. Тиз чўкдириб бўпти!

Миша — Қизишма. Разведка олдидан қизишиш ярамайди. Борадиган бўлдинг, бўлди-да. Шу минутдан бошлаб бошингдан ҳамма нарсани чиқариб ташла, фақат вазифани ўйла. Ҳарқанча ғазабинг бўлса, душманга қарат. Ҳарқанча заҳринг бўлса, душманга соч.

Қодир — Ахир, қандай қилиб қизишмайсан, яқин деб, ўзимники деб билган кишинг ўтмас пичоқ блан бўғизлайберса.

Комил кириб Қодирнинг сўзларини жим тинглайди. Қодир ғазаб блан эшикка чиқиб кетади.

Миша — Нега қаттиқ тегдинг? Қасдингни шунақа вақтда оласанми?

Комил — Менинг фашистдан бўлак ҳечкимда қасдим йўқ. Ҳовлиқмалигини, асабийлигини кўрдингми? Жангда ҳам худди шундай гувиллаб ёнади. Узини ўтга, сувга уради. Эҳтиёт бўлиш деган нарсани билмайди. Қолбуки разведкада, айниқса бу разведкада эҳтиёт шарт. (Юракдан.) Миша, мен унинг ҳалок бўлишини истамайман.. Шунинг учун уни бу хатарли разведкадан қолдирмоқчиман.

Қодир — (тез кириб.) Ёлғон! Сўзларига ишонма, Миша! Командир олдида ўз сўзини ўтказаолмагандан кейин йўл қилаётпти. Бечоранинг менга юраги ачипти. Менга ҳимоячи керак эмас (тез чиқиб кетади).

Миша — (орқасидан.) Қодир, Қодир.

Комил оғир вазиятда бошини кафтига қўйиб жим қолади.

Кел, бўлар иш бўлди, диққатбозликни қўй! Қани, ҳой йигитлар, келинлар, зиёфат чала қолмасин. Разведка олдидан хурсанд бўлиш керак. (Землянканинг олдига келиб чақиради.) Қодир, ҳо Қодир! Тез кел! Зиёфат совиб қолди.

Жангчилар яна столнинг атрофига ўтирадилар. Қодир ҳам кириб ўз жойини эгаллайди. Идишларга вино, арақ қуйилади. Ҳамма идишларни олади.

Қани топширилган муҳим вазифани шараф блан бажариш учун!

Ҳамма қадаҳ кўтаради.

Парда

Урмон. Қор. Узоқда шовқин. Уқ овозлари эшитилади. Уқ овозлари борган сари яқинлашаборади. Бироздан сўнг оқ кийим кийган Миша, қўли орқасига боғланган асир — немис офицерини олдига солиб ўтиб кетади. Орадан бироз вақт ўтади. Отишма зўраяди, сўнг сусаяди. Оқ кийим кийган Қодир ва Комил киради. Қодирнинг қўлида Комилнинг автомати, белда гранаталар. У оғир ярадор бўлган Комилни суяб киради.

Комил — (оғир ҳансираб.) Тўхта!

Қодир — Сабр қил, фурсат ўтмасин.

Комил — Барибир фурсат ўтди. Ерга қўй. (Қодир Комилни дарахтга суяб ўтқазди.) Неча киши қолдик?

Қодир — Уч киши.

Комил — Аттанг... (ҳаяжонда.) Миша тирикми?

Қодир — Ҳа...

Комил — Қани?

Қодир — Буйруғингга мувофиқ, асирни олиб кетди.

Комил — Хайрият... ҳужжатлар қани?

Қодир — Менда.

Комил — Яхши.

Қодир — Энди, дурустмисан?

Комил — Бироз.

Қодир — Икки мартаба ҳушингдан кетиб, икки мартаба ҳушингга келдинг.

Комил — Фашистлар қолдимиз?

Қодир — Йўқ, орқамиздан қувиб келишаётипти.

Комил — (ҳаяжонда.) Автоматимни бер!

Қодир — Қаршилиқ кўрсатишнинг фойдаси йўқ. Уқимиз оз, шошилиш керак. Бўлмаса қуршовда қоламиз.

Комил — Автоматни бер! (Қодир Комилга автоматни беради.) Гранатадан борми?

Қодир — Бор.

Комил — Бер! (Қодир қўйнидан иккита граната олиб Комилнинг олдига қўяди.) Энди, мени шуерда қолдириб, тез жўна.

Қодир — (даҳшатда.) Комил нима деяпсан? Комил...

Комил — Буйруғимни эшит: фурсат ўтмасин. Мен ўқ узиб душманларнинг диққатини ўзимга тортиб тураман. Сен пайтдан фойдаланиб, қувғиндан қутулиб кет.

Қодир — Комил! Бу мумкин эмас!

Комил — Мендан умидингни уз... Мен барибир ўламан.

Қодир — Мен ҳам сен блан бирга ўламан.

Комил — Фойдасиз қурбон кимга керак? Командирнинг сўзи ёдингдан чиқдимиз? Дивизиямизнинг ҳаёти разведкамизининг натижасига боғлиқ. Шунча қурбон бериб, топшириқни бажардик. Душман штабини тор-мор келтирдик. Муҳим ҳужжатларни қўлга киргиздик, энди мени деб разведканинг натижасини йўққа чиқармоқчимисан? Бу хиёнат бўлади. Тез жўна!

Қодир — Ахир, сени тириклай ташлаб кетаолмайман.

К о м и л — *(автоматни тўғрилаб.)* Буюраман, жўна! Бўлмаса хон сифатида отиб ўлдираман.

Қ о д и р — Майли, от! Сени душман қўлига ташлаб кетгандан кўра, ўлим яхшироқ!

Душманлар яқинлашиб келадилар. Айрим немисча сўзлар, бақриқлар эшитила бошлайди. К о м и л ҳаяжонда.

К о м и л — *(ялинади.)* Дивизиямизнинг ҳурмати, жанговар дўстлик ҳурмати, кет. Қодиржон... буюраман... сўрайман... ялинаман, мени қўйнама. Мишага ёрдам бер. Хужжатларни ва асирни штабга топширинглар.

Қ о д и р — *(йиғи товуши блан.)* Комилжон...

К о м и л — Хайр дўстим! *(қучоқлашиб хайрлашади, сўнг Комил ўнгланиб автоматга ёпишади. Қодир ноилож йўлга тушади.)*

Қ о д и р — *(узоқдан.)* Комилжон мени кечир, мен сени билмаган эканман.

К о м и л — Хайр... Тожихонга мenden салом айт.

К о м и л автоматдан ўқ узиб душманларни ўзига жалб қилади. Улар Комилга яқинлашиб кета бошлайдилар. Отишма зўраяди. Фашистлар ўқ ёлдириб яқинлашади ва Комилни ўрай бошлайди. Комил, автоматнинг ўқи тугагач граната иргита бошлайди. Аммо Комилнинг орқасидан биқиниб келиб, унинг устига ташланган душман, Комилга сўнгги гранатани отишга имкон бермайди. Тўполон.

П а р д а

УЧИНЧИ ПАРДА

Комилжонларнинг ҳовлиси. Эскироқ уй, ёнма-ён айвон. Бир чеккада чала солинган иморат. Айвонда лампа ёниқ турипти. Уйнинг айвонга чиқадиган эшиги очиқ. Деразаси ҳовлига қараган. Очиқ дераза олдида сасиб қора чироқ ёнмоқда. Тошхон айвонда лампанинг ёруғида хат ўқимоқда. Унинг устида иш кийими, мазмуни у яқинда ишдан келган. У, энги блан кўз ёшини артиб қўяди. Ма'рифат хола уйда деразанинг рўпарасида ўтириб қора чироқнинг ёруғида қўлқоп тўқимоқда. 1944 йилнинг баҳори. Ойдин кеча. Осмон тўла юлдуз. Ойдинда ва лампа ёруғида гуллаган ўриқлар кўринади.

М а ' р и ф а т — *(кўзойнагини пешонасига кўтариб, қора чироқнинг учини олади.)* Ётмайсанми қизим, тун оғиб қолди-ю?

Т о ш х о н — Узингиз нега ётмайсиз?

М а ' р и ф а т — Менинг ишим бор. Мишага қўлқоп тўқиётибман.

Т о ш х о н — Баҳор бўп қолди-ю, Миша қўлқопни нима қилади?

М а ' р и ф а т — Уёғлар ҳали жуда совуқ эмиш, фойдаси тегиб қолар.

Т о ш х о н — Посилка тайёр бўлдимми?

М а ' р и ф а т — Мана шу қўлқопдан бошқа ҳамма нарсани жойлаб қўйдим. Қўлқопни битириб солсам, тамом.

Т о ш х о н — Анор эсингиздан чиқмадимми?

Ма'рифат — Йўқ. *(Яна чироқнинг учини олади. Секин.)* Бурқсимай адо бўл *(Тошхонга)*, ётақол қизим, ёт, ҳозиргина ишдан келдинг, чарчагандирсан, каллаини саҳарлаб яна ишга кетасан. Бу нимаси, ҳар кун тонг отгунча ухламайдиган ҳунар чиқариб олдинг.

Тошхон — Нурмат акам келсин... кейин.

Ма'рифат — Нурмат акам районга кетган, қаёқдан келади?

Тошхон — Келади. Келаман деган.

Ма'рифат — Келса ҳам кирмайди, иши бошидан ошиб ётипти.

Тошхон — Қиради. Мен район почтаҳонасига кириб, бизга хат-пат бўлса, олакелинг деганман. Ахир хат келмаганига анча бўп қолди-ю. Балки келиб почтаҳонада ётгандир.

Ма'рифат — *(яна чироқнинг учини тўғрилайди)*. Манови қора чироғинг ўлгур бурқсиб кўзимни кўр қиладиган бўлди.

Тошхон — Гап уйқуда эмас, чироқда денг. *(Лампачи уйга олиб киради.)* Боядан бери ёт-ёт дегандан кўра, лампа керак деб қўяқолсангиз бўлмасмиди?

Ма'рифат — Гап лампада эмас. Қуни блан тинмайсан, мундай, дам олиш ҳам керак-да. Ахир ранги-рўйингга қара қизим, одам таниб бўлмайди.

Тошхон — Иш оғир... 3—4 кишининг ишини қилганимдан кейин, озмай қаёққа борардим?..

Ма'рифат — *(чироқни тузатиб.)* Тутамай ўлсин. Уйни қорайтириб юборадиган бўлди.

Тошхон — Бундай экан, нега лампаларни ҳаркимга бериб юбордингиз? Ахир, бир эмас, уч лампа бор эди, биттаси қолди.

Ма'рифат — Сўрагандан кейин, бор туриб бермасдан бўладими. Юртчилик, колхозчилик бўлгандан кейин биров-бировага қайрилишмай иложи йўқ.

Тошхон — Бўлмаса, ҳа деб чироқни койиб, одамни диққатини ошираберманг. Бу — вақтинча гап.

Ма'рифат — Энди электр стансамиз тезроқ битиб қолармикан дейман-да.

Тошхон — Бунча электрга меҳр қўйиб қолдингиз? Нима, ота-бувангиз электрда ўтириб келганмиди?

Ма'рифат — Кесатма, қизим. Ота-бувам электрда ўтирмаган бўлса, сабаби бор: ота-бувамнинг замонида колхоз бўлмаган. Қишлоқда нимаики ёруғлик бўлса, колхоздан бўлди. Электр ҳам ёруғлик. Раҳматлик Ленин бобонинг васияти. Ленин, ҳамма электр курсин, деб кетган. Яна ҳам биз кечикдик.

Тошхон — *(онасини қучоқлаб.)* Ўзимнинг донишманд аягинам.

Ма'рифат — Бу донишмандлик эмас, қизим, ҳамма колхозчи ҳам шундай деб ўйлайди.

Тошхон — Сабр қилинг, ҳа демай электр станциямиз ҳам битиб қолади. *(Узоқни кўрсатиб.)* Ҳу, шу'лани кўраётибсизми?

Ма'рифат — (Тошхон кўрсатган тарафга қараб.) Вой, нима бало, электр стансага ўт кетганми?

Тошхон — Йўқ, одамлар маш'ал ёқиб ишлашаяпти.

Ма'рифат — Одамлар барака топсин. (Ўзгаради.) Айтгандек, эсимдан чиқипти. (Чала иморатни кўрсатиб.) Тездан мана бу иморатни битказиш керак.

Тошхон — (ҳайрон.) Нега? Нега бирдан уч йилдан бери жим ётган иморат эсингизга тушиб қолди?

Ма'рифат — Кечаси аканг тушимга кирди. Уруш тугаб, қайтиб келган эмиш. Менга қараб, иморат битдими, янги уйга қачон кираман, деди. Уруш битиб, келиб қолса ажаб эмас. Келиб, иморат битдими деса нима деймиз? Қўл тегмади деб, важ айтамизми? Бўлмади. Нурмат акага айт, пнча ёрдам қилсин. Қўплашиб битириб олайлик.

Тошхон — Ҳозир қийин... Уруш вақти... Материал топилмайди.

Ма'рифат — Шундай катта данғиллама клубга топилган материал, Комилжоннинг битай деб қолган уйига топилмайди-ми? Важ айтма, қизим. Мен бир ишни уддасидан чиқолмай важ айтадиган кишини ёмон кўраман. Астойдил киришилса, ҳамма нарса ҳам бўлади. Дун'ёда одамзоднинг қўлидан қочиб қутуладиган иш йўқ. Мана, клубга ҳам бошида кўп одамлар важ айтишди, лекин Нурмат ака бир ғайрат қилди-ю, бўлди қолди. Агар сизлардақа важ айтадиганларга қаралса клуб эмас, товуққа катакча ҳам солиб оломасдик. Қийин эмиш... урушдагиларга ҳам қийин. Аммо улар қийин деб, урушни тўхтатиб қўймайди-ку?

Тошхон — Энди ҳамма ҳам Нурмат ака бўлавермайди, аяжон.

Ма'рифат — Шунинг учун ҳам Нурмат акангдан сўра, ёрдам қилсин, дейман-да, қизим.

Тошхон — Унармикан?

Ма'рифат — Унаёйди. Нурмат ака ҳечкимни яхши ниятдан қайтарган киши эмас. Ҳали бу экан-ку, яна янги уй соламан, десанг ҳам ёрдам беради. Қишлоқ қанча обод бўлса, у шунча хурсанд бўлади. Ҳе, Нурмат акадақа асл одам дун'ёга камданкам келади. Бечора, Ну'монжондан ажралганида, ҳамма энди Нурмат ака тамом бўлди, деб ўйлади. Йўқ, қора хат олганида, ўқеган арслондек бир букилди-ю, кейин яна қаддини ростлаб олди...

Ма'рифат чиқиб кетади. Тошхон қорачироқни ўчиради.. Иш кийимида Тожиҳон киради.

Тожиҳон — Кирсам майлими? Ухлаганингиз йўқми?

Тошхон — Келинг! Ҳорманг. Ишдан энди келаётибсизми?

Тожиҳон — Ҳа, зовурни энди тугатдик.

Тошхон — Менинг звенем боя тугатган эди.

Тожиҳон — Ие, бу сафар ҳам топшириқни биздан олдин бажарибсиз-да?

Тошхон — Икки соатча олдин.

То ж и х о н — Бу кунларда бир минут олдини ҳам олдин. Бундан чиқдики, мусобақада яна ютибсиз-да?

То ш х о н — Иккаламизни ҳам аям ютдилар. У кишининг звеноси шомда тугатган.

То ж и х о н — (кулиб.) Шундақами? (Овозини пасайтириб.) Ҳозир ухладиларми?

То ш х о н — Қаёқда... Холангиз ухлашни билармиди? Дун'ёда иккита тиниб-тинчимайдиган бўлса, бири Нурмат ака, иккинчиси холангиз... Иш блан уста буваникига чиқиб кетди...

То ж и х о н — Шуларни ўйласанг, дам олишни унутиб, уйқудан воз кечиб, тинмай-тинчимай ишлайбергинг келади. Ахир, уларга овқат, кийим, қурол-аслаҳа керак-ку.

То ш х о н — Шундай... Айтгандек, Мишага посилка тайёрладингизми?

То ж и х о н — Ҳа, сиз-чи?

То ш х о н — Бизники ҳам тайёр. Посилкага анор ҳам солдингизми? У ҳам акамга ўхшаб анорга ўч экан.

То ж и х о н — Ҳа, солдим. Бечора бирданига уч посилка олиб роса қувонса керак.

То ш х о н — Яна ким посилка тайёрлади?

То ж и х о н — Нурмат акам.

То ш х о н — Яхши бўлипти. Майли, бечора бир суюнсин, ҳеч-кимни йўқ экан.

То ж и х о н — Комилжонга ҳам посилка тайёрладим.

То ш х о н — Қодиржонга-чи?

То ж и х о н — Унга ҳам.

То ш х о н — Қачон очди қиласиз?

То ж и х о н — Ўзим учун бошдаёқ очди бўлган, улар учун урушдан кейин очди бўлгани яхшироқ.

Н у р м а т ака киради. У яна ҳам қариб қолган. Ташвишли, паришон кўри-нади. Қизлар ўринларидан туриб, раисни қаршилайдилар.

То ш х о н — Келинг, Нурмат ака.

Н у р м а т — Қўзғолманглар, ўтиринглар... Ҳали ҳам ухламаб-сизлар?

То ш х о н — Боя, райондан келиб кираман деганингизга кутиб ўтириб эдик.

Н у р м а т — Қачон? Ҳа...

То ш х о н — Хат борми?

Н у р м а т — Хат? Қанақа хат? Ҳа... йўқ, хат йўқ қизим... Бу холам қанилар?

То ш х о н — Уста буваникига чиқиб кетдилар (чала иморатни кўрсатиб). Эртадан бошлаб манови чала иморатни битказмоқчилар...

Н у р м а т — Қайси иморатни? Ҳа-ҳа... Мана бу иморатни... Жуда соз. Жуда яхши...

То ш х о н — Аям Нурмат аканга айт, пича ёрдам қилсинлар, деди.

• Нурмат — Жуда яхши... Жуда яхши қизим. Жоним блан ёрдам қиламан. Эртагаёқ ишни бошлаб юбораман.

Тошхон — Барака топинг. Акам эшитса сиздан жуда миннатдор бўлади.

Нурмат оғир ва ноқулай вазиятга тушади. Калавлайди. Қизлар ачиниш блан уни кузагадилар.

Нурмат — Шундай... Шундай... Миннатдор бўлади... Дун'ёнинг иши шунақа тескари... Шундай... Бу ҳали холам чиқиб кетди дедингизми? Ҳа, ҳа... яхши бўпти... Мана электр станция ҳам битиб қоладиган бўлди. Райондан ҳамма ками-кустини тўғрилаб келдим... Лекин шу иш яхши бўлмади да... Бўлмаса мен, ҳалиги электр станцияда ишлаб ётганлардан бир хабар олиб келай... Тез келаман... Унгача кампир чиқиб қолар... Ҳозир келаман.

Нурмат чиқиб кетади. Қизлар ҳайрон бўлиб бир-бирларига қарашадилар

Тошхон — Нега бундай? Сўзлари пойма-пой?

Тожиҳон — Ҳайронман. Муҳим бир нарсани айтаман, деб келди-ю, ботиниб айтолмади...

Бўривой киради. У пича саросимада.

Бўривой — Ҳеч гапдан хабарларинг борми?

Қизлар ҳайрон

Тожиҳон — Йўқ, нима гап?

Бўривой — (ўзини босиб олиб). Нурмат акам ҳеч нарса айтганлари йўқми?

Тожиҳон — Йўқ, нима эди?

Бўривой — Йўқ, ҳечнарсаси... Мен Нурмат акам сизларга бирор нарса айтмадимикан, райондан битта-яримта янги гап топиб келмадимикан, деб ўйлаган эдим.

Тошхон — (кўкрагига туфлаб.) Во-ёй, одамни ўтакасини ёриб юборди. Бўгин-бўгиним бўшашиб кетди-я. Ёмоннинг бир қилиғи ортиқ.

Бўривой — Энди шунақа... Биз сиз учун доим ёмонмиз. Қачон яхши бўламиз, билмайман.

Тошхон — Худо хайр берсин, кетинг. Шу кунларда ўзим қонимга ташна бўлиб юрибман. Бир кориҳол бўлмасин...

Бўривой — Ҳайдаманг, ўзим кетаман! Лекин чакки қиласиз. Ҳар оилага битта бошлиқ керак.

Тошхон — Акам сиздақа бошлиқларнинг мингтасига татийди.

Бўривой — Агар акангиз қайтмаса-чи, пошша қиз?

Тожиҳон — (ҳаяжонда.) Нафасингизни совуқ қилманг, Бўривой!

Бўривой — Гап менинг нафасимда эмас. Дардни яширсанг иситмаси ошкор қилади, дейдилар. Барибир мен айтмасам, бошқа киши айтади... Бугун билмасангиз, эртага биласиз...

Қизлар ҳаяжонда.

Тошхон — Нима демоқчисиз? Нима деб алжираётибсиз?
Бўривой — Комилжон энди уйга қайтмайди. Комилжон...
Улди.

Қизлар даҳшатда бирнафас қотиб қоладилар. Сўнгра газаб блан
Бўривойга ташланадилар.

Тошхон — Ёлғон! Ёлғон!

Тожиҳон — Ноинсоф! Қимдан эшитдинг?

Бўривой саросимада.

Бўривой — Ёлғон айтдим. Ёлғон. Қўйиб юборинглар.
Ёлғон айтдим.

Нурмат киради. У ҳаяжонда.

Нурмат — Жувормак бўл. Муттаҳам! Кечаси шум хабар
тарқатиб юргандан кўра, тилинг кесилса бўлмайдимиз?

Бўривой чиқиб кетади. Қизлар йиғлаб Нурматга ташланадилар.

Тошхон — Нурмат ака, ростми?

Тожиҳон — Ростини айтаберинг.

Нурмат қизларнинг бошини силаб.

Нурмат — (огир.) Рост, қизларим... Азага-аза қўшил-
ди. Комилжондан ҳам айрилиб қолдик.

Қизлар лол. Даҳшатда. Сўнг йиғлайдилар

Нурмат — Йиғламанглар, энди фойдаси йўқ. Йиғлаганла-
ринг блан тирилиб келмайди... Бас-бас... Мен бугун билдирмоқчи
эмас эдим. Ҳалиги касофат ишни бузиб кетди... Бас. Қўйинглар.
Кампир эшитмасин. Ҳозирча кампирга билдириш керак эмас.
Бас.

Эшик томондан Ма'рифатнинг овози эшитилади.

Ма'рифат — Нимани?

Қизлар дарҳол йиғидан тўхтайдилар. Нурмат огир вазиятда. Ма'рифат
киради, у даҳшатда.

Нимани мендан яшираётибсизлар?

Тожиҳон — Ҳечгап йўқ, холажон ҳечгап йўқ.

Ма'рифат — Бўлмаса, нега йиғладиларинг?

Тошхон — Йиғлаганимиз йўқ.

Ма'рифат — Мени нега алдайсизлар?

Тожиҳон — Холажон, йиғлаганимиз рост... Жиндак йиғла-
дик. Ҳалиги, бириси куни Ну'монжоннинг вафотига бир йил
тўлар экан... Шуни сўзлашиб туриб, кўнглимиз бўшашиб кетди...
Уйга киринг, холажон.. дам олинг.

Тошхон — Уйга киринг, ая!

Ма'рифат — (ишонмай, ҳаммага бир-бир қараб чиқади.)
Раис, нима гап бор? Ростини айтаберинглар. Ё Комилжон тўғри-
сида бирор гап эшитдиларингми?

Қизлар ўзларини тутишолмай йиғлаб юборадилар. Ма'рифат воқинани
англайди. У даҳшатда. Секин.

Вой шўрим қурсин! Вой болам...

Ма'рифат ҳушдан кетаёзди, Нурмат уни суяб айвонга ўтқизади

Нурмат — Сув беринглар! Сув!

Тошхон сув келтириб, онасига тутади. Ма'рифат сувни ичмай, қўли
блан рад этади.

Ма'рифат — (оғир, оҳиста.) Вой болам... Вой пешонам
қурсин... Комилжон, мени ташлаб қаёққа кетдинг? Мен сенга
атаб уй солмоқчи эдимку.

Нурмат — Сабр қилинг, кампир. Сабрдан бўлак чорамиз
йўқ. Қандоқ қиламиз. Кўпга келган тўй. Пешонада бори шу
экан... Энди қолганларнинг дуойи-жонини қилайлик.

Қизлар паст овоз блан йиғлайдилар. Кампир жим, лол

Парда

ТўРТИНЧИ ПАРДА

Плацкарта вағони. Ена-ён икки купе. Унгдаги купеда йўловчилар карта
ўйнаш блан машғул. Юқори полкадагилар ётиб китоб ўқимоқдалар. Чап-
даги купенинг пастки полкасида озган, сочлари оқарган Комилжон ўтирипти.
Унинг чап қўли йўқ. У ўйчан, унинг рўпарасидаги полкада Мария Ивановна
чой ичиб ўтирипти. Купенинг столчасида стакан, кружкалар, овқат, ширин-
ликлар, китоб ва карта. Мариянинг тепасидаги полкада китоб ўқиб, Ольга
ётипти. Унинг рўпарасидаги вагон ойнасидан пастга қараб яна бир йўловчи
ётипти. Атрофда, ташқарида одатда поезд жўнаш олдида бўладиган шовқин-
лар. Уёқдан-буёққа чойнак ва овқат ташиган йўловчилар ўтиб туради.
1945 йилнинг кузи.

Мария — Мунча узсқ тўхтади?

Ольга — Катта станция, район маркази, ҳозир жўнайди.

Иккинчи кўнғироқ, ҳуштак, паровоз овози «Хайр! Хат ёз! Телеграмма юбор!
Албатта! Оқ йўл! Ҳаммага салом айтинг! Яхши» деган сўзлар эшитилади,
поезд йўлга тушади.

Мария — Ҳа, гўрға-я... (Комилга.) Уғлим, бунча ўйга тола-
берасан?

Комил — Менми? Шундай... Узим.

Мария — (чой узатиб.) Мана, бир стакан чой ич.

Комил — Йўқ... Раҳмат.

Мария — Қўлимни қайтарма, ўзбекларнинг одатида қўлни
қайтариш ёмон бўлади.

Комил — Сиз ўзбекларнинг одатици қаёқдан биласиз?

М а р и я — Мен Ўзбекистонда қирқ йил яшаганман. Ол!
(*Комил чойни олади.*) Конфет блан ич, нон е.

К о м и л — Раҳмат.

М а р и я — Поездга чиққанимдан бери зеҳн солиб келаётибман, оз овқат ейсан, кам гапирасан.

К о м и л — Мен жим ўтириб, ўй ўйлашни яхши кўраман... Айниқса, уруш шовқинларидан кейин.

М а р и я — Назаримда бироз хафороқ кўринасан... Дуруст, еенга оғир... Бир қўлингдан ажрабсан. Аммо қўлидан ажраган битта сенми?

К о м и л — Фақат қўлдан ажрасам майли эди-я...

О л ь г а китоб ўқишни йиғиштириб, суҳбатга қулоқ солади.

М а р и я — Нима бўлди болам?

К о м и л — Э сўраманг она. Менинг ишим жуда чалкаш, ўзим ҳам ўйлай-ўйлай тегига етолмай ўтирибман.

М а р и я — Бирозга айтиб бўлмайдиган ишми?

К о м и л — Айтганим блан фойдаси йўқ.

М а р и я — Айтиб қара. Зора фойдалиқ маслаҳат берсам.

К о м и л — (*паузадан сўнг.*) Майли, онам қатори киши экансиз, юрагимни дастлаб сизга очай. Мен бир қизни яхши кўрар эдим. У блан донм хат олишиб турар эдик. Аммо икки йилча бўлди, алоқамиз узилиб қолди. Билмайман, эрга тегиб кетдимми, ё йўқми?

М а р и я — Агар астойдил яхши кўрса, кутади.

К о м и л — Унда ёмон.

М а р и я — (*ҳайрон.*) Нега?

К о м и л — Тасаввур қилинг, сиз ҳали дунёнинг аччиқ-чучугини татиб кўрмаган бир қизсиз. Сиз ҳамаёғи бут, соғлом, энди йигирма бирларга қадам қўйган навқирон бир йигитга кўнгил бердингиз! Сўнг замоннинг зайли блан уни узоқ ва хатарли сафарга жўнатдингиз. Бутун умидингизни унга бағишладингизу беш йил ҳижрон азобларига бардош бериб, уни кутдингиз. Сафар муддати тугади. Йигит қайтди, аммо аввалги ва сизнинг тасаввурингизда камолга етган навқирон йигит эмас, балки ёшига етмай туриб сочлари оқарган, бир қўлидан ажраган, майиб бўлиб қайтди. Шунда сиз у йигитни қандай қарши олардингиз?

М а р и я — Қандай кутган бўлсам, худди шундай.

К о м и л — Ахир, йигит мутлақо бошқа, майиб бўлиб қайтса ҳам-а?

М а р и я — Аввалам бор, майиблиги учун йигит айбли эмас. Иккинчидан, мен йигитнинг қўлини эмас, ўзини севган бўлар эдим.

К о м и л — Чиройли, аммо сохта жавоб бердингиз. Қиз ҳарқанча вафодор бўлмасин, йигитни кутилмаган қиёфада кўрса, паришон ва пушаймон бўлмай иложи йўқ. Дуруст, у ўз аҳволини

Йигитга айтмайди. Аксинча, яширади, йигитни кулган чеҳра блан қарши олади, аммо ичидан зил кетади. Ўзини бахтсиз ҳисоблайди...

Бир қиз киради.

Қиз — Мария Ивановна, ойим сизни чақираёттипти. Карта-нгизни олиб дарров келармишсиз.

Мария — Хўп, ҳозир бораман. (Қиз кетади. Мария ўрнидан туриб, картани олади. Ольгага.) Қани, юринг, ҳали карта ўйнашга иштиёқингиз баланд эди. (Комилга.) Сен-чи, болам?

Ольга — (ҳазиллашиб.) Бу киши карта ўйинини ёмон кўрадилар.

Комил — Ҳамавақт эмас... Аммо ҳозир дам олай...

Мария блан Ольга кетадилар. Комил жон яна ўйга чўмади. Бироздан сўнг чап томондан қўлтиқ таёқли Миша киради. Унинг бир оёғи йўқ, ёнида ҳамроҳи, Комил жон Мишани кўриб танийди.

Комил — (ҳаяжонда.) Миша!

Миша — (даф'атан танийолмайди). Кимсиз? (Таниб.) Комил!

Комил — Худди ўзи.

Миша — Тирик! Демак ўлмагансан!

Комил — Кўриб турибсан-ку.

Миша — (шеригига.) Сен боратур. Мен орқангдан бораман. (Шериги кетади.) Оббо сене. Биз сени ўлдига чиқариб қўйган эдик. Қандай қилиб тирик қолдинг? Шу чоққача қаерда эдинг?

Комил — Аввал сен менинг саволимга жавоб бер, ўшанда омон-эсан штабга етиб бордиларингми? Хужжатларни топшира-олдиларингми?

Миша — Ҳа, топширдик. Ўша хужжатлар ва ҳу асир эсингдами?

Комил — Ҳа, ҳа.

Миша — Ўша хужжатлар ва ўша асирдан олинган сўроқ яхши натижалар берди. Шу натижаларга асосланиб туриб, фашистларнинг ҳужум планини бузиб юбордик ва ўзимиз ҳужумга ўтиб, катта ғалаба қозондик.

Комил — (хурсанд.) Хайрият, чеккан азобларим бекорга кетмапти.

Миша — Хўш, қани энди сен гапир.

Комил — Мен, ўша сизлар кетганларингдан кейин, то ўқим адо бўлгунча фашистлар блан отишдим! Кейин асир тушмаслик учун сўнгги граната блан ўзимни-ўзим портлатмоқчи эдим, улгуролмай қолдим. Душманлар ёпирилиб, устимга ташландилар. Кейин бошимга урдиларми, ё қонсирашдан бўлдим, ҳушимдан кетдим. Кейин нима бўлганини билмайман. Бир маҳал кўзимни очиб қарасам, партизанларнинг ертўласида ётибман. Кейин билсам, фашистлар мени асир қилиб, мазмуни ҳушимга келтириб сўроқ қилмоқчи бўлган бўлсалар керак, штабларига олиб кетаётганларида партизанлар ҳужум қилиб, мени қутқазиб олишипти:

Шундан кейин партизанларга қўшилиб, мен ҳам партизанлик қила-бошладим. Бир кун Чехословакия чегарасига яқин ерда бўлган қаттиқ жангда, отрядимиз қуршовга тушиб қолди. Уч кечаю уч кундуз сурункасига жанг қилдик. Тўртинчи куни кечаси қуршов-ни ёриб, Чехословакия чегарасидан ўтиб кетдик. Бориб чехосло-вак партизанларига қўшилдик. Шундан сўнг то қўшинимиз бориб етгунча чехословак партизанлари блан бирга фашистларнинг додини бериб юрдик.

Миша — Оббо сен-е!.. Қўлдан қачон ажралдинг?

Комил — Бултур, Чехословакияда. Сен оёқдан қачон ажралдинг?

Миша — Узоғи йили.

Комил — Чакки бўлипти.

Миша — Зарарсиз, гап оёқда эмас, бошда.

Комил — Шундай деб, ўзингни ўзинг юпатасан-да?

Миша — Мени галаба ва халқимизнинг бахти юпатади.

Комил — Зигирча ҳам хафа бўлмайсанми?

Миша — Агар оёғим бекорга кетган бўлса, хафа бўлардим. Аммо менинг битта оёғим учун юзлаб фашист бошини берди. Мен бир оёғимдан жудо бўлдим-у, аммо юзлаб гўдакнинг жони саломат қолди. Қишилиқнинг бахт ва саодати учун тўкилган қон-да менинг ҳам қоним бор. Шу мулоҳазалар менга далда беради.

Комил — (қойил бўлиб.) Ҳали ҳам темирсан, Миша.

Миша — Ундан ҳам ўтиб кетганман (кулишади).

Комил — (кулиб.) Хўш сельсоветга раис бўлдингми?

Миша — Бўлганда қандоқ, ариза бермасимдан илгарийёқ ўзлари сайлаб қўяқолишди. Мана ҳозир сельсоветнинг ишлари блан районга бориб келаётиман.

Комил — Ҳо, план амалга ошдими?

Миша — Ошиғи блан. Қишлоқ эмас, шаҳар қуриб юбордим. Мана бориб кўрасан. Ҳойна-ҳой меникига тушмасдан кетмассан?

Комил — Бошқа вақтда.

Миша — Йўқ, унақаси кетмайди. Қоласан.

Комил — Аввал бориб кампирларнинг ҳоли-аҳволидан бир хабар олай, нима бўлди, нима йўқ.

Миша — Э, хотиржам бўл, ҳаммаси омон-эсон.

Комил — (ҳайрон.) Сен қаёқдан биласан?

Миша — (кулиб.) Эсингда борми, ҳо землянкада Тожихон-нинг адресини берган эдинг, ўшандан бери, орамиздан хат узил-майди. Фақат Тожихондан эмас, қишлоғингдаги бошқа колхоз-чилардан ҳам хат олиб тураман. Айниқса кампир блан Тошхон кўп ёзишади. Айтгандай, мен блан қайтадан танишишинг керак. Мен сенинг аканг бўламан! Ҳа! Ма'рифат хола мени ғойибона ўғил қилиб олган. Ҳар хатида кел, деб ёзади. Ишдан бўшаб Боралмаётиман. Ҳатто кўпдан бери хат ёзаолганим йўқ. (Пауза.)

Комил — Миша, Тожихон ҳали куёвга чиққани йўқми?

Миша — Шуни билолмадим... Бу ҳақда ёзишгани йўқ.

Комил — Қодир борми?

Миша — Ҳа... Бечора ўшанда сенга расо куйди-да, киши бир туққан жигарига ҳам бунчалик куймайди. Сени жуда қаттиқ яши кўрар экан.

Комил — Ҳозир қаерда, биласанми?

Миша — Ҳали ҳам армияда бўлса керак. У кейин жуда тез кўтарилиб кетди. Эшитишимга қараганда, ҳозир младший лейтенант эмиш. Қоласан, оғайни. Мен ишларимни сал енгиллатай, бирга борамиз.

Комил — Сен ишингни енгиллатганинча, мен қишлоққа бориб келаман... Батамом сенинг ёнинга келаман.

Миша — (ҳайрон.) Батамом? Сабаб?

Комил — Нима фарқи бор, Ўзбекистонда яшайманми, Украинадами? Уерда ҳам колхоз, буерда ҳам колхоз. Уер ҳам Ватан, буер ҳам Ватан.

Миша — Тўғри... аммо назаримда астойдил жавоб бермадинг. Хўш қачондан бери дўстларингдан сир яширадиган бўлиб қолдинг?

Комил — Ҳечнарсани яшираётганим йўқ.

Миша — Нима учун бирдан туғилиб ўсган ерингдан воз кечмоқчи бўлиб қолдинг?

Комил — (тараддудланиб.) Бўлмаса сен аввал менга бир нарсани айт-чи, қишлоқдагилар ҳам мени ўлдига чиқаришганими?

Миша — Ҳа... қора хат олишган экан... Онанг бир йил азангни тутди... Энди сени кўрса, қувонганидан боши осмонга етади.

Комил — Тожихон ҳам қувонармикан?

Миша — Бўлмасам-чи?

Комил — Унчалик эмасдир.

Миша — Нотўғри ўйлайсан.

Комил — Улар мени ўлди деб ўйлаган эканлар, ҳали ҳам худди шундай деб ўйласинлар. Мен улар учун дунёда йўқман.

Миша — Бу олижаноблик, лекин бирёқлама олижаноблик.

Комил — (ҳайрон.) Нега?

Миша — Сен, Тожихон блан Қодиржон бахтли ҳаёт қурсинлар, мен уларнинг бахтига халал бермай деб ўйлайсан, шундайми?

Комил — Шундай.

Миша — Бордию акси бўлиб чиқса-чи?

Комил — Қандай қилиб?

Миша — Фараз қилайлик: Тожихон Қодирни эмас, сени севади. Аммо сени ўлди, деб ўйлаб, Қодирга тегди. Кейин сенинг тирик эканингни эшитиб қолдилар. Унда нима бўлади? Унда уларнинг ҳаёти умрбод пушаймон блан ўтмайдими? У ҳолда сен фақат ўзингнигина эмас, уларни ҳам бахтсиз қилган бўлмайсанми?

Комил ўйланиб қолади.

Комил — Сенча нима қилиш керак?

Миша — Тожихоннинг олдидан бир ўтишинг керак.

Комил — Тожихон мени бу аҳволда кўриб рад қилса-чи?

Миша — Агар астойдил севса, рад қилмайди.

Комил — Борди-ю рад қилди. Ахир шундай бўлиши ҳам мумкин-ку? Унда нима қиламан?

Миша — Унда... уларга йўл бериб, ўзингни чеккага оласан ва олижанобликни мукамал бажо келтирган бўласан.

Комил — (*ўйлагандан сўнг.*) Фикрларинг тўғри кўринади (*қатъий*). Шундай қиламан! Бориб Тожихоннинг олдидан ўтаман. Эҳтимол... (*хурсанд*). Миша, наҳотки менга бахт кулади деб ўйлайсан?

Миша — Қодиржоннинг землякда айтган бир сўзи ёдимда: умид яхши нарса, юракка далда беради. Қоқилсанг суяйди, йиқилсанг кўтаради!

Комил — Тўғри гап! Ноумид шайтон дейдилар!

Миша — Юр, хурсандчиликка бир стакан-бир стакан кўтарайлик.

Комил — Бўпти! (*Тенадаги йўловчига.*) Агар малол келмаса, нарсаларга қараб турсангиз, мен ҳозир келаман.

Йўловчи — Яхши.

Миша, Комил чап томонга чиқиб кетадилар, ўнг купедаги пассажирлар нарсаларини йиғиштирабошлайдилар. Бироздан сўнг поезд тўхтади, пассажир чиқиб кетади. Янги пассажирлар киришади. Икки ҳарбий блан младший лейтенант формасида Қодир киради.

Ҳарбий — Мана бизнинг жой (*ўнг купега жойланабошлайдилар.*) Хўш, сўнг қиз нима бўлди?

Қодир — Ўртоғим ўлгандан кейин ма'лум бўлдики, қиз уни яхши кўрар экан ва ўшанга тегаман, деб ният қилиб юрар экан. Мени ҳам яхши кўрар экан-у, аммо бошқачароқ — бир туғишган акасидек яхши кўрар экан. Қизнинг кўнгли ва нияти ма'лум бўлгач, ниҳоятда ўқиндим. Ўртоғимнинг ўлганига яна ҳам қаттиқроқ куйиндим. Қиз уни бир ярим йил кутди. Қизнинг бу вафодорлиги ва садоқати менинг унга бўлган муҳаббатимни яна ҳам зўрайтириб юборди... Аммо бир ярим йилдан сўнг хат орқали қизга яна ўз муҳаббатимни изҳор қилдим. Қиз ҳам бир ярим йил кутгандан кейин, тақдирга тан берди шекилли, таклифимни қабул этди. Мана бир ойга олпуска олдим, бориб тўй қиламан. Тўйни эсласам қувонаман, ўртоғимни эсласам хафа бўламан.

Ҳарбий — Қизиқ воқиа... Қани юринглар, келаётган станцияни бир тамошо қилайлик.

Ўнг томонга чиқиб кетишади. Мария блан Ольга қайтади.

Мария — (*йўловчига.*) Ҳамроҳимиз қани?

Йўловчи — Ҳозир келади.

Миша блан Комил киради.

Комил — (*хурсанд.*) Мария Ивановна, узр, сизлар блан хайрлашишга тўғри келиб қолди.

О л ь г а — Ахир, мен блан ҳамроҳ бўлиб Ўзбекистонга бормоқчи эдингизку?

К о м и л — Бахтга қарши кейинроқ борадиган бўлдим (*Мишани кўрсатиб.*) Уртоғим, агар бир-икки ҳафта меҳмон бўлиб кетмасанг отвораман, деяпти.

М и ш а — (*хотинларга.*) Узр, айб менда.

М а р и я — Хайр, нима ҳам дедик.

К о м и л — (*қўл бериб.*) Хайр, Мария Ивановна, (*Ольгага*) хайр, яхши-ёмон гапирган бўлсам узр. Хайр, Ўзбекистонга бориб сизни албатта топаман. Тўйимда бирга бўласиз.

М а р и я — Ниятингга ет болам, хайр.

О л ь г а — Хайр.

М и ш а блан К о м и л чапга чиқиб кетади

П а р д а

БЕШИНЧИ ПАРДА

Ма'рифат холанинг яхши жиҳозлар блан безатилган янги уйи. Деворда Ленин, Сталиннинг портретлари. Электр чироқлар чарақлаб ёнмоқда. Деразадан ғарқ пишган мевалар, ундан нари янги қишлоқнинг янги иморатлари кўриниб туради. Ойдин кеча. Уйда Т о ж и х о н блан Т о ш х о н суҳбатлашиб ўтирадилар.

Т о ж и х о н — Сиз акамга бевафолик қилди, деб мендан хафадирсиз?

Т о ш х о н — Нега хафа бўлай? Тирик бўлса, бошқа гап эди.

Т о ж и х о н — Оз кутдим.

Т о ш х о н — Икки йил озми?

Т о ж и х о н — Назаримда умрбод кутсам ҳам озлик қиладиганга ўхшайди. Тўй яқинлашган сари Комилжонинг йўқлиги қаттиқроқ билинмоқда...

Т о ш х о н — (*ийглаб Тожихонни қучоқлайди.*) Раҳмат... Раҳмат. Энди сиздан тамом розиман. Ҳаётингиз қутлуғ бўлсин...

Т о ж и х о н — Энди мен кетай (*ўрнидан туради*).

Т о ш х о н — Яна пича ўтиринг...

Т о ж и х о н — Йўқ, аям уришади. Борай, тўй тайёргарлиги... Уйда иш кўп.

М а' р и ф а т хола киради.

М а' р и ф а т — Ҳа, Тожихон, нега кўзголиб қолдинг?

Т о ж и х о н — Кўп ўтирдим, холажон, борай. Хайр, яхши қолинг.

М а' р и ф а т — Яхши бор... Аянгга салом айт.

Т о ш х о н блан Т о ж и х о н чиқиб кетадилар. М а' р и ф а т жойига ўтириб каштасини қўлига олади. Т о ш х о н Т о ж и х о н ни кузатиб қайтиб киради.

— Тўйлари қачон бўладиган бўпти?

Т о ш х о н — Эртага. Агар акам бечора тирик бўлса, шу тўй бизникида бўлган бўлар эди.

Ма'рифат — Хайр қизим... битта тўй бўлса қилармиз, сен борсанку.

Тошхон — Мени қўяверинг, бир гап бўлар. Акамни ўйланг.
Ма'рифат — Уйлаганимиз блан тирилиб келармиди, қизим (*пауза*). Аксига юриб Миша ҳам дараксиз бўлиб кетди.

Тошхон — Иши кўп... Қўли тегмайди-дир-да... Биз мана шу битта уйни битказиб олгунимизча қанча овора бўлдик. У бутун бошлиқ қишлоқни қайтадан тиклаши керак... Осон дейсизми (*пауза*). Кечаси акам яна тушимга кирипти... келинг, акажон десам, мен аканг эмасман, деди-ю, ғойиб бўлди.

Ма'рифат — Ҳа, энди тушга нималар кирмайди дейсан, қизим...

Шу пайтда деразадан Комилжоннинг юзи кўринади ва дарров йўқ бўлади,
Тошхон Комилни кўриб даҳшатга тушади.

Тошхон — Войдод...

Ма'рифат — (*ҳайрон.*) Нима бўлди қизим? Нима?

Тошхон — Акам!

Ма'рифат — (*чўчиб.*) Акам? Қани?

Тошхон — (*дераза томонни кўрсатади.*) Кўринди-ю, яна ғойиб бўлди...

Ма'рифат — (*дераза томонга қараб.*) Ҳечнарсга йўқ... Киши кўп ўйланса, кўзига ҳарнарсга кўринаверади. Хаёл...

Тошхон — Йўқ, аниқ кўрдим.

Ма'рифат — Ваҳима қилма, қизим. Улган киши тирилиб, келармиди?

Тошхон — Тавба, наҳотки хаёл бўлса? Йўқ... аниқ кўргандай бўлдим, худди акамга ўхшайди. Аммо қандайдир, бошқачароқ... сочлари оқариб қолгандай... озгандай...

Ташқаридан оёқ товуши эшитилгандай бўлади.

— Ана!

Даҳшатли пауза. Она-бола деразага тикилиб қулоқ солади.

— Эшитаяспсизми? Ҳовлида биров юрипти.

Ма'рифат — Ким бўларди... Битта-яримта келгандир... Пурмак акангдир. (*Урнидан туриб эшик томонга йўл олади.*)

Тошхон — Тўхтанг, чиқманг! Чиқманг дейман!

Ма'рифат — Қўрқма, қизим, қўрқма!

Қампир уйнинг ўртасига борганда эшик очилиб, Комил киради.

Ма'рифат хола блан Тошхон саросимада, лол.

Комил — Она, танимадингни?

Ма'рифат — Комил! (*Комил Ма'рифат холанинг қучоғига ташланади.*) Болам!

Тошхон — Ака!

Ма'рифат — Тирилиб келган болам! Жигарбандим!

Тошхон — (*ёпишиб.*) Акажон!

Она-бола Комилни қучоқлашиб йиғлайди.

К о м и л — Йиғламанглар, йиғламанглар. Бас. Мана мен келдим-ку, йиғлама, ая! Йиғлама, синглим! Бас, бас!

М а' р и ф а т блан Тошхон йиғидан тўхтайдилар.

М а' р и ф а т — Болагинам. Тушимми, ўнгимми? Онанг ўргилсин, қани мана бу уйга кириб ечиниб чиқақол! Тошхон самоварингга олов ташлаб юбор.

Т о ш х о н эшикка чиқиб кетади. К о м и л ичкариги уйга кириб кийиниб чиқади, завқ блан уйни тамошо қилади. М а' р и ф а т хола дастурхон ёзади. Бир баркаш узум, анор, нон қўяди. У ўзида йўқ хурсанд.

М а' р и ф а т — Қани, ўтир ўғлим (*Комил ўтиради.*) Ол, анордан, узумдан ол... соғиниб қолгандирсан... (*Комил еябошлайди.*) Тавба, ҳеч кўзларимга ишонмайман. Ким ўйлапти, сени қайтиб келади, деб... Тавба.

К о м и л — Уйни боплапсизлар-ку?

М а' р и ф а т — (*Севиниб.*) Ҳая, эсимдан чиқипти... Дуруст қилибмизми? Уша, ўзинг бошлаб кетган уй. Сенинг тўғрингда қора хат олганимиздан кейин ўғлимнинг бошлаган иши чала қолмасин, йўқлиги билинмасин, деб битказиб олдик... Электримизни кўрдингми?

К о м и л — Жойида.

М а' р и ф а т — (*ҳаяжонланиб.*) Вое, нимасини айтасан, қишлоғимиз жудаям ўзгариб кетган. Клубимизни кўрсанг... Янги солинган ҳаммомизни, мактабимизни, докторхонамизни кўрсанг, нах оғзинг очилиб қолади. Нурмат аканинг гапига қараганда шаҳарда ҳам бунақа иморатлар йўқ эмиш. Янги боғларимизни, данғиллама уйларимизни айтмайсанми! Ҳаммадан ҳам пахтамизни айтсанг-чи!.. Даламизда бирам пахта битадиган бўлдики, нах ҳавасинг келади. Бултур ўттиздан бердик. Колхозимизга отанинг ўзлари келдилар. Биздан жуда хурсанд бўлдилар. Нурмат акани мақтадилар. Бу киши халқ кишиси, бу кишининг боши олтин, қўллари гул, дедилар. Рост, бу чол худди шунақа одам... Синглингни айтмайсанми? Газетага тушгани-тушган. Мақтаганлари-мақтаган... Тракторни ҳам ҳайдайверади... Кетмонни ҳам чопаверади: Машинани ҳам юргизаверади... Пахта парваришига ҳам уста, теримга ҳам чаққон... Қўй-чи, қилмаган иши, билмаган ҳунари йўқ... Ҳозир сенинг ўрнингда бригадир. Бу йил эликдан пахта бермоқчи.

К о м и л — Жуда соз, жуда соз! Қишлоқдагилар ҳаммаси омон-эсонми?

М а' р и ф а т — Шукур болам, шукур...

Ташқаридан Нурмат аканинг овози эшитилади.

Н у р м а т — (*ташқаридан.*) Қани? Қани Комилжон?

К о м и л ж о н безовта. Нурмат ака киради. Қучоқ очиб Комилжонга ташланади.

— Болангдан айланай, бормисан? Омон-эсон келдингми?

К о м и л — Шукур, шукур, ўзингиз бардаммисиз?

Н у р м а т — Кўзим энди илинган экан, Тошхон бориб уйғотди... Акам келди, туринг... Тез боринг, деди... Ҳанг-манг бўп қолдим... Аввал ишонмадим... йўқ, кейин апил-тапил кийиниб буёққа қараб чопдим.

К о м и л — Қани, отахон дастурхонга! (*Утиришади.*)

Н у р м а т — Оббо сен-е! Ахир келар экансан, мундоғ олдиндан бир эллик хат ёки икки оғиз телеграмма юборсанг бўлмасмиди! Бутун колхоз пешвоз чиқиб карнай-сурнай блан кутиб олардик.

К о м и л — Сизларни овора қилмайин, дедим.

Н у р м а т — И-е... Бутун бошлик бир одам тирилик келади-ю, оворагарчилиги борми? Чакки қилибсан... Ҳа, майли, омон-эсон кепсан, яхши бўпти... Оббо азамат-е! Оббо шер-е! Биз сени ўлдига чиқариб қўйган эдик-а! Хайрият, хайрият... Энди, умринг узоқ бўлар экан. Зап келдинг-да. Мана энди ишни қўлга оласан.

К о м и л — Қўл бўлмаса-чи?

Н у р м а т акага К о м и л нинг жавоби ёқмайди. Юмшоқ содда чол бирдан ўзгаради. Жиддий қиёфа олади, қоматини тиклайди ва бошқа оҳанг блан сўзлайди.

Н у р м а т — Мен шикоят қиладиган одамларни ёмон кўраман, ўғлим.

К о м и л — Бу шикоят эмас, ҳақиқат, ота (*қўлини кўрсатиб.*) Мана!

Н у р м а т — Гап қўлда эмас, дилда. Дилинг мустахамми? Ақли-ҳушинг жойидами? Шу кифоя.

К о м и л — Агар бу сўзларни бошқа кишининг оғзидан эшитсам, тариқча ҳам хафа бўлмас эдим. Аммо сиздек зийрак ва донишманд одамнинг оғзидан эшитиш оғир. Мен сизни кишиларнинг фожиасига бу қадар енгил қарайдиган киши деб, ўйламадим...

Н у р м а т — Энди хафа бўлганингни фойдаси чима? Хафа бўлганинг блан қўлинг бутун бўлиб қолармиди?

К о м и л — Нурмат ота, йигит учун саломатликдан, бутун бошлик қўлдан ажралиш осон эмас.

Н у р м а т — (*газали.*) Сен қўлингдан ажралган бўлсанг мен юрагимдан, жигарбандимдан, яккаю ягона фарзандимдан ажралганман.

К о м и л — (*дахшатда.*) Наҳотки!.. Кечирасиз... Мен бундан беҳабар эдим...

Н у р м а т — (*жўшқин.*) Аммо чидаб юрибманку! Ҳаётдан безиб девона бўлиб кетганим йўқку! Нега? Негаки, йиғласам душман кулади, букилсам ёв хурсанд бўлади. Нима учун душман сени қўлингдан, мени ўғлимдан жудо қилди? Йигидан кўзи кўр бўлсин, ғамдан қадди букилсин, хасратдан кўйиб ўлсин, дун'ёга келганига минг-минг пушаймон бўлсин деб! Хўш, сен блан биз

душманинг хошишига бўйсунимиз керакми? Йўқ. Мен йиғидан кўзимни кўр қилганим йўқ! Ғамдан қаддимни букмадим! Ҳасратда ёнмадим! Бу — менинг душман устидан ғалабама эди. Нима учун беш йил мобайнида бирнафас ором олмадим? Нима учун юз йилда бунёдга келадиган ишларни беш йилда барпо қилдим? Нима учун янги боғлар, янги саройлар қурдим? Нима учун, била санми? Бу — менинг душманга жавобим эди. Бу жавоб учун душман қон йиғлади, халқ миннатдор бўлди, раҳмат айтди. Ўғлим, дунёда халқнинг раҳматидан ҳам савоблироқ нарса борми?

Қ о м и л — (ҳаяжонда.) Раҳмат ота... раҳмат.

Н у р м а т — Дуруст, йигит кишига қўлдан ажралиш ҳазилакам нарса эмас... Бахтсизлик... аммо одамнинг бахти, фақат ўз шахсий саломатлигидагина, халосми? Асл инсон учун ўз шахсий бахтидан бўлак бахт йўқми? Бор. Асл инсон учун ўз шахсий бахтидан минг карра зўрроқ, минг карра улгуроқ бахт бор. Бу бахт халқ бахти, юрт бахти! Зафар қозонган бахтиёр халқимизнинг муқаддас севинчига нисбатан сен блан менинг шахсий мусибатимиз ҳеч нарса эмас. Агар халқ севинчи бир дар'ё бўлса, бизнинг қайғумиз бир томчигинадир. Наҳотки бир томчи қайғуни, бир дар'ё севинч ювиб кетаолмайди? Агар сен блан мени шунчалик оғир азобларга дучор қилган қабих душман яна қайтиб бош кўтармасин десанг, ғам блан қаддингни букма!

Қ о м и л — (зўр ҳаяжонда.) Раҳмат... Раҳмат. Мен бироз хаста эдим. Сиз улуг табиб бўлдингиз... Қимматбаҳо, гавҳарга тенг сўзларингиз ярамга малҳам, дардимга даво бўлди. Юрагимда жиндак ғашлик бор эди, тамом йўқолди. Энди ҳечқандай қайғу юрагимга ёндошаолмайди. Сиз ҳақсиз, Ғолибларга йиғи эмас, шодлик ярашади. Ғалабага марсия эмас, мадҳия муносиб. Биз ўлим ва ғамгинликнинг марсиясини эмас, ҳаёт қўшиғини куйлашимиз керак!

Н у р м а т — Балли ўғлим! Балли.

Нурмат Қомилни қучоқлаб пешонасидан ўтади. Чопиб Қодир киради.

Қ о д и р — Қомил!

Қ о м и л — Қодир!

Қучоқлашиб кўришадилар.

Қ о д и р — Қомил! Қомилжон! Дўстим!

Қ о м и л — Қодиржон, саломатмисан!

Қ о д и р — Наҳотки сенсан! Кўзларимга сра ишонмайман!

Оббо сен-е!

Қ о м и л — Тўйларингизга кечикмай вақтида етиб келибман.

Қ о д и р — Жуда ҳам вақтида етиб келдинг.

Қ о м и л — Табрик қиламан.

Қ о д и р — Йўқ, мен сени табрик қиламан...

Чопиб Тожиҳон киради. У ҳаяжонда. Орқасидан Тошхон ва Ма'рифат хола киради. Ҳамма жим. Хамманинг кўзи Тожиҳонда. У ҳаяжонда зўрга гапирди.

Т о ж и х о н — Мени кечиринг, Қодиржон ака, тўйни қолди-
ришга тўғри келади.

Қ о д и р — Тўғри... Шундай бўлиши керак, синглим.

Т о ж и х о н — Комилжон!

Қ о м и л — Тожихон!

Иккаласи бир-бировининг қучоғига ташланадилар. Ҳамма ҳаяжонда.

Н у р м а т — Балли азаматлар, балли!

М а р и ф а т — Хуш келибсиз, азиз меҳмонлар!

Н у р м а т — Хушвақт бўлинг, кампир! Мана бир кунда ҳам
ўғиллик, ҳам келинлик бўлиб қолдингиз. Худо хоҳласа ҳа демай
(Қодир блан Тошхонга имо қилиб) куёвлик ҳам бўлиб қоласиз.
Тўй қолдирилмайди. Қани, Тошхон, Қодиржон бутун қишлоқни
уйғотинг, чақиринг, ҳозир катта тўй, шодлик тўйи бошланади.

Музика, шовқин.

П а р д а.

Т а м о м.

Яшин

(1909 й. туғилган)

ГЕНЕРАЛ РАҲИМОВ¹

4 парда, 8 кўринишли драматик портрет

(1949)

ҚАТНАШУЧИЛАР

Каганович Лазарь Моисеевич — Ҳарбий Совет а'зоси.
Раҳимов Собир — Шимолий Кавказ frontiдаги 395-нчи шахтёрлар дивизиясининг командири, полковник, сўнг генерал-майор.
Кедров Николай Иванович — армия қўмондони, генерал-полковник.
Лукьянов Захар Захарович — армия штабнинг бошлиғи, генерал-лейтенант.
Санюк Степан Назарович — полк комиссари.
Иван Загоруйко — старший лейтенант, батальон командири.
Смирнов Геннадий — лейтенант, Раҳимовнинг ад'ютанти.
Бадридзе Серго — майор, полк командири.

¹ Драманинг қисқартирилган варианты.

Шаров Борис Васильевич — майор, полк командири.
Надеждина Анна Петровна — 2-нчи ранг ҳарбий врач, госпиталь бошлиғи.

Марченко Михаил Тимофеевич — Соҳибчангал Коровин Александр (Саша) Арам Юзбошиян Шермат Дўлон Швидко — капитан, Кедровнинг ад'ютанти Паша — медицина ҳамшираси Жовид — турк офицери Сайидбек — қочоқ Фон-Буг — генерал-майор. Штенгалль — полковник Шилль — оберлейтенант Телефонисткалар Жангчилар.	} Танка қарши отучи жангчилар (Пе-те-эрчилар).
---	---

ПРОЛОГ УРНИДА

Минг тўққиз юз қирқ иккинчи йил, сенятбрь ойлари. Шимолий Кавказ. Губорсиз кенг осмон. Қорли тоғ чўққилари. Ҳаво совуқ, изғирин қўл-қулоқларни ялаб, ачитиб турипти. Жангчилар ўзбек халқининг тарихий мактубини тингламоқдалар. Мактубни дивизия командири полковник Раҳимов ўқийди. Бир жангчи қўлида қизил байроқ. Жангчиларнинг рўҳида қат'ият, жанговар ирода ҳукмрон, кўзларида ғазаб оловлари чақнайди.

Раҳимов — *(босиқ, мардсна овоз блан)* «Азиз жигарпораларимиз! Ватаннинг ҳарбир сиқим тупроғи биз учун табаррук экан, унинг фашист итваччалар оёғи остида мурдор бўлишига бепарво қараб турган кўзлар кўр бўлишга, бепарво эшитиб турган қулоқлар кар бўлишга лойиқдир. Ҳозир Улуғ Ватан уруши майдонларида, айниқса Сталинград, Шимолий Кавказда ва бошқа фронтларда совет халқларининг ва шу жумладан, Ўзбекистоннинг ҳаёт-мамот масаласи ҳал бўлаётир. Бир қадам ҳам орқага чекиниш йўқ! Ё ҳаёт, ё ўлим-асорат! Агар ўрталарингизда биронтангиз заррача қўрқоқлик қилсангиз, жанг майдонларидан қочсангиз, унда сизга ла'нат ўқиймиз. Сизга серқуёш Ўзбекистонни ҳаром деб ҳисоблаймиз! Сиздай фарзандни оқ қиламиз! Бундай нолойиқ фарзанд ўз ҳовлисига қайтиб келиб, эшигини қоқишга ҳаққи йўқ. Қочоққа шафқат, қўрқоққа ҳурмат сра мумкин эмас! Ўзбек халқининг сиздан қаттиқ талаби битта: душман йўлини тўсингиз, уни улоқтириб ташлангиз ва тезроқ тор-мор этингиз! Бизнинг ишимиз ҳақ иш, биз ғалаба қиламиз. Яшасин саркарда ва улуғ мададкоримиз ўртоқ Сталин!»

Жангчилар — Ура! Ура!

Соҳиб — *(ўзича шивирлаб.)* Бир қадам ҳам орқага чекиниш йўқ.

Чироқ аста ўчади.

ИККИНЧИ ПАРДА

Армия қўмондони генерал-полковник Кедровнинг штаби. Икки бўлмадан иборат уй. Уйнинг этагида парда блан ярим тўсилган кроватъ. Деразаларнинг пардалари туширилган. Деворда катта харита. Бир бурчакда радиоприёмник. Уртада стол, Стол атрофида бирнеча генераллар, полковниклар ва турли чиндаги офицерлар ўтиришипти. Улар генерал Кедровнинг сўзини тинглашадилар. Қабулхонада адъютант Швидко.

Кедров — Қўшини ва Гудериан сингари генераллари Москва остонасида тор-мор бўлгандан сўнг, Гитлер бўлак йўлга ўтди. У Россияни зўр қисқич ичига олиб, Волгада иккига бўламани, осонгина ютаман дейди. Мана, Қрим, Керчь, Тамань яримотаси Манштейн, Маттенклотт сингари Гитлер генералларининг панжасида, Гитлер Волгага Паулюсни, Кавказ ва Кубаньга бўлса фон-Клейстни юборди. Европани лимондай сиқиб итальян, румин, венгер группаларини ўтга отмоқда. Тамань — Гитлер армияси учун бир трамплин. Шу ердан туриб у, Тбилиси бойликларини, Боку нефтьларини босиб олмоқчи ҳам ўзининг аҳмоқона планларини амалга оширмоқчи! Фон-Клейст қаттол душман. У блан жанг жуда қаттиқ бўлади. Фон-Клейст 198-нчи ва 125-нчи пиеда аскар дивизияларини ва 54-нчи тоғ дивизиясини яна қанча танк, мотомехполкларини мана бу Қайнар булоқда, Кохт тоғлари, Кулечовой ҳам Качканов районларида тўплаган. Бунинг мақсади қаттиқ зарба блан ёриб ўтиб, Туапсега чиқиб олишдир. Олий қўмондон Шимолий Кавказ fronti армиялари олдида шундай шарафли вазифани қўяди: душманнинг олдинга силжиганини тўхтатиш, жонли кучлари ва техникасига қирон солиш, фурсат келганда буйруққа мувофиқ ҳужумга ўтиб, Шимолий Кавказни, Кубаньни душмандан тозалаш, Краснодар, Новороссийск, Тамань, Қрим, Одесса орқали Берлинга қараб йўл олиш. Вазифа оғир, лекин шарафли.

Лукьянов бирқадаг ҳовлиққан ҳолда киради, Кедровга қоғоз узатади.

Кедров хатни ичида ўқийди ва сўзини давом қилади

Ҳаммангиз ўз мулоҳазаларингизни, тадбир ва талабларингизни ёзиб тайёрлангиз. Бугун кечқурун фронт штабида қўмондон ҳузурида менинг докладим бўлади. Саволлар борми?

Офицерлар — Равшан, ўртоқ генерал-полковник!

Кедров — Бўлмаса, сизларга жавоб.

Генерал ва офицерлар хайрлашиб чиқадилар. Лукьяновга.

Рациядан берилдими?

Лукьянов — Шундай, тездан бунга қарши зарурий чораларни кўрмоқ керак.

Кедров — Генерал фон-Буг офицерларини тўплаб, уларнинг олдида кичкина бир вазифа қўйипти, Урта осиели бир полковникнинг дивизиясини блиц-натиск блан уч кун ичида тор-мор этиш учун 5 сентябрь соат беш 00 да... Шундай... Демак, эрта ўтиб индинга тонг пайтида...

Лукьянов — Шундай, Николай Иванович...

Кедров — Ҳа, ҳа, душман Кавказда ҳал қилучи зарба учун ҳозирлик кўрмоқда. У бу зарбани дастлаб Раҳимов дивизиясига бермоқчи бўлади. Сиз уларнинг оператив фикрлари қандай деб ўйлайсиз?

Лукьянов — Клейст ҳар икки флангда бақувват танк группалари тўлаган. Разведканинг кўрсатишича, Клейст армиясига ёрдамчи кучлар қўшилмоқда. Танк дивизияларига материал қисмлари олмоқда. Шунга қараганда, зарба ҳам Ғарбдан, ҳам Шимолдан бир вақтда берилади. Лекин у илгари Раҳимов дивизиясига зарба бермоқчи. Фон-Буг Клейстнинг маккор, танк ҳужумига моҳир генералларидан, бу унинг таржимаи ҳолидан маълум. Клейст шу операция блан Шимолий Кавказни олиб, Туапсега чиқиб олмоқчи.

Кедров — Демак, полковник Раҳимовнинг зиммасига жуда оғир вазифа тушар экан. Қандай бўлмасин, Раҳимов дивизияси бу ҳужумни тўхтатиши, фон-Бугни бир қадам илгари ўтказмаслиги шарт.

Лукьянов — Раҳимов дивизияси бу ҳужумни тўхтатиши керак. Шунга кўра бу тўғрида менинг алоҳида фикрим бор, Николай Иванович.

Кедров — *(харитадан кўзини узмай.)* Эштай, Захар Захарович.

Лукьянов — Инкор қилмайман, полковник Раҳимов жангларда чиниққан, қобилиятли офицер. Аммо ўртада Кавказ масаласи қўндаланг бўлиб турипти. Тоғдай бу оғир юкни Раҳимов кўтараолармикан? Борди-ю Раҳимов фон-Бугнинг ҳужумини тўхтатаолмас...

Кедров — Хўш, унда нима бўлади?

Лукьянов — Душман бизни анча овора қилади. Ҳатто Туапсега ёриб ўтиши ҳам мумкин.

Кедров — Ҳа, ҳа... Тўғри... Тўғри...

Лукьянов — Бу ҳақда чуқурроқ мулоҳаза юритишимиз керак.

Ўртага оғир жимлик чўкади, Кедров уёқ-буёққа юради.

Кедров — Фон-Клейст, бу қари тулки фон-Бугни Раҳимов дивизиясига бежиз қарши қўйган эмас. Шахтёрлар дивизияси Ростов жангларида донг чиқарди. Буни туллак фон-Клейст яшн биледи. Хўш, қанақа маслаҳат берасиз?

Лукьянов — Раҳимовни бошқа ўринга олиб, у дивизияга тажрибакор генераллардан бирини юборсак дейман.

Кедров — *(Лукьяновнинг кўзига қараб.)* Захар Захарович, бу қандай маслаҳат? Бу гап менга ҳазм бўлмади, кечирасиз...

Лукьянов — Николай Иванович, Раҳимов ёш, асов стдай тез, тажанг, ғазабини босолмай бирон хатога йўл қўйгудай бўлса, ялмоғиз фон-Буг букиб қўяди, деган хавфим бор, холос.

Кедров — Раҳимов қачон, қаерда букилипти? *(Жим.)* Ўртоқ генерал-лейтенант...

Лукьянов — Мен фон-Бугнинг бутун плюс-минусларини ҳисобга олиб гапирайман. Николай Иванович! Ахир гап Қавказнинг тақдири устида...

Кедров — Раҳимовни бўшанг, заиф демоқчимисиз?

Лукьянов — Йўқ, Раҳимов чиниққан, пишиқ офицер, аммо генерал фон-Буг айёр, танк жангларини билади, даҳшатли алвасти.

Кедров — Даҳшат десангиз ҳам, бало десангиз ҳам мана шунинг ўзи.

Лукьянов — Ким?

Кедров — Раҳимов! Раҳимов — фашистлар учун даҳшат. Яқинроқ келинг. Мен сизга бир план кўрсатай. Мана, Раҳимов тузган. (*Қоғоз кўрсатади, шивирлашади.*)

Қабулхонага Раҳимов киради, Швидко ўрнидан туради.

Раҳимов — Салом, ад'ютант. Нега бормайсан?

Швидко — Фурсат бўлмаепти, ўртоқ полковник.

Раҳимов — Бор, Ўзбекистондан янги винолар келди. Қўл-бола. Меҳмон қиламан.

Швидко — Унақа бўлса борганим бўлсин, ўртоқ полковник.

Раҳимов — Геннадий, ўтиратур.

Швидко — Марҳамат, ўртоқ лейтенант. Мана стул, ўтиринг.

Геннадий — Раҳмат. Ҳожати йўқ. Битта чексак майлими? (*Ўтиради, чекади.*)

Раҳимов — (*кириб.*) Ўртоқ генерал-полковник, буйруғингизга мувофиқ келдим.

Кедров — Келинг, Собир Умарович!

Кўришадилар.

Лукьянов — Соғлиқ қалай полковник?

Раҳимов — Раҳмат, ўртоқ генерал-лейтенант.

Кедров — Гуноҳингизни биласизми?

Раҳимов — Йўқ.

Кедров — Устингиздан шикоят тушди.

Раҳимов — Шикоят? Мендан ким хафа экан?

Кедров — Хотинингиз... Сиз унга суратингизни юборганми-дингиз?

Раҳимов — Юборган эдим.

Кедров — Қачон?

Раҳимов — Адашмасам, июль ойида юборган эдим.

Кедров — (*Столнинг тортмасидан хат олади, ўқийди.*)

«Собирни суратига қараб танимабман. Жуда ҳам озиб кетипти. Ухламайди чоғи. Уришиб қўйинг».

Раҳимов — Ўртоқ генерал-полковник, сизнинг устингиздан ҳам шикоят тушган.

Кедров — Хўш, хўш?..

Раҳимов — (*китель чўнтагидан хат олиб ўқийди.*) «Николай Иванович жуда ҳам ориқлаб қопти. Ҳечким отамга парво

қилмайди шекилли. Наталья Павловна жур'ат этмагани учун бу хатни сизга мен ўзим ёздим. Отамга айтиб қўйинг: «неваралари унга қаттиқ виговор э'лон қилишди».

Кедров — (кулиб.) Эҳ, Захар Захарович, эшитдингизми невараларки виговор э'лон қилишадиган бўлса, катта отанинг аҳволига вой.

Лукьянов — Невараларингизнинг ёшлари нечада?

Кедров — Каттаси тўртга кирди. Кичиги икки яшару олти ойлик бўлди. (Раҳимовга.) Хўш нега ухламайси?

Раҳимов — Ухлайман. Лекин кўпинча уйқим бузилади.

Кедров — Асаб, Собир Умарович, асаб.

Раҳимов — Асаб эмас, ўртоқ генерал-полковник, иш-вазифа... Бешинчи сентябрь соат беш, 00 минутда...

Кедров блан Лукьянов бир-бирларига ма'ноли қарашиб олишади

Кедров — Сиз бунга қардан билдингиз?

Раҳимов — Разведка группасининг бошлиғи лейтенант Смирновга киришга рухсат беринг!

Кедров — Майли, кирсин!

Раҳимов — (эшикни очиб.) Лейтенант Смирнов.

Геннадий — (кириб, салом беради.) Разведка группасининг бошлиғи лейтенант Смирнов эшитади ўртоқ қўмондон!

Раҳимов — Бундан беш соат илгари учта жосусни тутиб олган. Бирини, қочгани учун жойида отиб ўлдирган, иккиси тирик қўлга тушган. Мана сўроқ протоколи.

Кедров — Бу немис эмаску?

Раҳимов — Ўзбек, қочоқ, босмачи, бири оберлейтенант, мана буниси турк офицери.

Кедров — Турк? Кавказда... Бу Геббельснинг найрангларидан бири. Бунда сир бор. — Раҳмат, сизга рухсат.

Геннадий чиқади.

Лукьянов — Хўш, энди ўзингиз нима дейсиз?

Кедров — Фон-Буг дивизиянгизга ҳужум бошлайди. Аммо орқага бир қадам силжиш Кавказни душман оёғи остига ташлаш деган сўз. Сиз, ўртоқ полковник, Кавказ дарвозасини қўриқлаб турибсиз. Бу ишончни оқлашингиз керак.

Раҳимов — Партия ва халқимнинг ишончини оқлашга жоним борича ҳаракат қиламан.

Лукьянов — Душман катта куч блан ҳужум бошлайди.

Раҳимов — Кўкрак блан қарши борамиз.

Кедров — Кўкрак блан эмас, кўкрак тешилади. Ут-олов блан қарши олишингиз керак.

Раҳимов — Ут-олов блан қарши оламиз. Техникамиз оз, одам кам, шароит оғир, шуни айтишим керакки, ўртоқ қўмондон, қанча оғир бўлмасин, душман ҳужумини тўхтатишга ҳаракат қиламиз, бир киши қолгунча курашиб, ўз маррамизда жон беришга тайёрмиз.

Кедров — Жон беришга шошилманг. Аввал жанг қилишга урининг. Жанговар мудофаа учун позиция сайлаш, батальон, рота, взводлар учун жасур командирлар танлаш ва уларни тарбия қилишнинг аҳамияти зўр. Шуларга эʼтибор қилинг. Мен сизнинг дивизиянгизга қўмондонлик қилмоқчи эмасман, душманни ўтказманг, қиринг, маҳкам туринг, чекинманг. Қўмондоннинг буйруғи шу!

Раҳимов — Чекиниш йўқ! Вазифани бажаришга рухсат этинг, ўртоқ қўмондон.

Кедров — Солдат — бу улуг сўз. Уларга ғамхўрлик кўрсатинг, ҳаммамиз ҳам солдатмиз.

Раҳимов — Менга одам ҳам техникадан ёрдам берасизми?

Кедров — Ёрдам берардим, афсуски, резерв масаласи...

Раҳимов — *(жимликдан сўнг.)* Бўлмаса, яна бирқанча танк ҳам пе-те-эрлардан беришингизни сўрайман.

Кедров — Ҳозирча сизга танк керак эмас, пе-те-эрлардан қанча сўрайсиз?

Раҳимов — Элликта.

Кедров — Бу кўп *(қўйин дафтарчасига қараб)*. Йигирмата олиб туринг *(ёзиб беради)*.

Лукьянов — Кавказ масаласи, ўртоқ полковник.

Раҳимов — Мен ҳарбий санʼатни Бокуда ўрганганман. Кавказ менинг иккинчи Ватаним. Ҳа, ўзбек халқининг мактубини жангчилар ўртасида ўқиб чиқдик.

Кедров — Жуда яхши, Уқидим, жуда ўтқир ёзилган. Хайр, ўртоқ полковник, сизга ғалаба тилайман.

Раҳимов — Раҳмат! *(Чиқиб.)* Қани кетдик, Геннадий. Хайр, Швидко. Бор, тугаб қолади.

Швидко — Хайр, ризқимизга яраша қолар, ўртоқ полковник. *(Кириб.)* Ўртоқ генерал-полковник, сизга ҳечнарсa керак эмасми?

Кедров — Менга ҳечнарсa керак эмас.

Швидко — Ахир бу нима? Чой музлаб, колбасаям жаҳлидан кўкариб кетиптику.

Кедров — *(кулиб.)* Янгилаб келақол, жонинг чиқмасин.

Швидко чиқади.

Ҳўш, Захар Захарович, сиз менга бир нарсa демоқчимидингиз?

Лукьянов — Нима ҳам дер эдим, яна ўзингиз биласиз... Ҳарҳолда кўп оғир участка. Кўнглим тинч эмас... бу фон-Буг... Кедров — Сиз ҳали Раҳимовга қаттиқ ишонмайсиз, ўшанинг учун ҳам кўнглингиз тинч эмас... Кўрдингизми, бургутнинг боласига ўхшайди, ёвқур, забардаст йигит... Ажойиб... Мен ишонман. Мен уни ўз ўғлимдай севаман... Қани харитани олинг!

Лукьянов столга харитани ёзади, ҳар иккови, қўлларида қалам энгашадилар.

Тарда

УЧИНЧИ ПАРДА

БЕШИНЧИ КЎРИНИШ

Кавказнинг юксак қорли тоғлар тизмаси кўринади. Тонг яқин. С а ш а, М а р ч е н к о, С о ҳ и б ч а н г а л, Ш е р м а т ва бошқалар пулемёт ва танк-ка қарши отадиган милтиқлар блан қуролланган ҳолда қулай марраларга жойлашиб олганлар. Отилиб турган ракеталар яқин ўртада фашист окопларининг борлигидан дарак беради.

М а р ч е н к о — Хўш, кўринаяптими, ўртоқ командир?

С а ш а — Кўкат ҳам қимирламайди, дядя Миша.

А р а м — Ла'натининг артподготовкеси тугади-ку!

С о ҳ и б — Қулоқларим батанг келди-я!

Ш е р — Бу жимжитлик нимага аломат? Шитир этган товуш ҳам эшитилмайди.— Назаримда ҳозир ҳужум бошланади-да.

А р а м — Шермат, дукиллаётган нима? Юрагингми?

Ш е р — Суф сенга!

С а ш а — Соҳиб, тетикмисан?

С о ҳ и б — Михдайман, ўртоқ командир!

Ш е р — (ҳовлиқиброқ.) Нон урсин, ҳозир бошланади.

С о ҳ и б — Биз ҳам шуни кутиб турибмиз, бошлайвермай-дими.

С а ш а — (Соҳибга.) Нима ўқияпсан?

С о ҳ и б — Партияга кириш ҳақида ариза ёздим. Кираман, ўртоқ парторг (беради).

А р а м — Бизники ҳам тайёр, жангга коммунист бўлиб киришни истайман (чўнтагидан ариза олиб беради).

С а ш а — Албатта, кўраимиз.

С о ҳ и б — Коммунист бўлиб жангга кириш катта бахт.

М а р ч е н к о — Ватан учун курашаётган ҳарбир жангчининг олий тилаги шу!

С о ҳ и б — Миша амаки, шу Ватан деган сўзни не хилда тушуниш керак?

Ш е р — Ватанми?

С о ҳ и б — Тўхтаб тур, Шер!

М а р ч е н к о — Шошма, қани айтсин.

Ш е р — Ватан бу киндик қонинг тўкилган жой, масалан, Бўтақора.

С а ш а — Йўқ, Шермат, Ватан туғилган жойгина эмас. Ватан, бу кенг Советлар юрти.

С о ҳ и б — Бу Москва, Кавказ, Ўзбекистон. Тўғри айтдимми, ўртоқ командир?

С а ш а — Жуда тўғри айтдинг Соҳиб.

С о ҳ и б — Москванинг азамат, кенг кўчаларини, шаҳардек заводларини, қиёмат Метросини, ниҳоят буюк Кремльни ўйласам ҳадеб фашистни савалагим келади. Ўзбекистоннинг кўмкўк пахтазорларини, шарбатдек узумларини эсладимми, фашистни сава-

лагим келади. Кавказ, бу азамат баланд тоғлар, бу кўмкўк увалар, кенг далалар, булар ҳаммаси менга ошна, мен уларга суқланиб қарайман. Қараган сарим душманни савалагим келади. Кавказ осмонидаги юлдузларни кўрганимда, Шерматжон...

Ш е р — *(сўзини кесиб.)* Синглим Қумрининг чўлпон кўзлари эсинга тушиб кетадими? Шоир бўпкетей, гапни ҳам роса қясан. Шошма, сен ўзинг Москвада бўлганмисан?

С о ҳ и б — Йўқ.

Ш е р — Тошкент уёқда турсин, Қўқонни кўрганмисан?

С о ҳ и б — Йўқ, Бўтақорадан тўғри Берлинга бормоқчиман. Кулма. Мен мамлакатимни хаёл кўзи блан кўраяпман. Галаба қилиб қайтгандан кейин шаҳарларни бир-бир кезиб чиқаман.

С а ш а — Балли, Чангал тўғри айтасан.

Ш е р — Китоб кўравериб саводинг ҳам чиқиб қопти. Инглизчаниям хатим қилиб юборган бўлсанг керак?

С о ҳ и б — Нимага қўл узатсам, етаман, нима дейсан!

М а р ч е н к о — Қил блан фил бошлаш, тирноқ блан тоғ қазиш мумкин, аммо, Саша, Соҳибчангалга ўхшаган мард ўғилларни ўстирган Совет Ватанини қул қилиш сра мумкин эмас...

Узоқдан танкларнинг гуриллаши эшитилади.

С а ш а — Тўғри, итваччалар орқамизга ўтиб олишмоқчи.

С о ҳ и б — Сезди шекилли.

С а ш а — Танк орқасида фашистлар кўринди *(телефонга)*. «Орёл», тўртинчи ориентирда танклар пайдо бўлди. Хўп, ўртоқ комбат, танкларни жонли кучлардан ажратиб ташлашга ҳаракат қиламиз. *(Трубкани қўяди.)*

Шу чоқда буларнинг устидан ўқ учиб ўтади. Ҳамма бошини пастга қилади. Ш е р м а т сра бошини кўтармай қолади.

Арам, танкларнинг йўлини қирқинг! Марченко, сиз ҳам боринг!

А р а м — Слушаюсь, ўртоқ командир танкларнинг йўлини қирқаман!

М а р ч е н к о, А р а м гранаталар олиб, эмаклаб чиқиб кетадилар. Танкка қарши отадиган милтиқларнинг расчётлари С а ш а командасида танкларни ўтга тутади. С а ш а ўз пулемётидан ҳам отабошлайди. Бир мина тушиб ёрилади. С о ҳ и бнинг милтиғи пачақланади. Ўзи бугун тупроқ тагида қолади. С а ш а С о ҳ и бни кўрмайди, бақиради.

С а ш а — Соҳиб, Соҳиб, Соҳибжон! Соҳиб!!! *(Югурганича бориб, тупроқни кавлайди, Соҳибни тортиб олади.)*

С о ҳ и б — Поқ ўлаёзувдим, дўстим *(қараб)*. Уҳ аблаҳлар яқин келиб қопти-ку? *(Граната иргитади.)* Мана сенга!

С а ш а — Милтиққа ўт! *(Ўзи пулемётга ёпишади. Пулемёт бузилиб қолади.)* Бузилди. *(Тузатабошлайди.)* Соҳиб, Арам, Стёпа, шошилманг, танкларни ёндириг. Володя, Козим, грана-

таларни олиб чап биқинга ўт, танкни яқинлаштирмай туринглар!
(*Ўзи жуда тез ҳаракат қилиб, пулемётни тузатмоқчи бўлади, тузатаолмайди.*)

Соҳиб — Саша, фрицлар кепқолди.

Саша — Бўлмайти...

Сашага ўқ тегиб йиқилади, Раҳимов, Загоруйко, Геннадий,
Васька қўлларида автомат, граната блан кириб келадилар.

Загоруйко — Уртоқ полковник, танклар бостириб келаяпти!

Раҳимов — Гвардиячи азаматлар, Сталин учун, Ватан учун! Душман йўлини тўсинг, танкларини ёндириг. Мен блан олга! (*Ўзи олдинга югуриб кетади. Унинг кетидан жангчилар эргашади. Шер бир чуқурликда ваҳимадан йиқилиб қолади.*)

Саша — (*Ўзини куч блан тутиб.*) Мана бу ёндан фашистлар кўринди. (*Пулемётга келади, кучсизланади. Васька кириб пулемётга ёпишади.*)

Васька — Қани?! Ҳа газандалар! (*Пулемётдан отабошлайди, ўқ тегиб йиқилади.*)

Раҳимов — Васька, Васька! (*Бағрига босади. Бир четга қўйди, ўзи пулемётга югуради.*) Ҳа, санчилдингми?! Кўтар бошингни илонлар! (*Ўқ ёғдиради.*) Қайтмаганингга қўймайман, қочиб қол! Қочиб қол! У ким? Марченко?

Соҳиб — Марченко, ўзини танк остига ташлади, ёндирди!

Загоруйко — (*куйиб-пишиб киради.*) Қайтарилди... Танкларни ёндириб юборишди (*қўли блан кўрсатиб*). Бир... икки... беш... етти... қолганлари қочди, ўртоқ полковник. Атака қайтарилди.

Отишмалар тўхтайтиди.

Раҳимов — Аросат жанг бўлди. Биринчи атака бостирилди. Азамат Марченко! Аммо фон-Буг худди шу жойга ҳали кечгача жуда кўп атака қилади. Ериб ўтишга уринади, сиз яна шу жойнинг ўзини мустаҳкамланг, ярадорларни санитария батальонига жўнатинг. Қаҳрамонлик кўрсатганларни орденга тақдим қилинг. Мен бошқа участкаларга кетдим. (*Васькага яқин бориб.*) Васька.

Васька — (*кўзини очиб*). Уртоқ полковник...

Раҳимов — Қалайсан... Қўрқма, қўрқма!

Васька — Қўрққаним йўқ... (*инграйди*).

Раҳимов — Тезда машинага ётқизинглар, қон кўп кетди. (*Васькани олиб чиқадилар. Загоруйкога.*) Мен кетдим, айтганларимни бажаринг.

Загоруйко — Ҳаммасини бажараман, ўртоқ полковник.

Раҳимов — Ҳалок бўлганларни иззат-ҳурмат блан дафн этамиз.

Раҳимов, Загоруйко чиқадилар. Саҳна бўш... Бироздан сўнг бошқўздан қон оққан Соҳибчангал, кучли изтироб ичида саҳнага отилиб киради.

Соҳиб — ...Марченко, Марченко! Дядя Миша (*пауза*). Қандай ҳалол, пок одам эдинг, дядя Миша! Қасам'ёд қиламанки, бир қатра қоним қолгунча душманларинг блан курашаман! Қонингга қон, жонингга юзлаб жон оламан! Танклар... Йўқ, ўтолмайсан, ўтолмайсан, алвастилар!

Танклар тобора яқин келади. Соҳибнинг ғазабкор кўзлари ёнади.

П а р д а.

ОЛТИНЧИ КҮРИНИШ

Раҳимовнинг команда пункти, Стереотруба ўрнатилган. Уйнинг бир бурчагига телефонист блан радист жойлашган. Уч-тўрт жангчи, қўлларида автомат, тикка туришипти. Соҳибчангал ғазабидан тутақиб кетган. Ўртада бошяланг, қуролсиз Шермат. Жимлик.

Раҳимов — (*секин, вазмин.*) Гапир! (*жимлик.*) Нега қочдинг! Дўстларни ўлимга ташлаб-а? (*Шермат жим. Ғазаб блан бақиради.*) Жавоб бер!

Шер — (*кўзлари жовдираб.*) Тавба қилдим, тавба қилдим, ўртоқ полковник!

Раҳимов — Сен Шермисан?! Йўқ, сендан ит ор қилади. Сен иснод келтирдинг! Сен бевурд, ярамас! Қўрқоқ! Сенинг борингдан йўғинг афзал!

Шер — (*Шафқат сўрагандай бўлиб жангчиларга қарайди, уларнинг ғазаб тўла кўзларидан ваҳимага тушиб, бақиради.*) Войдод! Мени отманг (*Жинланиб.*) Ешман! Тавба қилдим! Отманг!

Раҳимов — Мактубда қўрқоққа шафқат бўлмас дейилган унутдингми? (*Бақиради.*) Встать! Ўртоқ жангчилар, бунга қандай жазо берамиз? (*Милтиқлар шарақлайди.*) Кимда-ким бу ярамас отилсин, деса икки қадам илгари чиқсин!

Жангчилар икки қадам олдинга чиқадилар.

Шер — (*талваса блан.*) А? Ўлим?!... Соҳибжон... Дўстим! Ахир сен ҳамқишлоғимсан-ку?! Онамга нима дейсан? А? Онамга нима дейсан? Колхозга не деб жавоб қиласан? А? Ўйладингми? А?!

Соҳиб — Беномус қўрқоқни ўз қўлим блан отиб ўлдирдим дейман. Онанг ҳам берган сутини кўкка совурган. Сенинг ўлишинг керак.

Шермат — Шундайми? (*Соҳибнинг кўзига тикилади, нажот кўрмайди, калласи солиниб, кўча томон йўл олади, орқасидан Соҳиб боради.*)

Жангчилар ҳам аста-секин чиқадилар. Раҳимов бир нуқтага тикилганча жим қолади, ҳаяжонланади. Унинг юрагини алланималар тимдалагандай бўлади. Эзилади, лекин у тездан ўзини тутиб олади. Милтиқ товуши эшитилади.

Санюк — Душман бутун ўтини Загоруйконинг устига таш-
ляпти.

Раҳимов уёқдан-буёққа юради.

Яна қаттиқ ҳужум бошланди, биз ҳам жавоб қайтарсакмикан,
ўртоқ полковник?

Раҳимов — Мумкин эмас, ўртоқ комиссар.

Санюк — Чидаб бўлмаяпти, ўртоқ полковник.

Раҳимов — Биладан. Қўриб турибман.

Санюк — Оғир.

Раҳимов — Солдатнинг иши қачон енгил бўлган экан?
Генералнинг айтганларини унутдингизми?

Санюк — Танклар! Танклар совхозга, Загоруйко батальони-
га яна ҳужум бошлашди.

Раҳимов — (*шошиб стереотрубага боради, кўради.*) Қани?
Ҳа, кўрдим, етти, тўққиз, ўнбеш, ўнетти, йигирма уч... Ла'на-
тилар!

Санюк — Танклар блан шердай олишаяпти, азаматлар!

Раҳимов — Қандай чиройли жанг қилишаяпти, қандай
чиройли! Ҳамаёқни тутун босиб кетди (*трубадан нари кетади, юра-
ди, ўйланади, тўхтади, ўзича гапиради*). Ҳозир қат'ий зарба
бериш учун энг қулай пайт! Контратакага ўтиш керак. (*Ичида
масалани ҳал қилгандай бўлиб, телефонисткага*). Менга Бад-
ридзени тўғриланг. Контратакага ўтамыз.

Телефонистка — «Тўртинчи!», «Тўртинчи!»

Раҳимов — (*айниб.*) Йўқ, керакмас (*яна уёқдан-буёққа
бетоқат юради*).

Санюк — Ўртоқ полковник, душман оғир тўплардан ота-
бошлади. Загоруйконинг участкаси дўзахга айланиб кетди, уни
икки томондан ўраб келишаяпти. Уни қутқазиш керак.

Раҳимов — (*тараддудга тушади, унинг қийин руҳий вазия-
тда қолганлиги — юзидан, юриш-туришидан сезилиб туради.*
Юратуриб бирдан тўхтади. Телефонисткага). Бадридзени чақи-
ринг.

Телефонистка — (*суюниб.*) «Тўртинчи», «Тўртинчи!»,
«Йигирмага қулоқ сол!» (*Раҳимовга.*) Мана, ўртоқ полковник!

Раҳимов — (*трубкани олиб.*) Ўртоқ майор, а? Нима дей-
сиз?

Шу вақтда кўзойнагини арта туриб кўмондон киради. Раҳимовнинг сўзини
эшитади. Швидко ҳам бор.

Биладан, аҳвол оғир. Загоруйкого қийин бўлди. Нима?
Контратакага рухсат?.. Чидалмаяпсизми? Рухсат йўқ. Чиданг.
Буйруқ шу! (*Трубкани қўяди. Санюк, телефонистка ҳайрон.*
Раҳимов тез чиқиб кетади.)

Кедров — Салом, ўртоқ комиссар!

Санюк — Салом, ўртоқ генерал-полковник.

Кедров — Хўш, аҳвол нечук?

Санюк — Душман танклари батальон позициясига ҳужум қиляпти. Загоруйко батальонининг аҳволи танг.

Кедров — Полковник қани?

Санюк — Ҳозир чиқди.

Кедров — Чақиринг!

Санюк тез чиқади. Югуриб Раҳимов киради.

Раҳимов — Салом, ўртоқ генерал-полковник! (*Кўришади.*) Эндигина телефон килиб сўрамоқчи эдим.

Кедров — (*қўлини узатиб.*) Карпов дивизиясига борган эдим. Кириб ўтмасликнинг иложи бўлмади. Сизни табриклаб кўяй, дедим. Ҳа, ўтқир офицерларни тарбияладингиз, Загоруйко бургут-а?

Раҳимов — Чинакам бургут.

Кедров — Фон-Буг кучанаяпти, Шаров, Бадридзе, Загоруйкодай азаматларни босиб ўтиб бўпти... Хўш?

Раҳимов — Яқиндагина унга танклар қаттиқ ҳужум қилди. Душман унга уч томондан бало-қазодой ёпишди... Агар тездан қат'ий ҳужумга...

Кедров — (*сўзини кесиб.*) У ялтираган нарса нима?

Санюк — Икки тоғ орасидаги жилға. Душман шу ораликка кириб олиш учун уринаяпти.

Кедров — Бу — катта йўлга чиқиб олиш деган гап.

Раҳимов — Ўртоқ генерал-полковник шароит шуни талаб қиладики...

Кедров — (*бўлак ёққа қараб.*) Кавказ тоғу тошдан иборат. Довон учун бўлган жанглар эсингиздами? Яқинда қўмондон ўртоқ Петров блан ҳам сизни эслашдик, полковник!

Раҳимов — Раҳмат, ўртоқ генерал-полковник, вазият шуни талаб қиладики...

Кедров — Молодец! Загоруйко пухта офицер, қаранг душманни анча овора қипти.

Раҳимов — Ўртоқ генерал-полковник!

Кедров — Хўш, полковник?

Раҳимов — Қарши атака қилишга рухсат сўрайман, ўртоқ генерал-полковник!

Санюк — Яна янги танк колоннаси кўринди!

Кедров — (*Швидкога*). Серёжа, сумкани узат! (*Швидко Кедровга сумкани беради, Кедров сумкадан икки дона тус дўппини олиб*). Мана кўрдингми, Фарғонадан юборишипти. Мана буниси сенга, буниси менга (*дўппини кийдириб*), ярашди. Яхши қиз, ойнакни беринг-чи, (*телефонистка унга ойнак тутлади, ойнакка қараб*). Менга ҳам ярашди шекилли-а. (*Раҳимовга*) Ўзбекистонда янги металл заводи қуришипти, эшитдингми?

Раҳимов — Эшитдим.

Кедров — Яна бирқанча каналлар қуришмоқчи эмиш. (*Раҳимовни бир чеккага тортади, кўзига қараб туради.*)

Раҳимов — Ҳамма нарса тайёр. Артиллерияни ҳам бир
жойга тўплаганман.

Кедров — Рухсат йўқ!

Жимлик. Кедровнинг жаҳли чиққанини Раҳимов пайқади.

Раҳимов — Слушаюсь, ўртоқ генерал-полковник.

Кедров — Ҳозирча мудофаани мустаҳкамла. Душманнинг
тинкасини қурит, комбатга ёрдам бер, унга миномётдан кўпроқ
узат. Загоруйко маҳкам туради.

Раҳимов — Бажараман, ўртоқ генерал-полковник.

Санюк — Душман атакаси қайтарилди.

Жимлик. Кедров Раҳимовга яқин келади.

Кедров — Мен яна бир гапни аниқлаш учун келдим, ўртоқ
полковник.

Раҳимов — Эшитсак, ўртоқ генерал-полковник.

Кедров — Биринчи куни ҳужум қаттиқ бўлди.

Раҳимов — Шундай, ўртоқ қўмондон.

Кедров — Олдинги маррага бордингми?

Раҳимов — Бордим, ўртоқ генерал-полковник.

Кедров — Жангга кирдингми?

Раҳимов — (қийнаиб.) Шундай, ўртоқ генерал-полковник.

Кедров — Жанг қилдим дегин?.. Бу кўрсатган фидокорли-
гинг учун қандай мукофот берсак экан-а? Сен туфайли мен
қўмондондан катта мукофот олдим. Танбих, уқдингми? Қўмондон
мени роса койиб ташлади, ҳа, фақат сен туфайли. Ахир, неча
марта айтишим керак? Қачон ташлайсан бу ўзбошимчаликни?
Сен кимсан, ўзингни биласанми, дивизия командири! Дивизия
командири ҳали траншеяда, ҳали қўл жанггига кириб кетган,
ҳали танкка қарши югуради, ҳужум қилучиларнинг тепасига
елади, ура-ура! Бу қандай гап!

Раҳимов — (босиқ товуш блан.) Узр... Айбдорман. Кечи-
ринг, ўртоқ генерал-полковник. Туролмадим, мажбур бўлдим. Узр
сўрайман.

Кедров — Узр, узр... Мана шу бешинчи марта кечираман,
билиб қўй, полковник! Ҳа, газабимни биласан-ку, жаҳлим чиқса
стамни ҳам аямайман. Мана ҳозир ҳам шошиляпсан. Яхшиям
келганим, бўлмаса чидаб туролмасдинг, контракага ўтардинг,
ким билсин, ура, деб жангчилар бошида тагин ўзинг кетарми-
динг? Калтак блан орқангга туширай десам соқолинг бор...

Раҳимов — Сиздан берухсат ҳужумга ўтмас эдим, ўртоқ
генерал-полковник.

Кедров — Вақт келганда ҳужумга буйруқ оласан. Шошил-
ма, мудофаани кучайтир. Фон-Буг ҳозир кучини бир батальонга
қарши солаяпти. Унинг кучини қир, тўхтат. Олий Бош Қўмон-
доннинг иродаси шу.

Раҳимов — Бажараман, ўртоқ генерал-полковник.

Кедров — Хушxabар. Фронтимизга Лазарь Моисеевич
Каганович келдилар.

Раҳимов — Ҳуртоқ Қаганович?

Санюк — Қандай бахт...

Кедров — У киши доҳи Сталиндан Шимолий Кавказ мудо-фаасида турган жангчиларга салом келтирган. Шу блан бирга қанча куч, қанча техника. Ҳа, мана энди ишимиз юришиб кета-ди, полковник!

Раҳимов — Тўғри айтасиз!

Санюк — Ҳозир кўнглимга чироқ ёққандай бўлдингиз, Ҳуртоқ қўмондон.

Кедров — У киши армия ҳам дивизияларнинг ҳоли-аҳволи блан танишиб, уларни мустақамлаб юриптилар.

Санюк — Фон-Бугни энди урамиз, Ҳуртоқ генерал-полков-ник!

Кедров — Албатта. Швидко, машинани тайёрла; кетамиз.

Раҳимов — Нима гап?

Самолётларнинг товуши.

Санюк — Мессершмитлар. Биз томонга учиб келаяпти.

Кедров — Кетамиз, хайр полковник.

Раҳимов — *(юзуриб келиб, унинг йўлини тўсиб.)* Кечира-сиз, мажбурман. Жонингиз биз учун, Ватан учун азиз, Николай Иванович!

Санюк — Тепамизга келди.

Раҳимов — Николай Иванович!

Кедров — Мақсадингни биламан, мени ертўлага ҳайдамоқ-чисан. Бўлмайди, ишингни қилавер, сенга халақит бермайман, полковник. Швидко машинани тайёрла.

Раҳимов — *(қаттиқ изтироб ичида.)* Ҳуртоқ қўмондон, кечирасиз, мен сизга рухсат бермайман. Бироз туринг, яшири-нинг, сизнинг буерда эканлигингизни билиб қолган бўлса керак.

Кедров — Билса, билар... Мен сенинг қанотингдаман, нимадан қўрқаман, Собир.

Раҳимов — Самолётлар.

Кедров — Қани Швидко, машинадаги овқатларни келтир.

Швидко — Команда пункти яқинида бомба ёрилди.

Раҳимов — Ҳуртоқ қўмондон!

Самолётлар овози, кучли бомбардимон, ҳамаёққа ларза тушади. Дераза ойналари синади.

Раҳимов — *(қаттиқ.)* Ҳуртоқ қўмондон!

Кедров — Ушқирма, Собир Умарович. Биламан мени ертў-лага ҳайдамоқчисан. Бўлмайди. Мен сенга халақит бермайман, Ишингни қилавер. *(Швидко блан бир четга кетадилар. Швидко Кедров олдига — ўқ-дори солинган яшик устига бутерброд ва ҳархил овқатларни қўяди. Кедров хотиржам овқатланади. Раҳи-мов бир зум ўйга чўмади ва бирдан кескин ҳаракат блан телефо-нисткага келиб.)* Тўртинчини чақиринг.

Пауза Портлашлар эшитилади.

Кедров — Швидко чоймиз совиб қолти-ку.

Швидко — Иситайми?

Кедров — Нима блан иситасан?

Швидко — Эвини қиларман.

Отишма кучаяди. Швидко бир парча туника устида қуруқ спиртни ёндиради.

Кедров — Сен анча эпчил экансан, мен сени бекорга койиб юрган эканман.

Телефонистка — Ўртоқ полковник, тўртинчи чақираяпти.

Раҳимов — (трубкага.) Гапиринг, майор, шундай яхши! (Трубкани қўйди.) Ўртоқ қўмондон, Бадридзе хабар қилди. Душманнинг даҳшатли атакаси қайтарилган. Беш юздан ортиқ фашист ўлдирилган ва ўттизга яқин танки ёндириб юборилган.

Кедров — Ҳақиқий жанг энди бошланади. Фон-Буг сенга ҳали кўп осилади. Фақат бўш келма, темирдек маҳкам тур!

Раҳимов — Темирдек маҳкам тураман, ўртоқ генерал-полковник.

Телефонистка — Ўртоқ генерал-полковник телефонга чақираяпти.

Кедров — (трубкага.) Ҳа, мен. Албатта, айтаман (трубкани қўйиб.) сенга яна қанча одам керак, техникадан қанча сўрайсан, фақат керагини сўра. Мен ҳали унчалик бадавлат эмасман.

Раҳимов — Бирданига айтаолмайман.

Кедров — Ҳисоблаб кўр, кечкурун менга билдир!

Раҳимов — Эшитаман.

Кедров — Ўртоқ Каганович фронт қўмондони блан бирликда дивизияннга келаяпти.

Парда.

ТУРТИНЧИ ПАРДА

ЕТТИНЧИ КЎРИНИШ

Дивизия кўчма госпиталида бир хона. Кроватьда ярадор Раҳимов ётади. Кровать ёнида госпиталь бошлиғи — 2-нчи ранг ҳарбий врач Анна Петровна Надеждина ўтиради. Паша Раҳимовнинг ҳароратини ўлчаб, қоғозга қайд қилади.

Надеждина — Уйқуга кетди, бирон кишини қўйманг, ором олсин. Сўнг тинчроқ жойга кўчирамиз (чиқади).

Қўлтиғида бирталай қоғоз, папкалар блан Васька киради.

Васька — Салом, Анна Петровна!

Паша — Тсс...

Васька — Тсс (оёқ учида кириб келади, шивирлаб). Тузукми? Кайфи жойидами? Иштаҳаси? Гапга тоби, томирининг уриши, ранги-рўйи, хуллас саломатлиги қандай?

Паша — Ола... Худо сенинг пешонангдан илгари жағингни очган экан-ку.

В а с ь к а — Сенсираманг.

П а ш а — Ҳой тирранча, жим! Үзинг кимсан?

В а с ь к а — Ана холос! Ҳали сиз Васька Куркинни танитай-сизми? Турмушдан минг километр орқада қопсиз. Билмасангиз, билинг. Мен полковник Раҳимовнинг ад'ютантиман. (Паша кулади.)

На де ж д и н а — (қўлида дори шиша, киради. Васькага.) Хўш йигитча, яна келдингизми? Қўлтиғингиздаги нима?

В а с ь к а — Анна Петровна, эсангиз қотмасин, нима бўларди, қоғоз, буйруқ.

На де ж д и н а — Қани, дарров туёғингизни шиқиллатиб қолинг!

В а с ь к а — Анна Петровна, овора бўласиз. Барибир ҳали замон чақиртириб келади.

На де ж д и н а — (Пашага.) Буни қўйманг дедим-ку!

Ра ҳ и м о в — (кучсиз говуш блан.) Васька...

В а с ь к а Лаббай! Айтмовдимми! (Югуриб кроватъга яқин келади.)

На де ж д и н а — Уйғотдингиз, зўрға ухловди-я... (Кроватъга келиб). Безовта бўлманг, ётинг.

Ра ҳ и м о в — Ие... (қўзғалади).

На де ж д и н а — Қаёққа!

Ра ҳ и м о в — Қетаман.

На де ж д и н а — Мумкин эмас.

Ра ҳ и м о в — Қани Васька, йиғиштир, кетдик.

В а с ь к а — (шошилиб). Слушаюсь! (Пашага.) Палка блан попоқ қани?

На де ж д и н а — (аразлаб.) Собир Умарович, нима қилаяпсиз?

Ра ҳ и м о в — Ётолмайман (бирдан туришга ҳаракат қиладди).

На де ж д и н а — (ихтиёрсиз қичқиради.) Қўзғолманг!

Ра ҳ и м о в огриқ сезади, На де ж д и н а н и н г кўзига тикилади, норозилик туяди, жимлик.

Жонингизга раҳмингиз келсин, Собир Умарович!

В а с ь к а ҳайрон.

Ра ҳ и м о в — (хўрсиниб.) Васька... Васька...

В а с ь к а — Эшитаман, ўртоқ полковник.

Ра ҳ и м о в — Иш хуржун-ку, жиян?

В а с ь к а — Қўриб турибман. Жуда ёмон қилишипти, бераҳмлар...

Ра ҳ и м о в — Ишдан чиқибмиз-да, энди...

В а с ь к а — Йўқ, сиз ишдан чиқмайсиз, сиздан иш чиқади.

Ра ҳ и м о в — Ҳали бу оёқ блан Висла, Одердан ўтиб, Бурлингга кириб бормоқчи эдик-ку.

В а с ь к а — Ярадор бўлса, оёқ бўпти, сиз бўпсизми?

Ра ҳ и м о в — Тўғри айтасан, кетамиз...

На де ж д и н а — Мен устингиздан генералга шикоят қиламан!

Зарда блан эшик томонга югуради, Раҳимов ҳайрон.

Раҳимов — Анна Петровна, ҳазил, генералга айтақўрманг, мана ётдим.

На де ж д и н а — Паша, полковникка дори ичир, мен бошқа касаллардан хабар олай.

На де ж д и н а чиқади, деразадан келиб, полковникка қараб, хотиржам бўлиб кетади. Шу вақтда эшик очилиб, ярадор жангчилар кўринадилар.

Раҳимов — Салом, ўртоқлар.

Ҳархил пойма-пой: «Салом», «Омонмисиз, ўртоқ полковник», деган товушлар.

Қалай, хафа қилишмаяптими? Яхши қарашаяптими?

Са ша — Яхши қарашаяпти.

Жангчилар полковникдан қандайдир сўз кутгандай бўлиб, унга тикиладилар.

Раҳимов — *(жангчига.)* Утиринг, тик турманг.

Паша табуретка келтириб беради, жангчи ўтиради.

Қани бир танишиб олайлик, сиз қайси полкдан?

1-нчи жангчи — Рядовой Козим, учинчи полк, биринчи батальоннинг учинчи ротасидан.

Раҳимов — Бадридзе полкидан. Комбатингиз Загоруйко яхши одам... Оғир ётипти.

2-нчи жангчи — Арслондек йигит.

Раҳимов — Ҳаммаларингиз ҳам бир батальонданмисизлар?

Жангчи — Шундай.

Раҳимов — Батальон қаттиқ жанг қилди, лекин ўзи ҳам анча тўкилди. Нима бўлса ҳамки, маҳкам турдингиз. Душманни тўхтатдингиз *(яраси оғрийди, инграйди, Паша унга ёрдамга югуради.)* Ҳожати йўқ, оғриғи тўхтади.

Жангчилар бир-бирларига қарашиб олишади.

Кўриб турибман, сизларга жуда оғир, оғир дўстларим.

1-нчи жангчи — Саволимиз бор эди...

Раҳимов — Сўранг.

Жангчи — Бу шунча ҳаракат қиляяпмиз, лекин натижа ҳалигидай... Чамамда фашист жойидан сра қимирламайди шекилли.

Раҳимов — Фашист ҳали Ленинградда, Одессада, Киевда Мурманскда, Қримда ҳам мана шу Кавказда. Фашист бу ерларга канадай ёпишиб олган.

2-нчи жангчи — Э аттанг... Аҳволимиз мана бундоғ... Краснодарга кирмасдан туриб майиб бўлиб қолдим, алам қилади...

1-нчи жангчи — Қани энди *(оёғини шапатилаб)* ишқал бўлмаганда-ку, роса тепардим-а! Хўш, буёғи нима бўлди, иш...

сарҳолда қолдириб, кетавераманми? Йўқ, ўртоқ полковник, кетмайман. Яна жангга кираман.

Раҳимов — Нима учун бундоғ бўлди, сабабини биласизми?

Саша — Тўғриси гапирсак майлими?

Раҳимов — Гапиринг.

Саша — Машинаси зўр. Машинаси бўлмаса-ку... кунини кўрарди-я.

Раҳимов — Лекин совет жангчиси танкдан зўр чиқди... Бунга мисол ўзингиз. Уч ой бўлади, фон-Бугга бир қарич ер бердикми?

Саша — Йўқ.

1-нчи жангчи — Бермаймиз ҳам.

Раҳимов — Лазарь Моисеевич Кагановичнинг сўзларини хотирлайсизми? У бизга отамиз Сталиннинг саломини топширди, у солдатга қандай меҳрибон, қандай жонкуяр, бизни улуғ ғалаба кунларига олиб бориш учун нималар қилапти, ҳаммасини, ҳаммасини сўзлаб берган эди. Мана шунга ҳам роса икки ойдан ошди, ҳали ҳам кечагидек эсимда, у шундай деган эди; Ғалаба йўли текис бўлмайди, бу йўл жуда оғир, мушкул... Шундай вақтлар ҳам бўладики, орқага чекинасан, шаҳарлар бўшатасан, ҳал қилучи бир жойда куч тўпламоқ учун ёрдам кутасан. Сўнг бутун кучу қувват, ғазаб ва даҳшат блан душман устига ёпириласан, тўғри-а? Совет солдати мардликни бировдан қарзга сўрамайди.. Ҳаммамиз улуғ Россияни севамиз, керак бўлса, жонни ҳам фидо қиламиз. Биласизми, ўзбекларнинг севикли шоири Ҳамид Олимжон яқинда Россия ҳақида шундай шеър ёзипти, мана эшитинг, ўқиб берай (*ўқийди*):

РОССИЯ

Россия, Россия, азамат ўлка!
Эй осмон сингари бепоён Ватан!
Тўлдирган чоғда ҳам жаҳонни нурга
Қуёш қучаолмас сени даф'атан.

Россия, Россия, менинг Ватаним,
Мен сенинг ўғлингман, эмасман меҳмон.
Сенинг тупроғингда улғайди таним,
Ҳозирман сен учун бўлмоққа қурбон.

1-нчи жангчи — Отасига раҳмат! Роса дилидан чиқариб ёзипти.

Раҳимов — Раҳмат, дўстларим.

2-нчи жангчи — Сизга раҳмат, ўртоқ полковник, кўнглимизни кўтардингиз.

Арам — Тезроқ тузалинг.

Саша — Саломат бўлинг. Хайр, ўртоқ полковник!

Жангчилар хайрлашиб чиқадилар.

Санюк — (*киради*.) Салом, Собир Умарович! Соғлигингиз яхшими?

Раҳимов — Раҳмат, анча тузукман. Ҳа, ажаб келдингиз... Мен бир план туздим. Шу план бўйича фон-Бугни тездан барта- раф қилиш мумкин.

Санюк — Қандай қилиб?

Раҳимов — Мана сиз ҳам танишиб чиқинг. Мен буни генерал-полковникка юбордим. Агар план тасдиқ қилинса, марра бизники. Бу сафар тўхтатибгина қолмаймиз, ўзимиз ҳам ҳужум қиламиз. Генерал-полковник планни Шимолий Кавказ fronti қўмондонига юборган... Ўртоқ комиссар, биз ҳам душманга даҳшатли зарбаимизни кўрсатамиз.

Надеждина — *(бир яшик кўтариб киради.)* Собир Умарович, мана, сизга совға. Сухумидан... Апельсин... Лимон. Горком секретаридан хат ҳам бор.

Раҳимов — Раҳмат, Анна Петровна. Ўртоқ комиссар, ўқинг-чи.

Санюк — *(ўқийди.)* «Дивизия командири полковник ўртоқ Собир Раҳимовга ва полк комиссари ўртоқ Санюкка. Азиз биродарлар, Кавказнинг шонли ҳимоячилари! Сухуми шаҳрининг меҳнаткашларидан сизга эташин салом! Сиз жанг майдонларида мардлик ва жасорат кўрсатиб, душманнинг ҳолини танг қилмоқдасиз. Аблаҳ фашист сизнинг омонсиз зарбангизни кўриб, ваҳимага тушмоқда. Кавказни мудофаа қилаётган ҳарбир жангчи шуни яхши билсинки, унинг орқасида кенг жонажон юрти ва йўлига кўз тиккан оиласи турипти. Азиз фронтовиклар, фикру ёдимиз сизда! Сизга ғалаба тилаймиз! Сухуми шаҳри партия комитетининг секретари...»

Раҳимов — Анна Петровна, илтимос қиламан, лимонларни жангчиларга берсангиз.

Санюк ва Надеждина яшикни олиб чиқадилар.

Надеждина — *(тез қайтиб кириб.)* Сизни кўргали ўртоқ Каганович келдилар.

Раҳимов — *(ҳовлиқиб).* Ўртоқ Каганович *(Ўрнидан туради.)*

Каганович ва Кедров кирадилар.

Каганович — Жойингиздан жилманг, уринманг... Салом ўртоқ Раҳимов.

Раҳимов — Салом! Хуш келибсиз, Лазарь Моисеевич... Ўртоқ генерал-полковник... Келинг отахон...

Келганлар ўтирадилар.

Каганович — Қайфу ҳолингиз нечук? Эштиб кўп хафа бўлдик, Собир Умарович.

Раҳимов — Раҳмат, Лазарь Моисеевич! Яхшиман.

Каганович — Собир Умарович, сизни табриклайман. Раҳмат, душманни Кавказга ўтказмадингиз *(пауза)*. Бу кўрсатган хизматларингиз учун СССР Олий Советининг Президиуми сизни

2-нчи даражали Суворов ордени блан мукофотлади. Буюк саркарданинг порлоқ, ўлмас образи ҳамиша сизни руҳлантирсин. Ишингизга мадад берсин. Сизни чин юракдан табриклайман (*кўксига орден тақади*).

Кедров — Табриклайман, Собир Умарович.

Раҳимов — (*ҳаяжон блан.*) Служу Советскому Союзу!

Надеждина — Табриклайман, Собир Умарович!

Раҳимов — Раҳмат, Анна Петровна. Сиздан хурсандман.

Кедров — Аммо Анна Петровна сиздан хафа. Лазарь Моисеевич, ўртоқ Раҳимов Анна Петровна хифа қилармиш, врачларга қулоқ солмас эмиш. Госпитальга ҳам зўрга келтирдик. Шундайми?

Надеждина — Тўғри, агар Николай Иванович бўлмаса, полковникни госпитальга ётқизиш қийин бўларди. Операция яна бир кун кечикса борми...

Каганович — Бирхил одамлар бўладик, сра ҳам жонига ачинмайди, саломатлигини барбод қилади. Ахир, унинг олтин боши, сиҳати, кучи-қуввати халқники-ку! Шуни яхши билингки, Собир Умарович, сизнинг жонингиз халқ учун, ҳукумат учун, партия учун керак. Ўртоқ Сталин ҳарбир жангчининг ҳаёти ва саломатлиги ҳақида ўйлайди, ташвиш чекади. Сиз бўлсангиз...

Раҳимов — Кечиринг...

Кедров — Сиз бир нарса сўрамоқчи эдингиз шекилли?

Раҳимов — Ҳа... Битта саволим бор.

Каганович — Биламан, мушофада туравериш жонга тегди, қачон ҳужумга ўтаиб демоқчимсиз? Ҳаммамизнинг ҳам тилагимиз шу. Улуғ саркардамиз, албатта, ҳужумга буйруқ беради, лекин қачон, қай куни уни ўзи билди (*пауза*). Фон-Клейст бор кучи блан яна бир марта кучаниб кўрмоқчи. Бутун участкаларда, шу қатори сизнинг участкангизда ҳам бугун-эрта зўр жанглар бошланади. Душманингиз фон-Буг ҳам ўлиб-тирилиб тайёргарлик кўрмоқда. Ҳаммасидан, ўзингиз хабардорсиз...

Раҳимов — Мен фон-Бугни тор-мор этиш ҳақидаги план ва мулоҳазаларимни қўмондонга юборган эдим.

Кедров — Кўрдик. Фикрлашдик.

Каганович — Яна фикрлашамиз. Ўйлайманки, рухсат ҳам этармиз.

Раҳимов — Раҳмат. Мен эртадан бошлаб чиқаман.

Каганович — Бу гапни врачлар ҳал қилсин. Тўғрими, Анна Петровна?

Надеждина — Тўғри айтасиз, Лазарь Моисеевич. Полковник яна тўрт-беш кун шу ерда даволаниши керак.

Каганович — Эшитдингизми? Аввал тузалинг. Ҳали зўр жанглар турипти.

Кедров — Бугун-эрта сиз блан биргаликда Берлинга қараб йўл оламиз, ўртоқ генерал-майор.

Бу гапдан ҳамма ҳайратда.

Каганович — Тўғри, таажжубланманг, сиз генералсиз, табриклайман (*қўлини сиқади*).

Раҳимов — Лазарь Моисеевич, ахир... мен... мен... ҳали унча хизмат кўрсатганим йўқ.

Каганович — Хизматингиз катта...

Кедров — Табриклайман, ўртоқ генерал-майор.

Раҳимов — (*ҳаяжонланиб, Кедровнинг қўлини маҳкам сиқиб.*) Раҳмат, Николай Иванович. Фақат сиз.

Каганович — Кечирасиз, безовта қилдик, бизга ижозат, соғ бўлинг. Дарвоқи, иккаламиз ҳам бир юртданмиз-ку, шундайми, Николай Иванович?

Кедров — Шундай, Лазарь Моисеевич. Сиз ўзбек халқининг депутатисиз.

Раҳимов — Ўзбек халқи сиз блан ҳарқанча фахрланса арзийди, Лазарь Моисеевич.

Каганович — Демак, иккаламиз ҳам ўзбек халқининг ишончини оқлашимиз керак. Хайр, генерал сизга галаба тилайман.

Раҳимов — Раҳмат, кўп миннатдорман, тамом тузалиб қолдим.

Кедров — Ана айтмадимми, қочишга баҳона топилди.

Каганович — Йўқ, мусаффо бўлиб соғайганингиздан сўнг, ўшанда ҳам докторларнинг ижозати блан... Хайр, соғ бўлинг.

Хайрлашиб чиқадилар.

Надеждина — (*кириб.*) Чин юрагимдан табриклайман сизни, Собир Умарович.

Раҳимов — Анна Петровна! Анна Петровна, майли энди бало-баттар дорингиз борми, уколингиз борми, опкелаверинг.

Надеждина кулади.

Нима десангиз хўп. (*Ўзича.*) Наинки мен... а? Ҳозир юртим бу хабарни эшитиб қандай суюнаяпти экан. Биласизми, Анна Петровна, ҳа мен жиндак ҳовлиқаяпман. Хайрон бўлманг, кулманг. Ахир... Револуциядан илгари қурол нималигини билмаган ўзбек, э... қўйинг, гапдан адашдим, ишқилиб, Анна Петровна, мен сизга чин юрагимдан ташаккур билдираман.

Саша — (*эшикдан мўралаб.*) Муборак бўлсин, ўртоқ генерал-майор.

Раҳимов — О... Саша... Куллуқ, раҳмат.

Жангчилар — Муборак бўлсин, табриклаймиз!

Раҳимов — Мен бу шону шарафга сизлар туфайли сазовор бўлдим, аввало сизларга раҳмат, дўстларим!

Васька — (*ҳовлиқиб кириб.*) Табриклайман, ўртоқ полковник... йўғе, ўртоқ генерал-майор!

Раҳимов — (*Васькани қучиб.*) Раҳмат, Васька! Қани энди тайёрмисан?

Васька — (*честь бериб.*) Тайёрман, ўртоқ генерал-майор!

П а р д а

Грауденц шаҳри бўсағасида бир ўрмонзор. Узоқдан Грауденц шаҳридаги завод, фабрикаларнинг трубалари, қават-қават иморатлар, байрон бинолар, мустаҳкам дзот, дотлар, кўриниб туради. Шаҳар қамалда. Қиш кунлари, қора совуқ... Енги шўлалари, тутун: ора-чора пулемёт, автомат ва ракета-лар отилади. С а ш а, С о ҳ и б, В а с ь к а, А р а м қўлларида автомат, кўкраклари тўла орден, медальлар, шаҳарни тамошо қилмоқдалар.

С а ш а — Ана, йиртқи ҳайвоннинг уяларидан бири — Грауденц шаҳри. Кўраяпсанми, Васька?

В а с ь к а — Кўраяпман. Совет Иттифоқи Қаҳрамони гвардия лейтенанти ўртоқ Александр Коровин.

А р а м — Тўрт йилдан бери жанг қила-қила, ахир шу ерга етиб келдик.

С а ш а — Фон-Бугнинг ҳам, зарбимизга тоб беролмай қоча-қоча, охир етган шаҳри шу бўлди.

А р а м — Шаҳарни ҳам роса маҳкамлапти. Дзот устига дзот қуриб ташлапти, ла'нати.

В а с ь к а — Энди қаерга қочар экан?

С а ш а — Берлинга қочади.

А р а м — Яна икки марта сакрасак, Берлинга ҳам етиб оламиз-а, лекин мана бу иш чўзилиб кетди. Шаҳарни қамал қилганимизга ҳам мана роса бир ойдан ошиб кетди.

Генерал Раҳимов киради, жангчилар салом берадилар.

Раҳимов — Салом, ўртоқ жангчилар!

Жангчилар — Салом, ўртоқ генерал-майор!

Раҳимов — Қайфингиз қандай?

Жангчилар — Жуда соз!...

Раҳимов — Мана ниятингизга етдингиз, ўртоқ жангчилар.

Жангчилар аста-секин тўпланиб, саф торгишади

Сиз Германия тупроғида, қадимги Бранденбург маркграфлигининг ерларидасиз. Прусс юнкерларининг бешиги, немис империализмининг ўчоғи, уруш ва провакациянинг манбаи бўлган зулмат шаҳри Берлиннинг биқинида турибсиз. Душман Орёл, Смоленск, Ленинградда, Миус, Свирь, Днепр дарёларида, Севастополь, Перекоп, Болтиқбўйларида, Познань, Люблин, Карелия бўйнида жуда ҳам бақувват мудофаа қўрғонлари, қал'алари барпо қилган эди. Сиз буюк саркарда Сталиннинг буйруғи блан ғалаба байроғини баланд кўтариб шу мустаҳкам қал'аларни йиқитиб, парчалаб, ўт ва қон кечиб, шу ергача етиб келдингиз! Сиз Дон, Десна, Днепр, Шимолий Донец, Жанубий Буг, Днестр, Нарва, Неман, Висла дарёларини орқада қолдириб, бу ерга етиб келдингиз. Энди сиз Одерга яқин турибсиз. Сизнинг қаҳрамонлигингизга, қудратли техникангизга бутун жаҳон қойил. Бир йил илгари бизнинг шiorимиз: «Ғарбга қараб олға!» бўлса, энди: «Берлинга

қараб олға!» Ҳа, рус солдати Берлинга мана шу блан учинчи марта киради. Лекин бу охиргиси бўлиши керак. Доҳи Сталин, душмани ўз уясида ўлдириб, ғалаба байроғини Берлинга ўрнатишга фармон берди. Биз бу вазифани шараф блан бажаражак-миз! Даёшь Берлин!

Жангчилар — Даёшь Берлин!

Раҳимов — Берлинга бориш учун қаршингизда ана шу кичик Берлин — Грауденц шаҳри турипти. Буни баргараф қилмай, муғомбир, ҳийлакор, мақтанчоқ фон-Бугнинг жазосини бермай туриб, Берлинга бориш мумкин эмас! Тайёрмисиз?..

Жангчилар — Тайёрмиз, ўртоқ генерал!

Жангчиларнинг сафлари бузилади, ҳарким ўз иши блан овора.

Раҳимов — Хўш, гвардия младший сержанти ўртоқ Соҳибчангал, этик қалай?

Соҳиб — Разрешите доложить, ўртоқ генерал. Раҳмат. Этик Берлингача етишга чидайди.

Раҳимов — Хўш, Совет Иттифоқининг Қаҳрамони гвардия лейтенанти ўртоқ Александр Коровин, ўқ-доридан қалайсиз?

Саша — Разрешите доложить, ўртоқ генерал, ўқ-дори Берлингача етади.

Раҳимов — Балли, хурсанд қилдиларингиз. Энди мен ҳаммангизни тўй блан табриклайман.

Саша — Қанақа тўй?

Раҳимов — Менинг йигирма йиллик тўйим.

Васька — Йигирмага кирган бўлсангиз икковимиз бир ёшда эканмиз, ўртоқ генерал.

Раҳимов — Ҳа, мен эмас, республикам, мен туғилиб катта бўлган азиз тупроқ, Совет Ўзбекистони йигирма ёшга тўлади. Мана (*телеграммани баланд кўтариб*), бугун Ўзбекистонда тўй. Мени тўйга чақиришипти.

Соҳиб — Ўзбекистонда тўй?

Саша — Тўйинг муборак бўлсин, дўстим! (*Соҳибнинг қўлини сиқайди*).

Соҳиб — Раҳмат, Саша, раҳмат, яшавурмайдими, иши миҳдай, ҳаққи бор. Гармонинг қани автомат, э кечирасиз, ўртоқ лейтенант.

Васька — Ўртоқ генерал, бирвақт мени Тошкентга жўнатмоқчи бўлган эдингиз, эсингиздами? Ана энди пайти келди, бирга борамиз.

Раҳимов — Биз тўйни шу ерда ўтказамиз. Ўзбекистоннинг тўйига Грауденц шаҳрини тўяна қиламиз, ўртоқлар.

Жангчилар — Ура, ура, ура!

Раҳимов — Қани, Васька, поварга айт, қулинг ўргилсин палов, кавказча кабоб тайёрласин.

Васька — Слушаюсь, ўртоқ генерал, Соҳиб акам айтгандай, ҳаммаси миҳдай бўлади.

Раҳимов — Саша, гармонингни торт. Тўй, юртимизда гўй, кўнглимизда тўй!

Саҳна коронгилашиб ёришганда стол атрофида генерал Кедров, Лукьянов, Шаров ва бирнеча офицерлар ўтирган бўлишди. Зяёфатнинг авжи қизиган пайти. Саша чалиб куйлайди.

Кедров — (*қўлида стакан*). Қани, яшнаб турган пахтакор республикамиз Ўзбекистон учун яна ичамиз. Ўзбекистон совет байроғи остида тобора гулласин, равнақ топсин!

Ичадилар. Ашула давом этади. Гурунг, кулгилар, музыка.

Раҳимов — (*қўлида қадаҳ, ўрнидан туради*). Ўзбек халқи Коммунистик партия раҳбарлигида, кўнгли дарё азамат рус халқининг ёрдами туфайли, қуллик занжирларини парчалаб мана шундай бахту саодатга етишди, рўёбга чиқди. Мен бу қадаҳни жонажон буюк рус халқининг шону шарафи учун ичаман!

Қадаҳни уриштирадилар.

Николай Иванович, Захар Захарович сизлар учун, соғ-саломат бўлингизлар!

Ичадилар

Лукьянов — Собир Умарович, Ўзбекистондан делегация келаётган эмиш. Хабарингиз бўлса керак.

Раҳимов — Хабарим бор, Захар Захарович.

Лукьянов — Уларни яхшилаб кутиб олинг. Мен ҳам бўламан.

Раҳимов — Албатта сизга хабар бераман, Захар Захарович.

Лукьянов — Ишонаманки, делегация сизнинг галабангиз, шуҳратингизни кўриб, ниҳоят даражада хурсанд бўлади. Сиз, ўртоқ генерал-майор, юксак баҳо ва олқишга лойиқсиз.

Раҳимов — Раҳмат, ўртоқ генерал-лейтенант.

Лукьянов — Собир Умарович, сизнинг соғлигингиз ҳам саодатингиз учун шу қадаҳни кўтаришга ижозат беринг!

Раҳимов — Раҳмат!

Ҳаммалари чўқиштириб ичадилар. Кедров Раҳимов билан бир четга ўтади. Лукьянов, Шаров, Бадридзе иккинчи томонга ўтиб, ўзаро суҳбатлашадилар.

Кедров — Хўш, ўртоқ генерал-майор, вазият қандай?

Раҳимов — Грауденц шаҳри, ўзингизга маълум, бир ойдан бери қамалда.

Кедров — Аммо шаҳарни душман дўзахга айлантириб юборган. Бу шаҳарнинг мудофаасига Гитлернинг ўзи аралашаётган экан. Разведканинг хабар беришига қараганда «Герман Геринг» номидаги мотомех дивизияси ёрдамга юборилган. Фон-Бугга мадад бериш учун Европада танилган жаллод генерал Фрике келган. Фон-Бугнинг ўзи ҳам Грауденц шаҳридан экан. Шунинг учун ҳам Гитлер фон-Буг Кавказдан қочгандан кейин, Грауденц шаҳри мудофаасини унга топширган.

Раҳимов — Жуда тўғри.

Кедров — Хўш, мудофаа системаси қандай?

Раҳимов — Хаммасини игнасида ипигача билдик, разведканинг хабар беришига қараганда шаҳар неча қатор траншеялар, сим тўсиқлар, танкка қарши қазилган чуқурлар блан ўралган. Мина далалари, дзот-дотлар жуда ҳам кўп. Ҳарбир уй, том-тош, вайрона, кўприклар мудофаа учун фойдаланилган. Ҳамма ерда пулемёт, миномёт уялари бор. Хатто соқчи батальонлар, полиция бригадалари, фольксштурм отрядлари ҳам шаҳар мудофаасига ташланган. Бу нарса кўрсатадики, Гитлер осонликча жон беришни истамайди. Лекин шуни айтишим керакки, ҳечқандай куч йўлимизни тўсолмайди, биз Олий Бош Қўмондоннинг фармониغا мувофиқ ғалаба байроғини Берлинга ўрнатамиз, ўртоқ қўмондон.

Лукиянов — Раҳмат, тўғри айтдингиз, Гитлер жон бериш олдида қаттиқ талвасага тушаяпти, янгидан-янги дивизиялар, полкларни келтириб бизга қарши солаяпти. Дўзах дарвозасига энди яқин келдик, у осонгина жон бермайди. Берлинга яқинлашган сари шиддатли, оғир, қонли жанглар бўлади. Лекин ишонманки, гвардиячи Сталинград қаҳрамонлари Олий Бош Қўмондоннинг буйруғини сўзсиз бажарадилар.

Раҳимов — Албатта, сўзсиз бажаради, ўртоқ генерал-полковник.

Кедров — Сиз Грауденц шаҳрини ўз кучингиз блан штурм қилиб оласиз. Мен маршал буйруғига мувофиқ Данцигга жўнайман. Данциг катта порт шаҳри. Бу ерга Шарқий Пруссиядан, Болтиқбўйларидан, Помераниядан чекинган саноқсиз фашист армияси тўпланган. Душман Данцигга маҳкам ёпишмоқда. Аммо Олий Бош Қўмондон ўртоқ Сталин ердаги, ҳаводаги, денгиздаги барча кучларни ишга солиб, зўр жангларни бошлаб юборишга фармон берди. Сиз Грауденци олгандан сўнг тездан Данциг томон йўл олинг, етиб боринг.

Раҳимов — Ўзбекистоннинг йигирма йиллик тўйи шарафига бугун тонг чоғи шаҳарни штурм қиламан.

Кедров — Майли, рухсат. Душманни яксон қилинг, аммо жангчилар ҳаётини сақланг. Шунинг учун энг аввал яхшилаб артподготовка ўтказинг. Ўртоқ Сталиннинг буйруғи шундай, — ҳарбир жангчининг ҳаёти... Ҳа шуни унутманг. Зиёфатингиз учун раҳмат, ўртоқ генерал-майор (*хайрлашади*).

Лукиянов — (*яқин келиб*.) Раҳмат, ўртоқ генерал-майор, Чин кўнгилдан сизга ғалаба тилайман. Тезроқ етиб олинг, Данцигга кутамиз сизни.

Раҳимов — Кўп миннатдорман! (*Генералларни узатиб, қайтади*.) Васька.

Васька — Эшитаман, ўртоқ генерал-майор!

Раҳимов — Полк, батальон командирларини, хаммасини чақир. Айт, команда пунктимни шу жойга кўчирсинлар!

В а с ь к а — Слушаюсь, командирларни чақираман, команда пунктини шу ёрга кўчираман, ўртоқ генерал-майор.

Чирок ўчиб, ёнганда команда пунктини шу жойда кўрамыз. Радист, телефонисткалар ишга киришган бўлади, бирнеча офицерлар хизматга ҳозир турадилар.

З а г о р у й к о — Ўртоқ генерал-майор, полк жангга тайёр.

Р а ҳ и м о в — Сиз-чи ўртоқ Бадридзе?

Б а д р и д з е — Тайёрман, ўртоқ генерал-майор.

Р а ҳ и м о в — Полковник Шаров?

Ш а р о в — Полк жангга тайёр, ўртоқ генерал-майор.

Р а ҳ и м о в — Сизларга ишонаман.

О ф и ц е р л а р — Ишончингизни оқлаймиз.

Р а ҳ и м о в — Жангга киришинг, сизга ғалаба тилайман!

Чиқадилар.

В а с ь к а — Ўртоқ генерал, менга ҳам жангга киришга рухсат беринг.

Р а ҳ и м о в — Рухсат.

В а с ь к а кетади.

Т е л е ф о н и с т к а — Ўртоқ генерал-майор, барча қисмлар слан алоқа боғланди.

Р а ҳ и м о в — Балли! (Радисткага.) Хўш, сен тайёрмисан?

Р а д и с т к а — Тайёрман!

Р а ҳ и м о в — Бузилиб қолмайдими?

Р а д и с т к а — Асло, ўртоқ генерал-майор.

Р а ҳ и м о в — Қани, «Чақмоқ»ни чақир.

Р а д и с т к а — Ҳозир! «Чақмоқ», «Чақмоқ», сен блан «Ўттиз» гаплашади.

Р а ҳ и м о в — «Чақмоқ!» Тайёрмисан? Қани бўлмаса, еру кўкка бир ларза сол! Огонь! (Трубкини қўяди, дурбин блан кўзатади).

Шу пайтда бирдан зўр канонада бошланади. «Катюша» ларнинг бўғиқ, даҳшатли товушлари, юзларча узоққа отар пўлат тўпларнинг ҳайқирғига қўшилиб кетади. Ҳавода узлуксиз гумбирлаш. Ёнғинлар, узун алангалар кўрилади, атрофни тутун босади.

— Р а ҳ и м о в — Қани, «Куч»ни чақир, «Куч»ни!

Т е л е ф о н и с т к а — «Куч», «Куч», сени «Ўттиз» чақираяпти. Мана (трубкини беради).

Р а ҳ и м о в — (трубкага.) Пўлат айиқларни олиб чиқ. Батареяларни янчиб ташла. Дадил олдинга бос! (Трубкини қўйиб, яна олади.) Шаров тайёрмисан, полковник? Қани полковник, жангчиларни кўтар! Фашистларга қирон сол! Дзот-дотларини, траншеяларини янчиб ташла! (Иккинчи трубкини олади.) Артиллерия тайёргарлиги яхши бўлди. Ҳа, полковник Бадридзе, кўтар, дадил кўтар! К бою!

Танкларнинг гуриллаши, тўп овозлари эшитилади.

Ғалаба тилайман! (телефонисткага.) «Лочин»ни чақир!

Телефонистка — «Лочин», «Лочин», сени «Бургут» сўрайди. (Раҳимовга.) Мана, ўртоқ генерал-майор!

Раҳимов — (Трубкага.) «Лочин», юрагинг тошиб кетаяпти-ми? «ИЛ»ларингни осмонга учир, ёғдир, аяма!!! (Трубкани қўяди. Шу чоқда бирдан ўнлаб самолёт моторларининг гуруллаши эшитилади. Трубкага.) Аҳвол қандай? Яқинлашдингми? Боравер, К бою! Нима! Чап томондан, контратака қилаяпти?

Санюк — Хужум қилаётган қисмларимизга орқа томондан зарба бермоқчи.

Раҳимов — (телефонисткага.) Резервни чақир!

Телефонистка — Резерв штабининг бошлиғи телефонда.

Раҳимов — Андрей Никифорович, чап томондан тамаки фабрикасига контратака қилаяпти, батальонни чапга ташла. Бешинчи ротани Загоруйко ихтиёрига юбор. Шаҳарга ёпиш. А? (Ҳаяжонланиб.) Бу қандай гап? (Санюкка). Контратакани тўхтатиб бўлмаяпти, вазият оғир. Комиссар, сиз команда беринг ўзим бораман!

Санюк — Борма!

Раҳимов — Нега ахир?

Санюк — Сенсиз ҳам ўзлари эплаб олишади. Командирларнинг ўзларига қўйиб бер, Собир Умарович. Улар тажрибакор, жангларда чиниққан кишилар. Ҳозир қирқ биринчи йил эмас. Бу хил қаттиқ жангларни ҳам биринчи мартаба кўришаётганлари йўқ.

Раҳимов — Агар душман фабрикани қўлга олса...

Телефонистка — Полковник Шаров.

Раҳимов — (трубкага.) Раҳимов эшитади. Нима? Орденга тақдим қиламан, полковник! (Трубкани қўйиб.) Шаров чап томондан зарба бериб, душманнинг контратакасини яқсон қилган ҳам биринчи траншеяларни эгаллаган.

Санюк — Загоруйко шаҳар деворига ёпишяпти!

Раҳимов — Қартага белги қўй, полковник!

Телефонистка — Бадридзе проводда.

Раҳимов — (трубкага.) Гапиринг, секинроқ, шошилмасдан. Чинданми? Тасдиқ қиласизми? Яхши! (Трубкани қўйиб). Бадридзе шаҳарга кирган.

Санюк — (ҳаяжонда.) Грауденц шаҳри олинди!

Раҳимов — Олинди? (Санюкни меҳрибон қучиб, секин.) Ура полковник!

Санюк — Ура!

Раҳимов — (трубкага.) Николай Иванович, Грауденц шаҳри олинди, буйруғингиз бажарилди, генерал фон-Буг таслим бўлди. Ҳа, генерал Фрике ҳам бирга. А, ким блан? (Санюкка секин). Маршал... (Трубкага.) Мен Раҳимован, ўртоқ маршал, салом! (Пауза.) Раҳмат. Ватаниннинг ҳарбир амри-фармониغا ҳозирман! Служу Советскому Союзу! Раҳмат, албатта. (Трубкани аста қўяди, кулади).

Санюк — Табриклайман, Собир Умарович.

Раҳимов — Сизни ҳам табриклайман, Степан Назарович.

Васька ҳовлиқиб киради.

Васька — Разрешите доложить, ўртоқ генерал-майор. Топшириқ бажарилди. Шаҳар олинди. Тўнғизнинг энг каттаси — сизнинг кушандангиз фон-Буг ҳам генерал Фрике ҳузурингизга бош эгиб келди. Мана ҳужжатлари (*папка узатади*).

Раҳимов — Қани, бу генерал фон-Бугнинг башарасини бир кўрайлик-чи.

Фон-Буг ва Фрикени Соҳиб, Арам, Сашалар киритадилар. Уларнинг қўлларида немис байроқлари. Жангчилар байроқларни келтириб Раҳимовнинг оёғи остига ташлайдилар.

Раҳимов — Зулмат, ажал байроғи (*жангчиларга*). Раҳмат, мен тўртгаладангизни СССР Олий Совети Президиуми номидан Қизил Юлдуз ордени билан мукофотлайман (*байроқларни босиб ўтади*).

Солдатлар — Советлар Союзига хизмат қиламиз!

Раҳимов — (*фон-Бугга*) Сиз, фон-Бугмисиз?

Фон-Буг — Мен Германия қўшинининг генерал-лейтенанти Рихард фон-Буг бўламан.

Раҳимов — Совет Армиясининг генерали, ўша сиз айтган «қандайдир осийли» — мен бўламан. Хўш, энди қалайсиз?

Фон-Буг — Минг марта ўлим яхши.

Вася — Қаршилиқ йўқ.

Соҳиб — (*Васькага секин*) Жим тур, маҳмадона.

Фон-Буг — Менинг тақдирим сизнинг қўлингизда.

Раҳимов — Сиз Москвани кўриш орзусида эдингиз...

Фон-Буг жим.

Ўртоқ Санюк, фон-Буг жанобларини Москвага жўнатсажми-кан?

Санюк — Жўнатсак ҳам бўлади.

Раҳимов — Москва кўчаларидан ўтсин, совет кишилари бу ажойиб махлуқни бир тамошо қилишсин (*Коровинга*). Штабга олиб борилсин, самолёт билан Москвага учирилсин.

Коровин бирнеча автоматчилар билан фон-Бугни олиб чиқади. Асир тушган солдатларнинг соялари кўринади. Шаҳар кўрғонига илинган Қизил байроқ қанот ёзади.

(*Бундан руҳланган Раҳимов телефонисткага*.) Алоқани текшириб кўринг, мени полковник Шаров, Бадридзе ва 1-полковник Загоруйколар билан боғланг. Мен уларни ғалаба билан табриклайман. (*Атрофида турган солдатларга*). Менинг азиз-жанговар дўстларим, Грауденц шаҳри олинди. Сизларни зўр ғалаба билан табриклайман. Ана, балолар, мусибатлар, оҳу фарёдлар келтирган қора шаҳар оёғингиз остида! Олдинда ҳали Данциг, Берлин турипти. Буюк доҳимиз ўртоқ Сталиннинг номи билан Берлинга томон олға!

Парда

Абдулла Қаҳҳор

(1907 й. туғилган)

АСРОРБОБО

(Ҳикоя)

(1943)

Ултармали Асроркул Ҳайдар отанинг кадрдон ошнаси бўлади. Оқпошшо мардикор олган йили бир куни кечкурун Ҳайдар ота Уста Мўминнинг дўконига чиқса, бир бегона киши дам босиб ўтирипти; суриштирса «қочоқ» дейишди.

Шундан уч-тўрт ой бурун «Ултармада гули чиқди, шаҳардан солдат келиб анча одамни ҳайдаб кетди, буларни губернинг¹ ўзи сўроқ қилар эмиш», деган гап тарқалган эди. Бу одам ўша вақтда қочиб қолганлардан бири — Асроркул деган тегирмончи экан...

Уста Мўмин яккақўл бир косиб эди. Асроркул унинг дамини босиб, бўлак ишларига қарашиб, дўконига ётиб юрди. Бу одам ўзи ўттиз бешларга бориб қолган бўлса ҳам, бола-чақа қилолма-

¹ Губер — губернатор.

ган, отасидан қолган мерос — тегирмонни айлантириб, кунини ўтказиб юрган экан. Кейинчалик Ҳайдар ота иккови ошна бўлиб қолди. Ҳайдар ота ба'зан кечалари унинг олдига кириб, бирпас яримпас гаплашиб ўтирадиган бўлди. Шунда Асрорқул тегирмони тўғрисида гапириб хафа бўлаверганидан кейин Ҳайдар ота бир куни Ултармага бориб, тегирмондан хабар олди. Асрорқул қочгандан кейин Ултарманинг амин-оқсоқоли тегирмонни «пошшолик бўлди» деб ўзиники қилиб олган экан.

Орадан бирнеча ой ўтиб, бир кун Ҳайдар ота шаҳарга борган эди, «оқпошшо тахтдан тушди» деган гапни эшитиб қолди. «Ундоқ бўлса тезроқ бориб Асрорқулдан суюнчи олай» деб келса, Асрорқул йўқ: бу хабарни аллақачон эшитиб, Ултармага жўнапти. Лекин икки ҳафтадан кейин бўшашганича қайтиб келди Ҳайдар ота «Ҳа?» деса, «Оқпошшо тахтдан тушгани блан, оқ амин аминлигидан тушмапти», деди.

Петроградда, Тошкентда, Қўқонда урушлар бўлиб, «оқ аминлар» аминлигидан тушгандан кейин ҳам Асрорқул Ултармага боролмай юрди, сабабки, бу қишлоқ босмачиларнинг уяси бўлиб қолган эди. У тегирмонидан, қишлоғидан кўнгил узганидан кейин, Ҳайдар ота бош бўлиб бир бева хотинга уйлантириб қўйишди. Асрорқул фарзанд кўрди. Уста Мўмин раҳматлик хат билар эди, китоб кўриб, боланинг отини Ёдгор қўйди, — «ўз юртингда қочоқ бўлиб юрган кунларингдан ёдгор бўлсин» — деди.

Шунақа қилиб, Асрорқул то Калинин келган йилгача шуерда туриб, юрт тинчигандан кейин бола-чақаси блан Ултармага кўчиб кетди. Тегирмон бузилиб кетган экан, тузатди. Қолхозга шу тегирмони блан кирди.

Ултарма буерга хийла олис бўлса ҳам, бу икки ошна бордикелди қилиб туришар эди. Асрорқулнинг ўша ўғли Ёдгорбой аскарликни битириб келганда Ҳайдар отанинг жиянига бўлишамиз деб туришган эди, мана бу уруш бошланиб тўй кейинга қолди.

Шу бу йил тўққизинчи числода мана шу Асрорқулдан Ҳайдар отага бир дона хат келди. Хат мужмалроқ; Асрорқул ундан хафами, нима бало... Бир гап бор. Ҳайдар ота ҳарнима бўлса ҳам бориб кўриб келай, деб йўлга чиқди.

Ҳайдар ота Ултармага хуфтондан кеч етди. Асрорқул самоварда экан, уни кичик ўғли Аброр қарши олди. Кампир бечора, бемаҳал бўлса ҳам қозон осди. Ҳайдар ота ундан Ёдгорбойни сўраб:

— Хат келиб туриптими? — деган эди, кампир ўзи тўлиб турган экан, кўзёши қилди.

— Уртоғингиз бошимга битган бир бало бўлди. Ёдгордан келган хатларни менга бермайди. Аброрга ҳам кўрсатмайди. Хат келмай қўйган бўлса, уни айтмайди. Ўзининг аҳволи бу, қариган чоғида бузилиб, самовардан бери келмайди — самоварчилик қилади. Авваллари бу иш ҳаммага бирам эриш кўринди, бирам ғалати туюлдими, болам бечора Аброр номусларга ўлди. Билмаган одам нима дейди? — Ўғли боқолмапти, куни ўтмапти дейди-да! Раисга

зйтдик, жамоага ўзим бордим — бўлмади: «ким самоварчилик қилишимга тўсқинчилик қиладиган бўлса менинг душманам бўлади, районга маълум қиламан», депти. Хайриятки, шу тўғрида раис блан сан-манга бориб, унинг устидан районга арз қилди-ю, гап нима, сўз нима эканлиги ҳаммага аён бўлди.

— Самоварчиликка яраяптими, ахир?

— Ҳа, балодай... Ҳассасиз юради...

Шу пайтда Асрорқулнинг ўзи келиб қолди. Ҳайдар ота уни дабдурустдан танимади. Унинг тетиклиги, шахдам қадам ташлаши, ёш болага чиққан соқолдай кишининг кулгисини қистатар эди. Лекин хўп озипти, қорайиб кетипти, буни ўзи ҳам билар экан шекилли, олдини олиб:

— Озибманми; қорайибманми? — деди.

— Йўқ, жуда жойида... Майиз бўлибсан... Хўш Едгорбойдан хат келиб туриптими?

— Ҳар хатида сени сўрайди... Уғлим, Аброр, битта чилим сол!

Асрорқул илгари чилим чекмас эди. Ҳайдар ота шуни сўрай деб энди оғиз ростлаган эди, кампирга кўзи тушиб қолди. Кампир ўчоқдан чўғ олаётган Аброрнинг панасига ўтиб: «Айтинг, хатни кўрсатсин» деб ишора қилди.

Ҳайдар ота унга секин бош иргатиб:

— Ҳа, ишқилиб боши тошдан бўлсин. Қани биронта хатини ўқийлик бўлмаса,— деди

— Дўконда, ҳамма хати самоварда.

Кампир жуда тўлиб қолган экан, тоқат қилолмади:

— Биронтасини кўрсатсангиз ўласизми? Ҳамманинг юрагини қон қилдингиз-ку!!!

— Яхши хат ёзса ҳам йиғлайсан, ёмон хат ёзса ҳам йиғлайсан, нима қиламан кўрсатиб?

— Йиғласам кўзёшини сиздан қарз олмайман.

Кампир йиғлаб юборган эди, Асрорқулнинг аччиғи келди.

Асрорқул чилимни шундай қаттиқ тортдики, сархонадан аланга кўтарилди. Авзойидан ҳозир кампирни хафа қиладиган кўришиб қолди. Ҳайдар ота сал босармиканман деб:

— Қўй энди, озор берма, кўнгли яримта, деган эди, қайга авж олди:

— Кўнгли яримта бўлса, мияси ҳам яримтами? Уйингни ўғри босса, ҳечвақтда ўғлингни сандиққа солиб қўйиб, қўшнани чақирмайсан. Ҳамманинг ҳам фарзанди ўзига азиз.

— Азиз эканлигини билсангиз бўпти-да! Боламни соғинаман, соғинганимдан кейин йиғлайман...

— Майли, йиғла, йиғи гойида хафаликни ёзади, лекин ҳамма қатори йиғлагин-да.

— Ҳамма қанақа йиғлар экан?

— Ҳамма қўли бўшаганда йиғлайди, сен йиғдан бўшамайсан. На ўзингга қарайсан, на уйга. Бу чироқнинг шишасини қара!.. Қишлоқда ҳечкимнинг уйида пашша йўқ, бизникида кечаси ҳам бурун талашади.

— Юрагимга сигмайди, сигмайди юрагимга ҳечнарсаси!

— Баракалла!.. Ёдгорбойга шунақа меҳрибонман дегин? Бери кел, ўтир. Ма бир пийёла чай ич, кўзёши бўлади... Шунақа меҳрибонман дегин?.. Абзор, ўғлим, ана у беҳининг каллагига газета қистириб қўйган эдим, шуни олиб кел. Баракалла... Хўш шунақа меҳрибон бўлсанг, мана бунга қулоқ сол: «...Шу вақт ичида — я'ни икки йиллик урушда — СССРнинг кўрган талафоти 35 минг замбарак, 30 минг танк, 23 минг аэропландан иборат». Тушундингми? Бошқасини қўй, нобуд бўлган замбарак шунча бўлса, ҳаммаси қанча экан? Шунча замбарак бир кунда қанча ўқ чиқаради деб ўйлайсан? Шунча ўқни ким етказиб бериб туради? Уша Ёдгорбойга ўхшаган аскар болаларнинг ота-оналари, ака-укалари, опа-сингиллари, хотинларими?.. Ёдгорбойга ўхшаган аскар болаларнинг устига душман 100—200 аэропланни бирдан юборади. Душман аэропланларини даф' қиладиган кўп ва зўр аэропланларни ким ясаб бериб туради? Яна ўша ота-оналар, ака-укаларми? Шуларда ҳам меҳри-муҳаббат бордир, шулар ҳам соғинишар дейман? Ё сенчалик соғинишмасмикин? Сенчалик соғинишади, лекин сенга ўхшаб соғинишмайди! Буларнинг юрагига ҳамма нарса сиғади! Дуруст, сен аэроплан ясайолмайсан, кетмон чополмайсан... лекин қиламан десанг қўлингдан иш келади. Сенинг кўрагингда ўт бор, соч шу ўтни, ҳўлу қуруқ баравар ёнсин. Бизни ҳамма нарсадан бенасиб қилмоқчи бўлган душман ҳозир ҳам анча нарсадан маҳрум қилди. Қани илгариги қишлоқ? Ҳозиргача ҳам ёнмаган юрак бўлса, мана шуни эслатишинг блан аланга олади. Аланга олдир, ёндир!..

Асрорқулнинг товуши ўзгарди. У ирғиб ўрнидан турди-ю, чилимни кўтариб ўчоқ бошига қараб кетди. Ҳайдар ота билдики, унинг ўпкаси тўлди. Буни кампир ҳам пайқадимикин деб секин ғазм солса, пайқапти. Пайқапти-ю, афтидан, кўнглига ғулғула тушипти. Ҳайдар ота бунга «қилт» этиб ютинганидан билди. Бу срада Асрорқул чилимни чекиб бўлиб, кампирни чақирди.

— Қани, кел энди, ошингни суз!— деди. Кейин тегишди — ё ўзим сузиб берақолайми? Утиришингдан ошни оғзингга солиб, жағингни қимирлатиб қўймасан чайнамайдиганга ўхшайсан...

Кампир ялт этиб Ҳайдар отага қаради. Шу қараши блан «ҳазиллашаётти, хайрият» дегандай бўлди.

Асрорқул келиб ўтирди. Унинг чакка томирлари чиққан, нафас олиши бежо эди.

— Ҳа?— деди Ҳайдар ота.

— Ҳеч... Чилим элитгандир.

Ҳайдар ота ичида «ҳм...» деди-ю, бўлак гап сўрамади. Шундан кейин кампирнинг «Ёдгорбойдан келган хатларни бизга кўрсатмайди» деганига ўзича ма'но берди.

Ош устида гапни яна Асрорқулнинг ўзи бошлади:

— Урушдан ярадор бўлиб келган Содиқжон деган йигит ўтган жума куни самоварга келиб, урушда кўрганларидан анча гапириб берди.

Кампир урушдан келган кишининг дарагини эшитиб, бегоқат бўлиб қолди.

— Нима дейди Содиқжон?

— Олабер, олабер, айтиб бераман! Чойдан қуй... Шу Содиқжон бир йигитнинг қандай ўлганлигини айтиб берди. Қаттиқ бир жангдан кейин булар 13 киши нима бўлиб бошқалардан ажраб қолишипти. Икки кечаю икки кундуз ўрмонма-ўрмон йўл юриб кичкина бир қўрғончага дуч келишипти. Бу қўрғончада душманлар борми, ўзимизникилар борми — билиб бўлмапти. «Шунинг учун, — деди Содиқжон — биз икки киши олдин бориб билиб келадиган бўлдик. Менга Оғабеков деган ёш, ниҳоятда чиройли бир армани йигит ҳамроҳ бўлди». Бу йигит йўлда Содиқжонга хотинидан келган хатни, хотини блан боласининг суратини кўрсатишти, ҳасрат қилипти. «Экин оралаб бораётган эдик, — деди, — қатта йўлга чиқиб шундай қарасак, йўлнинг четига ағнаб ётган бир автомобильнинг ёнида учта фашист ўтирипти. Дарров ётиб олдик». Содиқжон автоматини тўғрилаб, тепкисини босай деганда ҳалиги йигит қўлини маҳкам ушлапти. «Шошма, — дер эмиш. — хат ўқияпти... Хотинидан келгандир, боласидан келгандир...» «Мен, — дейди Содиқжон, — унинг гапига қулоқ солмасдан, тепкини босдим, лекин сал ҳаяллабман, уччала фашист йиқилгандан кейин, ёнимга қарасам шеригим қипқизил қонга бўялиб ётипти». Содиқжон кўтариб қараса, ҳали жони чиқмаган экан, кўзини очипти.

У йигитнинг бекорга нобуд бўлганлиги кампирга хўп алам қилди. У аввал фашистни қарғади, кейин йигитни койиди.

— Ахир сени бола-чақангдан айирган-ку шу қуриб кетгурлар эди, уни отаман деган кишининг нега қўлини тутасан! Хат ўқиёттипти эмиш-а! Ўзига-ўзи қилипти-да.

— Ҳа, Содиқжон ҳам шуни айтмоқчи бўлган экан-у, айтмапти. Йигит шўрлик жон бераётганда ўзи иқрор бўлипти: «Бола-чақангни яхши кўрсанг, бола-чақанг тўғрисида ўйлама» депти. «Шу гап, — дейди Содиқжон, — кейинчалик жангчилар орасида мақол бўлиб кетди»... Шунақа, кўнгилни ўз ихтиёрига қўйиб бериш урушда, урушдагина эмас, шуерда ҳам кишини гафлатга солади. Ақл, фаҳм-фаросат блан кўнгилни йўлга солиб туриш керак. Ақли, кўнгилни йўлга сололмайдиган киши бузоқ мараса ҳам уҳ тортаберади, сабабки, бузоқнинг марагани — йиғлагани бўлади... Аброр, қўлга сув ол, ўғлим!

Кампир чой солаётиб, Ҳайдар отага яна: «Айтинг, хатни берсин», деб имлади. Ҳайдар ота ҳам унга имо блан: «Самоварда экан, эртага ўзим олиб келаман», деди.

Асрорқул эрта блан барвақт туриб кетди. Ҳайдар отани «тушга яқин тегирмон бошига чиқиб борсин» деб кампирга тайинлапти.

Тегирмон Шўхсойнинг бўйида эди. Ҳайдар ота шу баҳона блан уёқ-буёқни ҳам кўрай деб, айланиброқ бўлса ҳам, бозор бошидан юрди.

Уруш бошланган йили Саҳорда икки ошна мана шу бозор бошидаги мактабнинг саҳнида Ленинни кўрган, унинг гапини эшитган эди. Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиغان автомобиль шуерда картина қўйиб берар эди. Ҳайдар ота қараса, шу ялангликка янтоқ босиб қўйишипти. «Ҳа, энди ҳозир картина қолди ми,— деди Ҳайдар ота ўзича,— биз Ленинни кўрган кечаси ўйинкулиги қилиб, қишлоқни бошига кўтарган ёшлар қаерда?»

Ҳайдар ота шу ўй блан тегирмон бошига етганини ҳам билмай қолди. Соё бўйида беҳисоб дарахтлар орасига кўмилган тегирмон гувиллар эди. Ҳайдар ота самовар қаерда экан деб уёқбуёққа қараган эди, олтига эшакка қопларга ун ортиб пастдан чиқиб келаётган ёшгина бир жувонга кўзи тушди. Муюлишга келганда эшаклардан бири хиралик қилиб туриб олди. Жувон уни урди, итарди, бўлмади. Ҳайдар ота тушиб борди. Жувон уни кўриб уялди. «Ўлат теккур, бензининг соё бўлдимми?!» — деб эшакни яна урди. Кейин Ҳайдар отага қараб: «Қолхозимизда бир эмас, иккита машина бор эди-я» — деди. Ҳайдар ота эшакни йўлга солиб самоварни сўраган эди, жувон тегирмоннинг юқорисини кўрсатди.

Асрорқул самоварни жуда баҳаво жойга қилган эди. Икки том бўйи пастда шўхсой шовуллайди. Тегирмонни кўмиб ётган дарахтзор пастда худди самоварнинг саҳнидаги гулзорга ўхшар эди. Тепаликдаги чинор, икки туп сада қайрағоч тўрт-беш кишили талай супаларга соё солиб турарди. Супаларнинг ораларига, агрофига анвои гуллар экилган.

Ҳайдар ота бир туп садарайҳонга қўл уриб исқади, сўнг шоҳидан синдираётган эди, кимдир «ҳой, ҳой!» деди. Ҳайдар ота орқасига қаради. Шийпонда Асрорқул кулиб турар эди...

— Аммо лекин, Асрорқул, барака топ! — деди Ҳайдар ота райҳонни чаккасига тақиб, — умрингда самоварнинг жўмрагини ушламаган бўлсанг ҳам, кўп тўқим табиат самоварчиларга ибрат бўладиган иш қилибсан. Лекин чойхўр йўқ-ку?

— Чойхўр кечқурун келади... Кел, ўтир.

— Сен кампирга тайинлаганинг учун келганим йўқ, ўзимча келдим. Сендан икки нарсани сўрамоқчи бўлдим. Биттаси шуки, нега бирдан самоварчиликни ихтиёр қилиб, шу туфайли раислар блан уришдинг, демоқчи эдим. Энди, мана бу самоварингни кўрганимдан кейин, самоварга бунча ишқинг тушиб қолди, десам тўғри келади.

— Самовар сенга ёқдими ахир?

— Ёқди!

Асрорқул соёнинг нариги юзида отлик келаётган бир болага қараб қўл силкиди. Бола ҳам қўли блан «йўқ» деб ишора қилди. Ҳайдар ота Асрорқулнинг тажанг бўлганини пайқаб:

— Қанақа бола у? — деди.

— Шогирдим. Бешсеркага юборган эдим. Бешсеркали Абдумажид деган йигит урушдан ярадор бўлиб келган. Шу йигитни яқин ўнбеш кундан бери олиб келолмайман. Икки мартаба одам

юбсрганимда хотини унамапти: ҳали дармонга киргани йўқ узликади, депти. Уйланганига 26 кун бўлганда аскарликка кетиб қолган экан... Билмадим бугун нима важ қилди экан.

Ҳайдар ота тушунолмай сўради:

— Нима қилардинг уни, бирон гапинг бормиди?

— Йўқ, унинг менга, менинг чойхўрларимга гапи бор... Раҳматлик Уста Мўминга кечалари жангнома ўқитиб эшитганларимиз эсингда борми? Уша ҳазилакам урушлар тўғрисида лоф-қоф урилиб ёзилган жангномага шунча қизиқар эдик. Мана бу, бутун ер юзини титратаётган уруш тўғрисидаги жангнома қизиқ эмасми? Урушга бориб келган мана шундай йигитларнинг ҳарқайсиси бир жангнома. Шунинг учун районимизнинг қаерига урушдан биров келса, дарров дарак топаман, олдириб келаман.

Бу орада ҳалиги бола кўприкдан ўтиб отни сой бўйига боғлади ва ўзи юқорига чиқиб келди. У Ҳайдар ота блан сўрашди, сўнгра Асрорқулга хат берди. Асрорқул хатни товуш чиқариб ўқиди:

«Ҳурматли Асрорқул ота!

Кеча ўзим бормоқчи эдим, шаҳардан меҳмонлар келиб қолишди. Биз бугун Қорашаҳарга бормоқчимиз. Эртага кечқурун меҳмонлар блан бирликда хизматингизда бўламиз.

Ўғлингиз Абдумажид».

Асрорқул хатни ўқиб бўғилди.

— Меҳмонлари блан келаберса бўлмас эканми? Бу бола мени эртага ҳам алдайди. Қорашаҳарда нима қилар экан? Энди ўзим бормасам бўлмас экан. Сиз, ўғлим газет-пазетингизни кўриб, кечқуруннинг гамини енг. Ҳайдар, бирга бориб келаимизми, стлиқ бир ярим соатлик йўл?

Ҳайдар ота кўнмагандан кейин Асрорқул отланиб жўнади. У кўприкдан ўтиб катта йўлга чиққанидан сўнг отга қамчи берди ва ҳаял ўтмай, жилғага кириб, кўздан йўқолди. Ҳайдар ота унинг кетида қолиб аста-секин, елиб юрган сарғимтир чангга қараганича, хомуш қолган эди, бола:

— Асли борсангиз бўлар эди, ота, Бешсерка ҳам яхши жой,— деди.

— Сиз бешсеркалими?

— Йўқ. Шуерли, ултармаги.

— Ота-онангиз борми?

— Бор. Отам Эронда, командир.

— Ўқийсизми?

— Урушдан кейин Москвага бориб агрономликка ўқийман. Ҳозир отага қарашиб турибман: чойхўрларга газета, китоб ўқиб бераман. Сиз отанинг ўртоқлари Ҳайдар отасиз-а? Сизнинг тўғрингизда ота бир гапириб берган эдилар мажлисда.

Ҳайдар ота хижолат бўлди. Асрорқул унинг тўғрисида нима деб гапириши мумкин? Буни боладан сўрагани ўнғайсизланиб:

— Асрорқул мажлисда гапираоладими?— деди.

— Э ҳа!.. — деди бола.— Бултур раис енгил ишларга ярай- диган қарияларни рўйхат қилганида отани ёзмаган экан, ота рўй- хатга кирмай қолган чолларни йиғиб мажлис қилди. Ота маж- лисда биринчи сўзга чиқиши экан. Гапни нимадан бошлади денг. «Ҳозирги вақтда анчайин бир тракторнинг ғилдираги томорқада занг босиб ётса ҳам, одамнинг ғаши келади. Раис ҳеч ишга яра- майсан деса ярамас эканман деб, курк товуққа ўхшаб юрабера- санми ҳамманг?!» Шу мажлисдаёқ ҳалиги чоллар фронтча ишлай- диган комсомол бригадаларига бирикиб олди. Отанинг ўзи мана бу самоварни жўнаштириб юборганидан кейин кўп иш қилди. Илғор бригадаларнинг район слётида райкомнинг секретари отага катта баҳо берди, «Асрорқул ота районимизда энг зўр аги- татор... Ота шуерда туриб Берлинга ўт қўяётипти», деди.

Шу пайтда Асрорқулнинг кичик ўғли Аброр келиб отасини сўради ва уйга меҳмонлар келганидан хабар берди. Унинг айти- шига қараганда, келган меҳмонлар ўша Абдумажид ва шаҳар- дан чиққан кишиларга ўхшар эди. Ҳайдар ота аста тушиб борди. Йўлакда кампирга йўлиқди, кампир имо блан Асрорқулни сўра- ди. Унинг ҳаракати Ҳайдар отага ғалати туюлиб, юзига тикилди. Кампирнинг ранги оқарган, кўз атрофи қизарган, лаблари пир- пираб учар эди. Ҳайдар ота тўхтади.

— Асрорқул Бешсеркага кетган эди. Ҳа, нима бўлди?

Кампир дока рўмолининг учини лабига босиб, ерга қаради ва секин:

— Абдумажидлар келди,— деди.

— Нима гап?

— Ўртоғингизга айтманг...

— Нимани?

Кампир товуш чиқармай куйиниб йиғлади. Ҳайдар ота ундан жавоб ололмаслигига кўзи етиб, шошганича ичкарига кирди. Супада ўтирган уч меҳмон туриб, худди буерда оғир касал ётган- дай, Ҳайдар ота блан пичирлашиб сўрашди. Ҳайдар отанинг диқ- қати ҳарбий кийим кийган ёш йигитга жалб бўлди. У ҳаддан ташқари қизарган, ўзини қаерга қўйишини билмаётганга ўхшар эди.

— Абдумажид сиз бўласизми, ўғлим?— деди Ҳайдар ота.— Сиз эртага борамиз деб хат қилган экансиз. Асрорқул сиз блан гаплашгани ўзи кетган эди.

— Шундоқми? Овора бўлиптилар-да, Қорашаҳарга кетаёт- ган эдик, меҳмонлар отани кўриб ўтайлик дейишди.

Ҳайдар ота ариқ бўйида юзини юваётган кампирга қараган эди, Абдумажид яна ҳам қизариб Ҳайдар отага секин:

— Жуда катта бефаҳмлиқ қилдим-да,— деди.

— Нима гап?

— Ёдгорбойнинг... нобуд бўлганлигидан булар беҳабар экан, тўғри келиб, кампирдан кўнгил сўрабман.

Ҳайдар отанинг юраги орзиқиб, тилигача музлаб кетди. У ни- ма дейишини билмасдан, анчадан кейин:

— Шу аниқ гапми?— деди.

Абдумажид унинг саволига жавоб бериш ўрнига:

— Энди бўлар иш бўлди. Асрорқул отага айтманг. Кампирнинг ҳам хоҳиши шу. Ота қариб қолган, кўтаролмайди,— деди.

Кампир келиб супанинг лабига ўтирди. Жимлик чўкди. Анчадан кейин кампир гап бошлади.

— Асрорқул отангизга қанча озор бердим... Хат келмай қўйгани учун шунақа қилиб юрган экан.

Меҳмонлар, гарчи бундай вақтда кишига ҳечқандай сўз тасалли бераолмаслигини билишса ҳам, кампирга тасалли берган бўлиб қўзғолишди. Абдумажид йўлакай отанинг самоварини кўриб ўтиш тўғрисида шаҳарли меҳмонларнинг хоҳишини сўраган эди, улар мамнуният блан қабул қилишди. Ҳайдар ота уларни самоварга бошлаб борди.

Меҳмонлар жўнаб, орадан сал вақт ўтмай, Асрорқул келди. Ҳайдар ота уни очиқ чехра блан қарши олишга ҳарчанд уринса ҳам Асрорқул зийраклик блан:

— Ҳа, зерикканга ўхшайсан-ку,— деди.

— Йўқ... Меҳмон келган эди.

— Йўлда кўрдим. Эртага аниқ келишади. Энди ҳовлига борайлик.

Ҳайдар ота кампирнинг ирода кучига ишоналмас, шунинг учун ҳозир Асрорқулнинг унга рўпара бўлишини истамас эди. Йўл қилди:

— Мана шу супага жой қил, бирпас ўтирайлик... Агар биров менга «қолган умрингни дун'ени саёҳат қилиб ўтказасанми ё супада ўтириб ўтказасанми?» деса, ҳеч ўйлаб ўтирмасдан, «шў супани берақол» дер эдим.

Бу гап Асрорқулга жуда ёқди. У атрофга сув сепиб, супага жой қилди.

— Мана, ёнбошла! Супага бунчалик ишқинг тушган бўлса, овқат бўлгунча шуерда ўтирамиз... Ҳа, айтгандай самоварга бунча ишқинг тушди, деган эдинг, жавоб бермабман.

— Энди жавоб бермасанг ҳам майлига. Биламан...

— Нима учун ишқим тушганлигини билдингми?

— Билдим. Бу гўлзор кўкрагингда ёнган ўтдан бино бўлган экан. Мен бекорчи — такасалтангни сўк! Сўк мени, курк товук дегин!

Асрорқул қаҳ-қаҳ уриб кулди. Ҳозир Ҳайдар отани ва шу блан бирга ўзини ҳам хижолатликдан чиқариш учун гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди:

— Мендан икки нарсани сўрамоқчи бўлган эдинг. Иккинчиси нима эди?

Ҳайдар ота унга «Мен сендан икки нарсани сўрамоқчи бўлиб келдим» деганида Ёдгорбойдан келган хатларни кўзда тутган эди, ҳозир нима дейишини билмай, шошиб қолди:

— Иккинчиси, энди, ўзинг биласан... Едгорбойдан хат келмай турган бўлса, кампирни шунақа овунтириб турганинг ҳам тузик... келиб қолар.

Асrorқул узоқдаги кўмкўк адирларга соя солиб турган оппоқ булут парчаларига қараб жим қолди, анчадан кейин чилим солиб чекди.

— Қанчадан бери хат келмайди?— деди Ҳайдар ота.

— Анчадан бери.

Ҳайдар ота ер остидан унинг юзига қаради. Назарида Асrorқул яна ҳам қорайган ва ҳозир вужудидан тутун чиқиб кетаётгандай кўринар эди.

— Келиб қолар, дўстим, ҳархил хаёлларга борма.

Асrorқулнинг кўз атрофи қизариб, юзидан сохта табассум акс этди.

— Нима хаёлга борар эдим? Едгорбой овга боргани йўқ, урушга борган!.. Кампирга билдирмасанг, ростини айтаман. Кампирга айтма, кўтараолмайди.. Қора хат келган!

Ҳайдар ота кампирнинг эшитганлигини айтишини ҳам билмай, айтмаслигини ҳам билмай, бир лаҳза ўйланиб қолган эди. Асrorқул:

— Ҳа, эшитганмидинг?— деди.

Ҳайдар ота бирининг билганлигини иккинчисидан яширишга қарор берди, чунки бирининг қайғуси иккинчисининг қайғусига қайғу қўшувига кўзи етиб қолди.

— Қишлоқда эшитган эдим, лекин ишонмаган эдим. Шу аниқми? Асrorқул жавоб бермай қошини силади.

— Бардош қил, дўстим, хафа бўлганинг блан, йиғлаган блан бўлмайди.

— Мен йиғламайман! То ўғлимнинг гўрини қучоқлаб, тупроғини юзимга суртмагунимча кўзимдан ёш чиқмайди.

Абror овқатга айтгани келди. Уни кўриб Асrorқулнинг чеҳраси дарров ўзгарди ва уйга боргунча мусибатдан асар қолмади.

Кампир одатдагидан чаққонроқ ҳаракат қилар ва мумкин қадар сўзлашга тиришар эди. Асrorқул чочиққа қўлини артаётиб унга разм солди ва кулиб:

— Хўш, жончам, яна йиғлабсиз-да,— деди.

Кампирнинг юзида кулгига ўхшаган бирнима акс этди, лекин дарров юзини буриб кампир блан қозонни қирар экан, жеркиб:

— Ҳа деб йиғи тўғрисида гапираверманг! — деди.

Лекин овқатни келтирганида ўзининг кўзида ёш айланар эди. Овқатни ўртага қўйиб кўзини артди.

— Қуриб кетгур шу ўтиннинг тутуни бирам аччиқ эканки!

— Утир,— деди Асrorқул турпдан бир бўлагини оғзига солиб,— аччиқ тутунни биз кўрганимиз йўқ, аччиқ тутун уруш бўлаётган жойларда.

Овқат маҳалида кампир жуда бетоқат бўлиб ўтирди. Бир мартаба ичидан йиғи тўлқинланиб келганда ўзини тутиш учун Асrorқулга хархаша қилди.

— Бунча қурт-қурт қилиб чайнайсиз!
— Турп шунақа бўлади-да, жонидан.
— Қаёқда, юмшоқ нон есангиз ҳам, беда еган отга ўхшаб чайнайсиз!

— Юрагингни кенг қил.

— Нима қилипти юрагимга? Менга ўхшаб эртадан кечгача уйда ўтиринг-чи!

Ҳайдар ота аралашди:

— Келин рост айтадилар... Менга қаранг, келин, ўртоғингиз менга сизни олиб келишни жуда тайинлаган. Мен буерда уч-тўрт кун турадиган бўлиб қолдим. Сизни эртагаёқ элтиб қўяйми? Нима дединг, Асрорқул?

Чол-кампир бир-бирига ялт этиб қаради. Бу қарашда ҳар иккисининг ҳам кўнглидан бир гап ўтди: «Мен йўғимда бу хабарни эшитсанг, ёлғизлик қилиб қолмасмикинсан?»

Ҳайдар ота икковини авраб шунга кўндирди ва эрталаб кампирни элтиб қўядиган бўлди. Эрталаб арава келганда кампир Ҳайдар отани бир четга тортиб:

— Иним,— деди,— ўртоғингизни ёлғиз ташлаб кетгани асли кўнглим бўлмаяпти.

— Сизни Аброр элтиб қўйсинми?

— Аброрнинг иши бор. Ўзим ишга ярамай шу маҳалда яна бировни ишдан қўяйми! Отнинг тизгинига арқон улаб беринглар, ўзим кетавераман. Аравани почтанинг одамидан бериб юбораман.

Асрорқул бунга рози бўлмаса ҳам кампирнинг ра'йини қайтаргани ботинолмади.

Кампир жўнади.

ҚУШЧИНОР ЧИРОҚЛАРИ¹

ТЎРТИНЧИ БОБ

I

Наймандан тортиб то Мирзаоролгача дар'ё бўйидаги ерларни аваллари чоракор ва батрак бўлиб, кейинчалик катта ер эгаларидан ижарага олиб эккан деҳқонлар дар'ё ёқалаб қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳарбири бир маҳалла, ҳаммаси Қапсанчилар қишлоғи деб аталар эди. Буерларга дар'ёдан сув чиқарадиган водокачкаларни босмачилар бузиб ташлагандан кейин Қапсанчиларнинг бир қисми аста-секин ҳарёққа кўчиб кетиб қолди. Ер ислоҳотидан кейин бир йил дар'ё тошиб, экинларнинг ярмидан кўпи нобуд бўлди; яна бир йили қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, экинлар куйиб кетди. Мана шу йиллари, гарчи ҳукумат ёрдам берган бўлса

¹ Романдан парчалар.

ҳам, Капсанчиларнинг бир қисми ҳар томонга кўчиб кетди. Шундай қилиб беш маҳаллали Капсанчилар қишлоғи Қўшчинор, Бақақуруллоқ, Қўғазордан иборат уч маҳалла бўлиб қолди.

Ер ислоҳоти вақтида ва ундан кейин юзага чиқиб қишлоқ совети атрофига тўпланган активлар азим бир дарё бўйида осмондан тушадиган томчига зор бўлиб ўтиришни кулгили бир ҳол ҳисоблаб, аввал район ижроия комитетига, ундан кейин область Сув хўжалиги бошқармасига ариза беришди.

Қишлоққа район ижроия комитетининг раиси келиб водокачалардан бирини тиклаш ҳақида мажлис ўтказадиган бўлди. Мажлисга фақат активлар чақирилган бўлса ҳам, сувнинг даргани эшитиб, бутун қишлоқ келди. Қўғазордаги водокачадан қолган харобанинг саҳни одамга лиқ тўлди. Раис, Капсанчилар қишлоғининг талабига мувофиқ, район ҳукумати водокачалардан бирини тиклашга қарор қилганлигини, асбоб-ускуна келтириш учун Тошкентга одам кетганлигини билдирди. Капсанчилар бу хабарни эшитиб, бениҳоя хурсанд бўлишди. Броқ водокачалардан қайсибири тикланиши тўғрисида келганда халойиқдан ола чиқди. Капсанчилар уч гуруҳга бўлинди. Ҳарқайси гуруҳ ўз ерига яқин водокачанинг тикланишини хоҳлар, ҳамма ҳам сувнинг бошида бўлишини истар эди. Тортишув қизиб кетди.

— Бақақуруллоқдаги тикланмайдиган бўлса — ҳеч кераги йўқ!

— Қўшчинордаги водокачка тикланадиган бўлса — тикланмагани яхши!

— Қўғазордаги водокачка тикланадиган бўлса — таги блан кўпориб ташлаймиз!

Раис бошқаларидан кўра Бақақуруллоқдаги водокачани тиклаш мувофиқ ва қулайроқ эканини тушунтиришга кўп овора бўлди. Капсанчилар, сирдан муросага келган бўлиб, зиммаларига тушган вазифаларни мумкин қадар тезроқ бажаришга сўз бериб тарқалишди.

Буларнинг зиммаларига тушадиган вазифалар — хумдондан гишт, Зарбулоқдан қум ташиш ва Бақақуруллоқдан икки томонга қараб кетган ариқларни тузатиш, кўмилиб кетган шаҳобчаларни қайтадан қазиш, янги ариқлар чиқариш эди.

Икки кундан кейин қишлоқ советининг раиси Самандаров қишлоқдаги ҳамма от, эшак ва ҳўкизларни навбат блан ишла-тиш учун рўйхат қилди. Улов жуда оз эди. Бунинг устига Капсанчилардан улов олиш шу қадар қийин эдики, Самандаров устлар келгунча бу ишлар битмай қолишидан хавфсираб, ҳаркимга алоҳида-алоҳида уқтиришга, ҳатто ялинишга мажбур бўлди. Қўшчинорли ёки қўғазорли уёқда турсин, сувнинг бошида бўладиган бақақуруллоқчилар ҳам ўзи ёки уловнинг жонини койитгиси келмас эди. Қўғазорли Тўлаган ака деган киши ҳатто отининг оёғига мих қоқиб, оқсатиб қўйипти. Натижада олти-етти кунлик иш йигирма саккиз кунга чўзилди.

Ниҳоят водокачка қурилишига уста тушди.

Ариқларни тузатиш, қазिश ишида Қапсанчилар яна ҳам ноаҳилроқ бўлишди. Булардан, айниқса сувнинг бошида бўладиган бақақуруллоқдилардан ҳечбири ўз еридан сал нарига бирон кетмон уришни хоҳламас, Самандаров хуноб бўлиб бўғилса, «деҳқоннинг бошини бириктиришдан кўра, зоғора ундан чап-чап ёпиш, осонроқ» деб кулишар эди.

Шундай бўлса ҳам водокачка битгунча ариқлар тайёр бўлди. Водокачканинг очилиш маросими катта тўйга, каттакон сайилга айланиб кетди. Бу сув қишлоқнинг бутун дард-фалокатини, бутун қашшоқлигини ювиб кетаётгандай ҳамма шод-хуррам, ҳамма аҳил, орада ўтган паст-баланд гаплар унутилган эди.

2

Мана шу кунларда колхозчилик ҳаракати бошланиб кетди.

Қапсанчилар Мирзаорал блан Баҳрободда собиқ батрак ва чоракорлардан ташкил топган биттадан иккита колхоз борлигини, улар ер-сув, от-улов, асбоб-ускуналарини ўртага солиб шериклик деҳқончилик қилишларини эшитган, лекин бу одамлар нима учун, нима мақсадда шу йўлга кирганларини билишмас, бунга биров чандон қизиққан ҳам эмас эди. Колхозлаштириш ҳақида мишмиш гаплар кўпайгандан кейин бунга ҳамма қизиқди, шунинг учун, район партия комитетининг секретари Аҳмедов шу тўғрида мажлис ўтказгани келганда Бақақуруллоқдаги водокачка майдонига одам сиғишмай кетди.

Аҳмедов гапни Қапсанчилар қишлоғининг тарихидан бошлади, Қапсанчиларнинг ўтмишдаги ҳаётларини батафсил гапириб берди; сўнгра, ер ислоҳоти тўғрисида гапирди, ўшанда «худо бермаган ерни бандасининг қўлидан олмайман», деб аввал ер олишдан бош тортган Қамбарали акага тегишиб, ҳаммани кулдирди. Қамбарали ака қизариб, ер чизиб ўтирар эди.

— Албатта, — деди Аҳмедов, — ер зарурларнинг зарури, лекин қашшоқликдан чиқиш учун ернинг ўзигина кифоя қилмайди. Бунинг ўзларинг кўриб турибсизлар.

Орқада ўтирган қўғазорлик Тиллабобо луқма ташлади:

— Кўриб турибмиз, биримиз икки бўлаётгани йўқ. Ер бўлгани блан худо баракани кўтарса қийин. Ҳали ҳам ўша «бултурги Эшматмиз».

— Биримиз икки бўлмаётипти деганингиз тўғри, отахон, — деди Аҳмедов, — лекин ҳали ҳам «бултурги Эшматмиз» деганингизга қўшилмайман. «Бултурги Эшмат» ердан тиши блан суғуриб олган ҳосилининг деярлик ярмини бой акасига берар эди. «Буйилги Эшмат» шунинг бермайди.

Ҳамма гуриллаб унинг сўзини тасдиқлади.

— Энди, — деди Аҳмедов давом этиб, — худо баракани кўтарганлиги масаласига келайлик. Дарҳақиқат, Тангриқулхожи ҳар гектар еридан қирқ-қирқ беш пудга етказиб пахта олар экан,

ҳозир, масалан, бизнинг Қамбарали худди ўша ернинг ўзидан ўтган йил йигирма икки пуд пахта олипти. Энди иккинчи томонга назар ташлайлик. Ўша вақтларда экадиган ери ўзига кифоа қиладиган деҳқонлар ҳам бормиди? Албатта бор эди. Худо баракани кўтармаган ўша вақтларда буларнинг ҳоли қандоқ бўлган эди. А, Фулом ака, ўша вақтларда қанча ҳосил олар эдингиз?

Олдинги сафда ўтирган қопқора, озгин, оқ оралаган узун ва жуда сийрак соқоли шабадада ҳилпираб турган Фулом ака бир оқариб, бир қизариб, секин ўрнидан турди.

— Оладиган ҳосилимиз қарз блан учма-уч келавергандан кейин пахта экишни ташлаб юборган эдим,— деди ва дарров ўтирди.

— Демак,— деди Аҳмедов,— гап худо баракани кўтарганлиги ёки туширганлигида эмас, бараканинг ўзи ернинг қандай хўжалик эканлигига қараб бўлар экан. Тангриқулҳожиде бақувват хўжалик эди, Фулом ака ел келса йиқиладиган беқувват хўжалик эди. Тангриқулҳожиде катта ҳам'ёнини узанги, чоракор — батракларни жилво қилиб ерни ма'лум даражада миниб олган эди, Фулом ака ерни минаолмас эди. Тангриқулҳожиде қўлидаги бутун воситалар блан ерни қамчинлаб кўпроқ ҳосил беришга мажбур қилар эди. Фулом ака эса ернинг берганини олар эди. Демак, бараканинг сири нимада экан? Бараканинг сири ерни кўпроқ ҳосил беришга мажбур қилишда, уни миниб олишда экан. Кўпчилиги янги, эскилари ҳам нимжон бўлган ҳозирги деҳқон хўжалиги ерни миниб олаоладими? Йўқ! Бунинг учун нима қилиш керак? Икки йўл бор: бири — Тангриқулҳожининг йўли, иккинчиси — мирзаороллик, баҳрободлик собиқ батрак ва чоракорлик тутган йўл. Тангриқулҳожиде йўли блан борилганда битта Тангриқулҳожиде чиқиши уни Қамбарали акага, Фулом акага ўхшаганлардан йигирма-ўттизтаси «бултурги Эшмат» бўлиши керак. Бунга партия йўл бермайди, мутлақо йўл бермайди. Мирзаороллик, баҳрободлик собиқ батрак ва чоракорлар тутган йўлдан борилганда ҳали янги, эскилари ҳам нимжон хўжаликлар бирлашиб катта куч ҳолига, саноатимиз бераётган турли-туман машиналарни узанги, илмни жилво қилиб ерни миниб оладиган, ерни ўзига бўйсундириб оладиган зўр хўжалик ҳолига келади. Партия ва ҳукумат буни қўллайди. Мана шунинг оти колхоз бўлади.

Аҳмедов Қапсанчиларни колхоз тузишга чақириб, сўзини тамом қилди. Савол-жавобга ўтилди. Савол ёғилиб кетди. Ҳаммадан кейин, ҳозиргина онасини эмган бузоқдай, лабининг икки бурчи оқариб турган, юзи шишинқираган — захил бир йигит худди дон тикилган товукдай бир товуш чиқариб, қўлини кўтарди.

— Савол... ҳукумат ўзи берган ерни ўзи тортиб олар экан-да? Ундан-мундан кулги эшитилди.

— Кимдан тортиб олар экан?— деди Аҳмедов.— Тортиб олиб кимга берар экан? Бойларгами? Сизга шу гапни ўргатиб юборган одамга бориб айтинг: Совет ҳукумати ерни сиздан тортиб олгандан кейин асл эгаларига топширар экан, энди ердан умид қилмас экансиз, денг!

Кулги кўтарилди, қарсак бўлиб кетди.

Йигит, нима бўлганига тушунаолмай оғзини катта очиб, киприк қоқмай, бақрайиб турар эди.

— Нишонбой, бу саволинг палағда чиқди, бориб Оқилхон-тўрадан бошқа савол олиб келгин!— деди кимдир қичқариб.

Яна кулги кўтарилди. Йигит ўтирди.

Музокара бошланди. Биринчи бўлиб сўзга Рўзимат деган ёшгина, лекин бўлиқ бир йигит чиқди.

— Менинг сўзим қисқача... Аҳмедов акам трактор тўғрисида гапирдилар. Мен ҳам шу тўғрида гапириб ўтмоқчиман. Мен баҳорда Қатортолга борган эдим. Жияним ўша ерга тушган. Шу Қатортолда бундан уч йил бурун ташкил қилинган уруғчилик совхозни бор. Шу совхознинг директори ислоҳотда ер олган батрақлардан биттасига божа бўлар экан. Шу батрак директорнинг олдига бориб: «Уловим йўқ, божа, шу бу йил тракторингиз блан еримни ҳайдатиб берсангиз, дурустроқ ҳосил олсам, келаси йил уловлик бўлар эдим» депти. Директор кўнипти, лекин, ерни бориб кўргандан кейин: «Бу бир парча ерни трактор блан ҳайдаш замбарак блан қуён овлашдай гап; қўшнилари кўнса ҳаммаларинг ерларингни қўшиб яхлит қилинлар; бир кунда ҳайда-тиб бераман», депти. Ўнуч хўжалик ерини қўшипти, шуларнинг ичида бизнинг қуён ҳам бор экан. Трактор бир ярим кун ишлаб, тизза бўйи ҳайдаб берипти. Булар биргалай қўриқ ҳам очиб олишипти. Тракторнинг ҳақини ўнуч хўжаликка сочилганда битта отнинг уч кунлик ем-хашагидан арзон тушипти.

— Мана шу нима?— деди Аҳмедов.

— Тракторнинг фойдаси.

— Бундан ташқари?

— Бундан ташқари... деҳқоннинг фойдаси.

— Куртак! Куртак!— деди Аҳмедов,— мана шундан колхоз кўкариб чиқади. Турмушнинг ўзи деҳқонларни бирлашишга, колхоз бўлишга ундаётти! Хўш, ундан кейин нима бўлди?

— Ундан кейин мен бу гапни келиб Тўхтабой акамга айтдим. Бу киши «итгифоқнома ёздириб районга борсак бўлар экан», дедилар. Шунинг устига Тиллабувам келиб қолдилар, бу киши, «қиммат беҳикмат эмас, арзон беиллат эмас; бунинг тагида бир иллат бордир, сабр қилайлик», деб ланжлик қилдилар.

— Бир мен айтганим йўқ бу гапни!— деди Тиллабува дўнғиллаб.

— Тўғри, бир сиз айтганингиз йўқ. Шундан кейин бу ишга қунт қилмадик. Мен нима демоқчиман? Мен шуни айтмоқчиманки, бирлашсак, колхоз бўлсак, ҳукуматимиз трактор берса биримиз икки эмас, ўн бўлади, юз бўлади! Шу блан сўзим тамом... Ҳа, айтгандай бу орада «трактор ерни куйдириб, жирини қуришиб уч-тўрт йилда гиёҳ унмайдиган қилиб қўяр эмиш», «трактор чўқанинг ёғи блан юрар эмиш», «гўристондан товуш чиқипти» деган гаплар чиқиб қолди.

— Бунақа гаплар кимдан чиқади?— деди Аҳмедов мийғида кулиб.

Боласини эмизиб ўтирган бир хотин икки-уч оғиз ростлаганидан кейин эшитилар-эшитилмас:

— «Гўристондан товуш чиқипти» деган гапни мен Нишонбойдан эшитган эдим,— деди.

Аҳмедов буни эшитиб қолди.

— Нишонбойдан эшитган бўлсангиз эшитгандирсиз, лекин бу гап Нишонбойнинг ўзидан чиққан эмас. Нишонбой курк товуққа ўхшаган нарса, эгаси товуқнинг тухумини бостирадими, ўрдакнинг тухумини бостирадими — унга барибир — очиб чиқара беради.

Қийқириқ кулги бўлиб кетди.

— Бунақа гап трактор келса зиён қиладиган одамдан чиқади,— деди Аҳмедов давом этиб, трактор келса ким зиён қилади? Деҳқон хўжалигининг кучсизлигидан, пулга, от-уловга, асбоб-ускунага муҳтожлигидан фойдаланиб қимирлаб қолган, ер ислоҳотида қирқилган тирноғи ўсган ва ўсаётган, кучсиз хўжаликларни илондай авраб дамига тортаётган, одамлар зиён қилади. Қишлоқда шунақа одамлар борми?

Ҳар томондан товушлар эшитилди:

-- Топилади.

— Бор!

— Ҳа, баракалла,— деди Аҳмедов,—товуш гўристондан эмас, мана шулардан чиқаётпти. Булар номимиз яримта бўлади, деб ҳалитдан, ҳали трактор келмасдан бурун ириллаётпти.

Рўзиматдан кейин Тиллабува сўз олди. Ҳамма «балога қолдинг» деган ма'нода кулиб Рўзиматга қаради. Тиллабува узун, оппоқ соқолини тутамлаганича энгашиброқ, йўрғалаб олдинга чиқди-да, қоматини ростлаб Аҳмедовга қаради.

— Гапинг тўғри, ука, мен бурунги капсанчи эмасман, деҳқонман! Нима вайдан, бултурги Эшматман дедим? Бу гапни шу вайдан айтдимки, Шокиржон бойваччанинг ерини экиб ёки ундан ерни ижарага олиб юрган вақтларимда бу одам орттираётган туман бойликни кўриб шўр пешоналигимга бирдан-бир сабаб ерсизлик, сувсизлик деб ўйлар эдим; шунинг учун, ислоҳотда ўзимга теккан ерни белгилаб қозиқ қоққанымда, водокачка қурилишига орқалаб гишт ташиганимда кўп нарсаларни мўлжаллаб қўйган эдим, кўп нарсаларни орзу қилган эдим; лекин, ука, ер олганимдан кейин ҳам ўша мўлжалларим юзага чиқмади, орзуларим ушалмади. Мана шу вайдан мен бултурги Эшматман дедим. Бунинг сабабини мана энди билдим. Бундан чиқдики, бизнинг аҳволимизни сен ўзимиздан яхшироқ билар экансан, бундан чиқдики, бизни рўёбга чиқарадиган йўлни ҳам сен биласан. Агар бизни рўёбга чиқарадиган йўл колхоз йўли бўлса — бошла ука, этагингни ушлаганимиз ушлаган! Иккинчи сўзим — тирноғи ўсган, нар бизни илондай авраб дамига тортаётганлар тўғрисида. Бу тўғрида ҳам сенга қойилман. Ёғочнинг бўшини қурт ейди. Бизни

илондай авраб, дамига тортаётганлар кимлар — Ну'монхожи, Мирҳомидхўжа, Саидносир, Оқилхонтўра, Мирҳайдар...

— Ҳой, имонсиз чол. Мирҳайдар акани нега қўшасан? — деди кимдир орқадан.

— Нега қўшмас эканман? Мирҳайдар бизни Эшмат қилмаё-типтими?

Бояги товуш яна қичқирди:

— Мирҳайдар ака кимни Эшмат қилиптилар?

Тиллабува бўйинини чўзиб, товуш чиққан томонга қаради, лекин гапирган кишини кўраолмади.

— Ҳой, бундоқ ўрнингдан туриб гапирсанг-чи! Нега қочган беданадай писиб, чурқиллайсан? Мирҳайдарнинг тўхлимергандаги шолипоясини ким экади? Бу шолипояни Мирҳайдар Шодиқулдан қанака қилиб олган, биласанми? Унинг Митондаги боғига ким қарайди? Мирҳайдар Мамадалига қўш хўкизни нимага бериб қўйипти? Қани, хой, Мамадали, гапирсанг-чи, сенга муруват юзасидан берганми?

Орқада тикка турган ёшгина йигит, Мамадали ўзини одамларнинг орқасига олди.

— Мирҳайдар одамларни Эшмат қилмаганими бу? — деди Тиллабува давом этиб. — Ҳукуматга чап бериб кучсиз хўжаликларнинг баданига зулукдай ёпишиб олган мана шунақа одамларнинг танобини тортиш керак.

Тиллабувадан кейин сўзга чиққанларнинг бири, камбағалчиликдан нолиб, бири ҳукумат деҳқонни яхши йўлга бошлайди деган қаттиқ ишонч блан колхозга хайрихоҳлик кўрсатди ва ҳаммаси ҳам муштумзўрлар тўғрисида Тиллабуванинг сўзини қувватлади.

Капсанчилар колхоз тузишга қарор қилишди...

3

Январьнинг бошларида область партия комитетидан вакил келиб қишлоқ совети раиси Самандаровнинг уйига тушди. У қопқора, қотма, вужуди пай бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди. У, Капсанчиларнинг кайфиятини райкомнинг иккинчи секретари Шодиевдан эшитиб, чеки шу қишлоққа тушганига жуда хурсанд эди. Шодиев унга «Колхозга ҳамма бир оғиздан қўл кўтарган, муштумзўрга қўлини бигиз қилиб «думини туг!» деб турипти, демак, ҳамма тайёр — қўл тегизилса — палахса-палахса кўчиб чиқаберди», деб ишонтирган эди.

Эртасига камбағал деҳқонларнинг мажлиси чақирилди.

Оппоқ қор. Узоқ-яқинда қарғалар қағиллайди. Қош қорайганда юпун кийинган одамлар қунишиб, дилдирашиб, Бақақуруллоқ майдонидаги қизил чойхонага томон келабошлади. Ёзлик қизил чойхонанинг атрофига чий тутилиб, ҳарер-ҳареридан туйнук қўйилган, бу туйнуқларга газет қоғозлар ёпиштирилган эди.

Ичкари қоронғи, ғовур. Одам кўп. Қаердадир чақалоқ ингламоқда. Қаердадир чилим қуриллайди. Мана шундай мажлис ва байрам кунлардагина ёқиладиган қирқинчи осма чироқ ҳозиргина ёқилган бўлиб, ҳали пилиги кўтарилган эмас. Унинг хира шуласида президиум столига ёпилган қизил алвон, унинг устидаги бир тахта оқ қоғоз, орқа томондаги деворга ёпиштирилган портрет ва плакатлардан ба'зисининг бир бурчи, ба'зисининг ярми, столга яқин ўтирган кишиларнинг қопқора калласи кўринар эди.

Самандаров чироқнинг пилигини кўтарди, қаламнинг орқаси блан столни қоқиб ғовурни босди.

— Уртоқлар! Жим!.. Ҳой, Рисолат, болангни йиғлатмагин, ахир эмизсанг бўлмайдим!.. Чилим чекилмасин, деган таклиф тушди. Уртоқлар камбағал деҳқонларнинг колхоз қурилишига бағишланган ялпи мажлисини очиқ деб э'лон қиламан, э'лон қилиш блан бирга сўз областдан келган вакил ўртоқ Сафаровга.

— Уртоқлар,— деди Сафаров,— мени буерга область партия комитети ва темир йўл депосининг ишчилари юборди. Менинг буерга келишдан мақсадим меҳнаткаш деҳқонни қашшоқликдан чиқарадиган, деҳқонни тракторга миндириб, социализмга олиб борадиган ишда, я'ни колхоз тузишда, ҳамма мамлакатларнинг қонини сўриб келган муштумзўрни таг-томири блан юлиб ташлашда сиз оға-иниларимга ёрдам беришдир. Мен ҳам деҳқон боласиман. Аслимиз Қудашдан. Отам, агар эшитган бўлсаларинг, Одил кўр деган қўқонлик бойнинг Қудашдаги ерини экар эди. Одил кўрни эшитган бўлсаларинг керак: Қўқонда бойлар ҳукумат тузиб, йўқ аскарга аскарбоши керак бўлиб қолганда бу одам Сибирьдан қочган каллакесар Эргашни Бачқирдан оқ кигизга ўтқазиб олиб келган. Унинг ша'нига ўша вақтда байт ҳам чиққан эди:

Кима дод айлайин аҳли ҳукумат бўлса Одил кўр.
Урушни бошлабон қочди ўзи бўлмай муқобил кўр,
Кўп одам қонига зомин бўлиб бу бирла жоҳил кўр,
Қочиб билмамки, охир кетди Афғон ичра Қобил кўр.

Бу йигитнинг оғзидан байт чиқишини, айниқса бунақа қизиқ байт чиқишини ҳечким кутмаган бўлса керак, ҳамма гуриллаб кулиб юборди.

Мажлисдан расмият руҳи, мажлис аҳлига Сафаровни хийла бегонароқ кўрсатиб турган парда кўтарилди.

Сафаров давом этди:

— Отамни мана шу Одил кўрнинг ювиндихўри Пайғамбаркул кўрбоши отиб ташлаган. Мен бу блан нима демоқчиман? Шунга айтмоқчи бўламанки, камбағал нон деб бош кўтарса, боймуштумзўр қон деб тош кўтаради. Бунга ер ислоҳоти вақтида ундан илгари ҳам ўзларинг кўргансизлар, айтиб ўтиришнинг ҳожати йўқ... Колхоз нима эканини ўзларинг биласизлар. Райком

секретари ўртоқ Аҳмедов бу тўғрида сизлар блан суҳбатлашган экан.

— Биламиз!

— Ёзиламиз!— деган товушлар эшитилди.

— Хўп,— деди Сафаров,— бу тўғрида энди гапирмасак ҳам бўлади. Бу масала ҳал. Энди иккинчи масалага ўтайлик.

Энг орқада ўтирган ўрта ёшлардаги бир киши шошиб-пишиб оғзидаги носни ташладию, қулоғини боғлаган қийиқчасининг учига мўйловини артиб қўлини кўтарди.

— Кичкина савол — деди ва ўрнидан турди,— майлигами? Саволим шуки, мен ер ислоҳоти вақтида, тушунмасдан, «худо бермаган ерни бандасининг қўлидан олмайман», деганман. Энди ўйласам, ўша вақтда хўп ҳам гўл эканман. Энди хийла мулла бўлиб қолдим, ҳамма ҳам мулла бўлиб қолди. Колхознинг камбағал деҳқонга нафини тушунтирсангиз-тушунтирмасангиз ўзимиз билиб турипмиз. Нимадан биламиз? Шундан биламизки, муштумзўр типирчилаб қолди. Хўроздан «тонг отишини нимадан биласан», деб сўралса, «ёрқонотнинг чийилаганидан биламан» деган экан. Мен колхозга биринчи бўлиб ёзиламан. Лекин, сўраганининг айби йўқ... «Колхоз социализмга олиб боради», дедингиз, социализмга ҳаммани олиб борадими ёинки хоҳлаган бориб, хоҳламаган қолаверадими?

Сафаров ичида қотиб-қотиб кулди. Самандаров ўз жамоасидаги одамнинг нодонлигидан хижолат бўлди шекилли, бўғилиб,

— Вой, беғувор-е, социализмни кўп тушунган экансиз!— деди ва социализм нима эканлигини тушунтиракетди, лекин ўзи ҳам аниқ-равшан бир сўз айтаолмай гапни чайнайбошлади. Сафаров тез-тез луқма ташлаб, мисол қистириб унга ёрдам берди.

— Бошқа савол йўқми?— деди Сафаров.— Бошқа савол бўлмаса иккинчи масалага ўтамиз. Биз, муштумзўрларнинг ерини, асбоб-ускунасини, иш ҳайвонларини олиб колхозга беришимиз ва ўзини буердан бадарға қилишимиз керак.

Мажлис бир лаҳза жим қолдию, кейин ундан-бундан товушлар чиқабошлади:

Отангга раҳмат!

— Ҳайдалсин!

— Мол-мулки ҳам тортиб олинсин!

— Хўп,— деди Сафаров,— бўлмаса, шундоқ жазога лойиқ муштумзўрларни номма-ном айтайлик. Қани, ёзинг, ўртоқ Самандаров! Биринчи... ким?

Ҳечкимдан садо чиқмади. Сафаров яна қайтиб сўрагандан кейин бирнеча киши Ну'монҳожининг номини айтди.

— Биринчи Ну'монҳожини Қаландаров. Қимда-ким Ну'монҳожини Қаландаровнинг хўжалиги тугатилсин, ўзи буердан бадарға қилинсин, деса қўлини кўтарсин.

Ҳамма баравар қўл кўтарди.

— Иккинчи ким?

Яна жимлик чўкди. Тиллабуванинг зардаси қайнаб кетди.
— Ҳой, халойиқ, нимадан қўрқасан!— деди ўтирган ерида қўлини пахса қилиб.

Орадан кимдир:

— Қўрқмасангиз, ўзингиз айтинг!— деб дўнғиллади.

Тиллабува ўрнидан турди:

— Нимадан қўрқаман? Ез! Мирҳомидхўжани ёз! Саидносир, Оқилхонтўра, Мирҳайдар, Абдумалик...

Шу онда чироқ шарақлаганича бориб шипга урилдию, ерга тушиб чил-парчин бўлди ва бирданига иккита ўқ чиқди. Халойиқ бир лаҳза жим қолиб, кейин бирданига ўзини эшикка урди. Эшик қулади, қамиш девор ўпирилди. Чақалоқнинг виғиллагани, хстин кишининг фар'ёди эшитилди. Нимадир қарсиллаб синди. Кимдир ўкирди. Кимдир сўкинди. Ерга тушган чироқ бир-икки лопилладию, аввал кўк, кейин қизғич аланга кўтарилди. Сафаровнинг кўзи деворнинг тагида бир-бирини пийпаётган икки кишига тушди. Бунинг бири президиумда ўтирган Бўтабой ака эди. Сафаров югуриб бориб, уни бўғаетган йўғон кишининг елкасига бир тепди. Йўғон киши ўрнидан тура солиб Сафаровга ташланди. Сафаров икки қадам орқага чекинди, кейин гавдасининг бутун оғирлигини олдинга ташлаб, муштининг қирраси блан унинг кекирдагига туширди. Йўғон киши чалқанча йиқилди ва сўйилган товукдай питирлаб, суяк тиқилган итдай хириллайбошлади. Бўтабой ака ерда ётган қўштиғ милтиқни олиб, қўндоғи блан унинг калласига солмоқчи бўлган эди, Сафаров тутиб қолди.

— Урманг!

Бу орада ташқаридан товушлар эшитилабошлади:

— Ушла!

— Ур!

— Оқилхонтўра!

— Тўхта отиласан!

Сўнги товуш Самандаровнинг товуши эди.

Сафаров супадаги кигизни тортиб аланганинг устини қоплади-да, югуриб ташқарига чиқди, Оппоқ қорда одамларнинг қораси елиб-югурар эди. Самандаров тўппончадан осмонга ўқ узди. Одамлар орасидан қаниб, дар'ё томонга югуриб кетаётган кимдир қоқиниб йиқилди.

Ҳаял ўтмай, бирнеча чироқ пайдо бўлди. Ҳамма қизил чойхонага кирди. Бўтабой ака қўштиғ милтиқни кўтариб, худди часовийдай, ғоз турар, Мирҳайдар унинг оёғи остида дам-бадам ўқчиб ётар эди. Бирнеча киши қўл-оёғи боғланган Оқилхонтўрани судраб олиб кирди. Шу онда кимдир:

— Тиллабува!— деб қичқириб юборди.

Ҳамма ўша томонга юзланди. Чироқ тутилди. Тиллабува мукка тушиб ётар, унинг ўнг томонга қайрилиб чиққан узун, оппоқ соқолида бўйчидан оқиб тушаётган қон бугланиб турар эди...

Машина сайргоҳга кириб борди ва дудулаганича одамларни, отлари чиқарилиб қўйилган қатор-қатор араваларни оралаб дар'ё томонга йўналди. Аравалардаги четаплардан, ялпиз, мия, похоллар орасидан кечки қовун, тарвуз, хазанақларнинг учи кўри-ниб турар; қопларда, катта-кичик халталарда, сават ва кажа-валарда ўрик, жийда, майиз, беҳи, узум, ёнғоқ, тутмайиз, нок, олма, қовунқоқи баргак, бодом ва бошқа нозу не'матлар очилиб-чочилиб ётар эди. Ғовурда автомобильнинг гудоги аранг эшитилар эди. Қаердадир чилдирма гижбангламоқда, бир томонда майда ва шўх, иккинчи томонда кишининг қалбини эзадиган катта ашула бўлмоқда. Аллақаерда кимдир баланд овоз блан гапирмоқдаю, одамлар гур-гур кулмоқда. Ора-сра «кеп қолинг!», «емаган армонда, еган дармонда», «отангга раҳмат!», алла нима'нинг «сараси бу!» деган товушлар эшитилар эди. Машина дар'ёдан анча беридаги паст-баланд тепаликлар олдида тўхтади. Бу тепаликларнинг устига, ён-бағрига, этагига солинган кигиз, шолча, бўйра ва бошқа палосларда одамлар тикилишиб ўтирар, абжир йигитлар югуриб-елиб чой, даста-даста нон, патнисларда мевачева ва бошқа нарсалар ташир эди.

Қарияларни икки жувон ва бир норғул йигит кутиб олишди. Кампирларни ёнбағирда ғуж бўлиб ўтирган аёллар тўпига, чолларни юқорига бошлаб чиқишди. Юқорида ўн-ўнбеш чоқли мўйсафид буердан яққол кўриниб турган сайргоҳни тамошо қилиб, чақ-чақлашиб ўтирар эди. Махсум бир чеккадаги бўш жойга чўкка тушиб Қурбон отанинг этагидан тортди. Шу чоқ ёнбағирдан кимнингдир баланд, қувноқ товуши эшитилди:

— Ассаломуалайкум, Қурбон ота! Салом, отахон!

Қурбон ота бурилиб қараб ёнбағирдан кийикдай сакраб чиқиб келаётган Сидиқжон ва унинг кетидан кулиб қараб турган Урмонжонни кўрди. Урмонжон Қурбон отага қараб бир нима деб ишора қилди, афтидан: «Унинг суюнганини қаранг», дедию, тушиб кетди. Сидиқжон дарҳақиқат, худди отаси тирилиб келгандай ниҳоят хурсанд бўлиб қучоғини ёзиб келар эди. У келасолиб Қурбон отани даст кўтарди, икки айлантириб ерга қўйди, ҳол-аҳ-всл сўради, яна қучоқлади.

— Баракалла, ўғлим, баракалла,— деди Қурбон ота кулиб, йўталиб,— Урмонжон ҳар борганда сўрайман... Юрипти, вақти чоғ дейди... Кеча йўқлаган эдим, бу ёқда экансиз... Хўп ўйнаб-кулиб юрибсизми?

— Шукур, отахон, шукур...

Боя қарияларни кутиб олган норғул йигит чой, бир патнисда нон, қовунқоқи, бир қийиқчада ошқовоқ сомса келтириб қўйди. Сидиқжон мана шу канал ишида биринчи кун ва ундан кейин қандоқ ишлаганини, кимлардан қандоқ меҳру оқибат кўрганини,

«райкомимиз ўртоқ Аҳмедов» қандоқ одам эканини сўзлаб берди. Қурбон ота ёш боладай қувончдан энтикиб гапираётган Сидиқжоннинг сўзларига зўр мамнуният блан қулоқ солар эди.

— Айтмадимми,— деди Қурбон ота кулиб,— оппоқ соқолим блан ёлғон гапираманми! Ўрмонжон ўшанда бизнинг колхозда иш кўпу ош оз, ҳали-бери янги этик киёлмайсан, деганда бугаплардан чўчиманг демадимми! Бу замонда меҳнат қиладиган киши хор бўлмайди, албатта, лекин ҳар гиёҳнинг ўзи севган тупроғи бор.

— Буниси тўғри, отахон, лекин Ўрмонжон акам у гапларни мени чўчитиб синаб кўриш учун айтмаган эканлар. Ростдан ҳам иш кўп экан.

— Дамлаб қўйилган ош ҳечқаерда ҳам йўқ. Сабр қилсанг гўрадан ҳалво битар...

— Биламан, мен нолиётганим йўқ, отахон, нолимайман. Буерда ҳечким ҳам нолимайди. Нолийдиганлар нолимасдан бурунроқ колхозни ташлаб жўнаб қолган экан.

— Қаттиқчиликнинг қирқи кетиб, бири қолгандир энди?

— Ҳа, отахон, қирқи кетиб бири қолган, лекин бирақайи қолган. Йиғим-теримни олганимиздан кейгн баҳоргача икки юз йиғирма гектар янги ер очишимиз керак.

— Қанча?— деди Қурбон ота ҳайрон бўлиб,

— Икки юз йиғирма гектар.

— Икки юз йиғирма танобдир?

— Йўқ, отахон, гектар. Буерларнинг кўпи тўқай. Қиши блан арракашлик қилиб, тўнғак кавлайдиган бўлиб турибмиз.

— Бу бир гапдир? Шунча ер, яна бунинг кўпи тўқай бўлса... Йўғе, маховотдир... Бўладиган иш эмас. Айниқса тўқайни бузиб ер қилиш...

— Йўқ, отахон, яқинда райкомимиз ўртоқ Аҳмедов ўша очиладиган кўриқларни, бузиладиган тўқайларни айланиб кўриб, план қилиб районда мажлисга солиптилар. У киши план қилган иш бўлмай қолмайди. Бўлмайдиган ишни мажлисга солмайдилар. Лекин қийинчилик тортамыз, бусиз бўлмайди. Ўрмонжон акам шундоқ дейдилар.

Сидиқжон бугун саҳрони тутиб кетган, тепаликларда, канал ва дарё бўйларида, қизил темир дарвозаси офтобда чўғдай ёлқинланиб турган тўғон бошида юрган одамларга қараб жим қолди. Тўғон бошидаги тепаликдан бирдан дўм-дўм этган товуш эшитилди-ю, тўрт карнайнинг оғзи баравар осмонга кўтарилди. Тўрт карнайчи гавдаларини орқага ташлаб, қоринларини чиқариб бараварига чалишди. Тўрт карнайнинг «ваҳа, ваҳу-ваҳа» деган товуши бошқа ҳамма товушларни босиб, қулоқларни қоматга келтирабошлади. Бунинг орасидан узилиб-узилиб эшитилаётган сурнай товуши эчкининг ма'рашига ўхшар эди. Қурбон ота сукутга кетди...

Бир чойнак чой кўтариб Ўрмонжон келди. Унинг келганини на Сидиқжон пайқади ва на Қурбон ота.

— Ҳа, нимага қараб қолдинг?— деди Ҷурмонжон Сидиқжоннинг ёнига ўтириб,— отани зериктириб қўйибсан-ку.

Сидиқжон ўрнидан туриб уни тўғра таклиф қилди:

— Зерикканлари йўқ, Ҷурмонжон ака, гаплашиб ўтирибмиз. Отамга қишда қиладиган ишимизни айтиб бердим.

— Шу аниқ гапми ўғлим?— деди Қурбон ота.— Икки юз йигирма гектар, яна бунинг кўпи тўқай бўлса... Жуда қийин бўлар?

— Ҳа, секинроқ айтасизми,— деди Ҷурмонжон ва Сидиқжонга имо қилиб кўз қисди.— Бу йил қиш колхоз яна эланадиган бўлиб турипти. Шу элақдан Сидиқжонингиз тушиб кетмаса деб кўр-қаман.

— Энди катта бўлиб қолганмиз. Ҷурмонжон ака,— деди Сидиқжон керилиб. Элагингиз йиртилиб кетса ҳам тушиб кетмай-миз. Дамба вақтида кетиб қолганлар ҳам атрофимизда айланиб, ҳид олиб юрган эмиш-ку.

— Ким экан?— деди Ҷурмонжон қизиқиб.

— Рўзиматнинг тоғаси.

— Хўш?

— Келиб Рўзиматникида уч кун турипти. Нуқул колхозни суриштирар эмиш. Рўзимат боплапти...

Ҷурмонжон пастга қараб, йигитлар даврасида тарвуз еб ўтирган Рўзиматни чақирди. Рўзимат югуриб чиқди.

— Лаббай, Ҷурмонжон ака,— деди ва Қурбон ота блан икки букулиб сўрашди.— Айёмлари муборак!

Қурбон ота қаттиқ хижолат тортди, бу каналнинг очилиши булар учун ҳақиқатан катта байрам эди-ку, нечук бўлиб бу байрам блан на Ҷурмонжонни қутладию на Сидиқжонни?

— Утир,— деди Ҷурмонжон.— Тоғанг келиб кетиптими?

Рўзимат Сидиқжонга бир қараб қўйди.

— Ҳа...

— Нима дейди?

— Э, Ҷурмонжон ака, нима дер эди! Нуқул колхозни сурушти-ради: нима бўлди, қанақа... Каналнинг дарагини эшитипти. Буғ-дойкорликлар энди пахтага айлантирилса керак дейди. Жуда ғашим келиб кетди.

— Нима иш қилар экан?

— Сўрамадим.

— Нима дединг?

— Нима дер эдим... Э тоға пахта қаёқда, заб кетиб олган экансиз-да, маъна энди биз кетаолмай ўтирибмиз дедим... Афтим-га қараб, бақрайиб турипти. Канал қазиган эдик, сув чиқмади, энди дар'ёга тўғон солмоқчи бўлиб турибмиз. Дар'ёга оқиб ўлсам мендан рози бўлинг, дедим.

— Чакки қилибсан, бор гапни айтиб, қолинг дейиш керак эди.

Рўзиматнинг ранги ўзгарди, кўзларида ҳаммиша ўйнаб тура-диган табассум ифодаси тўсатдан йўқолди. Сидиқжон уни ҳеч-қачон бундай қиёфада кўрмаган, шундай қиёфага киришини хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Рўзимат икки-уч оғиз ростлаганидан кейин ниҳоят, жуда ўзгарган бир товуш блан:

— Нега, нега қолинг дер эканман?— деди.

— Йиқитган полвон йиқилганни кўтариб қўяди,— деди Ўрмонжон Қурбон отага кўз қисиб.

— Менинг тоғам бўлгани учун, менинг кўнглим учун шундай деяётисизми? У ҳали тоғам экан-ку, отам тирилик келмайдими! Мен қаҳратон қишда оёғимга пўстак боғлаб, атала ичиб тупроқ орқалаганман. Шундай вақтда ташлаб кетса у кўтарадиган тупроқ ҳам менинг елкамга тушишини билмасмиди? Билар эди. Номардлик қилди, Ўрмонжон ака, ҳажикизлик қилди! Полвон йиқилганни кўтариб қўяди дейсиз, у мен блан бел ушлашиб йиқилгани йўқ!

Ўрмонжон унинг сўзларига қўшилмаганлиги, фақат ранжитмаслик учунгина унга қарши бирон нарса демаганлиги кўриниб турар эди.

— Билмаган-да, ўғлим, тушунмаган,— деди Қурбон ота,— бу ишларнинг охири бахайр бўлишига кўзи етмаган.

— Нимани билмапти, нимани тушунмапти? Сидиқжон акам келганларида ҳам биз ҳалво еб, пашшамизни қўриб ўтирмаган эдик. Бу киши нега дарров билақолди, бу киши нега дарров тушунақолди?

Самоварчи дастурхон солиб каттакон сопол товоқда ош келтириб қўйди. Рўзимат иргиб туриб сопол обдастадан ҳамманинг қўлига сув қўйди.

Овқатдан кейин Ўрмонжон устма-уст икки пиёла чой ичдию, Сидиқжонга меҳмонларни тамошо қилдиришни тайинлаб тушиб кетди...

Булар пастга тушиб сал юрар-юрмас халойиқ гувиллаб тўғон бошига томон оқабошлади. Ҳадемай бутун тепаликлар, ораликлар бўшади. Орқаларига от боғланган қатор-қатор аравалар, катта-кичик буталар, пайхон бўлган янтоқлар, қораварақалар очилиб қолди. Минглаб халойиқ тўрт карнай бараварига воҳолаб турган тўғон бошига интилар, тиқилишар, итар-итар, сурсур блан каналнинг оқимига томон силжиб борар эди. Рўзимат йўқолиб қолди. Қурбон отани авайлаб Сидиқжон олға интилмади, шунинг учун иккови орқада қолиб кетди. Булар турган жойдан тўғоннинг қизил дарвозаси устида турган бир гуруҳ одамни тусмол блангина таниш мумкин эди. Сидиқжон буларнинг ичида ўзининг йўғон гавдаси, новча бўйи блан таниқлик бўлган ижроия комитет раиси Мавлонбековни таниди. У дарвозанинг ўнг томонига тикка ўрнатилган узун ёғочнинг одам бўйи келадиган ерида тур-пираб турган қизил байроқнинг ёнида каналнинг оқимига қараб турар эди. Карнай товуши тинди. Шу блан бирга бутун халойиқ ҳам жим бўлди. Қаердадир от кишнади. Дашт шабадаси дам-бадам пуфлаб қулоқларда гувиллар эди.

Мавлонбеков тўғоннинг ўртасига келиб бир лаҳза қотиб турди-да, бошини хиёл силкиди, шунинг кетиқдан «ўртоқлар!» деган

товуш зўрға етиб келди. Раис ўн минутча нутқ сўзлади. Бирнеча марта қаттиқ қарсақ, ҳайқириқ кўтарилди. Раис қаттиқ олқиш ва ура садолари остида салгина энгашиб, олдидан ўтган қизил лентани кесиб юборди. Лентанинг бир учи юқорига кўтарилди, пирпиради, икки-уч айланди-да, кўздан ғойиб бўлди. Шу онда бояғи ёғочдан байроқ шувиллаганича юқорига кўтарилди-да, ёғочнинг учига етгач, яна ҳам кенгроқ ёзилиб, қаттиқроқ пирпиради. Яна ҳам кучлироқ олқиш ва ура садолари янгради. Шу пайт тўғоннинг устига колхозчилардан бирнеча киши югуриб чиқди. Булардан бири бошқалардан эпчиллик қилиб, бир сакрашда тўғоннинг парраги олдига келди-да, унинг қабзасидан ушлаб, шитоб блан бурай кетди. Сидиқжон уни таниб қичқириб юборди:

— Ие, Рўзимат-ку! Оббо хумпарей, маза қилди!

Рўзимат дарвозани катта очиб, дарҳақиқат маза қилгандай қўлини орқасига қилиб керилиб турар эди.

Раис қўлини баланд кўтарди. Бир лаҳза чўккан жимликда унинг товуши эшитилди:

— Оналар, оталар, опа-сингиллар, акалар-укалар ҳорманглар! Ҳорманглар энди!

Унга бирнеча товуш бараварига жавоб қайтарди:

— Бор бўлинг! Саломат бўлинг!

— Партия ва ҳукуматимизга раҳмат!

— Яшасин ўртоқ Сталин!

Талай вақтгача бутун саҳро гуриллаб турди...

УН УЧИНЧИ БОБ

1

Сидиқжон кўкрагини сандалға бериб хат машқ қилар, Канизак унинг рўпарасида китоб ўқиб ўтирар эди. Деворга орқасини бериб дарчадан ташқарига тушиб келаётган қорни тили блан илиб олмоқчи бўлиб уёқдан-буёққа югуриб юрган Ҳошимжонга қараб ўтирган Анзират хола хўплаган чойини ютмасдан пиқ этиб кулиб юборган эди, бурнида пуфак ёрилди; буни ҳечким пайқаманган бўлса ҳам қаттиқ хижолат тортди ва шошиб-пишиб бурнини артар экан:

— Бўлди-да, Сидиқжон, болам...— деди.

Канизак Сидиқжонга кўз қирини ташлаб кулумсиради.

— Қўйинг, хола, алақситманг, дарсларини қилсинлар. Сидиқжон акам бугун мажлисдан ўтадилар. Битта-яримта одам дарсдан сўраб қолса... Ҳечким сўрамаса ҳам Ўрмонжон акам сўрайдилар.

— Ҳа-я, бугун мажлисдан ўтасан... майли ёз, катта-катта ёз, майли, гапирмайман. Ма, бир пиёла чой ичиб ол. Айтдим-а, уч кундан бери хатдан бош кўтармай қўйди, деб... Ёз, болам... Мажлисдан қўрқиш керак эмас, ҳаммамиз ҳам мажлисдан ўтганмиз.

Сени ҳамма биледи, бирпасда ўтасан-кетасан. Бўлди, гапирмайман ёзавер... Сенга ким тўсқинлик қилар эди? Бир-икки оғиз гап сўрашар...

Сидиқжон кулиб, қаламини довотга суяб қўйди.

— Мен мажлисдан ўтишимга биров тўсқинлик қилишидан, биров гап сўрашию жавоб беролмай гаранг бўлиб қолишимдан, илгари, бундан беш-олти ой бурун қўрқар эдим. Ҳозир мен ҳеч нарсадан чўчимайман. Мажлисдан ўтказишмаса хафа ҳам бўлмайман, сабабки, колхозга а'зо бўлиш — колхозга хўжайин бўлиш деган гап. Мен нима қилипманки, колхозни опичлаб катта қилган одамлар қатори Қўшчинорнинг хўжайини бўламан? Ҳали эрта... Башарти мажлисдан ўтказишса бўйнимга катта қарз тушадди, бу қарзни узиш учун кўп тер тўкишим керак бўлади. Ўтказишмаса, ҳали а'золикка муносиб эмассан дейишса, ўша терни муносиб бўлиш учун тўкаман. Гапимни йўқотиб қўйишдан ҳеч чўчимайман. Мен адашсам ўнглайдиган одам кўп, ҳамма ўнглайди.

— Юрагинг сал увишгандай бўлганига айтаётимма-да, болам.

— Юрагим увишаётганлиги рост, лекин бир нимадан қўрққанмидан, чўчиганимдан эмас.

— Бўлмаса нимадан?

— Нимадан эканлигини айтолмайман, тилимнинг учиди турганга ўхшайдию, лекин айтолмайман,— деди Сидиқжон ва бирпас жим қолганидан кейин Қанизакка қараб давом этди:— шу ёшимгача бирон киши менинг афтимга қараган эмас, бирон киши менинг номимни тилга олган ё бўлмаса менинг тўғримда бирпасгина ўйлаган эмас. Бирон киши, ҳаттоки, бир ёстиққа бош қўйган хотинин ҳам мендан кимсан, дунёга нима деб келгансан, нима қилиб юрибсан, нима қилмоқчисан, қандай орзу-армонларинг бор деб сўрагани, шу ҳам одам-ку деб гапимга қулоқ солгани йўқ. Ўйлаб қарасам, орзу-армонларим бўлмаган экан ҳам. Мана энди, ҳали бир эмас, ўн эмас, юздан ортиқ киши менинг юзимга қарайди; кимсан, нима қилиб юрибсан, муродинг нима, дейди! Шунча одам менинг номимни тилга олади, менинг тўғримда ўйлаб юрган гапини гапиради, мени гапга солади, кулмасдан, мени калака қилмасдан, мени ўзига тенг кўриб, гапимга қулоқ солади... Мана шуни ўйласам аллақандай бўлиб кетаман, юрагим увишади... Йўқ, буни юрагим увишади деб бўлмайди, бунинг бошқа оти бўлса керак... Мен буерга келганимда қорним тўқ, устим бутун, чўнтагимда беш-ўн танга беминнат харжи бўлишини кўзлаган эдим, кейинчалик булардан ҳам каттароқ, менга айниқса менга булардан ҳам зарурроқ нарса чиқиб қолди. Бунинг олдида янги тўну чўнтакдаги бир тутам шалди роқ қоғоз жуда майда, жуда ҳам арзимас бир орзу бўлиб қолди. Мени мажлисдан ўтказишадими, ўтказишмайдими — гап бунда эмас, гап шундаки шунча одамга, бутун бошлик бир мажлисга масала бўлиб турибман.

Анзират хола, унинг сўзига унча қулоқ солмаган бўлса керак, оғзини катта очиб эснади, ишқиллаб ўрнидан турар экан:

— Майли, болам, майли, ҳар нима бўлса ҳам мажлисдан ўтасан,— деди ва Ҳошимжонни тергагани ташқарига чиқди.

Сидиқжон, Анзират хола гапга тушунмаганидан шикоят қилгандай Қанизакка қаради. Қанизак китобни ёпиб, чуқур хўрсинди.

— Шунақа, Сидиқжон ака, одам ўзини-ўзи танимай қолади-ган вақт ҳам бўлар экан.

— Лаббай?— деди Сидиқжон.

— Буерга келганимда менинг ҳам ҳеч нарсаян умитим, ҳеч қанақа орзу-армоним йўқ эди. Бир кун келиб, мен ҳам мана шунақа, худди сизга ўхшаб, ўзимни танимай қолган эдим.

Сидиқжон қувониб кетди.

— Мана, мана шу! Мана шуни айтмоқчи эдим! Тилимнинг учида турган нарса шу эди!..

— Мажлиса ҳам сўрашса худди шу гапни айтинг, Сидиқжон ака! Айтасизми?

— Айтаман

— Айтсангиз хўп яхши бўлар эди. Мондалаб айтаолмайсиз.

Одам шошиб қолади.

— Шошиб қолмайман.

— Шошасиз.

— Ҳеч!

— Қани, қанақа қилиб бошлайсиз?

— Қанақа қилиб бошлар эдим? Ўрнидан тураман, мана...—

Сидиқжон ўрнидан турди.— Мана шундоқ туриб, «Ўртоқлар» дейман.

Шу пайт одамларни мажлисга чақираётган жарчининг товуши эшитилди.

2

Мажлис янги қишлоқнинг планига мувофиқ маданият ва истироҳат боғининг ўртасига — канал бўйига солинган қизил чойхонанинг қишлоқ биносида бўлиши керак эди. Бинонинг ички пардози ҳали унча битмаганлиги, ундан ҳам кўра ҳали бузилмаган тўқай ичида бўлиб, одамлар кечалари бу томонга ўтгани бўридан қўрққанлиги учун чойхона ҳали буерга кўчмаган, бино ҳозирча клуб вазифасини ўтаб турар эди.

Уч маҳалладан чиққан одамлар Бақақуруллоқнинг юқорисига — булдуруқдан оппоқ оқариб ётган тўқайга томон оқабошлади. Ерни юмшатиб, баҳорда тўқайни бузиш мақсадида қайта-қайта қуйилган сув энди ерга синмай музлаб қолган эди.

Сидиқжон билан Қанизак келганда залга одам тўлган, лекин юқоридаги президиум столи атрофида ҳечким йўқ эди. Қаердадир чақалоқ ингаламоқда. Шу яқин ўртада чилим қурилади. Кимдир Қанизакни чақирди. Қанизак ўтирган одамларни оралаб,

нариги томонга ўтиб кетди. У кетгандан кейин Силикжон шуернинг ўзига чўкка тушди. Буерда Болтабой, Зокир ота, Абдусамад қори ва яна уч-тўрт аёл бир тўп бўлиб ўтиришар эди. Кимдир Сидиқжонни туртди. Сидиқжон орқасига қараб, Тўлаган акани кўрди. У тикандай қаттиқ соқолини Сидиқжоннинг юзига ишқаб: «Ошна, бугун икковимизнинг тўйимиз экан-да», деб пичирлади. Сидиқжон унинг гапига яхши тушунмаган бўлса ҳам бош иргитиб илжайиб қўйди.

Президиумга правление а'золари чиқишди. Булар ўзаро нима тўғридадир сўзлашиб олгандан кейин мажлисни Иброҳимов очди ва кун тартибини э'лон қилди. Биринчи масала давлатдан олинган узоқ муддатли қарздан фойдаланиш ва колхознинг келаси йилги хўжалик ва қурилиш плани ҳақида Бўтабойнинг доклади, навбатдаги масала правленийнинг қарорини тасдиқлаш эди. Ибраҳимов яна қандай таклифлар борлигини сўраган эди, олдинда ўтирган Зокир ота ўрнидан туриб: «Кун тартибига мактаб масаласи ҳам киритилсин», деди. Бу таклифни кўпчилик қувватлагани учун овозга қўйилмасдан, кун тартибига иккинчи масала қилиб ёзилди.

Биринчи масала юзасидан Бўтабой акага сўз берилди. У Сидиқжоннинг назарида, сўзни чўзмаслик ва тезроқ правленийнинг қарорини тасдиқлаш масаласига ўтиш учун гапни ўртасидан бошлади: ҳатто одатдагича «ўртоқлар» ҳам демасдан, тўғридан-тўғри, «Биз бу хўжалик йилида колхозимизни каттакон, қабувват пахтакор колхозга айлантиришимиз, ўзимиз каламуш инидан ёруғ дунёга қадам қўйишимиз керак» деди-да, бу икки вазифани бажариш юзасидан правление тузган планини батафсил сўзлаб берди. Бу колхоз бўйича тузилган бешйиллик планининг биринчи йили плани бўлиб, правление бутун э'тиборни пахта майдонини кенгайтиришга, бинокорлик, биринчи навбатда хўжаликка керакли бинокорлик ишини яна ҳам ривожлантиришга, механизация ва агротехникага суяниб пахтанинг таннархини камайтиришга берган эди. Сидиқжон бунга диққат блан қулоқ солиб ўтирган бўлса ҳам одамлар тез-тез чапак чалганда, «сўзи тамом бўлди, энди бошқа масалага ўтилади», деган ваҳм блан қулоғига гап кирмас эди. Бўтабой сўзининг охирида келаси йилги хўжалик плани ҳарбир колхозчининг зиммасига қандай ва қанча оғир меҳнат юклашини айтиб, колхозчиларни яна ҳам фидокорона меҳнат қилишга чақирганда мажлис аҳли гулдирос олқиш блан бу чақириққа ўзининг тайёр эканлигини билдирди.

— Саволларинг борми?— деди Иброҳимов ўрнидан туриб. Кимдир нариги бурчакдан товуш чиқарди.

— Менда бор... Ўрмонжон акам «Бирлашган» колхозни бизнинг колхозга қўшилади дегандай қилдилар, шунини аниқроқ айтсалар.

Ўрмонжон жавоб берди:

— Район раҳбарларимизда шундай фикр бор. Шундоқ бўлса ёмон бўлмас эди, сабабки, «Бирлашган»да ер озу куч кўп, биз-

да ер кўпу куч оз. Мен янги очиладиган ерларни кўзда тутаман. «Бирлашган» пахтакор колхоз, унда пахтага омиликор одамлар кўп. Бу масалани ҳал қилишимиз керак.

— Яна бир савол... Қўшилсак биз ютамизми, «Бирлашган» ютадимми?

— У ютса унинг ютуғига биз шерик бўламиз, биз ютсак бизнинг ютуғимизга у шерик бўлади.

Ҳамма гуриллаб кулиб юборди. Савол берган киши хижолат бўлиб дарров ўтирди. Бундан кейин Бўтабой бошқа саволларга жавоб бериб, бузиладиган тўқайдан колхоз қанча даромад қилиши, МТС блан қилинадиган шартноманинг ба'зи тафсилотлари тўғрисида гапирди.

Қизгин музокара бошланиб кетди. Музокарага чиққан одамларнинг ҳаммаси правлениенинг тадбирларини ма'қуллаб гапирди. Бу масала юзасидан қарор қабул қилингандан кейин иккинчи масалага ўтилди...

Иброҳимов навбатдаги масалага ўтиб, бу тўғрида сўзни правление секретари Зиёдахонга берар экан, Сидиқжонга қараб кулумсираб қўйди. Сидиқжоннинг юраги шиг этиб кетди...

Зиёдахон Тўлаган Сулаймонов блан Сидиқжон Соҳибжоновларни колхозга олиш тўғрисида правлениенинг қарорини ўқиб берди.

Тўлаган деворнинг остидан юриб бориб, Бўтабойнинг рўпарасида тўхтади.

— Энди, Бўтабой, ўзингдан ўтар гап йўқ... Утган гапга салават...

Бўтабой мўйловини икки бармоғи блан силаб кулумсиради.

— Қайси гапга?

— Нима қиласан эсимга солиб? Колхозга кирмайман деб мен ҳам хато қилган эканман, товуқдай қийқиллатиб олиб кирман деб сен ҳам хато қилган экансан... Мана, кўрдингми...

— Менга нега гапирасан халойиққа гапир!

Тўлаган ака халойиққа юзланди.

— У вақтда от, сигир... тушунмаслик оёғимга кишан бўлган экан... Ўзларингдан ўтар гап йўқ... Ҳечким ишга чиқ деган бўлмаса ҳам каналда ишладим. Мана, Ўрмонжон айтсин... Отхона, оғил солган усталарга доим қарашдим, лекин бировдан бир чақа сўраганим йўқ, сўрамайман ҳам... Тўқай бузилади, кўриқ очилади, мана шунча қурилиш кетаётпти, саломатлик бўлса, ишда кўрасизлар... Уқийётиман, тўққизта дафтарни тўлдирдим.

Шу пайт Қанизак келиб Сидиқжонни секин туртди ва «Гапирасизми? Зиёдахон омам ҳам гапирсин деяптилар, гапиринг», деди. Сидиқжон Зиёдахонга қаради. Зиёдахон унга қараб жилмайиб турар эди. Бу орада Ўрмонжон сўзлади, правлениенинг қарорини тасдиқлаш тўғрисида таклиф киргизди шекилли, «Тўғри, олинсин», деган тозушлар эшитилди.

— Сидиқжон Соҳибжонов, — деди Иброҳимов бирдан. — Қани, ўзингизни кўрсатинг!

Сидиқжон тўсатган уйқудан уйғонгандай гаранг бир аҳволда ўрнидан турди. Ҳар томондан товушлар эшитилди.

— Кўрганмиз! Биламиз! Сидиқжонни биламиз.

— Қани гапиринг — деди Иброҳимов.

— Мен нима дейман?..

Канизак уни секин туртди.

— Гапиринг...

Сидиқжон унинг туртганини пайқамас, гапи қулоғига кирмас эди.

— Нима дейман?.. Мен илгари колхоз деганда одамлар кўп-лашиб ишлайдию ҳосилни бўлишиб олади, колхоз шу деб ўйлар эдим. Йўқ, колхоз бошқача бўлар экан...

— Қанақа бўлар экан?— деди Урмонжон.

— Колхозда одам ўз қадрини билар экан... Олам ҳам колхознинг қадрини билиши керак. Мен умримда гапирган эмасман... кечирасизлар.

Сидиқжон бошқа сўз тополмай қолгандан кейин Иброҳимов, «ўтиринг», деб ишора қилди.

Правлениенинг қарори тасдиқ қилинди.

Мажлис тугар тугамас Сидиқжон лип этиб чиқиб кетди, унинг чиқиб кетганини ҳатто Канизак ҳам пайқамай қолди. Уни «қуллуқ бўлсин» қилмоқчи бўлган ёр-жўралари қидиришар, чақиришар эди...

УН ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

1

Капсанчиларнинг қинғир-қийшиқ эшиклари, паст-баланд томлари, янги қишлоқ марказидаги мактаб, клуб ва колхоз идораси, ясли ва болалар боғчаси, хусусан қизил чойхона биноси, марказдан олти томонга қараб кетган кўчалардаги битган чала, энди пойдевор қўйилаётган уйлар устига тикилган байроқ ва байроқчалардан бутун қишлоқ лозазор бўлиб кетди.

Кечки пайт уч маҳалладан ясан-тусан қилиб чиққан сон-саноқсиз одамлар марказга оқабошлади.

Қуни бўйи эски ва янги қишлоқни айланиб, кўп уйларга кириб сон-саноқсиз одамлар блан суҳбатлашиб чарчамаган Новикова уёқдан-буёққа югуриб сураат олар эди. У айниқса клуб саҳнида жуда кўп сураат олди. Майдонга кириб келаётган, клубга кириб кетаётган одамлар, даврада ўйинга тушаётган йигитлар, қизлар, чапак чалаётган чоллар, кампирлар, пахта топшириш планини муддатидан илгари бажарган бригадалар, ударниклар, байроқ кўтариб ўзларича «намойиш» қилиб юрган болалар...

Клубнинг эшиклари катта очиқ. Эшик олдида турган Нишонбой ичкарига кирмоқчи бўлган ҳарбир кишини тўхтаиб оёғини арттирар, баъзан янглишиб, ичкаридан чиққан одамни ҳам тўхтатар эди.

Унг ва сўл фоенинг деворига хархил шиорлар, колхоз хўжалигининг йилдан-йилга ўсиб бораётганини кўрсатадиган диаграммалар, бригада ва звенолар орасида тузилган социалистик мусобақа шартномалари қандай бажарилаётганини кўрсатадиган маълумотлар, меҳмонхона, лаборатория ва турар жойларнинг эскизлари, ҳархил плакатлар қоқилган; витриналарга янги чиққан китоблар, журналлар қўйилган; залда тўқ яшил парда тутилган ва атрофи қизил алвонлар билан безатилган сахнанинг тепасига Ленин, Сталин, Калинин, Охунбобоев портретлари ўнг ва сўл деворларга эса, бошлан-оёқ ударникларнинг портретлари осилган. Болалар деворлар остида чуғурлашиб, портретлари осилган кишиларнинг номларини айтиб қичқиришар эди.

Халқ залга кириб ўрнашабошлади.

Каердандир пайдо бўлган Иброҳимов олтинчи қаторда ўтирган Новикова билан Канизакни ичкарига таклиф қилди. Буерда правление аъзолари, президиумга чиқадиغان ударниклар ўтиришар эди. Ҳамманинг юзида зўр тантана ифодаси. Ударниклардан кўпи бирнеча минутдан кейин ҳарбири бу ҳаяжонни яшириш учун ўзини эркин тутишга, мумкин қадар кўпроқ гапиришга, кулишга ўтиришар эди. Новикованинг диққати буларнинг ичида энг ташвишманд кўринган Зиёдахонга жалб бўлди-да, унинг олтига бормоқчи эди. Иброҳимов кўз қисиб, берироққа курси қўйиб берди. Зиёдахон кўк муқовали блок-нотини дам у чўнтагига, дам бу чўнтагига солар, дам варақлар, ўзи одамлар билан гаплашиб ўтиргандай кўринса ҳам, фикр-ёди блок-нотда экани, бир оз оқаришган юзига ҳаяжон аломати баралла кўриниб турар эди.

Бўтабой ака Новикованинг ёнига ўтириб, бугун уй билан мукофотланадиган ударникларнинг рўйхатини ўқиб берди ва керак бўлса ёзиб олишини сўради. Новикова блок-нотига ударникларнинг номини ёзар экан Канизакка келганча:

— «Канизак» нима деган сўз эканини биласизми?— деб сўрали.

Бўтабой ўйлаб қолди ва аниқ жавоб бераолмаслигига кўзи етиб, Иброҳимовни ёрдамга чақирди. Бу сўзнинг маъносини у ҳам аниқ билмас эди. Шу аснода Қурбон ота каттакон патнисда чой олиб кирди. Иброҳимов бу сўзнинг маъносини қариялар билишса керак деган ўйда Қурбон отага мурожаат қилди. Қурбон ота патнисини столга қўйиб чиқиб кетар экан:

— «Далла билан мухтор» хикоясини эшитганларинг йўқми?— деди.— Шунда Далла деган бир айёр хотин Ҳорунарашиднинг канизини эримдан қолган каниз деб бир савдогарзодага сотади. Бундан чиқдики, канизак дегани олди-сотди қилинадиган хотин ё қиз.

Канизак сўз ўзи тўғрисида кетаётганини пайқаб Новиковага қаради ва қошини чимирди. Новикова бу имога тушуниб, «Айтмайман, хотиржам бўл», деб ишора қилди.

— Демак,— деди у Иброҳимовга қараб,— «канизак», «қул», «чўри» ма'ноларидан экан. Менда бир таклиф бор: бугун Қанизакни янги уй блан бирга янги ном блан ҳам мукофотласак — отини Ҳанифа қўйсак.

— Яхши, жуда яхши таклиф,— деди Бўтабой кулиб,— лекин янги номини биратўла зағсада қўяди. Йигим-теримни олганимиздан кейин тўйини ўтказмоқчимиз, Мария Федоровна.

Қўнғироқ чалинди.

Зал жим, парда очилишини кутар эди. Парда бир силкиндию, икки томонга аста шувиб кетди. Қизил алвон ёпилган ва олди томони гуллар блан безатилган узун столнинг бир томонига Ленин, бир томонига Сталиннинг зарҳал бюстлари қўйилган, саҳнанинг орқасига янги қишлоқнинг каттакон плани осилган эди. Парда очилганда бошланган гулдирос қарсак президиум чиқиб ўрнашгунча тўхтамади. Иброҳимов қисқа муқаддимадан кейин Октябрь байрамига бағишланган мажлисни очди ва доклад учун Зиёдахонга сўз берди. Ранги хийла оқаришган Зиёдахон, худди гангиб қолмаганини кўрсатмоқчи бўлгандай дарров ўрнидан турди, шахдам қадамлар ташлаб минбарга келди-да, хиёл титраётган қўли блан блок-нотини очиб залга қаради. Зал жим. Кимдир секин йўталди. Шу жимлик ва буни писанда қилгандай туюлган йўтал Зиёдахонни шошириб қўйди. У, фикри чувалиб, сўз бошлолмай туриб қолди. Ҳарбири бир минутдай туюлган бирнеча секунд ўтди. Вақт ўтган сайин Зиёдахоннинг кўзи тиниб, боши ғовлаб борар эди. Урмонжон буни сезди-да, графиндан стаканга сув қуйиб минбарга келтириб қўяр экан, секин: «Ҳаммаси ўзимизнинг капсанчилар», деб шивирлади. Зиёдахон, худди шу сўзни унутгану Урмонжоннинг эслагига маҳтал бўлиб тургандай дарров илиб олди: «Капсанчи... собиқ капсанчи ўртоқлар! Ўртоқ колхозчилар!» деди. У, тузган тезисига кўра, бирон соатлик докладининг қарийб ярмини Октябрь революциясининг моҳиятига, унинг оламшумул аҳамиятига бағишлаши сўнгра, колхоз тузумининг ғалабаси тўғрисида гапириб «Қўшчинор»нинг ютуқларини санаб бериши керак эди. Броқ, нутқни «собиқ капсанчи ўртоқлар!» деб бошлаганидан кейин асосий мавзу'га ўтмасдан бурун, «Биз бугун қишлоғимиз устида иккинчи қуёш болқиган кунни байрам қилмоқдамиз; бу қуёш бизга бошқача ҳаёт, одам боласига муносиб ҳаёт борлигини, бу ҳаёт учун кураш йўлини кўрсатди», деган мазмунда қисқача муқаддима қилишни лозим кўрди. Броқ нутқ давомида бу муқаддима Капсанчилар қишлоғининг ўтмишини, букунги кунини ва яққол кўришиб турган келажагини ўз ичига олган бир мавзу'га — Октябрь революцияси бизга нима берди, деган мавзу'га айланиб кетди. Тезис уёқла қолди.

Зал унинг сўзига тин олмай қулоқ солар, ҳар замон: «ҳақ гап», «тўғри» деган товушлар эшигилар, қарсак кутарилар эди. Зиёдахон бир ярим соатдан ортиқроқ гапирди. У нутқини иккинчи қуёшни яратган Ленинга, Сталинга, Ленин—Сталин партия-

сига миннатдорлик сўзлари блан тугатганда бутун зал оёққа туриб, гулдирос қарсақ чалди.

Қарсақ босилгандан сўнг Иброҳимов илғор ударникларни мукофотлаш тўғрисида правлениенинг қарорини эшитдириш учун Каримовга сўз берди. Шу пайт пастдан президиумга хат тушди. Хатни Самандаров олиб ўқиди.

— «Ўғлим Ўрмонжон!

Зиёдахоннинг докладига қўшимча қилиб мен ҳам икки оғиз гапирсам бўладими?

Қурбон отанг».

Самандаров мийғида кулиб хатни Ўрмонжонга узатди. Ўрмонжон ҳам мийғида кулди ва хатни ёнида ўтирган Новиковага таржима қилиб берди-да, залда учинчи қаторда бўйини чўзиб қараб турган Қурбон отани кўрсатди. Ажаб, бу чол докладга қўшимча қилиб нима демоқчи экан? Новикова бунга жуда қизиқиб қолди. Унинг илтимосига кўра Ўрмонжон имлаб Қурбон отани ичкарига чақирди. Қурбон ота дарров ўрнидан турди. Бировнинг бошини, бировнинг елкасини ушлаб қатордан чиқди-да, оқсоқланиб жадаллаганича ичкарига кириб кетди. Буерда уни Ўрмонжон блан Новикова кутиб туришар эди.

— Хўш, отахон,— деди Ўрмонжон унга курси қўйиб бериб,— докладга қанақа қўшимчангиз бор эди? Докладдан қаноатланмадингизми?

Қурбон ота ўтирди, столга ёпилган мовутнинг тивитини юлқиб бироз жим қолди-да, сўнг титроқ товуш блан:

— Қаноатландим, лекин мен ҳам гапирмоқчиман,— деди ва яна жим қолганидан кейин ўпкасини тутолмай илова қилди,— жуда тўлиб кетдим, тўлиб тошиб кетдим ўғлим... Икки оғиз гапирай, юрагимда қатма-қат бўлиб ётган дард-ҳасратимни элга айтай!

— Э-э, отагинам, шундоқ улуғ айём кунда ҳам йиғлайдими киши? Нима дардингиз, қандай ҳасратингиз бор?

Қурбон ота ўзини дарров тутиб олди.

— Зиёдахон эш, князь, эшон замонаси тўғрисида эшитганларини айтди. Мен элликбоши, юзбоши, князь, эшон замонасида кўрганларимни, акамни ўлдирган, онамни доғ-ҳасратда адо қилган зиндон замонада бошимдан ўтган кунларни айтиб бермоқчиман.

— Тўғри, гапириш керак, тушуниб турибман? Ўлганларнинг ўрни мана шунақа улуғ айём кунларда йўқланади. Лекин, отахон, ҳозир гапириш қалай бўлар экан? Ана одамлар чапак чала-япти. Ҳамма хурсанд... Бошқа моврути келиб қолар.

Қурбон ота оёғини тираб туриб олди. Орага Новикова тушгандан кейин, ниҳоят, муросага келинди: Қурбон ота зиндон замонада кўрганларини, бошдан кечирганларини Мария Федоровнага айтиб берадиган, бу киши Капсанчилар қишлоғи тўғрисида китоб ёзганида унинг айтганларини алоҳида боб қиладиган бўлди.

Мажлиснинг расмий қисми тугади. Танаффус вақтида ҳамма мукофотланганларни, мукофотланганлар бир-бирларини табрик-лаб зал ва фоелар ғовур бўлиб кетди.

Ҳадемай «қўшчинор» миллий чолғу ҳаваскорлари тўғараги «Ишчи» колхозининг чапдаст кетмончиси Тешабоев иштироки билан бериладиган концерт бошланди. Тамшобинларнинг таклифи, тамшобинлар ичидан талабгор бўлиб чиққан ашулачи, ўйинчи йнгит-қизларнинг ташаббуси билан концерт программаси жуда катта бўлиб кетди.

Қурбон ота кимдандир Новикова эрталаб барвақт кетади деган гапни эшитдию, Урмонжонни ҳол-жонига қўймади. «Ҳозир мени бу хотин билан гаплаштирасан», деб туриб олди. Новикова концертни охиригача кўришни жуда истаса ҳам, бир томондан чолнинг кўнглини олгуси келгани, иккинчи томондан у билан суҳбат қилишга ўзи ҳам жуда қизиққанлиги учун дарров ўрнидан турди.

Концерт жуда кеч гамом бўлди. Клубдан қувноқ сурон кўтариб чиққан халойиқ пастда, сутдай ойдинда оқаришию турган дар'е бўйида қўнишиб ётган Қўшчинор, Бақақуруллоқ, Қўғазор томонга оқаболади. Болалар уёқдан-буёққа чопар, ҳайқирар, ёш-яланг ашула айтиб, аския қилиб, бир-бирини қувлашиб борар, қариялар ёшлик чоқларини қўмсаб, бир-бирларига ҳархил ҳазиллар қилишар эди...

ЯНГИ ЕР

«ШОҲИ СЎЗАНА»

ТЎРТИНЧИ ПАРДА

Колхоз правлениеси. Бинонинг сўл қаноти — эшик олди баланд айвон. Вивеска «Янги ер» колхози. Унг томонда каттакон дераза. Ичкарида стол ва тселефон. Деразанинг бир томонига почта қутиси қоқилган. Айвоннинг пастида стол, стуллар. Деҳқонбой (шотида), Ҳафиза (айвоннинг панжарасида) «Хуш келибсизлар, меҳмонлар» деб ёзилган алвонни қоқишмоқда. Яна бир алвон ерга ёйиб қўйилган. Салтанат алвонга чўтка билан хат ёзмақда. Шу яқин ўртада оркестр туш машқ қилмоқда.

Ҳафиза. Салтанатхон! Салтанатхон!..

Деҳқонбой. Ҳо, Салтанат!..

Салтанат (аранг эшигади). Ҳа!..

Ҳафиза (қоқилаётган алвонни кўрсатиб). Қаранг-чи!..

Салтанат. А? (Югуриб Ҳафизанинг олдига боради.) Нима дейсиз?

Ҳафиза (алвонни кўрсатиб). Қаранг-чи, тўғрими?..

Салтанат (қараб). Сал кўтаринг. (Туш машқ қилаётган томонга қараб.) Ҳошим ака! Ҳошим ака!

¹ Комедиядан парча.

Ҳафиза, Ҳой, Қўзиев!
Деҳқонбой, Ҳошимжон!

Учови баравар қичқиради. Қўлида дирижёр палочкаси Қўзиев киради.

Қўзиев. Ҳой, ҳой!.. Машқ қилгани қўясизларми, йўқми?
Колхоз қизил байроқ олса... атрофдан делегациялар келса...
Музикасиз иш битадимми!

Салтанат. Идорани безатиш ҳам керакми?

Қўзиев. Ҳаммаси ҳам керак, лекин... *(Деразадан бошини
тиқиб девордан «Идорада шовқин солинмасин!» деган лавҳани
олади ва кўзга кўринадиган жойга осиб қўяди ва чиқиб кетади).*

Оркестр гумбирлайди. Деҳқонбой алвонни қоқиб бўлиб шотини бир
чеккага олиб қўяди. Одилов киради.

Одилов *(оркестр томонга қараб)*. Салом Ҳошимжон! Бара-
калла! Яхшироқ ўргат!

Деҳқонбой. Салом, Одилов ака. Қалай, яхши ясатиб-
мизми?

Одилов. Уҳў, меҳмонларнинг келишига ҳамма нарса тахт-
ку. Яшанглар. Ҳаммаларингни рассомлик мактабига юборсак
бўлар экан.

Салтанат. Ҳаммамизни рассом қилмоқчимисиз? Мен агро-
ном бўламан.

Деҳқонбой. Салтанатни кузда институтга юбормоқчимиз.
Тайёрлик кўраётипти.

Одилов. Биладан, биладан. Раҳимжон ака бунақа секре-
таръни қаёқдан топаман деб ҳалитдан ташвиш тортиб юрипти.

Салтанат блан Ҳафиза айвондаги гуллардан гулдаста қилиш блан
машғул бўлади. Одилов блан Деҳқонбой стол атрофига ўтиришади.

Деҳқонбой. Механизация курсига борадиган комсомол-
ларнинг рўйхатини туздик. *(Рўйхатни беради.)*

Одилов *(рўйхатни кўздан кечирар экан)*. Салтанат! Мав-
лон акангга айтдингми?

Салтанат. Айтдим, тантанали мажлисга бораолмайман,
касалман дедилар.

Ҳафиза *(Салтанатга)*. Тоғамнинг қилмишидан номусларга
ўлади киши. Колхозда худди бегона одамдай бўлиб қолди.
Тоғам блан аразлашиб қолганимни, сизникида турганимни аям
билсалар борми...

Салтанат. Ёмон бўлади, кўп ёмон бўлади.

Деҳқонбой *(рўйхатни кўздан кечираётган Одиловга)*.
Мавлон акани қандай қилиб йўлга солсак экан...

Одилов. Мавлон аканинг касали чўзилиб кетди. Манман-
лик, шуҳратпарастлик кўп ёмон касал бўлади. *(Бошқа гапга
кўчиб.)* Мактабни қачон ясатасизлар?

Деҳқонбой. Раҳимжон ака майда-чуйда олиб келиши ке-
рак эди. Соат ўниккида келади.

Машина гудоги эшитилади.

О д и л о в. Ана, келди.

Плакат, қизил алвон ва бошқа нарсалар кўтарган Раҳимжон кириди.

Раҳимжон. Мана, ҳаммасини олиб келдим.

Нарсаларни Ҳафиза блан Салтанатга беради. Булар нарсаларни идорага олиб киришади.

Олти соат машинадан тушмасам бўладими? (Одиловга.) Менга қаранг, бу нима гап ўзи: раис машинада юрсаю парторг пиёда юрса.

О д и л о в. Пиёда юриб ўрганганман... Бундан ташқари... машина одамни семиртиради.

Ҳафиза (деразадан қараб). Одилов ака! Мумкинми, буёққа киринг...

О д и л о в правлениега кириди.

Раҳимжон. «Қизим сенга айтаман келиним сен эшит». (Қорнини силаб.) Ойни этак блан ёпиб бўлмайди. (Саҳнадан ташқаридаги шоферга.) Карим! Бор, гаражга бор, бугун пиёда юраман.

Т о в у ш. Хўп, Раҳимжон ака.

Машина жўнайди.

Раҳимжон. Рост, семизроқман. Қандоқ қилай?!

Д е х қ о н б о й (ҳазиллашиб). Лағмонни камроқ енг.

Раҳимжон. Олти ойдан бери лағмон еганим йўқ. Лағмондан эмас, жоним роҳат қилганидан семираётиман. Сизлар келганда бир семирдим, планни муддатидан олдин бажарганимизда бир семирдим, пландан ташқари янги ер очиб масаласини... Э, яқинда раис эшиқдан кирса қорни деразадан чиқадиган бўлади. (Оркестр гумбирлайди.) Ухў!.. Ҳавсаласи жойида-ку! (Саҳнадан ташқарига.) Қўзиев, бир парда, туш, меҳмонларни кар қиласан!

О д и л о в (идорадан чиқиб Раҳимжонга). Тезроқ бўлайлик, меҳмонлар келиб қолишади.

Салтанат блан Ҳафиза плакат ва алвон, гул кўтариб идорадан чиқшади.

Д е х қ о н б о й. Қани, мактабни ясатгани биз блан ким боради.

Раҳимжон. Юринг, ўртоқ Одилов. Кетдик. Пиёда кетдик!

О д и л о в (дераза олдида келиб). Ҳозир, Райкомга телефон қилай.

Раҳимжон. Телефон қилинг, айтинг, тантанали мажлис соат еттида.

Салтанат, Ҳафиза, Раҳимжон чиқиб кетади.

О д и л о в (*трубкага*). Гулнор, райком... Райкомми? «Янги ер» колхозидан, Одиловман...

Оркестр гумбирлайди.

Йўқ, йўқ, тўйни ҳали бошлаганимиз йўқ. Оркестр репетиция қилаётипти. Ҳа, Қўзиев ташкил қилган оркестр...

М а в л о н қовоғини солиб киради ва О д и л о в н и кўриб дарҳол қайтади. Тантанали мажлис соат еттида очилади. Илгарироқ келсангиз яхши бўлар эди. (*Мавлонни кўриб.*) Хўп, хўп... мен яна телефон қиламан. (*Трубкани қўйиб, Мавлонни тўхтатади.*) Салом, Мавлон ака! Байрам блан қутлагани уйингизга бормоқчи эдим. Қалай соғлиқ дурустми? Кечқурун мажлисга келасизми?

М а в л о н. Йўқ, кечқурун безгак ангиз қилади.

О д и л о в. Кундузи далада тинмай ишлайсиз, на овқат маҳаллини биласиз, на дам олишни; кечқурун безгак ангиз қилади; кечалари-чи? Кечалари юрасиз-ку...

М а в л о н (*хавотир олиб*). Кечалари... ба'зан дуруст бўламан. (*Уйлаб.*) Кечаси шолিপояга борган эдим.

О д и л о в. Шундоқми? Мен комсомоллар участкасига борган эдим, сизни ўша ерда кўрдим. Ерни айланиб, синчиклаб кўриб юрган эдингиз. Қалай, комсомоллар қилаётган иш ма'қул бўлди-ми?

М а в л о н (*дўнғиллаб*). Ҳм... зовурни унчалик чуқур қазил-маса ҳам бўлар эди.

О д и л о в. Эндими? Шуни Деҳқонбойга илгарироқ маслаҳат бериш керак эди.

М а в л о н. Менинг Деҳқонбойга тушиб қолган маслаҳатим йўқ. Мих «мени суғуриб ташла» деб калласини омбирга тикмайди.

О д и л о в — Мих жоғросини эшитдим,

М а в л о н. Мен мих!.. Арзимаган битта мих!..

О д и л о в. Гап арзимаган битта мих тўғрисида эмас, умумий қурилишимизда бригадангизнинг тутган ўрни тўғрисида кетган экан.

М а в л о н. Занглаган мих!..

О д и л о в. Ҳа, шу хилда кетаберсангиз занглайсиз. Деҳқонбойнинг гапига қулоқ солиш керак эди, ўйлаш керак эди.

М а в л о н. Мен унинг гапини тўрт пулга олмайман!..

О д и л о в. Ишини, ишларини-чи? Комсомоллар участкасини кўрдингиз-ку...

М а в л о н. Қуллуқ, қарашмай қўяқолсин.

О д и л о в (*кесатиб*). Қасалсиз-ку ахир... Деҳқонбой йғим-терим вақтида қарашиб сизга обрў олиб берган эди.

М а в л о н (*ўзича*). Деҳқонбой энди бу ёғимдан чўқиётти!

О д и л о в. Менга қаранг, Мавлон ака. Қасал бўлганингизда, чинакам касал бўлганингизда мен сизни ётишга, даволанишга мажбур қилган эдим... Кўзингизни очинг, Мавлон ака!.. Атрофга қаранг, комсомоллар келгандан бери ҳамаёқ ёшариб кетди.

Мавлон. Ҳамма ёшарди, Ғақат Мавлон қариди... Чеқкага чиқиб қолди...

Раҳимжон, Деҳқонбой, Ҳафиза, Салтанат киради.

Раҳимжон. Ёшлик хўп яхши-да, ўртоқ Одилов. Ут! Олов! Мақтабни шундай ясатишиптики, жонинг роҳат қилади!.. Энди ўзимиз ясанайлик.

Одилов (*имо блан Мавлонни кўрсатиб*). Ясанамиз.

Ҳафиза, Салтанат, Деҳқонбой Мавлонга салом беришади, Мавлон индамайди. Салтанат блан Ҳафиза идорага кириб кетади.

Аввал ба'зи масалаларни ҳал қилиб олайлик, байроқни ким қабул қилиб олади, колхоз номидан ким гапирди? (*Мавлон чиқиб кетмоқчи бўлади.*) Қаёққа Мавлон ака? Маслаҳат берсангиз бўлар эди.

Мавлон. Ҳм... ишим бор.

Одилов. Бориб ётасизми?

Мавлон. Складга бормоқчи эдим.

Одилов. Шундоқми?.. Хўп, қайтишда киринг. Гапимиз чала қолди.

Мавлон чиқиб кетади.

Раҳимжон (*жаҳли чиқиб*). Складда нима қилади? Правление мажлисида менинг гапимга кирмадиларинг... Барибир бир кун эмас, бир кун бригадирликдан олиб ташлаш керак бўлади.

Одилов. Қизишманг, Раҳимжон ака, Мавлон аканинг шундоқ бўлишига ўзимиз ҳам сабаб.

Раҳимжон (*тажанг бўлиб*). Мен нима қилибман!.. Менинг гуноҳим нима?..

Одилов. Мавлон ака танқид қилинса ҳай-ҳайлаб турар эдингиз.

Раҳимжон. Мавлон ака Мирзачўлда қанчадан қанча ер очган, колхозда энг юқори ҳосилга эришган одам. Қани энди бошқалар ҳам шундай ғалабаларга эришса!..

Одилов. Тўғри, Мавлон ака — ғолиб. Лекин ғолибларни танқид қилиш керак эмас демоқчимисиз?

Раҳимжон. Мумкин, лекин...

Одилов. «Лекини» йўқ. Ғолибларни танқид қилиш керак. Ўртоқ Сталин айтмоқчи, бунинг ишга ҳам, ғолибларнинг ўзларига ҳам фойдаси кўп: манманлик камроқ, камтарлик кўпроқ бўлади. Биз мана шуни эсдан чиқармаслигимиз керак эди.

Раҳимжон. Хўп, ўтган гапга салавот. Байроқни ким қабул қилиб олади?

Деҳқонбой. Байроқними?

Одилов (*Деҳқонбойга қараб*). Комсомолнинг таклифини эшитайлик.

Деҳқонбой. Мен айтсам... Эҳтимол ҳайрон бўларсизлар... Менимча байроқни Мавлон ака қабул қилиб олсин.

Раҳимжон. Мавлон ака? Йўқ, бу одамдан менинг ихлосим қайтди! Қайтди ихлосим...

Одиллов. Шошманг, Раҳимжон ака. Колхоз байроқни пахта учун олаётимми?

Деҳқонбой. Пахта учун.

Одиллов. Энг юқори ҳосилни Мавлон аканинг бригадаси олдими?

Раҳимжон. Мен йўқ деяпманми?

Одиллов. Деҳқонбойнинг фикрига қўшиламан.

Раҳимжон. Бу Мавлон акани танқид қилганингизми?

Одиллов. Колхоз номидан гапиришни ҳам Мавлон акага топширайлик.

Раҳимжон (*бўғилиб*). Ўзларинг биласизлар... Мен ҳечнарсанемамайман!.. Индамайман... Лекин индамаганим «йўқ» деганим.

Деҳқонбой. Менимча Мавлон ака «мени тер тўкиб топган обрўйимдан маҳрум қилишмоқчи» деб ўйлаб юрипти. Вақти келганда танқид қилсак, вақти келганда мана бунақа иззатни жойига қўйсак кўзи очилди.

Одиллов. Хўш, Раҳимжон ака, нима дейсиз?

Раҳимжон. Мавлон ака менинг қадрдон дўстим. Айтганларинг келсин. Майли... Салтанат, Мавлон акага айт, тайёрлансин.

Салтанат. Мавлон ака — бир! (*Кетмоқчи бўлади.*)

Раҳимжон. Шошма, Салтанат! Мен кийиниб келгунча сен идорада ўтиратур. Ҳар эҳтимолга қарши... Бирон делегация келиб қолиши мумкин.

Салтанат. Ҳаммаларинг кийинасизлар, мен-чи? Ҳамаёғим бўёқ...

Раҳимжон. Ҳатто бурнингга ҳам бўёқ тегипти.

Салтанат. Вой... (*Бурнини артади.*)

Одиллов. Салтанат, Мавлон ака келса айт, туратурсин.

Салтанат. Хўп, Одиллов ака.

Деҳқонбой, Одиллов, Раҳимжон, Ҳафиза чиқиб кетади.
Оркестр гумбирлайди. Қўзиев югуриб киради.

Қўзиев. Салтанат, жоним! Битта илтимос. Делегация келганда менга қўл силкитгин. Делегацияни музика блан қарши оламиз, хўпми?

Салтанат. Мен қаёқдан кўраман?

Қўзиев. Нима қилсак экан (*шотини кўриб қолади.*) Салтанат, ана шоти, томга чиқ!

Салтанат. Вой, секретарь правлениеда ўтиради-да, томда нима қилади?

Қўзиев. Том ҳам правлениенинг томи-да! Чиқ!

Салтанат шотидан томга чиқади.

Қалай, катта йўл кўринадими?

Салтанат (*шотининг учида*). Баралла кўринади.

Қўзиев. Делегация кўриниши блан менга қўл силкигини.

Салтанат. Хўп!

Қўзиев (оркестрга). Оркестр! Тайёр туринглар!..

Салтанат (ашула айтади):

Силкинади мажнун тол,
Шохларини эгиб ол.
Шундай замон келганда,
Сен ҳам иш кўрсатиб қол.

Мавлон киради. У ашула товуши қаёқдан келаётганини бинмай аланглайди, ниҳоят Салтанатни кўриб қолади.

Мавлон. Салтанат! Салтанат! Сўфи азон айтадиган миораши кўрганмисан?

Салтанат. Йўқ, Мавлон ака, айтган эдим-ку: умримда сўфини кўрган эмасман.

Мавлон. Минорадан ҳам баландроққа чиқиб олибсан.

Салтанат. Делегация келганини узоқдан кўрай деб чиқдим.

Мавлон (шумшайиб). Делегация... Уртоқ Одилов қаёқда?

Салтанат. Ҳозир келадилар. Мажлис соат еттида бўлади. Тайёрлик кўрармишсиз. Раҳимжон акам айтдилар.

Мавлон. Айтдим-ку, касалман, мажлисга келолмайман.

Салтанат. Вой, байроқни сиз қабул қилиб оласиз-ку. (Ашула айтади.)

Шундай замон келганда
Сен ҳам иш кўрсатиб қол...

Мавлон (ашула фонида.) Байроқ? «Сиз қабул қилиб оласиз?» Салтанат, нима деяпсан ўзинг?

Салтанат. Қизил байроқни колхоз номидан қабул қилиб оласиз, колхоз номидан сўзга чиқасиз! Тушундингизми? (Ашула айтади).

Шундай замон келганда
Сен ҳам иш кўрсатиб қол...

Мавлон (ашула фонида). «Колхоз номидан сўзга чиқасиз?» Қим айтди, раис айтдимми?

Салтанат. Йўқ, раис қарши эди. Деҳқонбай акам тақлиф қилди. (Та'наомуз.) Деҳқонбой акам сизга яхшилик қилганлари қилган: пахтангизни йиғиб-териб бердилар,— бир; правленида сизни ёқлаб гапирдилар,— икки!.. Правленида сизни бригадирликдан бекор қилишмоқчи бўлганда Деҳқонбой акам, биласизми, нима дедилар? «Мен Мавлон акадан та'лим олгани келганман. Мавлон ака илғор бригадир эди, бундан кейин ҳам илғор бўлади» дедилар. Одилов акам Деҳқонбойни ёқладилар. (Ашула айтади.)

Шундай замон келганда
Сен ҳам иш кўрсатиб қол.

Қўзиев (товуши). Салтанат, қараб турибсанми? Ҳечким кўринмаётганими?

Салтанат. Йўқ, ҳали ҳечким кўринмаётгани.

Қўзиев (товуши). Катта йўлдан кўзинигни олма.
Салтанат (ашула айтади).

Шундай замон келганда
Сен ҳам иш кўрсатиб қол.

Мавлон (ашула фониди). Деҳқонбой таклиф қилди? (Ўзи-ча.) Бу қандоқ бўлди? Қандоқ бўлди? (Кетмоқчи бўлади.)

Салтанат. Мавлон ака, қаёққа? Одилов акам туратурсинлар деган эдилар.

Мавлон. Келаман, ҳозир келаман... «Деҳқонбой таклиф қилди?» Келаман, Салтанат, ҳозир келаман. (Бирдан чиқиб кетади.)

Салтанат. Нима бало... касалми... (Ашула айтади.)

Қизил гул толим-толим,
Меҳнатим ширин болим...

Узоқдан машина гудоги эшитилади.

Машина! Машина! Ҳошим ака!.. Ана, бурилди!.. Делегация келаётипти.

Оркестр гумбирлайди. Каттакон тугун кўтарган Ҳамробуви, Холнисо, чемодан кўтарган Омон киради. Буларнинг оғзидан чиққан дастлабки сўзларни музика босиб кетади.

Ҳамробуви (сўзида давом этиб). Сизнинг гапингизга кириб қизимни, қизгинамни Мирзачўлга юбормасам шу кунлар бошимга келмас эди. Ўғлингиз мени шармандаю шармисор қилди! Тагин бу муздиқони ортиқча!..

Омон. Жон хола қўйинг энди...

Холнисо. Ким-кимни шарманда қилганлиги ҳали ма'лум эмас, куда! Кўрамиз ҳали...

Омон. Аяжон, бир гапдан қолинг.

Холнисо. Менинг ўғлим ёзган хатда бундоқ бало гаплар йўқ эди. Ҳафизанинг хатида ҳам йўқ эди-ку, ахир!

Салтанат кампирларга ҳайрон бўлиб қарайди.

Ҳамробуви. Жодугар ўғлингиз қизимнинг бошини айлан-тирганда, нима ёзганини ўзи ҳам билмайди. Мавлоннинг, укагинамнинг хати кўзимни очди.

Холнисо. Яхшининг гапи мой, ёмоннинг гапи лой.

Ҳамробуви. И-и, куда... йўқ, қўшни, шу гапингизга тагин ўзингиз лойдай бўлиб қолманг!..

Омон. Ая! Хола! Колхознинг идораси шу.

Салтанат (томдан тушади). Салом, меҳмонлар!

Ҳамробуви. Салом!

Холнисо. } — Салом!

Омон

Ҳамробуви (Салтанатга). Колхознинг идораси шу бўлса мен нима ҳам дейман, раисни йўқлайман. Раиси бўлмаса секретари бордир.

Салтанат. Мен, мен секретарь. (*Ҳаммага гўлдаста тугади.*) Сизлар ҳаммадан аввал келдиларинг. Марҳамат, идорага киринглар, дам олинглар. Мен ҳозир раисни айтиб келаман. Сизлар, қаердан, қайси колхоздан делегат бўлиб келдиларинг?

Холнисо. Қанақа делегат?

Омон. Делегат кутаётганмидиларинг?

Холнисо (*Ҳамробувига*). Айтинг, қўшни, нима учун келганимизни айтинг.

Ҳамробуви. Нима, айтмасдан тилим қисқами? (*Салтанатга*.) Қўшнимга қолса мен гапи инобатга ўтмайдиган, тушунмаган хотинман, лекин шундоқ бўлса ҳам айтганим яхши: жодуга бор колхозга делегат келмайди. (*Гулни Салтанатга қайтиб беради, Омонга телефонни кўрсатиб.*) Ол, ана, чақир акангни! Чақир жодугарни!

Омон (*ранжиб*). Телефон бунақа эски гапларга тушунмайди.

Салтанат ҳайрон.

Холнисо. Вой, куда...

Ҳамробуви. Қуда деманг!

Холнисо. Вой, қўшни, аввал қизингизни чақиртиринг, гап сўранг, ундан кейин Деҳқонбойни чақиртиринг.

Ҳамробуви. Йўқ, мен аввал ўғлингизни чақиртираман, ҳамма гапни бетига шартта-шартта айтаману ана ундан кейин... қизимдан гап сўраб ҳам ўтирмайман, қўлидан етаклайману кета-вераман! (*Салтанатга*). Ҳой, секретарь станцияга телефон қил, иккита билет деб қўй!

Салтанат (*анграйиб*). Бу телефон билетга юрмас эди-ку...

Ҳамробуви. Нега? Колхознинг телефони бўладию билетга юрмайдими! Телефон қил, айт иккита билет олиб қўйсин: менга, Ҳафизага!

Салтанат. Вой Ҳафизахоннинг кими бўласиз?

Ҳамробуви (*Холнисога*). Эси борми ўзи бу қизинг? (*Салтанатга*). Ҳафиза менинг қизим бўлгандан кейин мен унинг кими бўлар эдим? Онасиман-да!..

Салтанат. Шундоқми? Сиз Холнисо холамдирсиз-да... Омонжон!..

Омон (*хижолат бўлиб*). Кечирасиз, ўзимизни танитмадик... Деҳқонбой акам яхшимилар?

Салтанат. Яхши... Қани, Ҳамробуви хола, қўйинг тугуни-нгизни... Ҳозир айтиб келаман.

Салтанат югуриб кетади ва йўлда Қўзиевга тўқнаш келади.

Қўзиев (*меҳмонларга томон югуриб боради*). Салом! Хуш келибсизлар. Делегацияга оташин салом!.. (*Оркестрга.*) Оркестр, туш!

Оркестр гумбирлайди. Салтанат ҳарчанд қилса ҳам Қўзиевнинг кулоғига гап кирмайди.

Бинокорлик бригадасининг бригадири, духовой оркестрнинг дирижёри Хошим Қўзиев!

Салтанат. Хошим ака дейман!
Ҳамробуви (Хошимга). Қизгинамни ўғли йўлдан урмаса, мени ўзи аврамаса қариган чоғимда шу кунларга қолмас эдим. Она-бола мени шарманда қилди, укамни, Мавлонгинани ерга қаратди. Ҳафизани шарманда қилди!

Қўзиев ҳайрон.

Холнисо (Хошимга). Қим-кимни шарманда қилганлиги ҳали маълум эмас. Ўғлим ёзган хатда бундоқ бало гаплар йўқ эди. (Ҳамробувига.) Қизингиз ёзган хат ёмонмиди?

Салтанат (ҳайрон бўлиб қолган Қўзиевга). Ахир булар делегация эмас!.. Юринг!

Қўзиев. Шунақами?.. (Кампирларга.) Яхши эмас, ўртоқлар...

Иккови чиқиб кетади.

Ҳамробуви (шовқин солиб). Жодугор илму амал қилгандан кейин нима деб ёзар эди, яхши деб ёзади-да!

Холнисо. Вой, қуда... йўқ, қўшни оғзингизга қараб гапиринг. Жодугар деб бир айтдингиз, индамадим икки айтдингиз, индамадим. (Шовқин солиб.) Қим жодугар?

Омон. Ая! Хола... (Эълонни кўрсатиб.) Ахир буни нимага ёзиб қўйипти!..

Кампирлар шивирлаб даҳанаки жанг қилишади. Деҳқонбой югуриб киради.

Деҳқонбой. Омон! Ука!.. Салом (Даҳанаки жанг қилаётган кампирларни кўриб). Буларга тагин нима бало бўлди?

Кампирлар Деҳқонбойни пайқашмайди. Деҳқонбой Холнисонинг олдига боради. Холнисо унга орқаси блан тургани учун, кўрмай, уни Омон гумон қилади.

Холнисо. Қоч, Омон! Аралашма!.. Аралашма дейман!.. (Орқасига қараб Деҳқонбойни кўради.) Вой болам... (Деҳқонбойни қучоқлаб йиғлайди.)

Деҳқонбой. Онажонларим! Нучук шамол учирди.

Омон. Шамол эмас, самолётда учиб келдик.

Холнисо. Болагинам, мен поездда келадиغان эдим, холанг самолётда бораман деганларидан кейин мен ҳам самолётда келақолдим.

Ҳамробуви. Минг тушунган бўлсангиз ҳам самолётга мендан кейин чиқдингиз.

Деҳқонбой. Жуда яхши вақтда келдиларинг. (Ҳамробувининг олдига келади.) Бугун колхозимизда тўй.

Ҳамробуви. Мен тўйни поездда, қизимни жодугарнинг қўлидан эсон-омон қутқариб олиб поездга чиққананда қиламан...

Омон (*хайрон бўлиб қолган Деҳқонбойга*). Ҳамробуви холам Мавлон акадан хат олдилар.

Деҳқонбой. Мавлон акадан?

Омон. Сизнинг тўғрингизда ёзиптилар.

Ҳамробуви (*хатни бериб*). Манг, ўқинг!.. Шуми ҳали сиздан келган иш! Шу умид блан сизни куёв қиламан деганмидим!..

Деҳқонбой (*хатни ўқиб бўлиб Холнисога*). Сиз ҳам шунга ишондингизми?.. Икковларинг Ҳафизани олиб кетгани келдиларингми?

Холнисо. Вой, болам, наҳот шундоқ десанг... Мен ахир агитаторку!.. Шу қуриб кетгур хатни олганимиздан бери холаманга тушунтираман, «Ҳой ишонманг» дейман. Ерда ҳам тушунтирдим, осмонда ҳам тушунтирдим...

Омон. Э, булар самолётда ҳам машааша қилиб келишди.

Ҳафизанинг товуши: «Онажон! Аяжон!..»

Ҳафиза (*югуриб киради*). Хола!.. Омонжон! Ая! Аяжон!

Ҳамробуви. Ҳу турқинг қурмасин!..

Ҳафиза (*хайрон қолиб*). Нима бўлди?

Деҳқонбой (*Ҳафизага хатни бериб*). Хат... ўқинг...

Ҳамробуви (*туғунини кўтариб*). Юр, олдимга туш! Туш олдимга!

Омон. Бугун поезд йўқ, хола!

Ҳамробуви. Поезд бўлмаса чўл-биёбонда ётамиз. Кечани жодугар блан ўтказгунча илон-чиёнлар блан ўтказганимиз яхши. Нима қилиб турибсан? Юр дейман!

Деҳқонбой. Хола, Ҳафиза буерга фақат мени деб келгани йўқ, колхозга келган. Колхозда звено бошлиғи!

Омон. Мирзачўлда звено бошлиғи-я!

Ҳамробуви. Мен колхознинг ишига аралашмайман. Мен Ҳафизага — қизимга гапираётиман. Агар Ҳафиза «йўқ» дейдиган бўлса, ана унда аралашаман: дод солиб бутун идорани бошимга кўтараман. Қани, гапир, Ҳафиза!

Ҳафиза. Мен ҳечқаёққа кетмайман!

Ҳамробуви (*шовқин солиб*). А, тоғаннинг юзига оёқ қўйдинг, энди мени ҳам писанд қилмайсанми? Ҳали шундоқми?.. Вайдод, қизимга илму амал қилган жодугарнинг дастидан, дод!

Холнисо (*шовқин солиб*). Ким жодугар?!

Омон (*э'лонни кўрсатиб*). Ая! Хола!..

Кампирлар швирлашиб даҳанаки жанг қилишади. Одилов киради.

Одилов. Салом, меҳмонлар! Хуш келибсизлар... Қадамларингга ҳасанот...

Омон (*кампирларнинг қилмишидан хижолат*). Салом... биз самолётда учиб келдик...

Одилов. Ким-кимнинг онаси бўлади. (*Ҳамробувига*). Сиз Деҳқонбойнинг онасими?

Ҳамробуви (*Холнисога ишора қилиб*). Жодугарни ана у туққан!

Холнисо. Нима-нима?!

Омон онасига секин элонни кўрсатади. Холнисо жим қолади.

Одилов (*Дехқонбойга*). Узи нима гап?
Дехқонбой (*хатни Одиловга беради.*) Уқиб кўринг.

Раҳимжон, Қўзиев, Салтанат киради

Раҳимжон. Ухў... келинлар! Келинлар... Салом! Хуш келибсизлар... Мана шунақа тўй устига тўй бўлса жонинг роҳат қилади! (*Кампирларнинг авзойини кўриб.*) Ие!.. Нима бўлди?

Одилов. Мавлон ака хат ёзипти.

Раҳимжон. Қанақа хат?

Одилов (*ўқийди*). «Дехқонбой ўтакетган жодугар экан... мени бригадирликдан бекор қилдириб ўзи бригадир бўлиш пайига тушган. Ҳар қаерда менинг обрўйимни тўкиб юрипти... Мени «занглаган миҳ» деди. Бутун колхозни менга қарши қилиб қўйди. Ҳафиза шунинг ноғорасига ўйнаб менинг уйимдан чиқиб кетди. Қизингни бетўхтов чақиртириб ол».

Раҳимжон. Бай-бай-бай! Ҳай аттанг! Қани ўртоқ Одилов, сиз айтинг, шу гаплар ростми? Айтинг, Дехқонбой...

Ҳамробуви. Албатта рост-да! Укам ёзади-ю ёлғон бўладими!..

Одилов. Бу хат бошдан-оёқ ёлғон, хола.

Ҳамробуви. Укам ёзганича бор экан-да: Дехқонбой ҳамани, сизни ҳам унга қарши қилиб қўйипти.

Мавлон киради ва қўлидаги хатни почта қутисига ташламоқчи бўлиб кампирларни кўриб қолади.

Укам бўладию менга ёлғон гапни ёзадими? Уз жияни тўғрисида ёлғон гапни ёзармиди!..

Мавлон. Ёлғон! (*Одинга чиқади.*) Ёлғон гапларни ёзган эдим!

Ҳамробуви. А?.. (*Шовқин солиб.*) Ҳали шундоқми?!

Омон Ҳамробувига элонни кўрсатади. Ҳамробуви жим қолади.

Мавлон. Мен Дехқонбойни билмаган эканман. Дехқонбой мени обрўйимдан маҳрум қилмоқчи деб ўйлабман. Ҳафиза кетса Дехқонбой ҳам кетади деган хаёлда шу ишни қилган эдим. Лекин кўзим очилди. Кечалари чиқиб комсомоллар участкасини кўрдим... Ўйладим... бугун яна ўйладим... Дехқонбой мени эмас, мен Дехқонбойни хафа қилган эканман. Шундан кейин опамга бошқа хат ёздим. Мана (*хатни чўнтагидан олади*). Яшиққа ташламоқчи эдим, ҳозир ташлагани келган эдим. Ма, Дехқонбой ўқи!

Дехқонбой. Ишонаман, яхши хат ёзганингизга ишонаман... Қўйинг, Мавлон ака.

Ҳамробуви. Бундан чиқдики ёлғон гапларни ёзган экансан-да?! Ҳали шундоқми!.. Ҳали сени қараб тур!

Мавлон. Шошманг, опа (*Дехқонбойга.*) Уқимайсанми? Биламан... Биламан, ўқимайсан... Ма, Ҳафиза, сен ўқи.

Ҳафиза. Кераги йўқ, ўқимайман!..

Мавлон (*хўрсиниб*). Сен ҳам ўқимайсанми?

Раҳимжон. Ўқиб нима қилади? Гапингизни эшитиб туриб-миз-ку...

Мавлон. «Йўлни билган қоқинмайди» дейишар эди. Йўлни биламан деб ўйлаган эдим.

Одилов. Йўлни биласиз, Мавлон ака, лекин кўзга яққолроқ кўринай деб шу йўлдан чеккага чиқдингиз. Боши берк кўчага кириб кетаётган эдингиз.

Мавлон (*паузадан кейин*). Ҳақ гап. Шундоқ экан, колхоз номидан байроқни қабул қилиб олишга менинг ҳақим йўқ, ҳақим йўқ, Раҳимжон! Колхоз номидан сўзга чиқишга ҳақим йўқ, ўртоқ Одилов!..

Одилов. Мен бирнима деёлмайман. Кўпчилик билади. Айтишсин... мана Дехқонбой айтсин... Ҳафиза...

Ҳафиза. Тоғам тўғрисида бирнима дейиш... менга жуда оғир... Яхши пахтакор, шунча йил Мирзачўлнинг шўрини пешона тери блан ювиб келган одам. Лекин, ернинг шўрини ювиптию дилидаги эскидан қолган шўрни юволмапти. Мен тоғамни колхозчи деёлмайман... (*Ўпкаси тўлиб тескари ўғирилади.*)

Дехқонбой. Қизишманг, Ҳафизахон. Бир туп ғўза қийшайиб қолса-ку дарров тикка қилиб қўямиз..

Ҳамробуви. Шира тушган ғўзани юлиб ташлаш керак!

Раҳимжон. Яхши пахтакор юлиб ташламайди; кўпроқ парвариш қилади.

Қўзиев. Тўғри, ўртоқ Раҳимжон ака, мих ҳам эгилса тўғрилаб яна қоқилади.

Раҳимжон. Э-э, михинг қурсин, қўйсанг-чи!.. Эсдан чиққан нарсани яна нима қиласан гапириб!..

Одилов. Эсдан чиққан нарсани эслатиш, гапириш керак бўлган гапни гапириш зиён қилмайди. Шуни эслатмоқчиман. Мавлон ака: сиз кўпчиликдан олдинда, лекин кўпчилик блан бирга бораётганингизда ҳамманинг кўзи сизда эди. Аммо кўпчиликдан ўзингизни четга тортганингиздан кейин... Мана, кўрдингизми. Хатонгизни тушуниб, шуни айтгани келганингиз яхши. Бу хатоларни, агар тезроқ тузатсангиз, кечирिशар... лекин (*хатни кўрсатиб*) мана бу қилмишингизни осонликча кечиринмайди. Бу қилмишингизга ўзингиз баҳо беринг..

Мавлон. Баҳо бераман, айтаман... колхозчиларнинг умумий мажлисида айтаман... Бригадирликка муносиб одам эмасман дейман!

Одилов. Танқиддан қўрқманг, Мавлон ака. Қасалхонада ётиб ичган дорингиздан кўра майиз ширинроқ, лекин касални майиз эмас, аччиқ дори тузатади... Соат еттида тантанали мажлис бошланади, тайёрланинг.

Мавлон (бошини қуйи солиб). Ҳақим йўқ... Колхоз номи-
дан гапиришга ҳақим йўқ.

Раҳимжон. Э-э, ҳали иш кўп, Мавлон ака ўзингизни
оқлайсиз... Бригадангизни хужумга бошлайсиз.

Мавлон. Хужумни ҳаммамиз бошлаймиз!.. Менинг бир мўл-
жалим бор. Деҳқонбой рози бўлса... комсомоллар хўп дейишса...
Буёққа келинглр... (Кўрсатади.) Ху ана у зовурни юқоридан
олиб ўтсак яна тўрт гектар янги ер очиш мумкин бўлади. Мен
буни анчадан бери ўйлаб юрар эдим.

Одилов. Муҳокама қилиб кўринглр, Деҳқонбой. Хўп,
Мавлон ака шу кунгача касал бўлиб касалхонада ётган эди, бугун
аччиқ доридан тўйиб ичди, бундан кейин буткул тузалиб кетади,
деб ишонамиз.

Қўзиев (оркестрга.) Оркестр! Туш.

Оркестр гумбирлайди.

Холнисо (Мавлонга). Шу хатнинг ёлғонлигини мен бошда
билган эдим... (Ҳамробувига). Мана энди сиз ҳам билдингиз...
Яна мендан кейинда, жон қуда!..

Ҳамробуви. Майли, қуда, мендан ўтган бўлса, сиз кечи-
ринг, сиздан ўтган бўлса, — сиздан ўтгани йўқ-ку — мен кечирай.

Раҳимжон. Бугун кўп яхши кун бўлди-да: байроқ ола-
миз, Мавлон аканинг иситмаси тушди, холамлар келишди... Олти
ойдан бери лағмон еганим йўқ, энди лағмонга бир тўйиб жоним
роҳат қиладиган бўлди.

Одилов. Лағмонни Салтанат блан Қўзиевнинг тўйида еймиз.

Раҳимжон. Деҳқонбой блан Ҳафизанинг тўйида ҳам еймиз.

Ҳамробуви. Мен нима ҳам дейман? Мендан сўрасаларинг
ҳам ўзларинг биласизлар, сўрамасаларинг ҳам ўзларинг биласиз-
лар. Лекин, сўрамасаларинг ҳам айтганим яхши: майли, мен
розиман.

Ҳамробувининг тугунида соат жиринглайди.

Ҳафиза. Вой сўфини олиб келганмидингиз? (Тугундан
соатни олади).

Қўзиев. Қанақа сўфи?

Ҳафиза. Аям соатни сўфи дейдилар.

Ҳамробуви. Сўфи эсдан чиқса худо эсдан чиқади-я,
болам. Сўфини бураб турмасдан бўладими!.. (Ҳафизанинг қулоғи-
га.) Қизим, тўй дейишаётипти, сўзанангни тикиб бўлганмисан?

Ҳафиза. Сўзанамними? Йўқ, ая, ҳали тикиб бўлганим йўқ.
Сўзанани ўзим якка тикаётганим йўқ, ҳаммамиз тикаётимиз,
бутун колхоз тикаётипти. Қаранг, янги очилган ҳарбир қарич ер
шу сўзанага солинган бир гул. Бу жойлар яна уч-тўрт йилдан
кейин қандай бўлишини кўз олдингизга келтиринг, онажон! Яна
беш йилдан кейин, ўн йилдан кейин-чи?

Музыка. Музыка тобора авжига чиқади. Қоронғи. Саҳна аста-секин ёришади.

Ойдин (1906—1953)

ИРОДА

Нима бўлдию, бугун Михаил Моисеевич Бухансон ишдан эртaroқ қайтди. Эшикдан кириши блан ўгли қулоч очиб қарши олди, отасининг бўйнига осилди: боғчада ясаган аэроплани, янги ўрганган ашуласи ва тагин алланималар ҳақида чуғурлаб сўзлаб кетди. Михаил Моисеевич ўглини қўлига олиб, пешонасилап ўпди, келтириб, диванга ўтқизди, ўзи ҳам ечинмасдан ўглининг ёнига ўтирди ва тезгина чўнтагидан газета чиқариб ўқийбошлади. Шу орада уйга хотини кириб, овқат тайёр бўлишига яна бироз борлигини билдирди ва эрининг ечинмасдан ўтиришини кўриб ажабланди:

— Нега ечинмадинг?

— Яна кетаман, бугун партия мажлиси бор, — деди Михаил Моисеевич ва газетадан кўзини олмай, бир қўли блан ўглини қучоқлаганича, ўқишида давом этди. Угли ҳам газетани бир сидра қараб чиқди расмларни тамошо қилган бўлди, лекин тезгина зерикди шекилли, отасининг қўйнидан секин суғурилиб чиқди-да, бир қути бўёқли қалам кўтариб келиб стол устига қўйди, расм

дафтарини варақлаб яна отасини гапга алақситди Унинг қарама-ганига қўймай, икки қўли блан отасининг бошини ўзи томонга айлантирди, қинғир-қийшиқ чизган расмларини кўрсатабош-лади...

Михаил Моисеевичга булардан кўра газетани ўқиб чиқиш, фронт янгиликларини билиш зарурроқ эди. Шунинг учун у, қоғоз устидаги чизикларни тезгина кўздан кечирди ва ўғлини нима блан бўлса ҳам машғул қилиб қўйиш йўлини излади.

— Жуда яхши,— деди у, ўглининг бошидан силаб,— биласанми ўғлим, энди нима қиласан? Аэропланинг олдига лётчикнинг расмини ҳам соласан. Ана шунда а'ло баҳо қўяман.

Бола тезгина қўлига қалам олди. Столга мукка тушганича ўзи блан овора бўлиб қолди. У чизар, ўчирар, ба'зан ўзича сўзланар, ба'зан илжайиб ҳам қўярди. Бирдан бошини кўтарди, ўз ишидан ўзи завқланиб:

— Лётчикнинг ордени ҳам бор, мана қаранг!— деди ва тезгина расмини отасининг кўзига тутди. Отаси чизилган расмини бу сафар диққат блан қараб чиқди ва кулиб бошини чайқади. Орден лётчикнинг ўнг кўкрак чўнтаги қопқоғига ғилдирак қилиб чизилган, ўртасида одам бошига ўхшаган юмалоқ нуқта кўринарди.

— Ордени ўнг томонга эмас, чап томонга тақадилар,— деди Михаил Моисеевич ва қўлига қаламни олиб, ўзи чизабошлади. У юмалоқ нуқтани кўрсатиб у нима, деб сўради. Бола ўйлаб турмасдан «Лени!»— деди.

— Расми мапа бундай қилиб солиш керак,— деди отаси ва доира ичига Ленинга ўхшатиб чизиб берди. Бола мамнулик блан дафтарини бағрига босди ва овқат кўтариб эшикдан кириб келаётган онасига тикилганича хаёл суриб қолди.

— Дада!— деди у, ҳамон ўйланишида давом этиб,— нега ҳамма одамнинг ордени йўқ, қанақа одам Ленин ордени тақади?

— Большевик иродасига эга бўлган одам,— деди отаси ва ўқишида давом этаверди. Бола бу сўзни икки-уч такрорлади, кўз олдига ҳечнарсга келтираолмади; столнинг иккинчи томонида ўтирган онасига қаради.

Онаси ўглининг ҳечнарсга тушунмаганини пайқаб бу ҳақда бирорта воқиа сўзлаб беришни эридан сўради, ўзи ҳам қизиқиб, эрининг оғзига тикилди.

Михаил Моисеевич газетани стол устига қўйди ва ўғлини бағрига босиб сўзлай кетди.

— Сен Мақсудни танийсан-а? Анови-чи, бизнинг деподаги паровоз қозонларини ремонт қиладиган комсомол йигит борку, Холиқов, ана ўшани? У, беш йилдан бери менинг бригадамда, мен ишлайдиган Тошкент юк депосида ишлайди. У ишнинг оғир-енгиллигини суриштирмайди, қандай топшириқ бўлса, берилиб ишлайди, пухта ишлайди, иш вақтидан ташқари ҳам зарур топшириқ чиқиб қолса, ҳеч сўз қайтармай бажариб беради. У, ишни севади, ишни яхши билиб олишга уринади ва тез ўрганеди; бошқаларга ҳам ўргатади. Бир куни шундай бир воқиа бўлди.

Бола кўзини отасининг оғзидан узмай, ўнг қулоғи блан тинглар эди.

— Тонг яқинлашиб қолган... тунги сменада ишлаётганлар қўлларидаги паровозларнинг ремонтини тугатиб, уйларига қайтишлари керак. Шу вақт депога катта бир паровоз кириб келди, қичқириб ҳамаяқни бузиб юборди. Мен ҳам, ишчилар ҳам бунга ўрганиб қолганмиз, шунинг учун э‘тибор бермадик, ишлай бердик. Паровоз ҳамон қичқаришда, вишиллаб пар чиқаришда давом этар эди. Одатда ремонт учун келгаң паровозлар депога кириши блан бир қичқирарди-да, тездан ўтини ўчириб жим бўларди. Бу гал э‘тиборсиз қолдириш мумкин бўлмади, ремонт цехидан энди чиқаман деб турган эдим, бирдан узун бўйли, гавдали машинист кириб келди. У кўринишида унчалик ҳовлиқмаган бўлса, ҳам юрагида аллақандай ҳаяжон борлиги ва уни безовта қилаётганлиги сезилиб турарди. Унинг кетидан депо начальниги ҳам келди. Машинист салом берди, қўл бериб мен блан кўришди. Лекин гапни депо начальниги бошлади:

— Ҳозир келган паровознинг ўтхонасида бир мих отилиб кетипти, қозондаги сув ўтхонага қуйилаётир. Шуни тузатиш керак экан,— деди начальник ва гапни узмай, яна қўшимча қилди,— тезгина ремонт қилиб бериш керак!

— Утни ўчириш керак,— дейишим бланоқ машинист масалани англади ва бунинг блан иш тез бўлмаслигидан норози бўлиб:

— Учирмасдан тузатиш чорасини кўриш керак. Ут ўчириландиган бўлса, паровозни бир ярим, икки кунсиз буердан чиқариб бўлмайди. Биласизми, мен шу блан фронтга кетаётган бутун бир составни бир ярим, икки кун шуерда ушлаб қолган бўламан. Бу мумкин эмас,— деди.

Ўйланиб қолдим. Утхонани ичига одам кирмагунча тузатиш мумкин эмас, унга ичидаги ўтни ўчирмасдан кириш хавфли. Биласизми, киши ҳаёти биз учун қандай қимматли, дедим. Рози бўлмай турдим. Начальник ҳам менинг фикримга қўшилди. Машинистнинг ўзи ҳам бир сўз деёлмади ва лекин ўз фикрини яна такрорлагиси келиб, ҳар иккимизга тикилиб турди. Маслаҳат учун Холиқовни чақирдик. У чаққон, абжир йигит. У ба‘зан шундай ҳодисаларда ремонтнинг янги-янги йўлларини ўйлаб топади.

Холиқов қўлидаги болғасини ташлаб тезгина келди. Турганлар блан сўрашди ва гап нима устида бораётганлигини англади. У ортиқ ўйлаб турмади-да:

— Утхона ичига кирмагунча ҳечнарсачиқмайди,— деди. Машинист: «Олиб кетаётганим фронт учун зарур нарса, эди, дўстим!», деди ва 10—15 минут ичида тузатиш чорасини топиш кераклигини илтмос қилди.

— Фронтда ўт ичида курашадилар, нима учун биз ўт ичига киролмаймиз! Кириш мумкин,— деди Холиқов,— рухсат беринглар, мен ўзим 10 минут ичида тузатиб чиқаман.

Машинистга жон киргандек бўлди, хаёл қилса, Холиқовни паровозга қадар кўтариб борса!

Мен начальниikka қарадим, у менга. Лекин Холиқов рухсат кутиб турмасданоқ, югуриб бориб асбоб-ускуналарини кўтариб келди ва ҳаммадан олдин паровоз томонга қараб кетди. Биз ҳам унинг кетидан кетдик.

Паровоз ҳамон вишиллаб, дун'ени бузаётир, ёнига борсангиз дамига тортай дейди. Холиков сакраб паровозга чикди, ўтхонанинг қопқогини очди. Тошкўмир чўғларидан кўтарилган аланга яна ҳам гувиллаб кетди, бир кўзчалик тешикдан фонтандек отилаётган сув ўтга урилиб, парга айланмоқда. Бош суқиб бўлмайди. Начальник бу ишга бутунлай қарши турди.

— Уртоқ Холиқов бундай таваккалчилик кишини хароб қилади, мумкин эмас, бунга қонун ҳам йўл қўймайди,— деди. Холиков: «Зарарланмаслик чорасини кўрамиз»,— деди. Икки билагига чарм енглик кийди-да, ўтхонадаги ҳамма оловни бир тарафга тортди. Ўтхонанинг бир тарафини чўғдан холи қилди, сўнгра чўғнинг устига кўмир ташлаб, алангани пасайтирди. Шунда ҳам буғ ўтхона ичида айланаб, нафас олишга қўймас эди. Холиқов бунга ҳам парво қилмади, оёғига кигиз этик кийиб ўтхона ичига кириб кетди. Ўт ичига у эмас, биз киргандек бўлдик: бутун баданимиздан тер чиқиб кетди. 10 минут қандай қилиб ўтганини сезмай қолдик.

Пастда туришга тоқат қолмади, сакраб паровозга чиқдик, икки кўзимизни узмай, Холиқовга қараб турдик. Азамат йигит экан, қаттиқ азобни писанд қилмади, чунки иродаси кучли эди, бу иш миллион-миллион совет халқи учун фойдали эканини, бу иш немис-фашист газандаларнинг бошига ажал уруғини ёғдиражagini англаб, у чидам блан ўтга қарши курашди, ўтхона тешигини беклаб чиқди. У, тандирдан янги узилган ширмондек бурққан, қизарган ва бирмунча жойлари куйган ҳам эди. У, ўтхонадан чиқиши блан машинист уни қучоқлаб олди, паровоздан кўтариб пастга туширди. Билмадим, бирнеча марта ўпиб ҳам олди шекилли! Ҳаммамиз хурсандчиликдан чуқур нафас олдик. Юрагимиз жойига тушгандай бўлди.

Мана буни мардик дейдилар, ўғлим!

Михаил Моисеевич ҳикоясини тугатиш блан чўнтак дафтаридан Холиқовнинг расмини чиқариб, ўғлининг қўлига берди. Боланинг бошида яна бирнеча саволлар туғилди. У шошиб қолди, яна пойма-пой сўрайбошлади:

— Шундан кейин паровоз фронтга кетдими?

— Шу замониёқ жўнади, Холиқов уруш бошлангандан кейин бундай паровозларнинг аллақанчасини тузатиб жўнатди, ўғлим!

— Нега ўзи паровозга ўгириб фронтга кетмади?

— Ўғлим! Холиқов икки йил Қизил Армияда бўлган, ҳарбий тайёргарликдан ўтган. Холиқов ҳозир депода ишлаб туриб, фронтга жуда кўп ёрдам бермоқда. Лекин зарур бўлиб қолса, фронтга ҳам кетаберади. Ватанимиз учун у ҳамма нарсага тайёр!

Бола қаноатлангандек бўлди, расмга тикилиб қолди:

— Дада, нега бўлмаса Холиқовнинг ордени йўқ?

— Ордени бор, ўғлим. Бу расм ўтган йилда олдирилган. Яқинда уни Ленин ордени блан мукофотладилар. У мукофотга арзийдиган, одамнинг жонидек йигит.

— Дада! Мени депога бир олиб бормайсизми? Холиқовни кўрардим, мен ҳам паровоз тузатишни ўрганардим. Биласизми, унга гул ҳам оборадим.

Михаил Моисеевич кулди, ўғлини бағрига босди, эртага депога олиб боришга вада қилди.

ШИРИН КЕЛДИ

Кексалар ҳамавақт ёшларни дуо қилса: «қўшақаринглар» дейдилар. Бизнинг Ватанимизда қўшақаринглар кўп учрайди.

Тожикистоннинг Нов районида 82 яшар чол, 76 яшар кампир туришини кўп одам билади. Чоли-кампир бир-бирларига суяниб қолган, бир-бирларига жуда меҳрибон. Шунинг учун ҳам уларни кўриш завқли. Ҳамма уларни иззат-икром қилади. Ўғил, қизлари, набиралари улардан тез-тез хабар олиб туришади.

Февраль ойининг бошлари. Ҳали тоғ еришмаган. Аллақайдан қўш карнайнинг овози келди. Бутун қишлоқ янграб кетди. Кампир алаңлаб, ёстиқдан бош кўтарди. Кўзини бир очдию, бу тушим бўлса керак, дея яна чиртга юмди. Карнай борган сари авжига чиқди, одамларнинг чағир-чуғур тозушлари келди. Ер гурсиллаётгандек, тоғ ағдарилиб тушаётгандек туюлди. Қампирнинг юрагига гулгула тушди:

— Хах... Уйқингиз курсин,— деди чолни туртиб,— тушим эканини ҳам, ўнгим эканини ҳам билмай қолдим. Фарҳод тоғига бир гап бўлди. Ёшим шунчага келиб, бу тоғда бир чивин учганини кўрган эмасдим. Бу қандай ҳодиса бўлди?

— Ухлайвер,— деди чол совуққонлик блан,— карнай-сурнай блан бизга тўй келаяпти.

— Биз энди тўйсиз ўтайлик чол, тўй ёшларга келсин! Тепса тебранмайдиган бўлиб қолдингиз, бундоққина кўзингизни очиб қарасангизчи, тоғ қулатилаётганга ўхшайди.

— Қўймадинг-да ахир, Ширин бутун кўч-кўлони блан анов дарёнинг нариги ёнига кўчиб келипти. Ўзи блан бирга етмиш мингга яқин одам, қанчадан-қанча от-улов, озиқ-овқат, асбоб-ускуналар келтирипти. Агар дарё бўйига бориб Фарҳод тоғининг этагига қарасанг, уки чодир уйлар, қозоқ ўтовлари қуриб ташланганки, кўзинг қамашади.

— Вой, эртақлар ҳақиқатга айланаяптими дейман?

— Ҳа, Фарҳод бўлсанг, қани тур ўрнингдан, кучингни кўрсат,— депти Ширин қиз. Мана шу тоғнинг тагига пўлат дарвозали катта тўғон қурасан. Кейин шундан тортиб, Ширин сойни йўлда қолдириб, Ширин водисигача катта дарё қазийсан, Сирдарёнинг сувини бир терак бўйи кўтариб, темир дарвоза блан эски дарё сувини бўғиб янги дарёга оқизасан, депти.

— Вой.. Эртақларда Ширин ақлли, доно, олим қиз дейилар эди, ҳа эндиги келган Ширин телба бўлиб қоптими? Сувни нега юқори кўтартиради?

— Эй хотин, бола бўлиб қолгансан десам аччиғинг келади. Ахир, гапнинг охирига қадар тинглаб турмайсанми?

— Ажаб бўпти, жуда ўзингиз бола бўлмагансиз, — **ОҒЗИНГИЗ** дан гапингиз тушиб, тупукларингиз сачраб кетаяпти.

— Қўй бўлмасам, ана карнайни эшитиб ётавер.

Кампир яна қўярда-қўймай чолни гапга солди.

— Сув баланд дар'едан оқиб бориб, Ширин яйловида катта бир шаршарак ҳосил қилар экан. Шундан кейин машиналар орасидан ўтиб нур берадиган куч пайдо қилар экан. Ана шу нур Шириннинг соч толалари каби ҳар тарафга тарқаларкан-да, заводларга, фабрикаларга, қўйгинки, бизнинг қишлоғимизга қадар ёритиб юбораркан. Фабрика, заводларга кирган нурнинг қуввати блан бирам қуроллар ишланарканки, жанг майдонида унинг мазасини тотиган душман қочишга жой тополмай қолади. Бу қуролларни олган Аҳмаджон, Мардонқулларнинг урушда кўрсатган қаҳрамонлигига бутун дун'ё қойил қолади.

— Вой, ўша ўзимизнинг Мардонқулларми? Отингдан айланай!

— Ҳа, ўша ўзимизнинг аскарликка кетган набираларимиз. Душманни ер блан яқсон қилиш учун ўғилларимизга шамшир керак, тўп, замбарак, ўқ-дори керак. Бусиз ҳечким қаҳрамон бўлолмайди. Кийим-кечак керакми? Керак. Озиқ-овқат керакми? Керак. Мана бу юқорига кўтарилган дар'едан Мирзачўл сув ичади, экин битади. Фабрика газмол тўқийди, кийим тикади. Сен блан менга ўхшаганлар ёруғ нур тагида уларнинг дуойи жонини қилиб ўтиради. Бу карнай-сурнай шу улуг тўйнинг патир ушатиси.

— Не бало, алаҳлаяпсизми?

— Ана холос, индамасдан ҳали жиннига ҳам чиқариб қўясан. Уларнинг ҳаммасини кеча бориб билиб келдим. Бир ойдан бери қанча одам уй-жой қуриш блан машғул экан, бугундан энди ишга бошлашган.

— На менга билдирмадингиз?

— Мана билдирдим-ку!

— Шуларнинг ҳаммасини ўзбеклар қилаяптими?

— Ҳа, Ўзбекистон халқи қилаяпти. Унда ўзбек, қозоқ, рус, тожик, яҳудий дейсанми... Ҳаммасидан ҳам бор. Ҳа, шундай Ўзбекистон халқи қилаяпти. Буларнинг дили бир. Дили бирнинг иши ҳам бир.

Кампир аллақачон бошини кўтариб ўтириб олган эди. У энди чолга бошини энгаштириб:— Шу ажойиботларнинг ҳаммасини Ширин буюриптими? Мардонқулларга шамшир тайёр қилсин, деб ўша доно қиз айтиптими?— деди.

Чол беш бармоғи блан чўққи соқолини силаб илжайди:

— Фарҳод ва Ширин — булар халқнинг истаги эди. Ўртоқ Сталин шу истақ амалга оширилсин, депти. Шундан кейин халқ

шоду хуррам бўлиб, енг шимариб, Фарҳод тоғи қайдасан, деб йўлга тушинпти.

— Сиз-ку кўриб келибсиз, мен ҳам ўз кўзим блан кўрмасам бўлмайди,— деди кампир ва тиззасига таяниб ўрнидан турди.

— Тўхта,— деди чол кампирга қараб,— қор ёғаяпти, кўчада юриб бўлмайди, лой, сирғончиқ. Сал нарироққа бориб бир офтоб чиққан кунни ўзим олиб бораман.

Кампир ҳайрон бўлиб Фарҳод тоғи томонига тикилиб қолди.

Табиат ҳам қизиқ: кечаси блан қор-ёмғир аралаш ёғиб чиқди. Участка бошлиқлари, инженер, техник ходимлар бир мижжа қоқмай, қуручиларга шикаст етмасин дея туни блан ер-уйларни текшириб, кам-кўстини тузатиб, тешикларини бекитиб, одамларни бир уйдан иккинчи уйга кўчириб юрдилар. Тонгга яқин бўлса, ёғин тинди. Тоғ орқасидан аста шамол кўтарилди, ерлар селгий бошлади. Тоғ орқасидан қуёш ҳам бош кўтарди, юзига тўр туган келин каби хирагина нури блан бугун қирни ёритиб юборди. Чодир уйлар, ҳилираб турган қизил байроқлардан буғ кўтарилди. Қир устини қоплаган майсалар бирдан селжиллаб кетди.

Ҳавони кутабериб кампирнинг тоқати тоқ бўлди. Йилт этиб қуёш чиқиши блан қўлига ҳасса олди-да, набирасининг чопончасини бошига ташлаб кўчага чиқди.

— Йўл бўлсин,— деди чол уни эшик олдида учратиб.

— Кўпдан қуруқ қолма, дейдилар. Анов вақтда патир ушатилади, деган эдингиз, бугун кичик тўй келаётган эмиш, шунга кетаяпман.

— Тинчимадинг-да, кўчанинг лойини қара.

— Худо олсин лойини.

— Нима қиласан бориб, сен ҳам тош чақасанми?

— Вой, сизники қизиқ-а! Битта «ҳормангнинг» ўзи қанча мадад. Ахир, одамлар қор, лой демай тонгдан ишга тушиб, зарурат учун зар тўксаю, биз сувга тушган нондек бўкиб ўтирсак ахшими!

Ачиқланган бўлиб, кампир ҳассасини дўқиллатиб, Фарҳод тоғи томон йўл солди. Чол ҳам кулди-да, икки қўлини орқасига қўйиб кампирнинг кетидан кетди.

Фарҳод тоғининг тагида, Сирдар'ёнинг ҳар икки ёқасида беҳисоб одам. Биров лом блан тош ўяди, биров бел, кетмони блан ер қазийди, кимлардир қоп орқалаб тупроқни юқорига чиқаради. Қимдир харсангтошларни орқалаб бир жойга уяди. Аҳ'ён-аҳ'ён ерга қизил байроқчалар илиб қўйилган: улар қизил лола каби ловиллаб туради. «Ҳа, бўл азаматлар», «Фарҳод бўлсанг кучингни кўрсат», «Шер ўғли шерсан», деган сўзлар дам-бадам ташланиб туради. Аллақайдан ялла қилган ўткир овозлар келади, тошларга урилиб акс садо блан Ширинсой жаранглаб кетади. Йигитларнинг «барака топ» деган қийқириғи, қизларнинг кулгиси эшитилади. Кампир дар'ё тепасига бориб, оғзини очганича, чумолидек ўрмалаб ётган одамларга маҳлиё бўлиб қолди.

— Ҳей...— дея нафасини ичига тортди кампир,— кўз тегмасин. Келган балолар даб бўлсин,— деди ва кўйлак ичига туплаб ҳам қўйди. Узун, кенг енгини тўлдириб туршак, майиз олган эди, кимга берарини билмай қолди. Февраль планини хаммадан елдин бажариб қизил байроқ олган хўжаободлиларга берсинми, ойлик планини 170 процент бажарган марҳаматлиларга берсинми, кунлик нормасини 900 процентга етказиб бажараётган Муҳиддин Шодмоновга берсинми, бир ярим кубометр ўрнига 15 кубометрдан ер қазийётган азаматларга берсинми, тонг қоронғисида туриб чой қайнатучи, нонуштага ош дамловчиларга ёки ялла қилучи ҳофизлар, ўйин тушучи қизларга берсинми?

Кампир енгини салмоқлаб кўрди: «кўпроқ ҳам олмапман» деди ва чолнинг яқтак чўнтагини тимискилаб ҳам ҳечнарсга тополмади.

— Биттасига бер қўй-да,— деди чол.— Булар сенинг шопто-лиқоқингга зор эмас. Анов қоплардаги шакарларни кўраяпсанми?

— Во, қизиқ экансиз, киши кўнгли тусамаганга пинадек нарсасини раво кўрадимиз! Кўнглим яқин, буларнинг ҳаммасини болам дейман, топганимни ташийман.

Чол-кампир ўзлари блан овора бўлиб, ён-верига яқин келганларни ҳам сезмай қолишди.

— Она, қани менга беринг, ҳаммага бўлиб бераман,— деди бир йигит кафтини очиб.

Кампир енгидан шалдиратиб келтирган совғасини тўқди ва:

— Ўргилай, бир майизни қирқ киши бўлиб еган экан,— деди. Мамнунлик блан у ҳаммага бир-бир қараб чиқди.

Зулфия

(1915 й. туғилган)

САЛОМ СИЗГА, ЭРҚПАРВАР ЭЛЛАР!

Мафтун этганидай мени оқ тонглар,
Куй олиб киради гўзал оқшомлар.
Қуёш орқасидан беҳисоб чироғ
Нурига киради мамлакат шу чоғ.
Мириқиб ухлайди ширин гўдаклар,
Шу гўзал осойиш оқшомги пайтлар,
Менинг чироғимнинг нури изидан:
Бепоён Ватаним водий, тузидан,
Буюк қурилишлар тушган ерлардан,
Оппоқ пахталарга тўлган қирлардан
Бир-бир келиб кирад қаҳрамонларим,
Суҳбатда ўтади ширин онларим.
Атлас тўқучи қиз, пахтакор полвон,
Олтин юлдуз таққан қаҳрамон чўпон —
Бари қўшиғимда куй бўлмоқ истар,
Меҳнатим, шонимдан ёзгин деб қистар,
Мен шулар номидан юритиб қалам,
Тонгни қўриқлайман посбондай маҳкам!

Менинҗ азиз ўлкам — тинчлик ўлкаси,
Ортида тентийди душман кўлкаси,
Шу ёрқин, илҳомбахш кеча тинчини
Бузмоқ-чун қайрайди қонли тишини.
Мен дейман, дўқингиз тамом беҳуда,
Бу тинчлик қўрғони мустаҳкам жуда!
Сулҳ байроғин тутган миллион-миллионлар
Сизнинг ўша атом бомбангиз блан
Итқитиб ташлайди жаҳондан мангу!
Сулҳпарвар халқларнинг одил ҳукми шу!
Мен осойиш тунда беғам, беозор,
Бахт берган тупроқни сақлайман бедор,
Кремль юлдузи қаршимда чақнар,
Ватан боғларидан гул атри анқир,
Ҳайқириб оқади каналларда сув,
ГЭСлардан қуйилар қудрат ва ёғду,
Эсаркан Коммуна чўққисидан ел,
Ёрқин илҳомларга тўлади шод дил.

Оппоқ тонг отади... Қуйимга йўлдош,
Кўкда ярқирайди каттакон қуёш,
Шуласи тутаркан она тупроқни
Секин сўндираман мен ҳам чироқни.
Қалбим офтобдан бўлиб мунаввар
Дейман: салом сизга, эрқпарвар эллар!

ОЛТИН КУЗ

Севаман, олтин куз, севаман жондан
Табиат безанган гўзал чоғингни.
Дарахтлар ранггоранг кийим кийишиб,
Кўзни эркалаган чаман боғингни.

Севаман, ерларга гўзал япроқлар
Юмшоқ ва рангбаранг гилам тўшаса.
Қизалоқлар боғда териб барглари,
Гулдасталар ясаб, яйраб ўйнаса.

Далада пахталар кумуши порлаб,
Момиқ юзларини қуёшга тутса.
Теримчи чечанлар этаги тўлиб,
Тоғдай хирмонларга келтириб тўкса,

Мен беҳад севаман! Енгим шимариб,
Қизлар орқасидан кетаман мен ҳам.
Кенг води қўйнида кўксим яшариб,
Яйрайман, наш'ага тўламан бу дам.

Симоб тўлқинлари осмонни қоплаб,
Муттасил ёмғирлар зериктирса ҳам,
Қумуш булоқларнинг сувлари сокин,
Қушлар илларига кириб олса дам.

Мен ғамгин боқмайман, кўнглимда баҳор,
Олтин япроқларга қараб толмайман.
Гўзал келинчақдай ҳарбир дарахтни
Севаман, нигоҳим узаолмайман.

Булут чодирини йиртганда қуёш,
Зангори осмонга бўламан мафтун.
Севаман нурларда пати ялтираб,
Оппоқ кабутарлар қилсалар ўйин.

Тўзони ювилган барглар шамолда
Рангни кўз-кўз қилиб тебранса мағрур.
Хозир тинган ёмғир томчиларини
Олтин япроқларда эркаласа нур;

Гавҳар маржон каби ялтираб турса,—
Севаман ўшани беҳад, бепоён
Қуёшни қаршилаб чиқиб айвонга,
Нурларга кўмилиб юраман шодон.

Севаман, олтин куз, севаман жондан
Товусдай безанган дарахт, боғларни!
Ёмғирли оқшомнинг, қуёшли тонгнинг,
Хаёлга чўмганим гўзал онларни!

МОНУМЕНТ ОЛДИДА

(1953)

Биз уни ота деб атаймиз мангу,
Ҳар гал ота десак ўсар кўнглимиз,
Бугун оиладан отамиз кетди.
Оғир мусибатда қолди элимиз.

Буюк халқ отадан айрилиб қолди,
Ҳечким тияолмас кўздан ёшини.
Яна Сталиннинг метин бирлиги
Ҳамон зичроқ қўшиб эллар бошини —

Бир-бирин суяйди ғамли юраклар,
Ёшли кўзлар боқар яна сезгирроқ.
Шундай бўлганида, парчаланмас қалб,
Шундай енголамиз ғамни кучлироқ.

Тошкент тепасида музика йиғлар,
Майдон чайқалади одамга тўлиб.
Жонажон, меҳрибон, азиз сиймога
Бутун халқ боқади битта кўз бўлиб.

Кўзни монументдан узмай ёш аёл
Боласин бағрига босиб чайқайди.
— Йиғлама, оппоғим, кўзим,— дейди-ю,
Болани юпатиб, ўзи йиғлайди.

Йиғлама, азизим, отамиз ҳаёт,
Ана, қуёш бўлиб порлар бошингда;
Унинг таниш, ёрқин, азиз нигоҳи
Сенга бахт бағишлаб яшар, қошингда.

Отамиз тобути узра эгилган
Байроқлар ундайди бизни илгари.
Фарзандмиз, азизим, содиқмиз унга,
Яшаймиз худди шу отанг сингари.

Йиғлама, жонгинам, кўз ёшингни арт,
Зўр тобут бошида партия сўзлар;
Мангуликдан сўзлаб Кремль узра,
Ёрқинроқ ёнмоқда ёқут юлдузлар...

Боласин бағрига босади аёл,
Сафлар зичланади яна мустаҳкам,
Абадий содиқлик ҳақида Ватан
Доҳиси бошида ичади қасам.

ҚАРДОШ
ХАЛҚЛАР
СОВЕТ
АДАБИЁТИ

УКРАИНА ССР

Павло Тичина

(1891 й. туғилган)

МАЙДОНДА

(1919)

Черков ёнидаги майдонда
Революция солади сурон.
Ҳайқиришар, шунда сайлашар —
Бўлсин бизга командир чўпон!

Яхши қолинг! Кутинг озодлик,
Отланинг ҳам юринг илгари!
Шовқин-сурон. Отлиқлар жўнар,
Товланади ол байроқлари.

Черков ёнидаги майдонда
Бошларини солган оналар:
— Ой-ла бориб, омон келинглар,
Эй, йигитлар, эй мардоналар...

Шовқин тинар майдон олдида,
Олисида кўринар чанг, тутун.
Оқшом.
Тун...

ЖАНГГА ОТЛАНДИК

(1941)

Муқаддас ер, жонажон Ватан,	Йиртқич нима қилмоқчи, ахир?
Олтин тупроқ, суоқли чаман!	Нега заҳрин сочар бесабр?
Яна ҳужум бўлдими сенга?!	Чунки бутун дун'ёда фақат
Эшитдиғу отландик жангга!	Сенсан озод, ёруғ мамлакат!

Даламизда бугдой сербошоқ,
Шунинг учун даргазаб олчоқ,
Шунинг учун интилар илдам,
Билмайди у, ўтмасдан кўп ҳам

Жанглар бўлар, жангки беомон.
Армиямиз ҳусни шараф-шон.
Биз ғалаба қиламиз албат,
Биз блан эрк, Сталин, ҳақиқат!

Европа тор келади унга,
Халқлар борар ҳур, ёруғ кунга.
Халқлар учун таянч ва маёқ
Сенсан фақат, эй азиз тупроқ!

Муқаддас ер, жонажон Ватан,
Олтин тупроқ, суюкли чаман
Яна ҳужум бўлдим сенга?!
Эшитдигу отландик жангга!

«УРСУС» ТРАКТОР ЗАВОДИДА

(Польша ҳақидаги шеърлар циклидан)

Денгиз кемасидай, бекатлар ошиб
Биз давом эттирдик сафаримизни...
Мана қарағайлар яна шовуллашиб
Варшава ёнида кузатар бизни.

Чарақлар мусаффо осмонда юлдуз,
Йўлнинг четларида ярқирайди қор.
Мана биз трактор заводидамиз.
Клуб. Ишчиларда қувонч, ифтихор.

Табрик нутқларида қардошлик ҳисси,
Самимий тилаклар, шодлик, ҳаяжон.
Қалбингда порласа дўстлик севгиси
Бирдан ёришгандай бўлади жаҳон.

Қанча-қанча режа! Ҳозир устма-уст
Ҳаммасин сўзлайлик дўстлар, сизларга,
Бирин-кетин поляк, литвали ва рус,
Украин меҳмонлар чиқди минбарга.

Нутқлар кўп тилларда янгради, лекин
Уларда ягона буюк мақсад бор.
Бизни эскиликка қайтармоқ учун.
Душман минг уринсин — беҳуда бекор!

Қардош Польшадамиз биз озод элда,
Бежиз эмас қалбда севинч, ифтихор.
Дўстлигимиз мангу; бизга бу йўлда
Ғовлар бардош беролмас зинҳор.

Варшава тикланар вайроналардан,
Бизнинг иродамиз мисли пўлатдир!
Шонли тилак блан, корхоналардан
Далага чиқардик минглаб трактор.

Клуб тўлқинланар гўё бир денгиз,
Ғам-кулфатли йиллар ҳали ҳам ёдда.
Жангларда эришган саодатимиз
Сақланар курашда, ишда, ижодда.

Навқирон йигитдай озод юртимиз
Тўлишсин ва ўссин пояма-поя.
Яшаймиз Ватаннинг, халқнинг ғуборсиз
Шону шарафини қилиб ҳимоя.

Табрик нутқларида қардошлик ҳисси,
Самимий ниятлар, шодлик, ҳаяжон.
Қалбингда порласа дўстлик севгиси
Бирдан ёришгандай бўлади жаҳон.

Ўлкада барқ урар меҳнат ғурури,
Бахт кулар тўсиқлар енгилган сари,
Ҳар ерда ижоднинг ҳаётбахш қўри,
Ҳар ерда дўстликнинг самаралари.

Биз ишчилар қўлин сиқамиз қаттиқ
Завод дарвозаси ёнида такрор.
Январь кечасининг осмони тиниқ,
Юлдузлар чарақлар, ҳаво беғубор.

ПЕРЕЯСЛАВ РАДАСИДА

Қўнғироқлар янгроқ бонг урар,
Дукур-дукур отлар, қадамлар,
Переяслав гувуллар тинмай,
Майдон сари оқар одамлар...

Яна уруш? Йўқ,
бу — қардошлик,
Бу — дўстликнинг ёрқин дамлари!
Кабутарлар учиб осмонда
Йилтирайди нуқра сингари...

Ана, Богдан чиқди қаердан,
Халққа та'зим қилар эгиб бош;
Москвадан элчи бўлиб келган
Бояр турар у блан ёндош.

Батурлин ҳам Богдан ёнида
Бутун элчихона — назар сол!
Оҳ нақадар яхши бу айём,
Оҳ, нақадар порлоқ истиқбол!

Йўл бўшатди ҳурмат блан халқ,
Ана гетман минбарда турар.
Сафда минглаб қизил байроқлар
Шабадада аста ҳилпирар.

Қўнғироқлар тинди. Эшитилар —
Фақат казакларнинг нафаси:
Умрбоддир бизнинг дўстлигимиз,
Дўстлигимиз мангу яшасин!

Шунда Богдан Хмельницкий
Булавасин¹ кўтарди мағрур.
— Шодсиз, дўстлар, кўриб турибман,
Мен ҳам топдим қувончли умр!

Бизга келди улуғ Россиядан
Ишончли дўст, садоқатли дўст.
Қаранг, қандай порлайди қуёш,
Қалб ёришар ҳар кеча-кундуз.

Яна нима десам, дўстларим?
Кулфат чекдим ҳаддан зиёда...
Рус халқидан қадрдонроқ,
Яқинроқ халқ йўқдир дун'ёда!

Уйимизга бостириб кирган
Қанча ёвни кўрди халқимиз..
Аммо Россияга интилар
Муҳаббат-ла тўла қалбимиз.

Султонини қувсак, шляхтаси
Чўзар эди бизга қонли қўл...
Умидимиз фақат Москвада
Москвага элтар ҳамма йўл!

Қонимиз бир, тилимиз қондош,
Ёвга қарши турамиз бирга.
Пайти келди — биз бирлашамиз
Альта бўйи — мана шуерда!

«Шон-шарафлар!» сўзи янграйди,
Ҳамма хурсанд, ҳамма бахтиёр.
Ҳамма — дўстлик, бирлик, садоқат
Сўзларини қилади такрор.

¹ Булава — Чўқмор, гурзи, ҳокимлик белгиси. Масалан: Гетманлик булаваси.

Элчи эса, ҳамма тинганда,
Қулочини ёзди халқ томон:
— Мен сизларга, дўстлар, келтирдим
Рус халқидан таъзим ва салом.

Яна янграр: «Шон ва шарафлар!»
Элчи томон халқ интилади:
Москва блан дўстликда бизга
Янги порлоқ замон келади.

Унинг қалбдан чиққан нутқида
Қанча нуру қанча муҳаббат,—
Ҳамма учун рус тили яқин,
Тушунарли бўлди бу суҳбат.

Бу қувончдан казак телпаклари
Осмонларга учди дамбадам...
Шу бугундан улуғ дўстлигимиз
Мангуликка бўлсин мустаҳкам!

Қўнғироқлар янгроқ блан урар
Дукур-дукур отлар, қадамлар
Переяслав гувиллар тинмай,
Ҳамма жойда қувноқ одамлар...

АЛЕКСАНДР ГОНЧАР

(1918 й. туғилган)

БАЙРОҚДОРЛАР¹

XVII

Операция плани, айрим группа ва отрядларнинг қайси томондан юриб бориши «академик» томонидан ипидан игнасиғача ишлаб чиқилган эди. Фақат ҳарбир отряд ўзига юкланган топшириқни аниқ бажаришигина ғалабани та'мин этарди. Шунинг учун отряд ва айрим группалар блан бирга штаб офицерлари ҳам борардилар. Улар бу тоғ ораликларида, айниқса тун пайтида адашиб кетиши мумкин бўлган жангчиларга самолёт штурманларидек йўл кўрсатиб боришлари керак эди.

Довонга олд томондан ҳужум қилиш учун биринчи батальон ўз ўрнида қолдирилди. Иккинчи батальон ўнг томондаги, учинчи батальон чап томондаги тоғларга қараб борарди. Улар бир кеча-кундуз ичида тоғни ошиб, эллик километрча йўл босишлари ва эртаси кеч пайтигача икки томондан душманнинг орқа томонига ўтишлари ва унга сездирмай йўлни ишғол қилишлари керак эди. Осмонга кўк ракета отилиши блан атака бошланиши керак эди.

Бу жангда Брянскийнинг миномёт ротаси ҳам бўлиниб-бўлиниб ҳаракат этмоқда эди. Взводлар айрим ўқчи роталарга бирикитилган эди. Чернишнинг взводи иккинчи батальон блан бирга душманнинг орқа томонига қараб борар, уердан баландроқ тепаликдан ўт позицияси танлаб, пулемётчилар блан бир қаторда душманнинг орқа томонидаги йўлни ва душман эгаллаб олган доvon чўққисини ўққа тутиши керак эди.

Иккинчи батальон обеддан сўнг йўлга чиқди. Батальон бир-неча соат дара тубидаги пастқамликдан ўрмон ичкарасига кириб борарди. Жангчилар миномётлар, ўқ-дори, сув солинган идишлар юкланган отларни етаклаб боришарди. Миномётчилардан олдинда автоматчилар блан тўртинчи ўқчи рота борарди. Батальон командирдан ташқари, гвардия-майор Воронцов ҳам шулар блан бир-

¹ Романдан парча.

га эди. Унинг елкасида автомат, чўнтақларидан даста-даста газеталар кўриниб турарди. У дамба-дам тўхтаб, орқасидан илон изи бўлиб келаётган жангчиларга қараб-қараб қўярди. Улар оз эди. Марш блан кетилаётганда улар доим оз бўлиб кўринар, жанг бошланиб, жангчилар атрофга сочилиб, қурооллар тилга киргандагина улар бирнеча бор кўпайишгандек бўларди.

Ўрмон тобора қалинлашиб борарди. Юз йиллик дарахтлар жангчиларни қоплаб олган, улар орасидан тангадек офтоб нури ҳам тушмасди. Буерлардан ҳеч аримайдиган захликдан ҳаво салқин ва нам эди. Қалин ва чириган барглар остида қолиб кетган тошлар ёстиқдек юмшоқ, оёқ қўйилиши блан ерга ботиб кетарди. Унда-мунда баргларни шитирлатиб илонлар ўрмалар, типратиканлар чошиб ўтиб қолар эди.

Ҳар дамда йўлни тўсиб, йиқилган дарахтлар учраб турарди. Жангчилар бу юз йиллик дарахтлардан олмахондай илдам сакрашиб ўтишарди, лекин юк ортилган отларга қийин эди. Ба'зи отлар дарахтлар орасида ўралашиб қолиб, чиқишга уринар ва оёқларини майиб қиларди. Жангчилар уларга юкланган ўқ-дори анжомларини қўлга олиб отларни ташлаб кетардилар.

Дарахтларда йўл-йўлакай алоқачилар учун кертиклар қолдириб боришарди. Қўл тегмаган, шўр босган дарахт пўстлогини шилиб, поясига «Л» ҳарфини ўйишарди.

Ҳарвақтдагидек хушчақчақ Хаецкий:

— Эл, эл! — деб бақариб қўярди. — Доим биз блан биргансан!.. Сен ҳар қаерда — тоғда ҳам, чўлда ҳам, бегона юртда ҳам борсан!..

Бегона қалин ўрмон дарахтларининг қора пояларида ёзилган бу ҳарфлар қатор сўнмас абадий маёқлардек, жангчиларнинг орқасида қолар эди. Бу ҳарф ўлмас доҳи номининг бош ҳарфи; гўё жангчиларнинг боши устида буюк Лениннинг руҳи учиб юргандек ва ҳамавақт улар блан бирга кетаётгандек эди.

Кўп ўтмай, бошқа отларни ҳам ташлаб кетишга тўғри келди. Жангчилар тикка кўтарилган девордай баланд қояга дуч келдилар. Черниш отларни юкдан бўшаттирди-да, икки жангчи блан орқага қайтариб юборди. Термослардаги сувлар флягаларга қуйиб тарқатилди, қолган сувни жангчилар ичиб олишди.

Гранит деворнинг шиддатли ва давомли штурми бошланди. Черниш этигини ечиб, белига арқон боғлаб олди-да биринчи бўлиб қояга тирмашди.

Бир вақтлар у, урушни хаёлига ҳам келтирмай, Помир тоғларига тирмашиб чиқарди. Черниш спортни, қуёшни, кумушдек оппоқ тоғ чўққиларини севарди. Ватан юксак тоғ чўққиларига тирмашиб чиқабилдиш илмини фақат спорт учунгина ўргатган эмас, ахир... Ҳозир Черниш бу илм учун Ватандан миннатдор эди.

— Сиз альпинистман деган эдингиз, — деди блиндажда бўлган суҳбатни ҳалигача унутмаган Воронцов, — кўрдингизми, бу ҳам яраб қолди.

Воронцов бошини кўтариб, Чернишнинг тошдан тошга эҳтиёткорона тирмашиб юқорига чиқиб боришини диққат билан кузатиб турарди. Баъзан Черниш оёқ-қўллари билан қояга маҳкам тирмашиб, бироз дам оларди. Ялангоёқ, камарсиз, пилоткасиз Черниш ҳозир ҳарбий кишига ўхшамасди.

У қора соч бошини тепага кўтариб, шу яқиндаги, ушлаб, қўлда тортилиб кўтарилса бўладиган кертик жойнинг уёқ-буёғига синчиклаб қараб чиқар, кейин бир ирғиб, бир қўли билан унга осилиб оларди.

Черниш йигирма метрча юқорига чиққан эди, аммо тоғнинг учи ҳамон кўринмасди. Деворнинг тепасига етгунча ҳали анча бор эди. Пастда турган жангчилар дамларини чиқармай, унинг ҳарбир ҳаракатини кузатиб турардилар. Пастда, Черниш мабодо тушиб кетса деб бир тўда плаш-палатка ва пахталик нимчаларни тўплаб қўйишган эди. Ўз командини учун тайёрлаб қўйилган бу яшил тўшакка кўзи тушаркан, Хаецкий ичида: «Бу-ку фойда бермас-а!» деб ўйларди.

Младший лейтенантнинг қалтис ҳаракатини кўриб, Воронцов кескин буюрди:

— Эҳтиёт бўл! — майорнинг юзи ҳаяжондан тошдек қотди. — Дамингни ол!

Черниш уерда ҳам буйруқни бажариб, дам олар, айна вақтда тепасидаги қояни қаричма-қарич текширарди. У пастга бирон марта ҳам қарамади.

Хаецкий бошни айлантирадиган даражада баланд, тик тушган бу қояга ола-зарак бўлиб қараркан, «Абжирлигини қара-я!» дерди ичида, ҳали уерга мен ҳам чиқсам керак деган фикрдан юраги орзиқиб кетарди.

Қуёш ботабошлади, пастга соя тушди. Черниш ҳалигача қоя чўққисига чиқиб етмаган эди. Юқоридан осилиб турган йигирма беш метрли ингичка арқон тамом бўлиб, унга яна ўшанча узунликда арқон улашди.

— Арқон учини тезроқ ушлаб, бошқасини боғламасанг, юқорига чиқволади-ю, учади кетади, — деди Хома Хаецкий, ҳовлиқиб. Биз қолиб кетаверамиз!

— Унда сени чиқарамиз-қўямиз-да Хома!

— Чиқолмайман дейсанми?

— Тилингдами?.. Яхшики, узун тилинг бор — сенга арқоннинг ҳам кераги йўқ!..»

— Бўлди! Чиқдим! — бирдан тепадан, овозининг борича суюниб қичқирди Черниш. — Чиқдим, ўртоқ гвардиячи майор! — Унинг товуши шуқадар жаранглаб эшитилдики, уни ҳатто ён томонда турган патрульлар ҳам эшитиб, енгил тортишди.

Жангчилар хурсанд бўлиб младший лейтенантнинг кенг супача ерга чиқиб олганини, сўнг қоянинг ётиқ еридан тез-тез юқорилаб бораётганини ва бироздан кейин ялангоёқ ҳолда қоя чўққисида турганини кўришди. Ғир-ғир эсган шамол кўйлагини шиширар, қизғиш заррин қуёш нури уни бошдан-оёқ ёритган

эди. Пастда, қоя тагида эса тиқ этган шамол йўқ, қуёш алла-қачон ботган эди.

— Уердан нималар кўринаяпти, гвардиячи младший лейтенант?— деб қичқирди Хаецкий, қора мўйловини юқори кўтариб.

— Буёққа қарасам — Москва, уёққа қарасам — Берлин кўринаяпти!

— Уни қарая,— деб ҳайрон қоларди Хаецкий.

— Хўш, энди ким чиқади?— деб сўради Воронцов. Ҳарбир жангчининг назарида унинг ўткир кўк кўзлари фақат ўзига тикилиб тургандек эди.

— Мен ўртоқ гвардиячи майор!

— Мен! Мен!

— Альпинистлардан яна борми?

— Бор,— тумшайиб жавоб берди Денис Блаженко, арқонга яқин келаркан.

Дениснинг ҳамқишлоқлари ҳангу манг бўлиб ўз ефрейторларига қараб қолишди. Альпинистман дейдими? Денис Блаженко, альпинист эмишми? Ўзи бу нарсанинг нималигини билармикин? Ахир у умрида ўз тоmidан баландроқ ерга ҳеч чиққан эмас-ку? Яхши биламиз-ку буни!

— Қайси тоғларга чиққан эдингиз?— деб мулойимгина сўради Воронцов.— Қазбекками? Эльбрусгами?

— Қаёққа чиққанини мен айтиб берардим-у, ўртоқ гвардиячи майор,— ўзини тутолмади Хаецкий,— лекин, ҳайфсан беришингиздан кўрқаман! Қаттиққўллик-да!

Ҳарқалай у ёнидагиларга ниманидир шивирлаб қўйди, жангчилар пиқиллаб кулишди.

— Тортинг!— деб қичқирди Блаженко юқорига қараб ва тақалаңган отдек сирганиб-тойилиб юқорига тирмашди. Черниш қоя четидан чиқиб турган тошга тиззаларини тираб, арқонни тортарди. Шамол унинг сочларини тўзитарди.

Ҳамма жангчилар юқорига чиқиб, яроғ-аслаҳаларни ҳам тортиб чиқаришгач, ниҳоят Хома ҳам белига арқон боғлади. Одатда энг кейинда қолган одамга қичқирилади, шу каби жангчилар Хаецкийга:

— Тезроқ қимирла!— деб қичқирардилар.

Хома эса бамайлихотир қимирлар, тагин узилиб-нетиб кетмасин деб, арқонни белига тортиб боғлар эди. Жангчилар ўзаро маслаҳатлашиб уни бошқаларга қараганда тезроқ, худди қудуқдан сув тортаётгандек тортабошладилар. Хома оёқ-қўлини шошиб-пишиб қўяр, юзини тошга уриб олмастик учун бошини зўрға ўнглаб борарди.

— Ҳой, секинроқ!— деб ёлворарди у,— секинроқ тортинглар, одамни ўлдирасизлар-ку ахир!

Тепага чиқиб олган Хома, атрофга, қорайиб бораётган тиниқ зангори осмонга бир назар ташлаб, қўлларини кўтариб қўйди.

— Вой-бў! Олам жуда кенг экан-у! Бу кети узилмас тоғларга қаранг! Буни кўриб, ўзинг ҳам тоғдек бўлиб кетгандек бўласан-

ал.. Хў Явдошкам, оёқ учи блан туриб бу томонга бир қарагин!.. Ухў! Агар Явдошкам буердан осмонга қараб чиқиб қетаётган Хомасини бир кўриб қолса борми, танимаган бўларди. «Бу мен билган Хома эмас!» дерди.

Хаецкий белидан арқонни ечиб, қўлига ўраркан, подольча оҳангдор қилиб гапиракетди:

— Эҳ арқон, бизнинг қадрдон! Сени энди ҳеч ташламай олиб юрайлик! Қанопдан эшилган бўлсанг ҳам, бизга олтиндан ишлангандан кўра қадрлироқсан. Қадрдон арқон, сен бизларни бирлаштирасан! Учингдан ҳамжиҳатлик блан ушласак, ҳечнарсдан кўрқмаймиз! Бир одам сени тоққа олиб чиқса бас, қолган ҳаммани тортиб олади! Агар битта-яримта йиқилгудай бўлса, қолганлар уни ушлаб қолади, майиб бўлишга қўйишмайди! Бу арқонни қўлда маҳкам ушлайлик, славян оғайнилар.

«Славян оғайнилар» сўзи бирнеча вақтдан бери жангчиларнинг кайфи жойида бўлганда муомалада ишлатиладиган бўлиб қолган эди. Ҳозир «славян оғайнилар» миномётларни елкаларига ортмоқда эдилар.

Хаецкийнинг арқон ушлаб сафсата сотаётганини эшитиб турган Воронцов жилмайиб, унга мурожаат қилди:

— Сиз ҳам энди альпинист бўларсиз дейман?

— Бўлганим бўлсин, ўртоқ замполит, бўламан!.. Папиросимни тутатиб олишга ижозат беринг! Раҳмат!.. Сирасини айтганда, физкультура одамни жуда бошқача қилар экан-да. Пастдаги Хома бир бошқа эди. Буерга чиқиб олган Хомани кўрсангиз, кўзи яхши кўрадиган, қулоғи яхши эшитадиган бўлиб қолди! Ақли ҳам дуруст бўлиб қолгандек! Дили ҳам тоза. Худо ҳаққи, энди альпинист бўламан!

— Билсангиз, биз азалдан альпинистмиз, ўртоқ Хаецкий,— деди Воронцов у блан ёнма-ён бораркан.— Биз Суворов замонларидан бери альпинистмиз.

Майор тошдан-тошга сакраб жангчилар ёнида бораркан, Шайтон кўприк қиссасидан ҳикоя қиларди.

Черниш аҳ'ён-аҳ'ёнда Воронцовга кўз ташлаб, унинг ўзгарганини кўриб таажжубланарди. Эрталаб, партия-комсомол мажлисида у сўлғин, заиф кўринган бўлса, ҳозир қиррали тошлардан шаҳдам, ёшларча эпчиллик блан юриб борарди. Кўкиш ғираширада унинг қиёфаси жиддий ва кескинлашгандек кўринарди. Воронцов жангчиларга турли воқиалар, ҳикоялар айтиб борар, жангчилар эса ҳаммасини эшитмоқ мақсадида ундан кейинда қолмасликка тиришардилар. Жангчилар қисқа муддатлик манзилларда муздек тошлар устида дам олиб ўтирганда Воронцов ўтирмас, улар олдида нари-бери юриб турарди. Воронцов жангчиларга ҳормас-толмас одам бўлиб кўринарди, лекин улар майор бироз ўтириб қолса, 1941 йилда майиб бўлиб қолган оёқларида қайта туриш қийин бўлишини билмасдилар.

Тоғлар устига кўк, худди мусаффо сувдан олинган гавҳар тошдек типтиниқ тун чўккан эди. Осмонда баланд юлдузлар

живир-живир порлар, гўё кимдир осмондан ерга қаратиб сигнал ракеталари отаётгандек, юлдузлар учарди. Қайишларга осиб-қўйилган фляга ва оғир дисклар қадам товушлари блан ҳам-оҳанг жангчилларди. Шу дамгача одам оёғи тегмаган асрий тошларда жангчиларнинг ботинкалари дўқиллаб борарди.

«Кийик ўтолмайдиган ердан ҳам...»

XVIII

Гвардиячи сержант Козаков бирнеча жангчи-разведкачилар блан бирга «хўжайин» — полк командири Самиевнинг ўзи бошлаб бораётган учинчи батальоннинг бошида борарди. Батальон довонни ўнг томондан, йўлдан хийла наридан айланиб ўтмоқда эди.

Унумсиз тоғ ялангликларида, онда-сонда ёш қизчалардек, нозиккина арчалар учрарди. Жангчилар дара тагидан мингларча тоннали қоялар оралаб, тиканли чакалакларни ёриб боришар, ҳамманинг кийими йиртилган, юз-қўллари тилиниб қонаган эди. Ҳатто подполковник Самиевнинг кунт блан қирилган қорача юзида ҳам қотиб қолган қоннинг қора доғлари кўринарди. У шим ичида тиззалари таранг турган ингичка оёқларини чиройли босиб, комбат блан бирга олдинда борар, тоғнинг бирор ерида қалдирғоч уясига ўхшаган битта-яримта ёғоч уй кўрилиб қолгудай бўлса, дарҳол тўхтаб харитасини очарди. Подполковник қалин лабини тишлаб, харитани кўздан кечириб чиққач, койиниб, каттакан планшетини зарда блан ёпиб қўярди, бу қалдирғоч уя харитада кўрсатилмаган бўлар эди. Уни бирор ўрмон қоровули харита чизилгандан кейин қуриб олган бўларди. Самиев тожикча талаффуз блан:

— Марш!— деб команда бериб, йўлда давом этарди.

У ўзидаги харита Марказий Европанинг эскириб қолган харитаси бўлгани учунгина йўлдан тўхтасинми?

Козаков йўл-йўлакай «маёқлар» қолдириб, харитада кўрсатилган йўл блан тобора юқорилашиб борарди. У атрофни харитадан яхши чамалар, шунинг учун бу нуроний тош қатламлари орасидан илгарилари ҳам ўтиб юрган одамдек адашмай бамай-лихотир борарди.

Козаков бошлиқ жангчилар бутун батальон каби олға секин, доим ниқобланиб сурилар ва дам ўтмай ерга ётиб эмаклар эдилар, чунки уларни душман пайқаб қолиши мумкин эди.

Улар йўлдан ўникки километр чамаси узоқлашганда, киши назарида биронта жонивор ҳам яшамайдиган тартибсиз уюлиб ётган қоятошлар, жарликлар ва тик керамикалар орасидан қўқ-қисдан пулемёт тариллаб қолди. Козаков башқаларга ерга ётишни имлаб буюрди-да, ўзи ҳам ётиб, ўққа тутаётган қоя тошни диққат блан текширабошлади. Учи ўткирлашиб бориб, миноралек кўкка ўқталган бу қоятош ўрта асрларда қурилган қасрга, зулмат қал'ага ўхшарди. Разведка группасини ўша минорадан туриб ўққа тутардилар.

Сержант батальонга бир жангчини юбориб, йўлакай душманнинг ўқ нуқтаси аниқлангани тўғрисида «хўжайин»ни огоҳлантириб қўйишни буюрди.

— Бир соатдан кейин яксон қилинади деб айт,— деб буюрди Козаков чопарга,— йигитлар ҳозирча тамаки чекиб, совуқ сувларидан ичиб туришсин.

Яксон қилинади... Яксон қилинади деб айтиш-ку осон-а! Ахир буни ҳали бажариш керак-ку! «Хўжайин» пуч гапни ёқтирмайди! Козаков ўзича қарор қилди. Модомики, бу гуруҳни душман сезиб қопти, у минорани штурм қилишга тайёргарлик кўрилаётганини намоён қилиш учун бунда бирнеча жангчини қолдиради. Душман пулемётчиларининг фикру зикри ўша «гастрольчи»ларда бўлиб турганда (Козаков ўртоқларига ўзича шундай ном берди), у чўққининг орқа томонига сездирмай ўтиб, пулемёт расхатини гранаталар блан яксон қилади. Козаков бу ишни жангчилардан биронтасига топширмай, ўзи бажаришга қарор қилди. Албатта, бу ўз йигитларига ишонмаслигидан эмасди. Козаков уларни кўпдан бери биларди, уларга ўзига ишонгандай ишонарди. Фақат у бу ёғлиқ луқмани ўзи ҳалолламоқчи эди, холос. Ҳаргал топқирлиги, зийраклиги, довюраклигига эрк бериш пайти келганда ва ўз миясини ишга солиб, қўлларига ихтиёр бериш имконияти туғилганда, ҳаяжондан Козаковни титроқ босарди. Козаков командирлик ҳуқуқи бўйича энг хавфли топшириқларни ўзи бажарар ва у нарса бир кун бориб, ўз ҳаёти бараварига тушиши мумкинлиги тўғрисида бош ҳам қотирмас эди.

— Сен, Козаков, ўз сержантлик унвонингни сунисте'мол қилсан,— деб қўйишарди унга ўртоқлари,— доим балонинг оғзига ўзингни урасан!

— Козаковга ошначилик қиламан-да,— деб ҳазилкашлик қиларди сержант.

Разведчиклар «гастроль бошладилар» ва шу замон минорандан бирнеча марта кетма-кет пулемёт очередини берилди.

Чўл калтакесагидек тошлар орасидан ўрмалаб кетган Козаковни тошлардан ажратиш қийин эди.

Жангчилар ўт нуқтасини гиж-гижлашда давом этдилар.

Пулемёт яна бирнеча марта ўқ узди, броқ ўқлар соф, қуруқ ҳавода чийиллаб, разведкачилардан анча баланддан учиб ўтди.

— Ия, бу қанақаси,— деди жангчилардан бири ажабланиб,— бизга эмас, устимиздан ошириб отаяпти-ку?

— Балки биз турган жой — панадир?

— Нимани дейсан! Бир қараб кўр...

Улар чўққи устидан то ўзларигача бўлган жойни кўз блан чамалаб чиқишди. Бундай қараганда ўқ уларга ҳам тегиши мумкин эди.

Козаков тинмай ўрмалаб борарди. Тактика машғулотларида командирлар қондани бузмай эмаклашга ҳеч ўргатаолмаган Козаков, ҳозир бу иш ўзининг болаликдан севган машғулотига бўлганидек абжирлик блан ўрмалаб борарди. Козаков минора эта-

гига етиб келгандагина уёқ-буёққа аланглаб қараб-ўрнидан турди; буер чиндан ҳам пана жой бўлиб, уни юқоридан ҳечким кўролмас эди. Унинг тошда қирилиб кетган тирсаклари қичиб ачишарди. Дам олиш пайтида, қизлар ишлайдиган фронт кирхонаси полк яқинида тураркан, Қозаковнинг тирсаклари яхши ямалган бўларди. У дамларда унинг ўлжа этиги ҳам ярқираб, калта қирқилган сочларидан Европанинг энг нодир атирларининг муаттар ҳидлари келар эди. У пайтда!.. Аммо полк жангга кирганда ёки «хўжайин» уни ҳар тун «тил» келтиришга ҳайдаб, «тил» эса учрайвермаганда сержант ўзининг ташқи кўрнинишига қўл силтар эди. У кайфдан кейин бош оғриғи бўлган одамдек индамай юрар, фақат баъзан жаҳлдан киприкларини пирпиратиб қўярди. Жангчилар унга ювиниб, сочларингни тараб ол дейишар, аммо ҳатто бу иш ҳам унга ниҳоятда малол келарди. У ҳазил-мутойиба блан қутулақоларди. Ҳозир ҳам Қозаковнинг кайфияти ўшанақа аҳволда эди. Мойланмаган этиклари ёрилиб кетган, қуришқоқ иягини малла соқол қоплаган эди. Ҳозир у кирхонани ҳам унутган, ҳечнарсга эътибор бермас, уни топшириқни бажаришдан бўлак бирор нарса қизиқтирмас эди. Бундай пайтларда у, бугун диққатини кўкиш, сал ғилайроқ кўзларига ва грамафон карнайидек дик қулоқларига берарди. У атрофга қулоқ солиб, бошини бир томонга сал эгган ва оғзини очган ҳолда турарди. Қозаковнинг айёрона боққан кўзларидан дилига минглаб хаёллар, режалар келиб кетаётгани кўриниб турарди.

Қозаков катта, сепкил тошган қўллари блан тиканли бутоқларга тирмаша-тирмаша юқори чиқиб борарди. Қизларга ёқадиغان ўша катта, ишончли қўллар.. У уёқ-буёққа аланглаб қулоқ солар ва бошдан-оёқ ихчам ва чайир гавдасини кериб, тошлар орасидан ўтиб борарди.

Буерда биронта сўқмоқ ҳам йўқ эди.

Тепада ким бор? Нечта одам? Бу фикрлар Қозаковни ҳайиқтирмас, аксинча, уни қизиқтириб, ғайратини оширарди. Қозаков тезроқ ўша ерга етиб олиб, куч синашиб кўришга ошиқарди.

Гиниқ зангори осмонда тоғ бургутлари сайр этарди. «Буерлардан ҳатто бизнинг қўшлар ҳам учиб ўтмагандир! — деб ўйларди у. — Биз эсак, мана, учиб келдик».

Ниҳоят чўққи устига етиб келди. Чўққи пастдан худди минорага ўхшаб кўринган бўлса ҳам аслида яланғоч тошлар уюлиб ётган, саҳни каттагина майдончадан иборат эди. Сержант граната ҳалқасини тортиб, улоқтиришга тайёрлади-да, тошлар орасидан ўша ўқтин-ўқтин пулемёт очердлари эшитилиб турган томонга қараб писиб борабошлади. Қозаковнинг дилига бирдан: «Уларни тириклайин қўлга туширсам қандай бўларкан» — деган фикр келди.— Шундай қилақолай! «Хўжайин» хурсанд бўлади. Сўнг гранатани яна камарига қистириб автоматини ҳозирлади.

Қозаков, тош орқасига етганда кўрган нарсаси уни ниҳоятда таажжубга солди. Жарлик ёқасига қўйилган пулемёт ёнида ялангоёқ, венгерча сариқ кийим кийган, яккаю ягона бир сол-

дат ётарди. Унинг ён-вериди патрон солинган картон пакетлар, бўш фляга, отилган гильзалар сочилиб ётарди. Бошқа ҳечким ва ҳечнарсга йўқ эди. Солдат, ўз орқасида кимдир биров турганини пайқамай, пастга кўзини тикиб турарди. «Нега у ялангоёқ?— деб ўйлади Қозаков, кейин автоматини унга тўғрилаб, одат бўлиб қолган сўзларни айтди:

— Хенде-хох!

Солдат юзини ўгирди. Бу юз мурданинг афти-ангори эди. Этсиз, за'фарон кўзлари ичига чўккан башара. Фақат унинг кўзларигина тирик эди. Улар жангчини кўриб, таажжуб аралаш шодлик блан шундай чақнаб кетдики, ўз асирга Қозаковнинг раҳми келди.

— Хенде-хох!— деди у яна, худди ҳамқишлоғини тамаки чекишга таклиф қилаётгандек.

Солдат туриб ўтирди-да, қўлини кўтарди. Қозаков шундагина солдатнинг нима учун ялангоёқлигига тушунди. Унинг иккала оёғи калта занжир блан харсангтошга боғлаб қўйилган эди. Қозаковнинг кўнглидан: «Ўлимга маҳқум қилинган одам!» — деган фикр ўтди.— «Ҳа, ўлимга маҳқум қилинган одам!»

Қозаков илгари ҳам душман чекинаётиб, ташлаб кетадиган бунақа одамлар тўғрисида анча нарсалар эшитган эди.

— Камрад, мени ўлдирма! — деди солдат қўрқа-писа, Қозаковга ювошгина тикилиб. — Мен хорватман, ўртоқ.

Бу елкадор, автоматли йигитни ўзининг чиндан ҳам хорват эканлигига ишонтириш учун солдат, қуруқ ғижирлаган говушда аллақандай хорватча қўшиқ айтиб берди. Унинг нон пўстидек қорайиб, пишиб кетган лаблари базўр қимирларди. Қозаков камаридан флягасини олди, флягада бирнеча қултумгина сув қолганига ва ўзининг ҳам ташналикдан томоғи қуриб қолганига қарамай, уни солдатга узатди.

— Ич!

Солдат флягага икки қўллаб ёпишди. Сув ичаркан, солдатнинг ориқ, қуриб қолган қўллари дир-дир титрар, ҳатто оқарабошлаган сочлари ҳам титрар эди. У флягани қайтариб бераркан:

— Ксенм сипе¹, раҳмат, мерси,— деб ҳамма тилларда ташақкур айтар эди.— Мен бу яхшиликни ҳеч унутмайман.

Ҳали ўзига келмаган солдат ҳаяжонланиб, ўзи тўғрисида ҳикоя қиларди. У балатонли венгер хорвати, касби чизмар, я'ни этикдўз экан. Салашни томонидан армияга олиниб, немисларга сотилганида у, ўзининг Шарқдаги славян биродарларига қарши ўқ узишни истамай, асир тушмоқчи бўлади. Бир куни у милтиқ учига оқ рўмол боғлаб тоққа чиқиб кетади. Тун бўйи компасиз, бошқасиз ўзининг оқ рўмол боғланган милтиғини кўтариб, қандайдир чакалакзорлар, одам кирса йўқоладиган тоғу тошлар ичида тентираб юради. Эрталабга яқин ўз мақсадига эришгандай бўла-

¹ Раҳмат (венг).

ди. Унинг тепасидаги қоядан кичкина миномётлар гупилларди. Солдат рўмолини силкиб, ўша томонга қараб қичқирабошлайди. Тезда унинг қаршисига юқоридан кимлардир тушиб келади.. Булар немис ва венгерлар эди. Альп тоғларида тентирай-тентирай, яна ўз одамларининг қўлига тушиб қолган эди. Немис ҳам венгерлар гапнинг тагига дарҳол тушунадилар. Уни батальон штабига обориб топширадилар. Штабда офицерлар талай вақт унинг асирга тушишини мазах қиладилар, сўнг отиб ташламоқчи бўладилар. Солдат танқисроқ бўлганидан, офицерлардан бири уни ўлдирмай, батальон қанотининг энг хилват, пастқам чеккасига пистирма қўйиб, ўша ерга ташлаб кетишни маслаҳат кўради. Бу ўлим блан баравар деган гап эди. Улар уни МГ¹ ёнида тошга занжирбанд қилиб, етарли миқдорда ўқ қолдирадилар, холос. Бўлак ҳечнарсга қолдирмайдилар. Устига биров бостириб келса, у сўнги ўқи қолгунча отишиб, ўзини ҳимоя қилишини улар билардилар. У ҳам отишга мажбур эди. Альпнинг бу қоясига занжирбанд қилинган солдатнинг, ўзининг дун'ёда борлиги, тириклиги, ҳаётда боқи эканлигини бошқаларга ма'лум қилиши учун ягона восита ўқ отиш эди, холос. Офтобда жазиллаган тошлар орасида уни нонсиз, сувсиз ҳалокат кутарди. Чунки, бу кимсасиз тоғу тошлар орасида унинг дод-фар'ёдини ким ҳам эшитарди? Дун'ёнинг бир чеккаси бўлган буерлардан тирик одамни ахтариш кимнинг ҳам ақлига келарди? Фақат оч бургутларгина келиб, унинг кўзларини чўқирмиди? Қозаков бир ойдан сўнг бунда ёмғирдан занглаб кетган МГ ёнида занжирбанд қилинган солдатнинг қопқорайиб қуриб қолган суяклари ётишини бир зум кўз олдига келтирди. Одамни ўлимдан қутқариш нақадар яхши-я! Уни ўлдиргандан минг марта яхшироқ!

Ўзи тўғрисида ҳикоя қиларкан, хорват Қозаковга тегиб кўрмоқчи бўлар ва қўлини унга чўзарди. У ўз олдида кўкрагига автомат осган, бошига офтобда оқарган пилотка кийган тирик совет сержанти турганига ҳалигача ишонгиси келмас эди. Хорват бирдан сўздан тўхтаб, Қозаковнинг терлаб кир бўлиб кетган гимнастёркасида ярқираб турган Шуҳрат орденига астойдил термилиб қолди.

— Кремль?— деди солдат, ордендаги Спасск минорасининг шаклини кўрсатиб.

— Кремль.

— Я'ни, куч-қудрат, ғалаба.

Қозаков ўрнидан туриб, оғир «МГ» олдига келди-да, икки қўллаб унинг қизиб кетган оғир стволдан ушлади.

— Ҳозир кишанингни узиб ташлайман, биродар!..

Тагсиз қоялар устида мағрур сузаётган бургутлар қий-қийлашиб сайрарди.

¹ Немис пулемётининг бир тури

Ярим кечада гвардия подполковниги Самиев ракетдондан бирин-кетин олти кўк ракетани осмонга отганида, довонни ҳимоя қилиб турган немис ва мोजарлар ҳалокатнинг нақадар яқин, ақанлигини хаёлга ҳам келтирмаган эдилар. Ўзи нима гап эканлигини тушунолмаган немис соқчилари, тепаларидан сочилиб тушаётган муҳҳиш яшил учқунларга таажжуб блан боқардилар. Уларнинг орқа томонидаги йўл ёқасида кечқурундан бери яшил учқунларга ма'тал бўлиб, икки совет батальони ётганлигини улардан ким билган дейсиз?

Шу замон батальонлар ҳам қўзғолди. Тун сукунати гумбирлаб кетди, нишонни кўрсатучи мингларча ярқироқ ўқлар тун қарини ёриб довон томонга учди.

Подполковник Самиев тепаликлар учун илгари олиб борилган жанглар тажрибасидан, одатда тепалик этагида олиб бориладиган жанг блан тепалик устида олиб бориладиган жанг орасида ма'лум муддат вақт ўтишини, бу эса душманга ўз эсини йиғиб, ён-верини ўнглаб олишига имконият беришини билар эди. Подполковник буни назарда тутиб, полк ўт очиш воситалари ва кучларини олдинданок шунга яраша жойлаштирган эди. Душманнинг орқа томонига сездирмай ўтиб олган батальонлар ҳозир довондан баланд ерга, йўл устидаги қоялар орасига жойлашган эди. Уерда ўрнатилган станокли пулемёт ва миномётлар сигнал берилиши бланок душман мудофаасини синдириб, ўққа тутабошладилар.

Биринчи батальон жангчилари эса кечқуруноқ пастга, довон тагига ётиб олган эдилар, уларга тепадаги немисларнинг қораси яққол кўришиб турарди. Ҳам тепадан, ҳам пастдан отилаётган ўқлар бир-бирига қўшилиб, довон устига ёмғирдек ёғиларди. Полкнинг тунда жанг бошлаганлиги анча қулай эди. Қўққисдан берилган зарбадан саросимага тушган душман телефон аппаратларига ёпишди, лекин алоқа аллақачон узилган эди.

Бу орада биринчи батальон штурмачилари гранаталар блан тиканли симлар орасидан йўл очдилар. Тун қарида тўхтовсиз янграган кучли «ура» садолари тобора юқори кўтарилабошлади. Тунги шиддатли атака блан тўс-тўполон қилинган душман, қаршилик кўрсатишга ҳам улгуролмади. Бу, полкнинг тоғда олиб борган жангларининг энг қисқа муддатли ва энг ажойибларидан бири эди. Бу жангда деярлик талафот бўлмади. «Академик» шундан кейин, ўзининг яхши ташкил қилинган тунги операциясини айтиб, анчагача генерал оидида мақтанди.

Эрталабга томон жангчилар йўлни йиқитилган дуб дарахтларидан тозалаб, танкка қарши қазилган чуқурларни транспорт ўтадиган қилиб кўмиб ташладилар. Темир ёлдиракли аравалар яна тарақа-туруқ кўтариб, Трансильвания Альпларининг энг баланд довонларидан бирига йўл олди.

Жангчилар довон чўққисига тезроқ етиб чиқиб, нариги томон

да нима борлигини кўришга ошиқардилар, у томони нима экан, дашт эмасмикин?

Уларнинг кўз олдида эса яна ўша таниш тоғ манзараси, тош денгизнинг улкан тўлқинларидек катта-кичик тоғ қирралари юксалар эди. Тоғлар, тоғлар кети йўқ тоғлар.

Жангчилар: жанглар, жанглар, кети йўқ жанглар деб ўйлардилар...

XXI

Маковейчик¹ аппарат тепасида икки букилиб ўтиради. У дам ўтмай қизарган кўзларини очиб хабар беради:

— Комсорг ўлдирилипти.

— Лейтенант Номоконов ўлдирилипти.

— Санитарка Галя ярадор бўпти.

Совуган миномётларнинг оғзи юқорига 805-нчи тепаликка даҳшат солиб боқади. Пиёда аскарлар уч кундан бери штурм қилиб, уни ҳалигача ололмайдилар. Полк батальонларида одам озайиб қолган. Полк командири Самиев бошлиқлар блан рация орқали сўзлашаркан, юзи янада қораяди ва тишлари орасидан қисқа қилиб жавоб беради: есть... есть... есть...

Орқа томонларда тозалаш устига тозалаш бормоқда. Ошпазлар, котиблар, аравакашлар, старшиналар ҳам пиёда аскарликка олинди. Улар энди, визиллаб учган ўқлар, чарсиллаб тегаётган қизгин тошлар оралаб, қадамма-қадам тепаликка қараб эмаклармоқдалар.

Брянскийни комбат телефонга чақирди. У блан сўзлашаркан Брянский ҳам тишларини қисиб, нуқул бир гапни такрорларди:

— Есть... есть... есть...

Кейин тош устида ўтириб, бошини икки қўли блан ушлади.

— Нима гап?— деб сўради Сагайда.

— Пиёдаларга тўрт одам беришни талаб қилишаяпти. Кимни бераман?.. Кимни?

Сўнг, блок-нотини олиб, ўз жангчиларини бирма-бир кўздан кечириб чиқди.

Кимни беради у? Комбат буни вақтинча дейди, лекин Брянский пехотага кетган одамларнинг қайтиб келмасликларини яхши билади. Ахир, уларни мана шундай миномётчи қилиб тайёрлаш учун озмунча меҳнат қилдими? У, ўзининг бутун тажрибаси, билим ва ишга бўлган қизгин муҳаббатини ҳар манзилда матонат блан уларга берарди. Айниқса тоғларда... Миномёт ўқининг аҳамияти одатдаги ерларга қараганда тоғлик жойларда фавқулодда зўр эди. Йўлсизлик, атрофни кўздан кечириб, ўқ узишга ўнғайсизлик туғдирадиган пасту баланд, ўнқир-чўнқир ерлар, ўқчи бўлиналарни энг енгил ва эпчил артиллерия системаси бўлган миномётлардан фойдаланишга мажбур этган эди. Ҳозир энди миномёт тоғларда жанг қилиш учун махсус ишлангандек бўлиб чиқди. Миномётларни оғир замбараклар умрида ўтолмайдиган ерлардан отларга юклаб олиб ўтиш мумкин эди. Миномёт батальонга ҳамма ердан йўл очиб берар ва миномёт расчётининг

ёрдами блан ўзи ҳам илгари силжир эди. Минанинг ҳаводан ерга тик келиб тушиши тоғларда айниқса қимматли бўлиб чиқди. Керакли мўлжалда отилган мина баланд тоғ чўққиларига ўрнашиб олган душман пулемётини ҳам яхши уриб туширар, бошқа ўқ ва снарядларнинг ҳаммаси учун папа бўлган тоғ оралигининг энг чуқур еридаги душман бошига ҳам ёғилаверарди.

Брянский тоғларда янги қийинчиликларга дуч келди. Унинг текисликда отиб ўрганган миномётчилари, янги шароит хусусиятларига алоҳида эътибор беришлари зарур эди. Тоғларда, масалан, нишонгача бўлган ораликни кўз блан ўлчашда киши янглишмай қолмайди. Ундан ташқари, отилган минанинг қанча ерга бориб тушиши, жой ҳамда нишоннинг қай бурчакда ўрнашганлигига боғлиқ. Текисликда нишонгача бўлган масофани аниқ белгилаш, керакли зарядни ва кўтарилиш бурчагини танлаш миномёт учун қарийб аниқ ва тик новодкани таъмин этарди, чунки ўқ отиш тартиби одатда ҳарбир миномётчи офицер фойдаланадиган жадвалга мослаб тузилган бўларди. Тоғларда эса жой ва нишон бурчаги кўпинча жадвал бўйича тузилган бурчакдан ошиқча бўлар ва бу нарса минанинг узоқ-яқин бориб тушишига бир қадар таъсир этарди. Брянскийнинг математикани жуда яхши билганлиги сабабли янги шароитнинг бутун хусусиятларини дарҳол пайқаб олаолади, ўзи ҳам ўрганишни давом эттириш блан бирга офицер ва жангчиларини ҳам доим ўргатарди.

Тоғ ҳавоси текислик ҳавосига қараганда тиниқроқ бўлади, шу сабабли манзара ҳам равшанроқ кўринади. Шунинг учун масофани текислик шароитида аниқлашга ўрганиб қолган мўлжалчилар блан кузатувчилар кўзига масофа ҳақиқатдагидан камроқ бўлиб кўринарди. Брянский:

— Мўлжал тоғ шароитига мослантирилсин,— деган вазифа қўйди.

Кўзлар тоғ шароитига ўрганмагунча, старший лейтенант ўзига ва ўз қўли остидагиларга масофани кўз блан ўлчашни ман қилди. Брянский, кўз блан қилинган мўлжални ҳеч бўлмаса дурбин орқали текшириб кўришни ҳарбир жангчидан талаб қилди. Брянский тоғларда на ўзи тинчир ва на ўзига тоби бўлганларни тинч қўярди. У ҳатто, Сагайда блан Чернишни ҳам янгича мўлжаллашга ўргатар эди. Кейин у, ўзи ўтказган тажриба ва кузатишларни умумлаштирар ва уни ёзиб қўяр эди. У, бу ишни, худди бошқа вақт қилишга улгуролмайдигандек шошиб қилар эди. У дам олишни ҳам, уйқуни ҳам унутиб, қизғин тошлар орасида ётиб олиб, пастдан юқорига ва юқоридан пастга ўқ отиш учун қандайдир қўшимча формулалар ишларди. У ёзувларни пнишетиға солиб қўяркан, ҳорғин кўзлари блан жилмайиб, Чернишга дерди:

— Женя, агар менга бирор нарса бўлиб қолса, бу планшет сенга мерос қолади.

Сўнг ўйчан бир тарзда яна дерди:

— Бизнинг қимматга тушган бу тажрибаларимиз бирон жойда қолиб кетса, жуда ачинарли иш бўлади. Ким билсин, балки

ҳозир бўйнига пионер галстуги тақиб юрганлар учун бир вақтлар яраб қолар... Сен блан биз бу уруш ер юзидаги сўнги уруш деб ўйламаймиз-ку, ахир... Ватанимизнинг душманлари нақадар кўплигини ўзинг биласан-ку...

Мана у ҳозир қўлида блок-нот ва қалам ушлаб ўтиради ва ўз болаларини тарбиялаган онадек ўзи ўқитган, ўргатган, улғайтирган ротасига назар солади. Улар блан, бу софдил ва садоқатли кишилар блан у, неча юзлаб километр йўлларни босиб ўтган ва яна неча юзлаб километр йўлларни босиб ўтиш орзусида эди.

«Ахир, кимни ёраман?»

У блок-нотига ёзабошлади. Уч кишини ёзди-да, кейин хаёлга чўмди.

Сўнг, қалам учини тишлаб, тўртинчи кишини ҳам қўшиб қўйди: «Шовкун».

Пехотага кекса Барабан, унинг қўшниси Багрий, рибницали молдаван йигит Булацелов ва Шовкун кетишадиган бўлди. Буйруқни эшитиб, улар чурқ этмади, ҳечнарсани илтимос ҳам қилмадилар. Улар индамай, кўзларини ерга тикиб, солдат лаш-лушларини олишди-да, ўртоқлари блан хайр-ма'зур қилишди. Бир-кеча қадам юргандан кейин Шовкун бирдан орқага қайтиб, ўнғайсизланган ҳолда Брянскийнинг олдига келди.

— Айтгандек... эсимдан чиқай депти... кўйлак ёқаларингиз, ўртоқ гвардиячи старший лейтенант... ювиб қўйган эдим.

У яширинча мулоим назар блан командирига яна бир тикилди-да, честь бериб, ўртоқлари орқасидан чопиб кетди.

Бу обед вақтида бўлган эди.

Орадан бирнеча соат ҳам ўтмай, Шовкун катта харсангтошлар ва кўкатларни оралаб, ҳалиги сўқмоқдан яна ўт очиш позициясига қайтиб тушабошлади. Унинг ияги боғланган, қон дока ёстиқчадан ўтиб кетган эди. Ўртоқлари ва ҳамқишлоқлари уни ўраб олишди. Шовкун эса суяги мажақланган иягини эплаб гапиролмас, фақат тиш орасидан шивирлар эди:

— Мен ҳечнарс... улгуролмадим ҳам. Ёнимдаги Булацелов ўлди... Қолганлар тирик эди...

Фронт орқасига кетиш учун ўртоқлари блан иккинчи марта хайрлашаркан, Шовкун яна Брянскийнинг олдига келди.

— Ўртоқ гвардиячи старший лейтенант... Эҳтиёт бўлинг. Ўзингизни эҳтиёт қилинг,— Брянский унинг бу сўзларини зўрға тушунди,— нега десангиз, бир ёмон туш кўрдим...

Хайрлашаркан, Брянский ўз ординарининг қўлини маҳкам қисди.

— Тузалганингиздан кейин яна ротага қайтиб келинг. Сизни ҳамавақт қабул қиламан.

— Ҳаракат қиламан, ўртоқ гвардиячи старший лейтенант.

Шовкун пастликка қараб аста юриб кетаркан, Брянский унинг орқасидан анчагача тикилиб қараб қолди. Кейин Чернишнинг ёнига келиб, илиқ тошга ўтирди-да, қандайдир бир самимият блан деди:

— Жёня... Мен сенга аввал ҳам гапирган эдим... Менга бирор нарса бўлиб қолса, планшетни ол. Бунда мен ишлаган нарсаларнинг ҳаммаси бор... Менинг бутун фикрларим сенга ма'лум. Биласан ва яхши тушунасан...

Черниш ўртоғининг қўлини жимгина қисди.

Қуёшли осмонда тизма тоғлар устидан, аллақандай ингичка гавдали, кенг қанотли қушлар бўйинларини чўзиб учиб ўтарди. Брянский улардан кўзини узмас эди.

— Жанубга, иссиқ томонларга учиб кетишаяпти. Жёня, сен қушларнинг йўлига ҳеч назар солганмисан?.. Бизнинг қушлар буерларга учиб келишмайди... Улар Беларусдан Украинага, кейин Қора денгиз устидан яна нари учиб кетишади...

Черниш «Беларус» сўзини Брянскийдан энди эшитди. Старший лейтенант бу сўзларни қандайдир ёқимли қилиб айтди.

Хома Хаецкий бутун тун бўйи кирка блан кавлаб чиққани чуқурдан бошини чиқариб, чап ёққа, тепалик этагидаги чакалакзорга тикиларди.

— Немислар!— деб юборди бирдан ранги ўчиб.

Жангчилар сергакланиб ўша томонга қарадилар.

— Сенга шундай туюлгандир!

— Ўшаёқда, қаердадир бизникилар ҳам бор.

— Улар немислар!

— Йўғей.

Кўққисдан яна бирнеча товуш:

— Немислар!— деб барабар қичқариб юборди.

Тошлар орасидан ўтиб жимгина ўрмалаб келаётган душманни энди ҳамма кўрди. Тоғ ораларида аксари на бизда, на уларда туташ мудофаа линияси бўлмаганидан, бу нарса у қадар ажабланарлик бир ҳол бўлмаса ҳам, ҳозир уларнинг қаердан пайдо бўлиб қолганини ҳечким билмас эди. Бунда кўпинча йўллар ва атрофдаги адирлар устида қал'адек юксалган айрим доволар ҳимоя ёки штурм қилинарди.

Брянский душман ҳийласини дарҳол пайқаб хавфни тушунди. Немислар тепалик устига чиқиб, уни штурм қилаётган батальонни ён-бағридан қирқиб ташламоқчи эдилар. Брянский миномётларнинг ҳаммасини дарров немисларга тўғрилашни буюрди. да, телефон орқали батальон командирига қисқа ахборот берди. У сўзини:

— Жангни бошлайман,— деб тамом қилди.

Миномёт стволлари тикланди. Қора балиққа ўхшаган миналарнинг кўмкўк тиниқ осмонда тикка траектория чизиб, немисларнинг энг қалин ерига бориб тушгани кўринди. Уердан, тошлар орасидан аланга аралаш тутун чиқиб, даҳшатли сурон кўтарилди, немислар эса атакага ўтдилар.

Кеч кирабошлаган ва тепаликлардан тушган соялар дара устига ёйилмоқда эди.

Брянский офтобда қорайиб кетган ўз жангчиларига кўз ташлаб, Сталинграднинг ёзи эсига тушди.

— Ўртоқлар,— деди у, осойишта товушда; фақат унинг оқарган юзигина бу осойишталикнинг қанчалик ирода кучи эвазига тушаолганлигини билдириб турар эди. — Батальон ва пиёда аскар ўртоқларимизнинг тақдири сиз блан бизга боғлиқ. Бир қадам орқага силжиш хойнлик демакдир. Чекиниш йўқ. Эҳтимол, битта-яримтамыз Ғалаба кунини кўролмайдиган шурда ҳалок бўлармиз. Аммо бир нарсани унутмайлик: сиз блан бизнинг зиммамизга улуғ вазифа юкланган. Уни бажариш учун бир қошиқ қонимиз қолгунча курашамиз!

У Сталинград остонасида ҳам жангчиларга худди шундай муружаат қилганини эслади. Ярим белдан чуқур ичида турган жангчилар худди гипноз қилинган кишилардек турар эди. Олам бутунлай ҳувиллаб қолган ва бегона қора гавдалардан бўлак ҳамма нарса кўз ўнгидан ғойиб бўлган эди.

— Огонь! — деб команда берди Брянский.

Ҳамма милтиқ ва автоматлардан ўқ ёғдирдилар.

Немислар автоматлардан йўл-йўлакай пала-партиш ўқ узишар, тарақа-туруқ ичида думалоқ ошиб яна турнишар ва яна чопишарди, немислар яқинлашиб қолганда уларнинг бужмайган, ўлгудай қўрққан башаралари яққол кўриниб турарди.

— Гранаталар отилсин! — деб бақирди Брянский ва душман устига аввал ўзи граната ирғитди, ҳавода учиб кетаётган гранатани кузатаркан, дарҳол иккинчисига қўл узатди. Унинг кўзлари кўмкўк бўлиб товланди. — Гранаталар! Гранаталар отилсин!

Гранаталар бирин-кетин учиб, осмонга қора тутун кўтарилди, немислар ўт позицияси доирасига чопиб кирабошладилар. Шу онда Брянскийнинг:

— Ватан учун! Сталин учун! — деб ҳайқирган товушини ҳамма эшитди.

Черниш шу дамгача ва ундан кейин ҳам бу сўзларнинг шундай айтилганини эшитмади. Бу сўзлар, ҳаммани бир мушт қилиб бирлаштириб, аллақандай бир куч ва ма'но блан янграган эди. Бир лаҳзада унинг кўз ўнгидан йироқларда қолган чегарадош дар'ё, унинг нар'ёгидаги қуёшли далалар, ҳарбий мактабдаги битириб чиқув кечаси, узоқ шаҳардаги онаси, қумлардаги узун карвонлар, яна аллақандай хира, нома'лум, лекин чексиз гўзал, қадрдон нарсалар тушда кўрингандек бўлиб ўтди-ю, ҳамма нарса унга янада аёнроқ, равшанроқ бўлди. У кичкина қўллари блан тош брустверга тирмашиб эпчиллик блан ирғиб юқорига чиққан, гўё худди шу ишни бошқалар ҳам қилишига тамоман ишонгандек орқасига қарамай, оғир танкка қарши граната кўтариб олға сакраган Брянскийни кўрди. Черниш ҳам бир сакраб, тепага чиқди. У ҳамавақт олға қараркан, кўзининг қири блан гўё уларни бирор нарса итариб чиқазаётгандек, чуқурлардан учиб чиқаётган жангчиларни кўришга улгурарди, ҳамманинг ранги оқарган, жиддий тус олган эди.

— Ватан учун! — яна бир марта ҳайқирди Брянский, унинг

бегона тоғларнинг акс садоси блан янграб ўзгарган баҳайбат товушини Черниш танимади.

Черниш Брянскийнинг яна олдинга чошиб бориб, граната отганини ва шу онда қинидан пистолетини суғурганини кўрди. Шу он яқингинага келиб қолган немислар орасидан тутун бурқиб, портлаш рўй берди, немислар бир лаҳза қоп-қора тутун ичида кўздан йўқолди. Черниш Брянскийнинг йиқилиб тушганини кўрди, лекин тўхтамади, ҳечким ҳам тўхтамади. Ҳамма эгилиб, қичқириб олға чошиб борар. Черниш ҳам қичқирарди.

Немислар ўт очиш позициясидан орқага қочабошлаганди.

Бу Чернишга шундай ғайрат, шундай куч қўшдики, уни ҳозир ҳечким тўхтатаолмайдигандек туюлди. Чернишнинг олдида бир кўк камзил кўриниб қолди. Немиснинг оғзи кружка блан берки-тилган флягаси унинг семиз думбасига урилиб борарди, Черниш флягани ушлаб олмоқчи бўлиб, янада илдамроқ чопар, чошиб эмас қўшдек учиб борарди, унинг бутун гавдаси коптокдек енгил ва чайир бўлиб кетган эди. Черниш қўлида оғир бир нарса борлигини ҳис қилди-да, қулочини кериб, немиснинг гарданига туширди. Немис шуон ерга ўтириб қолди, немисни урган нарсаси мина эканлигини Черниш шундагина сезди, мина унинг қулига қачон ва қандай қилиб тушиб қолганини ўзи билмасди.

Унинг дилидан: «Иш қилиб ёрилмасин-да!..» деган фикр ўтди:

— Ур! Янч!!!

— Брянский учун!!!— деб қичқириб қолди кимдир яқин бир жойдан. Черниш ўзини яна тинимсиз ҳайқириқ, инграш, дупур-дупур оёқ товушлари орасига шиддат блан урди. У чошиб бораркан: «Брянский ҳалок бўлипти-да!» деб ўйлади, лекин бу фикр уни тўхтатмади, аксинча, унга ғазаб тўла куч бағишлади, дўстининг номи энди жангчилар ўртасида жанговар хитоб бўлиб янграётганидан у таажжубланмади. Черниш, Денис Блаженконинг олдида қочиб кетаётган кўзойнакли немиснинг орқага ўгирилиб, даҳшат блан додлаб ва:

— Гитлер капут!— деб бақирганини кўрди.

Денис қўлидаги киркаси блан немиснинг тумушуғига туширди.

— Брянский учун!!!

Дара устида жанговар хитоб янграрди. Чернишнинг олди-дан нағал қоқилган немис этиги тошда шиқиллаб борарди, Черниш тишларини қисиб, бор кучини тўплади-да, бир сакраб икки қўли блан немиснинг бўйнига, елкасига туширди ва ерга ағанатиб томоғига ёпишиб бўғабошлади, немис бўғилиб хириллади.

Уларнинг ёнидан шоп мўйлови титилиб, тўзиб кетган Хаецкий югуриб ўтиб қолди; у қўлидаги кичкина сапёр белкуракчаси блан нуқул бир немиснинг елкасига туширар ва унинг этагидан ушлаб олишга уринарди.

Черниш, очиқ гимнастёрка ёқасидан сержун кўкраги кўри-ниб турган, кўзларига қон тўлган Сагайдани кўриб қолди. У пистолетини қўлида ушлаб олган эди. Черниш ҳам ёнида пистолет

борлигини эслаб, йўлакай қинидан суғуриб олди-да, чопишда давом этди. Ҳозир ҳамма ҳам, қўрқинчдан кўзлари ола-була бўлиб кетган, дуч келган томонга қочиб кетаётган немислар орасидан чопиб борарди. Ҳавода милтиқ қўндоқлари шувиллар, атрофни дод-фар'ёдлар босиб кетганди. Чернишнинг олдида, яна худди боя ўзи бўғиб ўлдирган немисга ўхшаган бир немис пайдо бўлиб қолди. Бунисининг этиги ҳам тошда дўқиллар ва думбасидаги фляга лапанглаб борар эди. Яқин бир жойдан биров: «Тўхта!» деб қичқириб қолди, Черниш ҳам немиснинг орқасидан:

— Тўхта! Тўхта!— деб қичқирди.

Бу овозларни эшитган немис беихтиёр бошини ўгирди-да шуон тошга қоқиниб ағдарилиб тушди.

У титроқ қўлларини кўтариб ўрнидан тураркан:

— Мен русман,— дея бақирди.— Мен солнечногорсклиман.

— Солнечногорскда сендакалар бўлмайди, — деди Черниш ва пистолетини кўтариб, унинг қоқ кўкрагига ўқ узди.

Черниш юзини енги блан артди, бирдан кўзи тепаликка тушди. Тепаликда, худди тошдан ишлангандек турган одам кўланкаси яққол ажралиб турарди. Қуёш аллақачон кўздан ғойиб бўлган, осмон эса порлар, рангбаранг товланар эди. Кўланка қимир этмай турарди. Дарахтми?

Ҳозиргача ёни блан турган кўланка бирдан бурилди ва унинг кўтарилган қўлида автомат кўринди.

«Бундан чиқди тепалик бизники бўпти!» — деган фикр ўтди Чернишнинг хаёлидан, ва у кучининг борича бақирабошлади.

— Тепалик бизники! Бизники!

БЕЛОРУССИЯ СССР

Янка Купала

(1882—1942)

ХАЛҚҚА РАҲМАТ

(1941)

Мен халқимнинг армонларин билардим,
Билардимки, истиқболи кўп порлоқ.
Тўқир эдим мен ҳаққоний қўшиқлар,
Эса ҳам бағримни мусибат, қийноқ...

Ғамгин эди даламизнинг чиройи,
Чирой очиб, нур сочмасди қуёш ҳам.
Менга қудрат бағишларди эртақлар,
Элим хаёли-ла мен эдим бардам.

Қўшиқларим иноқ бўлди элимга,
Элки, бахтдан маҳрум ва ночор эди.
Қўшиқларим учар эди нолакор,
Эркисизликда тугилганди, зор эди.

Эзар эди виждонсизлик, ҳақсизлик,
Ёшлигимни янчиб кетди беомон...
Лекин келди ўзга замон, ўзга вақт,
Қўрқмай олға юрмоқдаман бу замон.

Ҳар нимада ўзга ма'но ўзга ранг,
Қўшиқлар ҳам, хаёллар ҳам янгидир.
Бурунгидай йиғламас дил нолакор,
Дилимда жўш урган бахт оҳангидир.

Қарағайлар пичирлашар шодмон,
Қайинлар ҳам шитирлашар йўл бўйлаб.
Ҳаётимиз кечар сахий тупроқда
Беташвиш, фаровон, беғам, тўй-тўйлаб...

Колхоз далалари кўз илғамас, кенг,
Колхоз уйлари ҳам янги, кенг, баланд.
Бахтиёр халқим-ла шодон байрамда,
Бахтиёр халқимга мудом мен дилбанд.

Қўшиқлар ҳам бугун баланд парвоздир,
Эркин қушлар янглиғ эркин учмоқда.
Гўрларида ухлаб бебахт боболар,
Янги авлод ёруғ толи' қучмоқда...

Менга қудрат бағишламиш қўшиқлар,
Шулар учун, азиз элим, раҳматлар!
Ҳозир бутун ўзга қўшиқ тўқийман,
Дилни эзмас ноҳақ, қайғу, захматлар...

Ҳар сўзингдан шоир илҳом олади,
Мангу яша, раҳмат халқим қадрдон...
Раҳмат, мангу умр кўрсин оламда
Юрагимга ёлқин солмиш зўр инсон!

* * *

(1907)

Урмонзорда, ботқоқда сарсон,
Ким юради, қандай оломон?
— Белоруслар.

Не орқалаб боради улар,
Ориқ елка ва ориқ қўллар?
— Ўз ҳақиқатин.

Ҳақиқатин элтар қай томон,
Элтмоқчидир кимларга аён?
— Еруғ дун'ёга.

Ким бўлди у миллионлар сафин
Ҳақиқатга ундаган, айтгин?
— Муҳтожлик, кулфат.

Энди нима истайди улар,
Аср оша қийналган, кўр, кар?
— Инсонлик номин.

БЕЛОРУС ПАРТИЗАНЛАРИГА

(1941)

Партизанлар, партизанлар,
Белорус болалари!
Фашистларни тиқинг гўрга.
Унутмасин бир умрга,—
У кўппак галалари!

Вайронада, кул тепаларда,
Қон излари бўлган ҳар ерда
Кўзларини қузғунлар чўқиб,
Азасини бойқушлар ўқиб,
Базм қурсин ўлакрасида.

Шум гитлернинг мурдор қалби
Ем бўлсин калхатларга!
Халқ ўчини билсин ём-ём!
Ёвуз, қонхўр, зolim бадном,
Раҳм этманг бадбахтларга!

Оналарнинг кўзин ўйиб,
Гўдакларни сўйдилар,
Қора хаёл, қонли кўлка —
Панжасида ёрқин ўлка,
Нурни тўсиб қўйдилар.

Партизанлар, партизанлар,
Белорус болалари!
Мал'ун ёвни тиқинг гўрга
Унутмасин бир умрга,—
У кўппак галалари!

Галабага чақираман,
Бахтингиз хўп очилсин!
Кеккаймасин такаббур ёв,
Ўқлар отинг тез, беаёв,
Одамхўрлар янчилсин!

Кекса чоллар йиғлар нолон,
Йиғлар эркисиз гўдаклар.
Бошоқ елга дейди шундай:
«Мени топтар булар токай
Бу оғзи қон кўппаклар!»
Пайларин қирқиб ташланг,
Гўри бўлсин кенг ўрмон.
Қиринг, сингил, она учун,

Куйган дон ва хона учун,
Ёвдан олинг қонга-қон!

Партизанлар, партизанлар,
Белорус болалари!
Фашист ёвни тиқинг гўрга
Унутмасин бир умрга,—
У кўппак галалари!

Белоруслар — бутун бир эл
Сизга таянч, кўмакдир!
Қўрқманг, тўқ бўлсин

кўнглингиз,

Партизанлик бу йўлингиз —
Зафар йўли демакдир!
Жангингизга боқар жаҳон,
Сталин ҳам кўрар аён;
Биз улуғ ҳақиқат учун
Жанг қиламиз туну кун,
Ватан учун фидо жон

Юрт бўлғуси тағин тоза,
Қолмас ифлос, исқиртлар.
Экинзорнинг тўлишини,
Яшил ўрмон кулишини,
Кўролмас фашист — итлар

Партизанлар, партизанлар,
Белорус болалари!
Мурдор ёвни тиқинг гўрга,
Унутмасин бир умрга,—
У кўппак галалари!

¹ *Ем-ём* — одам гўштини егучи ёвуз одам, ялмоғиз.

Якуб Колас

(1882 й. тугилган)

БАТАН ҚУЁШИ ОСТИДА

(1938)

Ука, баланд тоғларга чиқ,
Атрофга кўз сол бу он.
Жаҳон кенгдир, бепоёндир,
Уйимиз ҳам чароғон.

Қир, далалар ям-яшилдир,
Боғларда очилган гул,
Шаҳар-қишлоқ, ёшу қари,
Бахтиёрдирлар буткул.

Ёшлар кучи тоғ ағдарар,
Ларзага келар води,
Ер яшнаган, дил яшнаган,
Битган халқнинг фар'ёди.

Ҳар кимсага йўл оп-очиқ,
Олға бос-у эт ижод.
Худо эмас буни берган,
Халқ ўзи этган бун'ёд.

Халқлар чиндан дўст бўлдилар.
Нифоқ чиқмас ҳечқачон.
Бизга оға-ини каби,
Тожик, туркман — жонажон.

Шевченко ҳам Руставели,
Пушкин ва Жамбул бирга,

Букун азиз меҳмондирлар
Қишлоқ, овул чодирга.

Қардош барча қабилалар,
Иноқдир бутун миллат.
Бир қонун ҳам бир бахт бизни
Дўст қилмишдир, беминнат.

Ҳаёт гўзал, ўзгармишдир
Давримиз қуёшида.
Партиямиз берган байроқ,
Ҳилпирайди бошида.

У силади халқ бошини,
Танига киргизди жон.
Бўронлардан олиб ўтди,
Халқлар топди шараф-шон.

УЧУЧИНИНГ ҚУШИҒИ

(Ўзбек жангчисига бағишланган)

(1941)

Беғубор кўк сари учади лочин,
Ва осмон тинглайди қанотин кучин.
Шунчалар фазога кўтарайжим,
Лочин қўшиғини айтсин моторим.
Булут чўққисиди қанотлар олмос,
Шафақда юз ювиш биздайларга хос,
Юксакда сузучи шу мовий туман,
Лочин қанотимдан қолади тубан.
Учаман севимли Москва томон,
Ватан хизмати-чун фидо бўлсин жон.
Хайр энди, омон бўл, жонажон води,
Чаман пахтазорлар, бор бўл абадий!
Яшна, ҳалол меҳнат, яша, гул қишлоқ,
Зумрад сувлар оқсин доим шарқироқ;
Жарангла, гул боғлар маскани — диёр,
Омон бўл, кўз нурим, қирқ кокилли ёр.
Қанотим-ла чалай мардликнинг созин,
Билиб қўйсин душман, ўзбек парвозин.
Мард қўлда янгратиб кураш танбурин,
Ёв бошига қуяй ўқлар ёмғирин.
Халқлар оиласин бузолмас душман,
Дўстларга жонимни фидо қилганман.
Мен улуғ ўлканинг озод лочини,
Сталин йўл бошлар, йўлларнинг чини!

ВАТАНГА

(1946)

Баҳор тонгларидай сулув, порлоқсан,
Эй, Совет Ватани — азиз онажон.
Навқирон кучингдан куч олар олам,
Яшарар тобора замин у замон.

Қанча шон-шарафли йўллардан ўтдинг!
Қанча оғир, тенгсиз, зўр қаҳрамонлик!
Қалбингда гул очмиш — доҳиларга
Мардонавор ғайрат, марди майдонлик...

Офатлардан қўрқмай кечмоқдасан йўл;
Тўсолмас даҳшатлар, ёвлар подаси!
Сенга мададкору йўлдошдир мудом
Ватан ҳақиқати ва иродаси!

Зафар китобига биз ёзган боблар
Асрлар, замонлар, ўтса ҳам ўчмас.
Тоза булоқларинг бермадик ёвга,
Зилол сувларингга ифлос ёндошмас.

Кўзимиз ўнгида порлоқ истиқбол,
Бизга йўлдош ёшлик, иноқлик ва куч.
Кўзларимиз равшан, қадамлар шахдам,
Халқларга йўл очиб, дединг: — баланд уч!

Баҳор тонгларидай порлайсан мангу,
Советлар Ватани — азиз онажон.
Олам гурурланар ҳақиқатингдан,
Яшарар тобора замин у замон

ЛИТВА ССР

Соломея Нерис

(1904—1945)

МОСКВА

(1942)

Боқаман — кўзимдан тўхтамас ёшим!
Биргамиз, сен блан яшайман, омон!
Жангларда шиддатли, сокин қуёшим,
Москва, салобат шаҳри, жонажой!

Минг йиллик ҳусн-ла порлар Кремль,
Сталин сўзлари янграйди равон!..
Евга сўнгги зарбни беравер дадил,
Москва, мардларнинг шаҳри, қаҳрамон!

Саодат яқиндир, ишончим комил,
Юртимда одамлар эркин тин олур.
Москва, бахт ва эрк топур сендан эл!
Баҳор қўшиқлари сендан тарқалур!

Сен мени қизим деб, силадинг бошим,
Буюк ҳуқуқларни бердинг сен менга,
Москва, умрбод нузли қуёшим,
Сўнмас шу'ла сочинг бутун оламга!

МАРИТЕ МЕЛЬНИКАЙТЕ¹

1

Марите қаҳрамон бўлар деб
У вақт ким ҳам ўйлабди, қаранг!
Қирда йўқоларди кичик лоладек,
Полада қорасин кўрардик аранг..

¹ Марите Мельникайте — немис фашистлари томонидан азоблаб ўлдирилган партизанка — литвали қиз. Унга ўлимидан сўнг Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони берилган.

Онаси қидириб қоларди қайвақт,
«Марите, қаёқда юрибсан асти?»
Дўстлари чақирар навбатма-навбат,
Қидир, хоҳ қидирма — топиб бўлмасди.

Қопқора жингалак кўзичоқлардай,
Дафтарга ёзарди у жингалак хат.
Дадаси сўрарди бундай чоқларда
«Ўтиб кетмадими ўқишингга вақт?»

Чироқ пирпирарди, тутаб сўнарди,
Қизча кўзларини босарди уйқу...
Аммо мижжа қоқмай, узун тунларни
Китоблар устида ўтказарди у.

2

Порларди йироқлар. Очиқ ойнадан
Шу'ла оқар эди жимирлаб бирам.
Сени чарлар эди жонажон Ватан:
«Қайдасан, Марите, менинг қизгинам?»

Кечки пайт, жим-житлик чўккан чоғида,
Бир подачи қизни кўриб қолдик биз.
Майда тошлар санаб сой қирғоғида
Йироқ-йироқларга нур сочарди қиз.

Аммо бу Марите эмас эди, йўқ...
Балки ботаётган қуёшнинг ўзи,
Шу'ла каби майин қўллари блан
Силаб ўтар эди одамлар юзин.

3

Бирдан гумбирлади ер-осмон тутун,
Пўлат хивич блан савалар ёмғир.
Шабнамда қон юқи бор эди у кун
У кун қишлоқларни чулғади ёнғин.

Она-Ватан ўз фарзандларин
Муқаддас курашга чақирар эди.
Жангга жўнаб кетди йигитлар бари,
Сен нима қиласан, сен-чи Марите?

Шунда сен ҳам дединг: «Ватаним — онам,
Озодликдир — туғишган сиңглим!»
Жур'ат эта олмас ҳамма қизлар ҳам
Танламоққа мардик, ботирлик йўлин.

Аммо сен, Марите, она-Ватанга
Қарз бўлиб қолишни эп санамадинг,
«Ожизман» демадинг, жўнадинг жангга,
Қаҳрамонлик сари йўл олдинг دادил.

Ўқсиб йиғлар эди кўллар ўша кун,
Қора тусга кириб, қайнар, тўлғанар,
Худди қоплагандай тўзон ва тутун.
Қайғуга бурканган эди ўрмонлар.

4

Дар'ё ёқасида отряд қолганди,
Сувда сузар эди парча-парча муз.
Сизни ёв полклари қуршаб олганди...
Хўш, ўлиш керакми шонсиз, шуҳратсиз?

«— Осон ҳалок бўлмас мардлар қуршовда!—
Шундай деб қичқирдинг Марите ўзинг,—
Бизнинг ўз дар'ёмиз бермайди ёвга,
Кечиб ўтинг сувни, ўртоқлар, сузинг!»

Силқиб дар'ё суви оқар сочидан,
Қаҳратон совуқдан кўмкўк лаблари.
Қанча уқубатлар кечди бошидан!
Сўзда эмас, балки амалда бари.

5

Панжара ортида тун узун, совуқ,
Дўстлардан узоқда, ёлғизсан. Броқ
Жаллодлар қўлида кўнглингда ҳам йўқ
Раҳм-шафқат сўраб ёлвормоқ.

Тикка қараб туриб душман юзига
Шиддат блан айтдинг асло қўрқувсиз.
«Тошлар жавоб берса берсинки сизга,
Аммо ололмайсиз мендан бирор сўз.

Сизларга одатдир талаш, ёндирмоқ,
Жаллодлар, вужудинглар титрасин!
Нобуд қилсангиз ҳам Маритени, броқ
Ҳалок этолмайсиз Совет Литвасин.»

6

Гуллар гуркирарди товланиб минг-минг,
Эркин тебранарди ўйноқ елларда.

Қараб тўймас эди сенинг кўзларинг
Ешлигинг барқ урган таниш ерларга.

Ҳали ўчирмаган оқшом салқини
Кўмкўк япроқларда шафақ ёлқини.
Кенг қаноти блан шамол тегирмон
Булут галаларин қувларди ҳамон.

Балиқчи тўр ташлар эди шу пайтда
Кўм-кўк Дукштас'нинг тўлқинларига
Сен ёруғ дун'ёда энг сўнгги марта
Тўймай тикилардинг бари-барига...

Эгилиб, бир ёнга кийшайган боши.
Чўзинчоқ кўринар бу жонсиз қомат.
Йўқ, ўлмайди сенинг муқаддас ишинг
Литва охирига етказар албат.

Эркин нафас олар ўлуғ мамлакат
Шабада таратар гуллар исини,
Баҳор қўшиқларда ёд этар қат-қат,
Унутмас мангу ёш Марите, сени.

¹ Литвада бир кўл.

ГРУЗИЯ ССР

Галактион Табидзе

(1892 й. туғилган)

ЯНГИ ГРУЗИЯ ҲАҚИДА ҚУШИҚ

Грузия тоғлари алвон ва рангдор,
Қайрилма кўприк бор тоғ қўлтиғида.
Кексалару ёшлар такрору такрор
Бу йўлни мақташган ўз қўшиғида.

Кексада эс-ҳуш бор ҳам тажриба мўл,
Ёш — му'жиза излар ва хаёл сурар,
Фақат ширин хаёл, армон келмай қўл.
Инсон ўз ҳаётин кўп синаб кўрар.

Эсингдами, Поти чекарди қийноқ,
Безгак, пўпанакзор эди беомон?
Қуриб қолди ҳозир қадимий ботқоқ.
Рион янги издан оқар бу замон.

Ғазабли, серзарда Рион бу кезде
Тўлқини бехатар, беис'ён оқар.
Мавжлари жиловда, кенг-янги изда,
Ёйилиб, барқ уриб, шодумон оқар.

Фазис¹ тўлқинларин, бурунги маҳал,
Денгиз ўз қўйнига қабул этган жой —
Порт бўлгай, қургаймиз, шундоқ ҳам гўзал
Порт бўлгай, ғоятда кенг-мўл, тўкин, бой.

Безгак ва пўпанак захри йўқ ҳозир,
Меҳмонларга усиз бўламиз пешвоз.
Ҳавомиз ҳам бу пайт зарранг, беғубор,
Апельсин ва чойдан ранг олмиш, бу соз!

¹ Фазис — қадимги греклар Рион дар'ёсини шундай атардилар.

Инсонни қийнаган ва эзган меҳнат —
Ботқоқ бақаяпроқ блан кетгандир!
Боболар асридан ёдгор бўлмиш
Қадимги «чек»лар ҳам бу пайт битгандир!

Зўрға нафас олган, Рион, азизим,
Ўз ҳорғинлигингни унут сен бутун.
Кўз сол, дашт шунчалар жозибаликим,
Зумрад кийим киймиш, ярқирар гулгун.

Зумраданг бу дала кенг ҳам бепоён,
Эркин нафас олар сахий кучоғи.
Миллиард кўчат дейди, истаги, аён,
Бўлажак лимонзор, магнолия¹ боғи!..

Апельсин денгизи қандай дилрабо,
Ҳаётимиз унда кўринар аён,
Бу — биздаги ҳаёт шундай, жонажон.
Советлар қудрати унда намоён.

ИШОНЧ ҲАҚИДА

Қамоқларни янчиб, парчалаб,
Узиларкан кишан, занжирлар.
Коммунага халқни ундади
Ишонч блан жанговар эрлар.

Яқин бўлиб қолди йироқ, ҳам,—
Зулм мавжи зўрайди нуқул.
Гурия қўзғолсидан сўнг
Етиб келди ўнеттинчи йил.

Юрар эдик Петроградда,
Октябрьда туман тушган тун.
Қаршимизда Смольний турар
Ёғду сочиб, кўтариб шовқин.

Эл ётмаган, ўша Смольний.
У замонлар мажлислар бўлган.
Ҳамаёқ чанг, ҳамаёқ шундай
Гўё меҳнат шавқига тўлган.

Бу уй эмас, элларга маш'ал
Уй дейишга бэтинолди ким?
Ишонч блан дун'ёга уни —
Байроқ каби тикламоқ мумкин.

¹ Магнолия — дарахт.

Ишчилар ва қурол-аслаҳа...
Пулемётнинг ёнида матрос,
Кўпдан таниш мард баданларни
Кўриб қолдим дарчадан бехос.

Қай томонга боришлигимни
Сўраганда соқчилар мендан.
Ленин кучи ишонч бўлди-ю
— Ильичга,— деб айтдим мен, чиндан.

Бардам бўлинг, ўртоқлар, шундай,
Ҳайиқманг ҳеч, бўлинг довюрак.
Оғир жангда омон сақлайди,
Қурилишда бўлади тирак.

АБХАЗИЯ

Европадан Осиё қадар
Зумрад каби зангори денгиз—
Абхазия тоғларида зар,
Колхида тоғ тизмаси тенгсиз.
Хотинлари блан ишчилар
Қасрларда дам олар хушҳол.
Ҳид ўғирлаб лимонзорлардан
Эсар эди ўйноқи шамол.
Қирғоқларда оппоқ нуқталар
Қад кўтариб турар баралла.
Шунда ёшлик қаҳқаҳалари,
Шунда шўхлик, ўйин таралла.
Сал нарида, қирғоқдан пастда,
Қоғоздек кўринар оппоқ қум,
Терекнинг қардоши — Чалибаш
Гўё ер қазиб ясар уюм.
Мана қуёш қорайтирган қиз,
Даласида ўсар тамаки.

Баргларини каҳрабо дейсиз,
Гули эса малла, ғалати.
Қора денгиз ярқирар, порлар,
Гўё кўз илғамас кенг жомда,
Товланар унда — Абхазия!
Бизнинг гўзал юртимиз шунда.
Олисларга ташласанг назар,
Кўз олдингда бўлар намоён:
Апельсинлар, хурмо боғлари,
Гуллаб ётар, сувга ёнма-ён.
Мана сизга ёруғ, гўзал юрт,
Шифохона — муҳташам сарой.
Сенга йўллар шоир саломин
Ясси тоғлар — тенги йўқ чирой
Яна келдим, эй Абхазия,
Чаманзорлар, бормисиз омон,
Яна келдим, тамакизорлар,
Товланабер нақ олтинсимон.

ОЗАРБАЙЖОН ССР

Самад Вурғун

(1906 й. туғилган)

ОЗАРБАЙЖОН

(1913)

Тоғларингда кезиб юрдим, қуйида яйлоқ,
Қирларингда яйраб оқар ойна кўз булоқ,
Қамишларни ел ўйнаса жим солдим қулоқ,
Араксинг оқшом чоғи оқиши дилдор...
Шунда туйдим севги, дўстлик, ҳурматни илк бор.

Тандан юрак ўғирланмас ҳечқачон, ҳеч ҳам!
Сен қалбимсан, сен ҳаётим, сенсан насибам.
Қаршимдаги шаҳарларинг кўркамдир, кўркам,
Борлигим-ла фарзандингман содиқ, меҳрибон,
Озарбайжон, Озарбайжон!

Тоғларингнинг сочи сутдек оппоқ, бепоён,
Тепасида булутлардан улкан соябон,
Шу йўсинда яшаб ўтдинг неча минг замон.
Қайғу-ҳасрат ва ҳижрснда оқарди бошинг,
Барчасини енгмоқ учуи етди бардошинг...

Боку узра қўяр экан гар душман қадам,
Танбиҳини бергусидир миллионлаб одам.
Шимол ели вишкаларда ўйнаса ҳар дам,
Қумли саҳро унга берар мағрур акс садо,
Тунги тоғлар суҳбати ҳеч бўлмайдн адо.

Жудо бўлмас онасидан гўдаклар ҳеч ҳам!
Совет юртим, сен ҳаётим, сенсан насибам,
Қаршимдаги шаҳарларинг кўркамдир, кўркам,
Борлигим-ла, фарзандингман содиқ, меҳрибон,
Озарбайжон, Озарбайжон!

Қилсам экан шу ҳаётни минг йил тамошо,
Нур ўйнайди ўнгирларда қоялар оша...
Она-бола оҳу ўтар югуриб, шоша,
Уя топар улкан тошнинг остидан секин.
Ўтлоқда-чи? пода ўтлар беташвиш, эркин.

Тонготар чоғ уйқинг тарк эт, эй шоир — сайёҳ!
Қаршингдаги Астара-ю, Ленкоранга боқ!
Мисрдану Ҳиндистондан учишиб қўноқ
Бизга келар тўда-тўда қушлар қувнашиб.
Гўё жаллод панжасидан чиққандек шошиб.

Бунда лимон сарғаяди колхоз боғида,
Меваларнинг ҳосилидан дарз бутоғида,
Меҳнат қилган дам олади боғ қучоғида,
Эй гўзал қиз! Қани бошлаб чой дамлаб ташла,
Кекса онам кўнглини сен бир йўла хушла!

Ленкоранда гуллар асл, ҳиди бир жаҳон,
Улар гўзал, ўлкамизнинг қизларисмон,
Колхозларнинг омборида лиқ тўладир дон,
Оппоқ пахта товланади кенг далаларда,
Вино пишиб, тобга келар ертўлаларда...

Жийрон отни эгарлаб минг гўзал Қозоҳда¹
Силаб-сийпаб бўл доимо дўст, иттифоқда,
Ўзи сени элтар тўғри Капезга, тоққа,
Хали унда совуқ ўткир, унда қиш кезар,
Шунда ташла Гей — Гёл номли кўлга бир назар!

Ширин куйлар ватанисан, эй азиз ўлкам,
Мевазордан янграб учар қўшиқлар ҳардам.
Гўзалликнинг қучоғисан, на қадар кўркам,
Куй яратмоқ ҳар юракнинг бизда фахр иши.
Ҳатто кичик кентимизда бор зўр бир бахши.

На Насимий², на Фузулий³ ўлмас мутлақо,
Ўтмишимиз фахри улар, умридир бақо!
Бизга туман оша ёнган юлдуздек боқар...
Ҳали кўплаб туғилади бундай кишилар:
Халқим барин маш'алим дер, севар, олқишлар!

Бўғиздан куй ўғирланмас ҳечқачон, ҳеч ҳам!
Совет юртим, сен ҳаётим, сенсан насибам.

¹ Озарбайжондаги район марказларининг номи.

² 1417 йилда вафот этган машҳур Озарбайжон шоири.

³ 1500 йилда туғилиб, 1562 йилда вафот этган отоқли шоир ва олим.

Қаршимлаги шаҳарларинг кўркамдир, кўркам.
Борлиғим-ла фарзандингман содиқ, меҳрибон,
Озарбайжон, Озарбайжон!

Она Боку! Сенинг кўҳна кўчангдан юрган
Халқларимиз зўр доҳиси, ҳали ёш экан,
Ел силаган манглайдан, у хаёл сурган,
Қишилиқнинг бахти бўлган қалбида ҳамон,
Узоқ йиллар омон бўлсин доҳи — жонажон!

Жаҳон фахрин ўғирламоқ мумкинмас, ҳеч ҳам!
Бунда менинг жони-дилим, меҳрим насибам!
Қаршимдаги бу шаҳарлар на қадар кўркам!
Жон партия! Фарзандингман мангу меҳрибон.—
Озарбайжон, Озарбайжон!

ОНА ҲАЙҚАЛИ

Мармар обидалар, қуйма ҳайкаллар
Безакдир ҳар улуг, кичик шаҳарга.
Оҳ, хаёлчан бошлар, ижодкор қўллар!
Сиз қанот боғлайсиз тушунчаларга...

Уйлаб боқ: тошлардан, бўз қоялардан
Сурат яратади бир ҳайкалтарош,
Гўё нафас олар тирик бир инсон,
Яшайди юз минглаб асрга сирдош.

Бўронлар, тўфонлар, ўтар бошидан,
Неча юз қиш кўрар, неча минг баҳор,
Парча фишт қўзғолмас негиз тошидан,
Порлар манглайда ўлмас ифтиҳор.

Яшайди сан'аткор, яшайди сан'ат —
Наслдан-наслларга беради салом.
Оҳ, она табиат, она табиат!
Энг буюк авлодинг инсондир мудом!

Мана, Берлинда ҳам бир инсон қўли —
Яратипти гўзал она ҳайкалин:

* * *

Унинг қаршисида, боядан бери,
Тик туриб, тоғдим мен тушунчаларга.
Ше'рият макони — она кўзлари
Тикилипти озод за хуш саҳарга!

Чап қўлида китоб, ўнг қўлда қалам —
Билимга чақирар у ўз наслини.
Унинг кўзларида мен туйган олам
Эслатар бир гўзал баҳор фаслини!

Дейманки, эҳтимол Марксни туққан
Шундай бир хотиндир, шундай бир она!
Дейманки, бу хотин балки бир замон
Кўксидан сут берган ўртоқ Тельманга,

Тўплар, тўпхоналар кечган бошидан,
Хамон ўз ўрнида ҳайкал — пурвиқор.
Денгиздаги тоғдай, у, замон — замон
Тўфонга тоб берган... Ҳануз барқарор!

Порох тутунлари сололмапти из,
Битта доғ тушмапти гўзал ҳуснига.
Ўз насларини чорлар — товушсиз
Эртанги хўжасиз бахтиёр кунга!

Ўзгарар Берлинда ойлар, фасллар —
Наҳрлар сувидан боғлар ичишар;
Энди ол байроқли, озод насллар
Ҳайкалнинг ёнидан ҳар кун ўтишар.

Йигитларга қараб фахр этар она;
Хамма у суратга бир-бир бош эгар.
Берлиннинг озодлик намойишига
Гўё бу ҳайкал ҳам қўшилиб кетар.

Сулаймон Стальский

(1869—1937)

ҚИЗИЛ АРМИЯ ҲАҚИДА ҚУШИҚ

(1937)

Қизил байроқ қўллариди,—
Юртнинг Қизил Армияси.
Доим зафар йўллариди,—
Юртнинг ботир армияси.

Жангга кирса ўйнатар от,
Минган оти асл пўлат,
Келгиндига бермас ҳаёт,—
Юртнинг ботир армияси.

Душманини қувлар, урар,
Чегарадан нари сулар.
Пўлат қал'а каби турар,—
Юртнинг ботир армияси

Сталиннинг ўғлонлари,
Полвонларнинг полвонлари.

Жангда соҳибқиронлари,—
Юртнинг Қизил Армияси.

Армияси ҳам ўзидай,
Юрти севар ўз кўзидай,
Порлайди тонг юлдузидай,—
Юртнинг ботир армияси.

Қелиб қолса қўққисдан ёв,
Эл отланар, бўлмас аёв,
Бошларига солгуси дов,—
Юртнинг ботир армияси.

Шоир фахри ше'рдир кўркем,
Стальский уч ўғлин ҳам
Улғайтирди сизга бардам,—
Юртнинг ботир армияси.

БОЛАЛАРГА

Бахши Сулаймондан саломлар сизга,
Сиз учун гуллашда ўлка, болалар!
Тонглар ёруғ берар кўзларингизга,
Ақлли болалар — эрка болалар!
Эринчаклик ёмон, ҳайданг олисроқ,
Ҳар тонгни қаршиланг куйлашиб қувноқ,
Қуёш шу'лалари — кийикдай ўйноқ
Солсин бошингизга кўлка, болалар!
Сизга дафтар каби очиқ ўнгу сўл,
Учишга кенг осмон, юзиш учун кўл,
Дар'ёлар, денгизлар, бахт-саодат мўл,
Тушинг улғайиб кенг йўлга, болалар!

Ўлкамиз бепоён, бахти беҳисоб,
Унда мактаб кўпу унда мўл китоб,
Яхши ўқинг, порланг мисоли офтоб,
Бахтингизни олинг қўлга, болалар!
Мураббингиз Ватан — яшнаган гулзор,
У чекдан — бу чекка лиммо-лим баҳор,
Яна кучи ошиб, бўлсин бахтиёр,
Кундан-кунга тўлсин кўрка, болалар!

ЖАҲОНДА НИМА БУЛАЁТГАНИ ТУҒРИСИДА УИЛАШ

Сенинг боғларингда, меҳнат ўлкаси,
Тинч ҳаёт, гул кўклам,— алам қолмади!
Чет элларда увлар итлар галаси,
Бири-бирин ғажир, чидам қолмади!
Бургут кўлкасидай зулм-жабр беомон
Ожиз ўлкаларни босмоқда ҳамон,
Эй аблаҳ, эй ёвуз, эй қонли жаҳон,
Сен чиридинг ортиқ, шубҳам қолмади!
Тунларда ёнади бир талай шаҳар,
Поодай келади бесаноқ аскар,
Уяти бормиди? Бир-бирдан баттар,
Уларда уят-ор ҳеч ҳам қолмади!
Ҳақиқатдан баланд турар батальон!
Номусдан баландроқ уларда миллион!
Шу — сиздаги ҳуқуқ, сиздаги қонун,
Узга қонун бўлди барҳам, қолмади!
Қўрқоқ эл не оғир кунга қолмоқда,
Бозорда баҳоси беш тийин бўлмоқда,
Уруш кенг дун'ёга даҳшат солмоқда:
«Ожизларга асло нажот қолмади!»
Қишлоқлар вайрона, ёнар туну кун,
Бўмбўш, тутун қоплар, чор атроф куқун,
Ёвузни нимага ўхшатай бугун?
Унга ўхшайдиган ҳеч зот қолмади!
Охири тўпингиз бўлгуси хароб,
Одил суд олдида бергайсиз жавоб,
Елвориш, кўз ёши қутқазмас, жаноб,
Қотилларга аёв ҳеч ҳам қолмади!
Сулаймон фахрланур: унинг ватани —
Қудратли, соф виждон, эллар чамани!
Уруш! Жуда ёмон кўрамиз сени!
Тиз чўкмаймиз асло!.. Шубҳам қолмади!

ҚОЗОҒИСТОН ССР

Жамбул

(1846—1945)

ЛЕНИН ҲАҚИДА ҚУШИҚ

(1937)

Тоғ сувларин тошқинидай янграр ҳамон овозинг,
Харсангларни парчаловчи шалоладай қувватлик.
Ҳамон оқар, қулоқ солиб тинглар жаҳон овозинг,
Тўсиқларни ағдаради — теран, зарбдор, қудратлик

Биз тинглаймиз, одамзоднинг баҳодири Сен, Ленин!
Қўзларингда ярқирайди ёз қуёшин шу'ласи,
Уша шу'ла жанг пайтлари кўнглимизнинг далдаси.
Бу шу'лага тоб беролмас золимларнинг галаси.

Ранги ўчиб қўрқиб қочар жаллодларнинг ҳаммаси,
Биз илгари от соламиз, Сен айтгандай, э, Ленин!
Қудрати зўр, поёни йўқ, тўё улуғ океан,
Тўлқин урар, тиним билмас, ўлим билмас даҳонг бор.

Занжирланган ўлкаларни жангга ундар доимо,
Қуллар бошин кўтаради, жаллод эса бемадор,
Титрар, қақшар, байроқларда кўрар ёзиғлиқ: «Ленин!»
Барча дилда Сенинг ўтинг: Испания, эрлари

Қўрқув билмас хитойларнинг юрагида ловуллар.
Фашизмнинг қўрғонларин бузар халқнинг шерлари,
Шу оловдан куч олади занжирланган кўп қуллар,
Сени эллар унутмайди минг йил ўтса, эй, Ленин!

Сен ўлмайсан! Оғир жангда, ярқираган пўлатда,
Электрнинг шу'ласида, зафар, шонда тириксан.
Озод эллар қўшиғида, бахтиёр шу ҳаётда,
Доҳиликда ўзингга тенг бир инсонда тириксан,
Бир инсонки, отамиз ҳам йўлбошчимиз — Сталин!

МЕНИНГ ВАТАНИМ

Худди тўқсон ёшим бор,
Кўпни кўрган бошим бор.
Баланд-пасти оралаб,
Ёлғиз отни савалаб,
Уртоқ бўлдим умрга,
Омон етдим бу кунга.
Қўлдан тушмай дўмирам,
Ўз-ўзимга бериб дам,
Юпанч солдим кўнгилга,
Қувонч олдим кўнгилга.

Шунча ёшга келганда,
Ўзандай ўлка кўрганда,
Кўкариб кўсов — ёғоч ҳам,
Невараю чеварам,
— Жамбул бобо, деганда --
Куним янги бўлганда,
Умр яхши, замон соз,
Юртим чиқиб пешвоз:
— Куйла, бахши деганда,
Сўзга навбат берганда,
Овоз бер Жамбул, бер овоз,
Сўйла, куйла-чалиб соз!
Юртим букуи тўпланиб,
Тинглашга мана келипти,
Уйда борин сўйла, деб
Қуршаб, ўраб турипти,
Қари бахши не дер деб,
Бир-бирин сўраб турипти,
Хаёлимни кўзгашга
Дўмирамни берипти.
Юрт талабин қайтарма,
Кучингни тўпла бўйнингга —
Овоз бер, Жамбул, бер овоз,
Куйла, сўйла — чалиб соз.

Қозоқ — қозоқ бўлгандан,
Кўрдинг неча хонларни.
Ўткиздик-ку бошлардан
Оғир-азоб зангларни!
Қўқон бийлаб бир кезде,
Яйловлардан мол олди.
Қушбеги, хон қутуриб
Бўй етмаган қиз олди,

Қиз олмади, жон олди.
Яйловни шунда босди чанг,
Тиниқ кўллар чайқалди,
Ўша ўткан замондан
Армон бўлар на қолди?

Хоннинг бири хон Аблай,
Уни махтаб не қилай?
Оч бўридай чанг солиб,
Ёнга нўқарин олиб --
Хон Аблай деган кишини,
«Додхо» қилган қошига.
Хон демаган кишини
Қон ёғдирган бошига,
Хон Аблайнинг даврида
Юртни қандай сўраган?
Қарши бўлган кишини
Қил чилвирдай бураган.
Одамни Аблай даврида
Пайтавага тенг кўрган.
Хотин олса чўридир,
Чўри ғариб йиғлаган,
Евлашган ердан олган қул,
Қул бечора инграган,
Қул, чўрининг додини
Кимса йўқди тинглаган.
Тўқсон келган ёшимда,
Қулфат кўрган бошимда,
Ўшал ўткан шум замон
Бўлсин менга не армон?

Ундан бери келганда,
Ўлкани босди бир садо.
Илондай сочиб заҳрини,
Зулм этди оқ подшо.
Ёрнинг юзин қоплади,
Юрт жонини қоқлади.
Топмай унга ҳеч илож,
Қолдик очу яланғоч.
Подшога бўлди ёр,
Жаҳонгирхон шум, айёр,
Чаманзорни у олди,
Оққан ўзан-сув олди.
Ёлин кесди ўролинг,

¹ Занг — қонун.

Ерин ўйди Оролнинг.
Ушандай бир замонда,
Бўлис отин ўйнатиб,
Мирзаси тўй-тўйлатиб —
Нишон таққан зар чекман,
Бийлар келди чиранган,
Кўнса бойнинг овлига,
Қозон қайнар бақирлаб,
Олдидаги оқ тосда
Сариф қимиз килкиллаб.

Бечора гадоё боласи
Кўкдан ошар ноласи,
Сепкили бор бетида,
Ямоқ чекман этида.
Кун кўришнинг ғамида
Бой молининг кетида,
Ёзда офтоб пастиди,
Қишда бўрон остиди,
Ўғли қўзи боқадиди,
Кўзидан ёш оқадиди.
Бойга чўри хотиниди,
Бойваччанинг эркидиди.
Қозон, товоқ, ўтиниди
Тушган чўри чекигиди.
Уша ўткан бир замон,
Бўлсин менга не армон?
Олтмиш бешдан ошганда,
Етмишга қадам босганда;
Умр бўйи билмаган,
Кўзим асти кўрмаган,
Кўрсата қолди зўр ғайрат,
Ленин отли улуг зот.
Аскар бўлди қул, чўри
Ошиб кетди куч — зўри.
Золимларга бу ҳайбат,
Титраб қолди салтанат.
Шоҳнинг юлди тожини,
Олтин тахтин қулатти.
Эзилганлар озод, деб
Салтанатин қийратти...
Оқариб бизга тонг отти!
Қозоқ отин ўйнатти,
Москвага юзин қаратти.
Ёппа чопиб ҳар томон
Ленин исмин таратти.
Қувдик биз ҳам ўртадан
Бой, бўлис блан манапни.

Шундан бошлаб қозоққа
Қимирларлик ҳол кирди,
Танасига жон кирди.
Жон кирибгина қолмади,
Юрт бўларлик шон кирди.
Шонли қозоқ элида,
Дўмбираси белида:
Ленин сўзи тилида,
Қартайганда куйлаган
Юртига сўз сўйлаган.
Уланини тўқиган,
Тингловчини уютган,
Кўрар бўлдик Жамбулни,
Куйга қўшган овулни!

Букун доно Сталин,
Ленин каби зўр раҳбар.
Мақтағали оқинда —
Етишмайди сўз — гавҳар...
Сталин у донишманд,
Озод халқлар устози!
Аскар тоғ баланд дер эдим,
Кўринади тепаси.
Ақли дарё дер эдим.
Ба'зи чоқда дарёнинг
Қумга ботар кемаси.
Йўрға отдай дер эдим
От ҳам чарчаб қолади.
Дўмбирани олганда,
Куйлар тўқиб чалганда,
Сталинга тенг топмай
Жамбул тўхтаб қолади...
Рухсат этсанг халойиқ!
Тин олиб азроқ сўйлайин,
Яшнаб кетди бу замон,
Бу замонни куйлайин,
Юзга ёшим еткунча
Ўландан уруғ сепайин,
Кўп куйлатдинг демайин.
Дўмбирамни олайин,
Сталинни куйлайин.
Хазинамни қарайин,
Асл сўзлар терайин.
Сталинни тенглашга
Тенгдош топиб борайин
Ўқиб, куйлар дили шод,
Ўсаётган ёш авлод.

Мухтор Аvezов

(1897 й. туғилган)

ТАТЬЯНА САҲРОДА ҚАНДАЙ КУЙЛАДИ¹

Қуёш чақнаб турган қиш ҳавоси. Мезбонлар меҳмонларни кузатиб ташқарига чиқди, ўзининг кенг хонасида Абай ёлғиз қолди. У суяклар блан нақшбанд қилинган баланд кровати ёнида, одатдаги ўрнида ўтирар эди. Каттакон, оппоқ пар ёстиғи — унинг уйидаги доимий ҳамдами — ўнг тирсагида. Гоҳ юмалоқ хонтахтага суяниб, гоҳ кенг кафтлари блан тиззасига тиришиб, шу ҳолатда узоқ-узоқ қолади, чуқур хаёлларга чўмади, кўзларида фикр қандиллари йилтираб ёнади. Субҳидам қуёшининг ўткир нурларига ва қаҳратон қишнинг қалин қорларига бурканган Оқ-Шоқи қирлари деразадан оқаришиб кўринади. Нақадар осойишта, нақадар саришта дамлар анқийди улардан!..

Бу қиш шоир учун энг самарали қишлардан бири бўлди. Қозоқлар қозихоналарда негадир сур-сурга камроқ учрадилар ва Абайдан ҳимоя тилаб, уни дашт-саҳроларда кезишга мажбур қилмадилар. Шоир овулда қолиб ўзининг севгили ишига берилди. У кўркем қирлардан кун бўйи кўз узмас ва кўнглининг қаеридадир уйғонган ёқимли ҳаяжон блан ўтган бахтли дамларга сра тўймас эди.

Эрталабки ва кечки хаёлат дамларида маҳзун қалб ўз акси-содосини қоялар сукунатидан топади. Ҳаво айниган кунларда тоғлар қуёшга чанқайди, қуёшли қаҳратонда эса кўкламни қўмсайди...

Ана Абайнинг кўзига ғамгин қирлар чеҳраси кулгандек туюлди; унинг бағрида рангбаранг пода кўринди. О, ёлғиз ва азиз қирлар! Чўпон куйлари йўқотсин қайғунгизни!..

Абайнинг дилкаш мулозими Қорасақов, хўжайинининг хаёлатда эканини аллақачон фаҳмлаб, сукунатни бузмай бир чеккада ўтиради. У бекор ўтирмай, Абайнинг қамчисини тузатачи, орачора хўжайинига қараб-қараб қўяди. Абай эса аллақандай қилиқлар қилади ва нималарнидир шивирлайди. Илгари Абайда бу

¹ «Абай» романидан парча.

хил одатлар йўқ эди. Бу одатлар шу қишда пайдо бўлди. Қорасакóz биладики, шундай пайтларда хўжайин қоғоз-қалам сўрайди. Лекин ундай бўлмади, Абай ялт этиб ўтирилди-ю, мулозимига хомуш бир назар ташлаб, чап қўли блан уй бурчагини ишора қилди. Қорасакóz ишора қилинган томонга қаради, сапчиб турди ва муқовалари титилиб кетган икки китобни хонтахтага келтириб қўйди.

Бу китобларга шу қишлоқда ва атроф-теваракда ҳечкимнинг тиши ўтмас эди. Уларнинг тили китоблардаги сирни ҳаммадан яшириб келарди. Узоқ дун'ёда ва узоқ замонларда яшаган икки шоир китобларига фақат Абайгина тушунар, уларни фақат Абайгина қадрларди.

Пушкин ва Лермонтов, — қозоқлар танимаган ва бир умр кўрмаган кишилар. Буларнинг иккови ҳам Абай боболари яшаган саҳролардан жуда-жуда узоқларда умр кўрган ва нотаниш олис юртларда дун'ёдан ўтган. Лекин улар шу қиш Абайга гоят яқин ва дилкаш бўлиб қолдилар. Улар — Абай каби озор ва аламлар ичида ўтган дардмандлар — бегона дун'ёдан келдилару бегона тилда Абай блан худди оғайнилардек дилкашлик қилабошладилар. Улар, Абайнинг қалбида қайнаб ётган дардларни тушуниб, унга: «Сен ҳам қайғули фикрларинг блан бизга ўхшайсан!» деб айтгандек бўладилар.

Абай улар блан дўстлашгандан буён қур'он ҳам, Сўфи Оллоёр ҳам тамоман бир четда қолиб кетди, унутилди. Абайникига тез-тез келиб, ётиб кетадиган тақводор чоллар ва диндор муллалар Абайнинг ана шу қалин китобларни ўқиб ўтирганини кўриб: «Хўб художўй одамда, қаранг: «Қур'они шариф»ни ўқиб ўтирибди, баракалла!» деб таҳсин ўқийдилар.

Кейин разм солиб ўтиришиб, китобларнинг тескари варақланаётганини ва уларнинг ичида суратлар борлигини пайқашади-да, яқин келиб қарашади. Уларнинг кўзлари қинғир-қийшиқ, чувалашган араб ҳарфларига эмас, текис, равон рус сатрларига тушади. Ана шунда уларнинг қутлари ўчади, китоблардан юз ўгиришиб қочадилар... Қозоқ уруғларининг ана шу му'табар оқсоқоллари ўринларидан туриб Абайникидан чиқиб кетишади ва йўл-йўлаккай: «Шу тескари ёзилган китоблардан ой кўрганми, мунча муккасидан берилиб ўқимаса?» деб бир-биридан сўрашади. Улар орасида: «Қандини урсин, илми бор. Шу илми блан ҳукумат олдида бизникидан ортиқроқ э'тибори бор...» дейдиганлар ҳам топиллади.

Абайнинг тилсиз сирли дўстлари кўп кишиларни ташвишга солиб қўйди. Абай буни биледи, лекин сра парво қилмайди. Агар унинг дўстлари ўлиб кетган бўлсалар, ажабо, уларнинг ўлимини ўлим деб бўладими? Асло! Ахир ўз номларини бутун оламга ёйиб, абадий яшаб қолган кишилар-ку улар! Инсон ўлади, ундан фақат дўлпайган қабргина қолади. Йиллар ўтади, қабр ер блан текисланади. Худди шунингдай кечаги ёрқин ҳаёт ҳам унутилади, хотирдан кўтариллади.

Бу икки киши эса юксак тоғлар каби тебранмас, забардаст хотира қолдириб кетган. Улар асрлар бўйи, умр бўйи қад кўтариб турган Оқ-Шоқининг икки қоясига ўхшайдилар.

Абай чуқур тин олди ва: «Илму ма'рифат блан мунаввар ватави бўлган халқ бахтиёрдир!» деб ўйлади. Ҳар икки шоир бир-бирига қадрдон, жонажон кишилар бўлиб туюлди унга. «Улар шундай ака-укаларки, уларнинг бутун ҳаётлари келажак авлодлар учун, ҳархил замонларда яшаган ва ҳархил халқларга мансуб бўлган илғор фикр эгалари учун ёрқин ва сўнмас маш'алдир...»

Абай чуқур хўрсиниб, Татьянанинг хатига бош эгди.

«Нақадар чиройли сўзлар! Сўзлар эмас — хафиф нафас ва қалбни ўйнатган ҳавас... Нозик эҳтирос!»

У китобдан ҳузур қилиб кўзларини олди ва ўзи ҳам кутмаган ҳолда шу сатрларни ёзди:

Муҳаббат тили — сўзсиз тилдир,
Тингла уни, — қалбингни тилдир...

Абай ҳам Татьяна мактубининг ёқимли садосига ўз овозини қўшди. Татьянанинг юраги ўйнаб, қалби ёнар эди. Абайни қиз зори асир этди; у шу таассурот остида ўзининг янги куйини бошлади.

«Нетайки ўшандай кунлар менга насиб бўлмади, — деб қайғурди Абай. — Минг афсус, минг афсуски, бу хил садони мен у кунлар эшитмаганман! Майли, юмшоқ кўнгиллар бу куйни лоқал энди тингласин, англасин...»

Сўнгги икки кунни Татьянага бағишлади — у; содда қозоқ тилини ўргатди унга. Жозибали, ёқимли куйлаган сари янги-янги сўзлар топар эди унинг Татьянаси. Қайғусида яна ҳам олижаноб, яна ҳам ҳушодоб бўлиб борар эди уни мафтун қилган қиз.

У ўзи айтиб турган қизга ёздирган хатини русча нусхасига таққос қилиб кўради. Ба'зи жойлари Пушкиннигига ўхшамай чиқади, Татьяна ба'зан жуда ҳам оддий сўзлар блан гапириб юборади. Лекин бу унинг эрки блан айтилган сўзлар эмас: янги тингловчилар кўзда тутилиб берилган сўзлар. Ажабо, улар шунга ҳам тушунмаса-я? Абайнинг эсига Кўкпай блан Муха тушди. Ажабо, улар ҳам шу сўзларга тушунмасмикан?

Абай яқинда бир хат олган ва уни «Евгений Онегин» саҳифалари орасига солиб қўйган эди. Шоир янги фикрга берилди-ю, тилининг тагига бир чеким нос ташлаб олиб, китобни варақлай-бошлади, ҳадемай хат топилди. Абайга ёзилган бу хатни Қорасақов кеча Семипалатинскдан ўнтача янги китоб блан бирга олиб келган эди. Абайнинг «Евгений Онегин» дан ҳайратланганини эшитиб, унинг ма'рифатпарвар дўсти — тутқин Михаэлис¹ шундай хат ёзиб юборган эди:—«Евгений Онегин» романи сўнгги

¹ А. П. Михаэлис — Чернишевскийнинг шогирди. 70-йилларда сургунда бўлган рус революционер, Абайнинг яқин таниши.

йилларда музыкага солинибди. Музикани Пушкиннинг Татьяна-сига ва Ленскийга жуда ҳам муносиб дейишади. Петербург блан Москванинг маданий кишилари шу музикани эшитиб гашт қилиб юришган эмиш. Тақдирки бизни шундай ҳузуру ҳаловатдан маҳрум қилган экан, чорамиз қанча!»

Абай шу хатни ўқиб туриб, Кўкпай блан Мухани эслади. Сўнгра ёнида ётган дўмбирасини оларкан:

«У бечоралар ўзларининг чиройли овозлари блан сохта шеърларга ҳам жон киргизиб юборишади»,— деб ўйлаб кулумсираб қўйди.— Мен ана шу бечораларнинг ҳақини чақа блан эмас, тилла блан тўлайман...»

Яна нималарнидир шивирлайди лаблари, Оқ-Шоқининг икки қоясига тез-тез сузилиб қарайди кўзлари. Лекин ҳечнарса кўринмайди у кўзларга. У кўзлар — фикр кўзлари. У кўзлар — бутун вужуди ҳаяжон ичида титраган шоир қалбининг кўзлари. Шошиб пишиб югуради бармоқлари торларда.

Ўтган кеча, кўрпага кираркан, узоқ-узоқлардан эшитилган эди заиф бир товуш. Мана энди у шу қадар равшан эшитила ва дўмбира торларида осонгина тилга кирабошлади. Бармоқлари дўмбира торларида югураркан, секин, лекин хазин бир товуш блан такрор қилади уни. Муддао яқин кўринади:

«...Ёзаяпман сизга, фақат шугина...»

Татьянанинг ийманиб айтган сўзлари ҳали заиф, ҳали ғариб жаранглайди торларда.

Яна бир мисра'... яна мисра'...

Гоҳ ёстиққа суялиб, гоҳ қад ростлаб дўмбирани сайратарди Абай. Бир жуфт тор гоҳ пашшадай ғинғиллайди, гоҳ авжига чиқиб қулоқларни ёргудай бўлади. Сўнгги икки сатр Абайни жуда қийнади, лекин қанча асовлик қилмасин, торга тушмай қолмади.

Абай Татьяна мактубининг уч бандини қайта-қайта такрорлади. У терисига сиғмай қувонар эди. Боя чекиб олган посини ташлаб, тилининг тагига яна бир чимдим нос отди. Дўмбирасини гоҳ баланд, гоҳ паст сайратди. Машқи етгандек бўлди... Шуон забардаст гавдаси блан Қорасақов томонга ўгирилди.

Бу гал Абайнинг кўзлари шодлик ва шўхлик блан чақнади, лекин узоқ чақнамай сўнди.

— Ҳой! Нима қилиб ўтирибсан? Фаҳминг етдими-йўқми?— деди мулозимига.

Абайнинг бирдан руҳланиб кетгани Қорасақовни шошириб қўйди. У қўлидаги қамчинни кўрсатиб:

— Буни тузатаяпман, Абай оға,— деди.

— Хўш менинг қилган ишимга-чи, фаҳминг етдими?

— Назаримда русча ашула айтгандай бўлдингиз...

— Шунақами? Хайр шунисига ҳам шукур... Бор, Қишкене Мўлдани чақириб кел,— деди Абай ва, ҳозиргина басталаган оҳангини эсидан чиқариб қўймаслик учун уни яна такрорлай-бошлади.

Қорасақов эшикни очди. Абайнинг кўзлари кўчадан кириб келаётган катта хотини Дилдага тушди. Орқада меҳмонлар; қўлларида қамчин, юзлари совуқда қизарган, эгниларида пўстин, чакмон, гуппи чопон. Олдинда келаётган икки кишининг телпаги тобиқтиларниқига ўхшамайди. Увоқ уруғи киядиган чўзинчоқ, юмалоқ телпак. Абай, дўмбира торларидан бармоқларини олмай, юзини буриштирди.

— Оббо, оламжаҳон совуқ кирди-я!

Дилда ҳайрон бўлди:

— Совуқ қаёқда, оға? Ташқарида «ёғ ҳам тўнгмайди».

— Совуқ десам, — одамлар экан, — деди Абай. Кейин меҳмонлар блан кўришди. Дилда Абайнинг бу сўзларини таспишмоққа ўхшаш одатдаги гаплари ва тушуниб бўлмайдиган муомалаларидан бири деб ўйлаб, нариги хонага ўтиб кетди. Уердан болаларининг муаллими Қишкене Мўлда чиқди. Абай ялт этиб унга қаради.

— Татьянанинг хатини кўчириб қўйдингми? Татьяна ашула айтиб бераман дейди, эшитасанми?

— Жон-дил блан эшитамиз. Хатни бўлса кўчириб қўйдим.

— Бўлмаса Кўкпай блан Мухага хат ёз. Татьянадан салом айт, Татьяна сизлар блан танишсам дейди, де. Муҳаммаджон шаҳарга тушади, Татьянанинг саломини олакетсин.

Меҳмонлар гапнинг ким устида кетаётганини фаҳмлашмас, шу блан бирга бу гапга қизиқмаганликларини ҳам яширмас эдилар: бу нарса уларнинг юзидан кўриниб турарди. Абайнинг сўзларини Қишкене Мўлда ва шоир ёнида ўтирган қизил юз, қўй кўз йигит — Муҳаммаджонгина зўр диққат блан тинглади.

Муҳаммаджон ростдан ҳам шаҳар тушади. У ҳам, Кўкпай блан Муха сингари, энг яхши ашулачилардан ҳисобланади; ўзи ҳам гоҳо-гоҳо байтлар тўқийди. У, тўнини ечатуриб Абайдан сўради:

— Буни ким тўқиди, Абай оға?

Абай жавоб бермади, дўмбирасини олиб, хатнинг уч бандини ўзи куйлаб берди. Кейин, Муҳаммаджон блан гап кавлаштириб ўтирмай, дўмбирасини ерга қўйди-да, меҳмонлар блан суҳбат бошлади.

Муҳаммаджон, янги қўшиқнинг сўзларига жуда ҳам берилиб кетиб оҳангни илиб ололмади. Абайнинг янги шеърлари ва куйларини бу атрофдаги ёшлар орасида энг аввал билиб ва ўрганиб оладиган мухлислардан бири Муҳаммаджон эди. Лекин бу қўшиқни у ҳали билмайди, ҳатто илгари бирон ерда эшитганини ҳам эслай олмайди. Демак, Кўкпай блан Муха ҳам билмайди. Муҳаммаджон Абайнинг кўз қарашларидан шуни уқдики, у, шу янги ашулани ўрганиб олиб Кўкпай блан Мухага айтиб беришни тайинлаган эди.

Муҳаммаджон Абайнинг энг яқин қариндошларидан бўлса ҳам ўзи ундан анча ёш бўлгани учун ашулани яна бир бор айтиб беринг деб сўрашга тили бормади. Абай хиралик қилган кишиларни ёмон кўради, унинг бу одатини Муҳаммаджон яхши билар-

ди. Шунинг учун, ашулани ўрганиб олиш мақсадида, Абай блан бирга свқат қилиб кетмоқчи бўлди ва, орадаги фурсатдан фойдаланиб, Қишкене Мўлданнинг ҳузурига чиқиб кетди.

Абай меҳмонлар блан овора бўлди.

Меҳмонлар блан суҳбат ва улар бошлаб юборган қозоқ ўйини «Тўққиз-юмалоқ» Абайнинг ишига халақит берди. Абай Пушкин Татьянасининг таржима қилинган хатини музикага солиб улгурмади. Шундай бўлса ҳам хат музикасининг асосий оҳангини чалиб берди. Муҳаммаджонга шунинг ўзи қифоя қилди: У Татьяна хатини бошидан-оёқ куйга солиб олди. Муҳаммаджон ижросидаги биринчи байтлароқ Абайни мамнун қилди.

Муҳаммаджон дадилланди. Энди у ўзининг баланд ва соф овозини баралла қўйиб юборди. Езиб олган сатрларга гоҳ-гоҳ кўз қирини ташлаб, Татьяна мактубини охиригача куйлади.

Ўйин унутилди.

Абайнинг ранги ўчди, кўзлари Оқ-Шоқи чўққиларига тикилганча очиқ қолди. Пушкин эсига тушди, уни кечагича шу қояларга ўхшатган эди. Уни Татьянанинг куйи шундай эритдики, бутун вужудини буюк бир шодлик титроғи босди.

Ўзи терган сўзлар, ўзи басталаган куй! Бу куйни ёш. хушруй, моҳир йигит ижросида эшитаркан, Абай бутун қалби блан ҳаяжонланарди.

Абайнинг чуқур ҳаяжон ичида эканини кўрган меҳмонлар ҳам ашулани зўр ҳайрат ва диққат блан тинглашди, кўзларини ашуланидан узишмас эди. Ашула — қозоқ ашуласи бўлмаса-да, лекин унда куйланган қайғу-алам ҳаммага тушунарли эди. Ашула хафиф ва латиф тўлқинлар каби чайқаларди.

Муҳаммаджон, зўрға ўрганиб олган ашуласини эсида яхши сақлаб қолиш учун, уни узоқ такрорлади. Ашуланинг та'сирли, жозибали кучи унинг ўзини ҳам асир этган эди.

Муҳаммаджон, ниҳоят, ашулани тугатди ва ўзини туютмай:

— Ана ишқу ана куч!..— деб юборди.— Абай оға, уни шундай ишқ ўтида ёндирган ким?

Бу савол бошқаларни ҳам қизиқтирар эди. Ҳамма жавоб кутиб Абайга қаради. Лекин шу чоқ Қишкене Мўлда гапга аראлашди.

— Фошкин ёзган!

Муҳаммаджон, гаши келиб, унинг сўзини бўлди:

— Қўйсангизчи, Мўлда... Фошкин дейсиз-а!.. Огини ҳам тўғрилаб айтаолмайсиз!

— Бўлмаса қанақа? Тўғри айтаяпман.

— Абай оға, Пошкин деб айтдилар чоғи... Тўғриси қанақа, Абай сға?

Абай Пушкиннинг ҳаёти ва ўлимини муфассал айтиб берди, кейин яна Татьянанинг хати блан машғул бўлди. У Муҳаммаджонга берилган нухани кўздан кечирар ва ба'зи жойларини тузатар экан:

— Қиз қалбига тил берган киши — Пушкин! Чин гап шуки,

Сундай ўтқир оқинни сиз қозоқ болалари ҳам кўрмагансиз, бутун мусулмон олами ҳам кўрмаган!..— деди.

— Бояқиш киз, кўнглидаги бутун қайғусини чиндан ҳам аламли қилиб айтибди,— деди Қорасақов.

Кўрпабой ўйини тахтасига энгашган эди, Муҳаммаджон гўё билмай қилгандек тахтани тиззаси блан итариб юборди. Кейин Абайга қараб:

— Татъянанинг изхори-муҳаббатини бежавоб қолдириш инсофданми, Абай ога? Йигит йигитлигини қилиб жавоб қайтариши керак-да, а?— деди.

Қорасақов Муҳаммаджоннинг фикрини қувватлади. Абай ўйчан жавоб берди:

— Гапингиз тўғри кўринади. Онегиннинг ҳам жавобини эшитмасак бўлмайди чоғи.— Кейин, пича жим тургач, шу сўзларни илова қилди:— Лекин нима қилсак экан? Ахир у қизга муносиб йигит бўлиб чиқмади-ку?..

У шу мулоҳазани айтиб, Пушкин китобини олдига тортди. Муҳаммаджон, Абайникида овқат қилиб бўлиб, шу кунниёқ Семипалатинскка жўнади.

Абай кечгача Пушкин блан машғул бўлди. Бу кун Абайни Пушкинга чинакам яқинлаштирган биринчи кун бўлди. Ётар олдидан Пушкин варақларини ёпар экан баланд овоз блан деди.

— Кўзимни очдинг, ҳақиқий дунёни кўрсатдинг, азизим Межаэлис... Энди менинг ка'бам қибладан кўчади, менинг учун ғарб шарқ бўлади, шарқ эса ғарб бўлади... Майли, шундай бўлақолсин!

Шу кун кечқурун Муҳаммаджон Семипалатинскка етиб келди. Отининг жиловини тўғри Танжариқникига бурди. Бутун ёшлар шу кичик савдогарникига йиғилган эди. Ма'лум ва машҳур ҳофизлар, оқинлар: Кўкпай, Муха, Шубор оқин, Абайнинг кенжа ўғли Моғовия ҳам шуерда эди. Ҳофизлар блан оқинлар ўзаро баҳслашиб ашула айтишмоқда.

Муха ашуласини тугатганда, Муҳаммаджон одамларнинг илтимосини кутиб ўтирмай, дўмбирага қўл чўзди. Уни олиб солади-да, кулиб туриб:

— Шунча отоқли оқинлар ўтиришибди-ю, яланг: «Отим оқсоқ, тойим носоқ» деб ашула айтасизлар. Ашуланинг ҳам қулнинг ўргулсин деганини айтиш керак-да. Сўзи ана бундақа бўлсин!— деди.

У ашула бошлади, ҳамманинг диққати унга жалб бўлди. Татъянанинг ҳасратли сўзлари раvon оқар эди. Меҳмонлар жимиди, ҳечким қимир этмас, ашуланинг битта ҳам сўзини қулоқдан қочирмас эди. Муҳаммаджон сўзларни дона-дона қилиб айтиб, усталлиги блан ҳаммани ҳайрон қолдирар эди. Аввал одамлар қозоқча ашулами, ёки русча эканини фарқ қилолмай турдилар. Кейин эса бу чиройли ва қайғули янги ашуланинг мазмунида ётган чуқур фикрлар бўй тортиб кўринад бошлади. Айниқса ашуланинг тили ҳаммани мафтун қилди. Ёш оқинлар ишқу муҳаббатни

қандай куйга солиш кераклигини биринчи марта англагандек бўлдилар. Бундай самимий алам, бундай карамни улар биринчи марта кўрмоқда эдилар. Ажойиб сатрлар ҳамманинг ихтиёрини олди. Буларда нақадар та'сирли ҳис, нақадар кучли гурур бор! Иссиқ, нозик қалб гўё шу куй блан гапираётгандек ва ўзининг энг чуқур ерида йиғлаб, одамлар олдида кўз ёшлари тўкаётгандек!..

Ашуланинг гўзаллиги Исҳоқни бутунлай қамраб олди, у ҳип-қизариб кетган Муҳаммаджонга қараб:

— Вой, овозингдан айланай, широғим!— деди.

Бундай офарин одатда ҳаммани кулдирад эди, лекин ҳозир ҳечким кулмади.

Ашулачи Татьянанинг мактубини охиригача куйлади. Кейин чуқур бир тин олиб, пешонасидаги терларини артабошлади. Уйдагиларнинг ҳаммаси жим ўтирарди.

Кўкпай блан Шубор оқиннинг ранги қочган, қош-қовоқлари тушган. Улар Муҳаммаджонга қарашмас, қарашса ўзларига ёқмайдиган ма'нони англаб олишдан қўрқишар эдилар. Кўкпайнинг: «Бугун Муҳаммадҷон оғзимизни очирмайди» деб кўнглидан ўтказгани бежиз эмас экан. У: «Жуда керилиб кирди-я, бунинг тагида гап бор эканда» деб ўйлади ва қанақа ашула айтганини сўрашга юраги бетламади. Бошқа оқинлар ҳам шу фикрда эдилар.

Ўртадаги жимликни Моғовия бузди. Ёш ҳофизга ҳурмат ва муҳаббат назари блан қараб сўради:

— Қани, бу ашулани қаердан топдинг, оғайни?

Шубор оқин блан Кўкпай Муҳаммаджонга ялт этиб қарашди. Уларнинг кўзларида ташвищ бор эди. Муҳаммадҷон жавобни кечиктирмади. Чўнтагидан бир хат чиқариб кўрсатди. У Қишкене Мўлда кўчирган Абайнинг қўлёзмаси эди.

— Бу ше'рни русларнинг жуда катта оқини Пушкин ёзган. Татьяна деган қизнинг ёрига битган хати. Бунинг Абай оға яқинда қозоқ тилига таржима қилиб, ўзи куй тўқиди.

Шубор оқиннинг ичига чироқ ёққандай бўлди.

— Эй хайрият, анча энгил тортдим! Ўзим ёздим деярмикин деб, юракларим така-пука бўлди!— деди у.

Кўкпай ҳам, елкасини босиб турган оғир юкни ташлагандек, энгил нафас олди.

— Яша, эй оғайни! Агар шундай чиройли байтлар, шундай ажойиб куйлар тўқийдиган бўлсанг,— сен блан қандай беллашардим? Белим чиқиб кетарди-ку, оғайни! Яша, Муҳаммадҷон яша, кам бўлма!..

Бошқалар қаҳ-қаҳлаб кулишди. Муҳаммадҷон Абайнинг қўлёзмасини Кўкпайга берди ва, кўчада қолдириб кирган оти эсига тушиб, ташқарига чиқиб кетди.

Қистов блан келган от кўчада анча совуқ еб қолган эди. Уни отхонага боғлаб, ўзи ичкарига кирди. Кирди-ю, бир зумда бўлган ўзгаришни кўриб ҳайрон бўлди.

Боя токчада турган чироқ энди ўртага келтириб қўйилган. Ҳамманинг қўлида қоғоз-қалам. Улар, Кўкпай блан Шубор оқин бошчилигида чироқ атрофига давра қуриб олиб, Абайнинг шеърини кўчиришмоқда.

Муҳаммадجون эшик олдида бироз жим турди, кейин баралла кулиб юборди.

— Омон бўлинглар, сизларни мирза қилиб олсам бўлар экан, фармони-олийимни кўчириб юрар экансизлар! Айланай сендайин Пушкиндан! Жоним тасаддуқ!— деди.

Оқинлар ҳам кулишди-қўйишди, чунки муносиб жавоб қайтаришга фурсатлари йўқ эди. Шеърни батамом кўчириб бўлиб, куйни ўрганишга киришишди. Базилар дўмбирада чалар, базилар жўр қилар эди. Оҳангни дарров илиб ололмаганларга Муҳаммадجون ёрдам қилди: куйни икки-уч марталаб айтиб берди.

Ярим кечага бориб, ётар олдида, оқинларнинг ҳаммаси Татьянанинг мактубини баҳазўр айтадиган бўлди.

Икки кундан кейин Мухани Увоқ уруғи тўйга чақириб кетди. Ана шу тўйда — куёв ва куёвнавкарлар, қуда ва қудағайлар, қизлар ва жувонлар, қари ва ёшлар олдида — Татьянанинг мактуби биринчи марта янгради. Машҳур ҳофиз самимий ҳислар блан тўлиб-тошган ғамгин куйи блан ҳамманинг юрагига ўт ёқди.

Муха ашулани тугатганда мижжа қоқмай эшитиб ўтирган чол:

— Умринг узоқ бўлсин широғим!.. Юрагимдаги бари аламини куйладинг. Айт болам, бу ашулани ким тўқиган?— деди.

— Бир замонлар русларнинг Пушкин деган жуда катта оқини ўтган. Байт Пушкинники. Қозоқ тилига эса Абай таржима қилган...

Кўкпай ҳам, Исҳоқ ҳам, Муҳаммадجون ҳам, бошқа созанда ва навозандалар ҳам тўйларда, тамошоларда, ма'ракаларда фақат Татьянанинг мактубини куйлайбошладилар.

Шундай қилиб, минг саккиз юз саксон еттинчи йил қишида улуг рус шоири Пушкин ўзининг дилбар Татьянасини қўлидан етаклаб поёнсиз қозоқ саҳроларига биринчи марта кириб келди.

ТУРКМАНИСТОН ССР

Берди Кербобоев

(1894 й. туғилган)

ДАДИЛ ҚАДАМ

УНБЕШИНЧИ БОБ

Икки ойга яқин вақт ўтди. Куз кирди...

Ортиқнинг юраги депсиб урди. У дурбиндан қараб турди. Отлиқлар яқинлашди. У ўз навкарларини таниди. Уларнинг олдида яна уч отлиқ бор. Улар кимлар? Ортиқнинг ўткир кўзлари узоқдан уларнинг иккитасини таниди.

— Ашир! Алёша!— деб қичқириб юборди Ортиқ.

Ортиқ уларнинг етиб келишини кутиб ўтиришга тоқати қолмай, яёв югурди.

Икки киши отларидан тушиб, Ортиққа томон келавердилар.

Ашир блан Тиченко иккиси икки томондан Ортиқни қучоқлаб олишди.

Ортиқ Иван Тимофеевич блан штабда кўришди. Закаспий фронтининг штаби Чоржўйда эди. Уларнинг кўришуви жуда ҳаяжонли эди. Иван Ортиқни қучоқлаб ўпди. Улар узоқ вақтгача ҳаяжон ичида сўзлайолмадилар. Ортиқ ўзини дунёга янгидан келдим деб ҳис этди. Иван Ортиқнинг келишини ғалабанинг гарови деб тушунди.

Ортиқ Иван блан бирга Анна Петровнанинг олдига борди ва ҳол-аҳвол сўрашди. Кейин Ивандан:

— Иван, шуердан кетмасимиздан Амудар'ени менга бир кўрсатсанг,— деб илтимос қилди.

Амудар'енинг кенг бағрида осудалик блан сув чайқалиб оқмоқда. Унинг устига қурилган кўприкнинг охири кўз илғамас масофаларга чўзилиб кетган. Қажавага ўхшатиб солинган кўприк устидан ҳайқириб поезд ўтиб кетаётир. Шунда ҳам кўприк қимирламайди. Унинг остидаги ҳарбир устун худди чуқур уйга чўккандек, қимирламай тик туради. Аравалар овул ораликлари-

¹ Романининг учинчи китобидан парча.

даги ариқлар устига қурилган кўприклардан ўтганда, уларнинг лапанглашини кўз олдига келтириб, Ортиқ ҳайратда қолди.

— Сени ясаган устага баракалла! Шундай билимдон, шундай чевар одамларнинг қўллари дард кўрмасин!

Иван Ортиқ блан бироз ҳазиллашиб, унга тегишди. Кейин Ортиқ яна дар'ёга кўз тикди.

Амудар'ё қирғоқларидан айрилиб, Тажан дар'ёси каби, ҳар томонга ариқлар таралиб оқмоқда. Унинг юзида елканли кемалар, қайиқлар сузишиб юради. Шаҳардаги катта уйлар каби азамат пароходлар тиркашиб борадилар. Соҳилга келиб тиралган кемалардан бир қулоч-бир қулоч келадиган балиқлар туширилмоқда. Унинг нариги қирғоғи ғира-шира кўзга ташланиб туради. Лапиллаб оқаётган дар'ё тўлқинлари ўқтин-ўқтин қирғоққа келиб урилади-да, яна шовқин солиб орқасига қайтади. Дар'ёда илдизлари блан суғуриб олинган катта-катта дарахтлар, бўрон ағдарган ўтов каби, умбалоқ ошиб келмоқда. Ортиқ дар'ёга суқланиб узоқ қараб турди, юраги орзиқди. У, Ивандан:

— Иван, бу сув ер-кўкка ҳам сиғмайди-ку! Бу қаердан келиб қаерга боради?— деб сўради.

— Амудар'ё Памир тоғларидан бөшланади. Йўлларда бирнеча сойлар унга қўшилади. Кейин у Афғонистон усти блан ўтиб, йўл бўйи бирқанча майда ариқчаларни ўз дамига тортади. У йўл-йўлақай Карки вилоятини, Бухоро тупроғининг анча қисмини, Чоржўй ўлкасини суғориб, Денов, Дархонота орқали Хева, Тошовуз ва Қорақалпоғистонга боради, ундан нари ўтиб, Орол денгизига бориб қўйилади.

Ортиқ мана шу кўз олдидан лопиллаб оқаётган ҳад-ҳисобсиз сувга зўр ҳурмат блан қараб турди-да, Туркменистоннинг чўллари кўз олдига келтирди. Унда миллион десятин чиройли, сермахсул ерлар умр бўйи сув қорасини кўрмай, қақраб ётади. Кессарқочнинг жилдираб оққан озгина суви устида йил сайин ур-тўполон бўлади. Деҳқон сув деб не-не азобларни чекмайди. Қум ичида, Панди чўлларида сувга ташна моллар қуриб қолган қудуқлар тепасида қирилишадилар. Ҳатто йўловчилардан бир-нечаси ба'зан ёз кунларида сувсиз чўлларда қолиб кетиб, ташналикдан оғизлари қуриб ҳалок бўладилар. Лекин Амудар'ё икки қирғоғини ялаб, ютиб, ҳечнарсга парво қилмай, «тўймадимга» қараб чопқиллайди. Амудар'ё бекорга оқмай, Марига, Тажанга, Ахал чўлларига қараб оқса бўлмайдими? Шунда деҳқон сувсизлик балосидан қутуларди. Сувсизлик деҳқонни хўрламас эди. Қайтага бу сув блан бўв ерлар топишса, ўлкамиз гулистон бўлар эди...

Ортиқ Амудар'ёни кароматли, сувини эса дардга шифо беручи дармон деб ҳисобларди. Шунинг учунми ёки юрагидаги орзуси тақозо қилдими,— ҳарҳолда, ўз овозини эшитишга гумон қилиб, дар'ёга зор-тавалло этди.

— Эй, жамолингдан ўргилай гўзал дар'ё! Сен бундай бераҳмлик қилма! Бизнинг чўлларимизга марҳамат назарини ташла-

санг-чи. Бу чўлларда минглаб деҳқон худди қуш болаларидек сенга қараб оғзини очиб турипти. Сен уларга Луқмони ҳаким бўл. Сен уларга оналик меҳрингни кўрсат. Сен улардан бир қафт сувингни дариг тутма. Эй, қурбонинг бўлай азиз дар'е! Сен бизга кулган чиройингни кўрсат, бутун ўлка, жумлаи жаҳон яшнаб кетсин!

Иван Тимофеевич Ортиқнинг болаларча қилган зорини эшитиб, унга қараб илжайди. Унинг юзида ҳақиқатдан ҳам ёлвориш, ожизона сажда қилиш аломати бор эди. Унинг бир нуқтага тикилган кўзлари, худди нонга кўзи тушган оч етим боланики каби, жовдирарди. Лаблари ташна кишиники каби ялманарди. Унинг Ортиққа раҳми келди, лекин кайфини кўтариш тилагида елкасига қоқди-да, илжайди. Лекин Иваннинг илжайиши Ортиққа ёқмай, киноя блан ундан:

— Хўш, Иван, нимага куласан?— деб сўради.

Иван Ортиқнинг ўринсиз зорланишига кулаётганлигини айтди:

— Ортиқ, сенинг оҳингни эшитадиган Амудар'ёнинг қулоғи йўқ, ахир.

Ортиқ Амудар'ёнинг соҳили бўйлаб оқиб бораётган иккита ариқчани кўрсатиб:

— Бу ариқчалар нима — дар'ёнинг қулоғи эмасми?— деб сўради.

— Ортиқ, сен аввал менинг саволимга жавоб бер: ерни ҳайдамай, уруғ сепмай, унга «дон бер» десанг, у берадими?

Ортиқ жавоб тополмади. Иван давом этди:

— Амудар'ёни Туркманистон чўлларига ёймоқ учун ариқлар қазимоқ, тўғонлар қурмоқ керак.

— Унга кимнинг кучи етади?

— Совет ҳукуматиники етади.

— Жуда осон деб ўйлайсан-а? Сенинг тил учи блан Амудар'ёга тўғон яшаш керак деган сўзларинг менинг унга ёлворишимга ўхшаб кетди.

— Сен меҳнат қилган ерингдан ҳосил оласанми?

— Сув бўлса — оламан.

— Сувни етказиш учун меҳнат қилиш керак.

— Менинг меҳнатим бирор натижа беролса, меҳнатим туфайли Амудар'ё биз истаган томонга буриладиган бўлса, умрим бўли, то охирги нафасимга қадар қўлимдан белкуракни туширмас эдим, Афсуски, менинг кучим Амудар'ёни бўйсундиришга ожизлик қилади.

— Совет тупроғида сенга ўхшаган миллионларча меҳнат аҳллари бор. Юртда тинчлик, осойишталик бўлса, иқтисодимиз мустақамланиб, техника ривожланса, Амудар'ёнинг жиловини биз ўз қўлимизга оламиз. Мен сени ишонтираманки, бир кун Тажаң чўлида Амудар'ёнинг сувидан отингни суғорасан.

— Қошки эди...

Ортиқ, яхши ният — ёрти мол, деб Амунинг сувига юз-кўзла-

рини ювди. Ундан кейин, етим болани елкасига қоққанларида, ерга қараганидек, дар'ёнинг тинч оқиб турган сувига яна бир марта назар ташлади.

ИГИРМА ТУРТИНЧИ БОБ

Орадан анча вақт ўтиб кетди.

Инглиз интервентлари мамлакат тупроғидан аллақачон ҳайдалган эди. Инглизлар Душоқ станцияси ёнида тор-мор келтирилганларидан кейин, яна қайтиб ҳужум бошлашга жур'ат қилолмадилар. Улар 1919 йил март ойининг охирларида худди омади келмаган ўғрилардек, қочиб бердилар. Улар ўзларининг Уринларига Деникин қисмларини, Красноводскда кичик гарнизонни ҳамда бутун Туркистон ўлкаси бўйлаб жосусларини қолдириб кетдилар. Лекин улар ўз интервенцияларини яна қайтариш орзусидан воз кечмаган эдилар. Инглизлар, ёш Совет мамлакатага ҳартурди йўллар блан зиён етказишга ўзларининг оқгвардиячи малайларидан фойдаланардилар. Аммо Совет Иттифоқи халқларининг партия раҳбарлигида революция гениал доҳиларининг раҳбарлиги остида интервентларни бутунлай ва абадий тор-мор келтириш кунлари яқинлашиб қолган эди.

«Бизнинг Закаспийдаги қаҳрамон қўшинларимиз Қаҳқага жуда қийин юриш қилди. Қўшинларимизнинг бир қисми душманнинг орқа томонига ўтиб, унинг чекиниш йўлини кесиб қўйди.

Қаҳқадаги оқгвардиячилар тор-мор келтирилиб, қўшинларимиз катта ўлжа қўлга туширди. Душманнинг қолган-қутган кучлари тоғ ва даштларга қочиб бормоқда...»

1919 йил июль ойининг бошларида ҳукуматимиз Закаспий фронтдан шу хилда хабар олди. Лекин Красноводскгача юз километрлаб қумлик саҳро ва чўллар бор эди. Буерларда душманни қувиш ғоят оғир иш. Оқлар йўлда учраган ҳарбир нарсани бузар, ёндирар, айниқса водопроводларни вайрон қилиб чекинардилар. Шунга қармай, Қизил Армия душманни сиқиб ва қақшатқич зарбалар бериб, тўхтовсиз олға бормоқда эди.

Бу мардона юришда туркман қисмларининг энг яхши командирларидан Ортиқ Боболи ҳам бор эди. У энди отлик полкнинг командири, полкнинг комиссари эса Алексей Тиченко эди. Ашир Сахат ва Мови ҳам мана шу полкда ватан озодлиги учун жанг олиб бормоқда эдилар.

Полк Қозончиқ станциясида турарди. Атрофда эгри-бугри окоплар, снарядлар ўйиб ташлаган чуқурлар кўринади. Сафдан чиққан бронепоезд, парчаланган эшелон, тутаб ётган вагонлар, қўндоқлари ёниб, ҳар томонда чочилиб ётган милтиқлар — буларнинг ҳаммаси солдатлар учун одатланиб қолган манзара эди. Изғирин, тоғ шамоли енгил кийинган солдатларни қалтиратади. Лекин улардаги жанговар руҳ пасаймади. Бир томонда гармонь блан балалайка чалинмоқда, солдатлар ўйинга тушмоқдалар, иккинчи томонда эса, қўшиқ айтилмоқда эди.

Станцияда фронт қўмондони блан штаб бошлиғи жиддият блан нималар ҳақидадир гапиришмоқдалар. Улар Ашхобод томонга сабрсизлик блан қараб-қараб қўярдилар. Ортиқ блан Тиченко ҳам шу ерда. Тиченко ҳамавақт Ортиққа тарбия бериб келган бўлса, энди нима учундир безовталаниб, бир ерда тик туролмай, уёқдан-буёққа юради, сўзлашганда ҳам одатдаги вазминлиги йўқолган, бирёққа шошилаётгандек кўринади. Ортиқ кулумсираб унга мурожаат қилди:

— Алёша, сенга нима бўлди? Нима бало — совқотдингми?

— Изғирин баданимни жизиллатаётгандай бўлаяпти.

— Менинг кийимим ҳам сеникидан қалин эмас-ку.

Тиченко ахир бўйнига олди:

— Ортиқ, бундай пайтда ўзингни хотиржам тутишинг осон гап эмас. Ўзинг биласан-ку, ахир, бизнинг полкимизга улуг бир одам келаяпти, я'ни Туркистон реввоенсоветининг а'золари, ЦҚРК(б)П нинг турк бюроси а'зоси ВЦИК нинг Турккомиссия а'зоси келаяпти.

— Ўртоқ Куйбишевнинг келаётганини мен ҳам биламан. Лекин у бизни калтаклаш ва койиш учун келаётган эмасдир, ахир.

— У, келиб, бизнинг руҳимизни кўтаради. Жанговарлик қобилиятимизни оширади, ғалаба қозониш йўлини чизиб беради, мен буни яхши биламан. Шундай бўлса ҳам катта одамнинг салоботи босар экан-да. Йўқса, мен ҳам совуққа чидайман, қўрқмай, ўққа қараб ҳам боравераман.

Кутиб турилган вагон станцияга келиб тўхтади. Ортиқ ҳам қандайдир ҳаяжонга тушди. Фронт қўмондони блан штаб бошлиғи Артомонов вагонга кирдилар. Алоқачилар дарҳол вагонга телефон симини туташтирабошладилар. Ортиқ вагоннинг олдида уёқдан-буёққа кезиб юриб, панжаранинг орқасидан тоғ томонга кўз ташлаб турган, сочлари орқасига тараб қўйилган, кенг пешонали бир одамни кўрди. У ўзича: «Ўртоқ Куйбишев — шу киши бўлса керак», деб ўйлади. Бундан бирнеча кун илгари фронт газетасида унинг суратини кўрган эди.

Иван Тимофеевич вагондан чиқди. Ортиқ блан, Тиченко блан кўришди. Ҳол аҳвол сўрашди. Ортиқ ундан:

— Ўртоқ қўмондон, ўртоқ Куйбишев қандай одам? — деб сўради.

— Ўзинг кўрарсан.

— У ҳам одамлар блан гапиришганда иккимиз каби сўзлашадими, ёки бошқачами?

— Уни ҳам ўзинг сўзлашганда кўрарсан.

— Мен блан сўзлашадими?

— Ҳа, албатта, сўзлашади...

Полкни кенг майдонда стройга турғизган Ортиқ қўмондонликнинг етиб келаётганини кўриб, узангисига оёқ тираб тик турди-да:

— П-о-о-олк, сми-рно-о! — деб қичқирди.

Куйбишев, бошларига катта телпак кийган, зотдор отларга минган туркман полкини кўздан кечирди. Қисқа оташин нутқдан кейин у полк командирини ўз олдига чақирди. Ортиқ оддий ҳарбий кийим кийган, бошида попоғи бор, эғнига шинель, оёғига этик кийган забардаст бир кишига честь берди.

— Вольно!

Валериан Владимирович Ортиқ блан расмий сўзлашмай, оддий бир таниш каби, унинг отини тутиб сўзлашди. У блан бироз ҳазил қилиб тегишди, Ортиқ унинг тезжавоб ва ўткир фикрлилигини англади. Ортиқ шундай улуғ одамнинг шу қадар содда бўлишига ҳайрон қолди, ундаги шу фазилатнинг жуда кучли таъсири борлигини сезди. Лекин унинг катта-катта кўзларининг чуқур шуур блан қарашидан, жозибадорлигидан турмуш тажрибасининг кўплигини, дунёқарашининг кенглигини, оғир пайтларда ҳам ўзини йўқотмаслигини, ақл, фаросат блан иш кўришини очик англади. Шу каби саркардага эга бўлган кўшин ҳечвақт енгилмас, шуларнинг орқасида мен каби деҳқон ҳам одам қаторига кирар, деб билди.

Куйбишев сўзининг охирида Ортиқни синамоқчи бўлди:

— Ўртоқ командир, Закаспий фронтининг қизил аскарлари минг чақиримлаб сувсиз чўллари, оғир йўллари ўтди, кўп машаққатларни бошидан кечирди. Красноводскга боргунча яна юзлаб чақирим чўлни босиши керак, йўлларда эҳтимол оғир тўқнашувлар бўлар. Сизнинг полкингизда чарчашлик сезилмайдими?

— Ўртоқ член ре... ре...

Ортиқнинг тили айланмаётганлигини англаган Куйбишев унга маслаҳат бериб:

— Ўртоқ Ортиқ Бёболи, яхшиси отимни тутиб гапиравринг,— деди.

— Ўртоқ Куйбишев... бизнинг деҳқонларимиз ўрим-йиғимни тугатиб, хирмонни кўтаргандан кейин дам оладилар.

— Сиз оқларни енгил жуда осон деб ўйлайсизми?

— Йўқ. Бизда душманинг чумоли бўлса, уни фил ҳисоб қил, деган мақол бор. Лекин каркидоннинг олдида фил нима ҳам қилаолади?

— Демак, сиз оқларни тез фурсатда енгилшимизга ишонасиз, шундайми?

— Ҳеч шаксиз.

— Бу сафарги ҳужумингизда мени ҳам бирга олиб борасизми?

— Сизнинг келишингиз, аскарларнинг ҳолидан хабар олишингиз уларнинг енгил қобилияти ва жанговарлик руҳини жуда кўтариб юборди. Сизнинг оғир йўлларда қийналиб юришингизга ҳожат бормикан?

— Бундай йўлларда мен биринчи марта юраётганим йўқ. Қизил Армиянинг, шунинг блан бирга, туркман йигитларининг қандай жанг қилганларини мен ҳам ўз кўзим блан кўрмоқни кўтаймак.

Куйбишевнинг Сибирьда Колчак қўшинини, Оренбург тсва-рагида Дутов казакларини тор-мор келтириб, Туркистонга келганини Ортиқ Тиченкодан эшитган эди. Шунинг учун унга ҳарқандай йўлнинг ҳам қийин эмаслигини, ҳарқандай душмanning ҳам кўрқинчли эмаслигини Ортиқ биларди. Хужумга бирга бориш ҳақида ундан маслаҳат сўраб ўтирмаслигига ҳам ақли етди, унинг хавф-хатар блан тўлган йўлга қадам урмоғини қанчалик истамаса ҳам, бу ҳақда қат'ий бир қарорга келганини англаб, хурсандлик изҳор қилди.

Деникиндан келган янги кучлар, тоғ тўплари, пулемётлар блан қуролланган оқлар Оқчақуймани, Перевални ҳамда Ойдин станцияларини ғоят мустаҳкамлади. Улар Қизил Армияни шу ердан орқасига қараб сураминиз, Ашхободга янгидан ҳужум қиламиз, деб хаёл қилар эдилар. Буни яхши тушунган Қизил Армия қўмондонлиги яна кучнинг асосий қисмини чўл блан душмanning ёнбошидан жўнатди. Унинг қаршисидан ҳам ҳужумга ўтди.

Куйбишев Ортиқнинг отлиқ полки блан бирга йўлга туниди. Қўшиннинг ҳарбир бўлинмасида «ўртоқ Куйбишев ҳам биз блан бирга бораётир», деган хабар аскарларнинг руҳини бениҳоя кўтариб юборди.

Ҳам қаршидан, ҳам ёнбошдан катта кучлар келаётганини англаган оқлар Оқчақуймани, Перевални жангсиз ташлаб кетдилар.

Куйбишев телеграф ёғочларидаги номерларни кўздан кечириб борди. Оқчақуйма ва Перевал орасидаги 207-нчи чақиримда темир йўлдан ўттиз қадам нарида қум томонда отнинг бошини тортиди ва отдан тушиб, уёқдан-буёққа юрди. У, бундай қараганда, ҳечбир из ва асар кўринмаган қумлоқда тўхтаб, попоғини олиб бошини эгди. Унинг кўзларига шу қумликда йигирма олти комиссарнинг образлари намoён бўлди. У тушкун товуш блан Ленин ва Сталин номидан йигирма олти комиссарлар блан хайрлашди: комиссарлар блан хайрлашмоқ учун марказдан келганларнинг биринчиси Куйбишев эди. У Шаумянинг олиб борган ишини Совет ҳукумати охирига етказганини ва етказажанини айтди, Қизил Армия яқин кунларда бутун Ватанимизда қизил байроқни ҳилпиратади, деб ва'да берди.

Қизил Қўшин Ойдинга яқинлашди, ҳужум бошлаш пайти етиб келди. Лекин пиёда бўшиндан хабар олиш, ҳужумни қайвақтда ва қайси томондан қўшланишини аниқлаш учун кеча юборилган разведкадан ўз вақтида дарак бўлмади. Ерни қуюқ туман қоплаб олган. Пиёда қўшиннинг йўлдан чиққанини, разведкани кутиб ёр ерда туриб қолганини, разведка эса адашиб қолганини Куйбишев англади. Шунда қат'ий бир қарор қабул қилди: ёнига Ортиқни ва бирнеча йигитларни олиб, ўзи разведкага кетди.

Бу нарса Ортиқни хавотирга солди. У ўз полки ҳузурда экан, ҳечнарсадан хавф қилмас эди. Лекин бирор ҳодиса рўй бериб қолса, йигирма чоқли аскар блан Реввоенсовет а'зосининг саломатлигини сақлаб қолиш мумкинлигига шубҳаланди. У ўз

зиммасида одатдан ташқари жазобгарлик борлигини англади. Чечен офицери блан қиличвэзлик қилганида ҳам бу қадар хавфни сезмаган эди. Лекин Куйбишевнинг қат'ий ҳаракати, ботирлиги унга қувват берди.

Куйбишев пиёда қўшин блан асосий куч ўртасидаги алоқани боғлади. Бу эса, душманнинг позициясини аниқлаш, бронепоездларнинг, эшелонларнинг ҳаракатини кузатиш, кучли зарбани қаердан бериш кераклигини белгилашга имкозиёт берди. Пиёда қўшинга ҳужум қилишга осон йўл кўрсатиш учун махсус отлич отряд юборди.

Кун ёришганда, Қизил Армиянинг тўрт чақирим нарида тургани ҳақида оқлар разведкаси хабар берди. Оқлар штаби бунга ишонмай, «Қим бундай миш-миш хабарни тарқатса — қамоқ», деб буйруқ берди, бу ҳукм ҳали ижро қилингани йўқ эди ҳамки, гумбир-гумбир бошланиб кетди.

Жанглар ниҳоят қаттиқ бўлди. Куйбишев отличлар орасида ҳам пайдо бўлди, пиёда аскарлар блан ҳам ҳаракат қилди, қаер хатарли бўлиб кўринса, шу ерда пайдо бўлиб, аскарларга далла берди. Ортиқ уни ҳеч ҳам кўздан қўймади, унга бирор хавф туғилгандек бўлса, қалқон бўлишга тайёр турди.

Гира-шира қоронғи тушганда, душман сэнсиз асир, қурола-аслаҳаларини қолдириб, қочди.

- ЙИГИРМА БЕШИНЧИ БОБ

Ойдин станциясида бўлган жанглардан кейин, душманнинг ихтиёрида саноқли қўшини қолди. Закаспийда Қизил Армия оқларнинг қаршилигини синдирди, кучларини тор-мор келтирди. Шундай бўлса ҳам, қолган душман кучларининг темир йўлларни вайрон қилишга қудрати етар эди. Темир йўлнинг ишдан чиқиши Қизил Армиянинг Красноводскга қиладиган ҳужумини бир ярим ой орқага сурди. Хоразм воҳасидаги босмачиларни тугатиш учун, Ортиқнинг отлич полки қум ичи блан шубҳа жўнатилди.

Қум ичига қочиб кетган Қалхон Тошовуз блан Қир орасида келарди. Ортиқ қўққисдан унинг устига ҳужум қилди, унинг тўдаси тугал қўлга олинди...

Нукус, Чимбой, Хева тарафларидаги босмачиларни тор-мор келтирган отрядлар блан Ортиқ Қўнаурганчда топишди. У Қўнаурганчдаги етмиш метр баландликдаги минорани кўриб, оғзи очилиб қолди. Бундай баланд иморатни у ҳалигача кўрмаган эди. Шунинг учун ҳам у «бундай иморатни ер қандай кўтаради?» деб ҳайрон қолди. Ортиқ бир қариядан:

— Отажон, сиз биларсиз, бу қачон қурилган?— деб сўради.

— Уғлим, бунинг қурилганига энди минг йилдан зиёдроқ вақт ўтган, — деди чол.

Ортиқ Қизил Армияга қўшилмасдан илгари, Тиченко Тошкентда ҳарбий курсда ўқиган пайтларда, қари бир профессор Қўна-

урганч ҳақида лекция ўқиган экан. Тиченко шунинг учун ҳам қариянинг сўзини тузатиб:

— Йўқ, отажон бундай эмас. Бунинг бино қилинганига олти юз йил бўлди,— деди.

Ортиқ Тиченкога норозилик блан қаради, кейин яна:

— Буни ким бино қилган экан?— деб сўради.

Қариядан олдин Тиченко жавоб берди:

— Қутлуғ Темур.

Бу сафар Ортиқ унга ҳавас блан қаради:

— Алёша, сен бундай нарсаларни қаёқдан биласан?

Алёша кулди:

— Ортиқ, кўп яшаган билмас, кўп кўрган биледи, деб ўзинг айтган эдинг. Мен буларнинг ҳаммасини китоблардан ўқидим, олим одамлардан эшитдим.

Тиченконинг жавоби Ортиқда ўкишга ҳавас туғдириди. У ўзи-ча, «мен ҳам шундай ўқимишли бўлсам бўлмайдим?» деб орзу қилди. У миноранинг ғиштларини қўли блан ушлаб кўрди:

— Қурилганига шунча вақт ўтган бўлса ҳам, янгидай кўри-нади-я?!

Чол шилпикланган кўзларини артиб туриб жавоб берди:

— Ботир ўғлим, бунинг ғиштлари биянинг сути блан қориштириб қуйилган. Тош синади, лекин бу синмайди.

Алёша қариянинг сўзидан кулди, лекин Ортиқ хафа бўлмасин деб ҳечнарсалемади.

Ортиқ Тўрабекхоннинг, Шайх Шарафнинг мақбараларини кўрди, уларнинг архитектурасига, ажойиб сан'атига ҳайрон қолди: турли рангда, турли шаклда ғоят усталик блан ишланган нақшкор биноларнинг товланиши кўзларни қамаштирарди. Бу бинолар худди бугун ишлангандек, рангларининг бўёқлари ҳали қуриб етмагандек. Лекин унинг қайбир жойларидан емирилиб, кавак бўлиб қолган ерлари худди нозик баданга чиққан аяпчли ярага ўхшайди. Ортиқ ўзининг жуда кам нарса билганлигини бўйнига олди:

— Бизнинг ота-боболаримиз отга минишдан, кўчманчи чорва ҳаётидан бошқа нарсани билмайдилар деб ўйлардим, лекин менинг фикрим хато бўлиб чиқди. Қара, булар қандай муҳташам бинолар-а! Булар уқувсиз-билимсиз одамларнинг қўлларидан келадиган ишлар эмас. Алёша, сен кўп китоб ўқигансан, бироз шу ҳақда маълумот берсанг-чи!

— Бир замонлар Кўнаурганча келган бир тарихчи «Мен дунёда бундан улугроқ, бундай бой, бундан обод бўлган шаҳарни кўрмадим», деган экан. Бу шаҳарнинг бошлаб қурилганига икки минг йилдан ошган бўлиб, бу шаҳарда ҳархил миллатлар яшаган, ҳархил давлатлар, ҳархил ҳукмдорлар ҳукм суриб ўтди.

— Қани у илгариги обод шаҳар?

— Уни буздан етти юз йил илгари Чингизхон вайрон қилган.

— Алёша, илгари хароб қилинган, ҳозир хароб қилинган, биз бу вайронгарчиликдан ҳеч қутулашимизми?

— Иккимизнинг дўстлигимиз, иккимизнинг қурол кўтариб юришимиз нима учун?

— Биз яна шунга ўхшаган шаҳарларни бино қилаоламизми?

— Юртда осойишталик ўрнатсак, бундан ўн ҳисса яхшироқ, умри узоқроқ шаҳарлар қурамиз.

Ортиқнинг бутун вужудини қоплаб олган орзу ўлканинг ҳамма ерига таралди, келажаги кўз ўнгида гавдаланди: бепоён чўлларда шаҳарлар, завод ва фабрикалар қад кўтаради. Маданият, илм-ма'рифат нурлари ўлкани ёритади... Ортиқ Закаспий fronti бўйлаб бормоқда эди.

Ортиқнинг юзидаги хурсандлик бирдан ғазабга айланганини сезган Алёша сабабини сўрамоқчи эди. Ортиқ қат'ий:

— Алёша, кетдик,— деди.

Ортиқ фронтга келиб етганда, Қизил Армия энг сўнги ҳужумга тайёрланмоқда эди.

Красноводскнинг икки ёни баланд тоғлик бўлиб, учинчи томонида Каспий денгизи чайқалиб ётарди. Унинг фақат пешонасидан уриш керак эди. Лекин унинг пешонасига бронь қоплаганлар. Унинг олди чуқурликлар, тиканакли симлар блан ўралган, узоққа отадиган тўяларнинг оғзи олисдан кўришиб туради. Узоққа отадиган тўплар блан қуролланган ўнбеш пароход денгиз четида тутунларини буруқситиб туришади. «Арслон дивизияси. Бўри полки...» номига эга бўлган қўшилмалар ҳам бор. Пароходдаги Деникин генералларининг фикрича, Красноводск темир қал'а эди.

Минг тўққиз юз йигирманчи йилнинг олтинчи февраль куни кенқурун Қизил Армия «темир қал'анинг броньлаштирилган пешонаси қаршисига келиб тўхтади. Тун яримдан оққан маҳал Уфра яримролида отишмалар бошланди.

Орадан кўп вақт ўтмай, ҳарёқдан отилаётган тўпларнинг гумбирлаган овозлари тоғ дараларини ларзага келтирди. Майдалаб ёғаётган қорли ҳаво дори ҳидлари блан тўлди. Гипс дарасидан ҳужум қилган Қизил Армияга қарши узлуксиз ўт ёмғири ёғар эди. Батареялар тўхтовсиз ишлади. Унга жавобан Уфра яримролидаги тўплар ҳам ишга тушди. Тепаликлар орасидаги ўнғай позицияларни эгаллаган оқлар Қизил Армиянинг барча ҳаракатларини кўздан кечириб турдилар. Ўқ довули тинимсиз ёғди. Пароходлардан отилаётган тўпларнинг садоси ҳаммасидан ҳам даҳшатли эди. Душманнинг батареяси фақат ҳаракат қилаётган қўшиннигина эмас, ҳатто унинг резервини ҳам тўпга тутди. Энг охирида олдинги позицияларга оҳиста суриб чиқарилган батареялар ҳарбий пароходларга қарши ўқ узабошлашди. Пароходлардан бирини ўт олиб, қуюқ тутунлари осмонга ўралди. Унинг ичидаги снарядлар ёрилиб, ўз теварагидаги пароходларга ҳам ўқ отабошлади. Шу вақт отлиқ, пиёда қўшиннинг барча турлари ҳужумга ўтди, душман довдираб қолди, ваҳимага тушди. Ортиқнинг отлиқ полки шимолдан айланиб, ҳарбий госпиталь ёни блан

шаҳар оралигидаги тоғни эгаллади. Кун тушдан оққанда душман қочишга юз тутди.

Ортиқнинг полки ёпирилиб, шаҳарга ҳужум қилди. Ортиқнинг ўзи полкнинг ёнбошида бормоқда эди. Отлар ужиб бормоқдалар. Яланғочланган қилчлар ялтирайди. Шу вақт уларнинг устига пароходдан отилган снарядлар тушабошлади. Бир снаряд ёнбошига келиб тушган эди, Мелиқуш орқага ташланди. Энди ўзини ўнғариб, олдинга ташланган эди, унинг кўкрагига осколка тегди. Мелиқуш олдинги икки оёғини кўтарди-да, ағдарилди. Ортиқ унинг устидан ўзини отди. Бу манзарани кўрган Тиченко отдан ўзини ташлаб, Ортиқни қучоқлади. У оғир нафас олмоқда эди. Юзини қора қурум босган, ярим очик кўзларида руҳ йўқ эди.

— Ортиқ, — ортиқ! — деб чақирди Тиченко титроқ овоз билан. Ортиқдан жавоб бўлмади.

Қочиб кетаётган душман орқасидан тўхтовсиз ўқ ёмғирини ёғдирилмоқда. Атрофда кучли «ура» овозлари янграйди.

Ортиқнинг нурсизланган кўзларига буюк умид билан тикилиб турган Тиченко аянчли товуш билан Ортиқни турткилади:

— Ортиқ, кўзингни очсанг-чи! Душманнинг ер билан яксон бўлаётганини ўз кўзинг билан кўрсанг-чи! — дерди у.

Ортиқ бироз ўзига келди. Унинг кўзларида ҳаёт учқунлари ўйнади. Алёшанинг ёшга тўлган кўзларига кўзи тушаркан, ўзининг қаердалигини билолмади. Шу вақт қудратли «ура» овозлари яна кучлироқ янгради.

— Ортиқ, эшитаяпсанми?

— Алёша?

— Ортиқ, ҳа, мен. Биз энгдик!

Ортиқ анчагача бошини кўтараолмади. У фақат ёнига қаради, нарироқда тўхтовсиз олдинга югураётган қизил аскарларни кўрди. Атроф душман ўликлари билан лиқ тўла. Унинг юзида севинч ўти порлади. Шу онда иккинчи дўсти унинг эсига тушди.

— Алёша... Мелиқуш қани?

Чўзилиб ётган Мелиқушга кўзи тушган Алёша Ортиқни хафа қилмаслик учун, тасалли берди:

— Бошинг омон бўлса, Мелиқуш топилади, — деди у.

Ортиқнинг ҳеч ерига осколка тегмай, фақат от устидан ўзини отганда, калласи тошга тегиб, қаттиқ зарб еган эди, бошининг ҳам ҳеч ери ёрилмай, фақат орқа томони тухумдек шишиб чиқипти. У ўзига келиб, зўрға ўрнидан турди, ундан беш-олти қадам нарироқда Мелиқуш қимирламай ётарди. Унинг тили осилиб тушипти, кўзларининг нури сўнипти, осколка теккан еридан шариллаб қон оқиб ётарди.

Ортиқ анчагача Мелиқушга жим қараб турди, лабини тишлаб бошини чайқади, лекин ҳечнарсга демади.

Вақт тушдан оғиб қолган эди. Оҳиста эсаётган шамол кўк бузутларини ўз олдига солиб қувиб кетди. Қишнинг аёзли қуёши шула сочиб туради. Денгиз юзаси қуёш нури билан ўйнайди.

Шимол томонга юзланган беш-ўнта пароход шу денгиз юзида узоқдан экинзорларга қўйиладиган қўриқчи каби қалқиб кўри-нади. Душманнинг сўнги снаряди нефть омборига, станция тева-рагига тушиб, ёнғин бошланган. Қуюқ тутун осмонга кўтарил-моқда. Шу тутунлар ичида шаҳарнинг устида ўрнатилган қизил байроқ бахт-саодат, озодлик символи бўлиб хилпираб туради.

Ортиқнинг кўзи шу байроққа тушаркан, Мелиқушни унутди. Шу байроқ унинг умид тўла кўзларига янги бир дунё эчди. Унинг кўзлари Каспий денгизидан тортиб, Амударёгача қамраб олди. Унинг қувончли кўзларига бутун туркман тупроғи шу қизил байроқ юзида бир чаманзор бўлиб гавдаланди. У тўлиб-тошган бу қувончини юрагига сиғдираолмай:

— Алёша! Алёша! Кўраётирсанми?— деб юборди.

Алёша унинг нима ҳақида гапираётганини яхши тушунмай, Ортиққа савол назари блан қаради. Унинг қуёш шу'ласи тушиб турган қувончли юзи бениҳоя шодлик блан кулиб турарди. Чўғ-дек ёниб турган қора кўзларида бахт учқунлари ўйнардди. Тиченко унинг саволига тушуниб:

— Кўраётирман! Кўраётирман!— деди ўзида йўқ суюниб.

Ортиқ яна шу ҳилпираётган байроққа кўз тикди, шу вақт қўш оркестрнинг янгроқ овози бутун Красноводск шаҳрини ва унинг атрофларини тутиб кетди. Шу севинчли янгроқ овоз денгиз сат-ҳидан Бокуга томон учди. Шу овоз тоғликлар, дараларнинг усти-дан ўтиб, Копетдоғнинг этаги блан Тошкентга, Москвага томон йўл олди.

Ортиқнинг отдан учиб кетганини эшитиб, ундан умидини узган Иван Тимофеевич шу вақт етиб келди, у отдан ўзини ташлаб, зўр шодлик блан Ортиқни қучоқлади:

— Ортиқ Боболи, муборак бўлсин! Ғалаба блан табриклай-ман!— деди у.

Уни маҳкам қучоқлаб олган Ортиқ ҳам ҳаяжон блан деди:

— Қўмондонга шон-шарафлар бўлсин!

ТОЖИКИСТОН ССР

Мирза Турсунзода

(1911 й. туғилган)

УЛУҒ РУС ХАЛҚИГА

Биласанми тоғ бургутин зеҳниши,
Боласига муҳаббати, меҳрини?
Яшнаганда водиларнинг ҳар ёғи;
Чиққанида ниҳолларнинг япроғи,
Болаларни силаб-сийпаб бургут ҳам.—
Темир қанот ўстиради дам-бадам.
Сўнг чиқариб уясидан ҳавога,
Учиради кенг, поёнсиз фазога.
Болаларин атрофида парвона —
Бўлиб асрар ҳар балодан мардона.
Шундай етар бургутчалар камолга,
Чидам берар бўронларга, шамолга,
Болалари эркин учса тез, баланд
Кўриб бургут бўлар яна шод, хурсанд.
Ғурурланиб болалари ёнида,
Учар, учар, учар бахтлар конида.

Эй улуғ халқ — эй рус халқи, қабул эт,
Сенга ёзган масалимни бир эшит:
Тожиқларга қанот берган сен ўзинг.
Куч ва қувват, ҳаёт берган сен ўзинг.
Улуғлигинг ва мардлигинг зинда,
Сенчалик дўст халқ кўрмадим дун'ёда.
Бўлганидай бахтли, ширин онингда,
Жангларда ҳам менинг халқим ёнингда,
Ҳаммамиз бир ватандошимиз, қардошимиз,
Кўнглимиз бир, сўзимиз бир, йўлдошимиз,
Бир отанинг фарзандимиз, дуримиз,
Бир қуёшнинг шу'ласимиз, нуримиз,
Бирга-бирга бахтиёрмиз, дилшодмиз,
Озод Ватан кучоғида озодмиз.

Майдонаро қўшилди соф қонимиз,
 Шу туфайли ортди шуҳрат, шонимиз.
 Мадҳинг қўшиқ бўлди бурро тилларда,
 Ишқинг доим жўш уради дилларда.
 Ойли тунда оққан Аму сингарин
 Толпинади юрак доим сен сарин.
 Токи жоним бўлар экан танамда.
 Дўстлик куйин куйлай Улуғ Ватанда.
 Илму урфон денгизисан бепоён,
 Халқлар дар'е каби оқар сен томон.
 Сен блан дўст халқлар бўлди бахтиёр.
 Сен бош бўлдинг, яшнади бу кенг диёр.
 Халқларимиз истиқболи сен блан,
 Саодати ва иқболи сен блан.
 Бирга-бирга яшаймиз шод музаффар,
 Бизга даҳшат солалмайди хавф-хатар.

ҲИНДИСТОН ҚИССАСИ¹

Ҳиндистон аҳолисининг тахминан 60 миллиони
 «нафрат қилинганлар» кастасига² киради,

Ҳикоят қилганди бир кун бобом:
 Эшитгин, деганди, э жоним болам,
 Бир замон бор эди Самарқанддан чет,
 Кўзлардан йироқда бир вайрона кент.
 Уерда яшарди бир тўда мохов,
 Эл блан ўртада нафрат бўлиб гов,
 Бирорта ёруғ кун кўринмай кўзга,
 Дун'ёда гадолик, хорликдан ўзга,
 У томон боқмайди мохов қардоши,
 На ёри, на дўсти, на қариндоши.
 Агар чиқса мохов ўз кулбасидан,
 Қочарди барча эл кўланкасидан.
 Ҳамиша юрт-элдан узоқда эди.
 Гўёки тириклай тупроқда эди.
 Кўрса уни йўлда ҳаркимса ногоҳ,
 Ёнида йўлдошин қиларди огоҳ:
 — «Э ўртоқ, — дер эди — ёнингга қара,
 Моховлар келмоқда, моховлар ана»
 У мискин қўлида мохов косаси,
 Атрофга тарқалар қайғули саси:
 — Яқинга келмангиз, ҳазар қилингиз,
 Дегандек — «соғлар биздан қочингиз»...
 Энди Самарқандда бундай бадномлар

¹ Баллададан парча.

² Каста — тонфа.

Топилмас, йўқолган аллақачонлар.
 Энди мен сўйлайман ёш наслимизга,
 Жаҳоннинг қайғусин келтириб кўзга.
 Бир куни шу ўлкам, шу тупроғи зар
 Қўйнидан ҳинд томон мен қилдим сафар.
 Қўрдим мен Ҳималай тоғлари бўйлаб,
 Етарди қирлари чамандай гуллаб.
 Агарчи бойликлар қиммат, бебаҳо,
 Ва лекин эл бари буерда гадо.
 Бу қисқа ше'римда айтаолмасман,
 Кўрганим, билганим битаолмасман
 Демасмен у ернинг жодуларини,
 Қўрқоқ кўз қизларнинг қайғуларини
 Демасмен мрамрли осарларини,
 Демасмен мумтозу дилбарларини,
 Демасмен ўйинчи товус юришин,
 Демасмен ёқимли куйлар товушин,
 Демасмен ҳуркагич тоғлар оҳусин,
 Демасмен сайрўқи қушларнинг хуссини,
 Демасмен оқ филлар тоғ жуссасини,
 Демасмен топталган ер ғуссасини.
 Демасмен рикшани¹ бадбахт ҳиндуни,
 Демасмен давлатли оға бадхуни².
 Арслонлар, йўлбарлар даҳшатин эмас,
 Қонли адоватлар ваҳшатин эмас,
 Юракдан куйиниб қилай ҳикоят,
 Гўрдаги тириклар ҳаётин фақат.
 Уларнинг қабрида унмайди гуллар.
 Унса ҳам бир кимса ҳидламай сўлар,
 Уларнинг ҳунари супурмоқлик хас.
 Кўтармоқ замбару тош чақарлик — бас.
 Қонларнинг остига текин тушарлар,
 Тирноқ-ла темир ҳам пўлат тешарлар.
 Эшитиб ҳақорат, ноҳақ сўкишлар,
 Финг демай, деёлмай лабларин тишлар.
 Нуқсонни нимадир ул бечоралар,
 Қадрсиз-қимматсиз хору зор яшар.
 Улар бегуноҳдир, зулм этиб замон,
 Уларни йўллади бадбахтлик томон.
 Не учун ўзгалар қулурлар ҳазар,
 Эмасми бу каста авлоди башар?
 Қадимдан қолмишми бу расм-одат,
 Чухранинг бир куни топмас фароғат.
 Хиёбон томонга қўйса у қадам,
 Бараҳмаң кўнглига етгусидир гам.

¹ Рикша — от ўрнида арава торгучи одам.

² Бадху — ёмон хулқли.

Дегайлар унгаким: «Эй ғариб одам,
Палидсен-палидсен, нари қўй қадам!»
Чамарнинг белида арқондан камар,
Бу камар қулликдан берадир хабар,
Бараҳман устига тушса сояси,
Шошилинич ювади келиб дояси.
Трамвай дастасин ушласа чамар.
Хай-ҳайлаб бақирар қилишиб ҳазар.
Минг йиллар мобайни бундай инсонлар,
Яшамоқ ҳақидан маҳрум қолганлар.
Бу тубан одатни юз йиллаб кўрди.
Не учун розидир инглиз лорди!

Нотаниш ўлкада ўртоқлар блан,
Бир ойча дўст каби меҳмон бўлдим ман.
Уерда бир киши менга учрашди,
Жон блан дил каби бўлиб гаплашди.
Нечун ҳаяжонда қараб қолди у?
Нечун қўл бермади, титраб қолди у?
Ёввойи кийикдек ташлайди назар,
Билмадим, мendenми қиладир ҳазар?
Менга у дедикки, чиқармай товуш,
«Сени мен этмасман ҳаргиз фаромуш».
Йўл олдик саёҳат учун шу замон,
Ҳинди авлодининг манзили томон.
Эсимдан чиқмайди чехраси ношод,
У мазлум бандалар, қулбалар барбод.
Қайғу кўзлардан тўкилган ёшлар,
Ўксиган дилларга отилган тошлар.
Бизга узатилган саноқсиз қўллар
Эркинлик ва нажот йўлини тилар.
Бу қўллар биз томон узанган эди,
Бизлармиз Советлар озод фарзанди.
Кўрдим мен Ҳималай тоғлари бўйлаб,
Етарди қирлари чамандай гуллаб.
Агарчи бойликлар қиммат, бебаҳо,
Ва лекин эл бари буерда гадо.
Жамият хоини бўлган тулкилар.
Атрофдан илжайиб чиқар бўлсалар,
Сен бориб жафокаш халққа бер хабар:
«Моховлар-моховлар келур, қил ҳазар»...

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН АССР

Йўлмирза Оймирзаев

(1910 й. тугилган)

АМУДАР'Ё СОҲИЛИДА

Эй, гўзал, жўш урар шўх Амудар'ё,
Сенда қиш ғанимат, ёз роҳатижон.
Уйноқи тўлқинлар янгратар шовқун,
Кўнгилда бахш этар завқу шавқ, дармон.

Нақадар хушчақчақ ўтади онлар,
Ёшлик оғушингда олади нафас.
Тобора яшнайти чексиз соҳилинг,
Халқ ишлар меҳнатни билиб муқаддас.

Эй, эркин, дилрабо, қадрдон Аму,—
Жонажон ўлкаминг бойлиги, ҳусни.
Бағрингда хушчақчақ, фаровон ҳаёт,
Фурур блан тилга олинур исминг.

Сен пахта томирида кезган тоза қон,
Сен борки, гўзанинг барглари зилол.
Пахтадан мўл ҳосил олади деҳқон,
Чунки тўккан тери, меҳнати ҳалол.

Дар'ё бўйларида осмон бўйи тоғ,
Тоғ эмас, тоғдан зўр пахта хирмони.
Бу — менинг бойлигим, шону шарафим,
Бу — баҳор ўлкаси ижод макони.

Аму сувларидан баҳраманд тупроқ,
Меҳнат қилсанг олтин унади бунда.
Далада ўтлайди колхоз чорваси,
Ильич чироқлари ёнади тунда.

Қизилқия қири кўринар, кўркам,
Кечаси чўлларда гуркирар ҳаёт.
Қишлоқлар ёнида яралмиш шаҳар,
Шаҳарлар кундан-кун бўлмоқда обод.

Эй жўшқин, мавж урган, қудратли дар'ё,
Таслим бўл, сен сари биз қўйдик қадам.
Сувдан ўт ёқамиз Аму бўйида,
Забт этмай қўймаймиз, аҳдимиз маҳкам.

Дар'ё тубларида ётган оддий тош
Эртага қадрини топса, не ажаб!
Ижодкор халқлармиз, бизнинг замона —
Янгича ишлашни этади талаб.

Яна қирғоғингда зўр иншоотлар —
Яралур, қурилуру бесон-беҳисоб,
Кечаси юлдузлар бўлар шарманда,
Электр нурига беролмасдан тоб.

Гўзал соҳилларинг бағишлар ором
Менга қадрдондир бу азиз тупроқ.
Қайда ўсганимни суриштирсангиз,
Аму бўйларида улғайдим, ўртоқ.

Москвага боқдим, йўлим ёриди,
Қўп миллат қатори мен ҳам бахтиёр,
Аму қирғоғида яшайман озод,
Улуғ партиядан бўлиб миннатдор.

БИОГРАФИК МА'ЛУМОТЛАР

РУС СОВЕТ АДАБИЁТИ

А. Н. Толстой

Алексей Николаевич Толстой 1883 йил 10 январьда Самарский губернасининг Николаевск (ҳозирги Пугачёвск) шаҳрида туғилди. Декабрист Н. И. Тургенев оиласидан чиққан унинг онаси икки роман ва болалар учун бирнеча китоблар ёзган ўз даврининг илғор аёлларидан эди. А. Н. Толстойнинг ёшлик йиллари онаси тарбиясида, Сосновка хуторида ўтди. Сўнгра, у Петербург (ҳозирги Ленинград) даги технология институтига ўқишга кирди.

А. Н. Толстойнинг ижодий фаолияти 1907 йиллардан бошланди. У олдин лирик шеърлар, кейинчалик ҳикоя ва пьесалар ёза бошлади. «Аҳмоқлар» («Чудаки»), «Икки ҳаёт» («Две жизни»), «Оқсоқ хўжайин» («Хромой барин»), «Никитанинг ёшлиги» («Детство Никиты») каби дастлабки асарларидаёқ помешчиклар ҳаётига, қишлоқ кишилари ҳаётига оид картиналарни реалистик тасвирлашга интилди. А. Н. Толстойнинг ижоди, XIX аср рус классик романлари ва айниқса Тургенев асарларининг кучли таъсири остида ўсиб борди.

Биринчи империалистик уруш даврида А. Н. Толстой «Русские ведомости» газетасининг мухбири бўлиб ишлади. Ҳарбий темаларда ҳикоя ва очерклар яратди.

Буюк Октябрь социалистик революциясидан сўнг А. Н. Толстой четёлда эмиграцияда яшади. Лекин тез орада ўз хатоларини англаб, 1923 йилдаёқ Совет Ватанига қайтди ва барча ижодий имкониятларини буюк коммунистик келажак қураётган халқнинг манфаатига сафарбар этди: янги социалистик даврнинг ақтуал ижтимоий-сиёсий масалалари ва рус халқининг тарихий ўтмишига оид воқиаларни ўзида акс эттиручи йirik асарлар устида тинмай ишлади. И. В. Сталин ва К. Е. Ворошилов раҳбарлик қилган жанубий фронтдаги Қизил Армиянинг қаҳрамонлик кураши (Гражданлар уруши даврида) эпизодларини кўрсатучи «Нон» повестини, «Сарсонлик саргардонликда» (трилогия) ва «Петр I» (асар уч қисмдан иборат бўлиб, фақат икки қисми ёзилган) романларини, «Иван Грозний» номли драматик повестини ўқучиларга тақдим этди.

А. Н. Толстой 1937 йилда СССР Олий Советининг депутати қилиб сайланди. У, СССР Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси эди.

А. Н. Толстой 1941 йилда «Петр I» тарихий романи учун, 1942 йилда «Сарсонлик саргардонликда» трилогияси учун, 1946 йилда (вафотидан сўнг) «Иван Грозний» драматик повести учун Сталин мукофотлари билан тақдирланди. А. Н. Толстой Улуғ Ватан уруши йилларида ёзган «Ваган», «Рус характери» каби ўткир публицистик асарлари билан халқимизнинг фашист босқинчилари устидан ғалаба қозонишига зўр ҳисса қўшди.

Рус совет адабиётининг энг кўзга кўринган вакилларида бири ҳисобланган Алексей Николаевич Толстойнинг қалби 1945 йил 23 февральда уришдан тўхтади.

М. А. Шолохов

Михаил Александрович Шолохов 1905 йилда Дон областининг Вешенский қишлоғига қарашли Кружилний хуторида туғилди. Гимназияда ўқиди. Гражданилар уруши йилларида Дон қирғоқларида ҳаракат қилган босмачиларга қарши курашда иштирок этди. 1923 йилдан бошлаб бадий асарлар ёза бошлади.

М. А. Шолохов ижодининг марказида дон казакларининг ҳаётини тасвирлаш ётади. Уз ижодини кичик формадаги асарлар — ҳикоялар ёзиш билан бошлаган М. А. Шолохов, 1926—1940 йиллар давомида «Тинч Дон» деган йirik роман (трилогия) яратди. Бу асарда дон казакларининг кечмиши ва революция даврларидаги ҳаётининг реалистик манзараси маҳорат билан тасвирланган. 1932 йилда эса, М. А. Шолоховнинг «Очилган қўриқ» романининг биринчи томи нашр этилди. Романда дон казакларининг коллектив хўжаликка бирлашиш процесси ўзининг жуда яхши бадий ифодасини топган.

М. А. Шолохов СССР Фанлар академиясининг ҳақиқий а'зосидир. 1941 йилда ёзучига «Тинч Дон» романи учун биринчи даражали Сталин мукофоти берилди.

Улуғ Ватан уруши йилларида М. А. Шолохов оташин ватанпарварлик руҳи билан суғорилган «Нафрат фани» номли очерк ёзди. Ҳозир Михаил Александрович Шолохов янги асар устида ишламоқда.

А. А. Фадеев

Александр Александрович Фадеев 1901 йилда собиқ Тверь губернасида деҳқон оиласида туғилди. Унинг отаси сал вақтдан сўнг Узоқ Шарққа келиб, фельдшерлик вазифасида хизмат қилди. Шунинг билан бирга деҳқончилик билан ҳам шуғулланди.

А. А. Фадеев Владивосток гимназиясида ўқиди. Революция бошланиши билан гимназиянинг охириг синфидан чиқиб, партизанлар отрядига қўшилди ва партизанларнинг Колчак ҳамда четэл интервентларига қарши олиб борган курашларида актив иштирок қилди. А. А. Фадеев 1921 йилда Кронштадтдаги контрреволюцион ис'ённи бостиришда ҳам қатнашди. У 1921 йилдан 1926 йилгача Москвада ҳамда Шимолий Кавказда партиянинг турли ишларида хизмат қилиб келди.

Узоқ Шарқдаги гражданилар урушининг тажрибалари унинг 1923—1924 йилларда ёзилган «Тошқин» ва «Оқимга қарши» повестларида акс эттирилган. А. А. Фадеев 1925—1926 йилда ёзилиб, 1927 йилда нашр этилган «Тормор» романи билан совет адабиётида алоҳида ўрин эгаллади.

А. А. Фадеев 1928 йилдан бошлаб «Удэгеларнинг сўнггиси» номли катта романини ёзишга киришди. Бу романининг биринчи ва иккинчи китоблари 1934 йилда, учинчи китоби 1935 йилда ва тўртинчи китоби 1941 йилда босилиб чиқди.

1945 йилда А. А. Фадеев совет ёшларининг Улуғ Ватан уруши йилларида кўрсатган фидокорликларини тасвирловчи «Ёш гвардия» романини ёзиб тугатди ва 1946—1947 йилларда нашр эттирди. Бу романи учун А. А. Фадеевга Сталин мукофоти лауреати унвони берилди.

Александр Александрович Фадеев ҳозирги вақтда СССР Совет ёзучилари союзининг бош секретаридир. 1939 йилда, ВКП(б) нинг XVIII. съезидида ВКП(б) Марказий Комитетига а'зо бўлиб сайланди.

А. А. Фадеев тинчлик учун курашувчилар халқаро ҳаракатининг актив иштирокчиларидаан биридир. Тинчлик учун курашувчиларнинг 1950 йилда ўтказилган иккинчи конгрессида А. А. Фадеев Тинчлик Советининг а'зоси қилиб сайланди.

Н. С. Тихонов

Николай Семёнович Тихонов 1896 йилда туғилди. Ше'р ёзишга жуда эрта киришди, лекин фақат Буюқ Октябрь социалистик революциясидан сўнггина ўз асарларини нашр қилиш имкониятига эга бўлди.

Талантли шоир, прозаик, таржимон, публицист ва бадий форма — шакл ҳақидаги кўпгина назарий асарларнинг автори Н. С. Тихонов, ўзининг кундалик ижодий фаолиятдан ташқари, жамоат арбоби сифатида ҳам катта хизмат қилиб келмоқда. У ўзининг ўнлаб ше'р тўпламлари блан совет китобхонининг муҳаббатига сазовор бўлди.

Улуғ Ватан уруши даврида Н. С. Тихонов, барча ижодий имкониятини Ватан, халқ ва партия манфаатига содиқ хизмат қилиш учун сафарбар этди. Ленинградлилар ҳаётидан олиб ёзилган «Совет кишисининг хусусиятлари» ҳикояларини, «Қиров биз блан» поэмасини ва рус кишиларининг Ватан озодлиги йўлидаги қаҳрамонликларини ифодаловчи қатор жанговар ше'рлар ижод этди («28 та гвардиячилар ҳақида сўз», «Икки баҳодир», «Уч коммунист ҳақида баллада» в. б.).

Н. С. Тихонов 1941 йилда «Қиров биз блан» поэмаси учун, 1950 йилда «Грузия баҳори» циклидаги ше'рлари учун Сталин мукофотлари олишга муваффақ бўлди.

Николай Семенович Тихонов СССР Тинчлик комитетининг раиси сифатида учинчи жаҳон уруши оловини ёқишга ҳаракат қилаётган империалистларга қарши актив курашиб келмоқда.

А. Т. Твардовский

Александр Трифонович Твардовский 1910 йилда Смоленский областининг Починковский районида темирчи oilасида туғилди. Саккиз ёшидан ше'рлар ёза бошлади. Унинг дастлабки ше'рлари 1924 йилдан бошлаб «Смоленская деревня» газетасида босилиб турди.

А. Т. Твардовский 1928 йилгача ўз қишлоғида яшади, комсомол ташкилотларида ишлади, сўнгра Смоленск шаҳрига кўчиб келди ва шоир М. В. Исаковскийнинг ёрдамида ўз ижодини ўстириш учун тинмай ишлади: янги-янги ше'рлар, мақолалар ёзди.

1930 йилда А. Т. Твардовскийнинг «Социализм сари» ва 1936 йилда «Муравия мамлақати» поэмалари босилиб чиқди.

А. Т. Твардовский 1936 йилда Москвадаги тарих, фалсафа ва адабиёт институтини тамомлади. Худди шу йили Ленин ордени блан мукофотланди. А. Т. Твардовский Ғарбий Белоруссияни озод қилишда ва оқфинлар блан бўлган урушда (1939—1940) қатнашди. Улуғ Ватан уруши даврида эса, фронт газетасининг мухбири бўлиб ишлади, ўзининг энг йирик асари «Василий Теркин» (1945)ни яратди.

Рус совет адабиётининг пешқадам шоирларидан бири — Александр Трифонович Твардовский «Муравия мамлақати», «Василий Теркин», «Йўл ёқасидаги уй» поэмалари учун уч марта Сталин мукофотини олишга сазовор бўлди.

К. М. Симонов

Константин Михайлович Симонов 1915 йилда Ленинградда туғилди. У, жуда ёшлик давридан бошлаб ше'р ёзишга киришди. 1934 йилда унинг ше'рлари биринчи марта матбуотда пайдо бўлди.

К. М. Симонов 1935 йилда Москвадаги адабиёт институтига ўқишга кирди ва уни 1938 йилда тугатди. Худди шу йили унинг биринчи ше'рлар тўплами нашр этилди.

К. М. Симонов 1939 йилнинг ёзида Мўғулистоннинг Холхин-Гол дар'ёси ёқасида бўлган жанговар ҳаракатларда иштирок этди. Шу йиллари унинг «Уйимга мактублар» шеърлар цикли ёзилди.

Улуғ Ватан урушининг дастлабки кунларидаёқ К. М. Симонов, «Красная звезда» газетасининг муҳбири сифатида доимо фронтда бўлди. Совет жангчиларининг чексиз қаҳрамонлиги ва ватанпарварлигини ифодаловчи кўпгина шеър ва очерклар яратди.

К. М. Симонов шоир, драматург, очеркист, новеллист, романист ва кино-сценарист сифатида халқ орасида кенг танилган. Унинг «Қора денгиздан Баренцова денгизгача» (1941—1945) деган тўрт томли очеркларида, «Рус кишилари» (1942) драмасида, «Кунлар ва тунлар» (1944) повестида Улуғ Ватан урушига доир воқиа ва ҳодисалар зўр маҳорат билан тасвир этилгандир.

Ватан уруши йилларида К. М. Симоновнинг лирикаси ҳам камолот босқичига кўтарилди. Бу даврда шоир томонидан ёзилган энг ажойиб лирик шеърлардан бири «Мени кутгил»дир.

Урушдан сўнгги даврда К. М. Симонов «Рус масаласи», «Бегона шарпа» сарлавҳали драмалар, «Дўстлар ва душманлар» номли шеърий тўплам, «Қуролдош ўртоқлар» романини яратди. Бу асарларида янги уруш оловини ёқишга интилаётган четёл империалистларининг ёвуз башараларини фош қилди, Социалистик Ватанимизнинг буюк қудратини, халқимизнинг тинчликсевар руҳини реалистик тарзда кўрсатиб берди.

Константин Симонов олти марта Сталин мукофоти билан тақдирланган ёзувчидир.

С. П. Шипачев

Степан Петрович Шипачев 1899 йилда Свердловск областининг Шипачи қишлоғида камбағал деҳқон oilасида туғилди. У кун кеचириб учун жуда ёшлик йилларидаёқ бойлар эшигида оғир меҳнат қилишга мажбур бўлди.

С. П. Шипачев гражданлар уруши давридан бошлаб шеър ёзишга киришди. Унинг дастлабки шеърлари Совет ҳукуматининг ашаддий душманлари — оқғвардиячиларга қарши ёзилган жанговар варақаларда босилиб турди. «Олтининг бир қисми» деган биринчи шеърлар тўплами 1931 йилда нашр қилинди. Шундан сўнг шоирнинг «Чегаралардан оша» (1932), «Лирика» (1939), «Шеърлар» (1941), «Чошгоҳ» (1942), «Танланма асарлар» (1944) каби шеърий тўпламлари, «Шушендаги кичик уй» (1945), «Павлик Морозов» (1950) поэмалари бирин-кетин босилиб чиқди.

Рус совет адабиётининг йирик лирик шоири Степан Петрович Шипачев уч марта Сталин мукофотини олишга эришди.

А. А. Сурков

Алексей Александрович Сурков 1899 йилда РСФСР нинг Ярослав областидаги Середнево қишлоғида туғилди. У 1912 йилгача шу қишлоқда яшади, сўнгра Петербург шаҳрига келиб, дуралгор устага шогирд тушди, савдо портида торозибон бўлиб ишлади. 1918 йилдан 1922 йилгача Қизил Армия сафида бўлди, антоновчи бандаларнинг хуружларини бостиришда иштирок қилди. Гражданлар уруши тугагач, яна ўз қишлоғига қайтиб келди, унда қишлоқ хўжалиги билан шуғулланди, партия ва комсомол ишларида актив қатнашди. 1926—1928 йилларда Ярославдаги газеталар редакциясида ишлади. 1928 йилдан бери Москвада яшамоқда, адабий-бадий журналларда («Октябрь», «Новый Мир») ва газеталарда («Литературная газета» ва бошқалар) ишлаб келмоқда. Улуғ Ватан уруши йилларида А. А. Сурков фронт газеталарида актив иштирок қилди, «Красная Звезда» газетасининг корреспонденти бўлиб ишлади.

А. А. Сурковнинг ижодий фаолияти 1918 йилдан бошланди. Унинг биринчи шеърларидан ташкил топган «Запев» номидаги тўплами 1930 йилда нашр қилинган эди. Сўнгра шоирнинг «Ровесники» (1934), «Родине мужественных» (1935) деган тўпламлари босилди.

А. А. Сурковнинг ижоди Улуғ Ватан уруши йилларида камолот босқичига кўтарилди. Унинг «Песня смелых» (1942), «Декабрь под Москвой» (1942), «Солдатское сердце» (1943), «Три тетради» (1943), «Я пою победу» (1946) деган китоблари кенг меҳнатқашлар орасида машҳурдир. Шоир лирикасининг энг яхши намуналари унинг «Танланган асарлар» (1947) китобда нашр қилинган. А. А. Сурков 1945 йилда Сталин мукофотини олишга сазовор бўлди.

А. А. Сурков 1954 йилдан бошлаб СССР Ёзучилари Союзининг биринчи секретари вазифасини ўтамоқда.

ЎЗБЕК СОВЕТ АДАБИЁТИ

Ҳамид Олимжон

Ўзбек халқининг оташин ватанпарвар шоири Ҳамид Олимжон 1909 йил 12 декабрда Жиззах шаҳрида туғилган ва 4 ёшида отасидан етим қолган эди. У, шу шаҳардаги Нариманов номи тўлиқсиз ўрта мактабини 1923 йилда битирди ва Самарқандга бориб, Ўзбек билим юртига ўқишга кирди. 1928 йилда билим юртини тамомлаб, Ўзбекистон Педагогика академиясининг ижтимоий-иқтисодий фанлар факультетида ўқишни давом эттирди.

«Совет мактаби менга ҳаёт учун йўл очди... мени комсомол тарбиялади» деб ёзган Ҳамид Олимжон, 1931 йилда Педакадемияни муваффақиятли равишда тугатди. Тошкентга келиб, «Еш ленинчи» газетаси, «Қурилиш» ва «Совет адабиёти» журналларининг мас'ул котиби вазифасини олиб борди. У, Ўзбекистонда янги та'сис этилган Маданий қурилиш илмий-текшириш институтида (1932—1934) ва А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт илмий-текшириш институтида (1934—1936) илмий ходим бўлиб ишлади. Ҳамид Олимжон 1939 йилдан умрининг охиригача Ўзбекистон Совет ёзучилари союзининг мас'ул секретари вазифасини ўтади.

Ҳамид Олимжон 1925 йилдан республика матбуотида шеър, ҳикоя ва мақолалар блан кўрина бошлади ва тез орада талантли шоир сифатида танилди. Унинг «Кўклам» (1929), «Олов сочлар» (1931), «Ўлим ёвга» (1932), «Пойга» (1932), «Дарё кечаси» (1936), «Ўлка» (1939), «Бахт» (1940), «Қўлингга қурол ол!» (1942), «Она ва ўғил» (1942), «Ишонч» (1943) шеърӣ тўпламлари «Ойгул блан Бахтиёр» (1937), «Зайнаб ва Омон» (1938), «Семурғ» (1939) поэмалари, «Муқанна» номи драматик поэмаси ва ўнлаб публицистик мақолалари кенг ўқучилар оmmasига ма'лумдир.

«Ҳамид Олимжон ўз ижоди блан ўзбек совет адабиёти ва маданиятининг юксалишига зўр ҳисса қўшаолган шоирдир. У қисқа, лекин ғоят самарали ижодий ҳаётини Ватанга ва халққа хизмат қилиш учун бағишлади; халқнинг «шодлик ва бахтини куйламоқлик»ни ўзининг «зўр саодати» деб билди. Ижодий фаолияти салкам 20 йил давом этган бу шоир халқимизни жур'ат, жасорат, садоқат ва қаҳрамонликка ундайдиган, озодлик ва башарият душманларига нисбатан ўтлӣ нафрат блан яллиғланган кўп нодир асарлар яратди. Унинг асарлари коммунизм қуручиларининг меҳнат пафосидан илҳомланган социалистик поэзиямизнинг ёрқин намунасиدير.»

Ўзбек халқини рус ва бошқа қардош халқлар адабиётининг айрим намуналари блан таништиришда ҳам, Ҳамид Олимжоннинг хизмати катта. У, А. С. Пушкин («Кавказ асири», «Сув париси — Русалка»), М. Ю. Лермонтов («Бэла»), Тарас Шевченко («Шеърлар»), А. М. Горький («Челкаш»), Н. А. Островский («Пўлат қандай тобланди»), А. Корнейчук («Платон Кречет») асарларини ўзбек тилига таржима қилган.

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати Ватан, халқ олдидаги хизматлари учун Ҳамид Олимжонни бирнеча марта олий мукофотлар билан таъдирлади.

1943 йил ноябрь ойида Ҳамид Олимжон Ўзбекистон Фанлар академиясининг корреспондент-а'зоси қилиб сайланди.

1944 йил 3 июльда коммунист шоир Ҳамид Олимжон бевақт вафот этди.

Ойбек

Ўзбек совет адабиётининг йирик вакилларида бири — Ойбек (Мусо Тوشмуҳаммад ўғли) 1905 йилда Тошкентда бўлчи оиласида туғилди. 7 ёшдан 13 ёшигача эски усулдаги мактабда ўқиди. Ойбек 1918 йилда Намуна номли бошланғич мактабда, 1921 йилдан бошлаб Навоий номидаги Педагогика техникумида ўқишни давом эттирди. 1925 йилда техникумни тамомлаб ўрта мактабда ўқитувчилик қила бошлади, айни чоғда Ўрта Осиё Давлат Университетининг кечки ижтимоий фанлар факультетига кириб, олий маълумот олишга тиришди.

1927—1928 йилларда Ойбек Ленинграддаги Г. В. Плеханов номли Халқ хўжалик институтида ўқиди. Ленинградда Жонли шарқ тиллари институтида ўзбек тилидан дарс ҳам берди. Ойбек саломатлиги ёмонлашгани учун Ленинград Халқ хўжалик институтига тамомламасдан Тошкентга қайтди ва яна Ўрта Осиё Давлат Университетига ўқий бошлади. 1930 йилда университетни тугатиб, унда сиёсий-иқтисодий фанлар то 1935 йилгача дарс берди. Сўнгра Маданий қурилиш илмий-текшириш институтида (1933), Фанлар Комитети ҳузуридаги Тил ва адабиёт институтида (1934—1937), Ўзбекистон Уқув-педагогика нашриётида (1938—1941) ишлади.

1943 йилда фанлар академияси ташкил қилиниши билан Ойбек бу академиянинг ҳақиқий а'зоси қилиб сайланди. 1945 йилдан 1949 йилгача Ўзбекистон Совет ёзувчилари союзи президиумининг раиси ва 1943 йилдан 1950 йилгача Ўзбекистон Фанлар академияси гуманитар бўлимининг бошлиғи бўлиб ишлади.

Ойбекнинг дастлабки шеърлари 1922 йилдан нашр қилина бошлади. 1926 йилда «Туйғулар», 1928 йилда «Кўнгил найлари», 1932 йилда «Маш'ала» каби шеърий тўпламлари ва шунингдек, «Уч», «Дилбар — давр қизи», «Темирчи Жўра», «Бахтигул ва Соғиндиқ», «Навоий» поэмалари ҳам 1939 йилда «Қутлуғ қон» романи босилиб чиқди. «Қутлуғ қон» романида ўзбек халқининг революциягача бўлган оғир ҳаёти ва ўз озодлиги учун олиб борган кураши тасвирланган.

Ойбек 1941 йилда ўзбек халқининг улуғ шоири Алишер Навоийнинг даври, ҳаёти ва ижодини ақс эттирган «Навоий» романини яратди.

Улуғ Ватан уруши йилларида Ойбек ўз ижодини душман устидан ғалаба қозонишга бағишлади: «Кунлар келар», «Зафар бизники» каби бир қанча публицистик шеърлар ёзди. Ватан урушидан сўнгги даврда ҳам у тинмай ижод қилмоқда, янги-янги асарлар яратмоқда. Бунга 1950 йилда нашр қилинган «Олтин водидан шабадалар» романи ва 1952 йилда ёзилган «Зафар ва Заҳро» поэмаси ёрқин мисол бўла олади.

Ойбек таржима соҳасида ҳам кўпдан бери ишлаб келмоқда. У, А. С. Пушкиннинг «Евгений Онегин» шеърӣ романи, М. Ю. Лермонтовнинг «Маскарад» драмаси ва Гётеннинг «Фауст» трагедияси билан ўзбек китобхоналарини таништирган шоирдир.

Ўзбекистон ССР Фанлар Академиясининг ҳақиқий а'зоси Ойбек икки марта Ленин ордени, Меҳнат Қизил байроқ ордени, «Хўрмат белгиси» орденлари билан мукофотланди, «Навоий» романи учун Сталин мукофотини олишга сазовор бўлди ва 1950 йилда Ўзбекистон ССР Олий Советининг депутати қилиб сайланди.

Ойбек КПСС а'зоси.

Ғафур Ғулум

Ғафур Ғулум 1903 йил 10 майда Тошкент шаҳрида деҳқон оиласида туғилди. Ғафур Ғулумнинг оиласи революцияга қадар яшаган меҳнатқаш деҳқонлар каби оғир моддий шароитда кун кечирар эди. Лекин шунга қарамастан ақлли, зийрак ёш Ғафур Ғулум эски усулдаги мактабда, кейинчалик «Бароқхон» мадрасасида ўқишга муваффақ бўлди. У тожик ва араб тилларини ўрганди. Шарқ тарихи ва адабиётига онд китобларни, Навоий, Фузулий, Шайх Са’дий, Муқимий ва Фурқат каби йирик сан’аткорларнинг асарларини кўп ўқиди.

Лекин, фақат Буюк Октябрь социалистик революциясидан сўнг Ғафур Ғулум ҳақиқий билим олиш имкониятига эга бўлди ва совет жамиятининг илгор кишисига айланди.

Ғафур Ғулум 1918 йилда 8 ойлик ўқитучилар курсига кириб ўқиди. 1919 йилдан бошлаб ўқитучилик иши блан шуғулланди. У бу даврда комсомол сафига кириб, жамоат ишларида актив қатнашди. Ўзбекистонда болалар ўйини ташкил этишда биринчи ташаббускорлардан бўлиб, болаларнинг тарбиясига онд ташкилий ишларда актив иштирок қилди.

Ёшлик чоғидан бошлаб адабиётга бўлган қизиқиш Ғафур Ғулумни ижодий ишга олиб келди. Унинг кичик-кичик ше’р, фелетон ва ҳикоялари 1923 йилдан республика газета ва журналлари саҳифасида босилабошлади.

Ғафур Ғулум ўзининг бутун ҳаётини ўқиш-ўрганишга, рус адабиётини мутолаа қилишга, ижодий ишга бағишлади. У, рус совет адабиётини, айниқса В. В. Маяковскийдан кўп ўрганди ва унинг асарларини ўзбек тилига таржима қилди.

Улуғ Ватан уруши йилларида Ғафур Ғулум «Мен яҳудий» «Сен етим эмассан», «Сув ва нур», «Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак», «Соғиниш» каби бирқанча йирик ше’рлар яратди. Бу ше’рларида социалистик гуманизм, совет ватанпарварлиги ва интернационализм идеялари ёрқин ифодаланди.

1943 йилда Ғафур Ғулум Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий а’зоси қилиб сайланди. 1946 йилда шоир «Шарқдан келзётирман» тўплами учун Сталин мукофоти лауреати унвонига сазовор бўлди. 1947 ва 1950 йилда Ғафур Ғулум Ўзбекистон ССР Олий Советига депутат қилиб сайланди.

Ватан урушидан сўнгги йиллари Ғафур Ғулум «Ўзбекистон чироқлари», «Ассалом», «Оналар», «Комсомол», «Вақт», «Шараф қўлёмаси», «Москва — тинчлик таянчи» каби тўпламлари ва «Ўртоқ Сталинга» поэмасини нашр қилдирди.

Ғафур Ғулумнинг урушдан сўнгги йилларда ёзилган асарларида немис-фашизм ва япон империализми устидан ғалаба қозонган, урушдан кейинги сталинча бешйиллик планини бажаришга отланган, янги уруш оловини ёқучиларга қарши — бутун дунёда тинчлик учун курашаётган совет кишиларининг юксак ғоявий даражаси ва ижодий меҳнати баланд руҳ блан куйланмоқда.

Совет ҳукумати шоир Ғафур Ғулумнинг адабиёт соҳасидаги хизматларини юксак баҳолаб уни «Меҳнат қизил байроқ» (1939), «Ҳурмат белгиси» (1944), Ленин ордени (1950) ва «Меҳнат қизил байроқ» (1951) орденлари блан мукофотлади.

Ғафур Ғулум КПСС а’зоси.

Уйғун

Уйғун (Раҳматулла Отақўзиев) 1905 йилда Жанубий Қозоғистоннинг Марки қишлоғида туғилди. Бошланғич ма’лумотни Маркидаги мактабда олди. Сўнгра, 1923 йилда Тошкентга келди ва Карл Маркс номидаги та’лим-тарбия техникумида ўқиниш давом эттирди. Уйғун 1925 йилда техникумни тугатди ва 1925—1927 йилларда Қишлоқ хўжалик техникумида ўқитучи бўлиб ишлади, 1927 йилда Самарқанд Педагогика академиясига ўқишга кириб, уни 1930 йилда тамомлади. Кейин Ўзбекистон Давлат нашриётида адабиёт бўлимининг

мудири бўлиб хизмат қилди. 1932 йилдан Маданий қурилиш илмий-текшириш институтида, А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт илмий-текшириш институтида илмий ходим сифатида ишлаб келди.

Уйғуннинг ижодий фаолияти 1925—1926 йиллардан бошланди. Унинг биринчи шеърлар тўплами — «Баҳор севинчлари» 1929 йилда босилиб чиқди. Шундан сўнг унинг шеър тўпламлари кетма-кет нашр қилина бошлади. 1932 йилда «Иккинчи китоб», 1936 йилда «Шеърлар», «Қуёш ўлкасига», 1939 йилда «Муҳаббат» тўпламлари, Улуғ Ватан уруши йиллари даврида — 1942 йилда «Зафар тароналари», 1943 йилда «Ғазаб ва муҳаббат», 1944 йилда «Шеърлар» тўпламлари, сўнгги йилларда «Ҳад'я» (1946), «Ўзбекистон» (1947), «Ҳаёт ишқи» (1948) номли шеърий тўпламлари нашр қилинди. У, Пушкин, Лермонтов, Шевченко, Шота Руставели каби шоирларнинг бирқанча асарларини, Л. Н. Толстойнинг «Ҳожимурод» повестини, қорақалпоқ халқ эпоси «Қирқ қиз»ни ўзбек тилига таржима қилган.

Уйғуннинг Улуғ Ватан урушидан сўнгги ижодида асосий ўринни драматургия эгаллади. Унинг «Ҳаёт қўшиғи» (1946) ва «Навбахор» (1949) каби асарлари ўзбек совет драматургиясининг ютуғи ҳисобланади.

Совет ҳукумати Уйғуннинг адабиёт соҳасидаги кўпйиллик хизматларини тақдирлаб, уни «Хурмат белгиси» ордени (1939) ва Ленин ордени (1951) билан мукофотлади.

Ўзбекистон Совет ёзучилари Союзи президиумининг раиси Уйғун, 1950 йилнинг 25 февралда республикамиз Олий Советининг депутаты қилиб сайланди.

Уйғун ҚПСС а'зоси.

Яшин

Яшин (Комил Ну'монов) 1909 йилда Андижон шаҳрида майда савдогар оиласида туғилди. Совет мактабларида билим олди. 1923 йилда комсомол сафига кирди. 1928 йилдан бошлаб Андижондаги ўрта мактаб ва колхоз ёшлари мактабларида тил ва адабиётдан дарс бера бошлади. 1929 йилда Ўзбекистон Давлат музика театри (ҳозирги Алишер Навоий номидаги Опера ва балет театри) га адабий эмакдош бўлиб кирди. Театрда 1936 йилгача ишлади. 1946 йилдан 1949 йилгача Ўзбекистон Министрлар Совети ҳузуридаги Сан'ат ишлари бошқармасининг бошлиғи бўлиб хизмат қилди.

Яшиннинг ижодий фаолияти 1925 йилдан бошланди. 1930 йилда «Қуёш», 1931 йилда «Кураш» ва 1932 йилда «Комсомол» шеърӣ тўпламлари нашр қилинди. Яшин 1926 йилдан бошлаб драматик асарлар ҳам ёзишга киришди. У 1928 йилда ўзининг биринчи йирик драмаси — «Икки коммунист»ни ёзди. Сўнграқ (1934—1935), бу асарнинг қайта ишланган варианты «Тор-мор» номида республикамизнинг кўпчилик театрларида қўйилди. Яшин 1926 йилда «Лолахон» инсценировкасини ҳам ёзган эди. 1932 йилда Яшин (Музаффар Муҳаммедов блан ҳамкорликда) ўз инсценировкаси асосида «Ичкарида» музикали драмасини яратди. Бу асарни 1935 йилда қайта ишлаб «Гулсара» деб атади. «Гулсара»нинг Яшин томонидан ишланган либреттоси 1950 йилда Сталин мукофотига сазовор бўлди.

Яшин сталинча бешйилликлар даврида қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш темасида «Уртоқлар» (1930), «Ёндирамиз» (1931), «Номус ва Муҳаббат» (1934), «Сайл ва колхоз тўйи» каби драматик асарларини ёзди. Бу даврда Яшин ўзбек опералари учун либреттолар устида ҳам ишлади. У «бўрон» (1937), «Улуғ канал» (1940) опералари учун либреттолар яратди. Яшиннинг шоир Амин Умарий блан ижодий ҳамкорликда ёзган «Ҳамза» шеърӣ драмаси, унинг сценарийси асосида экранлаштирилган «Асал» фильми ўзбек совет адабиётни тараққийтида айрича ўрин тутади.

Улуғ Ватан уруши йилларида Яшин халқимизнинг фронт ва мамлакат ичкаридаги қаҳрамонлигини акс эттиручи «Улим босқинчиларга» (1941) ва «Офтобхон» (1942) драмаларини, хотин-қизлар озодлиги темасида «Нурхон»

(1942) музыкали драмасини яратди. Ватан урушидан сўнгги даврда эса Яшин «Генерал Раҳимов» (1949) драмасини ёзди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган сан'ат арбоби Яшин икки марта «Хурмат белгиси» ва икки марта «Меҳнат қизил байроқ» орденлари билан мукофотланган.

Яшин ЎзССР Олий Советининг депутати, КПСС а'зоси.

Абдулла Қаҳҳор

Абдулла Қаҳҳор 1907 йилда Қўқон шаҳрида тақачи оиласида туғилди. Бошланғич ма'лумотини Қўқондаги болалар уйида олди. У 1924 йилгача техникумда ўқиди. Худди шу вақтларда Қўқон комсомол комитетида ишлади. 1925 йилда Тошкентга келди ва «Қизил Ўзбекистон» газетасида адабиёт бўлимининг мудири вазифасини бажарди. 1925—1929 йилларда Ўрта Осий Давлат Университетининг ишчилар факультетига кириб ўқиди ва уни тугатди. Абдулла Қаҳҳор 1929 йилда Қўқонга бориб, «Янги Фарғона» газетасининг секретари бўлиб ишлади. 1930 йилда эса, САГУнинг педагогика факультетига кириб ўқиди.

Абдулла Қаҳҳор 1934 йилдан 1937 йилга қадар «Совет адабиёти» журналининг секретари ва 1938 йилдан то 1950 йилгача Ўзбекистон Давлат нашриётида редактор ҳам таржимон бўлиб ишлади.

Абдулла Қаҳҳорнинг 1933 йилда «Олам яшаради», «Қотилнинг ўлими» 1935 йилда «Ҳикоялар» тўпламлари нашр этилди.

Абдулла Қаҳҳор Улуғ Ватан уруши йилларида бирқанча ҳикоя, очерк ва повестьлар ёзди. Унинг «Кўк конверт», «Қизил конверт», «Ботирали», «Сеп», «Кампирлар сим қоқди», «Хотинлар», «Асрорбобо» каби ҳикояларида, «Дардақдан чиққан қаҳрамон», «Олтин юлдуз» повестьларида ўзбек халқининг фронт ва мамлакат ичкарасидаги қаҳрамонлиги, фидокорона меҳнат ва юксак ватанпарварлик туйғулари тасвирланади. Ёзучи Абдулла Қаҳҳор ўз ҳикоялари билан ўзбек совет адабиётида новелла жанрини ривожлантиришга катта ҳисса қўшди ва қўшмоқда.

Абдулла Қаҳҳор Ватан урушидан сўнгги даврда ўзбек халқининг тинч қурилиш йилларидаги ижодий меҳнатини кўрсатучи «Янги ер». («Шоҳи сўзана») пьесасини ва «Қўшчинор чироқлари» романини яратди. «Оғриқ тишлар» деган пьеса ёзди.

Абдулла Қаҳҳорнинг адабиёт соҳасидаги кўпйиллик хизматларини тақдирлаб, Совет ҳукумати уни «Хурмат белгиси» ва «Меҳнат қизил байроқ» орденлари билан мукофотлади.

«Янги ер» пьесаси учун 1952 йилда ёзучи Абдулла Қаҳҳорга Сталин мукофоти берилди.

Ойдин

Ойдин (Манзура Собирова) 1906 йилда Тошкент шаҳрида туғилди. У, 1918 йилга қадар эски усулдаги мактабда ўқиди. 1918 йилда совет мактабига кириб саводини чиқарди. 1919 йилдан бошлаб хотин-қизлар билим юртида ўқиб, уни 1923 йилда тамомлади.

Ойдин ўзининг бошланғич шеърларини билим юртида ёза бошлади. Унинг 1931 йилга қадар ёзган шеърлари республика газета, журналларида босилиб турди.

Ойдин хотин-қизлар озодлиги темасида пьесалар ҳам ёзган. 1924 йилда саҳнага қўйилган ва 1925 йилда нашр этилган «Янгиликка қадам» пьесасида ўзбек хотин-қизларининг эскилик, дин ва шариат занжирларини парчалаб янги, эркин ҳаётга ташлаган дадил қадамлари кўрсатилган.

Ойдин 1930 йилда Самарқанддаги Давлат педагогика академияси (ҳозирги ЎзГУ)нинг ижтимоий-иқтисодий фанлар факультетини битирди ва катта

муваффақият блан адабиёт соҳасида ишлайбошлади. «Тонг қўшиғи», «Чечан қўллар», «Уч шеърлар» каби тўпламларидан сўнг, Ойдин асосан прозада иш олиб борди ва «Зумрад», «Чақалоққа чакмонча», «Қизларжон», «Ширин келди», «Мардлик-мангулик», «Садағанг бўлай командир» ҳамда рус тилида нашр этилган «Рассказы» номли китоблари блан талантли новеллист сифатида кенг ўқучилар оmmasига танилди.

Ойдиннинг буюк қурилишлар — Чирчиқ, Тўқимачилик комбинати, Тошкент шимолий канали ва Фарҳод ГЭС ҳақидаги, пахтакорлар, саноат илғорлари ва маданият арбоблари ҳақидаги очерклари газета-журналлар саҳифасида тинмай босилиб турди.

Совет ҳукумати Ватан, халқ олдидаги хизматлари учун Ойдинни «Хурмат белгиси» ордени блан мукофотлади.

1953 йил 30 майда Ойдин Собирова бевақт вафот этди.

Зулфия

Зулфия (Исроилова) 1915 йилда Тошкент шаҳрида туғилди. Совет мактабларида ўқиди, ўзбек хотин-қизлари билим юртида таълим олди. Зулфия Ўзбекистон Фанлар комитети ҳузуридаги Тил ва адабиёт илмий-текшириш институти аспирантурасида ўқиганидан сўнг, Ўзбекистон Давлат нашриёти бадий адабиёт бўлими бошлиғи бўлиб ишлаб келди. Ҳозир «Ўзбекистон хотин-қизлари» журналида ишламоқда.

Зулфия мактаб партасидан шеърлар ёзабошлади. Унинг шеърлари «Қизил Ўзбекистон», «Еш ленинчи» газеталарида ва адабий-бадий журналларда босилабошлади.

Зулфия «Ҳаёт варақалари», «Қизлар қўшиғи», «Шеърлар», «Уни Фарҳоддер эдилар», «Садоқат» (рус тилида), «Ҳижрон кунларида», «Хулқар» ва «Мен тонгни куйлайман...» каби шеърӣ тўпламлари блан ўзига хос овозга эга бўлган лирик шоира сифатида халқ хурматиға сазовор бўлди. Ҳозир шоира буюк коммунизм иншоотлари, жаҳонга тинчлик темалари устида қизғин ижодий иш олиб бормоқда.

Адабиёт соҳасидаги самарали меҳнати учун Зулфия 1952 йилда «Хурмат белгиси» ордени блан мукофотланди.

Зулфия КПСС аъзоси.

ҚАРДОШ ХАЛҚЛАР СОВЕТ АДАБИЁТИ

Павло Тичина

Павло Григорьевич Тичина 1891 йилда Украинада Чернигов шаҳрига яқин қишлоқда туғилди. Унинг биринчи шеърӣ асарлари 1910—1912 йилларда ёзилди. Еш шоирға Украинанинг машҳур ёзучиси М. М. Коцюбинский зўр таъсир кўрсатди. Павло Тичинанинг «Қуёшли кларнетлар» (1918), «Плуг» (1920), «Украина шамоли» (1924) каби тўпламлари авторнинг изланиш давридаги ижодий ва ғоявий такомилидан дарак беради.

Павло Тичина 1931 йилдан бошлаб, Совет Украинаси шоирларининг биринчи қаторидан ўрин олди. Унинг «Чернигов» (1931), «Партия етаклайди» (1934), «Бирлашган оила туйғулари» (1938) номли китобларига кирган шеър ва поэмаларида социализм қураётган совет халқининг ижодий меҳнати куйланди.

Павло Тичина Ғарбий Европа ва СССР халқларининг адабиётларидан талай асарларни украин тилига таржима қилган.

Партия ҳукумат ва совет халқӣ шоирнинг хизматлариға юқори баҳо берди. У 1929 йилда УССР Фанлар академиясига ҳақиқий аъзо қилиб сайланди, бирнеча марта орден ва медальлар блан мукофотланди. 1941 йилда

«Бирлашган оила туйгулари» номли шеърлар тўплами учун унга Сталин мукофоти берилди.

1951 йилда Совет жамоатчилиги Павло Тичинанинг 60 ёшга тулган кунини нишонлади.

Александр Гончар

Александр Терентьевич Гончар 1918 йилда Полтавшчинада камбағал деҳқон оиласида туғилди. 1938 йилда Гончарнинг биринчи ҳикоялари «Гилослар гуллайди», «Иван Мостовой» босилиб чиқди. 1946 йилда Гончар Днепропетровский давлат университетини тамомлайди. Гончар Улуғ Ватан уруши иштирокчиси. У «Шуҳрат» ордени ва уч марта «Жасурлиги учун» медали билан мукофотланган. А. Гончарнинг биринчи катта асари «Байроқдорлар» трилогиясининг икки қисми («Альп тоғлари», «Мови Дунай») 1947 йилда, учинчи қисми («Олтин Прага») 1948 йилда босилиб чиқди. Александр Гончар «Байроқдорлар» трилогияси учун 1948 ва 1949 йилда икки марта Сталин мукофоти лауреати унвонини олишга сазовор бўлди.

Янка Купала

Янка Купала (Иван Доминикович Луцкевич) Совет Белоруссияси поэзиясининг асосчиларидан бири ҳисобланади. У 1882 йилда майда шляхтич (майда дворян) оиласида туғилган. Бўлажак шоир деҳқончиликнинг оғир меҳнат шароитида ўсади ва бирнеча йил қора ишчи бўлиб ишлайди. Янка Купала ижодий ишни 1905 йил революцияси билан боғлиқ бўлган миллий-демократик ҳаракатнинг кўтарилиш даврида бошлайди. 1906—1915 йилларда миллий-демократларнинг «Наша Нива» деган газетасига актив қатнашади ва унда муҳаррирлик ҳам қилади.

Янка Купаланинг «Най» номли шеърӣ тўплами 1908 йилда, «Дўмбраничи» номли тўплами 1910 йилда, «Ҳаёт йўлида» номли тўплами 1913 йилда босилиб чиқди. Бу тўпламларда белорус деҳқонларининг оғир ҳаёти тасвирланган.

Янка Купала эски, қоқоқ турмушнинг тугаб боришини ва Совет Белоруссиясида янги турмушнинг ғалаба қозонишини тасвирловчи қатор шеър, поэма ва қўшиқлар ёзди («Алеся», «Оресса дар'ёсида», «Борисов шахри» ва бошқалар).

Адабиёт соҳасида қилган хизматлари учун Я. Купалага 1925 йилда Белоруссия халқ шоири унвони берилди ва 1938 йилда у Ленин ордени билан мукофотланди. 1940 йилда совет жамоатчилиги шоир ижодий фаолиятининг 25 йиллик юбилейни ўтказди. Янка Купалага 1941 йилда «Дилимдан» номли асари учун Сталин мукофоти берилди.

Янка Купала 1942 йилда вафот этди.

Якуб Колас

Белорус халқининг отоқли шоири Якуб Колас (Константин Михайлович Мицкевич) 1882 йилнинг 3 ноябрида Минск губернасида камбағал ўрмончи оиласида туғилди. У болалик йилларини Полесье ўрмонларида ўтказди. 1898 йилда Несвиже шаҳар ўқитучилар семинариясига кириб ўқий бошлади. Семинарияни битиргач, кўп йиллар давомида ўқитучи бўлиб ишлади.

Якуб Колас 1906 йиллардан ёзабошлади. У ижодининг дастлабки йилларидаёқ белорус халқи ўртасида кенг шуҳрат қозонди.

1908 йилда ўқитучиларнинг яширин с'езида қатнашгани учун қамалди. У Минск қамоқхонасида 3 йил ётди ва шу қамоқ йилларида ҳам ўз ижодини давом эттирди.

Якуб Коласнинг биринчи ше'рлар тўплами — «Ҳасрат қўшиқлари» 1910 йилда нашр қилинди.

Унинг дастлабки ше'рларидаёқ белорус халқининг эркин ҳаёти, дард-ҳасратлари акс этди.

Якуб Колас Октябрь революциясидан сўнг хилма-хил жанрларда ижод эта бошлади. У лирик ше'рлар, поэмалар, повесть ва драмалар ёзди.

Якуб Коласнинг «Янги ер» ва халқ қўшиқчиси ҳақидаги «Симон Музика» номли дostonлари, гражданлар уруши йилларидаги партизанларнинг қаҳрамонона курашини акс эттирган «Дригва» номли повести ҳарбир белорус томонидан севиб ўқилади. Бу асарлар бошқа тилларга ҳам таржима қилинган.

1936 йилдан бошлаб, Якуб Коласнинг сайланма асарлари нашр қилина бошлади, 1939 йилда шоир кўпйиллик ижодий меҳнати учун Ленин ордени билан мукофотланди.

Улуғ Ватан уруши йилларида Якуб Колас ўзининг жанговар ше'рлари билан совет халқини курашга чақирди.

Якуб Колас уруш йилларида Тошкентда яшади. Ўзбекистонда у «Ернинг товуши» номли китобини ва «Ўрмонда суд» дostonини ёзди.

Якуб Коласнинг Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларда яратган энг йирик асари «Балиқчининг хатоси» (1948) поэмаси ҳисобланади. Бу асари учун шоирга Сталин мукофоти берилган. Ватан ва халқ олдида кўрсатган кўпйиллик хизматлари учун Якуб Коласга Белоруссия ССР халқ шоири унвони берилган. Ҳозир Якуб Колас коммунизм ва тинчлик жарчиси сифатида янги-янги асарлар яратмоқда.

Якуб Коласнинг кўп асарлари рус, украин, грузин, чех, латиш, ўзбек ва бошқа тилларга таржима қилинган.

Саломея Нерис

Саломея Нерис (Саломея Бачинскайте — Бучене) 1904 йилда Жанубий Литвада деҳқон oilасида туғилди. Нерис — Литва пойтахтидан ўтган дарё номи. Саломея ўз ватанининг ажойиб кўрки бу дарёнинг номини адабий таҳаллус қилиб олди. Саломея Нерис Каунас университетини битиргач, 1940 йилгача гимназияда адабиётдан дарс берди. Унинг ижоди 1925 йилдан бошланди. 1927 йилда биринчи ше'рлар тўплами «Тонгда» босилиб чиқди.

1940 йилда Литва Совет Иттифоқи составига қўшилади. Шу йили Саломея Нерис СССР Олий Советига депутат қилиб сайланади. Янги, озод ҳаёт ҳақида кўп ше'рлар, «Сталин ҳақида поэма» ва «Большевик йўли» поэмаларини яратади.

Улуғ Ватан уруши йилларида шоира чуқур ватанпарварлик руҳи билан, суғорилган «Марите Мельникайте», «Партизанка» поэмаларида совет кишиларининг фашист bosқинчиларга қарши курашини маҳорат билан акс эттирди.

Уруш йилларидаги хизматлари учун Саломея Нерис I даража Ватан уруши ордени билан мукофотланади.

Шоира 1945 йилнинг 7 июлида вафот этди. 1946 йилда, ўлимидан сўнг, Саломея Нерисга «Менинг ўлкам» номли ше'рлар тўплами учун биринчи даража Сталин мукофоти берилди.

Галактион Табидзе

Галактион Табидзе Совет Грузиясининг йирик шоиридир. У 1892 йилда ўқитучи oilасида туғилди. 1907—1908 йилларда революционерлар билан алоқа боғлади ва ўша вақтларда унинг дастлабки асарлари матбуотда кўрина бошлади.

Улуф Октябрь социалистик революциясидан сўнг Галактион Табидзе ижодиётида катта ўзгариш юз берди. У индивидуалистик шеърлардан халқ манфаатини, революцияни куйловчи асарлар ёзишга ўтди. Гоявий бадий жиҳатдан зўр аҳамиятга эга бўлган бирқанча асарлар яратди («Замона», «Революцион Грузия» ва бошқалар).

Галактион Табидзенинг йигирмадан ортиқ шеър китоблари нашр қилинган. 1933 йилда унга Грузия халқ шоири унвони берилди. 1936 йилда, Совет Грузиясининг 15 йиллик юбилейида Галактион Табидзе Ленин ордени билан мукофотланди. 1944 йилда эса, Грузия Фанлар академиясининг ҳақиқий а'зоси қилиб сайланди.

Ҳозир Галактион Табидзе замон талабларига мос асарлар яратиш устидан тинмай ишламоқда.

Самад Вурғун

Самад Вурғун Озарбайжон ССРнинг қозоҳ районидаги Салоҳли қишлоғида 1906 йилда туғилди. Қишлоқ мактабида бошланғич билим олгач, Қозоҳ шаҳридаги ўқитучилар семинариясида ўқиди ва уни 1924 йилда тамомлади. Шундан кейин адабиёт ўқитучиси бўлиб ишлади, сўнгра Москва университетиде ўқиди.

Самад Вурғун 1926 йилдан ёзабошлади. «Шоирнинг қасами» номли биринчи шеърлар тўплами 1930 йилда босилиб чиқди. 1932 йили «Фанор», 1933 йилда «Кўнгил дафтари», 1935 йилда «Шеърлар» номли тўпламлари нашр қилинди. У таржима соҳасида ҳам анча ишлар қилди. Пушкиннинг «Евгений Онегин» шеърини романини таржима қилди. Шота Руставелининг «Рўлбарс терисини ёпинган паҳлавон» поэмасини таржима қилишда қатнашгани учун Грузия ССР Марказий Ижроия Комитетининг Фахрий ёрлиғи билан мукофотланди.

Самад Вурғун 1936 йилда Ленин ордени билан, 1939 йилда «Ҳурмат белгиси» ордени билан мукофотланди.

Самад Вурғуннинг сўнгги вақтларда ёзган «Озарбайжон», «Негр орзулари», «Басти», «Боку» номли асарлари совет поэзиясининг энг яхши намуналаридан ҳисобланади. Самад Вурғун «Воқиф», «Фарҳод» ва «Ширин», «Хонлар» шеърини драмалари билан драматург сифатида ҳам шуҳрат қозонди. 1941 йилда «Воқиф» драмаси ва 1943 йилда «Фарҳод ва Ширин» драмаси учун икки марта Сталин мукофоти лауреати номини олди.

Озарбайжон Фанлар академиясининг ҳақиқий а'зоси, СССР Олий Советининг депутати, шоир, драматург Самад Вурғун совет адабиётининг йирик вакилларидан биридир.

Сулаймон Стальский

Доғистоннинг машҳур халқ шоири Сулаймон Стальский 1869 йилда Ашага овулида камбағал лезгин оиласида туғилди. Сулаймон Стальский бир ёшида отасидан етим қолади. Икки йилдан сўнг, турмуш кечириш иҳоятда отирлашиб қолгач, Сулаймон Стальский ишлаб пул топиш мақсадида қишлоғидан чиқиб кетади. У болалик ва ёшлик даврини Дербент, Гаргина, Самарқанд, Боку шаҳарларида ўтказди ва уерларда кўпинча пахта плантацияларида батрак бўлиб, темир йўл ишхоналарида ва нефть корхоналарида қора ишчи бўлиб ишлайди. Стальский Ганжа ва Самарқандда халқ тоирларининг сан'ати билан танишди, ўзи ҳам ашулалар тўқиб-бошлайди. 7 ўттиз ёшда ўз овулига қайтиб келади ва бойлар қўлида батрак бўлиб ишлайди. Сулаймон қўшиқлар тўқиб, ҳамқишлоқларига завқ билан айтаётган ёради ва шу вақтдан бошлаб халқ шоирлари қаторига ўтади. Унинг қўшиқлари меҳнаткашларга ёқади, улар бу қўшиқларни ёдлаб оладилар.

Сулаймон Стальский 1934 йили Москвага Бутуниттифоқ ёзучилари с'ездига боради. Унда М. Горький блан танишади. М. Горький с'езд минбаридан туриб, Стальский ҳақида мана бундай дейди: «Менда ва бошқаларда Сулаймон Стальский ажойиб таассурот қолдирди. Мен бу саводсиз, лекин доно кексанинг президиумда ўтирган ерида пичирлаб ше'р тўқиганини сўнгра бу ше'рни XX аср Гомери хўп бошлаб ўқиб берганини кўриб жуда ҳам қойил қолдим».

Сулаймон Стальский 1937 йилда вафот этди.

Жамбул

Жамбул Қозоғистоннинг машҳур халқ оқиндир. У 1846 йили Жамбул тоғининг яқинида кўчманчи камбағал қозоқ Жабай оиласида туғилди. Шу сабабдан унга Жамбул исми берилди. Жамбул дўмбира чалишни тоғасидан ўрганди.

Жамбул ўнбеш ёшида машҳур Суюмбой оқин блан учрашди. Суюмбой оқин Жамбулга ўз сан'атини ўргатиш учун уни тарбиясига олди. Тез орада Жамбул тўй ва йиғилишларда ўлан айтабошлайди, ўлан айтиш маҳорати ўсгандан сўнг, бошқа оқинлар блан ўлан айтишади ва бу айтишмаларда доим енгиб чиқади. Жамбул машҳур оқин Қулмағамбет блан бўлган айтишмада ҳам енгиб чиқади, шундан сўнг халқ уни Еттисувнинг биринчи оқини деб ҳисоблайбошлайди.

Гўзал ўланлари блан оммага танилган Жамбул кўп йиллар давомида ватанининг ҳамма бурчақларини кезиб юрди. «Мен,— дейди у,— азоб-уқубат чеккан камбағал халқим ҳақида, ҳуқуқлари поймол қилинган ватаним ҳақида, шонли ботир қозоқ уруғлари ҳақида куйлардим».

Улуғ Октябрь социалистик революцияси қозоқ халқини зулмдан қутқариб, етмиш ёшлик шоирга янги куч берди. Жамбул янги ва бахтли ҳаёт ҳақида, озод халқ ва унинг улуғ доҳилари Ленин — Сталин тўғрисида, Коммунистик партия тўғрисида куйлаш учун дўмбирасини яна қўлига олди. У совет даврида жуда кўп янги қўшиқлар яратди. Унинг қўшиқларини бутун СССР халқлари билади.

Жамбул 1936 йилда «Меҳнат қизил байроқ» ордени ва 1938 йилда Ленин ордени блан мукофотланди. 1941 йилда Сталин мукофоти берилди.

Жамбул 1945 йилда, юз ёшга кирганда вафот этди.

Мухтор Аvezов

Қозоқ халқининг отоқли ёзучиси Мухтор Аvezов 1897 йилда Семипалатинск уездининг Чингиз деган жойида туғилган. Унинг отаси Аvez қозоқ революцион-демократ ёзучиси Абайнинг яқин дўсти эди. Мухтор Аvezов 7 ёшга кирган чоғларидан бошлаб Абай томонидан таржима қилинган рус классикларининг асарларини ўқийбошлайди. Аvezов 11 ёшида рус мактабига киради. 1915 йилда ўқитувчи семинариясини битиради.

Аvezов 1917 йилдан ҳикоя, повесть ва драмалар ёзабошлайди. Унинг 1917 йилда ёзган «Эник — Кебек» драмаси ҳозиргача қозоқ театри саҳналаридан тушмай келади.

Аvezов 1923 йилда Ленинград университетининг филология факультетини, сўнг Урта Осие давлат университетининг аспирантурасини тамомлайди.

Аvezов йирик прозаик, драматург ва адабиётшунос сифатида машҳурдир. У йигирмадан ортиқ пьеса авторидир. Айниқса, ёзучининг ахлоқ ва оилавий масалаларга бағишланган «Халқ ҳимоячилари», «Қундошлар», илғор қозоқ интеллигенцияси ҳақида ёзилган «Аббос Тулек», «Олмазорда» ва қозоқ халқининг 1916 йил миллий озодлик кўзғолонини акс эттирган «Тунги гулдир» пьесалари қозоқ драматургиясининг тараққиётида алоҳида ўринни иш-

гол қилади. Аvezов ёзучи Л. Соболев блан ижодий ҳамкорликда «Абай» пьесасини, шу номда опера либреттоси ва киносценария ёзади.

Абай ҳаёти ва ижодини чуқур ўрганиш Мухтор Аvezовни кўп қизиқтиради. Узоқ текширишлар ва ижодий меҳнат натижасида Аvezов Абай Қунобев ҳаётини акс эттиручи икки қисмдан иборат роман яратди. Аvezов ўз асарида қозоқ халқининг революцион-демократ шоири, қозоқ адабиётининг асосчиси Абайнинг бадий образинигина яратиб қолмай, балки XIX аср қозоқ халқи тарихи, унинг ҳаёти ва курашлари, айниқса қозоқ халқи улуг рус халқи ўртасидаги дўстликнинг мустаҳкамланабориши ва бу соҳадаги Абайнинг зўр хизматларининг ёрқин, реалистик асосда кўрсатиб берди.

«Абай» романи учун Мухтор Аvezовга биринчи даражали Сталин мукофоти берилди.

Мухтор Аvezов Қозоғистон ССР Фаилар академиясининг ҳақиқий а'зосидир.

Берди Кербобоев

Берди Кербобоев 1894 йилда Туркменистоннинг Тажан районида деҳқон оиласида туғилди. Эски усулдаги мактабда, Бухоро мадрасасида ва ниҳоят Ленинград Шарқшунослик институтида ўқиди. Унинг ижодий фаолияти 1922—1923 йиллардан бошланди. Берди Кербобоев Улуғ Ватан урушигача бўлган даврдаёқ гоёвий-бадий жиҳатдан чуқур ишланган бирқанча шеър, поэма ва повестлар яратишга муваффақ бўлди, болалар учун махсус китоблар ёзди.

Берди Кербобоев сўнги йилларда «Оқ олтин», «Амудар'ё», «Ойлар» поэмалар, «Қурбон Дурди», «Махтумқули», «Оғалар», «Ҳурилик ва Ҳамро» драмалар, «Абадон» операсига либретто ва «Халқ ўғли» фильмига сценарий яратди. Айниқса, ёзучининг «Дадил қадам» тарихий романи ва «Оқ олтин мамлакатли Ойсултон» повести туркман совет адабиётининг йирик ютуғидир. Берди Кербобоев бу икки асари учун 1948 ва 1951 йилда Сталин мукофоти блан тақдирланди.

Берди Кербобоев адабий таржима соҳасида ҳам кўпдан бери ишлаб келмоқда. У, А. М. Горькийнинг «Она» романини, М. А. Шолоховнинг «Очилган кўрик» асарини, А. С. Пушкиннинг шеърларини, А. И. Крыловнинг масалларини, Алишер Навоий дostonларини туркман тилига катта муваффақият блан таржима қилган.

Туркменистон совет адабиётининг ривожланишида шоир ва драматург, прозаик ва таржимон Берди Кербобоевнинг роли гоёт каттадир.

Мирза Турсунзода

Мирза Турсунзода 1911 йилда Қоратолда (ҳозирги Тожикистон ССР нинг Шаҳринав районида) туғилди. Мирза Турсунзода Тошкентдаги Тожиқ маориф институтини тугатгач, «Тожикистон комсомоли» газетасига ишга юборилди. Бирқанча вақт тожиқ матбуотида ишлади.

М. Турсунзода бадий асарларини 1932 йилдан ёзабошлади. У дастлаб прозаик асарлар ёзди. Унинг биринчи асари «Ғалаба байроғи» ҳикоясидир. М. Турсунзода тезда шоир ва драматург сифатида ҳам танилди. «Восе қўзғолони» операсининг либреттосини ёзишда қатнашди. «Хусров ва Ширин» музикали драмасини ёзди.

Улуғ Ватан уруши йилларида кўп лирик шеърлар, «Ватан ўғли» номли катта поэма ва «Тоҳир ва Зуҳра» операсининг либреттосини ёзди.

М. Турсунзода СССР Олий Советининг депутаты, Тожикистон Фанлар академиясининг ҳақиқий а'зоси, Тожикистон Совет ёзучилар союзи президиумининг рانسидир.

М. Турсунзода 1947 йилда Осиё мамлакатлари конференциясига Тожикистондан вакил бўлиб Ҳиндистонга борди. У ҳозирги Ҳиндистон ва ундаги халқларнинг аянч аҳволини тасвирлаб бирқанча шеърлар ёзди.

«Ҳиндистон қиссаси» номли шеърлар тўплами учун шоир Мирза Турсунзодага Сталин мукофоти берилди.

Йўлмирза Оймирзаев

Қорақалпоқ ёзучиси Йўлмирза Оймирзаев 1910 йилда Чимбой районида туғилди. 1924 йилдан бошлаб қишлоқ мактабида ўқий бошлади. 1927 йилда Педагогика институтига кирди. Йўлмирза Оймирзаев пединститутни тамомлагач, Москвадаги Луначарский номли театр институтига ўқиди ва уни тугатди.

Йўлмирза Оймирзаев Улуғ Ватан урушининг қатнашчисидир. Унинг «Шомурод чавандоз», «Қадрдон полк», «Ўт ичида», «Фарзанд», «Политрук Пўлатов», «Қаҳрамон ва Сарвиноз» каби достонлари қорақалпоқ халқи орасида кенг тарқалган.

Йўлмирза Оймирзаев «Лейтенант Элмурод», «Профессор ўғли», «У совет қизи», «Ойгул ва Обод» деган драматик асарлар ҳам яратган. У таржима соҳасида ҳам кўпдан бери ишлаб келмоқда. Қорақалпоқ китобхоналари Пушкин, Лермонтов, Навоий, Маяковский, Жамбул ва бошқа ёзучиларнинг кўпгина асарларини Оймирзаев таржимасида ўқимоқдалар.

МУНДАРИЖА

А дабий-бадий ташкилотларни қайта тузиш ҳақида (ВКП(б) МК 1932 йил 23 апрель қарори)	3	ҳақида, <i>Зулфия таржимаси</i> 160 Кунга боқар, <i>Зулфия таржимаси</i> 161 Муҳаббатни қадрланг дилда <i>Зулфия таржимаси</i> 161 Поезд жўнар эди жангга тун чоғи. <i>Зулфия таржимаси</i> . 161
„Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари ҳақида (ВКП(б)МК 1946 йил 14 август қароридан)	4	А. А. Сурков, Разведчиклар Днепрга чиқдилар. <i>Миртемир таржимаси</i> 162 Кечалар, кундузлар ўтмасди жангсиз, <i>Миртемир таржимаси</i> 163 Тантана кунин. <i>Миртемир таржимаси</i> 164
А. А. Жданов. Совет ёзучиларининг Бутуниттифоқ бирийчи с'ездиди сўзланган нутқ (1934 йил 17 август)	8	
А. А. Жданов. „Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари ҳақидаги доклад. (1946)	14	
Г. Маленков. Совет адабиёти ва сан'ати ҳақида (ВКП(б)МКнинг иши тўғрисида партия XIX с'езидига ҳисобот докладидан, 1952 йил, 5 октябрь)	37	ЎЗБЕК СОВЕТ АДАБИЁТИ
Совет ёзучиларининг Бутуниттифоқ иккинчи с'езидига.	39	<i>Ҳамид Олимжон</i> , Бахтлар водиси 169 Урик гуллаганда 174 Сосо 175 1924 йилнинг 21 январида Самарқанд 178 Чирчиқ бўйларида 180 Россия 182 Жангчи Турсун 183 Зайнаб ва Омон 185 <i>Ойбек</i> , Қутлуғ қон 200 Зафар ва Захро 309 <i>Ғафур Ғулом</i> , Турксиб йўлларида 318 Сен етим эмассан 321 Биз тинчлик истаймиз 323 Улуғ рус халқига 324 Сув ва Нур 327 Қўкан (поэма) 338 <i>Уйғун</i> , Назир отанинг ғазабини . 347 Ватан ҳақида кўшиқ 348 Салют 350 Тинчлик кабутари 350 Ҳаёт кўшиғи 351 <i>Яшин</i> , Генерал Раҳимов 386 <i>Абдулла Қаҳҳор</i> , Асрорбобо Қўпчинор чироқлари 425 Янги ер („Шоҳи сўзана“) 448 <i>Ойдин</i> , Ирода 462 Ширин кедди 466
Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитетига	45	
РУС СОВЕТ АДАБИЁТИ		
А. Н. Толстой, Рус характери. <i>Ваҳоб Рўзматов таржимаси</i>	51	
М. А. Шолохов, Очилган қўриқ <i>Ваҳоб Рўзматов таржимаси</i>	59	
А. А. Фадеев, Ёш гвардия. <i>Одил Раҳимий таржимаси</i>	92	
Н. С. Тихонов. Киров биз блан <i>А. Мухтор таржимаси</i>	149	
А. Т. Твардовский, Тинчлик учун	152	
К. М. Симонов, Мени кутгил. <i>Ҳ. Олимжон таржимаси</i>	156	
Канадада бўлган митингда <i>Ҳ. Олимжон таржимаси</i>	157	
Қизил майдон <i>Ҳ. Олимжон таржимаси</i>	158	
С. П. Шипачев, Қор учқуни		

<i>Зулфия</i> , Салом сизга, эркпарвар	
эллар	470
Олтин куз	471
Монумент олдида	472

ҚАРДОШ ХАЛҚЛАР СОВЕТ
АДАБИЁТИ

<i>П. Тичина</i> , Майдонда	477
Жангга отландик	477
„Урсус“ трактор заводида	478
Переяслав Радасида	479
<i>А. Гончар</i> , Байроқдорлар	482
<i>Я. Купала</i> , Халққа раҳмат.	500
Белорус партизанларига	501
<i>Я. Колас</i> , Ватан қуёши остида	503
Учучининг қушиғи	504
Ватанга	505
<i>Саломея Нерис</i> , Москва	506
Марите Мельникайте	506

<i>Г. Табидзе</i> , Янги грузия ҳақида	
қўшиқ	510
Ишонч ҳақида	511
Абхазия	512
<i>С. Вурғун</i> , Озарбайжон	513
Она ҳайкали	515
<i>С. Стальский</i> , Қизил Армия ҳақида	
қўшиқ	517
Болаларга	517
Жаҳонда нима бўлаётгани	
тўғрисида ўйлаш	518
<i>Жамбул</i> , Ленин ҳақида қўшиқ	519
Менинг ватаним	520
<i>М. Аvezов</i> , Татьяна саҳрода қандай куйлади	522
<i>Б. Кербобоев</i> , Дадил қадам.	531
<i>М. Турсунзода</i> , Улуғ рус халқига	
Ҳиндистон қиссаси	543
<i>Йўлмирза Оймирзаев</i> , Амударё соҳнида	544
<i>Биографик ма'лумотлар</i>	547
	549

На узбекском языке

СОВЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА
ХРЕСТОМАТИЯ

Для 10-класса средней школы

Составители:

АЗИМОВ САРВАР и АХМЕДОВ КУДРАТ

Учпедгиз УзССР — Ташкент — 1955

Редактор *С. Нажмиддинова*
Техредактор *С. Ахтамова*
Корректорлар *Н. Рихсиева, Б. Тошхўжаев*

Теришга берилди 13/VI 1955.
Босишга рухсат этилди 12/VII 1955.
Қоғози 60×92¹/₁₆. Физик босма л. 35,5.
Уч.-нашр. листи 40,03. Тиражи 25000. Р 06880.

ЎзССР Давлат ўқув педагогика нашриёти
Тошкент, Ўзбекистон кўчаси, 15.
Шартнома 241/54.

Баҳоси 4 с. 80 т. Муқоваси 75 т.

ЎзССР Маданият министрлиги
Ўзглавиздатнинг 1-нчи босмаҳонаси
Тошкент, Ҳамза кўчаси, 33. Заказ № 252.